

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 2837 Sublit

Inventar 506390

N. IORGA

ISTORIA
ROMÂNILOR

VOL. VI

MONARHII

BUCUREȘTI

1938

Cofa

9/49

Inventar

86551

9R
J-72

N. IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

~~INSTITUTUL PEDAGOGIC DE ȘTIINȚE
- BUCUREȘTI -
BIBLIOTECA~~

VOL. VI

MONARHII

BUCUREȘTI

1938

~~INSTIT. PEDAGOGIC DE ȘTIINȚE
Nr. Inv. 108
BIBLIOTECA~~

~~INSTIT. PEDAGOGIC DE ȘTIINȚE
Nr. Inv. 86571
BIBLIOTECA~~ ✓

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI
2837

Biblioteca Centrală Universitară
B. 2837 Sublet
Cota
Inventar 506390

2837 Sublet

B.C.U. Bucuresti

C506390

MONARHII

CARTEA a I-a

MONARHIA ROMÂNESCĂ

CAPITOLUL I.

Monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc

Monarhia românească, întemeiată, ca și celelalte forme monarhice moderne¹, prin înceata dezvoltare a împrejurărilor, iar nu printr'un act constituțional, se vedește formată în acești ani de după Mihai Viteazul, când se ridică personalitatea, în parte occidentală, a lui Radu Mihnea, și prin scăderea rolului boierilor cari până atunci lucraseră după placul lor, supt deosebitele firme domnești. Actele de donație — și am văzut

¹ Prin Mihai Viteazul mai ales țările noastre reintră în cercul de atenție al Apusului. La 1600 un T. Pelletier dădea la Paris o *Histoire des Ottomans*. El știe ce sânt Domniile noastre: „Iflakie par les Turcs est nommée la Valachie. Moldavie est la Valachie Superieure, appellée Maridania nigra, Danorum seu Dacorum regio. Les Turcs à cause de ce l'appellent „Carbogdanie“. Pentru Cetatea-Albă, „partie de la Moldavie“, citează pe Leunclavius. În același timp, în *Discours abrégé des assurés moyens d'aneantir et ruiner la monarchie des princes ottomans*, de Brèves prezintă pe tustrei tributarii, împreună ca situație: „Les princes de Valachie, Bogdanie et Transilvanie sont leurs tributaires, qu'ils changent quand il leur plaist: la Bogdanie d'une part joint à la Pologne“ (p. 5). — Haiducii treceau pe la 1620 ca venind „din Valachia și din Ardeal“; *Voiage du Levant*, de „le seur D. C.“, 1621, p. 68. Acest călător frances semnală și legătura dintre Moldoveni și ortodocșii din Polonia; p. 285: „Les Etats du roy de Pologne sont separez de la Moldavie, qui est tributaire du Grand Seigneur, par la rivière de Neister... Le prince de Moldavie, pour estre de la mesme creance que plusieurs des sujets du roy de Pologne qui suivent l'Eglise grecque, ne le travaillent point, de sorte que ce Roy n'en reçoit aucune incommodité, si ce n'est que, pour le vouloir aucunefois proteger contre le Grand Seigneur, il attire les armes de cette puissante Monarchie sur son pais“. Și el arată că nu se mai aleg Domnii: „Autrefois le peuple éliisoit ces princes, qui estoient peu apres confirmez par le Grand Seigneur, mais aujourd'huy il les choisit tels qu'il luy plaist“.

ce însemnătate li se acorda, după exemplul ardelean, de Mihai și de boierii lui — nu se mai presintă de obicei pe pergament, cu pecete atârnată, purtând lista, într'o formă de ierarhie perfectă, a boierilor marturi. Ajungea, pe o bucată de hârtie, însemnarea într'un colț a Marelui Logofăt și a pisarului; pe-celea, pusă peste hârtie, e mică, une ori chiar numai aceia de inel. „Domnul a spus“ sau „așa am poruncit Domnia Mea“. Se vorbește în cuprinsul documentului de Sfat, ale cărui rosturi le vom vedea mai departe, dar fără vre-o înșirare de nume decât în casuri deosebit de solemne, ceia ce ne ajută a reconstitui Divanurile. Iscălitura, largă, domnitoare, se adaugă și, une ori cu cerneală de aur, ea e împodobită cu iscălituri de caligraf.

Către Domn se întrebuințează acumia formule de închinare, necunoscute până acum. Astfel, după o modă care e și orientală, dar vine și din vecinătatea polonă, ambele influențe amestecându-se în gândirea scriitorului, pârcălabii de Neamț intitulează pe Miron-Vodă Barnovschi: „cel întru Hristos Dumnezeu bine cinstitorul și de Hristos iubitorul și de Duhul Sfânt luminat și cu îngerească diadimă încununat, prea-împodobit și a toate milostiv Domn al nostru“ și la capăt, cu urarea, tot în slavonește la un text redactat, după obiceiul care se întinde tot mai mult, în românește, ca „prea-milostivul Dumnezeu să înmulțească zilele și anii Măriei Tale în pace și fără întristare de la Hristos“, se adaugă iscăliturilor această închinare: „praf și cenușă de supt cinstitele picioare ale Măriei Domniei Tale“¹.

Și Gașpar Gratiani, al cărui rol domnesc în Moldova îl vom arăta pe urmă, era în spiritul vremii când observa unui boier rebel, în sârbeasca lui de acasă: „să aveți inimă curată spre Domn“². Un Tomșa arătase, după larga îngăduință a lui Ieremia Movilă, adevărat president al boierimii sale, că pot cădea și capetele cele mai dârze fără să se miște nimeni.

Căci acum puterea a trecut la *armata permanentă* pe care o continuă și o întăresc Domnii de la începutul secolului al XVII-lea. Și anume nu mai e vorba de un grup de pretențioși și obraznici mercenari unguri, ci de o trupă de elită în care

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 93, no. 121.

² Miron Costin, p. 269.

se caută a se introduce și elemente apusene. „Era' la Ștefan-Vodă“, scrie Miron Costin, „dărăbanii foarte îmbrăcați bine, ...cum n'au fost nice la o Domnie grijită bine pedestreimea: cu haină tot de feleandră“, — postav bun de Flandra, adus din Ardeal — „cu nasturi și cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Țara Leșească, cu pene de argint la comănace și cu table de argint la șolduri pre lădunci“¹. Alături nu se mai chema gloața ca până atunci, ci se adunau ostașii, cu curtenii în frunte, după Ținuturi. Contra Tatarilor Radu Mihnea făcu să se ridice, cu izbândă, „Fălciienii și Covurluienii și Tecucenii“².

Marea grijă a decorului se întindea supt Radu-Vodă și asupra micilor funcționari de serviciu ai Curții: „cu urșinice mulți și cu cabaniță cu jder, și cu hulpi îmbrăcați“³. „Nime din boieri, pân' în cei al treia, cu haine cevași proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copii din casă cu mari podoabe și cu fotază la cai.“ Așa „era zburdată podoaba Curții“⁴.

După ce modesta Curte din Iași a lui Petru Șchiopul se prăpădi de foc, Radu făcu să se ridice la Hârlău un palat de piatră, cu mult superior, ale cărui ruine au fost de curând cercetate, arătând soliditatea și lărgimea lui, podoabele lui de faianță. Biserica lui Ștefan-cel-Mare, a lui Petru Rareș fură atunci întărite și dăruite. Tot așa la București, refacerea și adăugirea bisericii de pe deal a lui Alexandru-Vodă, căreia i se adăugi puternicul turn de cetate, a făcut ca ea să fie numită până azi „Radu-Vodă“.

La această strălucire bisericească se adaugă și legăturile continue cu ierarhii cei mari ai Răsăritului, cu cari Domnii, de la Radu Mihnea înainte, au legăturile cele mai strânse, asupra lor trecând ceva din maiestatea Impăraților răsăriteni, cu tot ce ea putea să ceară ca ocrotire și jertfe. Chiril Lukaris stă în capitalele românești între 1613 și 1615, și el dă și lămuriri teologice lui Radu-Vodă, luptând contra dogmei ca-

¹ P. 265.

² *Ibid.*, p. 288

³ *Ibid.*, p. 287.

⁴ *Ibid.*

tolice al căreia dușman a fost totdeauna, până în ceasul peirii, preferind să fie privit ca aplecând, cum vom vedea, către calvinism. Astfel el căpătă închinarea, așa de profitabilă, a mănăstirilor, de mai veche fundație, de la Segarcea și Stănești, în Oltenia¹. Din Țara-Românească fu el chemat la Constantinopol ca să ia conducerea Bisericii Răsăritului în 1622.

Atunci Domnul, care avea în mână, de la o vreme, ambele țeri, socoti să le lege așa de strâns de Scaunul constantinopolitan, pe care-l privia oarecum ca supt protecția sa, încât Miron Costin a putut scrie²: „*Radu-Vodă puse preoțimea acestei țeri supt ascultarea Patriarhului de Constantinopol*“. Mitropolitul vremii patriarcale, meșterul artist Anastasie Crâmca, de la care ni-au rămas admirabile miniaturi, fu înlăturat de alt reprezentant al ierarhiei grecești, Teofan din Ierusalim, plecat să reformeze Biserica Moscovei, și înlocuitorul lui, Teofan, pare a fi un Grec care trecu apoi, ca depus, în Țara-Românească odată cu patronul domnesc, cu care va reveni ca sfătuitor în Moldova³.

În raport cu această direcție „imperială“ trebuie pusă și o manifestație literară nouă. După „Alexandria“ aventurilor, acum, când se redactează în sârbește povestea Domnilor noastre ca o urmare a Cronografelor bizantine și se merge până la Gavrilaş-Vodă⁴, un străin, Grec probabil, al cărui nume se știe, curios, și Mihail Moxa și Mihail Moxalie, preface în

¹ Papadopoulos-Kerameus, în *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, IV, pp. 23 și urm., 59, 415, după Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV, p. 269 și urm.; Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 394; Michalcescu, *Glaubensbekenntnisse der orientalischen Kirche*, p. 263; Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 257, apoi *Studii și doc.*, IV, p. 178 și urm.; V, pp. 142, 182, nota 1; p. 437, nota 1. Raporturi cu urmașul lui la Alexandria, Gherasim; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 437, no. 5; același, în *Mem. Ac. Rom.*, 1934; Dimitrie G. Ionescu, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București 1934. Pentru închinări mai vechi în Moldova (Secul, Sf. Vineri din Iași), Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 262-5 (raporturi cu Muntele Sinai).

² I. Bogdan, *Cron. ined.*, pp. 171-2.

³ Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 260-2.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. 7-8.

Fig. 1. — Biserica mănăstirii Solca.

Handwritten text in Church Slavonic script, consisting of approximately 15 lines of dense, cursive characters.

— савъ вѣтѣ

— сѣтъ вѣтъ

— сѣтъ вѣтъ

— сѣтъ

Fig. 2. — Document din 1617 al lui Radu Mihnea.

românește, după cererea Vlădicăi Teofil, același cronograf într'o versiune românească¹.

Ce era bogăția acestei vieți de Curte s'a vădit cu prilejul acelei nunți a atât de fragedului „cocon“ domnesc Alexandru cu fiica bogatului Grec țarigrădean Skarlatos, repetându-se astfel pompa de la căsătoria lui Vlad-Vodă cu fata Logofătului Ivan.

Se alese același Tecuciu ca atunci: „La care veselie erau adunate două țeri: Țara noastră“, scrie Miron Costin, „și Țara Muntenească. Scaunele boierilor de Moldova din a dreapta Domnului de Moldova, iară din a stânga boierii muntenești țineau dvorba. Și așa și căpeteniile de slujitori. Divanuri, case, cerdace, făcute anume de aceia treabă, cu lucrători de îmbe părțile, la sat, la Movileni, în malul Siretiului, dincoace, unde și soli străini cu daruri erau veniți de la Unguri și de la câțiva domni din Țara Leșească. Și au trăgănat acea nuntă până a doua săptămână, cu mari peetrecării și bișuguri“².

Sfatul domnesc era alcătuit înainte de aceasta, la 1618, când un document solemn pomenește și pe acest singur, iubit și subred fiu al lui Radu, din *boierii numai de țară*, cari, de la toți Domnii, se strânseseră în jurul celui ce înfățișa tradiția respectată a lui Petru-Vodă cel mort în exil: e acolo Logofătul Ioan Ghenghe, — un Simion Ghenghe fiind Comis —, Costea Bucioc, care peri de o moarte grozavă, într'o strălucită aventură, străină de această tradiție³; e Vornicul Nicoară, adică Nicoriță, cel cu biserica din Iași⁴; sânt ca pârcealabi de Hotin, Necula și Constantin Roșca, care și el a servit pe Gratiani⁵, iar la Neamț Gheorghe și Dumitru Goe, care fu unul din ucigașii acestuia; la Roman, un Manole, poate Grec.

¹ După o întâie ediție rusească, Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, V. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 235 și urm.; *Ist. Bis.*, I, pp. 251-2.

² P. 288. Despre o invitație la nuntă a castelanului Cracoviei, I. Bogdan, *Doc. Pol.*, I, p. 530, no. CCXL.

³ Averele-i fu confiscată de Alexandru-Vodă Iliș; *ibid.*, p. 112, no. 157. O vie a lui se dă călugărilor de la Sf. Sava lângă Ierusalim. El adăusese un pridvor la Râșca; Iorga, *Inscripții*, I, p. 52.

⁴ O cumpărătură din 1620, înscrisă în registrul slavon al Iașului; *ibid.*, I, pp. 181-2, no. 272.

⁵ Veress, *l. c.*, p. 217.

Hătmănia e a lui Mihai, Spărtăria a lui Grigore Ciolpan, Păhărnicia a lui Mihail Furtună. Bărnat, adecă Borisi, e Postelnic; și el a consimțit să ajute pe aventurierul morlac. Român e și Nicolae Stolnicul. Singur un Dumitrachi Vistierul aparține clientelei grecești a Domnului¹. Bucioc, Borisi, care iscălește „Bernard“, Vasile Șeptelici, altul din auxiliarii lui Gașpar-Vodă, Voruntar Comisul, vre-un Levantin, dau un act românesc la 1619². Pe când la Munteni, supt Gavrilaş-Vodă, dacă este un Ivașcu Vornic, un Stoica Vistier, un Buzescu Comis, un Vlad Păharnic, Greci sânt Marele Ban Ienachi (Catargiu), Marele Logofăt Papa, probabil și Stolnicul Mihalachi. Și lângă Domn stă Chiril Lukaris³.

O mare solemnitate, ne mai pomenită până atunci la o îngropare domnească, avu loc în 1626, când, în palatul său de la Hârlău, Radu-Vodă, nu numai atins la ochi, dar și de mult bolnav de reumatismul care-i înțepenise mâinile și picioarele, își isprăvi zilele încă destul de tânăr. Boierii din amândouă țările întovărășiră aproape timp de o lună convoiul care, luând de-a lungul Moldova și partea răsăriteană a Țării-Românești, ducea la biserica „Radu-Vodă“ rămășițele aceluia care era de fapt Domn peste întreaga Românie liberă. O spune Miron Costin, după amintirile boierilor moldoveni: „Oasele Radului-Vodă cu cinste le-au pornit den Hârlău la Țara Muntenească“ — niciodată un Moldovean n'a consimțit să întrebuințeze numele oficial pentru acestă alt pământ al neamului —, „în mănăstirea făcută de dânsul la București, cu Hrizea Vistiernicul și cu Trufandă Postelnicul și cu Costin Postelnicul al doilea pre atunci“⁴, însuși Ioan, tatăl scriitorului, Sârb adus de Radu de dincolo de Dunăre și îndată încuscrit în boierimea Moldovei. Pe piatra mormântului, de marmură frumos lucrată, inscripția e în românește, — limba națională impunându-se în Țara-Românească mult mai mult decât în Moldova, mândră că prin învățătura ei superioară poate să păstreze tradiția slavonă; Doamna Marghita a lui Simion dă însă ca regentă un ordin în românește⁵.

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 191.

² *Ibid.*, p. 6, no. 278. E vorba, foarte popular, de un loc mărginit printr-o zvârlitură de topor.

³ *Ibid.*, p. 190, no. 338.

⁴ P. 289.

⁵ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 70, no. 82.

și vedem chiar pe un tânăr Domn crescut cu atâta grijă ca fiul lui Ieremia, Constantin, adăugînd, în 1608, la un act slavon, cu mîna sa: „Cine va vrea să strice darea și miluirea noastră, acela să fie neertat de Dumnezeu”¹, ba chiar pe Radu-Vodă însuși scriind românește². Pe piatra lui Radu se înșiră cu mîndrie rosturile răposatului stăpînitor, arătînd ce prețuia la dînsul mai ales conștiința politică a limbului: „Acastă piatră de pre mormănt o' u făcut și o' u frămșetă ceta ce es[te] bine cinstit și de H[ristos] iubit creștin Alexandru Voevod născătoriul[ui] Domnii Lui, celuia ce s'au pristăvit întru fericită credință, celui ce au fost bine cinstit și de H[ristos] iubit *Domn creștin* Radu Voevod, *é-au fost Domn Țărăi-Rumânești și Moldovei*, și multe războe au biruit, și iară au venit de la țăinstita Poartă s'au fost al doile rând Domn Țărăi-Rumânești, și s'au lăsat steagul fiu-său ce e mai sus scris, și iară se' u dus de-au fost Domn Țărăi Moldovei; și acolo se' u pristăvit, întru cetate în Hrălău, în luna lui Ghenarie, 13 zile, Sămbătă, și cu mare cinste l-au adus trupul dumnului și l-au îngrupat în luna lu Feuarie în 5 zil[e], Duminecă. Aicea zac osele dumnului, Dumnezeu-l iarte Impărăție Ceriului, adevărat. În anii 7134”³.

Aceste obiceiuri de mare pompă, de lux bogat se păstrează

¹ *Ibid.*, p. 78, no. 95. În pribegia de la Ustie și Elisabeta Movilă era silită să dea declarații în românește; *ibid.*, pp. 128-9, no. 186. Totuși cu ea se aflau acolo la 1615 Simion Stroici, Vistierul Nicoară Prăjescu, Logofătul Vitolt, vameșul Dima. La Munteni, în 1618, Gavrilaş-Vodă și frații Petru, Ion și Moise dau un act românesc; *ibid.*, I², p. 190, no. 338. Dar pe mormântul fiului său Mihăilaş, la Dealu, Doamna Marghita pune inscripție slavonă. Un act de datorie, cu oferta de a se face „rumân” în cas de neplată, pe la Sălătruc, în Argeș; *ibid.*, p. 8, no. 5. Tudor de Voinești, care dă actul negustorului Mihai, e un om înstărit, căci împrumutase 7.700 de aspri, deci nu era sătean de rând. Un act cu „biciuluiială” de cojoc, ca și de „pămînt lucrat”, *ibid.*, p. 70, no. 83. Un raport al mitropolitului Anastase Crâmca, marele cărturar, și al cămărașului Sechilie, în 1610, tot în românește; *ibid.*, pp. 22-3, no. 22.

² Ordin cărmuitorilor de la Târgul Frumos; *ibid.*, I, pp. 13-4, no. 10 (1617). — O danie din 1618; *ibid.*, I², pp. 191-2, no. 340.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 246, no. 552. Cf. C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu-Vodă din București*, București 1930 (din revista *Raze de lumină*). Vechea inscripție de închinare a lui Alexandru, căruia

și supt Leon-Vodă. Ierarhia boierească și ordinea ceremoniilor au trebuit să fie stabilite atunci.

Înainte de această vreme, Nicolae Brzeski notase doar, la sfârșitul traducerii Cronicii moldovenești, numele dregătorilor¹, dar, în aceeași vreme, un călător polon găsea la Curtea lui Alexandru Lăpușeanu înfățișări sărăcicioase și primitive². Încercările de demnitate europeană ale lui Despot nu avură timpul trebuitor pentru a se impune durabil. Am văzut cu câtă grijă de banul țării a guvernat un Petru Șchiopul, și, la Munteni, Alexandru, fratele acestuia, și fiul lui, Mihnea, n'au avut puțința de a fi mai darnici, căci ei trăiau cu grija să nu-și pregătească mazilia prin prea multe sarcini puse asupra țării. La Movilești, fetele lui Ieremia fiind măritate cu toatele în Polonia, unde acțiunea lor, și mai ales a Anei, care avu trei soți, a fost întinsă foarte mult, trebuie să fi pătruns ceva din mai largul fel de a trăi al risipitoareii societăți polone, care, cu prilejul soliei ducelui de Zbaraz la Poartă, căută să sperie pe Turci prin ciuberele de argint pentru cai, prin vizitii în „urșinice“, argintul la „cofe și barilce și ținte de hamuri și la haiduci ceprage“, apoi potcoavele de argint lăsate să cadă pe străzi și alte „podoabe desfrânate de tot“³. Actele proceselor care s'au purtat în Polonia între Maria Movilă, soția lui Ștefan Potocki, apoi a lui Firley⁴, și Elena „Mavroina“, măritată apoi cu un Dydynski, pe de o parte, și, unii nobili poloni, pe de alta, ne uimesc prin înfățișarea averii pentru care luptau, cu o sălbatecă energie, până la moarte, aceste pribege⁵.

i s'a datorit zugrăveala astăzi dispărută, după Gr. Musculeanu, *Monumentele străbunilor noștri*, București 1873, p. 72 (și o publicație mai veche), în Săndulescu-Verna, o. c., pp. 7-8.

¹ Bogdan, *Cronice inedite*, p. 134.

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* (Academia Română, *Studii și cercetări*, XVII), București 1930, p. 7.

³ Miron Costin, p. 284.

⁴ La 1644, iscăind „Maria Firleiova“, adică soție a Voevodului de Sandomir, ea se crede îndreptățită a închina la mănăstirea Chalke din Insulele Principilor, în fața cu Constantinopolul, mănăstirea de lângă Iași a lui Aron-Vodă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 32, nota. Ea păstra în pecete bourul Moldovei.

⁵ Marya Kastarska, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, XIII, p. 69 și urm.

Boieria, la care până atunci se aruncau așa de încrezător aceia pe cari străinii desprețuitori îi tratau adesea de țărani, era acuma privită cu adânc respect de Domnul însuși, inspirând și celorlalți un asemenea sentiment. Putem culege amănunte interesante și semnificative din paginile chiar ale lui Miron Costin, care, crescut el însuși în Polonia, era în-suflețit, cu toate considerațiile lui asupra echilibrului ce trebuie păstrat între veniturile ce poate da țara și cheltuielile ce-și îngăduie Domnia, — „Domnul este să se poarte cum biruiește venitul țării“¹ —, de această admirație pentru ordinea sigură și bogată a dregătorilor și frumusețile părăzii.

„Domnia Radului-Vodă cel Mare“ — aici „mare“ nu mai putea fi prin opoziție cu alți „Radu“, de cari nu se mai află în Moldova —, spune el, „Impărăție, nu Domnie sămănătoare: și pentru lucrurile și locmelile casei lui i-au zis Radu-Vodă cel Mare“². Judecător drept și nepărtenitor, cel purtat la școala venețiană, unde totuși sentințele nu erau neatacabile decât în ce privește formele, *el ținea samă de rang*. Și tot acolo cetim: „avea acest cuvânt Domnul; „*hiicarele când judecă pre un boier cu un curtean, ochii Domnului să hie spre boier, iară județul pre calea sa să meargă. Și așa, când se părăște un curtean cu un țaran, mai de cinste să hie curteanul, și la cuvânt și la căutătura Domnului, iară neabătându-se giudețul din calea sa cea dreaptă*“. Și, cântărind de ce folos poate fi prezența în jurul Domnului a unei aristocrații, de naștere sau măcar de treaptă, el se rostia, după aceeași mărturie, astfel: „De mare folos și cinste este Domniei și țării boierinul înțelept și avut, că, dacă are Domnul cinci-șase boieri avuți, nice de o nevoie a țării nu se teme“, indicare a sistemului de a se recurge în momentele grele la împrumutul de la asemenea boieri, în cari se strângea vloga economică a țerii. De fapt vedem pe Maria Paleologa dând lui Constantin Movilă o mie de „galbeni noi la nevoia țerii“ și primind în schimb satul Vânătorii de la Neamț³.

În acordarea demnităților Radu se arăta zgârcit, iar în destituirea celor ce nu se arătaseră vrednici de sarcina care li se

¹ P. 287.

² P. 286.

³ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 70, no. 81.

încredințase el se feria de a-i insulta, de a-i „sudui“. Doar pentru o stoarcere de bani sau pentru bătaie de joc față de trupurile și sufletelor oamenilor, cineva care apucase a căpăta un caftan trebuia să-și primească pedeapsa cu un număr de toiege, putând merge și până la trei sute. Radu observa că boieria aceleia e așa de nouă de nici n'a ajuns a-i zice după dânsa¹.

La 1622, cu prilejul mari solii aduse lui de Zbaraz, se poate vedea strălucirea de care se încunjura, în Domnia sa munteană, Radu-Vodă. Dus în cocie până la Buzău pentru întâmpinarea neobișnuitului oaspete, pe când Moldoveanul Ștefan Tomșa iese călare, supt steagul verde al Sultanului și cel roșu al său, — mai târziu, supt Vasile-Vodă e un steag albastru cu cruce roșie și altul alb cu „bandă“ roșie², — numai în marginea Iașului, unde avu loc o luptă pentru precedență, Domnul, podagros ca Ștefan-cel-Mare și Vlad Călugărul, e încunjurat de copii de casă, în veșminte cusute cu fir, și de ostași în chiurase, de lăncieri, fiul său și boierii, cu semnele osebitoare ale dregătoriei lor, fiind alături. În calea spre București tineretul face jocuri de călăreți³. Mândrul Domn își are un seraiu frumos și la Silistra⁴, moștenire de la tatăl turcic, și acolo stătea la 1636 unul din frații lui turci, Mustafă, „un om în vrâstă, gras și înalt“, dedat băuturii⁵.

O descriere a Curților noastre, dată de Francesul Delacroix, care se purta prin Constantinopol după 1670⁶, dar întrebuința un manuscris grecesc mai vechiu, de sigur chiar cu mult mai vechiu, presintă datini de ceremonial, care n'au

¹ Miron Costin, p. 287.

² P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 24.

³ *Ibid.*, pp. 19-20.

⁴ *Ibid.*, p. 32.

⁵ *Ibid.*, p. 33. Cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, X, pp. 81-2 (unde însă fratele, ca monah la Neamț). La 1640 și unul din fiii Doamnei lui Ieremia se afla pe lângă Sultan; *ibid.*, p. 32. Mustafă apare și la 1628.

⁶ *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie*, tipărită de d. Mihordea, în *Rev. Ist.*, XXIII (1937), p. 132 și urm. Cf. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, XVII (1936), p. 141 și urm.: o călătorie supt Vasile Lupu.

putut fi stabilite în vremile de după 1653, când viața acestor țări era neconținut zguduită de înlocuiri și de războaie, așa încât, cum se pare că e vorba mai ales de Țara-Românească, unde nu fusese un Domn măreț ca Vasile Lupu, trebuie să se admită că e vorba de instituții anterioare cu câteva decenii.

Serbarea începea cu o musică din zori, care a fost înlocuită apoi cu cea turcească a lui selam-ceauș, „maestrul de ceremonii“, care face să se înalțe, cu o rugăciune în turcește, steagul încredințat de Sultan vasalului său. În acest palat cu o sală a tronului, în care Scaunul domnesc, pe două trepte, e așezat supt un baldachin, locuiesc, de pază, cămărașii și copiii de casă, „îmbrăcați în haine de brocard de aur, blănite cu soboli, scufia lor fiind de catifea brodată cu aur și împodobită cu mărgăritare“; cîhodarii se introduc mai târziu numai, când începe o adaptare după normele Stambulului și acești copii de casă ajung a fi asimilați cu „icioglanii“.

Domnul judecă în Spătărie, unde intră precedat de aprozi, în urma lui, paza o face Spătarul. Așezat pe Scaunul de judecată, el nu mai reprezintă o imitație în mai puțin a Împăratului său din Țarigrad, urmaș al Cesarilor bizantini, ci o continuare a vechilor juzi populari, primitivi de orice plângeri și împărțitori către oricine ai aceleiași dreptăți, din vremea patriarcală a depărtatului ev mediu, când nu era altă putere și alt rost. Spătarul i se așează la dreapta, iar la stînga Postelnicul, care-și are în samă și legăturile cu străinătatea. Pe bănci îmbrăcate cu roșu stau pentru a mărturisi care e datina și pentru a fi de ajutor și cu sfatul mitropolitul, episcopii, și membrii a ceea ce se va chema tot numai târziu, după 1650, Divanul. Izvorul de unde culegem aceste știri vorbește de opt asemenea asesori, cores-punzând „bătrânilor“ de odinioară, dar pot să fie de față și alți boieri, cari au astfel prilejul de a învăța să judece pentru vremea când ei vor încunjura și sprijini pe vre-un Domn.

Pările și actele privitoare la ele se cetesc de Logofăt, purtând la gât, ca odinioară Domnii înșii, un lanț de aur sau de argint aurit, de care atarnă pecetea domnească de pus în josul documentelor de hotărâre; pentru a se putea executa îndată osândeale, Armașul stă alături, puternic dregător,

de la care vine proverbul: „voia la dumneata ca la Armaşul cel Mare“; buzduganul e în mâna lui. În genunchi stau acei cari au făcut o fărădelege; cei cari-şi presintă numai dreptatea stau în picioare, formele orientale de robie neputând pătrunde la Românii crescuţi în altă tradiţie. De aici pleacă delegaţiile de cercetare, la care se poate vedea participând mitropolitul ţării lângă un simplu cămăraş de origine ungu-rească, şi aceştia, la rândul lor, revin, pentru lămurirea lucrurilor, la vechea datină, „lăsându-se îmbe părţile preste oameni buni“, şi „giurându-i înaintea a tot nărodul cine era acolea“¹.

Pentru afacerile de Stat, cinci boieri singuri, dintre cei mai mari, sânt chemaţi în jurul stăpânului. Dar în Ținuturi sânt două mari Scaune de judecată: pentru Țara-de-jos la Bârlad, iar pentru cea de Sus, nu la Iași, ci, după o nouă orânduire, la Dorohoiu². Tot în sala județelor se întind și mesele pentru prânzul obișnuit sau pentru marile ospete, Domnul venind tot cu aceiași ceremonie ca și pentru sarcina zilnică, de a judeca. Având straja în dosul lor, boierii Sfatului actual sânt în dreapta, ceilalți în stânga. Li se dă din nastrape de metal prețios să se spele pe mâni, după care un cleric rostește binecuvântarea. Anume dregători servesc, și din fiecare fel gustă întâiu acela care-l aduce. Când vine momentul de a se ridica păharul, cu pomenirea, pe care am constatat-o de două ori pentru această vreme, a lui Dumnezeu, a Impăratului, așa „păgân“ cum este, a lui Vodă însuși, chiar a Suveranului de care atârnă oaspetele pe care se întâmplă să-l aibă Domnul la masă, toți se ridică în picioare și patru copii de casă, îngenunchind, țin făcliile.

Acesta e programul zilnic. Pe lângă el e acela, extraordinar, al marilor hramuri bisericesti, nefiind alte serbători ale Sfatului.

De Anul Nou se fac daruri, Domnul însuși primind un covor, blăni, bucăți de catifea, cești de argint, nastrape, miile de galbeni ale Marelui Vameș, dar serbătorirea cea mare

¹ Un cas la 1614; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 22, no. 22. Raportul se face Domnului, dar „și Svatului Măriei Sale“. Și semnături ale celor de față.

² *Ibid.*, I, p. 176, no. 259.

În Ianuar e cea de Bobotează, pe care Mihai Viteazul o celebră după obiceiul de acasă și în Ardeal, la Bălgrad, stârnind curiozitatea străinilor. Și el făcea să defileze înainte caii domnești pe cari-i binecuvânta căpetenia clericilor¹. Mai târziu mila Domnului se întindea asupra copiilor orfani, cari primiau botezul în fața lui. La Curte vin preoții cu căldărușa. Stăpânul mănâncă, întocmai ca Impărații de Răsărit, singur la masa sa, dregătorii fiind la o alta, foarte lungă, unde sânt serviți de oameni ai Curții, și ei boieri, cu o legătură roșie largă pe braț. De la masa domnească se trimet la aceastăaltă anume feluri, dar numai acelorora de cari stăpânul este mai legat.

De Paști, ceremoniile sânt și mai strălucitoare. Domnul s'a sculat trei ceasuri înainte de faptul zorilor. Se îmbracă după cea mai veche datină, ca în vremile eroice: pe cap scufia lui Vlad Țepeș, de catifea cu aur și mărgăritare sau pietre scumpe, purtând de-asupra surguciul prins cu o copcă de diamante sau alte pietre. Veșmântul, de aceeași stofă, căplușit cu soboli, are de-asupra un guler de blană, care se coboară foarte jos.

De la Curte merge la Mitropolie, cu un neobișnuit alaiu. Numai data aceasta, dar ieșind deosebit și cu câtva timp înainte, și Doamna iea parte la ceremonia oficială. La Munteni, căci în Moldova nimic nu se petrece în piața publică, părechea domnească și dregătorii se opresc înaintea poporului și ascultă împreună cu dânsul slujba Invierii. Căpetenia Statului se sărută cu aceia a Bisericii și atunci pornesc, ca și la Grecii neliberi din Fanar, detunăturile. Urmează sărutatul mâinii.

Prânzul solemn are același caracter ca la Bobotează, boierii viind să îngenunche înaintea Domnului pentru a bea cu dânsul o dușcă de vin. Intrecerea, a doua zi de Paști, cu giridul, sulia trebuind să treacă printr'un inel atârnat, aparține de sigur mai târziei imitații țarigrădene, probabil nu și prinderea cu săgeata a căciulii aruncate în aier, de un caracter mai patriarcal.

¹ Descrierea în rapoartele comisarilor imperiali din Iorga, Hurmuzaki, XII.

Se fac și nunți boierești la Curte, mirile încununat fiind adus de Vodă și mireasa de jupânele de la Curte. Doamna apare și poate și danța, atunci când se fac astfel de danțuri pentru plăcerea stăpânului, care, cu boierii săi, stă încă la masă. Când Vasile-Vodă-și va mărita fiica, Ruxandra, cu Cazacul Timuș, aceste petreceri se vor desfășura astfel¹.

Cele ce se spun pe scurt în descrierea francesă cu privire la înmormântarea Domnilor se vor fi petrecut la 1626 și la Hârlău și la București pentru Radu Mihnea, și le putem întâlni și în 1654 cu prilejul morții lui Matei-Vodă². Nu lipsesc, firește, nici discursurile de ceremonie³.

Cum era ceva imperial în aceste forme mărețe, Radu-Vodă nu se mulțămii numai cu clerul ce avea în țară. Deci el făcu să vie la Târgoviște acel Chiril Lukaris de la Alexandria, care deveni apoi tragicul Patriarh constantinopolitan⁴. Predicile lui, în grecește, se auziră de o Curte din care Grecii nu lipsiau.

Și această măreție se ține cu o mare cheltuială a țării. La Radu Mihnea trebuie să se raporte pasagiul din *Abrégé nouveau de l'histoire generale des Turcs*⁵, în care se spune că a lăsat cinci sute de mii de țechini pe cari trebui ca urmașul, ca să fie întărit, să-i îngusteze cu a cincea parte.

Dar această monarhie nu simte nevoia unei cronici care să-i înfățișeze isprăvile. Pentru o întreagă epocă trebuie să ne mulțămim cu însemnările, în versuri de grecească vulgară, ale lui Matei al Mirelor, pribeag fără alte legături cu țara

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 203-14; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 34 și urm., no. xxviii.

² Pavel de Alep, trad. românească de d-ra Emilia Grecu.

³ Era natural ca moda discursurilor să treacă de la Curte aiurea. De aici cuvântarea dascălului Toader de la Calafindești la îngroparea Sofroniei Ciugolea (1639); ms. 167 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 375. Alt ms. din același secol al XVII-lea, no. 279; *Cat.*, I, pp. 624-5. V. Pârvan a dat o ediție a acestui text curios.

⁴ Iorga, *Ist. Bisericii*, I.

⁵ III, p. 415: „Radul, Hospodar de Moldavie, mourut et laissa cinq cens mille sequins à son fils qui devoit leur succeder.“ Les Turcs en voulurent avoir cent mille pour l'investiture“.

decât paza ca egumen a mormântului de la Dealu al lui Mihai Viteazul¹.

Impotriva acestei Monarhii încunjurate de prestigiul acestor pompe se ridică însă, într'o țară și în cealaltă, pe de o parte, *amintirea vechilor lupte pentru tron la Munteni*, iar, pe de alta, *statornica hotărîre a Moldovenilor de a-și alege și, la întâmplare, de a-și și depune și izgoni Domnii*.

Pentru cele d'întăiu, avem un îndoit exemplu pe vremea chiar a Domniei lui Alexandru Coconul.

Contra acestui puiu de „Grec“ se ridică acei „călărăși“ cari represintau oarecum „nația armată“ și pe cari-i întrebuintase Mihai în războaiele sale: cei de la Mănești, în Prahova, de la Gherghița, nu departe de Ploești, dar și din jos, de la Rușii-de-Vede; ei fură striviți, la Mănești chiar, de ceia ce cronica țerii numește „boierii“. În Oltenia se întâlțesează ca pretendent „un Domn ce-i zicea Paisie“: el își pierde capul², și vom vedea îndată cum mișcarea următoare, — până la 1629 rămâne însă Alexandru —, contra lui Leon-Vodă, „fiul lui Ștefan-Vodă“, și el Grec țarigrădean de limbă, de obiceiuri, dacă nu și de sânge, de și țara-i zicea „Alion-Vodă“, are un caracter mai întins decât acela al unei manifestări de ostași dintr'o organizație menită peirii și care protesta astfel.

Dar opoziția trecutului local se manifestă și altfel. Rađu Mihnea închinase Ivirului de la Athos, de care-l legau amintirile copilăriei, cu îndatorirea de a-i fi păstrat atunci legea creștină, marea sa mănăstire de la București³, și tot așa făcu și, la Iași, urmașul lui Petru Șchiopul, cu Galata acestuia⁴. Dar, când, supt fiul acestui larg ctitor, care făcuse dintr'un mare caligraf cipriot, Luca, episcop de Buzău, mitropolitul

¹ Cronica e republicată de Papiu Ilarian, în *Tesaur*, I, p. 327 și urm. Cf. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, I. Pentru Matei al Mirelor, I. Bogiatzides, *Néος Ἑλληνομνήμων*, VI, p. 495 și urm.; Dimitrakopulos, *Ορθόδοξος Ἑλλάς*, Lipsca 1872, p. 148. El scrie un codex al Mitropoliei din Ianina, *Néος Ἑλληνομνήμων*, XI, p. 553. Prelucează și Viața Sfintei Paraschiva de Patriarhul Eftimie al Bulgariei; Kalužniacki, în *Sitzungsberichte* din Viena 1899.

² Cronica țerii, p. 311.

³ Cipariu, *Archivu*, 1868, p. 316 și urm.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 113.

țării¹, se încercă, după sfatul unui fost episcop macedonean de Prespa, Partenie, aceiași închinare pentru așa de vechiul Snagov, refăcut de Neagoe Băsarabă, apoi de Mircea Ciobanul, țara se împotrivi, arătând că și așa „destulă nedreptate s'a făcut cu punerea câtorva din mănăstirile țării supt ocrotire străină, din îndrăzneala altor Domni de mai înainte“². Dar, de fapt, acolo, la Munteni, oamenii rămâneau, în ctitoriile lor, mărunte și uitate, de o veche poezie simplă. Un încântător act de folklore boieresc e acela care privește zidirea, de Marele Vornic Vâlcu, din Vâlcănița, care dă numele, Marele Vistier Grigore, de Bunea Logofăt și Armaș, a unui schit la Brănești. Ii vedem la moșie descoperind un „loc frumos“ și adresându-se pentru cumpărare moșnenilor: „Moșilor, a dumneavoastră este moșia? Nu ne veți vinde noo acel vârfu ca să facem o sfântă mănăstire“, și ei, cari-și pun degetele drept iscălitură, declară că dau „și mai mult“ dacă sânt adăugați ctitori. Și iată răspunsul boierilor: „Noi nu lepădăm pre niminea din cei ce vin cu dragoste către Dumnezeu, că Dumnezeu are multe sălaşe gătite: [fie]cărora după faptele lor cele bune“³.

Tot așa, în Moldova, Mitropolitul Anastasie, făcând minunata-ctitorie de la Dragomirna, lasă prin însuși actul de fundație „să nu culeze cineva din Domnii ctitori sau din boieri sau din rodul nostru a închina Sfântului Munte sau Ierusalimului ori a da mănăstirea noastră supt pulerea vre unui Patriarh ori vre unui Mitropolit ori a scoate pe călugări din țara Moldovei ori a orândui egumen din mănăstire străină“⁴. Alături însă Miron-Vodă închină biserica sa ieșeană la Ierusalim⁵.

În ce privește datina *alegerii Domnului în Moldova*, după Radu-Vodă „se alege cu glasurile tuturor“ acel Hatman Miron Barnovschi, care, din cauza originii mamei sale, se intitula și Movilă, arătând astfel ce drept invoacă pe lângă acela ieșit din alegere și ce tradiție înțelege a continua.

¹ V. Iorga, în *Bul. Comisiunii mon. Istorice*, 1934; *Arts Mineurs*, I, pl. VII.

² Mențione la I. Brezoianu, *Mănăstirile zise închinare*.

³ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 31-2, no. 32.

⁴ Melchisedec, în *Rev. F. ist., arch. și filologie*, I, pp. 73-4.

⁵ V. Iorga, *Ist. B's.*, I, p. 267.

E interesantă explicația pe care o dă Miron Costin pentru acest act de libertate românească, sprijinit, e drept, și pe prevederile ultimului tratat între Poloni și Turci. Alegerea s'a oprit asupra lui pentru că „era om de țară“, pentru că avuse un rol, cunoscut de Turci, la negociațiile de la Holin, pentru că era vechiu prieten cu șeful tătăresc autonom, având rang de Pașă și o putere oficială mergând până la Silistra, Cantemir, dar și pentru altceva: era „fără feciori“ și deci nu putea fi vorba de moștenitori la conducerea țerii.

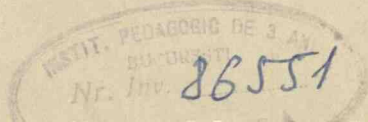
Miron apare în povestirea lui Miron Costin, care întâlnește punctul de vedere al boierilor, ca binelecător al unei țări pe care o storsese atât de mult costisitoare maiestate a înaintașului. El rechemă pe pribegii țerani, creându-li slobozii și întărește pe curteni, dându-li și privilegiile fiscale, pentru a se putea sprijini pe dânșii ca ostași. Ctitor de biserici și mănăstiri, la Iași, chiar, aceia care-i poartă numele, la Hangul, la Dragomirna, la Sfântul Ioan din aceeași capitală, la Bărnova, la Toporăuți, pe moșia sa, el leagă raporturi de închinare bisericească, după exemplul lui Radu Mihnea, nu numai cu Ierusalimul, cum s'a arătat mai sus, ci cu tuspatur Scaunele patriarcale¹.

Documente contemporane vin să întărească puternic judecata aceasta a lui Miron Costin, definind caracterul acestui om de nobilă fire și de mare ispravă. Vedem încă pe Ieremia creind, la 1603, slobozii în părțile de la Prut, în *acel codru al Chigheciului devenit acuma un Ținut (volost)*: cei ce vin acolo, „fie Ruși, fie Munteni, fie Unguri, fie Sârbi, fie Români (Vlah“), nu vor da, timp de trei ani, nici iliș, nici darea de „cinzeci de aspri“, nici gorștina de oi sau de porci, nici sulgiu pe vaci și pe oi, „nicio angherie“, globnicii, deșugubinariii, culegătorii de dabile, dăbilarii, nesupărându-i pentru datoria altor sate². Marghita, regenta pentru Mihăilaș și vorbind în numele său, scutește de aceleași „angherii“ pe butnarii și „puntașii“ de la Piatra³ de podvoade și de „taler“. Pe de

¹ Un ajutor bisericii stavropighiei din Liiov, I. Bogdan, o. c., II, p. 536, no. CCXLII; p. 536, no. CCLXIV.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 117, no. 166.

³ *Ibid.*, p. 70. Ea se întitulează „Doamna răposatului Simion Movilă Voevod“.

altă parte, o grijă deosebită se dădea mănăstirilor: călugării de la Bistrița treceau în Ardeal pe la Trotuș vite și grâu și li se dase vama cea mică de la Bacău¹. Pârcălabilor de Neamț, Miron-Vodă li poruncește a nu se amesteca în gâlcevile oamenilor de pe pământ mănăstiresc, având doar grija hoților, cari se judecă la Domnie²; nu se vor amesteca nici olăcari, nici podvadari. E, de altfel, o vreme de înflorire a vieții mănăstirești, și vedem pe mitropolitul Gheorghie Movilă unind mănăstirea Bisericanii cu cea „de supt Ceahlău“³.

Astfel se ajunsese la marea măsură, la *decretul domnesc*, — și acesta o inovație, necunoscută înaintașilor —, care dă satisfacție nu numai mănăstirilor și clerului, dar și mazililor, „giupăneselor sărace“ (adecă văduve) și „feciorilor de boieri de țară“ cărora li rămăseseră satele fără vecini, și se mai adăugiau și abuzurile pârcălabilor, cari „ciobotesc“, adecă ieau „ciobote“ pentru citații la judecată, și deșugubinarilor, cari învinuiesc femei și fete cinstite și le pun în fiare, în rosturile Țiganilor amestecându-se „slugile hălmănești și giuzii țigănești“: strămutările de țerani până la 1621 sânt definitive, celelalte n'au nicio valoare legală, fugarii având să fie rechemați cu cîsla lor cu tot; nimeni nu va trebui să mai primească pe „vecinii“ altuia. Se întărește imunitatea mănăstirească, judecata și globirea fiind ale egumenului, și, la apel chiar, pârcălabii să nu se mai atingă de gloabă, mulțămindu-se a-și lua ferăia pentru reînceperea procesului, iar deșugubinarilor li se fixează o singură lună de cercetare: Septembrie⁴.

Dar tot odată Miron-Vodă înțelegea, funcționând astfel ca urmaș al Impăraților bizantini, să deie un *Statut de ordine și morală acestui cler*.

Iată-i cuprinsul:

Călugării nu pot să aibă nicio avere personală și să facă niciun negoț. Ei vor trăi în sobor, fiind opriți de a mai bate drumurile de la o mănăstire la alta. Starețul, egumenul, aleși dintre ieromonahi pe termen de numai un an, putând fi însă confirmați, vor duce aceiași viață de frați. Anume rosturi de

¹ *Ibid.*, I, p. 135, no. 195; II, p. 21, no. 291.

² *Ibid.*, p. 14, no. 11.

³ *Ibid.*, I², p. 29, no. 298.

⁴ *Ibid.*, I, pp. 175-6, no. 259.

administrație nu sânt ale lor, ci ale economului și eclesiarhului-vistiernic, ale metoșarului pentru metohuri, și ei aleși, și mai ales ale atot puternicului sobor. Oricine ar veni de aiurea trebuie să se supuie aceleiași discipline. Domnul, boierii pot fi ospătați în deosebi numai în chilia șefului comunității. Visitele se primesc de fiecare călugăr numai în deosebi. Nu se mai îngăduie răsfețirea prin schituri de libertate. Femei nu se mai pot adăposti, ca odinioară bătrâna maică a lui Mihai Viteazul la călugării de la Cozia. Nu vor mai fi primiți Românii de peste munți și serviciul nu poate fi făcut decât de poslușnici cunoscuți Vistieriei și scutiți de dânsa (20 Septembrie 1626, 20 Mart 1627)¹. Era răspunsul „democratic“ al lui Anastase Crâmcea restabilit și al episcopilor lui contra tendinților constantinopolitane, ierosolimitane, pe care le sprijinia noua Monarhie.

Din punctul de vedere al luptei, care va continua mai multă vreme între tendința monarhică de la Radu Mihnea și păstrarea vechii datine elective e deosebit de plin de învățatură și felul cum Miron și-a isprăvit Domnia. Il cunoaștem numai după Miron Costin. Marele Vizir cere un adaus la tribut de patruzeci de pungă, și Barnovschi „urmează pre Petru-Vodă care au făcut mănăstirea Galata, carele, având dodeială todeauna de la Turci cu dările, au strâns boierii și țara și li-au zis că nu mai poate sătura pânțelele Turcilor cel fără fund și, luându-și ziua bună de la toți, au lăsat Domnia și s'au dus pren Țara Leșească la Veneția (*sic*), unde și-au sfârșit și viața, cu vecinica pomenire în țară“². Deci și el „n'au vrut nice într'un chip să primească, să nu facă asupra țerii obicei“³. Il vedem închizându-se în Hotin încă la trei luni după numirea

¹ V. A. Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, X, p. 251 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 414. Resumat mai pe larg, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 268 și urm. Acolo se poate vedea întru cât această reformă a putut fi aplicată. — Il vedem pe Domn scutind la 1628 mănăstirea Barnovschi, căreia îi dă satul său de baștină, Toșporăuții, luat în parte de la „unchiul Stroici“, de goștină, de desetină și de solărit, orice dijme, pe una din proprietățile sale, pomenindu-se și alte „dări și angherii“; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 6, no. 27

² P. 290.

³ *Ibid.*

lui Alexandru Coconul, pe care-l tratează de uzurpator și dușman, care a stârnit și pe Tătari contra regatului, dar ei pot fi însă răspinși de la margene, unde se dă o adevărată luptă cu Polonii, — Tătarii lui Calga, locțiitorul Hanului, oferind, de alminterea, lui Miron să-l restabilească împotriva „Coconului“, „din cauza Grecilor lui“; se ajunse chiar la o înaintare a 1000 de Tătari spre Iași ca să gonească în folosul prietenului lor pe trimesul Sultanului; urma ca pe urmă Miron să vie acolo cu ce trupe ar putea dăinui în aceste regiuni polone, dar, bine înțeles, el negocia cu Turcii înșii cu privire la prețul restabilirii¹. Retras în Polonia — se căsătorise cu fata castelanului Cameniței —, Miron va negocia, în 1631, cu Stanislav Konięcpolski, Voevodul de Sandomir, această întoarcere în Domnie² până ce i se oferi de la Poartă o favoare care ascundea intenția de a sfârși odată cu acest trădător. Voi să treacă prin Holin la Soroca, întrebându-i Cazaci, dar Polonii îi recomandă cea mai mare prudență și mai bine să se înțeleagă cu Murteză-Pașa, care comandă la acest holar³. Și Elisaveta, mama lui, spera într'o asemenea întoarcere⁴.

Miron Costin atinge chiar o încercare a lui de revenire cu armele, trimetând înainte pe Hatmanul Nicoriță, spre casa părintească de la Toporăuți, dar Vornicul Lupu și Stolnicul Grama păzire bine, pentru Alexandru Coconul, fiul vechiului și iubitului lor stăpân, granița⁵.

Sfatul acestuia, în cutare document din 15 Mart 1630, are o alcătuire în adevăr curioasă. El începe, nu cu un Român, cu un boier de țară, cu cineva care să-și aibă unul din rangurile cunoscute. El nu e altul decât Grecul cu nume turcesc, care, fiind capuchehaie, constituia principalul sprijin al Domniei: Curt Celebi „capichiaia“. Numai după el vine

¹ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp. 589-90, no. CCLXVI.

² *Ibid.*, n-1 următor.

³ *Ibid.* Se primise de la Domnul din Scaun, Alexandru Iliăș, soția lui Condrea și lui Toderașcu Ianovici. Unii Poloni își amintesc că, odinioară, el ar fi lovit în Bucovina, la 1620 pe ai lui Zolkiewski cari se retrăgeau și-l califică de „dux latronum“; *ibid.*, p. 607.

⁴ *Ibid.*, p. 602, no. CCLXXI. Cf. *ibid.*, pp. 605-6, no. CCLXXIII.

⁵ P. 291. Cf. raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 192-3, no. XLII.

Fig. 3. — Biserica Barnovschi, Iasi.

Ionașcu Gheanghe, fiul bătrânului Gheanghe, ca Vornic de Țara-de-jos, un Lupu pentru Țara-de-sus, un altul Hatman, străini fiind singuri Tudose și Marco, pârcălabi la Hotin, loc care rămânea primejduiț, pe când Românul Bașotă e pârcălab de Neamț și un *Muntean, Radu* la Roman. Tot din țară sânt Iancu Vistierul și Dumitrașcu Comisul. Dar o origine evident grecească o au Hrisoscul, Chrysoskuleos, Spătarul, și Stolnicul Neculachi. Și „locotenentul“ Domnului e Levantinul Bartolomeo Minetti, care avuse și boierie la Munteni¹.

Tânărul Alexandru², care nu va mai apărea în vre-un Scaun românesc, era totuși urmașul lui Radu „cel Mare“. Cu toți Grecii lui, i se datoră un sprijin pentru amintirea tatălui, de și-l purta cum voiă acel unchiu, Minetti³. Cu totul altfel era cazul cu „Grecul“ nechemat și nedorit care era Alexandru Iliăș. *Față de acesta țara-și va afirma dreptul de a hotări cine să-i fie Domn*. Aceasta cu atât mai mult, cu cât boierii nu-l puteau uita așa cum li apăruse „legat în obezi“ la tunuri cu prilejiul campaniei de la Hotin a Sultanelui Osman, cu douăzeci de ani în urmă.

Docamdală el fu înlocuit la 1630, pentru incapacitate, prin acel fiu al lui Simion-Vodă, Moise Movilă, om bun, „blând la hire ca un miel, nice lacom, nice cu rău nimănu“, care purta numele lui Moise Székely, precum Mihăilaș purtase pe al lui Mihai Viteazul, Petru poate pe al lui Petrașcu, fiul acestuia (dar a fost și un Pavel, mort în copilărie și înmormântat la Dobrovăț⁴). Venit de la Constantinopol⁵, el,

¹ V. Iorga, în *Rev. Ist.*, XVIII, p. 101. Cum e vorba de un unchiu turc al lui Alexandru — supt Radu Mihnea se pomenește fratele turc de la Constantinopol (v. mai sus, p. 14), am arătat și aiurea (*l. c.*), că ar putea fi acesta, Grec pentru unii. S'ar explica locul lui în fruntea Statului. Am citat și pe agentul Ahmed-Aga al lui Alexandru (Hurmuzaki, IV², pp. 436-7, no. cccxcv; p. 439, no. cccxcix): să nu fie însă acesta unchiul turc?

² Scrisoarea lui despre moartea tatălui; *Rev. Ist.*, 1935, pp. 109-10. Pentru speranțele cu care l-a primit țara, Iorga, *Doc. Ard.*, XV, pp. 970-1, n-le MDCCCLVI, MDCCCLIX; p. 972, no. DCCCLIX; p. 975, no. MDCCCLXIV; pp. 977-8. Era și împiedecat în vorbă; Hurmuzaki, IV², p. 427 și urm.

³ V. scrisoarea lui către Bethlen, Veress, *l. c.*, pp. 300-1, no. 238.

⁴ Iorga, *Inscripții*, II, p. 213, n-le 607-8.

⁵ Raport olandes în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 193, no. XLIII. Cf. cel venețian, Hurmuzaki, IV², p. 445, no. DV.

care lucrase ca să aibă Țara-Românească prin Ardeleni și se înțelesese, prin zăpis grecesc, cu solul „craifului“¹, fusese fără îndoială, cerut de țară, care nu înțelegea însă, oricare ar fi fost legăturile acestui om cu frumoasa scrisoare latină, acolo în Polonia, să revie la era de războaie creștine, pe care o văzuse cu mulțămire încheiată².

Totuși, după pâri primite că și el vrea să caute un adăpost la creștinii de peste Nistru, el fu destituit, și teribilul mârzac Cantemir trebuia să-l surprindă și să-l aducă la Poartă, fie și cu sila. El însă nu se împotrivi și merse cu supunere la Turci³.

Contra numirii lui Alexandru Iliăș se mișcă toată țara, încurajată, cum se va vedea prin lucrurile, care trebuie povestite deosebit, supt acest raport al inițiativei țării, care se petrecuseră în Țara-Românească, unde nu voia să tolereze pe Leon-Vodă cel impus, un fals Moldovean, — Ștefan Tomșa nu-și pomeneste fiul⁴ —, cum n'o vor face nici pentru fiul acestui Alexandru Iliăș însuși.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 18.

² *Soția lui era Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea*; Hurmuzaki, IV², p. 447, no. DVIII. Cf. *ibid.*, pp. 442-3. Moise, care stă la Hârlău (Veress, *l. c.*, no. 246), cârmuiește tot cu Gheanghe, cu cei doi Lupu., dar și cu Malcoțiu, nume turcesc, cu Savin, cu Dumitrașcu Șoldan, cu un Dumitru, Costin fiind Postenic, Spătar un Petrașcu; Grecii nu lipsesc la acela care dădea actul de obligație grecesc represintantului la Poartă al lui Gheorghe Rákóczy: Ianachi Cantacuzino, Apostol Păharnicul, Pană Stolnicul; Codrescu, *Uricariul*, II, pp. 50-2. Capuchehaiava obișnuită era Grecul Hurmuz chirîșgi; Hurmuzaki, IV², p. 461, no. DXXXII.

³ Miron Costin, pp. 231-2.

⁴ Numele de Strida, de Strida-bey, de Leonstrida „care i se dă de izvoare contemporane, n'avea a face, firește, cu negoțul de stridii; altfel bailul ar fi interpretat acest nume; Hurmuzaki, IV², pp. 91, 436 și no. CCCXCIV; p. 493; p. 446 și urm. Porecla e la 1637, când era vorba de noi stăruinți pentru Domnie ale lui Leon. Ar fi de bănuț o vițiere din „Leon-Vodă“, dar e drept că la 1629 bailul îl face, după unii, „fiu de pescar“, și atunci s'ar putea potrivi porecla: ar fi putut fi în legătură cu darea în arendă a pescăriilor. Omul era un bun ostaș și e lăudat la început de cronica țării, p. 311: „au început a-și întocmi țara cum se cade“. Negoțul de stridii nu represinta ceva care să îmbogățească la Constantinopol. Cf. și bine informată lucrare a lui Ion Sârbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen, 1632-1654*, Lipsca 1899, pp. 4-5 și notele.

Originea revoltei contra lui Leon fu, după Cronica munteană, aceasta, curat întâmplătoare, dar și în fond era nemulțămirea că, după alegerea lui Radu Șerban, se trimeteau Domni de la Poartă, Moldoveni români, Moldoveni grecisați, atunci când țara vecină făcea un us așa de larg de vechiul privilegiu al alegerii stăpânirii ei.

Leon era îngrijit de strângerea banilor ce i se cereau pentru numirea sa pe un titlu de drept așa de șubred. De la o vreme, care nu se poate fixa, se introdusese obiceiul, *sprijinit totuși pe amintirea străvechii tradiții a județelor independente*, de a împărți aceste județe boierilor, cari, de voie sau de nevoie, aveau să facă aceia ce făcuseră odinioară, la sfârșitul secolului al XVI-lea, oameni de calitate a lui Ioan de Marini, când era unchiul prin căsătorie al lui Mihnea-Vodă. Se întâmplă însă că țara, ne mai putând plăti, fugi peste graniță, cum se întâmplase și în Moldova, unde Domnii nu știau cum să mai aducă înapoi pe fugari. „Spartu-s'au toate județele de peste Olt, fugind care încotro au putut.“ Domnul ceru de la boieri suma cu care erau datori, așa cum odinioară Roma decadenței chinuia pe curiali pentru banii ce ar fi trebuit să poată culege de la contribuabili, și boierii trebuiau să se împrumute de la negustorii turci veniți ca să cumpere sau să ia cu sila mierea de la oameni, — de unde proverbul de „a da bani pe miere“ —, Turcii balgii. Pentru fiecare lipsă a sumei pretinse se plătia o amendă de treizeci și patruzeci de galbeni.

O mișcare de pribegie boierească se produse, — revenirea la vechea datină din secolul al XV-lea și al XVI-lea. Un răvas contemporan, extrem de prețios, ni arată cum s'a produs această demonstrație, de mult pregătită, care avea în fruntea ei pe un nepot de soră al lui Petru-Vodă cel de la Bolzano, Aslan, „Leul“ — și el deci putând fi un Leon-Vodă, și, la Veneția, în zilele de refugiu, așa i se și zicea —, care umblase după banii unchiului său, cu tatăl, Gheorghe Cămărașul, până la Sfântul Sava de la Ierusalim și până la Cairo¹. Aslan avea și un fiu. Era deci la boieri tendința întoarcerii, — pentru acest Moldo-Grec sau Grec cu pretenții de a fi Moldovean,

¹ Iorga, Hurmuzaki, XI, p. 565 și urm., notele.

care trăise până atunci în mediul constantinopolitan, de unde-și luase soția, Victoria, de la care avem o frumoasă icoană, îmbrăcată cu argint, a Sfântului Gheorghe la mănăstirea Viforâta¹ —, *la vechea dinastie pe care o represintase până atunci numai ramura lui Mihnea.*

Ca Ban al Olteniei, Aslan organizase oarecum oficial această mișcare, și Matei, căpetenia oștilor², îi dădea sprijinul cel mai prețios.

Un trimes ca să adune mierea cerută de cutare Turc creditor, deci pentru „miererie“³, dar și pentru „birărie“, se văzu atacat de un revoltat venit cu ceata, care puse mâna pe tot ce avea agentul: banii din desagi, miere, vaci, cai, haine, castative. Acesta aflase, la Târgul Jiiului, că „trec la munte“ Aslan, Gorgan Spătarul și acel Matei Aga, fostul ostaș al lui Mihai, despre care se știa că are pretenții de descendență „băsărăbească“. Cel despoiat astfel încercă a-i opri „în gura plaiului“ spre Ardeal. Dar îi află „mulți și tot de folos“, gata de atac, cerând „să li se închine“ oamenii Dómniei. Aceștia fură puși pe fugă și, din același târg, se anunța la Curte plecarea cu cei de mai sus a unui întreg grup de boieri olteni: cu Aga Matei Brâncoveanu⁴, Barbu și Mihai Brădescu, de la cari ni s'a păstrat o frumoasă culă, Barbu Poienaru, Barbu Fratoștițeanu, fiii unui Iscru și unui Malcociu, „și alții mulți de la Olt și de la Romanat și de la Jiiul-de-jos și de la Mehedinți“. „Acum țeara fuge toată, că le-au zis acei boieri țărâi: „Fugiți toți după noi; nu mai daț nemic“.

Și sfatul prinse. *Satele se ridicară într'o adevărată mișcare socială.* „Rumâni“, — deci cuvântul nu are numai sensul social, de țerani neliberi, — „nu vor să dea nemic, ce bat feciorii“ — perceptorii — „și le ia'i boii și trăsurile“ — amen-

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 97, no. 193; *Les arts mineurs*, I, fig. 12.

² Haga Mattei, gentelhuomo di quella provincia che di continuo è stato capo di tutta la militia; Hurmuzaki, IV², p. 450. Despre oaste se spune: „li soldati di Valacchia è valoresissimi nel combater, exercitati di continuo nelle arme in guerre“; *ibid.* Despre mișcarea olteană, *ibid.*, p. 452, no. DXVI.

³ Pentru „merticul Turcilor balgii“ în Moldova tot atunci, Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 112, no. 158.

⁴ La 1611 el iscălia „Mateiu Paharnicul din Brâncoveni“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXVI, nota 1.

zile —, „și zic că le-a' zis boiarii să nu dea nemic, că le vine alt Domnu... Că acei boiari s'au lăudat cătră țeară că preste puține zile vor veni cu Domnu“¹.

Scrisoarea e datată 20 Septembrie, și Cronica țării pune la 27, cu oarecare greșeală, acest exod amenințător pentru Vodă Leon. Ea mai adaugă la pribegi și pe Dumitru Filișanu, pomenit de altfel și în acel răvaș, și pe Vistierul Mitrea.

Ei căutaseră un adăpost la noul „Craiu“ ardelean Gheorghe Rákóczy, la „groful“ și la David Zolyomy, cu „toți nemișii“².

De curând murise (15 Noiembrie 1629) Bethlen, bănuț că vrea o adevărată coroană a „Daciei“³, care, după ce tratase pe Radu Mihnea de „hoț“, se împrumutase de la Alexandru Coconul și-i ceruse contingentul pentru lupta sa în Apus, ca să se ajungă apoi la relații de bună vecinătate și cu Alexandru Iliș⁴, pe care nu-l suferise la început. Era rău dispus față de Miron-Vodă, care trebui să-și trimeată și el ostașii în Ungaria⁵, pe când cu ceilalți lucra, în lagărul de la Nistru, ca să împace, ca Radu-Vodă, pe Turci cu Polonia⁶ și ca să aibă cuvântul său în discordiile tălărăști dintre Șahin-Ghirai, fratele Hanului, și dintre Cantemir și ocrotitul lor, noul Han Gianibec⁷, și primi în schimb grosolane insulte⁸.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 19-20.

² Cronica țerii, p. 311.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CLIV-VI.

⁴ O scrisoare a lui Alexandru Iliș către un nemeș ardelean, 4 Iunie 1629; Veress, *l. c.*, pp. 289-90, no. 231. Trimesul lui Bethlen, Gheorghe Apaffy, descrie țara ca ajunsă în cea mai mare sărăcie; *ibid.*, pp. 296-7, no. 236. O scrisoare din Iași, 26 Septembrie, a lui Alexandru Coconul, anunțând că și-a luat Scaunul la 22 Septembrie st. v., *ibid.*, pp. 292-3, dă vești de pretutindenii lui Bethlen. Pretențioasă iscălitură și frumoasă pecete. Logofătul Dumitrașcu asigură pe principe că, în deosebire de Miron, „Coconul“ are cele mai bune sentimente față de dânsul; *ibid.*, pp. 297-9, no. 237.

⁵ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 956, no. MDCCCXXXVI. Incolo corespondența cu Ardealul privește, ca și a lui Radu Mihnea și a lui Alexandru Coconul, continua primejdie tătărească.

⁶ Scrisorile pentru aceasta la I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II.

⁷ V. în această privință raportul venețian din Viena, 9 Septembrie 1629, în care Miron e caracterizat de „bravo capitano“; Veress, *l. c.*, p. 283, no. 225.

⁸ *Török-Magyarokori Allam-Okmánytár*, II, p. 8.

Domnii noștri avuseră ordine de a intra în Ardeal, dacă apare acolo, pentru a smulge moștenirea vre-un dușman. Dar o astfel de intervenție nu fu de nevoie. Văduva lui Bethlen, Ecaterina de Brandenburg, fratele celui mort, Ștefan, „groful“ de mai sus, Zolyomi, încercară a menține regimul de până atunci. În toamna lui 1630 dieta va alege însă, nu pe un Ardelean, ci pe un mic nemeș din Ungaria Superioară, pe un om viteaz, dar înainte de toate unul foarte cuminte și cumpănit, acel Gheorghe Rákóczy, pe cari Românii ardeleni, față de cari fu drept, îl numiară, încetățenindu-l între ai lor, „Racolțea“¹.

Leon-Vodă nu se lăsa intimidat². Sprijinit și de un grup de boieri, cari nu-și puteau găsi o astfel de situație la alți Domni, el porni cu confiscarea averii acestor rebeli cari, pentru moment, dată fiind situația în care se afla Rákóczy însuși, nu erau decât numai niște refugiați, putând să ajute la luptele contra Imperialilor pentru întronarea noului prinț³. Apoi, după ce se ajunse la așezarea lui Rákóczy, și prin învoirea Impăratului, pribegii începură să se adreseze la elementele românești din Hațeg și din părțile Inidoarei. În zădar încercă Domnul contra căruia se declaraseră să-i aducă înapoi printr-o solie așa de importantă ca a Vornicului Hrizea și a episcopului Teofil de la Râmnic⁴.

Atunci Leon cedă înaintea cerințelor țării, de care nu ținuse samă până în acel moment de îngrijorare. Chemă Sfatul boierilor, — dacă nu e vorba de o *adunare populară nechemată*, — în frunte cu un nou Ban, luat dintre intimii lui Ștefan Tomșa, Boul, căsătorit cu sora lui, și lăsa ca acesta să ieie ce hotărâre a vrut contra Grecilor, a celor cari pradă țara ca să-și facă averi la ei acasă, în Constantinopol, ca și contra celor cari-și îmbogățesc mănăstirile prin veniturile culese la noi. Era continuarea atitudinii luate față de Ale-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CLX-II.

² Pentru o încercare mai veche cu țărănimea, în 1626, Vistierul Nicola fiind îndemnătorul — e vorba și de un Alexandru „Ciobanul“ —, v. raportul vechiului dușman al Românilor, Borsos, care se laudă că a împiedecat-o, amenințând cu Domnul său, Bethlen; Veress, *l. c.*, pp. 278-9, no. 223.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXIII, nota 2.

⁴ Cron. țerii; *Mon. Comit. Trans.*, VIII, p. 255 și urm.

xandru Coconul și „închinările“ lui. Astfel de „străini neprietenii țerăi“ nu mai pot fi îngăduiți. Precisând abuzurile contra cărora se ridicaseră plângeri, se făgăduia, în folosul tuturor claselor poporului, ușurări și scutiri, reveniri la dreptate, și în materie de moșteniri, și mai ales se asigura că nimeni nu va mai fi osândit fără o judecată dreaptă. Roșii, feriți de dijme, vor da doar de fiecare „cal“, cu ajutoarele călărețului, 40 de „ughi“ pe an, jumătate la Sfântul Gheorghe, jumătate la Sfântul Dumitru, preoții 60. *La mănăstiri nu vor mai fi decât „călușări români“.* „Soborul“ va alege, fără „mită“, pe episcopi, cari, ca și egumenii, nu vor putea fi trimiși de Patriarh, care va fi invitat numai a-și da binecuvântarea, „cum au fost de veac“. Se suprimă noile dări, care se înșiră astfel: „bir de lună, găleată cu fân, bou, oaie seacă, cal, miere, ceară, împrumut, bani de cununie“. (23 Iulie 1631) ¹.

Din partea lor, pribegii erau hotărâți să-și caute norocul cu armele. Ii vedem la o dată din același an 1631 împrumutând de la un negustor din Ardeal, „jupânul Cristes“, un Kereszteszy sau chiar unul din acei Români cari făceau comerț cu părțile răsăritene, o sumă de 2.000 de galbeni ungurești, arătând că au de gând, și cu ajutorul lui, a se întoarce în țară și, „să va fi pre voia noastră, să ne luom țara și să scoatem Grecii și dușmanii noștri, carii au spart casele noastre“. Iși pun peceteile, cu a lui Matei, care înfățișează pe un stăpânitor în Scaun, cu sabia și cu crucea de-asupra tronului, treisprezece boieri, adăugându-se la cei însemnați mai sus un căpitan și postelnic Dumitru Preda, un postelnic Dumitrașcu, altul Ionașcu (de la Gaia), un al treilea, Stroe, doi Bani supuși Banului celui mare: Zaharia și Adam ².

Un ceauș de Scaun era atunci la București. Cum se auzia că va fi o năvălire pe trei pasuri: Tudose la Târgul-Jiului,

¹ *Magazinul istoric*, I, pp. 122-5; Ghenadie al Râmnicului, în *Arch. soc. științ. și lit. din Iași*, V, p. 72 și urm.; *Buletinul fundațiunii Urechă*, I, p. 29 și urm.; August Pessiacov, *Acte și notițe istorice (1546-1601)*, Craiova 1908, pp. 51-3. Cf., pentru tradiția manuscrisă, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXIV, nota 5.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 103 (și la Hasdeu, *Col. lui Traian*, VIII, pp. 230-1). Originalul, în Biblioteca Bathyanyi de la Alba-Iulia, nu s'a putut găsi.

Matei la Rucăr, Gorgan pe Teleajen, se chemară ajutoare turcești și tătărești, din mai multe părți ¹.

De fapt pribegii veniră printr'un singur pas: acela prin care ieșiseră și prin care ajungeau în partea din țară pe care se sprijiniau: Oltenia, cu ai ei Roșii. O ultimă solie a lui Leon îi găsi la Târgul Jiului, gata de luptă, Mihai Spătarul, care încercă să-i oprească, fu bătut la satul Ungureni. Atunci Domnul, care-și adăpostise Doamna și jupăne-sele la Giurgiu, veni să dea însuși lupta cu ce trupe credincioase putea să aibă. El apărură, cu Sârbii lui, la Prisiceni, apoi „din jos de mănăstirea lui Pană Vistierul“ și în sfârșit chiar lângă București, „de asupra viilor, din jos de mănăstirea lui Mihai-Vodă“.

„Grecul“ învinse. Căzură prinși la dânsul Preda din Brâncoveni, nepotul lui Matei, Radu din Deasa, ultimul sol necredincios al Domniei; între cei cari fură tăiați fără milă, cea ce nu se văzuse de mult, Cronica înseamnă pe Banul Adam, pe ginerele lui Mihai-Vodă, Preda Greceanu, căruia i se zicea, fiindcă atârna de soția sa, Doamna Florica: Floricoiul, un Armaș Nușa. La Constantinopol se expediază, ca dovadă a biruinții, patruzeci de Unguri, adecă de fapt Ungureni hățe-gani și inidoreni (23 August = 3 Septembrie) ².

Invinșii se adăpostiră un timp în mănăstirea Tismana. Acolo putură ei rezista celor trimeși să-i prindă, Boul și un Nedelcu Boteanu ³. Apoi pe la Isvarna se trecu iarăși în Ardealul ocrotitor, de unde plecară îndată scrisori către Turcii dunăreni în favoarea acelor cari nu putuseră izbândi cu puterea ⁴.

La Dunăre se așezase de un timp Abăzâ-Pașa, un Caucasian, care, într'o vreme când Imperiul otoman se pregătia de o mare luptă în Asia și când Cantemir putea să facă din Bugeacul său ce voia, putea să considere această feudă la hotarele românești ca o adevărată autonomie, în care el își acorda samavolnic dreptul de a numi și de a scoate pe Domni,

¹ Iorga, *l. c.*, pp. 104-5, no. II (după aceeași publicație a lui Hasdeu).

² Pentru calitatea lor de nobili, Veress, *l. c.*, p. 315, no. 249.

³ Cronica țerii, pp. 312-3.

⁴ Izvoare ungurești la Sârbu, *o. c.*

socotind că și Ardealul e în raza puterii sale, și Rákóczy era încă destul de șubred ca să-l păstreze în această iluzie.

Leon-Vodă era foarte mândru de isprava ce o îndeplinisese. Iși ridică un adevărat mic monument al victoriei în crucea de lângă biserica de mulțămită pe care o făcu pe locul chiar al luptei, în „slobozia“ bucureșteană. Proclamându-se încă odată „feciorul lui Ștefan Voevod“, el închina acest semn Sfântului Gheorghe, a cărui icoană fu așezată, tot în amintirea acestei isprăvi, la Viforâta¹. Căci „milostivul Dumnezeu cu rugăciunea lui Sfeti Gheorghie supusu-i-au suptu sabiia Domniei Meale, și i-am biruit; și căți au căzut în război zac suptu această movilă“².

Dar, cât despre aceia, el căută și mai departe o împăcare cu pribegii³, dându-și samă că, atâta vreme cât ei sânt peste hotar, Domnia-i va fi amenințată la Turci. Mitropolitul Grigorie, Vornicul Ivașcu și Comisul Grigorie fură mai ascultați decât înaintașii lor. Fugarii își dădeau samă că mișcarea li fusese pripită. Aceasta i-o spuneau și Polonii, lui Barnovschi, care se arăta gata de o năvălire ca aceasta: „Nu trebuie căutat prea departe: nenorocirea de dăunăzi din Țara-Românească e încă proaspătă. Voevodul Măria Sa poate ști foarte bine cum a fost plătit cel ce s'a încrezut în astfel de făgăduieli (ale țerii). Căci, dacă s'a aruncat răpede la luptă, tot așa de răpede a și căzut, s'a acoperit însuși de rușine și și-a înșelat prietenii, trimețând multă lume la măcel“⁴.

Pribegii ascultară de îndemnul Bisericii, al prietenilor și ru-delor, și avură dreptate să se încreadă în chezașia lor; întâiu boierii mici ai Olteniei, Brădeștii, Coșofeanu, Filișanu, Poienaru, Ivașcu, Petru Slugerul. După ce se văzu că nu li se întâmplă nimic. Aslan veni să-și recapete Bănia, murind peste pușin în această situație îndată după Domn. Matei singur rămase încă în Ardeal, visând deci de Domnie din acel moment.

La sfârșitul lui Iulie st. v. sosi însă la București vestea

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 97, no. 193.

² *Ibid.*, pp. 259-60, no. 595. E pusă la 20 Februar 1632. O altă ediție a dat-o, într-o revistă, pe care n'o pot regăsi, generalul P. Vasiliu Năsturel.

³ Reprezentantul lui Rákóczy la Poartă cere izgonirea lor, la 29 Octombrie 1631; Veress, *l. c.*, pp. 315-6, no. 249.

⁴ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 592.

că Leon-Vodă, care nu-și putea păstra Scaunul fără vărsare de sânge, a căzut și în loc Alexandru Iliș a făcut să fie numit fiul său Radu, „fătuț voinic“ de care vorbește o scrisoare moldovenească puțin înainte¹. *Se urma astfel exemplul lui Radu Mihnea, cu aceeași familie în fruntea amânduror țărilor*². Tânărul fusese însurat cu fiica influentului grec Curt Celebi³.

Alexandru Iliș izbutise să rămâie în Moldova, de și, afară de Ghenghe și Postelnicul Ienachi, rămași să păzească Scaunul, toți marii boieri ai Moldovei veniseră să protesteze contra numirii lui: Lupu Vornicul, care va fi Domn — credincios Turcilor în 1620 el fusese ars pe piept din ordinul lui Gașpar-Vodă⁴, — Cehan Racoviță Vornicul, Hatmanul Savin, Postelnicul Costin, Grigore Ureche Spătarul, Buhuș Vistierul, Furtună Comisul, Bașotă Logofătuț⁵. Dar unii din ei fură arestați și, cu toată uciderea de Ieniceri a Marelui Vizir, trebui să se ajungă la pace cu noul numit; dar ca să fie primit, trebui ca înaintea Patriarhului să se facă reciprocele jurăminte. Biruința asupra opoziției o câștigase dibăcia lui Vevelli, sfetnicul lui Radu Mihnea⁶.

Izbutind să-și facă fiul trimes în Țara-Românească, Alexandru-Vodă — acuma singurul, fiindcă murise la Constantinopol celalt, „Coconul“ —, căută să-l împace cu boierii. El scrisese, la 18 August 1632, lui Matei „Brancovanul“ și lui Tudosie, ca „boierilor săi“, căroră li dă sarcina de a aduce din Ardeal pe „Rumâni“ de acolo. Li sfătua însă să nu meargă de-a dreptul acasă, ci să treacă pe la dânsul: „să veniți pre aicea, pre la Domnia Mea, cum v'am și mai dat învățătură cu scrisoarea Domniei Meale“⁷. Ce însemna aceasta s'a văzut când Gorgan, lăsându-se atras în cursă, fu ucis⁸.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 985, no. MDCCCLXXV.

² Cron. țării, pp. 313-4. V. asigurările lui Radu față de Rákóczy, Veress, *I. c.*, pp. 319-20, no. 253 (plecare la 20 Septembrie din Constantinopol).

³ V. Iorga, în *Rev. Ist.*, XVIII, pp. 98-9.

⁴ Hurmuzaki, IV, p. 669.

⁵ Miron Costin, p. 292.

⁶ *Ibid.*

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 195, no. III

⁸ Cronica țării, p. 314.

Fig. 4. — Matei Basarab.

Astfel, Matei nu veni singur, ci cu o ceată de Bănăţeni, comandată de Vaida Bunea. Plecat de la Caransebeş la 12 August, el, care se înţelesese cu Abăză, fu primit în raiă de beiful de la Orşova, mergând apoi spre casele sale din Brâncoveni.

Dar îndată venită la dânsul „boierii şi Roşii şi toată ţara câtă era peste Olt“, şi din nou se ridică întrebarea cu privire la Greci. Cu ei împreună el merse la Abăză, care, ca şi cum i-ar fi fost dreptul acesta, îl şi făcu Domn, îmbrăcându-l cu caftanul care se dădea din alte mâni. Ca la Constantinopol, Matei avu „surlari“, beşlii şi oaste. La sfârşitul lui Septembrie era Domn la Bucureşti *fără a se fi făcut măcar un semn de la locul cuvenit*¹.

Impotriva lui erau însă boierii lui Alexandru Iliaş: cu Hrizea, cu Mihu, cu Dumitru Dudescu şi Neagu Aga, Papa Logofătul Greceanu, dar mai ales Grecii contra cărora se striga: Nicola Vistierul (Nicola Catargiu), Aga Vasilachi. Radu venise pe la Isaccea şi se cobora din Moldova.

Matei îşi trimese vechii prieteni cu straja la Râmna. Parcă înviaseră vremile când Ştefan-cel-Mare se lupta cu un alt Radu-Vodă şi cu cei doi Băşarabă... O încercare de a câştiga pe slujitorii munteni nu izbuti. Veniau cu tânărul Radu Moldoveni şi seimeni turci, Tatari. Cu aceştia ajunse el la Obileşti.

Lupta cu ai lui Matei se dădu supt zidurile Plumbuitei, ctitoria lui Alexandru Mircea şi a Ecaterinei. În tabăra Domnului popular erau toţi pribegii de odinioară, adăugându-se Vornicul Ivaşcu, un Bălean, şi cu Roşii, fiul lui Lupu Mehedinţeanul, Gheorghe Spătarul, Aga Oprea, cu dorobanţii. În numele arhanghelului Mihai ei luptară vitejeşte. Radu lăasă pe câmpul de luptă, între alţii, pe Nicola şi pe Papa Logofătul. Turcii se închinară învingătorului².

Acesta, contra căruia veniseră ordine şi la Abăza şi la

¹ Pentru un portret al lui Matei, *nedatabil*, v. Omont, *Portraits de Mathieu Bassaraba, Voivode de Valachie, et de sa femme Hélène (1633-1654)*, în *Bulletin de la société des antiquaires de France*, 1898. Cf. *Byz. Zeitschrift*, VIII, p. 250

² Între boierii cari se înlătură e şi puternicul Mihu. V. o scrisoare a lui în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 105-6; no. iv.

Rákóczy¹, mai făcu o vizită la Ruscuiuc, Pașei. Apoi, după ce i se aduse de la Poartă steagul, el merge cu imbrohorul și cu boierimea, în frunte fiind Vlădicii Grigorie și Teofil, „și Roșii, și călărășii și dorobanții, și popii“, la Poartă, lăsând ca regentă pe Doamna Elena (28 Decembre).

Aici trebui dată o lungă luptă cu acel Curt Celebi, care ajunsese, cum s'a spus și între boierii țării, cu solii pribegilor din Moldova, cu Turci cărora li-ar fi perit rudele în luptă. În Februar 1633 se făcu o judecată formală înaintea Vizirului, și se presintă și aici vechea plângere contra Grecilor. Așa Matei-Vodă fu întărit și în formele obișnuite se putu îndrepta către țară, unde sosi la 29 Mart².

¹ *Ibid.*, pp. 194-5.

² Povestirea contemporană în Cronica țării.

CAPITOLUL II.

Spre Monarhia moldovenească

Înrăit de neizbânda din Țara-Românească, unde am văzut că el se considera, vorbind de boierii săi ca Domn, întocmai ca în această Moldovă a ascendenței sale, Alexandru-Vodă s'ar fi gândit la ce nu s'a mai făcut de la Ștefan Tomșa încoace: o execuție în massă a acestor boieri cari țineau la dreptul lor de a alege, de a conduce și, întâmplător, și de a depune pe Domni. Miron Costin înseamnă între cei meniți astfel morții pe Lupu, viitorul Domn, dar nu și pe celalt Lupu, Prăjescul¹, pe Cehan Racoviță, pe Savin, pe Buhuș și pe Grigore Ureche, viitorul cronicar, care, din nenorocire, n'a apucat să scrie și istoria timpurilor în care ar fi fost amestecate și pățaniile sale². Vevelli ar fi pus lucrurile la cale. Realizarea proiectului a fost însă împiedecată prin divulgarea unuia dintre Grecii Domnului, Constantin Aseni. Costin, tatăl lui Miron, care-și trăgea numele de la Barnovschi, apucă să treacă granița.

Starea de lucruri era atât de îngrijorătoare, încât atot puternicul Curt Celebi trimese pe capugi-bașa Husein ca să recheme pe Vevelli, pe Aseni și pe alți Greci influenți, dar Alexandru refuză cu toată hotărârea să se lipească de dânsii, declarând că mai curând iese din Scaun³.

Se face deci, cu Lupu în frunte, și aici, *după exemplul*

¹ Un Lupu Cupariul e trimis în Ardeal de Miron-Vodă, la 1626; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 954-5, no. MDCCCXXXIV.

² V. Czołowski, în *Prinos Sturdza*, despre viața lui și a altora în Polonia.

³ Hurmuzaki, IV², p. 466, no. DXXX. S'a copiat greșit în raportul bailului „Vecelli“ pentru „Vevelli“.

muntean, în care vedem deci că inițiativa nu fusese a lui Leon, o „Adunare națională“. Erau de față și Curtenii și țărani. Aceștia putură fi cu atât mai ușor puși în mișcare, cu cât vești din acel moment arată că ai lui Alexandru „ieau mare dare de la sărăcime, pentru care se tulbură săracii“¹. Se umple Iașul, întinzându-se mulțimea și până departe dincolo de hotarele lui, la Miroslava. În acest act de imitație, — căci în Moldova elementul grecesc nu juca același rol ca în țara vecină, — se „strigă pre Greci de pren toate ulițile“.

Acest „strigăt“ se comunică, printr'o deputație, și Domnului, care observă: „Dacă se rădică pre Greci, pre mine se rădică“, și el se supune îndemnului de a pleca, asemenea cu acela care se făcuse, asediindu-l la Curte, lui Ștefan Tomșa.

Boierii conduc, *escortează* pe acela care era *nazilit de dânsii*. Întâiul, și unicul cas al unei asemenea izgoniri, Alexandru crezând că va căpăta de la Poartă întoarcerea în Domnie și pedeapsa acestor cutezători rebeli. „Grosimea țărânimii“ vuieste împrejurul curiosului, ne mai întâlnitului cortegiu. Se zvârl pietre și oase, și între cei răniți, și greu, e însuși organizatorul petrecerii, Lupu, al cărui tată venise de peste Dunăre, fiind un timp boier muntean, Nicolae Coci² Aga, clitorul bisericii Stelea din Târgoviște, unde e și îngropat, mama fiind însă Moldoveancă. „Dă-ni, Doamne, pe Greci“, cum nu se ceruse la Munteni, se aude pe marginea Bahluiului, pe când mulțimea fără stăpân pradă unde vrea. Domnul nu cutează să apere pe Vevelli, împotriva căruia se îndreptau nu țărani neștiutori, ci boierii cari aveau o veche socoteală cu acest om de mare inteligență și pricepere și cu multe servicii aduse păcii din lăuntru și din afară. Cu el periră și cumnatul său Alexandru Mamonă, dintr'o mare și veche familie peloponesiană, și un dragoman, Ieronim „Hores“³. Pe când un Lăpușneanu, din rasa neodihniților răzeși basarabeni, Bosie, smulgea mantaua de pe umerii Domnului.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 989, no. MDCCCLXXX.

² V., după o însemnare pe odăjdii, descoperită de păr. Ursăcescu, Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 420, no. 2. Coci, numele unui boier al lui Aron-Vodă și Mihai Viteazul, înseamnă în limba albanesă Roșul. Inscricția lui Nicolae Aga, acolo, corectată după ediția din Iorga, *Inscripții*, I, pp. 112-3, no. 229.

³ Hurmuzaki, IV², p. 466, no. DXXX.

marele său sfătuitor, istețul Rettimiot¹, era tăiat cu topoarele. Trebură seimenii cu puști, cu „sinețe“, oaste nouă pe care Alexandru-Vodă o crease după exemplul Turcilor, la cari acest corp disciplinat trebuia să înlătore pretențiile anarhice ale ienicerilor și spahiilor, pentru ca Domnul, care nu fu lăsat să între în primejdia pădurilor de spre Bârnova, să fie în siguranță pe un alt drum, nu cel care prin Branște ducea peste Prut în Bugeac spre Tataari, ci de-a lungul Prutului spre Huși pentru a reveni de acolo la Bârlad. Cu el era și fiul Radu, de a cărui viață se temu și iubitorul părinte și se rugă boierilor întovărășitori. Se refăcu garda de seimeni și copii de casă cari se îndepărtaseră o bucată de vreme. Costin era acum la Putna, și el avu sarcina de a aduce pe Domnul, care-i voise moartea, la vadul de la Galați; și el s'ar fi oferit să negocieze o nouă împăcare cu boierii, pe care însă, după teribila sa pățanie, Alexandru o refusă. Se auzi la Constantinopol că de la Galați fostul Domn fusese trimis pe o simplă barcă la Constantinopol.

Se ajunsese acum, iarăși ca la Munteni, până acolo, încât „țara“ purcese la *alegerea noului Domn*. Pe Lupu îl voiau, ca autor al mișcării, și în ciuda originii lui străine, care se vădia și prin confuzia ce a făcut-o totdeauna în rostirea sunetelor ș și s, amestecate între ele². Dar el trebuia să primească, *după obiceiul polon și după cel venețian la alegerea dogilor*, un statut de Domnie: „legături cu tocmeală, ce va lua den țară; ce s'are lega pentru dări atunci la acel ales (alegere), iară mai mult să nu ia den țară“. Acela care-și rezerva pe mai târziu, în alte împrejurări, o stăpânire nestânjenită de nimic, nu primi asemenea condiții. El recomandă să se aducă Barnovschi, care se afla la Nistru, și acesta primi cu cea mai mare plăcere, crezând că se poate repeta cazul lui Matei, în această Domnie prin „ales“ și invitație, de sigur pe baza acelorași condiții care se puseseră Lupului. „Dulce este Domnia den Moldova“, ar fi spus acela care se încredea așa de

¹ V. pentru el și Bandini, ed. Urechiiă, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVI (1894), p. 261. La același despre boierul Solomon Bârlădeanu, p. 267. Ienachi Postelnicul, p. 367.

² V. scrisoarea din Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 30-1, no. XL.

mult în steaua sa, unui Polon vecin, care i-ar fi obiectat: „iară și obezile turcești încă sânt grele“¹.

El nu-și dădea samă ce dușmani va găsi la Constantinopol, unde, ca și Matei, va trebui să meargă, dar fără a se fi înțeles deplin cu Abăză², și chiar câțiva boieri îi erau dușmani și gata de pâri. Doar la plecarea lui din 1629 Logofătul Dumitrașcu Ștefan, care n-î prevedea că fiul său Ștefan va domni cândva, îl descria ca pe unul care „călăria totdeauna pe norocul capricios al minții sale“, ca un adevărat monarh, în stilul lui Radu Mihnea, fără să se adreseze la sfatul boierilor, obișnuți să fie întrebați³.

Plecarea lui Miron la Constantinopol se făcu întocmai ca a Domnului Țării-Românești, „cu mulțime de boieri și fruntea Curții, preoți și călugări“, nelipsind din deputație, dar poate nu cu gândurile cele mai curate, și Lupu, care, aflând că se trece prin București, unde i se știa planurile de viitor, se ceru înapoi ca fiind prea compromis în recenta răscoală; aceasta de și Matei încercă să-l oprească în cale.

Cu scrisori de la acesta, Miron merse întâiu la Abăză, care n'ar fi arătat față de dânsul, cu toate bunele cuvinte, aceleași sentimente ca față de ocrotitul muntean.

La Poartă, boierii Ghenghe, Bașotă⁴, Cehan, Roșca, se arătară bătaioși, declarând că în ruptul capului nu primesc alt Domn. Ei se adresară de-a dreptul Sultanului Murad, trecând peste capul Vizirului. Și în același timp sosiau scrisori din Moldova că Miron-Vodă e omul Polonilor, gata să li dea țara. Așa credea și Abăză însuși, a cărui influență se păstra întregă.

Se ceru o sentință a Muftiului, și ea era de moarte. Domnul nerecunoscut al Moldovei fu deci pus la închisoare, singur, în momentul când avea audiența la Vizir. Stăruințele de liberare ale boierilor nu izbutiră. Intr'o scrisoare către evlavioasa

¹ Toate amănuntele de până aici la Miron Costin, pp. 293-4.

² O solie la el însă, *ibid.*, p. 295. Ce spune cronicarul despre deosebirea de situație între alesul moldovean și cel muntean care „nu ieșise într'altă țară“, ar părea greșit: doar Matei stătuse, cu ai săi, atâta timp în Ardeal, dar acesta era și el al Sultanului.

³ Veress, *I. c.*, p. 298.

⁴ Petru Bașotă e trimis de Alexandru Coconul în Ardeal la 1629; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 975, no. MDCCCLIV.

sa mamă, Elisabeta, Miron își povestea sfârșitul, și ce era în acest suflet de om nobil și bun, mândru de sine și de țara sa „dulce“¹ se oglindește în admirabila-i mărturisire înainte de moarte, care, din fericire, ni s'a păstrat.

El se presintă ca fiind „acuma în mâna păgânilor, de bună voia sa venit în mâna lor, pr'amăgiturile și înșălăciunile lor și mă scoaseră din odihna mea cea bună“, de care râvnea. Știe „tocmelile păgânești“, așa că „mai mult are nădejde de moarte decât de viață“, dar se gândește și la posibilitatea unei „închisori îndelungate“. Cum „într'acela chip meștesuguiră cu mângâierea lor, de nici casa nu și-a tocmnit cum să cade în purcesul său cum i-a fost voia sa“, ca unul care „n'a avut această nădejde să fie astăzi într'această nevoie“, „n'a știut că va veni la una ca aceasta“.

Vrea să-i fie aduse oasele, care să „nu zacă în păgâni“, la Dragomirna. Recomandă pe mama iubită², care va putea sta la Ustie ori veni la Iași, cu sora lui, Scripca sau Sverca, Anei Movilă și soțului ei, îngăduindu-li să cumpere ce luase și el de la dâșii acolo, în Polonia; altfel, moșiile se vor vinde de credincioșii Vornicul Gavrilaş și Costin, care ținea pe o nepoată a lui. Nu uită nici de ctitoria sa de la Liov, de aceia din Iași, închinată Sfântului Mormânt, căruia-i lasă și o sumă de bani, de biserica Sfântului Ioan din același oraș de Scaun, de cea de la Bârnova, de cea de la Toporați³. Se vor plăti toate datoriile, ca să nu cadă el supt blăstăm, dar nu și ce a promis în scris în vederea Domniei. Se simte îndatorat și față de fetița lui Ionașcu Stroici, o rudă, a cărei creștere o luase deci asupra sa. Averea mișcătoare agonisită de dâșul,

¹ V. la Miron Costin, care-i arată și adâncă pietate în rugăciunile de noapte: „era la hirea sa Barnovschi-Vodă foarte trufaș și la portul hainelor mândru, iară la inimă foarte drept, blând și nelacom“; p. 297.

² Ea făgăduia stavropighiei din Liov, la 27 Decembre 1632, că va interveni pentru zugrăvitul bisericii, la fiul ei, dacă se va întoarce în Domnie; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 602, no. cclxxi. Ea păstrează relații cu aceștia și în 1634; *ibid.*, pp. 606-7, no. cclxxiii.

³ Pentru meșterii ardeleni, și de la Buhalnița (G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București 1933, pp. 105-6), ai clădirilor lui, Iorga, *Documente Ardelene*, II, pp. 960-1, no. MDCCCLII; p. 968, no. MDCCCLIV. Scrisoare românească a lui către Bistrițeni (1629), *ibid.*, pp. 969-70, no. MDCCCLV.

ca și ocinile, nici acelea moștenite, „să se dea pe la mănăstiri și biserici, pentru sufletul nostru și a părinților noștri“, căci „sânt bogate biserice goale de veșminte, sânt stricate, descoperite“¹.

Bunul Domn viteaz și milostiv, invinuit pentru cele două năvăliri în Moldova, era apoi tăiat înaintea Sultanului, om crunt, care se va distruge cu beția². Murad privi pe fereastră la sângerosul spectacol (2 Iulie)³. Bietul trup aruncat fu luat de Costin și înmormântat pe ascuns la Patriarhie, rămânând să fie adus pe urmă la Iași, în ctitoria domnească⁴.

Iar țara-l tot aștepta pe Domnul dorit. Petrea diacul din Câmpulung scrie: „S'au așezat toată țara pre la locore, și se trag toți: voia lor li e să iasă înaintea lui Vodă, c'au porces de la Părăței, șe au tremis boere înainte de au dat ștere țerăi că vine veste de la Păratol Barnovschi-Vodă“⁵. Iar peste câteva zile Cămărașul Toderășcu scrie în Ardeal: „Noi acum am venit de-acolo, din Constantinopol... Sântem în stare ticăloasă, fiindcă Impăratul turcesc i-a luat capul blândului nostru Domn Barnovschi“⁶.

Moise-Vodă, — sau Moiseu, cum scrie Miron Costin; cf. mănăstirea Moiseiu în Maramurăș, numele biblic; el se dase în legătură cu al lui Aron-Vodă, — fu numit Domn, dar prin libera alegere a boierilor⁷, el fiind reprezentantul, prin căsătoria sa, și al dinastiei lui Radu Mihnea, în buna și ne semnificativa sa persoană *reunindu se astfel două drepturi la Domnie*, precum, odată, în Anglia, Henric al VIII-lea, aduna pe acelea ale celor două Rose⁸. El avea strivitoarea sarcină de a ajuta războiul început de Abăză contra Poloniei — și *din pornirea*

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², pp. 187-90, cu data greșită de 1628.

² Miron Costin, pp. 296-7.

³ V. raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 200-1, no. XLVIII. Cf. știrile venețiene despre sosirea, în Iunie, arestarea și moartea lui, Hurmuzaki, IV², pp. 467-8, n-le DXXXI-II; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 607.

⁴ Miron Costin, p. 297.

⁵ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 989, no. MDCCCLXXXI.

⁶ *Ibid.*, p. 992.

⁷ Miron Costin, p. 298.

⁸ Raportul olandes citat și cel venețian, Hurmuzaki, IV², p. 469, no. DXXXIV. El fusese scutit și de plata la început a darului către Sultan; *ibid.*

împotriva regatului venise șiuciderea lui Miron, care, cu trecutul său și legăturile sale, nu putea fi tolerat, în asemenea împrejurări, ca Domn al Moldovei.

Noua Domnie reprezintă însă și lupta contra aspirațiilor autorului revoluției contra lui Alexandru Iliș, ceea ce se poate vedea și din propunerea pe care o făcuse Costin acestuia de a-l reconcilia cu boierii și de a-l readuce în Scaun. Ispravnicii de Scaun ai lui Moise, Cehan, Roșca și Banul, aveau instrucții să-l prindă; dar cel amenințat și închis un moment¹, fugi, prin Țara-Românească, unde va fi găsit anume prieteni, în haine de negustor, la Constantinopol.

Dar atenția era îndreptată la războiul turco-polon, Sultanul căutând să ajute Rusia moscovită, energie atacată de Koniecpolski. Tatarii, amestecați în aceste ostilități, încălcă și pământul Moldovei, o ciocnire cu Polonia fiind la Cornul-lui-Sas. Războiul urmează, amândoi Domnii fiind întrebuințați ca parte constitutivă a oștirii otomane. Dar aceste contingente, de loc dispuse să lovească în creștini, fură mânate la asalt cu sabia de Turci în luptele de la Camenița. Prin știrile transmise despre apropierea unor trupe căzăcești, Moise contribuie esențial la retragerea lui Abăză. El nu se putu lăuda decât cu luarea unei întărituri fără însemnătate, mai jos pe Nistru: Studenița.

Pașa ocrotitor, care acuma se gătia de prigoniri, trece prin Iași, și boierii lui Moise, amenințați de dânsul, se ascuseră. După plecarea lui Abăză, Domnul urmă exemplul lui Barnovschi în prima Domnie și trecu Nistrul în Maiu, cu 1.400 de călăreți și șaiszeci de sarcini de bani².

El se înțelegea totuși, în Septembrie al aceluiași an, cu Koniecpolski pentru o restaurare³ și săruta mâna regelui în dietă⁴, acolo, în acea Polonie, unde de multă vreme fratele său Petrașcu devenise, din pretendent la Domnie, arhimandrit al Lavrei cu mulți sfinți de la Chiev, apoi mitropolitul apărător contra Iesuiților al credinții ortodoxe, căreia-i dădu o tipografie, o nouă serie de cărți slavone și, mai ales, prin marile

¹ V. expunerea lui însăși, Hurmuzaki, IV, p. 669.

² Miron Costin, pp. 299-31; Hurmuzaki, IV², p. 477, no. DXLIII.

³ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 611.

⁴ *Ibid.*, p. 612, no. CCLXXVII.

sale legături de familie, un prestigiu superior. Dar apoi își găsi pentru restul de treizeci de ani ai vieții sale, lângă o soție polonă, rămasă catolică, liniștea de care dorise, câteva zile înaintea morții sale, Miron Barnovschi¹. Nici Petru Movilă, ale cărui însemnări în românește ni s'au păstrat², n'a uitat Moldova sa, și se poate ca Moise să fi păstrat legături cu familia, din care Gavrilaş trăi în Ardeal până la 1635³, iar Ioan rămase acolo și multă vreme după acesta, croind planuri despre care se va mai vorbi⁴, dar țara părăsită pentru totdeauna, Moldova, l-a uitat.

Atunci, Scaunul fiind din nou liber, Lupu⁵ căpătă fără niciun amestec al țerii, fără nicio înțelegere cu boierii, ci numai cu sprijinul lui Abăză, la care se adăugia interesul lui Curt Celebi, al cărui candidat, Alexandru Iliăș, sau și fiul Radu, nu mai intrau în socoteală, și a doi boieri al căror rol ajunsese tot mai mare în rosturile românești: frații lui Andronic Cantacuzino, cari serviseră și pe Barnovschi, Iordachi și Toma, acesta cumnat cu noul numit, ca soț al celeilalte fete a lui Bucioc.

Prin aceștia se încheie, în Constantinopol, și o „frăție“ cu Matei-Vodă, represintat în acest moment de Hrizea⁶, de Ivașcu, Logofătul Grigore, Vistierul Dudescu, Vistierul Sima și fra-

¹ În Ianuar 1634, făcând o danie lui Petrașcu Ciogolea, dintr'un neam pe care, spune Miron Costin, el, Moise, îl ridicase (v. p. 291: „multe case de gios, lipsite, a lăcuitoilor țării au rădicat, ales pre Ciogolești“), el înseamnă la urmă în românește: „Datu-i-am Domnia (Mea) pentru slujba ce ni-au slujitu Domnii Meale: nime să n'aibă a străca; pentr'aceia sângur scriu Domnia Mea cu a mē mână, să să crează“.

² Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă, passim*.

³ Testamentul e datat din Cluj, 19 Decembre 1635; Veress, *l. c.*, pp. 354-5, no. 275. În el se pomenește numai soția sa ungiuroaică. O scrisoare a lui mai veche din Soliomkō, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 959, no. MDCCXL (relații cu Moldova). Alta din Sânpal (1628), *ibid.*, p. 966.

⁴ V. și *ibid.*, pp. 365-6, no. 282.

⁵ Numele ambilor boieri Lupu a fost dat de sigur cu gândul la Lupu Stroici, sau chiar de acesta. Cf. și numele de Wolfgang, Lupu al unui pretendent din secolul al XVI-lea. V. Iorga, *Pretendenți*, supt acest nume.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 24, no. xxxii.

tele Nedelcu¹. O solie munteană cu Marcu² și Postelnicul merse în Moldova, aducând daruri, pentru a se întări această învoială, prin acte care n'au ajuns până la noi. În același an 1634 Stolnicul Grama întoarse visita la București³.

Era o legătură în doi, nu însă în trei, pentru a se completa frontul dacic. La începutul Domniei sale, Rákóczy se arată certăreț și arogant. El cerea imperios, încă din 1633, lui Matei să-i plătească datoria de 6.000 de galbeni și să desfacă pentru Tesaurul ardelean o parte din darea pe care, după vechiul obicei, o culegea de la păstorii ardeleni cari-și hrăneau turmele la Miazăzi de Carpați, așa cum se făcuse printr'o învoială pe vremea lui Leon-Vodă⁴.

Mai mult decât atâta. Dacă Gavrilaş-Vodă nu mai umbla după Domnie, fratele lui, acel Ioan Movilă, se agita și mai departe. Și un alt candidat la Scaunul lui Matei răsări, fostul Agă Neagu, care, încă din 1633, se intitula, după exemplul „Brâncoveanului“, devenit „nepotul lui Băsărabă“, iar apoi „Băsărabă“ el însuși, „Ion Neagul Voevoda, fiul răposatului Băsărabă Voevod“, și, se adresa și el la Paul Kereszteszy, pentru banii cari-l ajutără să meargă la Constantinopol, izvorul puterii: el va rămânea acolo și până în 1638, urmărind „moștenirea“ sa de „Neagoe Băsărabă“⁵.

Deocamdată ambii Domni făcură tot ce li era cu putință pentru a împiedeca un nou războiu turco-polon, și Lupu, care-și luase acuma împărătescul nume de Vasile, al vechiului basileus bizantin, își atribuie lui singur meritul de a fi dus

¹ *Török-magyarokori Allam-Okmánytár*, V, pp. 78-80. Cf. și Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 962-3, no. MDCCCXLIV.

² E trimes și în Polonia, la Toma Zamoyski și la Hatmanul Lituaniei, Cristofor Radziwill, în 1636; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp. 612-6, no. CCLXXXVIII-LXXX. Un Armaș Marcu la 1639; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 23, no. 23. Dar e un boierinaș de sat.

³ *Ibid.* V. și I. Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXIV, p. 120.

⁴ Veress, l. c., pp. 322-3 (scrisoarea lui Rákóczy către solul său pentru aceasta, Ștefan Szalánczy; 5 Iulie 1633).

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 107, n-le VI-VIII.

la o pace favorabilă creștinătății¹. Cu ostașii celor două țări se întâlniseră în contingentul ardelean și Românii porniți nu fără greutate din părțile Bistriței și Rodnei².

Dar această intervenție fericită, care nu fu primită de Turci chiar de la început, nu putuse folosi decât prea puțin Moldovei. Invățatul boier, cunoscător de latinește, Toderășcu Ianovici, care avuse solii în tabăra polonă, putea scrie, în Novembre din anul 1633, de mare grijă și durere: „Abăzà-Pașa, rupând pacea, a intrat în Polonia, și nu li-a putut strica nimic (*nihil potuit illis destruere*), numai a stricat și a pusliit țara noastră; începând de la apa Prutului și până la Nistru, n'a mai rămas o casă: toate le-au ars și pe mulți dintre ai noștri i-au dus în robie. Și așa s'a întors: rupând pacea cu Polonii și neisprăvind nimic, s'a întors la Dunăre cu rușinea și marea risipă a oamenilor săi³“. Și el vorbește și în altă scrisoare despre „curata prostie“ a acestui puternic Turc, făcător și răsbunător de Domn, care fusese odată rebel în Caucăs și apoi și Pașă de Bosnia: Abăzà nu plecase nici la sfârșitul anului, ci stătea în așteptare la Brăila⁴.

¹ Hurmuzaki, IV, p. 669. Polonii ceruseră, fățiș, în toamnă, această intervenție, continuându-se astfel tradiția lui Radu Mihnea și a lui Barnovschi; v. I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp. 603-4, no. CCLXXII. Pentru venirea Hanului în Moldova, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 992. Această pace e „mirșagul“ de care vorbește o scrisoare din Câmpulungul Moldovei; *ibid.*, p. 994, no. MDCCCLXXXVII.

² *Ibid.*, pp. 996-8, n-le MDCCCXC-I.

³ *Ibid.*, p. 998, no. MDCCCXCH.

⁴ *Ibid.*, pp. 999-1000, no. MDCCCXCV. Vestea numirii lui Lupu (fără Vasile), în April 1634, de la același; *ibid.*, pp. 1001-2, no. MDCCCXCVII. Și Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1003, no. MDCCCXCIX. Pentru călătoria, în 1635, a lui Teofan de Ierusalim la Vasile Lupu, ms. grec 36-8, al Bibl. din Geneva: *Εἰς ὄλιγον βουλόμεθα ἐν Οὐγκροβλαχίᾳ ἀπελθεῖν: ἐδῶ εἰς Μολδοβίαν ὁ ἐκλαμπρότατος ἀσθεύτης κύριος Βασιλεῖος κατὰ μας ἐδέχθηκε, ἀξιότατος καὶ ἰσχυρότατος καὶ εἰς τὰ πάντα του εὐτυχής.*

Urmează, tot în 1633, solia în Moldova a Ungurului Ioan Belény; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1000-1, n-le MDCCCXCV-VI.

CARTEA a II-a

MONARHIA BIZANTINĂ

CAPITOLUL I.

Formarea Monarhiei lui Vasile-Vodă

Cum se aşteptau Moldovenii, la 10 Maiu 1634 se produse venirea în Scaun a lui Vasile-Vodă, cu frumosul titlu bizantin¹. Aducea cu el o adevărată mică oştire. Cutare informator ungar scriind din Câmpulung vedea, întâiu, în el şi pe Lupul Mehedinţul din Țara-Românească şi un fiu al lui Aron². Dar apoi putea să-i anunţe noul nume, măreţ.

Vestea acestei noi Domnii adusese însă o nouă emigrație; „cânele bătrân“, trădător al multor Domni, Ghenghe, își pierdu rostul, fiind trimis la mănăstire de vechiul său dușman, care puse Mare Logofăt pe Todirașcu Ianovici. Șoldan reveni Vornic. Hatman e Gavril, fratele noului Domn, care ordonase a se tăia nasul și buzele lui Frangulea și unui boier Ieremia, apoi urechile unui anume Tăutul. Vasile se arăta „monarh“ în cel mai aspru și crud înțeles al cuvântului, căutând să restabilească cea mai desăvârșită ordine contra tâlharilor, cari prădau, cum se vede din corespondența Domnilor anteriori, și mănăstirile. Și același spion ungar adaugă: „față de sărăcime, e cu bună voie, fiindcă până acuma“, — dar era încă în acea lună a lui Maiu 1634 —, „nu i-a turburat nici cu dajdea, nici cu altceva, și a și făgăduit că va fi spre binele sărăcei țeri, și sărăcimea se bucură că va fi Voevod bun; poate că va avea și dăinuire“³. Vedem pe cutare căpitan moldovean chemând pe fugari și altă lume din Ardeal în slo-

¹ *Ibid.*, p. 1002, no. DCCCXCVIII.

² Veress, *l. c.*, pp. 335-6, no. 260.

³ *Ibid.* (d. Veress a retipărit un text care nu lipsia la ediția mea, dar era mutat la sfârșitul lui Maiu). Cf. Iorga, *Cei d'întăiu ani de Domnie ai lui Vasile Lupu*, în *Noua Revistă Română*, 1909 (și extras).

boziile din nou deschise 'n Moldova¹. După ce avuse să lupte pentru pacea la Nistru, îl vedem pe cel care venise în Scaun cu planuri mândre de împărțitor al dreptății și împodobitor al țerii, de refacere a unei Curți strălucitoare ca a lui Radu-Vodă Mihnea lucrând la una din ctitoriile sale bisericești². Se începe și zidirea la Curțile din Suceava³. Marea idee ce și-o făcea Vasile de sine și de Domnia sa se vede, de la început, și din larga desfășurare pretențioasă a unei iscălituri⁴ în care se vede deprinderea cu litera grecească⁵.

O astfel de ambițioasă manifestare de început nu putea să-i placă lui Rákóczy⁶. Ca și înaintașul său, care plecase de la ideea acelei „Dacii“ de paritate, el ajunsese răpede la conștiința că din Ardealul său, ferit de invazia directă a Turcilor și în legătură cu Apusul, el ar putea să fie altceva decât un aliat al celor cari stăpâneau cealaltă cină a Carpaților, și se adăugia la această conștiință de putere și acel profund despreț pentru Românul ca atare pe care am văzut-o fășnind din sufletul trufaș al unui Imreffy și din al unui Borsos, odinioară chiar din al cumintelui bătrân Kovacsöczy.

Astfel încă din 1635 Rákóczy, își destăinuiește intențiile față de acela care nu ajunsese la Domnie, ca Matei, prin ajutorul armat din Ardeal ori prin banii și influența neastâmpăratului reprezentant la Poartă al Ardealului, cum o făcuse Moise Movilă, al cărui înscris de datorie ni s'a păstrat, și nu el singur, cum încerca prin împrumuturi și stăruinți și „Basarabul“ de concurență așezat la Constantinopol în umbra aceluiași întreprinzător capucehaie, Neagu.

Nefiind pus de Ardelean, *neavând nimic încheiat cu dânsul*, acest improvisat Vasile cu numele imperial trebuia deci răsturnat.

¹ Veress, l. c., pp. 344-5, no. 267; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1011, no. MDCCCXCIX.

² *Ibid.*, p. 1006, no. MDCCCXI; p. 1012, no. MDCCCXXI. Se lucrează și la Voroneț; *ibid.*, p. 1016, no. MDCCCXX.

³ *Ibid.*, pp. 1014-5, n-le MDCCCXV-VI.

⁴ *Ibid.*, p. 1009, no. MDCCCVI.

⁵ Semnătura *Λουπουλ Μαγελε Βορβικ.* în doc. 6, XLII la Academia Română; cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXI, no. 1.

⁶ Pentru toate relațiile cu el, începând cu anul 1635, v. și resumatele din Kemeny, *Notitia historiae diplomaticae archivii capituli albensis*, 1836.

Din parte-i, Matei începea să-și plătească vechea datorie, trimițând scrisori de prietenie devotată¹. El cerea ca, în schimb, să i se răspundă la scrisoarea de legătură politică permanentă, „cât îi va sta capul“, prin alta din partea lui Rákóczy. Mai mult decât atâta, în acest act să se adauge că nu numai Domnul va fi ajutat prin stăruinți la Poartă în momentul când ar voi să-l înlocuiască dușmanii, *dar să fie ajutată țara, care a jurat că nu vrea alt Domn, mergând din nou până la capăt, în această luptă cu armele*: „Precum am jurat noi“, — spun boierii trimeși, un Sluger Zaharia, un Logofăt Sima, căci Matei, răsărit din mai mica boierie, se răzima pe acest strat al societății muntene —, „cu Voevodul și cu Țara, că nu îngăduim să fie schimbat, nici cu arma, potrivit cu aceasta dorește milostivul nostru Domn ca *Măria Ta să fii dator a-l ocroti și cu arma împotriva Voevozilor străini, ca să nu domnească peste țară Voevozi străini*“. Să se meargă până la războiu cu aceia cari nu mai sânt socotiți ostașii legiuitului prea-puternic Impărat, căruia i se sărutase poala la Țarigrad, ci „Turcii“: „Mai dorește milostivul nostru Domn și acei din partea Măriei Sale că, dacă Turcii ar vrea să înceapă ceva împotriva celor două țări, Măria Ta să fii, în toate, alături cu dânsul și să ai îndatorirea de a te împotrivi“. Iar oricine, ca Neagu Aga în acel moment chiar², ar căuta să lucreze împotriva Domnului prieten, acela să-i fie dat în mâni spre pedeapsă.

De pe urma acestei solii a lui Zaharia Slugerul și a Vistierului Sima Boteanu, fratele lui Nedeleu, se ajunsese la jurământul de la Sâmpietru 1635. Prietenia e asigurată, ca și ajutorul muntean, dacă ar fi atacat Rákóczy cu ai săi, viind și Domnul însuși, la nevoie, în fruntea trupelor sale. Cu acest prilej afacerea bănească în legătură cu ciobanii era soluționată în sensul că se va trimite anual principelui, împreună cu doi cai, ca

¹ Veress, *l. c.*, pp. 305-6, no. 268. Pentru corespondența privitoare la datorie, Sârbu, *o. c.*, p. 50 și urm.

² E curios că la 1634, supt un act din Târgoviște, el pune pecetea cu „Iona (*sic*) Neagoe Voevod“. Era un om în vârstă, căci în Ianuar 1635 fiii săi, ai „Agăi Neagului“, erau boieri: Coman Comisul, Andrei Spătarul și Pătrașcu Postelnicul; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXI, nota 1. Capușehaiu ardeleană avu continue legături cu dânsul; după *Török-magyarokóri Emlekek*, IV, și *Lev. és Okiratok*, Sârbu, *o. c.*, pp. 84-5.

omagiu, de formă caracteristic feudală, 5.000 de galbeni pe an¹. Cum Matei era „Domnul țării“, și țara lua aceleași îndatoriri², și n'a lipsit nici actul de solemnă obligație de „vecinătate frumoasă“ al „slujătorilor Țerăi-Rumânești, căpitaniii, iuzbașăi, ceașăi, vătășăi, toți cetașăi, călărime șă pedestrime“³. Dar, în actul de răspuns, principele lua anume precauții, afirmând că și el e „credincios al Sultanului“ și se razină pe el și declarând fățiș că n'ar putea să ajute contra acestuia, ci doar să intervie pentru a-i îmbuna mânia⁴.

Aceste acte, ca și, de altfel, documente interne, ni îngăduie a vedea cine încunjura pe Domnul muntean: pe lângă cunoscuții Dumitru Pitar, Mihu, Hrizea, Ivașcu Băleanu, Grigore Logofătul, Vasile Stolnicul, Pîharnicul Para, moștenit și el de la alții, un Spătar Mihai, un Dumitru Pitarul, un Buzinca și un Preda Brâncoveanu, care e „general“ (Agă).

Situația lui Rákóczy, „Craiu“ pentru boierii noștri era atunci așa de mare, încât vedem pe un fiu al lui Hrizea, Radu Vistierul, îndreptându-se către el, „milostivul și luminatul crai, domnul nostru milostiv“, ca să scape de o mare primejdie, de viață, în care erau amestecați și „slujitorii“, ostașii, cari „au făcut lucru ca acesta, ce nu se-au căzut“. Dar scrisoarea poate să fie și din vremea când aceștia se ridicau asupra Domniei înseși⁵.

În sfârșit, ca rezultat al cererilor lui Matei, prințul ardelean recomanda, în Septembrie, aceluia Baltazar Sebessi care-l reprezintă la Poartă să sprijine și mai departe pe Domnul muntean prieten și aliat. Dar, în ce privește pe „Lupul“, căruia nu vrea să-i zică „Vasile“, în zădar a trimese acesta o solie la el cu doi cai, cari, de altfel, nu-i plac — s'a văzut ce mare lucru înfățișa, ca pe vremea Murgului lui Petru Rareș, un cal

¹ *Török-magyarkóri Emlkek*, IV, pp. 239-40; *ibid.*, pp. 244-5. Actul boierilor, *ibid.*, pp. 245-6. Convenția de hotar, *ibid.*, pp. 254-5.

² *ibid.*, pp. 252-3.

³ Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1874, p. 216; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CLXXVIII-LXXX. Se afla în Ardeal solia Clucerului Sava, cu doi logofeți; *ibid.*

⁴ *Török-mag. Emlkek*, IV, pp. 200-1. Cf. și Memoriile lui Kemeny, traducere de Neagoe Popea, Apendice.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 21-3.

în raporturile lui Gabriel Báthory cu Radu Șerban —, în zădar a venit de la el Acațiu Baresai, nemeșul de origine românească, un viitor prinț, care fusese oprit de Abăză și amenințat de dânsul¹, dar parvenitul e într'o situație de mare îngâmfare.

La cine nu se gândia Rákóczy ca înlocuitor al unui vecin de la Răsărit pe care și-l simția incomod! La Moise-Vodă firește, un om așa de blând, dar până și la Leon. „Mai bine să fie Leon-Vodă decât Moise, căci Leon a dovedit vecinătate bună, fiind Voevod în Țara-Românească“, — dar Rákóczy îi oploșise dușmanii și-i ajutase cu bani și cu ostași². Și se puneau condiții pentru noul Domn ce ar fi să fie: va fi bun vecin, va trata după dreptate pe supușii Ardealului, nu va ocroti pe fugari, „trădători, ucigași, desfrânați“, ci i-i va da în mână, va trimete înștiințări *Ba va plăti și un tribut*, de 2-3.000 de galbeni, adăugind „un cal turcesc frumos, de frunte, cu doi cai buni înșăuați“. Aceste îndatoriri trebuie luate printr'un act scris și în ungurește și în românește³.

Dar tot odată se încerca, precum am spus-o, de același trimes la Poartă al lui Rákóczy, așezarea în Moldova a lui Neagu, care se oferia să considere pe Matei, care nu voi să ajute așezarea unui vecin cu acest punct de plecare și cu aceste legături, drept părintele și marele său prieten⁴. Neagu scrisese și lui Rákóczy pentru realizarea acestui proiect aventuros și absurd⁵: niciodată boierii moldoveni, a căror stare de spirit am văzut-o, n'ar fi primit un Domn de această origine și de această calitate⁶.

Și, în sfârșit, sprijinit pe legăturile ce avea în Ardeal și pe flavoarea principelui însuși, Ioan Movilă, care ducea în

¹ Veress, *l. c.*, p. 320.

² Rákóczy combătuse în 1633 silințele aceluiași Leon de a reveni ca Domn în Țara-Românească; Sârbu, *o. c.*, p. 59. Leon stăruie și în 1634; *ibid.*, p. 61. În 1635 Matei trimete la Poartă cu bani, pentru a birui aceste intrigi, pe Clucerul Nedelcu și pe Barbu Bădescu; *ibid.*, p. 62.

³ Veress, *l. c.*, pp. 352-3, no. 271.

⁴ Izvoarele ungurești (Octombrie, Decembrie 1635), la Sârbu, *o. c.*, pp. 84-5.

⁵ Veress, *l. c.*, p. 352, no. 273.

⁶ *Ibid.*, pp. 355-7, no. 276.

Moldova rămășițele fratelui său Gavrilaş, căuta în această țară legături pentru așezarea sa în Domnie. Și el făcea un raport în care arăta că Moldovenii l-ar voi dacă ar renunța la darea „zlotului“ sau a „talerilor“, pe care am întâlnit-o mai sus, dacă ar scuti de orice plată pe preoți și pe curteni. Oastea care ar fi să-l așeze în Scaun fără a întreba pe Turci s'ar alcătui din 3.000 de oameni dați de Koniecpolski, cu Postelnicul Costin în frunte, care, din partea lui, ajutat de rudele polone ale pretendentului, ar mai strânge 4.000. Fratele lui Costin ar aduce de la Munteni, cu voia lui Matei-Vodă, încă 3.000, iar, dacă ar cere-o principele vecin, s'ar putea căpăta de acolo până la 6.000. Prilejul ar fi tocmai acesta al unci înmormântări pentru care era să vie, cu călugări și alți însoțitori, Vlădica Petru de la Chiev. În acest fel, s'ar putea reveni la vechea legătură între cele trei țări, la concepția „țării unice“ ca supt Sigismund Báthory. Dar lui Rákóczy, pretențios și lipsit de curaj în același timp, nu-i trebuiau asemenea încurcături: el se mulțami să recomande pe pretendent la Impăratul, care răspunse numai cu vorbe de bună dispoziție¹. De fapt, Vasile se temea de un atac polon: el făcea să se ardă satele de zestre ale lui Potocki, la graniță și lua măsuri pentru a putea răspinge, cu Tatarii, un atac de peste Nistru². O împăcare se produse cu acest ginere al lui Ieremia, dar cetele tălărești prădară larg în regat, o pătrundere a lor în Moldova însăși fiind temută. Vasile puse ca strajă la Răsărit „4.000“ de călărași (1636)³.

În acel moment Vasile nu arătase prin nimic că ar fi dispus să rupă legăturile cu Turcii și să revie la acea politică a lui Grațiani, pentru desaprobarea căreia suferise. Aceasta de și în Polonia umblau emisari ai Balcanicilor, prinși din nou de setea libertății, cari, prin astlel de călugări franciscani, aveau legături cu Koniecpolski⁴. El se înfățișa numai

¹ Hurmuzaki, IV, p. 622, no. DXLII. Cf., pentru toată politica lui în acest timp, Wibling, *Sveriges förtallande til Siebenbürgen 1623-1648*, Lund 1890.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1016-7, no. MDCCCXXXII.

³ *Ibid.*, p. 1017, no. MDCCCXXXII.

⁴ Mareš, *Aufstandsversuche des christlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625-1646*, în *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, III (1882), p. 282 și urm.

ca un bun cârmuitor al țării sale, căreia voiă să-i deie rânduială și dreptate. Cea ce nu-l împiedeca de a crede că are, după tradiție, dreptul de a imita pe Radu Mihnea și Alexandru II-aș, puind în Țara-Românească pe fratele său sau pe fiul său cu Tudosca Bucioc, Ioan¹. El trimetea însă, în Septembrie 1635, pe vremea tratatului dintre Matei și Rákóczy, o mare solie la acest vecin².

Din potrivă, Matei, care, mai ales după tragedia lui Barnevschi, se putea crede veșnic amenințat și căruia-i cădeau greu cererile Turcilor, cu atât mai mult, cu cât, prin originea puterii sale, el era dator să cruțe țara, caulă posibilități de a se ușura și de a ajunge, dacă se poate, la acea libertate creștină pe care Mihai Viteazul, fostul lui Domn, o lăsase ca moștenire urmașilor și pentru care Radu Șerban murise în sărăcia exilului la Viena, pentru care Nicolae Pătrașcu, după ce se mângâiase cu cetirea cărților tot la Viena³, fuscse dus la mormânt în orașul unguresc Raab. Aceasta, de și în înțelegerea, pentru moment, cu Vasile, el căpătase de la Turci osândirea la moarte, în Decembrie 1635, a lui Curt Celebi, cel atâta vreme așa de influent și de meșter în schimbarea Domnilor⁴. Nedobândind de la setosul de bani și meschinul Rákóczy, fără curaj față de Turci, nicio asigurare pentru viitor, el se adresă Imperialilor. Căci el cunoscuse la Constantinopol pe ambasadorii străini și astfel i se lărgise de la început, „european“, orizontul.

Austriei erau prinși și ei atunci în noua propagandă catolică, a Iesuiților, solid așezați în capitala Imperiului Otoman. Pe când Monarhia ortodoxă, de aplecare grecească, a lui Radu Mihnea avuse raporturi așa de strânse cu Patriarhii Răsăritului cleric, de la o vreme începuseră schimburi de scrisori cu ambasadorul francez de Césy, unul din cei mai activi agenți ai propagandei. Cum Alexandru Coconul era întru toate supt conducerea levantină a unchiului său, Bartolomeo Minetti, pe care-l vedem în necontenite legături de afaceri cu bailul venețian, el e pus să iscălească în frumoasa-i scrisoare cirilică, o scrisoare de asigurare a unor bune sentimente față

¹ *Levele és okiratok*, II, pp. 207, 224, 226.

² Iorga, *Socotelile Brașovului*, I. c.

³ V. mai departe.

⁴ *Levele és okiratok*, II, p. 153. V. și Sárbu, o. c., p. 84.

de catolici, ca pe vremea ocrotirii acordate altor Iesuiți, cei din Polonia, de Petru Șchiopul. În acel moment din toamna anului 1629, trimisul lui Césy mergea din această Țară-Românească și în Moldova, la acel „prea-bun prieten“ al lână-rului Domn, care era Miron-Vodă. Se amintiau cu acest prilej și relațiile pe care însuși Radu-Vodă cel crescut la Veneția le avuse cu trimesul frances¹. Alexandru întăria și vechile privilegii ale Franciscanilor din Târgoviște, scutiți de „galben“, de „miere și ceară“, de „cavollo e premuto“, de „oaia seacă“ a vechiului Alexandru Mircea, încă de la Radu Șerban, client al Imperialilor și deci ocrotitor al religiei acestora². Se crea, în aceste împrejurări, o misiune nouă în Țara-Românească, Moldova rămânând pe al doilea plan³. Fusese vorba și de o întindere a acestei influențe în Ardeal, unde Bethlen era un aprig apărător al calvinismului pe care căuta să-l introducă între Românii săi și, dacă e cu putință, și asupra celor de dincoace⁴.

Mai de curând Moise Movilă se arătase și el prieten al catolicilor, scriind în acest sens, din Iași, la 28 April 1631, aceluiași Césy, ca să arăte ce bine a primit pe Iesuitul Bonnicio⁵. Se căuta a se așeza ca episcop la Bacău un Italian, della Fratta, arătându-se că un Polon ar fi rău privit de Turci din cauza relațiilor neconținut așa de nesigure cu vecinul regat⁶. Relații cu Moldova le avuse de la început, în 1632, trimesul lui Ludovic al XIII-lea la Poartă⁷ și ele fură continuate cu Alexandru Iliăș⁸.

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 64-5.

² *Ibid.*, p. 66.

³ *Ibid.*, pp. 67-8. Acel „coppiere“ al Domnului pe care, ca odioară pe Bruti, se sprijinia propaganda, trebuie să fie Bernardo Borisi; v. *ibid.*, p. 68.

⁴ V. pasagiul din scrisoarea lui Chiril Lukaris ce am semnalat în *Sate și preoți în Ardeal*, p. 333 și urm. (după *Török-Mag. Allam-Okm.*, II, pp. 137-40, și I. Ardeleanu, *Ist. diocesei Grădei Mari*, II, pp. 86-8). Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 69, no. 2.

⁵ *Ibid.*, pp. 70-1. V. și n-le următoare.

⁶ *Ibid.*, p. 73, no. 1.

⁷ *Ibid.*, pp. 73-4. Și cu un „figlio di Chierio“ din Moldova; *ibid.*, p. 75, no. 1; cf. Hurmuzaki, VIII, p. 429, no. DCXXI. V. și interesanta cerere a fruntașilor celnăreni; *ibid.*, pp. 426-7: un aprig atac contra episcopilor poloni de Bacău, descriși ca bețivi, lacomi, luxoși, de nicio ispravă.

⁸ Iorga, *Acte și fragmente*, I, no. 2.

Matei primise îndată după numirea sa o recomandăție a ambasadorului de Gournay pentru Franciscanii cari aveau acum și un rost la București, cu Italianul Grigore din Bari¹. Când, la 1635, i se trimese un Antonio Davia, el întrebuițâ acest prilej pentru a cere să fie sprijinit la Poartă în „înăltelele afaceri cu dumnealui Caimacamul și alți domni ai acestei Porți“, lucru de mare folos, *din cauza relei stări a țării, despre care i-a mai vorbit*².

La aceeași dată de lună, în Septembrie din acest an, în legătură cu sosirea aceluiași emisar, Matei scria și residentului imperial Schmidt, și, cu aceeași recomandare a intereselor unei țări împovărate, el vorbea de „covârșitoarele tributuri“ (*gagliardi tributii*) și nesuferitele cheltuieli ce avem, din care a ieșit miseria și nimicirea acestui popor, și nu ne vedem compătimiți de acei de la cari „ar trebui să sperăm să vie în ajutorul suferințelor noastre“³.

Dar la aceeași dată soli ai lui Matei se aflau în castelul unde rezida Împăratul Ferdinand⁴. Ei vor fi spus din gură și taina politică a Domnului lor. Dar, ca și în cazul lui Ioan Movilă, recomandat de Rákóczy, cercurile imperiale se feriră de tot ce ar putea fi contra bunelor legături cu Turcii⁵.

Din nou, printr'un străin, Daniel Hrabetius⁶, apoi prin solii săi, tânărul cămăraș Udriște Năsturel, fratele Doamnei și Grigore Raț, Matei se adresează aceluiași oameni ai Împăratului creștin pe care-l servise însuși în tinerețele sale și față de care, cu toate dureroasele desiluzii ale țerii, el păstra încredere. Soli fură trimiși, în același timp, din boierimea care, a doua zi după ce-și afirmase voința și biruise o oaste cu steag turcesc, se simția în stare să înoiască vremile lui Mihai Viteazul. Nu cunoaștem, — de și putem găci după răspuns, ca și după basa negociațiilor cu Gheorghe Rákóczy, — care li-au fost instrucțiile. Răspunsul fu însă în același ton

¹ *Ibid.*, pp. 76-7.

² *Ibid.*, pp. 77-8. Cf. Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 117.

³ Hurmuzaki, IV, pp. 604-8, no. DXXVII, cu data greșită de 1625.

⁴ *Ibid.*, pp. 618-9, no. DXXXV.

⁵ *Ibid.*, p. 620, no. DXXXVIII.

⁶ *Mon. Comititalia Transylvaniae*, IX, pp. 438-9.

ca și în anul precedent. Matei se arăta ca drept moștenitor al unei țări, de unde nu putea să sufere a fi înlăturat ca oricare aventurier, de cari fuseseră destui în vremea din urmă. În Turci nu se poate încrede. Deci nu numai că dorește o intervenție pe lângă regele Poloniei și către Rákóczy ca să fie ajutat la nevoie și, dacă n'ar putea rămânea, a fi lăsat a trece, cum voise Mihai însuși, pe pământurile Impăratului, *dar el oferă o răscoală creștină a sa, pentru libertate, de și ai săi sânt puțini*. Ca și Mihai, Domnul vrea, în acest cas, un ajutor de trupe de la Impăratul: 3.000 de muschetari și ceva ostași unguri, veniți „pe furis și la vreme“. Ii trebuie un adăpost la ceasul de nenorocire, până ar putea să se întoarcă. Oricum, gata să câștige și „alți vecini“, Românii lui Matei „sânt gata să și moară“¹.

Dar în această intervenție lipsește cu totul partea esențială din vechile legături cu Imperialii: oferta de a se supune ca vasal Imperiului creștin. E vorba numai de o luptă de sine stătătoare, care ar trebui sprijinită de cel d'întăiu între prinții creștini.

La 15 Maiu se căpătă atâta: cele două scrisori de recomandație². Nu mai erau măcar Habsburgii din vremea lui Mihai Viteazul, cu trădarea, dar și cu ambiția și mândria lor. Războiul cu protestanții li răpia toată atenția.

Matei nu va mai bate la această ușă. Știrile trimise în Mart 1637 prin Luca Matcovich, care probabil se oferise de la sine pentru o asemenea misiune, fură primite la Curte cu mulțămiri, dar adăugându-se ca Impăratul are unde să se informeze mai sigur³. Nici veștile de la Palatinul Ungariei despre primejdia în care se află Țara-Românească nu mișcau prea mult pe niște oameni cu așa de mari griji aiurea⁴. Cum trimesul aducea însă sugestii din partea sa, i se puse în vedere lui Matei că, dacă, mântuindu-se acest greu războiu, el ar fi atacat, cum se crezuse că va fi în vara lui 1636 prin apariția la Dunăre a lui Chenaan-Pașa pentru a face

¹ Hurmuzaki, IV, p. 623.

² *Ibid.*, pp. 624-5, 1-le D XLIV-V.

³ *Ibid.*, pp. 628-9, no. DLI.

⁴ *Ibid.*, n-1 următor.

Fig. 5. — Matei Basarab, frescă la Arnota.

ordine la Tatarii lui Cantemir și ai Hanului¹, s'ar putea încerca undeva vre-o yağă diversiune pentru a-l ușura².

Anul 1636 a însemnat încă o nouă trezire a sentimentului creștin războinic la Matei, dar acum din nou în legătură cu Rákóczy, a cărui înlăturare în folosul lui Ștefan Bethlen, — alți doi concurenți fuseseră Zolyomi, acum dispărut, și fiul omonim al lui Moise Székely, cu șansele scăzute, — se părea hotărâtă la Poartă, și, *problema Ardealului redeschizându-se, cei doi Domni, neconținut cu bănuiele între ei, se despărțiră în chipul cel mai hotărât față de această eventualitate.*

La începutul anului în care Ștefan Bethlen își anunța intențiile printr'o proclamație³, în Februar 1636, Vasile trimete lui Rákóczy caii doriți de acesta, arătând că i-a cumpărat și că nu s'au găsit mai buni. De altfel, sânt, în acest moment, cereri grele de la Turci. Se face însă, el, care nu plătește niciun „tribut“, a nu înțelege sensul de suzeranitate al darului de cai pretins de vecinul de care nu simte nicio nevoie și cu care, fiind credincios Sultanului, nu înțelege a se lega⁴. Dar mai târziu el va vorbi despre „*legătura veșnică*“ încheiată în acest an cu Rákóczy⁵.

Ardeleanul era, în primăvară, foarte îngrijorat de ce i se gătește și ținea pe Secui și celelalte Ordine gata. Pe Matei îl înștiința și cerea știri de la dânsul. „Cu ajutorul lui Dumnezeu, voi să fiu cu pază din toate părțile.“ Și de la Matei el află, de două ori, că Vasile vrea să-l atace, — ceia ce n'avea acest sens —, și că pentru aceasta și-ar chema în ajutor pe Tatarii. Când, în Iunie, Vasile veni la Suceava, vecinul său întreba pe Bistrițeni dacă nu cumva are „gând rău“ asupra lui⁶.

¹ Informații date Ardelenilor de Matei în audiență secretă (Maiu 1636), la Sârbu, *o. c.*, pp. 86-7. Vasile, care trebuia să trimeată și el trupele lui, era bănuie că s'a înțeles cu Tatarii contra vecinului său; *ibid.*, p. 86.

² Szabó, *Erdélyi történ. adalek*, IV, Cluj 1862, p. 353; v. Sârbu, *o. c.*, p. 82, care, după *Mon. Comit. Trans.*, X, p. 111, crede într'o ultimă încercare în același an.

³ Sârbu, *o. c.*, pp. 89-91; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXII.

⁴ Veress, *l. c.*: pp. 361-2, no. 279. Cf. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXIII, nota 3.

⁵ *Mon. Com. Trans.*, X, pl. 216, no. xx.

⁶ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1023, no. MDCCCXXXI. Din partea lor, ei cereau să se trimeată trabanți la hotare.

De fapt și Domnul Moldovei aflase că față de neastâmpăratul prinț al Ardealului Sultanul ar voi să procedă așa cum se făcuse pe vremuri contra lui Gabriel Báthory, și atunci fi-rește că Domnii noștri trebuiau să aibă un rol în expediția ce s'ar organiza. Deci, fără să se ascundă în ce privește rolul său într'o asemenea eventualitate, Vasile scria, în Septembrie, — deci primejdia unui atac în vară trecuse —, Brașovenilor că Bethlen s'a înțeles cu Pașa de Buda și că, dacă nu s'au mișcat oștile, îndreptate aiurea, e pentru că țara e gata să treacă fără împotrivire la alt stăpân. „Dumneata să crezi cu adevărat că, dacă Măria Sa Rákóczy Gheorghe nu dă țara de bună voie, atunci și Moldova și Țara-Românească, ba încă și Tatarii, vor fi la îndemână ca să între, și apoi se vor face acolo multe lucruri urite.“ Chenaar-Pașa ar fi chiar în mers spre Târgoviște pentru a trece de acolo în Ardeal¹.

Dar Matei² nu se arată dispus a îngădui această trecere, nici a face tovărășie cu oastea năvălitorilor, El recomanda vecinului, de la care primise multe somații și auzise atâtea de la trimeși fără omenie, în numele unui domn el însuși aspru, să amintească la Poartă că Ardealul și-a făcut toată datoria, că Bethlen nu trebuie crezut. Iar, *dacă o asemenea intervenție nu izbuteste, atunci să se facă războiul*. Un adevărat și tare războiu, și nu unul de simplă apărare, ci „*să iasă înaintea oștilor puternicului Impărat pe pământul turcesc și să se lupte acolo cu ele*“. El, Matei, își va porni pe ai săi, dar nu ca să atace pe prieteni, ci ca să-l ajute. Și anume e gata să vie el însuși cu o oaste pe care o avea mai mult la îndemână decât Rákóczy contingentele sale, care atârnavă de dietă: *are 2.000 de infanteriști și 6.000 de călăreți buni*. Va sprijini pe aliatul lui „cât îi va sta între umeri capul“. *Coborârea din Ardeal să se facă la el în țară*. Are bani și se poate pregăti încă de acum, în ciuda cuvintelor prin care Turcii caută să-l adoarmă. Și gândul celui pornit spre vitejie, ca în alte vremi, merge mai departe. De ce nu s'ar încerca și o *ligă creștină*, chemându-se în ajutorul Impăratului regele

¹ Veress, *l. c.*, pp. 370-1, no. 284.

² Scrisori ale lui către Rákóczy, 15 și 17 Februar; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pl. CLXXXII nota 3; Veress, *l. c.*, la aceste date.

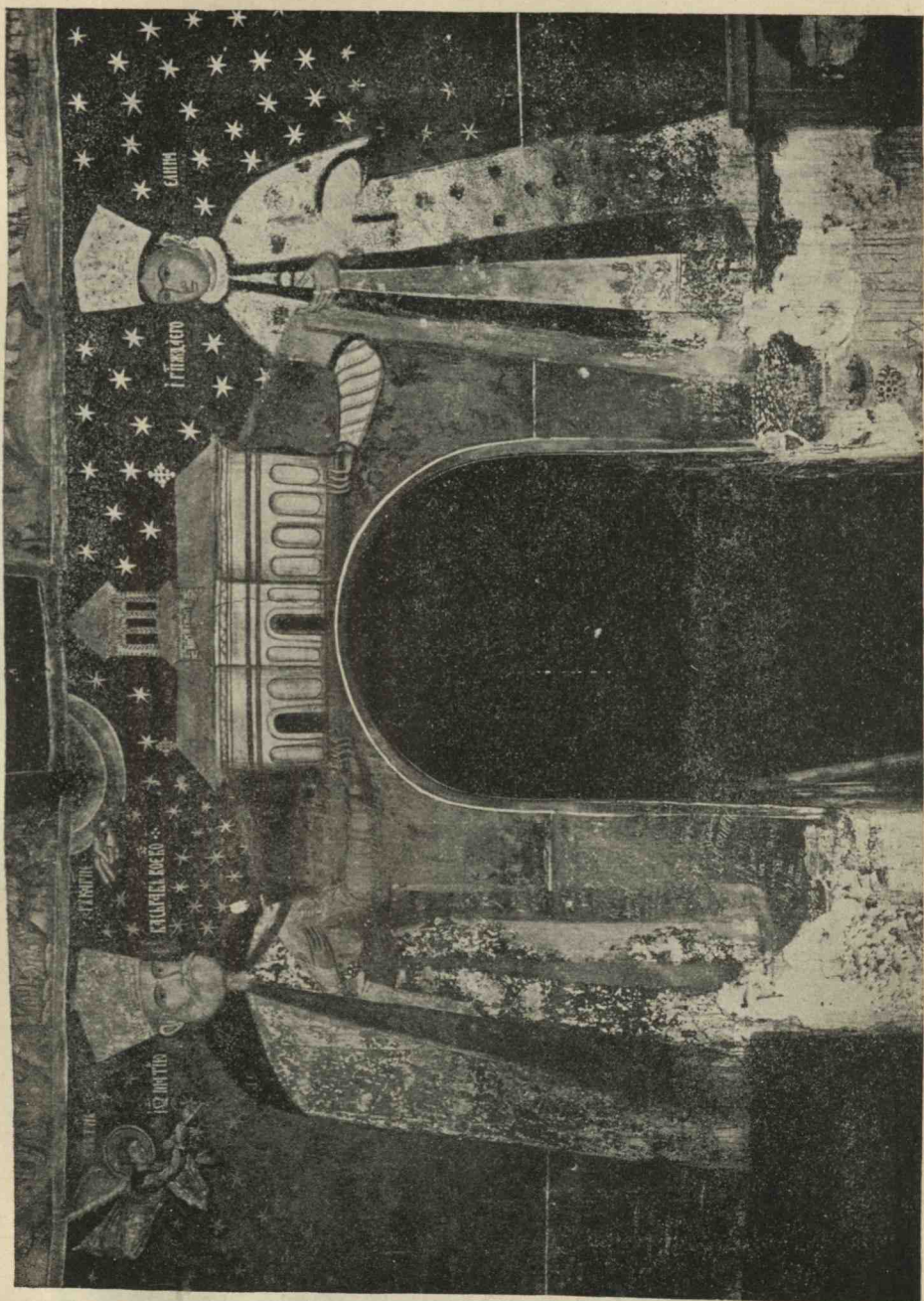

Fig. 6. — Matei Basarab și Doamna Elina, frescă la Arnöta.

Poloniei, la care a trimes soli și el, și Cazacii¹? În Iulie al acestui an el asigura că „în nimeni nu-și pune nădejdea decât în Măria Sa“². De fapt Rákóczy era mazil și se știa fără oaste, temându-se și de ajutorul imperial, care putea să fie periculos, date fiind relele sentimente ale Palatinului Ungariei; de ofertele lui Matei nu-l vedem ținând samă³.

În astfel de împrejurări, Ardeleanul se legă și mai strâns de singurul său sprijin. După dorința Domnului muntean, i se dădu la 3 Octombrie, de Statele Ardealului, asigurarea că el va fi ajutat, cuprins în pace, iar, dacă vine o nenorocire, adăpostit cu ai săi⁴. Și, când Socol aduse acest act, i se răspunse cu o nouă asigurare a întregii Țări-Românești (22 Octombrie)⁵.

În toamnă, Matei își avea tabăra pe apa Buzăului⁶, dar sta la București, primind pe Barcsai și pe Toma Bassa. El stătuse în fața lui Chenaan, în acea margene a Bucureștilor⁷, unde se mai luptase biruitor, cu o oaste atât de impunătoare încât acesta nu încercă nicio lovitură⁸, și Rákóczy dădea ordine să i se ajute aliatul⁹. Chenaan fugise la Brăila și căutase a se înțelege cu Cantemir, zvonul fiind de un atac contra Cazacilor. Dar nu se făcu nimic, și comandantul turcesc al Dunării se coborî pentru iernatec până la Filipopol.

¹ *Ibid.*, pp. 371-3, no. 285. Spioni ai lui Rákóczy în Moldova (Octombrie); Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1026, no. MDCCCXXXV.

² Sârbu, *o. c.*, p. 93.

³ *Ibid.*, pp. 90-1. Domnul muntean făcea să se scotocească prin omul său la Constantinopol intențiile lui Székely.

⁴ *Török-magyarakóri emlékek*, IV, p. 406; resumat în Sârbu, *o. c.*, p. 94.

⁵ *Ibid.*, pp. 410-2; traducere la Popea, *o. c.*, pp. 59-60.

⁶ Pe atunci ar fi fost intenția lui Vasile de a-l prinde. Dar toată povestea din Cronica țării (p. 321), cu ajutorul ardelean, fuga Moldovenilor, urmăriți până la Putna, prada Ungurilor cari se întorc prin Trotuș sânt lucruri luate din situațiile de mai târziu.

⁷ V. Cronica țării, care încurcă evenimentele: „au trimis pre Chinan-Paşa cu mulțime de Turci, tăbărându-se din sus de București, la morile Cotricenilor, iar alții din jos de București de spre Văcărești“; p. 322. Se văd „toate oștile țerii stând toți înarmați în zi și nopți lângă Domnul lor“; *ibid.*

⁸ Izvoare ungurești la Sârbu, *o. c.*, p. 99.

⁹ *Ibid.*, pp. 99-100.

Astfel era liniște acolo unde se așteptase o mare lovitură. „Poporul din amândouă țările românești e la casele lor: ară, samănă¹.“ Temutul dușman Vasile trimetea în Ardeal pe un sol al său². Iar Maței putea să asigure, tot în Octombrie, că, departe de a fi vorba despre vre-o schimbare în Ardeal, cum crezuse, se va trimete un nou steag lui Rákóczy, care așteptase venirea Turcilor din spre Apus, în Banat, la Inău, având în față însă la Lipova pe „Vizir“, adică pe Pașa din Buda, cu uneltitorul Bethlen³. El și dăduse Pașilor de Buda, Timișoara și Agria, dar singur, neavând nevoie de ajutor, lupta de la Salonta, lângă Orade, de fapt o ciocnire între străji, care arată Turciilor că totuși Ardeleanul are o armată și un bun conducător ca Sigismund Kornis, ceea ce-i îndemnă să caute a-l păstra și mai departe⁴.

În Decembrie se știa acum că totul s'a isprăvit⁵. Prins de războiul cu Perșii pentru stăpânirea Mesopotamiei și a glorioșului Bagdad, Murad al IV-lea nu putea urmări izbânzi mai ușoare la Dunăre. În aceste părți un singur lucru mai era de făcut: potolirea vrăjbilor dintre Tatarii Hanului Inaiet-Ghirai și aceia ai lui Cantemir. În iarnă Impăratul crâmblean își făcea pregătirile ca să distrugă pe trufașul mârzac, și la începutul primăverii anului 1637 acesta era definitiv bătut. El va fi dus la Constantinopol, unde acest vechiu poruncitor prieten al atâtor Domni moldoveni va isprăvi de moarte silnică. Apoi, întrebuițând o răscoală în Crimeia, Inaiet însuși fu chemat la Poartă, unde pentru întâia dată se vedea un astfel de „Impărat“, și acolo-l ajunse acciași soartă ca și pe rivalul doborât de dânsul⁶. Un nou Pașa de Silistra și Oceacov, păzitor al acestei graniți răsăritene, Mo-

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1027-8, no. MDCCCXXXVII.

² *Ibid.*, p. 1028, no. MDCCCXXXVII. El își caută de clădiri; *ibid.*, n-l următor. O scrisoare a lui, iscălită „Wladislaus“; *ibid.*, p. 1030, no. MDCCCXL. Paza urmă însă către Moldova și în Novembre; *ibid.*, pp. 1031-2, no. MDCCCXLII. V. și *ibid.*, n-l următor.

³ *Ibid.*, pp. 1029-30, no. MDCCCXXXIX.

⁴ V. și raportul venețian din Regensburg, în Hurmuzaki, VIII, p. 451, no. DCXLIV. V. și *ibid.*, n-l următor. Pentru intervenția lui Maței, Sârbu, o. c., pp. 98-9.

⁵ *Ibid.*, p. 96.

⁶ V. Iorga, *Cei d'întău ani de Domnie ai lui Vasile Lupu*, I. c.

hammed Tabani Buiuc, veni, și cu ajutoare de la Domniii români, ca să puie capăt, și fără vărsare de sânge, acestei autonomii bugecene¹.

Era o mare biruință a lui Vasile, mai interesat decât oricine la înlăturarea acestei umilinți și acestei primejdii care era „a treia Domnie“, „păgână“, la Dunărea-de-jos. N'a fost numai o înfrângere a fratelui lui Cantemir, care înțelegea să continue „dinastia“, dar și o *expulsare a acestor vecini așa de neplăcuți pentru o Moldovă* care era acuma în mână tare. Șapte căpetenii de Nogai fură mitate de aici în Crimeia și chiar până la Don, pe când alte trei căutau un adăpost în Polonia de atâtea ori prădată: li se dădu pribegilor cari veniau cu crucea în mână pământuri pe la Nipru, adăugându-se astfel la locuitorii tatarî păstrați și până acuma în această țară. Când se încercă o revenire la trecut, se cerură ostașii Domnilor noștri pentru ca, plecând din Cetatea-Albă, o ultimă expediție să puie capăt acesti capitol de aventuri tătărăști². Vasile va avea pentru aceste părți ale Basarabiei-de-jos o deosebită grijă, și se mai păstrează încă urma citoriei lui la Chilia³.

Domniii români își aveau încă, în toamnă, trupele acolo, la Chilia, când Matei căpătă siguranța că va fi prins de Mohamed-Pașa, de pe urma stăruințelor îndelungate ale Moldoveanului, care, vrând să-și așeze fratele, Gavril, în Țara-Românească, urmăria revenirea la sistemul unirii prin acciași dinastie a Domnilor românești.

Totuși, el se crezuse mai sigur decât oricând, după ce făcuse, cu multă cheltuială de bani, să se taie nasul și urechile bietului Leon-Vodă, purtat apoi ca batjocură, cu niște mațe pe cap, pe un măgar prin străzile Constantinopolului⁴.

¹ *Ibid.* Pentru toată cariera lui Cantemir, știrile amănunțite din Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*.

² *Ibid.*, pp. 227-8. Grijă de Tatarî în Moldova; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1037-8, no. MDCCCIII; cf. *ibid.*, pp. 1035-6, no. MDCCCXLVIII. V. și Sârbu, *o. c.*, p. 104, după izvoarele ungurești.

³ Legăturile lui cu Hanul; Hurmuzaki, IV², p. 491, no. DLXIV.

⁴ *Ibid.*, p. 493, no. DLXVII. O scrisoare a lui Matei către Vasile, căruia Locadello, fostul pretendent, îi arată că a făcut, cu voia Domnului, o biserică latină la București; *ibid.*, n-1 precedent.

Încă din Octombrie se ştia de intenţiile de a isprăvi cu acest vasal prea puternic milităresc ca să poată fi tolerat mai departe. Ambasadorul olandes, totdeauna bine informat, înseamnă la 17 ale lunii că s'a şi luat hotărîrea. Matei trebuia să fie prins prin surprindere: „Turcii caută să puie mâna, cu dibăcie şi fără vărsare de sânge, pe Domnul muntean, care e aici foarte mult bănuît şi urît, pentru prea marea înţelegere cu principele Rákóczy, lucrând întru aceasta supt conducerea fostului Mare-Vizir Mohammed-Paşa“¹. Sprijinul puternicului Rusnameghi, pe o vreme când Vizirul era cu Sultanul în Asia şi Caimacamul, bine plătit de Vasile, se arăta un hotărît duşman, nu-i mai putea folosi. Chenaan nu fusese încă înlocuit, când Domnii primiră ordinul de a se înfăţişa în tabăra turcească. Vasile apăru la Ismail, dar Matei se opri în cale, pe marginea lacului Ialpug, şi apoi se întoarse înapoi, trimetând daruri Turcilor veniţi să-l dărâme².

Aceştia, din partea lor, se făcură că vreau să-l păstreze: se repeta încercarea din Banat, în anul trecut, faţă de Rákóczy³. Dar sarcina de a pune mâna pe neaşteptate asupra lui Matei trecu, fără însă vre-o autorisaţie scrisă, printr'un act de samavolnicie al Paşei de la Dunăre, așa cum de alâtea ori făcuse înaintaşul său, până plăti cu capul, Caucasianul Abăză, asupra lui Vasile. Supt pretext că lipsa de la apelul militar e un act de trădare, Domnul Moldovei fu însărcinat cu execuţia.

Încă din vară, Rákóczy, prevăzând ce era să se întâmple⁴, îşi întrebasese sfetnicii dacă trebuie sau nu să fie ajutat cu armele Domnul ameninţat, şi hotărîrea, recomandată de Sigismund Kornis, generalul principatului, fu luată în sensul unei intervenţii numai pentru ruşinea ce ar fi să se părească omul care avuse în 1636 o altitudine așa de loială, precum şi de frica încurcăturilor ce s'ar produce dacă Matei, în puterea actului de asigurare abia iscălit, ar trece în Ardeal şi Turcii

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXVI, nota 3.

² Cronica țării, p. 322; Miron Costin, p. 304; Cron. turcească; Iorga, *Studii și doc.*, I, p. 61. V. mai sus.

³ Raport olandes, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXVIII, nota 5.

⁴ Și Impăratul era informat, încă din Iunie, de situația primejduită a lui Matei; Hurmuzaki. IV, p. 629, no. DLI.

I-ar reclama de acolo, ca, odinioară, pe Petru Cercel¹. De altfel solii de la vecinul care se simți, la vreme, din nou amenințat, cereau aducerea la îndeplinire a tratatului: Logofeji Sima și Sava trecură în Ardeal, și pe acesta din urmă îl găsim lângă Sibiu la începutul lui Novembre². Dar nu numai că ajutoare ardelenene nu trecură munții, ci Rákóczy luă măsuri pentru a scoate din Domnie pe omul Turcilor, pe ambițiosul care nu se mulțămia cu o singură țară, și pentru aceasta el încheie învoiala cu Ioan Movilă pe care o cerea de mult acesta. Prin acest act din 30 Novembre viitorul Domn în speranță făgăduia cazi pe an, în număr de patru, și tributul de 4.000 de galbeni³. Se luau și măsuri pentru exploatarea minelor, pentru crearea unei armate permanente de Cazaci și de Germani, pentru dezvoltarea comerțului; nu se uita nici proporția în care se va împărți averea lui Vasile-Vodă.

Dar până atunci soarta armelor se hotărise.

Poate înțeles cu vre-un grup de boieri nemulțămiiți, Vasile, în loc să ia calea spre Iași, intră în Țara-Românească prin părțile Buzăului. Dar găsi îndată în fața sa, nu numai o armată pe care Matei o avea neconținut la îndemână, dar și partea d'întăiu a contingentului ardelen. Ea venia pe valea Teleajănelui, conducătorul, un viitor prinț al Ardealului, mult amestecat continuu în afacerile noastre, Ioan Kemény, fiind la Vălenii-de-Munte în ziua de 11 Novembre⁴. Se coboria spre lagărul de la Șoplea, pe aceeași apă, al lui Matei. Se aștepta, pe la Breț și Ioan Movilă, care iscălise la 2 Novembre încă un act de îndatorire către Ardelean⁵, Tholdalagy, care aducea al doilea rând de ajutoare, venia încet prin Țara Bârsei spre pasul Buzăului.

Prin Miron Costin singur se pot culege elementele din care se compuneau cele două oștiri. La Vasile, „oștire de țară“ și

¹ Sârbu, o. c., pp. 109-11. Adunarea contingentului săsesc; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1039, no. MDCCCCLIII.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXVIII, nota 5; p. CLXXIX.

³ Engel, *Gesch. der Moldau*, pp. 235-7; *Török Magyarokor Allam-Okm.*, III, p. 504 și urm.; Sârbu, o. c., p. 117 și urm.

⁴ Inedit, în Iorga, *Studii și doc.*, II, p. CLXXXIX și nota 3.

⁵ Pentru aceasta (*Török-Mag. Emlek-k*, IV, p. 504) și, pentru întregul lui tentativă, Sârbu, o. c., p. 117 și urm.

ceva mercenari, între cari Sârbi, adecă Bulgari, călări; la Matei 1.000 de asemenea lefegii, între cari și *călăreți moldoveni*, numiți „levinți“ (de la „leafă“), pe lângă Unguri și Poloni călări, alături de acei „dărăbanți“ pentru Munteni, „dărăbani“ pentru Moldoveni, pe cari-i cunoaștem, cu căpeteniile lor, prin jurămintele făcute lui Rákóczy¹. Că Vasile n'avea decât mai numai oaste de țară, o spune și Ioan Movilă, care credea să poată prinde Curtea la Iași².

Dar nici Rákóczy nu doria o luptă, ci, din potrivă, el stăruia pe lângă căpitanii săi să se ferească de dânsa, pentru a nu strica pacea cu Turcii, și nici Matei, care fierbea de nerăbdare și se plângea că Ungurii nu-l ascultă³, nu-și văzu dușmanul în față. Vasile-și schimbase drumul, odată ce nu-i reușise surprinderea. Blăstămând pe acest „câne“, Domnul muntean întreba „unde e cinstea“ vecinului ardelean⁴.

Oastea lui fu condusă din urmă, câtăva vreme, de călăreții lui Matei, cari ajunseră până în regiunea Tecuciului, Domnul el însuși trimetând o scrisoare Împăratului din lagărul de la Siretiu, la 6 Septembrie⁵. Moldova n'avu altă pagubă decât prada din calea acestor pedepsitori, dar mai ales aceia a Ungurilor lui Rákóczy, cari, evitând Breșcul, unde poruncia boierul Șoldan, o luară pe valea Trotușului, făcându-și răs de tot ce găsiu în cale⁶, Ioan Movilă, care intrase în țară, fusese totuși răspins⁷.

¹ V. și Miron Costin, p. 305.

² *Levele és Okiratok*, II, p. 446; cf. Sârbu, *o. c.*, p. 121 Rákóczy nu îndrăzni să-l sprijine în adevăr; *ibid.*, pp. 120-1. Aceasta de și sfetnicii săi îi demonstau ce sigur ar fi Ardealul cu doi prieteni la hotare.

³ Sârbu, *o. c.*, pp. 119-20. Erı la 13 în Șoplea, *ibid.*, p. 118. Postelnicul lui ar fi cerat să-i răsvrătească oastea; *ibid.*, nota 5.

⁴ Memoriile lui Kemény.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 245, nota 2.

⁶ Miron Costin; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 262 și urm.; rapoartele lui Rákóczy către Imperiali, în Hurmuzaki, IV, p. 635 și urm.; *Mon. Com. Trans., l. c.*; rapoartele venețiene din Constantinopol, Hurmuzaki, IV², pp. 494-6, n-le DLXX-II, și VIII, pp. 452-3, no. DCLXVI; pp. 466-7, no. DCLXII; raportul olandes (pentru amestecul ambasadorului, Hurmuzaki, IV², p. 497, no. DLXXIII; VIII, p. 471, no. DCLXXVIII), în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 203 și urm.

⁷ Raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 207. *El ar fi așteptat și ajutorul de Cazaci din Polonia*, de care vorbise odinioară,

Turcii nu se mișcaseră. De la serdarul dunărean îi veniră lui Matei scrisori de prietenie. Potrivit cu hotărârea Sultanelui, care se gătia pentru campania decisivă contra Bagdadului, un trimes împărătesc aduse *mucarerul*, întărirea în Domnie a celui care știuse să-și ieie așa de bine măsurile. Noul păzitor al Dunării, Nasuf-Husein, va căpăta însă și întărirea lui Vasile.

Se pare că în amintirea acestui succes ridică Matei marea mănăstire Căldărușani pe locul unde-și avuse lagărul¹. Pentru a drege situația lui Matei la Poartă venise, ca în 1633, o manifestație, dar data aceasta în scris numai, a țării, care se punea cheazășie pentru Domnul.

I se dădură acum asigurări de la Poartă că n'a fost un ordin împărătesc², și Caimacamul fu oprit cu amenințări de stăpânul său de a mai tulbura lucrurile la această graniță. Se văzuse în adevăr ce apărare pot să aibă aceste două țări în care se păstra spiritul militar din vremea lui Mihai: în adevăr se vorbea la Constantinopol de cei peste „30.000“ de ostași ai lui Vasile, căroro Matei li-a opus „28.000“ cu douăzeci de tunuri³, după alții numai 12.000⁴. A plăti pe Turci, dar „cu sabia în mână“ era lozinca lui Matei⁵.

dar atunci începe războiul între Hatmanul polon și Cazaci; v. *ibid.*, p. 208. — Această răspingere e ce înțelege Miron Costin, când spune (p. 305): „ce apoi s'au întors înapoi oștile de țară, și singur Vasile-Vodă, și au înfrânt pre Munteni, și au prins câțiva vii, și au și perit câțiva den Munteni“. Nu e patriotism moldovenesc în această știre.

¹ Nu Căldărușa; *Levele és okiratok*, II, pp. 444-5; cf. Sârbu, *o. c.*, p. 118, nota 5.

² V. izvoarele ardelenene la Sârbu, *o. c.*, pp. 124-5. V. și *ibid.*, p. 125 și urm., asupra atitudinii Turcilor.

³ Rapoartele venețiene citate. Nou trimes turcesc în Septembrie; *ibid.*, p. 498, no. DLXXVI (= VIII, p. 473, no. DCLXXI). Pentru moartea, tot în 1638, a lui Rusnamegi; *ibid.*, p. 499, no. DLXXVII. Caimacamul se oferă în locul lui, pe când Domnul preferă să-și caute în lagăr noul sprijinitor; *ibid.*, n-l următor și p. 501 (și *ibid.*, VIII, p. 474, no. DCLXXIII).

⁴ Raportul olandez citat mai sus. Se vorbește și de „10.000“ de Ardeleni veniți în ajutorul lui Matei; Hurmuzaki, IV, p. 636. După altă socoteală, doar „8.000“; *ibid.*, p. 639, no. DLXVI. E vorba și de trupe moldovenești intrate în Secuime, care trădează; *ibid.*, p. 638, no. DLXV.

⁵ Sârbu, *o. c.*, p. 130.

Neizbutind prin surprindere a pune în Scaunul Țării-Românești pe fratele său, cum asigură Miron Costin, — și poate să aibă dreptate, — ori pe fiul său Ioan, Vasile lăsă la o parte mijlocul, ce întrebuițase întâiu, al sprijinului la Poartă prin Aga Seraiului, mai puternic decât trecătorii Viziri, dar neconținut contrabalanțat de intimul lui Murad, Silihdarul, prieten al lui Matei, și el încercă să provoace o intervenție a Pașei de Silistra singur, căruia se pregătia a-i trimete pe „coconul” său. Nicolae Catargiu, Postelnic Mare, merse să cerceteze terenul, dar i se părură că Ioan-Vodă ar putea ajunge mai curând la Constantinopol decât la București. Atunci candidatul la Domnia munteană, care se afla acum lângă Silistra, gata de plecare, trebui să se întoarcă grabnic înapoi¹.

Rákóczy observa în acest timp ce se petrecea în Europa centrală, unde Casa de Austria se lupta greu cu dușmanii ei. Suedesii marelui rege ostaș Gustav-Adolf se amestecară în lupta de „treizeci de ani” și moartea împăratului Ferdinand al II-lea (Februar 1637), piedecile pe care trebuia să le întâlnească în cale urmașul lui, Ferdinand al III-lea, puteau deschide ispititoare perspective acestui prinț al Ardealului, care venia din Ungaria-de-Sus, unde-și păstra atâtea legături. Așteptând o recrudescență a războiului, care se și produse în 1639, el voia să se mântuie odată cu aceste încurcături la hotarele sale. Nu-i trebuia setea de a scoate sabia a lui Matei, avântul unei dârze boierimi care impusese de atâtea ori respect Turcilor. Cum se pare că vecinul muntean se gândia la o răsbunare, el socoti că e mai cuminte să se lege de acela care supt raportul militar se arătase mai slab între cei doi Domni români. Deci el căută să-și asigure pe Vasile. Pentru aceasta începu cu o *mediație de pace* dorită și de Turci în lipsa Sultanului. În toamna lui 1637, Domnul Moldovei trimese pe Șoldan, iar Matei pe Sima. Moldoveanul ridică greutăți pentru ceia ce în socotința lui, și după instrucțiunile ce primise, nu putea să fie numai un simplu act de frăție, cu clause privitoare la pribegi, la conspirații, la o

¹ Știrea, cu amănunte, numai la Miron Costin, p. 306. Pentru datare, Sârbu, *o. c.*, p. 153 și nota 1. Ioan merse la băile de la Carnabad.

acțiune comună a capuchehaielor¹. Pentru a nu se ajunge la un rezultat, el ridică reclamații de bani, încă din vremea când prin silințele ambilor Domni se ajunsese la căderea lui Curt-Celebi: să vie la Iași mitropolitul muntean și o delegație de boieri cari să facă jurământ în procesul care se deschisese astfel. Și, firește, Matei răspinse o astfel de pretenție, aducând înainte că Leon-Vodă, și el dărâmat printr'o intervenție comună, nu râvnise la țara lui, ci la Moldova. Iar, ca jurământ, ajunge cel vechiu, pe care nu el, Matei l-a călcat².

Dar solii ardeleni cari întovărășiră pe cei ai „frăției“ neizbutite, Barcsai și Bassa, vechii specialiști în lucrurile românești, de o parte, Ioan Daniel, de alta, veniră să continue discuțiile. Cu Matei se înoui, la 23 Octombrie, vechiul pact, prevăzându-se, ca să cadă supărarea principelui vecin, că în fiecare an, la 6 Mart, se va trimite în Ardeal tributul de 5.000 de florini în monedă bună, veche, pentru ciobani, și se vor adăugi și cei doi cai ai omagiului³.

Dar în acest moment era pregătit, încă de la 29 Septembrie, un act cu Moldova, mult mai favorabil decât acesta, și Vasile-l jura la 26 Octombrie, trei zile după jurământul din Târgoviște. Ca supuși ai aceluiași Impărat răsăritean, cei doi stăpânitori se asigură de prietenie, ferindu-se de a-și sprijini dușmanii reciproci; se face o rezervă numai pentru Sultantul. Dacă „peste voia Impăratului“, orice „râvnitori, rivali și dușmani“ s'ar ridica împotriva Moldoveanului, el va fi ajutat. Ba chiar se va da acest ajutor înarmat „*contra Voevozilor străini*“. Dar, bine înțeles, nici Vasile nu va ataca „pe Matei-Vodă sau țara lui“, — aceasta spuindu-se scurt fără niciun calificativ amical pentru acela care fusese, la un ceas greu, un sprijin așa de folositor⁴.

¹ *Török-Magyarkóri Emlekek*, V, pp. 17-20; Sârbu, o. c., pp. 139-40.

² După publicația maghiară citată, Sârbu, o. c., p. 141 și urm.

³ Engel, *Gesch. der Walachey*, pp. 291-2. Pentru document v. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cxcv și notele 3, 4.

⁴ *Török-Mag. Allam-Okm.*, I. c., pp. 26-9; *Mon. Com. Trans.*, I. c., pp. 216-7; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 200-10, no. LIV. V. Sârbu, o. c., p. 136 și urm.

Solii ale Moldoveanului se urmează în Ardeal de-a lungul anului 1639¹. Se vede bine cum Vasile caută să scoată tot folosul din aceste asigurări și făgăduieli. Păstrând vechiul său plan de unire dinastică între Moldova sa și Țara-Românească, unde tatăl său avuse atâtea legături, mormântul lui fiind la biserica Stelei din Târgoviște, *el căută acum să-și capete și formele necesare de la Turci.*

În ce privește pe Ardelean, el îi făgăduiește un „tribut“ sigur de 10.000 de florini pe an și numărul cailor de dar va fi de șase, dintre cari doi cai buni turcești, observându-se și tot ceia ce se avea până acum de la Matei². Iar Turcilor li se pune în vedere o mai lesnicioasă legătură fiscală cu țările noastre, Vasile oferind un haraciū de 300.000 de galbeni turcești, în afară de aceiași sumă plătită dintr’odată pentru căpătarea steagului al doilea³. Aceasta, fără a se ști *ofertele pe care Matei le făcea Venetienilor în luptă cu Turcii pentru marea insulă Creta, oferindu-li un ajutor de 40.000 de oameni*⁴, și raporturile lui cu Impăratul, care-i trimetea prin Luca Matković Ragusanul⁵ un lanț de aur cu portretul său⁶.

I se învoi lui Vasile luarea cu armele, doar cu un sprijin de la Tatarsi, a Scaunului ce râvnia, și, data aceasta, *Domnul Moldovei voi să se mule oarecum însuși la Munteni*, lăsând bietului fiu bolnăvicios, Ioan, silit a-și căuta acum sănătatea la apele din Brusa, Moldova, unde-l și așeză, „cu boieri, cu ispravnici [de Scaun], cu Domnie deplină“⁷.

Un ceauș de mazilie merse în Țara-Românească la începutul

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 212 și urm. (Vistierul Buhuș, cu patruzeci și șase de oameni, în Iunie).

² *Török-Mag. Allam-Okm.*, III, pp. 34-6.

³ Raport olandes, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 211; cf. oferte mai mari în Sârbu, o. c., p. 158.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 499 și urm.

⁵ „Lucad Trapovan“ e Luca Dubrovnicli.

⁶ *Ibid.* Incercări de a-l prinde în participarea lui Rákóczy la războiul de treizeci de ani; Sârbu, o. c., p. 155. Legături cu Polonia, *ibid.*, pp. 180-1. Dar solul poion la Poartă, Miaskowski, se plânge și de „neprielnicul“ Matei și de „vulpoiul și samsarul“ Vasile, care a vrut să-l ucidă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 222-3, no. LIX, și p. 223, nota 1.

⁷ Miron Costin, p. 307.

lui Novembre, și se află la Poartă că el a fost ucis, Matei retrăgându-se cu oastea sa spre munte. Atunci s'ar fi dat ordine de sprijinire Pașei de Silistra-Oceacov¹. O povestire contemporană arată cum Vasile trimesese, cu ceaușul, un „Agă de Scaun“, Schemni Agasi, pe boierul său Costea Caragea. O conspirație grecească se pregătise pentru a ușura sarcina trimesului împăralesc: Costea era înțeles cu frații săi, boieri munteni, Banul Pavlachi și Apostolachi. Dar ceaușul fu oprit la Copăceni, luându-i-se scrisorile, și reținut până ce lucrurile se îmbunără la Constantinopol².

La 22 Novembre, din Focșani, *Vasile dădea un document în care se intitula Domn al Moldovei și al Țării-Românești*³. Era mai mult decât îndrăznise oricare din predecesorii săi, cari, așezându-și ruda în celalt principat, nu-și arogaseră stăpânirea superioară asupra amândurora. Ce putea fi pe lângă Domnul care se socotia astfel prezența la București a copilului Ioan, încunjurat de un Sfat oarecare dintre boierii câștigați⁴:

Ordinul Sultanului⁵ era de o nemai întâlnită asprime pentru cine ar cuteza să reziste: „Vă șterg de pe pământul vostru și pun Turci să locuiască în el, iar în biserică să strige hoguea“. Vasile avea o oaste mult mai bună, dar tot „de țară“, atrasă de scutiri de dajdii și cu îndatorirea de a da un călăreț de casă⁷.

Totuși Matei, desprețuitor față de „șerpii veninoși“, Turcii⁸, era sigur de ostașii săi și încunjurat de iubirea țării, nimeni dintre boierii săi netrecând fățiș la dușman. Avu inimă să încerce această împotrivire. El se coborî pe Prahova și înaintă

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 210-2, no. LV.

² Constantin Căpitanul, pp. 122-3.

³ Melhisedec, *Cron. Hușilor*, p. 273.

⁴ V. la Miron Costin, p. 309: „să fie Domn și în Țara Muntenescă și în Țara Moldovei“. Cf. și actul din Iași, la Urechia, *Miron Costin*, I, fototipie.

⁵ V. Hurmuzaki, VIII, pp. 483-8, no. DCLXXXVIII-IX.

⁶ Sârbu, *o. c.*, pp. 157-8, 171.

⁷ *Ibid.*, p. 134. Explica Turcilor că se apără de Ioan Movilă; *ibid.*, pp. 134-5.

⁸ *Ibid.*, p. 154.

până la vărsarea ei în Ialomița, așezându-se la Năieni, ori la Ojogeni.

După ce tabăra se împotrivi Tatarilor¹ câteva zile în șir, se ordonă un atac peste vadul Prahovei asupra unei oștiri risipite în pradă, căci Vasile nu voia să-și caute dușmanul în terenul bine apărat de natură unde se aciuase: „trezătorile apelor și locuri închise, cu păduri den toate părțile și bălănișuri“.

Călăreții duceau cu ei și un pedestraș; tunurile fură trecute dincolo. Încă odată sigură înfățișarea acestei puternice oștiri însuflețite holări. Moldovenii, atrași și de panica Tatarilor, trebuiră să se deie înapoi. Tunurile fură prinse. Vasile se închise la Turci, în Brăila, unde a fost în primejdie să fie reținut de comandantii de acolo și de la Mecin, în față².

Înțeles cu unii boieri mărunți, un Gorgan, un Sămăchișe, un Vistier Cârstea, Ion Movilă făcuse o nouă încercare, pe la Trotuș, silind să se retragă Curtea la Huși³.

Apoi, cum Imbrohorul, aducătorul steagurilor pentru Vasile și pentru micul Ioan-Vodă era între prinși, el fu reținut cu cinste și trimes, împreună cu ceașul, căruia nu i se făcuse niciun rău, ca să ducă la Poartă un arz prin care întreaga afacere era înfățișată ca o simplă inițiativă greșită a Pașei de la Dunăre, care în adevăr își pierdu locul și apoi și viața. Pâra lui Matei aduse, cu ajutorul Silihdarului, uciderea Vizirului⁴.

Există și o versiune moldovenească a luptei: Doamna scrie că „Măra Sa Vodă au bătutu pe Mateiu-Vodă, și s'au închis la Teleajin sus, iar Vodă al nostru iaste la Gherghiță cu oștile“⁵. Pentru Matei însă fusese un adevărat războiu, Aceasta o spune

¹ Pentru prezența lor, *ibid.*, p. 165, nota 6.

² Miron Costin, p. 308. L-ar fi înștiințat, făcându-l să fugă la Galați, Grecul Stamati (v. asupra lui, genealogia lui Vasile, în Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 31; cf. *ibid.*, IV, p. 224, nota 1). El scrie „Mecin“, ceia ce vine de la „meoet“, moscheie. Forma Măcin e prin confuzie cu a „măcina“.

³ Sârbu, *o. c.*, p. 165, nota 6.

⁴ Miron Costin, p. 309.

⁵ Iorga, *Doc. Arh.*, II, p. 1058, no. MDCCCXXXI. Campaniile contra lui Matei, datorite ambiției lui Vasile „de a reuni cele două principate și a face să între al Terii-Românești în Casa sa“, sânt descrise pe larg de un mai târziu istoric frances. Cu sacrificiul a 500.000

Fig. 7. — Matei Basarab și Doamna Elina, după o miniatură contemporană.

inscripția pusă de dânsul la biserica din Gherghița, zidită în cinstea mucenicului ostaș Procopie, căruia și Ștefan-cel-Mare-i închinase odată un lăcaș de mulțămintă. El arată cum, „având războiul la Nenișori, pre Ialomița, cu vrăjmașul Dumni Sales și al țării“, — ca totdeauna el pune „țara“ alături de persoana sa, fiind să afirme astfel originea și caracterul slăpânirii ce o avea, prin alegerea, voința și iubirea acestei țări, cum o și afirmă către Rákóczy¹ — „cu Vasile-Vodă“, s'a îndreptat către acest sfânt câștigător de bătălii și a ajuns astfel la o adevărată și hotăritoare biruință: „Supus-am vrăjmașii“, — *dar nicio pomenire de Moldoveni, ceilalți Români, ci numai de Vasile individual, gând de mare însemnătate pentru sufletul Domnului „român“*; de altfel și prinșii fură cruțați² — „supt picioarele Dumni Mele, și i-am rușinat, și i-am gonit după pământul țării“³.

Și pentru Ioan în acest timp fușese, în Moldova, care i se cedase, o adevărată Domnie. Il vedem astfel *abdicând* în Sfatul boierilor săi, pentru boala sa cu mâinile și picioarele „desnodate“⁴. Astfel, cu voia țării, deprinsă a alege, *Vasile, Domnul muntean izgonit, reia Domnia Moldovei*⁵.

Cum Matei învinsese și-și arătase îndată biruința lui Rákóczy,

de taleri oferiți Caimacamului și al unei creșteri de tribut, Domnul Moldovei capătă Scaunul muntean pentru fiu. Se arestează capucheaiaua lui Matei ca să nu dea de știre, se cere Ardeleanului și regelui Poloniei să nu ajute pe acela căruia i-ar ajunge „sapte ani de Domnie“. Intr'o campanie de iarnă, se trimete Silihdarul al doilea la oastea lui Vasile. Matei oferă în zădar și el mărirea de tribut. În desperare bate pe dușmani, pune pe fugă pe Silihdar și strânge o mare pradă. Caimacamul ar fi fost gătuț pentru că a îndemnat la o așa de nenorocită încercare; *Vatel, o. c., IV, p. 535 și urm.: v. „reunir les deux Principautés et faire entrer celle de Valaquie dans sa maison“; ibid.*

¹ Sârbu, *o. c.*, p. 171.

² Fermendžin, *Monumenta, Slav. Merid.*, p. 103.

³ Iorga, ed. lui Constantin Căpitanul, p. 122, nota 2. Data inscripției e 26 Maiu st. v. Cf. și însemnările tâlmaciului polon Romaszkiwicz, în P. P. Panaiteșcu, *Călători poloni*, pp. 34-5.

⁴ El muri puțină vreme după aceasta la Constantinopol; trupul se trimete îmbălsămat tatălui; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 226, no. LXIII.

⁵ Miron Costin, pp. 308-9.

de la care, cu toate formele de înșelare, nu avuse niciun ajutor¹ — a fost o strălucită solie, cu Hrizea, Logofătul Grigore și cunoscutul Ragusan, Marco Vladcoviți, pe când Lupu se explica doar prin fostul său omonim și tovarăș în boierie, Lupu Prăjescu² — prințul ardelean, grăbit să lichideze aceste raporturi, se întoarse spre cel dovedit mai puternic.

Alte solii muntene se urmează. Sânt și unele din partea Moldovenilor, Rákóczy recurge, ca să nu se hotărască, și la mijlocul de a întreba pe Sași cu privire la „cearta Voevozilor Țării-Românești și Moldovei, în tabără, unul împotriva celuilalt”³.

Avem în versiunea ardeleană tratatul încheiat, în mijlocul dietei ardelenene, la 14 Maiu 1640, între Matei și acela care-l părăsise cu totul în ceasul cel greu⁴. Se arată că nu mai era nevoie de o nouă formă, de oare ce se observase de Ardeleni cu credință cuprinsul celei vechi. Deci nu se dă mării solii nouă, alcătuită din mitropolitul Teofil, din Hrizea, Vistierul Radu, Clucerul Buzinca, Stolnicul Socol, Păharnicul Vucina, Logofătul Marcu și Logofătul Sava, decât o simplă confirmare⁵. S'a spus că în obligația personală a lui Rákóczy s'ar fi esceptat dintre aceia contra cărora ar fi să fie ajutat Domnul muntean Turcii și Tatarii, dar e drept că mărturia e a unui dușman al prințului, Kemény⁶. De fapt în acestălal act nu se cuprinde nimic mai mult decât în asigurarea din partea Statelor Ardealului⁷.

A doua zi după această neizbândă a diplomației lui Matei, în același an 1640, ambasadorul olandes știe să spuie că Vasile ar fi asmuțit niște Tatars asupra vecinului său, dar a

¹ V. discuțiile lui cu sfetnicii în această privință, Sârbu, o. c., p. 150 și urm., 168-9. Rea purtare a Ungurilor din oaste; *ibid.*, p. 169.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 214-5.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1059, no. MDCCCXXXIII. Aceștia aflaseră întâiu că a fost rău bătută numai straja moldovenească, iar apoi că înfrângerea a fost totală și nu se mai știe unde e Vasile; *ibid.*, n-1 următor.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 220-2, no. LVII.

⁵ Cf. și Hurmuzaki, IV, pp. 656-7 (știrea de la Palatinul Ungariei).

⁶ Memoriile; trad. Neagoe Popea.

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 217-9, no. LVIII.

Fig. 8. — Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după o miniatură.

fost oprit de noul Caimacam¹. Și, în clipa când se trimetea la Constantinopol, nu ca ostăteac,—căci nu mai era vremea de așa ceva —, ci pentru îngrijirea unei sănătăți așa de zdruncinate, copilul Ioan-Vodă², se cerea din nou de la același înlocuitor al Vizirului izgonirea lui Matei³. Unui ordin de a merge la granița de spre Polonia, în August, acesta nu i se supuse mai mult decât, odinioară, acelui dat, cu același scop, de Chenaan⁴. Astfel, capușii trimise în Decembrie, cu o suită de cincizeci de oameni, „pentru tribut“ în Țara-Românească era bănuie că are în vedere o lovitură⁵.

Astfel de încercări se vor mai face. De și Vasile nu mai avea pe fiul său Ioan, pe care *voise să-l trimeată și până la Padova*⁶, el încearcă la 1642 a face să i se dea Domnia la Munteni, prinzându-se Matei⁷. O ciocnire între ostașii cari aduceau birul la 1643 aduce aspre porunci de liniște⁸ din partea Turcilor. Ioan Movilă se coborise la începutul lui 1640 la Brașov⁹ (dar în 1644 se întâlnesc trimeși de-ai Tudorei, văduva lui¹⁰) și în Ardeal la 1643 apare, dar fără nicio cer-tire oficială, un pretendent Ilieș¹¹.

Încă din Februar 1640 bătrânul Sultan Murad murise, de beție, iar urmașul său Ibrahim era un slab de minte și de voință, supt a cărui oblăduire se putea face la Dunăre și mai mult decât pe vremea când Sultan și Vizir se aflau neconținut peste Mare, în lapte cu Persanii.

Din tot suflitul Matei ar fi vrut să întrebuițeze acest

¹ *Ibid.*, pp. 222-3, no. LX. Caimacamul era Mohammed Tabani-Buiuc, fost la Buda, la Oceacov, apoi Mare Vizir, întors la Nipru și de acolo numit locțiitor al Vizirului.

² Era bolnav de „lo struppio di un braccio“, spune bailul; Hurmuzaki, VIII, p. 493, no. DCXCVIII. Avea, după același, „cam cinci-sprezece ani“; *ibid.*

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 224-5, no. LXI.

⁴ *Ibid.*, pp. 225-6, no. LXII.

⁵ *Ibid.*, pp. 227-8, no. LXV.

⁶ V. nota 2.

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 229-30, no. LXVII.

⁸ *Ibid.*, pp. 228-9, no. LXVI.

⁹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1062-7, no. MDCCCXCXI.

¹⁰ *Ibid.*, p. 1124, no. MMCXXXVI.

¹¹ *Ibid.*, p. 1048, no. MDCCCCLXVIII; pp. 1114-5; p. 1117, no. MMLXIII.

răgaz pentru a învia politica lui Mihai Viteazul. Incercase cu prințul Ardealului, și politica acestuia față de dânsul fusese una de înșelare și lașitate. Prins în luptele din Europa centrală, unde urmă politica ambițioasă a lui Bethlen, acesta n'avea niciun interes pentru țările românești, în afară de acela de a nu se ridica acolo primejdii pentru stăpânirea sa. *Marele plan „dacic“ căzuse și în această nouă ediție a sa, care se încercase timp de vre-o zece ani.*

Lui Matei ca și lui Vasile li-ar fi putut ajunge deci grija lor de acasă, unde erau toate mijloacele pentru o strălucită Domnie de bună administrație și de griji culturale. Acum Vasile era soțul frumoasei Circasiene Ecaterina¹. De fapt în acest deceniu, cu toate nesiguranțele și dușmăniile, se făcuseră lucruri însemnate a căror înfățișare se impune în acest moment. Dar mai presus de tot ce căuta, din iubire, să dea Matei țării sale de moștenire și, din nemăsurată ambiție, cu acele „împărătești“ apucături de care vorbește și Miron Costin ca și la Radu Mihnea, Vasile-Vodă acestei simple baze pentru porniri mai înalte și mai îndrăznețe, care era Moldova, de fapt stoarsă de bani, până la plecarea oamenilor în pribegie², era la unul și la celalt urmărirea unor mari ținte ale vremii: *la cel d'întăiu cruciata, la celalt Bizanțul.*

Deocamdată însă opera făcută pentru țările lor înseși se înfățișează atenției.

¹ Circasiana Ecaterina ar fi fost musulmană, și Vasile, ca s'o poată lua, ar fi trebuit să dea Sultanului și Caimacamului nu mai puțin de 30.000 de scuzi; Vanel, o. c., p. 535: „Une dame circassienne d'une beauté distinguée... Cependant il en obtint la dispense moyennant 50.000 écus, qui furent partagés entre le Grand Seigneur et la Caimakam“. Cf. și C. C. Giurescu, în *Mélanges* ale Școlii Române din Franța, 1925¹, p. 322 și urm.

² Sârbu, o. c., pp. 136-7.

CAPITOLUL II.

Intrecerea ctitorilor domnești

Când Matei și Vasile, cei doi Domni cari, așa de mult deosebiți în originea și rosturile lor, nu se puteau înțelege niciodată, luară în stăpânire Scaunele Moldovei și Țării-Românești, lungile războaie, năvălirile și prădăciunile, o stoarcere fiscală fără alt scop decât adunarea capitalului necesar pentru cumpărarea și răscumpărarea Domniilor, aduseseră la ultima stare de miserie materială și morală amândouă țările.

A scrie, a clădi, a tipări, îndeletniciri cu care se mândriseră înaintașii acestor stăpânitori în veacul al XVI-lea puteau ajunge a fi une ori o imposibilitate și gustul chiar al lor dispărea.

Nu însă în domeniul artei. Căci Moldova are totuși zidiri noi și supt Aron-Vodă¹, în frumoasa biserică deschisă cu un pridvor și împodobită cu cuie și stele de smalț verde de lângă Iași, căreia-i urmează Secul, datorit lui Nestor Ureche, bisericile din Dulceștii lui Cărăiman, cu Sfânta Vineri a aceluiași, apoi cele din Dimăchenii lui Isac Balica², Sf. Nicolae din Suceava al lui Nicoară, sau Nicoriță, tatăl lui Lupu Prăjescu (1610-11)³, care e etitor și la „Nicorița“ ieșeană⁴, adausul la Râșca al lui Bucioc (1611-7)⁵, cu ames-

¹ V. Al. Lapedatu și N. Ghika-Budești, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1909.

² G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVI-lea și al XVIII-lea*, București 1933, pp. 51-2.

³ *Ibid.*, pp. 55.

⁴ *Ibid.*, pp. 39-40. E din 1605. Urechia n'a dat, în *Miron Costin*, II, p. 594 (și pentru cele șapte pietre de mormânt) decât traducerea în românește a textului original; rămas inedit; dar reproducere fototipică în Balș, o. c., p. 40.

⁵ *Ibid.*

tecul de rosete între liniile simple ale vechii decorațiuni de de-asupra ușii, biserica din Ștefănești, cu o podoabă a intrării ca în partea adăisă de la Solca¹, citoriile din Rădeana și Buciuileștii lui Dumitrașcu Ștefan (1628)², de la Scân-teia, cu aceiași sămănare de rosete între liniile vechilor pătrate gotice³. Ștefan Tomșa ține să lase ca amintire micul lăcaș, de linii atât de armonioase într'o construcție așa de solidă, de la Solca, și, prin cine știe ce legături personale cu Romanul, bisericuța Sfinților Voevozi de acolo⁴, Ienachi Postelnicul, nepot al lui Skarlatos și deci văr cu soția lui Alexandru Coconul, dă, supt Radu Mihnea, cu totul altă întindere și înfățișare bisericii rotunde de la Sfântul Sava din Iași, cu ajutorul arhitectului constantinopolitan care a desemnat podoabele orientale de la ușa de intrare, iar, la capăt, Miron Barnovschi merită laudele lui Miron Costin pentru atâtea construcții făcute în așa de puțini ani. În Țara-Românească nu se înseamnă în tot acest timp decât ce s'a îndreptat și adaus supt Radu și Alexandru Coconul la biserica prădată și aruncată în aier de Sinan-Pașa.

Nicio lucrare literară însă, nicio traducere de carte sfântă, nici măcar o însemnare de cronică, afară de fragmentul despre începuturile Domniei lui Matei, nu se întâlnește în acest timp, Miron Costin, care scrie târziu, trebuind să culeagă din tradiții de familie sau de la „boieri bătrâni“. Tiparul nu mai funcționa de mult, și cărțile de slujbă trebuiau să ajungă rare.

Dar scrisul frumos al documentelor din acest timp, ortografia lor exactă, fără deosebire de la o țară la alta, gustul pentru coloare din iscălitura Domnilor⁵ arată că, fără alte puțințe de manifestare, desvoltarea, acum pe linii proprii, naționale, a spiritului acestui popor continuă și că nu-i trebuiau decât împrejurări mai prielnice pentru ca să se ajungă la noi vădiri publice.

¹ *Ibid.*, p. 78.

² *Ibid.*, pp. 94-6, 110-1.

³ *Ibid.*, p. 125.

⁴ *Ibid.*, pp. 71-2.

⁵ Magdalena Iorga, *Inițiale, litere ornate, chenare și înflorituri*, Craiova, 1928-9.

Ele fură date, și în domeniul literaturii și în acela al artei, de aceste Domnii care se putură prelungi de sigur și prin inteligența, dibăcia și puterea de rezistență ale lui Matei și Vasile, dar și din cauza unei stări de lucruri la Turci, prinși în marile lor războaie cu Șahul și apoi reținuți de tulburări interioare, care va ținea, peste Sultanii schimbători, până în vremea când Marii Viziri din familia Chiupraliilor vor înlocui cu succes lipsa de însușiri a Sultanilor dintr'o dinastie atinsă de degenerare.

Am văzut pe Vasile, care nu ridicase nicio clădire când era boier, apucându-se îndată după instalarea sa, de lucru, cu meșteri răsăriteni și sași, la Suceava¹ și la Iași. Se refăcu vechea turlă suceveană, în care era să se adăpostească în ceasurile cele mai rele Doamna de-a doua, Cerchesa Ecaterina, și fiul ei Ștefan, și tot mândriei lui de a se putea înfățișa „împărătește“ îi va fi fost datorită și noua zidire a reședinții ieșene. O biserică de la Șerbești, în Neamț, poate fi în legătură cu rosturile lui de moșier; era isprăvită în Septembrie 1636². Ceva mai târziu numai, el începu, cu multă cheltuială, acele două mari clădiri care-l amintesc ca pe cel mai jertfitor dintre ctitorii de pe tronul Moldovei. Trei Ierarhii, altă zidire a lui Gheorghe din Bizanț, cu tipul moștenit de la dinastia lui Ștefan-cel-Mare, dar cu două turnuri ca Galata, e și ea zidită din piatră, dar piatra de aici, de cea mai bună calitate și adusă de foarte departe, apare lucrată cu cea mai mare îngrijire în flori schematici asemenea cu una de la Sfântul Sava, peste care se așternu aur, ornamente rotunde, nasturi de smalt, une ori cu stema țării, care e și aici ca și în fundația lui Aron-Vodă. Iar în totală refacere a bisericuții vechi a lui Golăi, Golea, puternic edificiu de piatră fără asemenea sculpturi venind din arta occidentală, frumosul portal de marmură cu neobișnuitul relief și pilaștrii cu capitete corintene dau o varietate vastei întinderi a pereților exteriori. Dar aceasta face parte din altă perioadă, *perioada „imperială“*.

Se adaugă, deocamdată, pentru 1638 bisericuța de la Copou,

¹ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1102, no. MMXLV; p. 1102, no. MMXLIII. Cf. și *ibid.*, p. 1053, no. MDCCCLXXXIII, unde, în loc de Hancea, Mare Vornic, ar fi de cetit: Andrei.

² G. Balș, *o. c.*, p. 127.

pe a cărei inscripție se pomenesc și fetele lui Vasile cu Teodosia, Maria și Ruxandra, care erau să aibă o viață atât de deosebită¹. O călătorie la Orhei, cu prilejul unei expediții turcești la Azov², sau a cercetării unor heleșteie, dă solida biserică a târgului³.

Aceste lucrări mergeau alături cu cheltuielile la Poartă pentru căpătarea și a Domniei muntene, cu pregătirile de războiu, cu umilințele pentru neizbânda pe câmpiile de luptă. În ele măcar mândrul Domn își afla mângâierea și gloria cea mai curată, pe care nimic n'o va putea atinge, cu toate nenecrociile care căzură asupra lui și a neamului lui.

Noile legături cu Moscova dădură, pentru aceste clădiri ca și pentru aceia care se făcu din banii lui Vasile la Liiov, pictori cari introduseră într'o artă mai simplă îmbulzirea de scene din viața sfinților în jurul icoanei principale, coroanele în relief și atâtea elemente ale unei tehnice mai complicate, înlocuind vechea armonie intimă, care face farmecul lucrărilor din vremea lui Ștefan-cel-Mare. Golia păstrează, din fericire, și până astăzi pe pereți și la catapiteasmă, cu toate revenirile grecești stângace, ceva din acest strălucit veșmânt de zugrăveală datorit meșterilor muscali și ucenicilor lor.

Miron-Vodă ceruse icoane prin solia viitorului mitropolit Varlaam, dar cele două Biserici, a Moldovei și a Moscovei, nu se înțeleseseră asupra tipicului artistic în ce privește icoanele pe lemn. Urmă cererea de pictori în frescă pentru: Trei Ierarhi (1641) (Poșpeev, Gavrilov, Sidor și Iacov, apoi Iacovlev și Michitin)⁴.

Se adauseseră, ca element de artă, policanđrele lucrute la „Danțca“, prin care se continua exportul de vite în Anglia, și o întreagă garnitură de odoare în argint, la care lucrau fără îndoială și mai departe maestrii argintari din Ardeal.

¹ *Ibid.*, pp. 128-30.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1039, no. MMXXV.

³ *Ibid.*, p. 1159, no. MMCLVI. Deci între 1642 și 1646. Cf. G. Balș, *o. c.*, pp. 131-2.

⁴ Silviu Dragomir, *Contribuții la relațiile Bisericii Românești cu Rusia în veacul XVII*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI, no. 21; Al. Lapiedatu, *Icoanele lui Barnovschi-Vodă de la Moscova și Zugravii Trei Ierarhilor din Iași*, în *Bul. Com. Mon. Istorie*, 1912, V., pentru biserica din Liiov, și P. P. Panaitescu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1929, p. 9 și urm.

Tapițerii țesute foarte probabil în țară chiar păstrează și până astăzi, dacă nu, în original, ci într-o copie, destul de exactă, pe mușamă, chipul lui Vasile încă tânăr, în bogata-veșmânt de brocard de aur și pe cap cu căciula lui Petru Șchiopul, a lui Mihai Viteazul și a lui Ieremia, păstrată de urmașii lor, măcar pe acel a Doamnei Tudora și al supțiralecului tânăr, de o așa de scurtă viață, Ioan¹. Genul n'a mai fost cultivat în țările noastre, de și se lucrează și mai de parte, dar mai ales în Țara-Românească, în aceeași tehnică atât de gingașă, foarte fine aiere, precum și alte odăjdii, din care s'au păstrat, în Moldova, cele de la Secul și de la Coșula, datorite unor cusătoare artistice care lucrau în a doua jumătate a acestui secol al XVII-lea².

În ele toate se vede o influență răsăriteană care, dată fiind bizantinizarea „monarhici“ moldovene, n'avea nevoie să treacă pe la Munteni.

Originea ei e fără îndoială constantinopolitană. De acolo vine arhitectul de la Sfântul Sava, Gheorghe, egumenul fiind un Cipriot, Ierotei³. Direcția se observă și la Dragomirna, creațiunea delicată a mitropolitului artist Anastasie Crimea (ctitor și pentru paraclisul de la Sf. Gheorghe din Suceava)⁴, în caracterul acestui brâu sucit care se înalță și șerpuiește pretutindeni, însemnând arcele și liniile bolților, peceluit din loc în loc cu scuturi, flori și trandafiri, întocmai cum aceleași linii florale⁵ se adaugă în colorii la iscălitura Domnilor. Aceiași iubire pentru ornamentație ca alare dă un caracter deosebit elegantului turnuleț de pe naos, lucrat ca o bijuterie⁶, ceia ce făcea să se prevadă răbdătoarea săpătură, piatră de piatră, de la Trei Ierarhi, cu aceeași covârșire a detaliului

¹ Ele se află azi în Palatul Metropolitan din Iași. În genere pentru toată această artă moldovenească, G. Balș, *o. c.*

² V. și Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VIII, p. 145 și urm.

³ Iorga, *Inscripții*, II (= *Studii și doc.*, XV), p. 137.

⁴ *Ibid.*, pp. 90-1. Pentru lucrări artistice ale lui în miniatură, v. Sirapie Der Nersessian, în *Mélanges N. Iorga*, p. 695 și urm.

⁵ În inscripția de la Sf. Sava, în locul scutului, sânt acele largi flori răsăritene care se încetățenesc la noi pentru toată această epocă.

⁶ G. Balș se întreba dacă Anastasie nu s'a gândit să trateze astfel toate pietrele fațadei, dar n'a avut vremea; v. *o. c.*, p. 32.

asupra liniilor generale. Această modă corespunde tendinței spre pompos a epocii. Și întrebuințarea aurului, de același gust răsăritean¹, e o anunțare a strălucirilor orbitoare de la biserica ieșeană a lui Vasile.

Trei Ierarhii fură isprăviți, — întru numele lui Vasile, al Tudoscăi și al lui Ioan, cari tustrei ajunseră a se odihni în cuprinsul acestei minunate biserici, menită în gândul lui Vasile să biruje tot ce se făcuse până atunci —, în April 1638 și sfințiți în Maiu 1639², între cele două înfrângeri din Țara-Românească, a cărui podoabă din Argeș i se va fi părut Moldoveanului întrecută de evlavia și munificența lui. Și, peste puțin, Vasile și Curtea lui mergeau să primească la Galați moaștele, cărora li pregătise un scump sicriu de argint, ale Sfintei Paraschiva de la Epibate³.

Alte ctitorii aparțin anilor mai târzii ai acestei Domnii care trebuia să ție aproape douăzeci de ani.

În acestea de până acum, e și în cele care urmară se întâlnesc elemente luate din mai multe părți. Meșterii sași lucrează după planurile unui arhitect oriental venit din Constantinopol; mai târziu, la Golia, vor interveni și alți conducători și meșteri, originari din Apus, obișnuiți cu ornamentele exagerate și pretențioase ale barocului. Zugrăveala e, cum am văzut-o, datorită unor pictori ruși împrumutați, și icoane pe lemn se aduc de la Moscova: la 1642 încă Vasile cerea Mareșului Duce pictori⁴. Argintăria e săsească și clopotele vin de la Danzig. Pentru lucrul de lemn, pentru țigla se chiamă specialiști din Ardealul german⁵. Românesc, tradițional e numai planul general al bisericilor, obișnuințele cu liniile gotice adoptate încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare. O oarecare armonie e determinată doar de acest vechiu canon al construcției, cu care lumea era prea deprinsă ca să

¹ G. Balș a găsit exemple armenesti și orientale; *o. c.*, p. 35.

² Iorga, *Inscripții*, II, pp. 149-50. Descripția la Balș, *o. c.*, p. 134 și urm.

³ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1061, n-le MCCCLXXXVII-VIII și scena înfățișată pe frontispiciul *Cărții de învățătură*.

⁴ Certo negotio di pitori; Hurmuzaki, IV², p. 515.

⁵ La Hârlău ar fi lucrat Italieni; Bandinni, în *Mem. Ac. Rom.*, XVI, p. 252.

poată fi înlocuit. Incolo, e o artă composită, ca a Rușilor înșiși, cari fac de multă vreme un astfel de amestec, o artă de cumpărătură pentru o țară bogată, *acea artă imperială*, într'un cuvânt.

Cu totul altfel se lucrează, paralel, în Țara-Românească a lui Matei, unde înainte de el¹ se făcuse numai reclădirea de la Radu-Vodă și Comana lui Radu Șerban, cetate contra Turcilor.

Arnota a fost una din cele d'întăiu clădiri ale Domnului de țară; inscripția a trebuit să fie în românește, de și chiar înainte de o influență de aproape, de care va veni vorba pe urmă, documentele interne ale acestei Domnii de caracter ostășesc și patriarcal sânt redactate într'o îngrijită slavonă. Încă la 1636 se făcea o întărire pentru această frumoasă zidire², care reproduce liniile arhitecturii tradiționale³, dar nu fără elemente transdunărene; Udrea Cămărașul face darul unei cōpii și unei cățui⁴. Aici s'au adus de la Alba-Iulia, în 1646, oasele lui Danciu, — nume domnesc, — tatăl ctitorului; inscripția e, și acum, românească⁵. Pictura, de toată frumuseța, e de sigur datorită unui zugrav român și se deosebește de pompa artei muscălești din acest timp, asupra căreia se exercită, de altfel, și influențe apusene.

Pe când Vasile închina la Locurile Sfinte clădirile sale, Matei liberează de orice legături cu Orientul, fie și împotriva legăturii cu blăstăm, un mare număr din lăcașurile țării sale. Și în acest domeniu se caută *închiderea în hotarele dreptul'ii românesc*⁶.

¹ Chivotul Sfântului Grigorie Decapolitul, cu prilejul unei visite a lui Radu Mihnea; Iorga, *Inscripții*, I, p. 197, no. 412.

² Preotul D. Cristescu, *Sfânta mănăstire Arnota*, Râmnicul Vâlci, 1937, p. 17.

³ V. N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, pp. 50-1.

⁴ Cristescu, *o. c.*, pp. 27-8.

⁵ Iorga, *Inscripții*, I, p. 204; Cristescu, *l. c.*, p. 36. Mama lui Matei, Stana, era în legături cu Doamna Stanca a lui Mihai Viteazul; *ibid.*, p. 37.

⁶ Dar senina figură a lui Matei Basarab a pătruns și în literatura occidentală. „Prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de sușușii săi“, scrie un compiler frances de la 1689, „Prince zelé pour la religion chrétienne et fort aimé de ses sujets“; Vanel, *o. c.*, p. 535.

Mănăstirile acestea liberate sânt, de la un capăt la altul al țării, îngrijite, împodobite și, unde este de nevoie, și reparate, până la refacere. La Biserica Domnească din Câmpulung, refăcută între 1635 și 1636 încă, se întrebuințează prilejul reclădirii după dărâmarea de supt Alexandru Iliș, la 1628, pentru a face în același timp istoria țării și afirmarea drepturilor Domnului. Pentru întâia oară, după unele mențiuni documentare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se sapă în piatră legenda „bătrânului și prea-milostivului creștin Radul Negrul Voevoda, carea au fost de 'nceput descălătorol Țerii-Rumânești“.

Legenda se întâlnește, de altfel, și în descrierea de Paul de Alep a călătoriei, mai târziu, făcute și în Țara-Românească de Patriarhul Macarie de Antiochia. Acesta cel d'întăiu, afară de Ragusanul Luccari, de la sfârșitul secolului precedent¹, arată coborârea din „Țara Ungurească“ a lui „Negru-Vodă“, care ar fi fost Voevod dincolo de Carpați. Cum era vorba de chestia ciobanilor ardeleni, vechiul Voevod apare el însuși ca un păstor de turme, care, găsind locurile frumoase, — ca în cealaltă legendă, a întemeierii Moldovei —, cere de la „Craiu“ voia de a face aici o nouă țară. Și, tot după modelul moldovenesc, se menționează și înlăturarea Tatarilor, cari erau până atunci stăpâni ai acestor locuri. Fundația lui „Radu Negru“ o reia, după dreptul și datoria sa, „acest Domn bun și milostiv creștin Matei Băsărabă Voevodi“, — el însuși un „Băsărabă“ acum, și nu un simplu nepot, prin Danciu și înaintașii acestuia, dintr'un vag Băsărabă —, care a venit „întru moșia lui“, și, această afirmare de legitimitate; de coborîre dinastică, e îndată întărită: „fiind și Măria Sa de într'acea rudă bună și de întru acel neam adevărat“. O a doua inscripție, și ea o adevărată scriere literară, reia aceleași date asupra originii lăcașului și asupra rostului noii stăpâniri, în legătură cu „moșii“ a căror pomenire nu trebuie să piară — și aceasta ar explica poate mai bine și acel misterios Târg al „Moșilor“ la București, pe unde s'a dat lupte biruitoare din 1633. Revenind la tradiția istorică așa cum o păstra popcrul, Câmpulungul, pe slavo-

¹ *Anuali di Ragusa*; cf. Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. cx-1.

nește, Dălgopolul, e întărit în străvechi privilegii, care se pun în raport cu aceeași legendă a „descălecării“: vama domnească de pâine, vama vânzării la târg i se iartă, cu o astfel de însemnare solemnă pe piatră, pe veci, pentru că orășenii au fost „ertați de răposatul Radul Negrul Voivod“, așa „cum scrie în cărțile ceale bătrâne“, — mai mult sau mai puțin autentice și bine interpretate. Un astfel de privilegiu s'a dat, de sigur, și pe pergament, la 1635. Ambele inscripții sânt redactate, nu din lipsa unui redactor slavon, de cari erau destui și, în vremuri pașnice, la îndemână, ci ca o afirmare a principiului pe care-l putem numi „național“, în deosebire de cel bizantin al lui Vasile, de către boierul de încredere al Domniei, și el un descendent de vechi luptători, Socol Clucerul din Cornățeni¹. Pictura cea veche a dispărut, dar de la Matei și de la Doamna Elina se păstrează și un frumos chivot². Înainte de această importantă zidire, un Vasilachi și un Visțier Vasile ridicaseră tot la Câmpulung o modestă biserică a Sfintei Treimi³.

Lunga listă de ctitori pe care o dă Cronica țării⁴ cuprinde apoi o biserică în Pitești, care nu și-a păstrat inscripția. Pe când la Argeș, *cetatea lui Băsarabă, nimic nu amintește pe Matei*, de și în biserica lui Neagoe, celalt „Băsarabă“, la care Domnul de la 1633 trebuia să se gândească, peste un veac se înmormântează un fiu al Spătarului Preda, care și dăruiește moșii mănăstirii, și soția Marelui Armaș Ivașcu⁵.

Târgoviștea, ajunsă de mult în cea mai rea stare, a fost și ea în primul rând al atenției evlaviosului Domn, care *pretutindeni caută locurile istorice, numele trecutului, ce se*

¹ Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2-a, pp. 134-5, Iorga, *Inscripții*, I, p. 126 și urm. (cu notele). Cf. Aricescu, *Istoria Câmpulungului*. Pentru privilegiu, *Magazinul istoric*, V, p. 331 și urm. Pentru Podul lui Socol, Paul de Alep, trad. Emilia Cioran, p. 230. Pentru el și Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 32, no. 33, și Iorga, *Brașovul și Români*.

² Iorga, *l. c.*, p. 133, no. 5.

³ *Ibid.*, pp. 136-7, no. LV.

⁴ Ea numește (p. 320) Biserica Domnească din Câmpulung: „a Negrului Vodă“, fără numele lui Radu, care *apare acum întâia oară prin combinația unui cărturar anonim, cea ce arată o grijă a celui mai depărtat trecut care nu exista încă în Moldova*.

⁵ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 151-2, n-le 13-4.

cer înprospătate pentru mai marea glorie, dar și siguranță a lui, singurul având dreptul de a domni. Iată-l deci venind la biserica lui Petru Cercel, care, de „vremile, mai vartos ceale rezmericiose“, — adecă războiul cu Sinan în 1595, — era în ruină; de și inscripția pomenește pe Constantin Brâncoveanu ca înoinitor, stilul clădirii, făcută cu desăvârșire din nou, e acela al jumătății acestui secol al XVII-lea, chiar cu unele elemente de origine turcească, precum e balustrada de la balconul Doamnei, de și pictura, refăcută, e deosebită de aceea, influențată de Veneția, a Brâncoveanului¹. Aici se înmormântă la 1652 nepotul după Doamnă, înfiat de mic, cu același nume, al lui Matei, supt inscripția versificată, în românește:

Acum zac fără suflet, cu lut împresurat².

Și Doamna Elina va fi așezată acolo în 1653, iar, după prea puțină vreme, Matei se va odihni lângă dânsa până ce, după dorința sa, oasele i se mutară la Arnota³. Mitropolia singură rămase în ruine până în zilele Brâncoveanului. Dar Curțile și cetatea îi sânt datorite lui Matei.

La altă ctitorie domnească, Dealul, de la cealaltă linie a dinastiei, solidă clădire a jurământului din 1598, în care se îngropase de curând lângă mormântul, cuprinzând capul lui Mihai, Mihăițaș Movilă, Matei a dat numai o frumoasă cruce, la 1648-9⁴. Pe altă urmă domnească, a lui Vlad Tepeș, el făcu apoi același lucru de reparație la Târgșor, unde Antonie-Vodă din Popești a adaus numai pictura.

Bucureștii căpătară clădirea basilicală, — ca a Bisericii Domnești din Argeș —, de la Sărindar, cea mai mândră din bisericile lui. În margene, Plumbuita se bucură de o nouă

¹ *Ibid.*, pp. 102-4, no. 201.

² *Ibid.*, pp. 105-6, no. 209. V. și Motogna, în *Rev. Ist.*, XIV, pp. 39-41.

³ *Ibid.*, pp. 106-7; no. 210. Nu putem ști a cui e inscripția de pe piatra, azi la Muzeul de artă religioasă din București, care, din această ultimă parte a Domniei, cum o arată stilul și literele —, data de an lipsește —, înfățișează pe un mare personaj cu sabia la coapsă. V. Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 193—, p.

⁴ Iorga, *Inscripții*, I, p. 102, no. 202.

refacere (1647)¹, adăugându-se și acele case de locuință care au putut avea și o menire militară. De altfel Matei alese pentru hramuri sfinți militari, ca Mercurie la Plătărești, ca Arhangheliu Mihail, Gavriil, Azrael (Ozriil) și Rafail la Brebu. În părțile Prahovei el e pomenit, nu atât prin bisericuța de la Ploești, cât prin acea zdravănă clădire de la Brebu, cu înalta clopotniță.

Dar el, Olteanul, nu putea să uite „Biserica Domnească“ de la Craiova, care, venind și ea de la înaintașii săi, a fost total prefăcută, în stil mai mare, de dânsul. La Caraçal el face biserică și Curți². Se adaugă mănăstirea fortificată de la Gura Motrului³, zidirea bisericască și casele de locuință de la el de-acasă, din Brâncoveni, apoi mănăstirea „Dintr'un lemn“⁴.

Vechiul ostaș al lui Mihai Viteazul ținu să comemoreze glorioasa luptă de la Călugăreni prin ridicarea pe oasele morților de atunci a unei biserici. Pentru lupta din 1636, el s'a gândit la episcopia din Bazău, și la Măxineni⁵, pe Siretiu, a lăsat altă amintire de războiu. În aceia a luptei de la Nănișori el făcu, precum s'a spus, biserică nouă la Gherghița, unde-i stăteau permanent slujitorii. Poate să fie vre-o legătură între aceiași biruință și puternica zidire ialomițeană, de-asupra râului, la Slobozia lui Ienachi (Slobozia de astăzi), care, cu formidabilele-i ziduri, era și un mijloc de apărare contra unui atac de la Dunăre, cum par să fi fost, în același șes, și cea de la Sadova, și puternica biserică, refăcută și întărită, de la Balta Verde lângă Craiova, numită după numele boierului Jitianul, cu un turn din vârful căruia se putea priveghia departe. Mai sus spre munte, și Strehăia (de fapt Strigonia) devine o veghetoare fortăreață (1645).

În toate acestea nu era deci numai o manifestare de pietate. Prin astfel de clădiri țara ieșia întărită de cel care văzuse la Tismana ce adăpost se poate găsi între asemenea ziduri,

¹ *Ibid.*, I, p. 82.

² *Ibid.*, II, p. 140.

³ *Ibid.*, I, p. 210, no. 450. Vechii ctitori erau Craioveștii.

⁴ *Ibid.*, p. 181, no. LXXII.

⁵ *Ibid.*, II, p. 197, no. 263.

aşa cum Moldova era apărată prin cetăţile lui Ştefan-cel-Mare. Acelaşi caracter îl au şi fundaţii bisericesti ca a Căpitanului Mare Lupu Buliga, în Mehedinţi, care va aminti partea avută de el la încă o biruinţă¹.

Doamna Elina, de loc din satul ilfovean Fereşti, ridică, împreună cu fratele Udrişte, o frumoasă biserică acolo².

Boierii au lăsat mai puţine amintiri, aici, ca şi în Moldova, în epoca „monarhiei”, iniţiativa fiind şi în acest domeniu a Domnului. Dar urmaşii vechiului Drăghici din Mărgineni: Filipeştii şi rude de-ale lor, Constantin Cantacuzino, soţul domniţei Elina, fiica lui Radu Şerban, Stolnicul Dumitraşcu, Istrate, care ţinea pe Anca, fiica lui Nicolae Pătraşcu şi a surorii Elinei, Pană Filipescu, fiul lui Dumitraşcu Logofătul, se unesc pentru a reface mănăstirea Mărgineni, unde, după o stupidă reparaţie de egumen grec, numai zdravănil zid de încunjur e din această vreme³. Acelaşi Constantin Cantacuzino şi ginerele Dumitraşcu Filipescu ridică o frumoasă biserică la Filipeştii-de-târg⁴. Cantacuzinească e şi biserica, împodobită cu nasturi de smalt verde, de la Călineşti, tot în aceste părţi prahovene⁵. Lui Hrizea i se datoreşte biserica din Bălteni, cu un adevărat *chiostro*, întins şi pe ambele laturi, din dreapta şi din stânga⁶. Biserica de la Secuieni e a unui Postelnic Neagoe, care se pare a fi pretendentul⁷. De la episcopi doar mici daruri cum e, la Bistriţa, crucea lui Teofil⁸.

Pentru bisericile nouă şi înalte era însă de nevoie *cartea bisericească*. La aceasta s'a gândit de la început, ori de unde ar fi putut să-i vie, Matei, pe când din partea lui Vasile nu se vede, mai multă vreme, nicio grijă în această privinţă.

Curentul e la început slavon, căci voinţa Domnului, reîntemeietor de tipografie, era dominată de învăţatul său cumnat,

¹ *Ibid.*, p. 208, no. 444.

² *Ibid.*, I, p. 91, no. 181.

³ *Ibid.*, p. 93. V. şi Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVII.

⁴ Iorga, *Inscripţii*, I, p. 263 şi urm.

⁵ Iorga, *Inscripţii*, II, pp. 109-10; *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1908, no. 3.

⁶ Iorga, *Inscripţii*, II, p. 265, no. 763 (an. 1636).

⁷ Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 142.

⁸ Iorga, *Inscripţii*, I, p. 198, no. 417.

Fig. 9. — Clopotnița de la Brebu.

Udrea, Udriște —, în prefacere erudită a numelui, pe grecește, Oreste, pe evreiește Uriil — Năsturel din Fierest, fost „spudeu“ în Rusia, fără să ne putem lămuri asupra motivelor acestei neobișnuite destăruări, și mai ales în această direcție.

Matei se gândise întâiu, în legătură cu conspirațiile balcanice care se îndreptau către dânsul, la Slavii de către Adriatica.

În acest fel, el ieșea din concepția, mai solidă, dar mai strâmtă, a rostului său. „Domn de țară“, legat de „moși“, „moșnean“ ale stăpânirii sale, el n'a avut niciodată, de și urmă politica de „creștin“, cum o afirmă oricând, și de ostaș a lui Mihai Viteazul, râvniri către Ardeal, în care n'a avut niciun raport cu cei de sângele său, și Vlădiciei ardeleni se îndreaptă tot mai mult către Moldova, pe urmele episcopiei de Vad, care avuse supt Mihai o căpetenie ierarhică deosebită în Ioan Cernea. Nici spre Moldova cel fără frate și, de la o vreme, și fără măcar fiul de adopțiune, n'a avut dorința de a stabili o legătură ca aceea a lui Radu Mihnea și a lui Alexandru Iliș, Domni munteni cari au „cucerit“ Moldova. Poate dacă ar fi venit în țară, cam a și dorit-o cândva, Matei¹, ca să și-l lase urmaș, Mihai, fiul lui Nicolae Petrașcu², s'ar fi schimbat ceva din această atitudine modestă, de o așa de mare prudență, dar nepotul omonim al lui Mihai Viteazul se stânse în prima tinerețe. Nu însă țără ca, precum vom vedea, Imperialii să fi văzut în el, la 1643, *un instrument pentru răscularea Ardealului contra lui Rákóczy, devenit un dușman fățiș.*

Dar din moștenirea politică a lui Mihai era ceva care nu se putea părăsi, chiar dacă aceasta aducea trecerea cu mult peste marginile unei simple politici de singură Țară-Românească: *dorința Balcanicilor, puși în mișcare acum și de*

¹ Hurmuzaki, IV, tabla.

² O cerere către Împărat a mamei lui, Anca; Hurmuzaki, VIII, p. 495, no. DCCII. „Fata lui Șerban Voevod“ în Ardeal, cu logofătul la 1641. Atunci se face căsătoria fetei ei cu Istrate, trimetându-se și un Petru „Valahul“ de la Brașov la nuntă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, ff. 216-7. Cf. și I. Slavici, *Familia lui Mihai Viteazul*, în revista *Vatra*, II.

ambitiile austriece, de a ajunge la libertatea lor. *Odinioară*, această dorință fusese manifestată și susținută de șefii ortodoxici, cari erau Greci constantinopolitani, lucrând din Constantinopolul turcesc pentru Constantinopolul bizantin al strămoșilor. Acuma însă Cantacuzinii, Paleologii, Mamonaii erau în țerile noastre, așezați în rosturi de boierie, preocupați numai de câștigul lor și de viitorul familiei strămutate dincoace de Dunăre. Atunci, părăsiți de acești agitatori și îndrumători de felul lui Dionisie Ralli, acești Slavi de peste Dunăre se legară, prin uneltirile dibace ale Franciscanilor, cari serviau episcopatul de Nicopol, strâns legat de Târgoviștea, unde Ordinul își avea o veche biserică, și de București chiar, unde Locadello, întrebuițat de Matei și ca agent politic, întemeiasă una nouă, *Bulgarii, mai mult decât Sârbii*, chemară pe Matei, ca șef de cruciată, sprijinită de Imperiali în fruntea lor, ca să redeie astfel viața acelu „leu bulgăresc“ de care se vorbește într’una din scrisorile lor¹.

Astfel trebuie să se înțeleagă și să se explice faptul că Domnul român, în dorința de a reface tipografia, s’a adresat întâiu Croaților.

Înțeles cu Bulgarii de la Chiprovaț, acei Chiproviceni catolici, urmași ai vechilor bogomili, Bulgari cari făceau un comerț însemnat cu Țara-Românească, și mai ales cu un șef al lor, Francisc Marcanich, „nobil, și bun catolic“, în legătură cu cardinalul Ingoli, șef de propagandă, care tipărise un *Liturghieriu* slavon la Roma și cu Croatul Rafael, ei face astfel să se ceară, în August 1637, meșteri de tipar din Apus. Ei ar putea să aibă chiar o influență religioasă.

Marcanich, care avea o recomandăție de la Matei² către Rafael, spune, în numele lui Matei, că acesta „a trimes să se caute prin deosebite țeri oameni cari să priceapă acea limbă (slavonă) și să poată revedea și supraveghia tiparul acelor cărți și n’a găsit pe nimeni care să fie destoinic“³. Dar el știe că „Domnul are de gând să trimeată la Chiev

¹ Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica, ab anno 1565 usque ad annum 1799*, în *Monumenta Slavorum meridionalium*, XVII, Zagreb 1887.

² Hurmuzaki, VIII, p. 462, no. DCLVI.

³ *Ibid.*, p. 461.

ca să cheme pe un oarecare schismatic¹. Acest „schismatic“ era însă venit de mult și-și începuse chiar lucrările.

Dar avem un *Molitvenic* slayon tipărit la Câmpulung pentru Matei-Vodă până la 30 Iulie 1635. Meșterul, Timotei Alexandrovici, e bine cunoscut prin lucrări făcute la Chiev chiar. Și în prefața acestei cărți rare² se arată originea acestei legături, anterioară și amestecului, ca sftinic cultural, al lui Udriște Năsturel, cel crescut la Ruși, și influenței lui Petru Movilă. Un Macedonean, Slav, Meletie Macedoneanul, de la mănăstirea bulgărească³, vine, fără să avem explicația apariției lui la Curtea lui Matei; Domnul îi comunică aceiași râvnă pentru publicarea cărților bisericești în limba îndătinată. Se cere și o îndreptare de la un călugăr, acesta de sigur Grec, din Pelagonia, Nectarie, și astfel se trimete, cu un „credincios“, Ștefan Bârzohodeț, „Sârb“, adică Bulgar, tipograf fără unelte, pentru cumpărarea a trei teascuri la Petru Movilă, care era atunci mitropolit acolo, în Chiev.

Postul Petrașcu-Vodă, Moldovean, era însă fiul lui Simion, care domnise la Munteni, fratele lui Gavrilaşcu, care culesese pentru câțiva ani această moștenire. Fratele său, Ioan, pretendentul la Scaunul Moldovei, avuse o înțelegere cu Matei și, cum era vorba de recrutarea unor ostași în Polonia, poate că și mitropolitul Rușilor de supt Coroana Poloniei, să fi știut ceva de această conspirație, care e tocmai din acest an 1635⁵. Se înțeleg deci aceste raporturi între Târgoviște și Chiev, care făcură ca Țara-Românească să între înainte de Moscova în cercul de înrăurire al acestui înviator al culturii slavone nu fără un puternic amestec de latinism polon⁶.

Petru Movilă, „marele om“, care făcuse să tipărească la

¹ Hurmuzaki, VIII, pp. 461-2, no. DCLVII.

² Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, I, pp. 103-4. V. Ogienko, *Istoria tipografiei rusești* (în rusește; la P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926, I, p. 16 și urm.

³ O afirmă însuși în *Psaltirea* din 1636.

⁴ P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 20-1.

⁵ Veress, *o. c.*, pp. 355-7, no. 276. V. și mai sus.

⁶ Pentru opera tipografică anterioară a lui Petru Movilă v. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 291-3.

Liov, în 1630, un *Octoih* pentru Miron-Vodă¹, dădu astfel o tiparniță completă cu acest tipograf al lui, Timotei, și cu un Petru Glebcovici, zețar. Și, cum, în acel moment, la Câmpulung se făceau lucrările la mănăstire, reclădindu-se și chiliile și acordându-se și un privilegiu excepțional călugărilor, cari trebuiau să fie cărturari², teascurile fură așezate acolo.

Tipăritura, în 1636, a unei *Psaltiri*, care, cum se știe, servia și ca întâia carte de învățătură, are și ea o semnificație care nu e numai bisericească și culturală. În ea, Matei apare și cu titlul, pe care de mult nu-l mai purtaseră Domnii munteni, al „părților de peste plaiuri” și chiar cu acela de „herțec de Amlaș” — scris „Ambleș”, ceea ce înseamnă neobișnuința cu acest nume — și de „Fuga aș” — nu „Făgăraș”³. E a doua zi după îndoielnicul ajutor al lui Rákóczy contra lui Vasile, în 1635. Domnul vorbește către „drept credinciosul și evlaviosul rod al moșiei sale”, dar se îndreaptă și către alții cu cari comunică acest „rod” în ce privește întrebuintarea „vestitului dialect slavon”, și, în această înșirare, care, firește, vine de la tipograful rus, dar semnificația rămâne, se pomenesc întâiu Bulgarii, apoi Sârbii, după cari vin acei „Ungrovlahi” cari nu sânt acūm decât Românii din Țara Ungurească, Ardeleni, și tocmai la capăt Moldovenii, intitulăți „Moldovlahi”, cum Vasile se va intitula Domn „ungrovlah”. Se anunță intenția de a da acestei obști ortodoxe, — deci ideia răsăriteană izbândise, — o întregă bibliotecă de asemenea publicații. Tipografia, care e pentru Domn cea mai scumpă „comară”, înțelege a o păstra el și pentru urmași. Apar cei trei ierarhi ai Țării-Românești, între cari Teofil, mitropolit noi, dipă Griigorie, un iubitor de carte românească în fața acestor reprezentanți ai unității ortodoxe de limbă slavonă în Sud-Estul Europei, și Ignatie de Râmnic, care era însuși de origine bulgărească.

¹ Émile Picot, *Pierre Mogila*, p. 115; P. P. Panaitescu, o. c., p. 49. Miron ar fi fost pe cale să întemeieze, cu Andrei Sculschi, întemeietorul tiparului din Liov, o tipografie în Moldova, unde spune că „a lucrat”; P. P. Panaitescu, *l. c.*

² D. I. Simonescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Câmpulung*, Câmpulung 1926, p. 62 și urm.

³ Se scrie și „Basaraba”.

Fig. 10. — Biserica mănăstirii Arnota.

A doua ediție a *Psaltirii* nu mai e din Câmpulung, unde găsim acuma scrisori către Brașoveni, *redactate în românește*, cum cerea curentul de atunci, de-ale unui egumen Melchisedec, care iscălește grecește, ceia ce-i arată originea, dar pune o pecete cu inscripție slavonă¹. Se poate ca el să fi dat o altă direcție mănăstirii câmpulungene, care începuse supt semnul exclusiv al slavonismului. La 1639 muria la noi fostul Patriarh de Alexandria, Mitrofan Kritopulos, codificatorul ortodoxiei, care învățase la Oxford², și la Mărgineni era egumen Grecul Partenie.

Tiparul trece la Govora, fundația lui Radu-cel-Mare. Acolo se lucră cu greu, de la 1638 până la 1641, începătorul, care, o declara gata în 1638, fiind un călugăr Ștefan din Ohrida, alt Bulgar, care nu arată mutarea tiparniței, iar ultima notiță din 1641, care caută, evident să anuleze pe cealaltă, purtând, cu mențiunea Govorei, numele egumenului acestei noi chinovii, reformate în sensul comunității de viață și de lucru: un Silivestru, care iscălește „taha“; aceasta înseamnă, ca și în Moldova secolului al XV-lea, la Munteni copist, caligraf. *Deci până la 1641 se lichidase influența Bulgarilor de la Athos și Ohrida, stăpânirea internaționalismului slavon, în locul căruia Teofil impusese cultivarea limbii românești, în sensul însuși al Domniei lui Matei*³. Ștefan din Ohrida rămase, cu slavona sa bulgărească, de care nu înțelegea să se desfacă nici la capătul unei cărți românești⁴, dar nu mai era în sama lui însăși alcătuirea cărților pe care Teofil le va îndrepta în altă direcție. Intitulându-se „Sârb“, el lucra și în 1643 alături cu „drucearul“ Cunotovici Ioan, — nu Ivan —, „drucear“, care, din parte-i, într'un *Antologhion* slavon, crede că e bine să se intituleze „Rus“, iar acela care patronează această publicație de „Minee“, de slujbe lunare, pe scurt, Melchisedec, afirmă, cum am spus, că el e Grec din Pelepones, însă, cum nu știe slavonește, prefața, cu iscălitură cu tot, i-o face, represintant al slavonismului erudit, cumnatul domnesc, al doilea logofăt Udriște Năsturel, care-și dă numele însă, nu

¹ Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 129-31.

² Michalcescu, *o. c.*, p. 183 și urm.

³ V. și considerațiile din Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 133 și urm.

pe românește, ci pe greceasca lui Melchisedec, dar cu amintiri clasice: Orest.

La o activitate nu numai tipografică, dar și literară, îndemna și exemplul campaniei calvine care începuse în Ardeal, încă din 1640.

După Mihai Viteazul Mitropolia românească din Ardeal avuse aceeași soartă ca și toate așezămintele din acea țară pe vremea luptelor dintre Habsburgi și dintre tendințele naționale ungurești în jurul dinastiei Báthory. În tabăra lui Basta se afla un Vlădică român, dar biserica din Bălgrad a lui Mihai fu ocupată, ani întregi, de un Polon, evident catolic, Valerian Lubienicki¹. Cum se spune că primul purta cu dânsul o „cârjă de argint“ și cum Teoctist, urmașul lui Ioan de Prislop, e presintat în dipticul oficial al Mitropoliei că „au făcut o cârjă de argint“², identitatea lor se impune. Notița care-l înfățișează ca luptător în rândurile Imperialilor, cu „paloșul nemțesc“, îi arată și sfârșitul, ca ostaș, fiind „împușcat tocmai prin mijloc“, în luptele de la Sătmar. Moartea lui a trebuit să se întâmple după acea dată din Mart 1606, când el iea parte la înlăturarea preotului din Șcheii Brașovului, Neagoslav³.

Sentimentele lui Ștefan Bocskai, calvin convins, care-și sprijinia pe credința sa religioasă politică, n'au putut fi prielnice acestei biete Biserici umile, și aceasta cu toate bunele raporturi ce a avut cu Domnii români. Când urmașul lui, Gabriel Báthory, era în fruntea țovărășiei „dacice“ pe care era s'o rupă în curând nestăpânitul lui capriciu, influenței muntene trebuie să i se fi datorit acele măsuri din Iunie 1609 prin care se asigura preoților români libertatea față de pretențiile domnilor de pământ, cărora vor avea să li facă numai un dar⁴.

Trebui căderea lui Báthory, îndușmănit cu amândoi vecinii săi, pentru ca, supt Gabriel Bethlen, să se ajungă la o reglementare ierarhică în această provincie bisericească. Intr'o vreme de prietenie cu Domnii Țării-Românești și Moldovei, cade recunoașterea ca „episcop“, supt control calvin, a unui că-

¹ Hasdeu, în *Col. lui Traian*, p. 294 și urm., l. c. p. 309; Șincai, II, la anul 1605.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 66.

³ Stinghe, *Ist. besearcei Șcheailor*, p. 6.

⁴ Șincai, II, pp. 504-6. Cf. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 231.

lugăr de la Prislop, al cărui nume de Teofil e același ca și al episcopului de Râmnic. Numit la 1614, el capătă — și nu se poate să nu se bănuiască, pe lângă dorința de a avea o singură unealtă pentru tot Ardealul și comitatele exterioare, și sugestii venite de dincolo de munți — și moștenirea episcopilor de Vad, acum dășfiițați, și acele comitate anterioare asupra cărora se întindea puterea noului print (1-iu Februar 1615) ¹.

Un Eftimie, apoi un Dosoftei, venit din Moldova, unde fusese pe la Roman, pe la Huși, pe vremea lui Radu Mihnea, se urmează ca superintendenti ai Românilor din Ardeal, cel de-al doilea, care păstoria, în aceleași condiții ca și Teofil, până la Sătmar și la Debrețin, intitulându-se „Vlădică în Ardeal și în Maramurăș“ sau chiar arhiepiscop al Bălgradului și a toată țara Ardealului și Ungurească și celelalte ². El urmează îndreptărilor de la guvern și caută să introducă pretutindeni legea sprijinită pe cartea înțeleasă de toți. Nerecunoscut în dipticul de la Bălgrad, unde și-a avut reședința între călugării săi ³, el reprezintă deci acea unitate bisericască deplină pe toată harta teritoriilor supuse lui Bethlen, datorită acestuia, cea ce era, de sigur, oricare ar fi fost motivul, o mare înfăptuire românească. Neapărat că și asupra Banatului, în care nobilimea era calvină, a trebuit să se întindă autoritatea sau măcar influența lui.

Aceasta fu și situația supt Rákóczy, la 1634, a noului episcop Benedict, legat de Moldova ⁴.

Bethlen, în strânsă legătură și cu Patriarhul ecumenic calvinisant, Chiril Lukaris, ar fi dorit și mai mult, adecă intrarea Românilor supt conducerea propriului său superintendent maghiar .

¹ Actul, în N. Dobrescu, *Fragmente*, p. 19 și urm. Strecurarea în Nord a unui Augustin, catolic, ca și Valerian; *ibid.*, p. 23. E vremea când din Maramurăș se înlătură Sârghie al lui Mihai Viteazul, Radu Mihnea reprimindu-l la Tismana; Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 228.

² *Ibid.*, pp. 224-5.

³ *Ibid.*

⁴ Iorga, *Doc. Ard.*, III, p. 982, no. MDCCCLXXI. Cf., pentru înaintașii lui, *ibid.*, p. 946, no. MDCCCLXIX; p. 967, no. MDCCCLIII; p. 969, no. MDCCCLVI.

⁵ Ardeleanu, *Istoria diecesei Oradei-Mari*, II, Blaj 1888, pp. 17-20.

În fața acestor episcopi după placul „Craiului“ un Ghenadie, de ortodoxie strictă, numia protopopi încă din 1618¹. Puterea lui nu cuprindea, firește, părțile din Banat rămase „drept-credincioase“ supt stăpânirea Turcilor, unde aflăm pe Vlădica Sava².

Pentru Români, Ghenadie era un mitropolit după așezământul lui Mihai Viteazul. Pentru Rákóczy el avea supt dânsul Bălgradul, Vadul și comitatele exterioare, Oradea și Sătmarul, cu dreptul de a-și pune locuitori, „chipuri vlădicești“, mai mult decât protopopii obișnuiți, al căror rol îl jucau, de altfel, în Inidoara, ceia ce înseamnă și părțile bănățene vecine ale Lugojuului și Caransebeșului, — și se numi un nobil, Ianăș, — și în Maramurăș și părțile vecine ale Rodnei și Bistriței, avându-și reședința în Vișău³. Pentru „Craiu“, el era însă numai „popa Gheorghe“, un fel de mirean „valah“ având administrația unor biserici cu aparența calvinisată⁴.

Așa se ajunsese până la 1640, când un călugăr ardelean format la Putna și purtând neobișnuitul nume de Iorest, care trimete la Orest Năsturel — și nu se poate să nu fie o legătură —, va lua moștenirea lui Ghenadie⁵.

Pe la 1620 Ghenadie nu pornise încă executarea programului de calvinizare dorit de stăpânul său regal. *Și această operă nu putea începe decât într'o vreme când slăbirea vechii legături de „frăție“ a lui Rákóczy cu Matei făcea să nu mai fie necesară nicio scutire de noi năvăliri în Biserica de peste munți.* „Herțecul de Amblaș și Făgăraș“ nu mai avea de ce să fie ferit în toate drepturile și ambițiile sale.

Catechismul calvinesc din Bălgrad (1640) e cunoscut numai prin întâmpinările pe care le-a stârnit la noi. El se înfățișa, — și aceasta-l făcea mai periculos pentru Țara-Românească, unde în toate prilejurile Vodă-Matei apăsa, mai presus de

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 280-1. Altă bibliografie, Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 235-6.

² *Ibid.*, p. 236.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1398-9, no. MMDLXXIV. Cf. *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 236-7.

⁴ V. iscălitura sa dublă: și „Ghenadie“ și „popa Gheorghe“, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1020-1, no. MDCCCCXXVII.

⁵ Iorga, *Sate și preoți*, p. 52.

toate, asupra caracterului său de „creștin“, — ca fiind un „catehismus creștin“. De sigur că această publicație a trebuit să preceadă Evanghelia cu învățătură în sens calvin de care va fi vorba îndată. Era numai „o cărțluie mică“, pe care Udriște Năsturel o aduse cu sine la întoarcerea dintr'o misiune în Ardeal¹. E sigur că data acestei publicații trebuie coborâtă cu câțiva ani.

Dar încă din 1640-1² influența mitropolitului Teofil făcea să se tipărească Pravila sau, cum lămurește însuși titlul: „îndreptătoriu de leage“ sau „tocmelea (*sic*) Sfinților Apostoli, tocmită de 7 săboară, cătră ačasta și a prea-cuvioșilor părinți, învățătorilor lumiei“³. E o lucrare întinsă, de 174 de pagini, cu o destul de frumoasă înfățișare. *In afară de domeniul restrâns al cărților de slujbă și de explicație a Evangheliei, nimic asemănător nu se dăduse până atunci în limba țării la noi.*

Partea savant slavonă nu e reprezentată decât prin versurile lui Udriște Năsturel, care a dovedit apoi prin inscripția poetică de pe mormântul lui Matei cel tânăr că poate să le facă și în românește: în ele se celebrează mai ales vitejia Domnului muntean. Lucrarea e datorită, — și aceasta se spune iarăși în slavonește, — cărturarului de la care Teofil ceruse traducerea cronografului, acel Mihail Moxalie; el întrebuițase pentru aceasta un manuscris care s'a dovedit a fi asemenea cu cel publicat de Cotelerius⁴. Inceputul e însă după *Nomocanonul* rusesc tipărit de mai multe ori, iar în urmă la Chiev, de Petru Movilă, în 1637, dar textul e mai bogat decât acela⁵.

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. rom.*, I, p. 107, no. 38. Dar nu întâlnim nicio solie a lui Udriște în Ardeal în acești ani; cf. Iorga, *Studii și dcc.*, IV, pp. 216-7. El nu face parte nici din marea solie de la 1640. Afară de o mai veche trimetere, îl găsim la 1649. *ibid.*, p. ccxxx; cf. *ibid.*, p. clxxxiv. La 1641 „Vlădica românească“ vine din Făgăraș la Brașov; *ibid.*, p. 217.

² V. I. G. Sbiera, *Mișcări culturale*, p. 113.

³ Și alt titlu: „Pravilă stăi ApŃli și a sfinților de al șaptele săbor prea-ogodniciei și de Dumnezeu purtătorii părinții noștri, de episcopi și de preoți și de călugări și de oameni mireani și de toate învățăturile“; *ibid.*, p. 113.

⁴ Const. Popovici jun., *Fântânile și codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernăuți 1886; Pereț, *Pravila de la Govora*; Spulber, *l. c.*

⁵ P. P. Panaitescu, *Pierre Mogila*, pp. 31-3.

Cartea e tipărită și pentru Ardeal, — nu și pentru Moldova, — și o parte din exemplare au prefăta iscălită de Ghenadie, nu de Teofil. Acesta începe prin a spune că, în socoteala sa, de oare ce „toate limbile au carte pre limba lor“ și „duhovnicii rumânești“ trebuie să aibă un asemenea îndreptariu. E o lucrare *numai pentru ei*, cum o menise Petru Movilă, „iară întru mână de mirean să nu se dea, nici la măscărici să nu fie tocmealele sfinților Apostoli și a sfinților părinți batjocurite“. Și nimic alta nu se mai întâlnește decât sfaturi și muștrări pentru aceia ce au a face cu cugetele oamenilor.

Această atitudine a Ardealului se păstrează și după aceia. Când popa Dobre din Șcheii Brașovului aduse „tipare“ de la Munteni, el ceru „Craiului“ său, lui „Racolți Gheorghie“, voia să retipărească vechea Evanghelie cu învățătură din 1580-1. Lucrul fu început de dânsul și urmat de Iorest, care-l isprăvește încă din 1641¹.

Ce urmează mai departe, e în legătură cu acele condiții de viața politică prin care s'a definit și întărit imperialismul moldovenesc, care trece apoi, cum se va vedea, prin Udriște Năsturel, întru câtva și asupra Țării-Românești, fără a putea distruge sensul primar și principal al Domniei lui Matei.

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, p. 119. La 1640 Geley, superintendentul calvin, anunță moartea Vlădicăi Ghenadie și cere a se găsi un urmaș vrednic, căruia-i pune condiții stricte de adevărată robie. El admite însă un călugăr moldovean pentru noua tipografie. Pentru raporturile clerului românesc cu superintendentul, Hunfálvy, *o. c.*, p. 178. O scrisoare din 15 Septembrie 1640, în Kemeny, *Notitia hist. dipl. archiviî capituli allbensis*, p. 296.

CAPITOLUL III.

Perioada de înflorire a imperialismului bizantin

Matei, din ce în ce mai nesigur față de Rákóczy, cearcă iarăși, încă din Maiu 1640, o legătură cu Impăratul. El trimete la acesta din nou, pe furiș, peste mari piedeci în Ardeal, pe Ragusanul Marcu Vladcovich. Acesta trebuia să arăte ce primejdios e Domnul Moldovei, al cărui gând merge așa de sus, încât ar voi să facă din cele trei țări stăpânite de Mihai Viteazul regatul său „dacic“¹.

Pentru a zădărnici astfel de primejdioase planuri trebuie o intervenție pe lângă regele Poloniei, care știe ce vecin are în Moldovean, și care ar fi având și un „tratat“ cu Matei, care a primit bine pe solul regal la Poartă, desprețuit de Vasile, pentru ca acest rege, urmașul, mai războinic, al lui Sigismund al III-lea, să înfrâneze pe Vasile. Și la Poartă residentul imperial ar putea să lucreze pentru zădărnicierea intrigilor contra lui Matei. Acesta n'ar putea fi ajutat, în cas de atac turcesc, prin forțe ostășești, însă i s'ar putea da voie să recruteze, pe bani împrumutați de Tesaurul imperial, elemente de rezistență în țerile austriece.

Matei își amintește că țara sa a fost închinată „totdeauna“ Habsburgilor, fiind „încorporată regatului Ungariei“, — așa redactează Ragusanul concepția legăturii cu Coroana Sfântului Ștefan. După el Vodă ar lăsa, neavând fii din trupul său, pe Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu, a cărui văduvă se cere a fi făsată a trece în țară cu fiica ei Elena. Dar acest fiu de Domn

¹ Qui ab imperatore Turcarum provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam sibi suisque dari postulavit; Hurmuzaki, IV, p. 656, no. DLXXXIV.

il vrea și țara. — nouă afirmare a principiului dinastic pe linia Basarabilor¹.

În scrisoarea sa din 29 Maiu vorbea, urând Impăratului izbândă în lupta lor din Imperiu, de Turci ca de niște „păgâni“ odioși, cerând voie de a se întoarce Doamna lui Nicolae-Vodă, care e pentru dânsul ca o soră; restul trebuia să-l spuie din gură trimesul². Răspunsul de la 24 Iulie e în legătură numai cu această călătorie a celei de atâta timp despărțită de țară și a fetei crescute în străinătate³, care, și după măritarea ei cu Istrate, va întrebuița literele latine pentru iscălitura ei.

Cum solul arătase, în numele Domnului, că moartea Sultanului a slăbit foarte mult pe Turci, că Persanii stau în așteptare, necăutând să încheie pacea promisă, că puterile turcești sânt foarte mult slăbite, după pierderile, așa de mari, din Asia, așa că vor trebui chemați la oaste doar țărani nedeprinși să lupte, Matei se arată gata să ajute pe Imperiali împotriva Impărăției Otomane⁴.

Cu câteva luni înainte, această situație a Turcilor fusese cercetată într'un Consiliu imperial la Tirnavia, care primise știrea despre războiul din Țara-Românească, și se arătase părerea că ar fi de folos să se facă o legătură cu cei trei prinți amenințați de la Dunărea-de-jos, fiindu-se samă și de mișcările popoarelor subjugate din Balcani, „Bulgari, Bosniaci, Albanesi, Epiroți și alții mulți, primindu-se chiar în părțile Ungariei fugari ce ar veni de acolo. În special era rugat Impăratul să știe samă de situația, rămasă încă așa de amenințată, a Domnului muntean⁵.

Dar în fața propunerilor formale din partea aceluia a cărui însemnătate pentru siguranța creștină ajunsese deci a fi re-

¹ Hurmuzaki, IV, pp. 654-5, no. DLXXXII. Ana cere Impăratului ca pensia ei să treacă asupra fiului, pe care deci înțelegea să-l lase la Austrieci; *ibid.*, no. precedent. Pașaportul pentru ea la 24 Iulie; *ibid.*, p. 652, no. DLXXVIII. V. și cele două n-re următoare, apoi pp. 661-2, n-le DLXXXVIII-IX.

² *Ibid.*, pp. 650-1, no. DLXXVI.

³ *Ibid.*, p. 651, no. DLXXVI.

⁴ Hurmuzaki, IV, pp. 656-7, no. DLXXXIV.

⁵ *Ibid.*, pp. 647-8, no. DLXXIV.

cunoscută, părerile fură foarte prudente. După unii, Impăratul trebuia să răspundă că, încurcat acasă, el trebuie să fie deocamdată pacea cu Turcii, dar, la nevoie, Domnul să nu lipsească a înștiința, căci în viitor se va putea face mai mult pentru dânsul. Oricum, ajutorul ostășesc turcesc nu e cum să i se dea¹. Matei să continue a împăca pe Turci pe vechea cale a darurilor.

În acest timp Vasile negocia fără sinceritate în Ardeal, prin solii săi Toma Cantacuzino și Andrei Plantos, o înțelegere cu acela pe care nu-l putea suferi în Scaunul țării vecine, și, din partea sa, Matei însărcina cu aceleași zădărnice discuții pe Socol, venit, două luni mai târziu, cu o imposantă suită. Nu se ajunsese la niciun capăt, și Rákóczy va invinui pe vecinul muntean că nu i-a urmat consiliul căutând să se împace, oricum, cu celalt Român². I se părea chiar, în momentul când trimesul ardelean la Poartă asigură că Țara-Românească va fi atacată, în același timp, de Vasile, de Pașa de Silistra, Deli-Husein, și de comandantul în Rumeția, Ipsir, că supușii lui Matei nu i-ar mai păstra aceeași credință ca odinioară³. Din parte-i, Matei crezu că trebuie să întrebhe în Ardeal, prin Mart, dacă, fiind atacat, se poate sprijini pe ajutorul de peste munți⁴.

Din nou, pe când se căuta și un sprijin în Polonia⁵, Domnul muntean se adresă Impăratului, cu cereri ca acelea din anul trecut. El și căpătă scrisoarea dorită către regele Vladislav, rugat să oprească prin sfaturi bune pe Vasile de a pregăti prin chemarea Turcilor și Tatarilor peirea acelor „mici popoare“ creștine, — de la care totuși Habsburgii avuseseră cu vre-o patru decenii înainte, foloase atât de însemnate⁶. Scrisoarea dată ca răspuns noului trimes Grigorie Raț, nu cuprindea nicio asigurare și nicio îndreptare⁷.

Matei nu se lăsă nici după această „creștină“ răspingere.

¹ *Ibid.*, pp. 654-6, no. DLXXXIII.

² Sârbu, *o. c.*, pp. 187-9; Iorga, *Studii și doc.*, IV (pentru solii).

³ Sârbu, *o. c.*, p. 190.

⁴ După ziarul lui Haller, *ibid.*, p. 193.

⁵ V. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 3.

⁶ Hurmuzaki, IV, p. 660.

⁷ *Ibid.*, p. 661, no. DLXXXVIII (April).

Afacerile Doamnei Anca-i dădeau prilejul de a mai atinge acolo, la Impăratul, grijile sale. Prin Logofătul Sava el intervine în Maiu. El știa acuma că oștile adunate ale Turcilor, la care se va adăugi și Vasile cu ai săi, iar el însuși va trimete numai un număr de ostași munteni, merg ca să ia înapoi Cazacilor Azovul, pentru Turco-Tatari un „Azac“; dar se temea ca nu cumva la înțoarcere să se încerce o lovitură contra lui și, atunci, dacă nu se va putea apăra, cere să i se deie un loc de adăpost, pe care l-ar vrea și numit, încă de atunci, în Imperiu; i se dădu din nou asigurarea că poate fi primit, fără îndoială, ca pribeag, dar fără să se precizeze nimic¹.

Din nou, Matei bănuia că uneltitorul e vecinul său român, și un informator imperial dintre Unguri afirma că, *dacă acesta iea Țara-Românească, „să nu aspire și la principatul Ardealului“*². Și arhiepiscopul de Gran era de părere că biruința la Munteni a Moldoveanului ar însemna *aruncarea lui asupra celei de a treia provincii*³.

Matei de și bolnav, ardea de dorința unei fapte mari⁴. Dacă-l vor strânge Turcii, se va arunca în luptă cu dânșii. Prin Locadello el făcea să se știe de bailul venețian că are „40.000“ de oameni gata și, în războiul care se pregătia pentru Creta, e dispus a face o „diversiune“, cu condiție să i se dea numai banii trebuitori pentru aceasta. Dacă propunerea lui e luată în samă, va trimete pe cineva pentru discuție cu represintantul Republicei. Nu uita să pomenească legăturile cu Impăratul prin Ardeal sau prin mijlocitorul care e un Slav de Sud așezat la Viena, în mănăstirea Sfântului Ieronim, episcopul Gheorghe de Knin, Franciscan. Știa că Rákóczy îi supraveghia corespondența, și oferă să ajute aceia a Venețienilor cu Polonia. Bailul credea că, la nevoie, o asemenea alianță, care ar atrage și pe alții, n'ar fi de desprețuit⁵.

¹ *Ibid.*, pp. 661-2, no. DLXXXIX.

² *Ibid.*, p. 662, no. DXC. Răspunsul imperial, foarte vag, la 30 Iunie; *ibid.*, p. 663, no. DXCI.

³ *Ibid.*, pp. 663-4. Cf. Iorga, în *Buletinul francez al secției istorice a Academiei Române*, 1938.

⁴ Se credea că suferă de dropică și la începutul anului 1642 se vorbea de moartea lui; Hurmuzaki, IV², p. 514, no. DXCVIII.

⁵ Hurmuzaki, IV², p. 501. Matei trimete știri despre intențiile Turcilor; *ibid.*, p. 502, no. DLXXXI. Cf. *ibid.*, pp. 502-3, n-le DLXXXIII-IV.

Relațiile cu Ardeleanul erau așa de rele încât acesta-și retrăgea în 1642 ostașii din serviciul Domnului muntean¹. Bailul putea scrie însă: „e lucru sigur că *Matei-Vodă are destulă oaste: între infanterie și cavalerie, la 25.000 de oaste bună și că e hotărît, cu boierii săi, cari-l urmează, să se apere și să se menție până la moarte*“².

Românii se luptară în Crimeia, unde căzu căpetenia Muntenilor, Matei ferindu-se de a se înfățișa în persoană³. Pentru predarea cetății, Vasile, urmând tradiția lui Radu Mihnea și a lui Barnovschi, făcuse mari silințe.

În acest moment, când el, credinciosul, venise însuși și făcuse o astfel de ispravă, contribuind poate și la îmbunătățirea relațiilor dintre Turci și Poloni, *Vasile își afirmă prin două acte de ocrotitor al Ortodoxiei, misiune care revenia Împăraților, situația de mare patron al creștindății orientale*.

Patriarhatul ecumenic era în deplină desfacere și ruină. Fostul oaspete al lui Radu Mihnea, Chiril Lukaris, dușmănit de acei rivali neiertători, cari-l vânară, din mazilie în mazilie, până la moarte, avea nevoie de sprijin, și el îl găsi la ambasadorul provinciilor unite ale Olandei, priceputul negociator și om de afaceri Cornelis Haga, care, într'o situație nerecunoscută, de reprezentant al unui Stat care numai prin tratatele din Vestfalia în 1648 ajunsese a fi de ordin politic european, știuse să-și capete o puternică influență, din care știu neconținut să tragă cel mai mare profit. În legătură și cu Biserica anglicană, dar mai ales cu capitala calvinismului, Geneva, el, asupra căruia se îndreptaseră de la început atacurile dibace ale Iesuiților francesi și italieni, cari-i urmăriau căderea și moartea, ajunsese la anumite concepții, de ațitudine, dacă nu, ceia ce ar părea greu de admis, și de dogmă. Se ajunsese astfel la tipărirea în Apus a unui catehism al ortodoxiei, care a fost tăgăduit pe urmă, dar a rămas de atunci legat de numele lui⁴.

¹ *Ibid.*, p. 519, no. DCV.

² *Ibid.*, p. 520, no. DCVII.

³ Hurmuzaki, IV, p. 665.

⁴ V. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III. Cf. relațiile cu Franța, în Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.*, 1936. Residentul imperial Schmidt vorbește de legăturile lui Vasile-Vodă cu Haga; Hurmuzaki, IV, p. 674.

Aș crede că *prin acești ani*, cum Chiril avuse cele mai strânse legături și cu principele Bethlen, s'a publicat la Alba-Iulia un catehism calvin, nu supt Ghenadie, care dispăruse, ci supt urmașul lui în Scaunul metropolitan, Iorest.

Față de acest atac, venit într'o vreme când cei doi mitropoliți, al Țării-Românești și al Ardealului, tipăreau împreună aceiași carte, și această țară a lui Matei ca și Moldova lui Vasile Lupu *crezură că trebuie să răspundă*.

Răspunsul lui Teofil fu publicarea unei noi Cazanii, la 1642. Ea e închinată de cel „cî binecuvântarea lui Dumnezeu ocârmuitor a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste plaiuri, herțeg (*sic*) de Amlaș și Fagaras (*sic*)“ „prea-slăvitului și blagocestivului neam al țării noastre și al tuturor carii sânt înprejurul nostru creștini“. O titulatură, cum se vede, plină de înțeles, căci Domnul muntean are în vedere cu darul său folositor de suflet, nu numai pe ai săi, ci și pe Moldoveni și pe Românii din Ardeal și „Țara Ungurească“, adecă *întregimea neamului său*, la care el face astfel apel în clipa primejduirii adevărului religios pe care, *în felul său românesc, dacă nu în acela general ortodox*, se credea îndatorat și în drept să-l apere mai mult decît oricine altul.

E vorba de a li arăta, „rudei meale, creștinilor“, cari sânt „adeverții lucrători ai viei lui Hristos“, adevărul. Se va lupta deci cu aceia pe cari, fără nicio considerație pentru o legătură cu Ardealul pe care o putea privi ca desăvârșit isprăvită, îi caracterizează astfel, cu cea mai mare asprime: „oameni de amândoa ceatele, proști“, adecă neînvățați, „și sufletești“, —trăducerea lui „duhovnicești“ —, „carii pentru neștiința sa se depărtară cu învățături striine și, cu proastă și scurtă mintea lor, răzlușindu-să den credința adevărată, protivnic Besearcii lui Dumnezeu, cu eretici împreunându-se și, ca musca la dulciața mierei, așa și ei înșelători de spasenii proștilor și întru amărăciunea veninului cel purtătoriu de moarte necând și ucigând sufletele lor și ale oamenilor“¹.

Nu mai poate fi vorba, în astfel de împrejurări, numai de vechea carte brașovenească a lui Teofilact, în care e numai morală și nicio afirmație de dogmă, nicio combatere

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 120-1.

a unor păreri rătăcite. Trebuie o lucrare nouă, am zice: „modernă“, în care pravoslavia să se lupte cu armele pe care le ştia întrebuinţate atât de bine catolicismul. Se recurge deci la o publicaţie de mai multe ori tipărită în Polonia, începând de la ediţia din Liov, 1606, dar ajungând până la reeditarea în 1637, de Petru Movilă, statornicul îndreptător al operei „bunilor creştini“ din Ţara Românească¹. Dar s'au observat şi schimbări, care arată, ca şi pentru ilustraţii, că nu lipsia dorinţa de a face totuşi ceva nou. Şi, îndată, chiar în marginile cărţii slavone, editorii munteni, vor da dovadă de iniţiativă, recurgând la manuscripte locale, pe care le selecţionează.

Lupta în numele Domnului său o începe Udrişte Năsturel, care semnează, cu data de 7147, a aşezării noului mitropolit ardelean Iorest, această prefaţă de cărturar învăţat, dar fără originalitate şi meşteşug de scris, aşa cum, de altfel, a rămas el până la sfârşit, spirit care nu se poate compara cu al contemporanului moldovean Grigore Ureche. E foarte probabil că *întreaga operă de traducere e datorită acestui cumnat domnesc.*

Lucrarea va fi reluată apoi la 1644, „tiparele“ fiind mutate acum la mănăstirea Dealului, unde se odihnia rămăşiţa aceluia care-i fusese lui Matei Domn şi căpitan: acolo se aşezase ca nou egumen un „Arap“, Varlaam². Găsirea altei forme, manuscripte, făcu să se revie şi asupra unei părţi din vechiul text, la care se adaugă tot ce cuprindea mai mult această laltă transmisiune.

Aici Udrişte lasă la o parte metrica slavonă şi se încearcă în româneşte, fără mare succes, când pune la „Stema Domniei Ţării-Rumâneşti neam Casei Băsarăbească“, aceste „slihuri“:

Ciastă ţeară corbu-şi poartă întru peccalia ei,

¹ V. P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 29-30, care a făcut, ca şi pentru Nomocanon, confruntarea.

² Şi lucrătorii sânt alţii: pe lângă Rusul Cunosovici, „Sârbii“ Proca Stancioviçi, de la Oenele Mari din Râmnic, care ar putea fi „croitor“ altfel decât de haine, Tudor Dumitrovici, din Râmnicul Vălcii, şi un Lupu Dumitrovici din Lucavăţ; Bianu şi Hodoş, *l. c.*, p. 147, no. 46.

Fericit acum se-au dat, adaos pecetii,
 Scut la pieptul corbului, cu un semn ca acela:
 Om den jetu șezându, și toiag laudă acela
 Mare neam băsârăbesc cu aciastea semnază,
 Că marea acelor isprăvi a toț să-i învază¹.

Metrul antic se apleca pentru întâia oară, fie și în dauna înțelesului, silabelor limbii românești. Vom vedea că, până la opera Mitropolitului Dosoftei, care-și avea urechea deprinsă prin ritmul cântărilor bisericești, Moldovenii vor încerca și mai stângaci.

Înainte de a vedea cum s'a mers mai departe cu *ceia ce, la început, a fost numai tipar și care, cu noile traduceri ce se fac, ajunge a fi tot mai mult, mai liber, mai curgător, mai potrivit cu farmecul limbii poporului, așa cum se înfățișase în vechile scrisori și în cele d'întăiu însemnări de cronică, o literatură*, atitudinea Moldovenilor pe vremea primei mari ofensive slavone trebuie înfățișată.

La 1642 Vasile părăsise, pentru moment, după moartea lui Ioan-Vodă², ideea de a da Țării-Românești un nou Domn. Nu mai avea nici la Constantinopol sprijinurile puternice de odinioară și Matei răspândia destul de larg banii ca să se poată crede asigurat.

În fundul gândului lui Vasile era însă tot vechea idee a lui Mihai, pentru care nu fără dreptate îl pârau dușmanii. Astfel, a doua zi chiar după expediția de la Azov, el îndreptă la Poartă o scrisoare pe care o prinseră, la 14 Ianuar 1643, Imperialii, trimițând-o Împăratului, care, la rândul său, o comunică lui Rákóczy, în care Moldoveanul arată cât îi e de veche credința față de Sultan, amintind opera lui în pacea cu Polonia pe vremea lui Murteză, rolul pe care-l avuse la predarea Azovului, silințele pentru a îndușmăni pe Cazaci cu Polonia, cari ar putea fi astfel încercuți de „Tatari, de Moldoveni și Munteni și de Otomani“. Dar, pentru a se face aceasta, trebuie să i se dea Țara-Românească „lui sau fratelui sau ginerelei“, — în 1641 după

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 145.

² Dar la începutul lui 1643 nu se încheiase încă nimic; *ibid.*, p. 523, no. DCXI.

moartea lui „Ioan-Vodă“, el oferia dragomanului venețian Grillo pentru fiul lui, Ambrogio, descris de residentul Schmidt ca un grosolan („ein ungeschickhler grosser Kopf so auff Erden einer sein kann“¹), pe a doua fiică, Ruxandra, și acesta, care primia și inelul, pregătia daruri pentru viitoarea mireasă²; bătrânul însuși se pregătia, în August 1642, să vie în Moldova³. Și Vasile urmă astfel, în ce privește Ardealul: „In ce privește Ardealul, treaba e ușoară. Cunosc foarte bine căile prin care e de atacat, din Moldova și din Țara-Românească. De o parte Pașa de Timișoara, de alta Otomanii, Tatarii, Moldovenii, Muntenii. *Se mai adaugă că în Ardeal mai mult de a treia parte sânt Români, cărora făgăduindu-li libertatea, îi voiu ațâța fără zăbavă împotriva Ungurilor, și așa vor avea războiul înlăuntru și în afară și nu vor ști încotro să se întoarcă*“⁴.

Dar se începu în politica ambițiosului stăpân al Moldovei o nouă direcție: aceia care, peste raporturile de neîncredere față de vecinul român și acelea, foarte puțin asigurate de fapt, cu Gheorghe Rákóczy, ținția la manifestări de continuare bizantină.

¹ Hurmuzaki, IV, p. 673; familia era Perotă, catolică, dar aplecând spre ortodoxie; *ibid.*

² Hurmuzaki, IV², p. 513; VIII, p. 503.

³ *Ibid.*, p. 519, no. DCIV. V. pentru acesta și *ibid.*, p. 513. Ar fi avut la moarte „vre-o treisprezece ani“ numai.

⁴ De Transylvania facile est negocium. Vias ego quibus aggredienda est ex Moldavia et Transalpina novi optime. Inde Passa Temesvariensis, hinc Ottomani, Scythae, Moldavi, Transalpini. Accedit quod in Transylvania plus quam tertia est pars Valachorum, quibus promissa libertate, eos contra Hungaros sine more incitabo ac sic domi forisque bellum habebunt, nec quo se vertere scient“. Despre Matei adaugă că e legat de Unguri și Poloni, la cari-și trece averile, pe când el, Vasile, e gata, cu toți ai săi, să moară pentru Turci; Hurmuzaki, IV, p. 669. Cele spuse de Vasile în ce privește torturarea lui de către Vodă Barnovschi, aceasta s'ar fi datorit, spune Miron Costin, nu orientării politice a Vornicului de atunci, ci unei administrații necinstite a Vistieriei (ed. Barwiński, p. 36), dar trebuie să se ție samă de sentimentele permanente ale cronicarului față de acest Domn.— Ciocniri între Moldoveni și Munteni la hotare; Hurmuzaki, IV², p. 517, no. DCII.

Înainte de a figura ca luptătorul care, în fruntea clerului a trei limbi, răspinge atacul calvinismului, Vasile începuse puternicul sprijin bănesc pentru Patriarhia constantinopolitană, asupra căreia înțelegea să poată exercita însă o supraveghere și un contact de adevărat *basileus*.

Unii dintre Răsăriteni, ca Partenie Chrysokentitul, episcop de Sotiriopolis, puneau alături de Patriarhul ecumenic, ca protectori firești ai Marii Biserici, punctul luminos spre care se înorceau neconținut privirile Grecilor robiți, și pe Vasile ca și pe Matei¹. Dar Domnul muntean nu făcu, din dorința stăpânirii și a strălucirii, față de Constantinopolitani, marile sacrificii care asigurară inamicului său cu numele împărătesc bizantin biruința în această întrecere pentru patronatul ortodoxiei.

Datoriile Scaunului ajuns la dispoziția puternicilor, lacomi de bani, ai Împărăției, cari schimbau răpede pe Chiril Lukaris cu Chiril de Beroia (Veria) și cu câți alți Patriarhi se strecurară între dâșii², crescuseră enorm, lupta dându-se cu poveri de aspri, și, pentru a le acoperi, se recurse la mijloace extraordinare, *zitiā*, *bakion*³. În zădar se încercă o reglementare prin aceea că se așază o comisiune de supraveghere, alcătuită din patru mitropoliți. Așa s'a urmat până la instalarea, probabil nu fără ajutorul Domnului Moldovei, care avea neconținut ochii asupra a ce se petrecea în Bizanțul pe care-l privia oarecum ca al său, Partenie, mitropolit de Adrianopol, la 1639⁴. Dar contra lui se ridică, după moartea lui Chiril cel mare, depus, apoi ucis pe străzile Constantinopolului (1638), celalt Chiril, care-și căuta restituirea.

Atunci, la 1641, Patriarhia fiind, se poate zice: la mezat, intervine Vasile-Vodă, cu tot prestigiul său și cu toată greutatea pungilor de bani ce era gata să arunce în cumpănă,

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XX, p. 214 și urm.

² Asupra tuturor acestor schimbări, v. însemnările residentului imperial Schmidt, în Hurmuzaki, IV, pp. 682-91.

³ V. Papadopoulos Kerameus, *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, IV, Petersburg 1897, pp. 93-7.

⁴ Pentru toate aceste lupte Iorga, *Vasile Lupu, Domnul Moldovei ca urmaș al Împăraților Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constantinopol și a Bisericii ortodoxe (1646-1653)*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1914.

„Domnului Moldovlahiei“, împodobit cu vechile titluri imperiale, Partenie îi mulțamea pentru banii ce primise, și pentru aceea s'au dat Trei Ierarhilor din Iași și moaștele Sfintei Paraschive¹.

Ca să fie pomenit, cu Doamna Tudosca și nenorocitul fiu Ioan, Vasile desființează și „zitia“ și „garanția“ pe care o depuneau membrii clerului superior pentru despovărare: se va plăti numai „haraciul“. „Tomos“-ul patriarhal pentru aceasta fu expediat odată cu oasele Sfintei, prin trei mitropoliți de frunte, Ioanichie de Heracleia, noul Partenie de Adrianopol și Ștefan de la Vechile Patre².

O hotărâre domnească, asemenea cu a Impăraților de odinioară, se produse cu acest prilej, fixându-se și suma, pe care el o și varsă. Dar se instituie o comisiune financiară, care va sta totdeauna pe lângă șeful Bisericii. Peste dânsa e însă voința Domnului: „Și, de asemenea, dacă ar avea (Scaunul) vre odată nevoi mai ridicate, trebuie să mi se aducă iarăși la cunoștință, ca să ieu parte în măsura ajutorului și puterii ce mi le-a dat Dumnezeu“. Orice simonie va trebui să dispară. Se vor grația toții osândiții vechilor lupte. Și data aceasta, se cer în schimb rugăciuni, pentru părinții binefăcătorului, Nicolae și Irina, pentru dânsul, pentru fiul ce i se născuse dintr'o Cerchesă musulmană, botezată Ecaterina, Doamna cea nouă³. Se adaugă că se va ținea samă totdeauna de acei membri ai clerului grec cari au legături speciale cu el: Mitropolitul de Monembasia, care-i adusese pe fiul mort și acel Meletie Sirigul, călugăr de mare învățătură, care era de mult pe la noi și pentru care Vasile înviase Scaunul episcopul de Brăila, al Proilavului⁴.

Cu îndeplinirea acestor condiții, Biserica-l va avea totdeauna în sprijinul ei. De fapt, e un *tratat încheiat cu dânsa*, ca acelea cu Ardealul sau cum va fi acela, mai târziu, cu Țara-Românească. Și aici se prevede că inimicii părții cu care a contractat vor fi și inimicii Domniei.

¹ V. și Manuil M. Ghedon, *Хроника*, pp. 201-3.

² Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 138-41, no. CCXL.

³ V. Hurmuzaki, IV², p. 505, no. DLXXXVII; p. 513 și C. C. Giurescu, în *Mélanges* ale Școlii din Franța, 1925¹, p. 322 și urm. (în Septembrie 1641, Ștefan, acest fiu, numit după Ștefan-cel-Mare, avea un an).

⁴ V. Iorga, *Ist. Bis.*, ed a 2-a, I.

Comisiunea se și alese, cuprinzând clericii pe cari-i indicase acest urmaș, prin finanțe, al Impăraților creștini de odinioară¹, căruia i se făcea plăcerea de a preface locul său de naștere, Arvanitochori, în „loc patriarhal și stavropighial“, scos de supt autoritatea și scutit de stoarcerile episcopului local².

Dar Vasile, mândru de averea sa³, nu înțelegea să se mărginească, în ocrotirea credinții răsăritene, la cercul grecesc al ei.

Intr'o vreme când era așa de puternic, în toate privințile, amestecul lui Petru Movilă în Biserica și cultura Țării-Românești, acest Român, încunjurat la Chiev de intimi români și scriind în românește însemnările sale de casă nu putea să rămâie străin de rosturile Moldovei⁴, lângă al cărui hotar își avea de mult moșia. Câtă vreme mai trăiau dintre frații lui pretendenți, — Moise se înlăturase din rândul lor prin hotărârea de a rămânea până la moarte în Polonia —, legăturile cu Vasile, înlocuitorul acestui Moise, fuseseră mai grele, dar acuma influența mitropolit rutean putea întinde mâna omului pe care de sigur, de multă vreme, îl cunoscuse personal.

A vedea ortodoxia restaurată în Constantinopolul asediat și de calvini și de catolici putea să pară în adevăr un lucru îndoielnic. Atunci înțelegerea dintre acest Domn care era Vasile și acest fiu de Domn și candidat la tron care era Petru⁵ duse la adunarea unui adevărat sinod, ca acela care, de

¹ V. actele în Iorga, *Doc. grecești*, la aceste date.

² V. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937, p. 137 și urm.

³ Papadopoulos-Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, IV, pp 373-6. Vasile face să se traducă și tratatul Impăratului Ioan Cantacuzino contra Musulmanilor. V. Hrisostom A. Papadopoulos, *Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ ποιμένες τῆς Ὀρθόδοξης κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα*, Ierusalim 1907, pp. 75-6. Un act al lui Vasile la Athos, Sevastianos, în *Revue Archéologique*, XV¹ (1858), p. 29. Cf. Gr. Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos*.

⁴ In La Boullaye le Gonz, *Les Voyages*, Paris 1657, se vorbește de caravana „Valahiei“ venind de la Cracovia cu „carosses, chevaux et mules“.

⁵ V. lucrările lui Golubiev, în rusește, și lui Ghenadie Enăceanu, episcop de Râmnic, asupra lui Petru Movilă.

altfel, se adunase tot la Iași în vara anului 1595¹, pentru ca între Biserica Rusiei polone, *cu excluderea celei din Moscova*, — de și, în ultimul timp, pentru chestia Cazacilor de la Azov, Vasile avuse legături și cu însuși Marele Duce, care-i trimise o scrisoare², — totuși curățită de Patriarhul ierosolimitan Teofan, între aceia a Moldovei, dar *nu și a Țării-Românești, și ea exclusă*, să se fixeze noul canon al ortodoxiei.

Am întrebuințat cuvântul de „sinod“; el nu este însă cu totul potrivit. *Nu veniră ierarhii înșiși, ci numai teologii, ca o comisiune științifică având să se ocupe de o formă pe care episcopii ar fi fost apoi îndatoriți să o primească.*

Biserica Moldovei avea de sigur dreptul să găzduiască o asemenea adunare. Ea fusese, în adevăr, ridicată supt Ieremia Movilă la o treaptă ca a Patriarhiei, puțin timp după ce, cu prilejul visitei sale la Moscova, Ieremia al II-lea crease Patriarhia moscovită. Se adăusese o episcopie pentru Bugeacul, un moment liberat de Tătari, stabilindu-se rezidența la Huși, până ce Vasile, la rândul său, va crea, în ciuda lui Matei, o mitropolie pe pământul ce fusese odată al Țării-Românești și pe care, un moment, îl liberase Mihai: la Brăila, Mitropolitul Moldovei căpătase prin influența lui Meletie Pigas, așa de mult amestecat și în viața politică a țerilor noastre pe atunci, semne exterioare patriarhicești³.

Medicul danes al lui Vasile, Ioan Andrei Scogard, italianizat Scogardi, venit prin Veneția și Constantinopol⁴, care

¹ V. și Edkard Likowski, *Union de l'Église grecque ruthène en Pologne avec l'Église romaine, conclue à Brest en Lithuanie en 1596*, Paris 1903 (o lucrare a aceluiași apare la Freiburg în Breisgau, 1904).

² Hurmuzaki, IV², p. 515. Pentru aceste negociații, și *ibid.*, p. 516, no. DCI. *Condițiile înțelegerii fură stabilite de Vasile; ibid.*, pp. 517-8, no. DCIII. Cf. și Hurmuzaki, *Fragmente*, III. *Se credea că Vasile, ca răsplată, va fi numit Domn pe viață; ibid.*, *Documente*, IV², p. 519, no. DCIV. De altfel și lui Matei, care plătitise bine, i se dădea asigurarea că nu va fi scos cât va fi actualul Mare Vizir; *ibid.*, p. 520, no. DCVI. Pentru situația ambilor Domni față de Poartă, și *ibid.*, p. 521, no. DCVIII. Pentru întărirea lor în Ianuar 1643 (40.000 galbeni Sultanului și 20.000 Vizirului de la Matei; 22.000 și 22.000 de la Vasile — și totuși acesta cere și un cal, prin favoritul Vizirului, Regep-Aga); *ibid.*, p. 523, no. DCXI.

³ Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 515; VIII, pp. 500-2, n-le DCCVII-IX. Vasile-l tocmise cu „1.500 de galbeni pe an, un dar, la început, de alți 300,

linea în căsătorie pe o fată a dragomanului venețian Borisi, vorbește ușor de această adunare¹, începută încă din Mart, a cărei menire era totuși de cea mai mare importanță: a opune unui catehism socotit eretic, poate, cum s'a dorit la început, cu condamnarea chiar a lui Lukaris, căruia-i era pus în samă, cu un altul de o desăvârșită credință față de tradiția sacră. În Septembrie se aflau deci în cetatea de Scaun a Moldovei, din partea Patriarhului îndatorit și controlat de Vasile, Meletie Sirigul, mai legat de Domnul Moldovei decât de acel Patriarh al său, și bătrânul Mitropolit de Niceia, iar din partea Mitropoliei chievine Isaia Trofimovici din Cozlov, care presida Sfatul lui Movilă și va fi avut partea principală în elaborarea textului de discutat, apoi Iosif Conovici, rectorul Colegiului, după tiparul iesuit pe care-l întemeiasă acesta în marea lui operă de sintesă, menită să înalțe o ortodoxie decăzută și lipsită de o mai înaltă învățătură, și acel Ignatie Xenovici, Grec de origine, pe care-l opunea Mitropolitul rus din Polonia, ca predicator, la cea ce văzuse în Târgoviște pe vremea prezenței acolo a lui Chiril Lukaris și ce era continuat prin însuși Sirigul.

Între aplecarea acestuia către catolici și între teama Rușilor față de confesiunea rivală se dădu lupta la Iași, Domnul însuși trebuind să iea o atitudine, supt influența lui Sofronie Pociățchi, căruia-i încredințase școala de slăvonă de la Trei Ierarhi, și a acelui Mitropolit al său, Varlaam, care, cum se va vedea, represintă o direcție deosebită și de rusismul care se infiltrasă încă, de supt Barnovschi, prin Petru Movilă, și de acest grecism, care era de la un timp în progresiune. Se discutară chestii așa de abstruse ca Purgatoriul și prezența divină în împărțășanie. Rușii răspinseră cu energie părerea că în adevăr pravoslavia s'a putut clătina un moment și că un Patriarh s'a făcut vinovat de aceasta, toată rătăcirea fiind pusă în sama lui Cornelis Haga, ambasadorul Olandei. Vasile însuși, care cunoscuse bine pe Chiril, se uni cu ei în

tainul, două pãrechi de haine anual, fără presenturi și ce ar putea câștiga de la boieri"; Domnul, care-l aduse cu trăsura, plăți și cheltuiala de drum. Scogard voia să-și strângă 3-4.000 de galbeni turcești și să se așeze la Veneția, „eietta patria“.

Hurmuzaki, IV, p. 668.

această tăgăduire¹, — jucând relul lui Constantin-cel-Mare la Niceia —, de către Partenie, în al cărui nume se făcu, pe o foaie volantă, ediția².

Dar Petru Movilă trebui să reia personal, în 1644, discuțiile cu Meletie Sirigul³, care nu se dădea bătut. — el merge și la Marele Duce al Moscoviei pentru a-l interesa în afacerile Patriarhiei⁴, — și se așteptă pentru a se vădi lucrul la Chiev ca, într'o călătorie făcută de el însuși în Moldova, chestia să mai fie cercetată, și anume într'o atmosferă care, cum vom vedea, nu era de loc protivnică „ereticeilor“⁵.

Firește că Mărturisirea ortodoxă fu răspândită, într'o nouă formă, încă din 1643, de catolicii din Apus. Cât privește pe Greci, Partenie dădu o nouă întărire, solemnă, la 11 Mart din acest an 1643, asociindu-și și pe ceilalți Patriarhi și întregul său sinod, dar el se ținea numai la forma grecească. Cea slavonă ieși, la Chiev, abia în 1645, ca „Trup de învățătură pe scurt“; la Moscova ea fu cunoscută numai prin ediția de la 1649, rămânând ca și la Liov, unde era un fel de autonomie bisericească în jurul Stavropighiei, tipărirea, în noul așezământ atunci creat, să fie și mai târzie. Grecii nu avură decât la 1662, cu cheltuiala Marelui Dragoman Panaioti Nikusios, care era căsătorit cu o catolică din Chios, o tipăritură de Ὁρθόδοξος ὁμολογία, cu o traducere latină, anume apărută, ca răspuns, într'unul din marile centre ale „eresiei“, Amsterdam⁶.

Lipsa de interes inițial a lui Partenie față de Parlamentul bisericesc din Iași⁷, zăbava lui în a primi hotărârile luate

¹ V. și serisoarea din 6 Novembre 1642 a lui Scogard către bail; *l. c.*

² Cf. Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 119, 535-6, no. 43.

³ Melchisedec, *Notițe*, p. 205, nota, și același, *Biserica română în luptă cu calvinismul*.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 173, no. CCLIII, după Muraviev, în Melchisedec, *Notițe*, p. 199.

⁵ *Ibid.*

⁶ V. Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orientalischen Kirche*, Lipsca 1904; Ghennadie Enăceanu, *Petru Movilă*; Picot, *Pierre Movilă*; Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 410-2.

⁷ Hotărîrea contra lui Lukaris e iscălită și de Varlaam, de Evloghie de Roman, Anastasie de Rădăuți, Gheorghie de Huși, Sofronie categumenul de la Trei Ierarhi. S'a manifestat și ideia că sinodul a

prin mijlocirea domnească trebuiră să jignească pe Vasile. El învăță minte pe șeful recalitrant al Bisericii ocolite de dânsul prin oprirea subsidiilor anuale. Din nou Scaunul constantinopolitan intră în datorii. Numai după ce se arătă părerea de rău pentru atitudinea de opoziție, Domnul reveni în rolul său de plătitor, dar condiții nouă se impuseră, prin care de fapt monarhia patriarhală devenia acuma „constituțională“. Finanțele ei, sprijinite prin imperialul dar al Moldoveanului, erau să fie cercetate de doi episcopi, trei delegați mireni, aleși de Sfântul Sinod, dar și de șefii Grecilor din Constantinopol, „arhonții“, alți aleși, episcopi și laici, adău-

fost numai o închipuire sau iscălireă fără discuție a actului trimesc de Patriarhul Partenie. Cf. Thomas Smith, *Narratio de vita, studiis, gestis et martyrio Cyrilli Lucaris*, în *Miscellanea: Arnaud, Perpetuité de la foi*, I; Aymon, *Monumens authentiques de la religion des Grecs*, Haga 1708. Apoi Mohnike, *Des griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Konstantinopel Unionsverhandlungen mit der reformirten Kirche zu Genf*, în *Theologische Studien und Kritiken*, 1837, caiet 3 (Hamburg 1832), p. 560 și urm. Pentru amestecul în aceste discuții al lui Nicolae Milescu (v. mai departe despre dânsul), *La perpetuité de la foi de l'Église catholique touchant l'Eucharistie, deffendue contre le livre du sieur Claude*, Paris 1669; *Écrit d'un seigneur moldave sur la creance des Grecs, Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scil. graecae, de transubstantione Corporis Domini aliisque controversiis a Nicolae Spadario Moldovalacone, barone ac olim generali Vlachiae, conscriptum Holmiae, anno 1667 mense Febr.* Pomponne îl judecă pe Milescu: „non solum religione sed etiam natione ac idiomate graecum“ (fio: pe Chiril trădător). Pentru rolul lui Paisie Ligaridi, *Échos d'Orient*, XVI, pp. 117-9; *Byz. Zeitschrift*, XVIII, p. 641. — Cu privire la Petru Movilă, „Mitropolit de Chiev, al Alaniei (*sic*) și a toată Rusia“, și Ἐπιστολικὴ ἐπιστολὴ εὐχαριστικὴ πρὸς τὸν σουλτάνον, V. p. 163 (și după „Athanasius rhetor, presbyter byzantius, *Anticampnella*, Paris 1655). — În sfârșit, pentru Makripodari, cu care Vasile-și are legături, „Chiote autrefois dominicain, nommé Hyacinthe Mecripodari“, *Études franciscaines*, XXIX (1913), p. 536. — Pentru Meletie Sirigul, și Pargoire, în *Échos d'Orient*, XI, pp. 264 și urm., 331 și urm.; XII, p. 17 și urm. E în 1632 la noi, ca și la 6 Mart 1633 (pp. 336-8); cuvântarea lui la instalarea mitropolitului Varlaam se păstrează în ms. 748 din Bibl. Metohului Sf. Mormânt la Constantinopol. M-ssele 117, 356 cuprind scrisoarea despre Post către Vasile Lușu (din Constantinopol, la 1635). În Moldova traduce cartea lui Ioan Cantacuzino contra Islamului. La 1637 scrie despre Sfânta Paraschiva. La 1645 e iar la Iași, stând unsprezece luni (Pargoire, *l. c.*, XII, p.

gindu-se până la cifra de opt. Numai iscăliturile lor pot să dea autenticitate oricărei gramate a Patriarhului. Dar aceasta nu ajunge încă pentru o adevărată robire a Ecumenicului, căruia i se fixează numai anume venituri, afară de ale liturghiilor la Constantinopol și la Galata și ale hirotoniilor de preoți și diaconi, nemai fiindu-i îngăduit să-și trimeată agenții prin eparhii ca să culeagă bani pentru dânsul personal. El va trebui să supuie socotelile sale în fiecare an „foarte folositorilor și de bun neam boieri și epitropi, capucheheielele“. Iar, ca teorie a acestei revoluții, Vasile declara că nu e cu putință ca Biserica să fie cărmuită de unul singur, ci alții trebuie să lucreze alături și să-l ajute¹. Astfel scăzut și umilit, Partenie trebuî să se declare recunoscător, și-l vedem făcând stavropighie biserica ridicată la Ismail de Gheorghe, fratele lui Vasile-Vodă².

168). V. și Malvy-Viller, *La confession orthodoxe de P. Moghila*; cf. *Échos d'Orient*, 1929, p. 414 și urm. In genere, Hesseling, *Een protestantsche Patriarch*, în *Theologisch Tydskrift* din Leyda, 1902. Corespondența lui Lukaris cu Alexis Oxenstierna, 1632-3, Zerlentis, în *Δελτιον*, VI, pp. 88-93; Hrisostom Papadopoulos, în *Néa Hmépa*, 1903, n-le 1489-90; 1907, Iulie; cf. *Revue internationale de théologie*, XIV (1906), pp. 327-30, pe lângă lucrarea rusească a lui Osmiannicov, *Chiril Lucaris*, Novocercasc 1903. — Tot pentru Chiril Lukaris, Hesseling, *Uit Bizantion en Hellas*; Mohnike, *Des griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Constantinopel Unicusverhandlungen mit der reformirten Kirche zu Genf*, în *Theologische Studien und Kritiken*, V (1832), pe lângă broșurile lui Balanos și Velandiotis. Apoi Thomas Smith, *Collectanea de Cyrillo Lucaris, patriarcha constantinopolitano*, 1707; Aloysius Pechler, *Der Patriarch Cyrillus Lucaris und seine Zeit*, München 1862; Sennoz, în *Échos d'Orient*, VI, 1903, pp. 97-107; Zerlentis, *Ἡ πρώτη πατριαρχία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως* Atena 1921; Emereau, în *Dictionnaire de théologie catholique*; Phil. Meyer, în *Realencyklopädie* a lui Meyer, XI³ (1902), pp. 682-90; Antoine Maly—Marcel Viller, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila*, în *Orientalia christiana*, X (1927); A. H. Hore, *Students history of the Greek Church*; Diomede Kyriakos, *Geschichte der orientalischen Kirche von 1483—1898*, trad. Lipsca 1902; Dimitrie Papadopoulos, în *Néa Σιών*, XI (1905); Baphides, în *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (Constantinopol 1911); Georg Hofmann, *Griechische Patriarchen und römische Päpste...*, II; *Patriarch Kyril Lukaris und die römische Kirche*, Roma 1928; *Néos Ἑλληνισμός*, I, p. 38.

¹ Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 164 și urm., no. CCLI.

² *Ibid.*, p. 170 și urm., no. CCLII Pentru stavropighia de la Reni, v. Iorga, *Vasile Lupu*, I, c.

Dar acesta nu era mulțămît cu atâta. Ii trebuia un Patriarh pus de dânsul, și el avea la îndemână un candidat prezentabil, care mai ocupase acest Scaun, Atanasie Patellaros¹, care trăia în Moldova din tain'ul ce-i dădea Domnul și cânta în versuri grecești pe „noul Achile“; acest Cretan, favorabil catolicilor și sprijinit și de bailul venețian, trebuia să ieie moștenirea lui Partenie, hotărît să reziste. Când căzu la 1643 Marele-Vizir Cara-Mustafă, Grillo, asociatul prin făgăduială de încuscrire, fu însărcinat să aducă, prin banii trimiși de la Iași, schimbarea. Meletie Sirigul veni ca să grăbească lucrurile. Chemat înaintea poporului, Patriarhul fu depus și exilat. Alt Partenie, Mitropolit de Adrianopol, îi ține locul².

Vasile-și ajunsese scopul. *Ce făcea la Constantinopol înțelegea să facă și în celelalte Patriarcate. Aceasta se văzu din atitudinea față de acela al Alexandriei.*

Când Mitrofan Kritopulos muri, cum am spus, în Țara-Românească, lăsând recomandația cine să-i fie ales în loc, Vasile impuse pe alt Cretan, adăpostit la el în momentul când se dădea lupta pentru Creta între Venețieni, de o admirabilă rezistență și înviersunarea turcească, Nicolae din Ascolo. Astfel se așază în Scaunul patriarhal noul Patriarh Nichifor³. Cum Patriarhia era în continuă luptă cu călugării de la Muntele Sinai din cauza veniului acestora de la metohul ce aveau în Cairo, vechiul client al lui Vasile veni în Moldova să ceară sprijinul patronului său.

Vasile așază și pe urmașul lui Nichifor, Ioanichie, fost Mitropolit de Veria, și tot de la dânsul va veni un al treilea Patriarh alexandrin, care fusese întâiu la Silistra, Paisie.

Printr'o hotărîre a lui, călugării sinaiti pierduseră procesul lor cel vechiu cu patriarhul Alexandriei, la 10 Au-

¹ Pentru el, v. articolul din revista *Bessarione*, III, n-le 29-32.

² Amănuntele, în Iorga, *loc. ult. cit.*

³ După Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 110; Papadopulos-Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, I, p. 349; Mazarachi, în *Φάρος* din Alexandria; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII, mem. 6 și urm.; D. Ionescu, *Relațiile Țărilor române cu Patriarhia de Alexandria*, București 1935, același, în *Rev. Ist.*, XVI, pp. 79-85, 212-8.

gust din același an 1645¹, când el impunea Constantinopolului un Ecumenic. După stăruinți ale egumenului cu mitră al Muntelui Sfânt, căruia încă Alexandru Lăpușneanu îi făcea danii² și Alexandru Mircea al Țării-Românești, punând să i se sape chipul, cu al Doamnei Ecaterina și cu al fiului lor Mihnea, ridică un paraclis de stil românesc³, Vasile, de la care vine de sigur și inscripția care s'a crezut bizantină, luă partea acestora, și atunci acelora cari erau obișnuiți să-i stea la picioare, împodobindu-i numele cu titlurile cuvenite numai Impăraților de odinioară, el li aruncă anatema sa de stăpân. Nu se va lăsa de lucrul ce a început, oricât s'ar împotrivi Patriarhul. Va întrebuița banii săi, va face să se numească în Egipt un Pașă care să-l servească și prin acesta își va impune punctul de vedere⁴.

Ierusalimul, hrănit încă de mult din contribuția mănăstirilor închinat din Moldova, Sfântul Sava, Galata, Barnovschi, avea în 1637 ca Patriarh pe Teofan. Acesta, lipsit de mijloace, ocrotit și de Matei, vine în Moldova⁵, trecând apoi și la Moscova. Avu ca urmaș pe Paisie, până atunci egumen în Moldova. Consacrarea lui, tot în anul 1645, la Trei Ierarhi se făcu cu o pompă extraordinară, la Mitropolitul și episcopii Moldovei adăugându-se trimeșii Ecumenicului, Mitropolitul de Larisa, Grigorie, și Lavrenție, cel de Casandria. Și acesta se va împărtași în călătoria lui pentru subsidii de largă generosităte a lui Vasile⁶.

¹ Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 175-9, no. cclix, și pp. 161-2, no. cclxiv; Ghedeon, *o. c.*, p. 574; [P. Neokles], *Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦ Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Συρίας*, Constantinopol 1868.

² Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII.

³ Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934.

⁴ V. documentele în Iorga, *Doc. grecești*, III, și expunerea d-lui Dimitrie G. Ionescu, *o. c.*, p. 17 și urm. Cf. John Mason Neale, *A history of the holy Church of Alexandria*, Londra 1847. Relații cu Moscova la 1645. A. A. Stourdza, *Constantin Brancovan*, III, pp. 21-2, no. 6.

⁵ Iorga, *Ist. Bisericii*, ed. a 2-a, I.

⁶ Melchisedec, *l. c.*, pp. 210-11; Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 180, n-le cclxi-ii; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 161-2. Pentru daturile lui Vasile la Ierusalim, Hurmuzaki, IV, p. 674.

Numai Antiochia rămăsese fără legături cu acela care-și afirma astfel, în 1645, politica sa imperială, și o vom vedea în curând denunțată Turcilor, cari, aflând-o, o îngăduiră totuși. Numai târziu de tot, în vremea când această strălucitoare Domnie se dăra prin sentimentul unei țări jertfite, Macarie, acest Patriarh siro-arab, își va face apariția la noi.

De altfel, nici Ohrida, care agonisa în umbră, n'avu sprijinul triumfătorului, Patriarhul Meletie de acolo fiind oprit de acesta în dorința lui de a trece la Ierusalim¹.

Dar acești ani de așa de mare prestigiu al Domnului moldovean aduseră și o schimbare esențială în raporturile ambilor stăpânitori români cu Ardealul și, ca o urmare, legătura, care înainte de aceasta s'ar fi crezut lucrul cel mai imposibil, între ei singuri, creându-se astfel, pentru mai mulți ani, o politică românească, alături de a Ardealului maghiar, și chiar opusă acestuia.

Căci Rákóczy, visându-se Craiu unguresc, încheiase acum tratatul său cu adversarii Imperiului habsburgic, cu Franța în frunte, și actul din April 1646, era întărit în Iulie de urmașul eroicului rege, mori în mijlocul celei mai strălucite biruinți a sale, Gustav-Adolf. Ardealul intra astfel în faza din urmă a Războiului de Treizeci de ani.

Pentru Matei, care înțelesese a urma față de Austrieci politica de cruciată a lui Mihai Viteazul, această hotărîre, pentru care nu fusese consultat, însemna o ruptură desăvârșită. Pentru Vasile, care se îngrijise de cele mai bune legături cu Polonia, cari, fără să fie aliații Habsburgilor, păstrau toate simpatiile Casei catolice represintate și apărate de acești dușmani ereditari, noua politică ardeleană constituia, dacă nu o primejdie, o împiedecare.

Trebuia deci ca amîndouă țările noastre să-și caute un alt drum.

În tratatul acordat de Imperiali Ardeleanului, se prevedea și un eventual ajutor contra Domnilor români, dacă, pe când oștile ardelenene ar fi întrebuintate aiurea, ar încerca o lovitură asupra țării². Matei, care se oferia și pretenden-

¹ Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 180-1, no. CCLXIII.

² Hurmuzaki, *Fragm.*, III, la această dată.

tului turc Iahia¹, nu putea decât să refuze orice concurs pe această nouă linie de acțiune. Cât privește pe Vasile, el se arată mirat de ce aflase prin solia, în vara anului 1643, a lui Acațiu Barcsai, o așa de veche cunoștință².

Ambii Domni trebuiră, după ordinul de la Poartă, să trimeată ostași Ardeleanului în noua lui luptă. De la Matei plecă fiul din flori, cu soția unui preot din Ilfov, din Dobreni, Elina († 1642)³, acel Constantin, pe care-l găsim și altă dată prin Ardeal⁴ și care, ca Mare Serdar, comandă acuma, mergând pe la Sângiorgiul Bistriței spre Nord, „6.000 de oameni: el luă parte la lupta de la Jeszenő contra lui Homonnay cel tânăr⁵, Vasile căută să urmeze și el acestor instrucții, dar reducând cât a putut mai mult acest concurs, pe care ar fi dorit să-l evite⁶. De altfel el se făcea că oferă Ardeleanului tot concursul pentru a-l scăpa de concurența lui Moise Székely⁷.

Matei merse mai departe în această poziție față de o politică ardeleană, cutezătoare, dar fără rezultat, care trebuia să ducă, peste o înțelegere cu Francesii, la o pace cu Imperiului cărora nu li putuse face nicio pagubă însemnată. Pe când aceștia comunicau lui Rákóczy, considerat și în acest moment ca prieten, scrisoarea lui Vasile despre posibilitatea cuceririi Țării-Românești și a Ardealului⁸, acela pe care residentul imperial la Constantinopol, Schmidt, îl numește, aco-perindu-l de meritate laude, „un al doilea Mihai“, în socotința Turcilor⁹, căută din nou legături cu aceștia.

În August 1643, ocupându-se în primul rând de interesele văduvei lui Nicolae-Vodă Petrașcu și ale fiului ei Mihai, el se arăta amenințat și de vecinul moldovean și de Rákóczy, la

¹ După Catualdi, *Sultan Jahja*, p. 247, în Sârbu, *o. c.*, p. 195, nota 7.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, la această dată.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 89, no. 179.

⁴ Sârbu, *o. c.*, pp. 217-9; 228 și urm., Iorga, *Studii și doc.*, IV,

⁵ *Ibid.*, I-II, pp. 43, 139; *Inscripții*, I, p. 89.

⁶ Sârbu, *o. c.*, p. 215 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 215. Contingentul moldovenesc a fost comandat de pârcașul de Orhei, Apostol Catargiu; Miron Costin, p. 311.

⁸ Hurmuzaki, IV, p. 670.

⁹ *Ibid.*, p. 671.

care Vasile-și trimete neconținut soliile. Ardeleanul pare a pregăti ceva cu Suedesii, dar el, Matei, mai bine să moară decât să facă vre-o acțiune împotriva creștinătății. Să fie ajutat numai din Imperiu, și el e în stare să reziste. La nevoie s'ar retrage în Ungaria și ar cumpăra un loc cu vie. La capătul vieții, voind ca țara sa să nu se despartă de regatul Ungariei, ar voi ca moștenitor pe tânărul Mihai¹. După ce ceruse părerea Palatinului Ungariei și a arhiepiscopului de Gran², Împăratul, răspunzând printr'o scrisoare banală, dusă de Grigore Raț, lăsa acestuia să spuie că, din cauza Turcilor, moștenirea lui Mihai nu poate fi socotită ca posibilă³. I se oferia, *cu atât mai mult, cu cât se aflase la Curte că Rákóczy ar vrea să-și așeze acolo al doilea fiu, Sigismund*⁴, ca loc de retragere Tirnavia, unde Radu Șerban își așteptase atâta vreme norocul, sau niscaiva sate, acum în mână străină, pe la Sătmar⁵. Cartea de trecere pentru Mihai fu datată 28 Novembre 1644⁶, dar se căuta numai să ațâțe pe Ardeleni contra lui Rákóczy⁷.

Din partea sa, Vasile întreținea bune relații cu Schmidt, care n'avea nicio încredere în vicleanul Albanes⁸. Dar încă mai de mult se știa că el caută a-și îmbunătăți relațiile cu Matei, care se temea și mai departe de gândurile vecinului⁹. La începutul lui Ianuar 1645, Moldoveanul, denunțând pe Rákóczy la Poartă, arăta că și-a căpătat informațiile de la vecinul său, iar Marele Vizir, care vorbea de puțința ca Moise Székely să fie scos de la Cele Șapte Turnuri și așezat în Ardeal, îndemna pe Domnul Moldovei să lucreze în bună înțelegere cu acela care atâta vreme-i fusese dușman¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 676.

² *Ibid.*, pp. 677-9, n-le DCII.

³ *Ibid.*, p. 679, no. DCIII. Pașaportul pentru Raț; *ibid.*, p. 680, no. DCIV. Împăratul către Palatin; *ibid.*, no. DCV.

⁴ *Ibid.*, p. 692.

⁵ *Ibid.* Palatinul putea să trimeată mai târziu un agent la Matei, dar să i se cunoască la Curte instrucțiunile; *ibid.*, p. 697, no. DCXVI.

⁶ *Ibid.*, p. 696, no. DCXIV.

⁷ *Ibid.*, pp. 696-7, no. DCXV.

⁸ Cf. scrisoarea lui Vasile din 22 Novembre 1644 (*ibid.*, p. 635, no. DCXIII) și opinia residentului (*ibid.*, p. 672).

⁹ *Ibid.*, p. 674.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 697-8, no. DCXVII.

În acel moment i se atribuiau lui Vasile cele mai înalte visuri de cucerire. Pentru un Sigismund Prepostváry, urmaș al celui care sta în legături cu Moldova lui Aron-Vodă, se spune că „Voevodul Moldovei cu o foarte mare oștire (adăugându-se și ajutorul Tatarilor) are de gând să gonească din Scaunul lui pe Domnul Țării-Românești, și, dacă poate să-l biruie, *acel Voevod al Moldovei plănuiește numai (omne propositum id haberet) ca să se îndrepte, el și oastea sa, împotriva prințului Ardealului*”¹.

N'avem „actul de frăție” care s'a încheiat atunci, — prin mijlocirea Mitropolitului Varlaam², — între cei doi Domni, dar el exista de sigur în momentul din același an al tuturor lămuririlor, când Vasile negocia cu nemulțămiiții din Ardeal și Ștefan Csáky cel nou îi oferia 100.000 de taleri și o cetate în Ardeal, dacă fără amestecul militar turcesc s'ar putea scoate din Scaun Rákóczy, așezându-i în loc pe acest urmaș omonim al marelui dușman din 1600 al lui Mihai Viteazul³. Imperialilor li se vor face deci, în același an, propuneri din partea ambilor Domni pentru ca Ardealul să treacă supt alt stăpân⁴. Cu ajutorul magnaților din Ungaria-de-sus, cari nu uitau lui Rákóczy năvălirea lui, el se oferia, și după ce Ardeleanul își făcuse pacea cu Împăratul, să-l răstoarne⁵. Răspunsul fu însă cum se putea aștepta de la diplomația habsburgică, aceiași din veac în veac: bucuroasă că este o pace, oricum să fie, cu prințul Ardealului, ea nu admite să se facă o alianță ofensivă, care ar provoca și pe Turci, cu Domni de aceștia cari sânt doar niște vasali ai Sultanului. Ce bani li s'ar da lor, ar folosi mai mult la Poartă⁶. Nu știm, apoi ce i se va fi trimis din nou lui Matei, dar Vasile era foarte mulțumit că a căpătat de la noul resident imperial la Constantinopol un frumos armăsar și un dulău englezesc⁷.

Raporturile bune stabilite în 1644 între cei doi Domni tre-

¹ Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, din Buletinul frances al secției istorice a Academiei Române, 1936, p. 7.

² Cf. și Sârbu, *o. c.*, p. 224 și urm.

³ Hurmuzaki, IV, pp. 693-9, no. DCXVIII.

⁴ *Ibid.*, p. 699, no. DCXIX.

⁵ *Ibid.*, p. 700.

⁶ *Ibid.*, pp. 701-2, no. DCXXII.

⁷ *Ibid.*, pp. 702-3, no. DCXXIII.

buiau să dureze. Pentru a se arăta trăinicia lor, fiecare înălță, ca ispășire pentru păcatele făcute până atunci, o biserică pe pământul celuilalt. În caracterul chiar al acestor zidiri se vede însă deosebirea dintre ei doi. Într'un colț de Vrance, între săteni cari veniseră din fundul Olteniei, din Mehedinți, închină Matei modestul său lăcaș¹, pe când darul de artă pe care-l făcu Vasile Târgoviștei prin biserica Stelei, peste un mai vechiu lăcaș cu mormântul tatălui său, Nicolae Aga, e o zidire de piatră, de forma Trei Ierarhilor, împodobită cu nasturi de smalt, care va fi de acum înainte pentru Munteni un îndemn și o învățătură, arătându-li noi mijloace de tehnică².

În același timp Domnul Moldovei, care își mărita fata cea mare, Maria, cu Ianus Radziwill, unul din frunțașii nobilimii lituaniene, — și vom vedea de unde a venit această legătură, propusă și de Rákóczy³, — putu să aibă ca oaspete pe atât de respectatul fiu al lui Simion-Vodă care se găsea acuma în fruntea Bisericii Rusiei. Serbarea fu de o frumuseță fără păreche, participând soli de la toți vecinii. Rákóczy voi să-și arăte puterea trimetând cu Kemény, care descrie cu admirație nunta, o sută de călăreți⁴. De la Matei venise noul mitropolit Ștefan, Radu Crețulescu și acela care de la un timp avea o mare influență asupra Domnului, unchiul său, Diicul Spătarul⁵.

Miron Costin știe să spuie despre strălucirea acestei nunți: „N'au lipsit nimică den toate podoabele câte trebuiau la o veselie ca aceea, cu atâtia domni și oameni mari din țări străine: meșteri de bucate aduși din alte țări, zicături, jocuri, și de țară și străine, Curtea împodobită toată și strânși

¹ V. Melhisedec, *Notițe*.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 112 și urm.; Balș, *o. c.*, *passim*; Babiniger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936. Atunci și legături cu Papa prin Nicolae, noul episcop de Argeș; Fermendzin, *o. c.*, pp. 148-9; Hurmuzaki, VIII, pp. 510-11.

³ V. Sârbu, *o. c.* Cf. cu Hurmuzaki, IV², la această dată Bogdan, *Doc. Pol.*, III; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 196-7; *Studii și doc.*, IV, p. CCVIII.

⁴ Memoriiile lui Kemény: Șincai, II, pp. 67-9; Iorga, *Socotelile Bistriței*, *Studii și doc.*, I-II, p. 47; Sârbu, *o. c.*, p. 235, nota 8; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1130, no. MMCH.

⁵ Miron Costin, p. 311.

boierii și căpeteniile țării, feciori de boieri, oameni tineri, la alături pre cai turcești cu podoabe, și cu pene la șlice¹. *Tot ce avea neamul românesc mai ales își dăduse întâlnire acolo unde neamul lui Vasile se unia cu unul din cele mai vechi și mai ilustre din regatul vecin.*

S'a pus întrebarea de unde a venit, alături de triumful bizantin, și oarecum împotriva acestuia, apropierea dintre Români și celor două țări, care atrase spre țara lui cea veche și pe arhimandritul care fusese cândva Petrașcu-Vodă, doritor de Domnie în aceste locuri ale moștenirii sale.

De la țara însăși, acesta trebuie să fie răspunsul.

Curentul de afirmare națională se pronunțase de mult în Țara-Românească: Domnia însăși a lui Matei-Vodă nu era decât cel mai strălucit simbol al ei. Alături de Domnul moșnean, el era reprezentat și de Mitropolitul Teofil.

Acesta și continua opera. Vechiul slavonism slăbia neconținut și cel nou, de caracter rusesc, adus de Udriște Năsturel, n'avea aceleași rădăcini și aceeași putere de adaptare, de și moda aceasta neo-slavă cuprinsese, cum vom vedea, mai toate domeniile. Pentru a redacta solemnele documente slavone, dicționare erau acum de nevoie. Astfel făcu călugărul Mardarie de la Cozia, la 1649, supt urmașul lui Teofil, Ștefan, alt fiu de țăran din părțile oltene²: originalul era datorit unui Rus, Pavel Berânda, protosinghel și „arhitipograf“, care, întrebuintând un original grecesc, arăta că a fost îndemnat la lucru de Petru Movilă, „luminată odraslă a Domnului țărilor dacice, Moghilă, cu același nume ca al primitorului de Dumnezeu, vestitul stareț (Simion)“³, și că l-au ajutat și membri ai familiei galițiene Balaban, încă de atunci strâns legați, prin afaceri, de Moldova. Alte douăsprezece dicționare au urmat în cursul aceluiași secol⁴. Al călugărului de la Cozia arată

¹ P. 311.

² Grigorie Crețu, *Mardarie Cozianul. Lexicon slavo-românesc, și tălăuirea numelor, din 1649*, București 1900. Un alt exemplar s'a găsit de curând în biblioteca Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol.

³ L. c., pp. 15-6.

⁴ *Ibid.*, p. 22 și urm. În fragmentul Cipariu cuvântul *căftan* (*ibid.*, p. 26) arată că e vorba de o lucrare făcută în țările libere.

prin bogăția și precisiunea cuvintelor cât de potrivită era acum limba pentru redactarea unor opere literare. Sânt și elemente pe care le-am putea numi „de Curte“, în legătură cu nivelul mai înalt de viață prin care fusese ridicată societatea prin dăinuirea unei Domnii românești la Munteni, unei alte Domnii care, cum vom vedea, a fost tot mai mult cucerită de spiritul românesc la Moldoveni. Întâlnim și „sărutare“ ca „întrebare de sănătate“ și „sărut“ în sensul de „întrebare de sănătate“, nu și „sărulătoriu“¹. Se vede luxul palatului și al dregătorilor — Matei comandă la Brașov postav bun pentru uniforme „slujitorilor“ săi² — prin usul unor cuvinte cum sânt „culturie“, „malamă“ (aur). Se pomeneste de „doftori“, de „glumeți“ și „măscărici“, cari sânt bufonii, se află forme ca „înțeleptez“ și „înțelepție“, în loc de „înțelepciune“. Influențe turcești sânt rare în acest graiu curat: astfel, pentru o comandă militară, „iuzbașă“, ori „muzaviri“ și „muzaverie“, „a mușaviri“, pentru lipsă de credință, „sahaidac“, tolbă (de la Tatari), „ocă“. Influențele grecești lipsesc cu totul.

O carte de morală fu socotită, atunci, că trebuie să fie pusă în mâna Românilor, *Invățăturile*, apărută la Câmpulung în „liparnea cea de'întâi“ la 1643. Ele vorbesc despre „dragoste, cum să iubim unul pre altul“, despre „răotate, cum să le răbdăm cu mulțumire căte ne vin asupra“, — de aici se va fi mângâiat atât de pășitul Matei-Vodă însuși —, despre lipsa de lăcomie, despre milostenie, despre credința față de aproapele: „pentru muzăvirie, cum să nu muzăvirim pre niminea“, pentru pocăință, „pocaania“, pentru spovedanie, cu adausul lălmăcirii Tatălui Nostru și celor zece porunci, și rugăciuni „la închinarea crucii, la moartea omului“. Dar, de și Melchisedec, care reluase tiparul, crede că trebuie să adauge la acest titlu românesc rostul său într'o slavonească abia învățată sau pusă de altul, și tot în slavonește e lămurirea la pecetea mănăstirii și la stema Domniei, *originalul e, data aceasta grecesc în anul chiar când la Iași se tipărește în aceeași limbă decretul pentru dogmă al Patriarhului Partenie*. Limba

¹ Crețu, o. c., p. 289.

² Iorga, *Brașovul și Români*, p. 54 și urm.

greacă era luată, însă, nu pentru ea însăși, ci, supt influența unui mediu grecesc tot mai bogat, ca un mijloc de desfacere din hegemonia slavonă. În românește e scrisă, firește, și prefața iscălită de egumenul peloponesian al mănăstirii începuturilor Statului. De la el a plecat măcar inițiativa de a trece de la izvoadele, tipărite și manuscrise, în slavonește, la textele elenice, cu atât mai respectabile; nevroind să se arăte „adins șieși iubitoriu“, adică egoist, el întinde cele șapte „învățăături sufletești“ de folos și „proștilor“ cari nu pot ceti în limba străină. Li este lor acest dar în tâlmăcire ca și cum un negustor ar oferi zece galbeni, ceia ce prețuiește o mie¹.

E *deocamdată numai o încercare*. Nu ni se spune nici traducătorul, care se pare că nu e Udriște Năsturel. Domnia nu-și atribuie niciun patronagiu asupra acestei cărți-cele de cincizeci și ceva de pagini. Când ea se gândește la cărțile de slujbă, slavona rămâne stăpână. Și astfel apare pentru slujbele mai pe scurt în fiecare zi masiva reeditare a *Anthologhionului* din chiar anul următor, 1643, pe care trebuie să-l dea același egumen Melchisedec. Această alegere de slujbe poartă și numele slavon de *Ţveatoslov*, pe lângă cel al doilea grecesc de „Tryphologion“². Binecuvintează mitropolitul ocrotitor al limbii poporului pe care nu cutează — și nici n’ar fi avut cu cine — s’o introducă în acest domeniu sacru. Dar prefața savantă pentru un lucru așa de mare, merit mai larg răspândirii, în Moldova și peste Dunăre, deci și operă de prestigiu, o scrie, puindu-și numele alături de Grecul Melchisedec, Udriște, care e, aici, elenic, Oreste, de și scrie, cum o adaugă, în satul său strămoșesc de la Fierrești.

Melchisedec vorbește ca de la o tipografie restaurată, a cării întâie tipăritură ar fi această, ceia ce înseamnă că, mutându-se cea veche, lucrarea a început înainte de a *Învățăturilor* românești sau, cu alt lucrător, s’a putut isprăvi mai ușor și mai răpede. Egumenul e pus să facă lauda Domnului binefăcător, care cu acest prilej e pus în legătură nu numai cu dinastia legiuită, în a ei întregime, *ci anume cu*

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 125-7.

² În Prefață i se spune și „Mineiu“.

„*prea-bunul Basaraba Neagoe*“. Și se adaugă alte merite ale mărinimosului slăpân, căruia i se urează anii lui Nestor. Clădirea de mănăstiri și de biserici, întemeierea „morii de hârtie“, pe care o aflăm pomenită și în unele documente, deschiderea minelor de la Baia-de-Aramă, despre care va vorbi un călător sirian, dar și a altora, de fier, pe care nu știm unde am putea să le așezăm.

O a doua prefață către cetitori, scrisă tot pentru călugărul peloponesian, de același cumnat domnesc, arată marea lipsă a unei asemenea cărți, cerută de pretutindeni, și de peste hotare, așa că ea se oferă, nu spre împărțire gratuită, ci spre cumpărare.

Lucrarea e și de o foarte frumoasă ilustrație, unul din desemnuri fiind iscălit „Ilie“; îmbrăcăminte Herodiadei la tăierea capului Sfântului Ioan, ca și aceea a călăului, ar face să se creadă că e o lucrare originală și românească, dar același „Ilie A.“, e iscălit și pe planșe din Moldova cu data 1641¹. Printr'o astfel de tipăritură teascurile de la Câmpulung se puneau alături de cele din Chiev, din Liov și de la mănăstirea Cutein.

Cum este acum și materialul de hârtie, se anunță o întreagă serie de publicații pentru înzestrarea sfintelor lăcașuri, supt cerescul patronaj al Maicii Domnului, ocrotitoarea mănăstirii.

Dar, pe când în domeniul slavonesc se putea de la Munteni o lucrare de această însemnătate, Moldova răspundea Cazaniei muntene de la 1642 printr'o carte de concurență, de o măreață înfățișare, datorită meșterilor ruși pe cari-i adusesese Vasile de la Chiev, tipografi și săpători în lemn: „Cartea românească“ — a se băga de samă, *în graiul moldovenesc, care n'a cunoscut niciodată forma munteană, degenerată, de Rumân și „rumânește“: „românească“* — de învățătură dume-necele preste an și la praznice împărătești și la svânti mari“.

Această Evanghelie cu învățătură apare și ea ca o publicație oficială: „cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul“, care nu e „de peste plaiuri“, nici cu titluri de acolo, ca Matei, care-și aminteste un depărtat trecut, ci numai

¹ Pentru Ilie, v. P. P. Panaitescu, *Pierre Mogila*, p. 52, nota 3.

„Domnul țării Moldovei“. Și acela care culege materialul „*di-în multe scripturi*“, numai slavone, e Mitropolitul acestei țări, „Varlaam mitropolitul de țara Moldovei“, care ține ca aceasta să se spuie, ceia ce nu s'a făcut niciodată dincolo de Milcov, pe însăși foaia de titlu.

*Prin Varlaam s'a făcut, dar, pe deplin, fără șfielile și revenirile lui Teofil al Ungrovlahiei, revoluția cărții românzști în Moldova lui Vasile-Vodă, cel care nu vorbea bine românește*¹.

Moștenirea marelui caligraf și miniaturist, rival al lui Luca de Cipru la Munteni, care a fost feciorul de negustor din Suceava Atanasie Crimca trecuse întâiu, peste un intercalat Teofan², la un alt Atanasie, venit de la Roman, om fără nicio inițiativă și niciun merit. Dar pe vremea aceasta *în toate mănăstirile se scria numai românește, și în corespondențe cu Sașii de la Bistrița*. Avem un șir de scrisori, unele de o mare întindere, ca aceia cu privire la cearta de hotar între Vasile și vecinii săi de peste munți, care arată o stăpânire desăvârșită a limbii. Intrebuițarea ei într'o formă ușoară și elegantă, gata pentru opera literară, se vede, de altfel, dacă nu în inscripțiile pe pialră, care, în această țară de mai înaltă cultură, se fac numai slavonește, în răvașele păstrate de Bistrițeni, spre cel mai mare folos al nostru, care li veniau de la vornicii de Câmpulung și chiar de la boierii mari cari aveau interese pe acolo, prin Ardeal. Singură ortografia era foarte nesigură, din lipsa folosirii acestei limbi în cărțile domnești și mai ales în tipărituri, Biserica păstrând firește, și aici, limba slavonă. Așa scriu Petre Diacul și tovarășul său Grigore, Câmpulungenii, la 1616: „Să știți că adevărat cuvânt vă spunem, să n'aveți neceo grijă den-t'acoace, că oști nu sânt pre de către Suceavă. că le-am ști noi“³. Așa scrie și Lupu Mălaiu cu veștile despre războiul de la Nistru: „iar, de rândul celor oști de mai inte, i-au dătuț

¹ Pentru răspândirea și prin manuscripte a Pravilei lui, v. Bianu, *Cat. ms. Ac. Rom.*, II, p. 464 și urm.

² Care scrie de la Slatina, împreună cu călugării, românește; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 897, no. MDCLXX. Tot așa, *ibid.*, p. 967, no. MDCCCLII.

³ *Ibid.*, p. 865, no. MDCCXXVII. V. și *ibid.* pp. 1053-4, no. MDCCCXVIII. Ortografia am modernizat-o.

Moldovenii¹. În același stil scrie urmașul lui Petru, Gavril Coeris, totuși un Grec², și un altul, Ionașcu Rotompan³, apoi Dumitru Pitarul⁴. Avem și o scrisoare a pârcălabului de Neamț⁵, altele ale Vornicului de Suceava⁶. Așa scrie starețul Teodosie de la Voroneț despre pugubele cășunate lui Atanase, ca episcop de Roman, de către hoți⁷, așa, într'o formă perfect corectă, Moldovițenii⁸, călugării de la Putna, cu egumenii Atanasie și Simion⁹. Boierii întrebuițează forme mai sigure în aceste legături, cum o face un Vistier Crăstian, pe la 1620¹⁰. E continuarea tradiției bune de pe vremea când lui Petru Șchiopul boierii s'îi rămași în țară sau în Polonia

¹ *Ibid.*, p. 870, no. MDCCXXIV.

² V. *ibid.*, pp. 896-7, no. MDCLXVII; *ibid.*, p. 1015, no. MDCCCXVII; p. 1042, n-le MDCCCLVIII-IX; *ibid.*, p. 1047, no. MDCCCLXVII; pp. 1057-8, no. MDCCCLXXXI. De la vameși; *ibid.*, p. 1015, nota 2; pp. 1016-7, n-le MDCCCXXII-III.

³ *Ibid.*, pp. 897-8, n-le MDCLXXI-II; p. 915, no. MDCLXXXIX; p. 921, no. MDCCXCVI. Adresele sânt însă adesea în slavonă, pe care dregătorii o puteau scrie, dar n'o înțelegeau „jupânii” sași.

⁴ *Ibid.*, p. 985, no. MDCCCLXXV. Tot Petre; *ibid.*, pp. 989-90, no. MDCCCLXXXI.

⁵ *Ibid.*, p. 1013, no. MDCCCXXII.

⁶ *Ibid.*, pp. 1014-5, n-le MDCCCXV-VI. Scrisoare a Portarului; *ibid.*, p. 1041, no. MDCCCLVI. Alt vornic; *ibid.*, p. 1053, no. MDCCCLXVIII.

⁷ *Ibid.*, p. 870, no. MDCCXXIII. Așa și Năsăudeanul Partenie, ajuns la Voroneț; *ibid.*, p. 1015, no. MDCCCXVIII. V. și *ibid.*, p. 1016, no. MDCCCXX; p. 1023, no. MDCCCXXX. V. și *ibid.*, p. 871, no. MDCCXXXV.

⁸ *Ibid.*, p. 922, no. MDCCXCVIII (1621). Scrisoare a unui preot din Câmpulung; *ibid.*, p. 967, no. MDCCCLIII. Alta, *ibid.*, p. 994, no. MDCCCLXXXVII.

⁹ *Ibid.*, pp. 969-70, no. MDCCCLVII (despre prada de hoți a Suceviței); p. 972, no. MDCCCLX. Firește că Vlădicii ardeleni, și supt influența calvină, scriu numai românește; v. *ibid.*, p. 363, no. MDCCCXLV (1627; Ghenadie); p. 965, no. MDCCCLXIX (c. 1618; Dosoftei); p. 967, no. MDCCCLII; p. 969, no. MDCCCLVI (Ioan, vicariu de Maramurăș; c. 1629 — v. și Metes, *Domni și boieri*, citată); p. 1057, no. MDCCCLXXX (juratul Iacob, 1629); pp. 1066-7, no. MDCCCXCVI (Iorest). Dar latinește Venedict care s'ar putea să nu fi fost Român, cu toată frumoasa lui iscălitură cirilică; *ibid.*, p. 982, no. MDCCCLXXI. Moldovițenii scriu în 1638 ungurește; *ibid.*, pp. 1049-50, no. MDCCCLXX. Tot așa, pentru aceeași chestie de hotar, Putnenii; n-l următor.

¹⁰ *Ibid.*, p. 887, no. MDCCLV. Tot așa de altfel, atunci, Vornicii de Câmpulung; *ibid.*, p. 889, no. MDCCCLVI. De la unul din ei frumoasa scrisoare, pentru un proces, de la paginile 890-1, no. MDCCCLIX.

ii dădeau mărturiile de care avea nevoie în procesul cu vameșii ragusani și când Nestor Ureche lăsa în pagini românești de cronică osânda Domniei lui Aron-Vodă. În asemenea scrisori se află și câte o scenă de viață contemporană ca aceea a rănirii unor Români din Suceava de către cutare oameni trecuți din Ardeal¹. Ba chiar sentimentul național își află expresia atunci când acel Petre Diaconul judecă Domnia lui Alexandru Iliș, spunând că „Turci sânt pre lângă Vodă numai, că ține Vodă pre lângă dânsul [la] Curte numai Turci și Greci, să fie de credință... Sânt răutăți în țară, de dabilă foarte rea și foamete“². Ba vedem odată, din nevoia de a se face înțeles, pe Ștefan Tomșa scriind românește Bistrițenilor pentru a se plânge că hoți, și din Ardeal, au pângărit mănăstirea unde se odihnea Ștefan-cel-Mare, „cercând“ și pe la alte locașuri: „au spartu ușile și au stricat vistearile mănăstirei, luat-au averea, argintul și sculele mănăstirei toate, carile au fost făcute de cei Domni bătrâni, și au muncit călugării de i-au arsu și i-au tăiat, și le-au luat treidzeci de cai și trei, și bani și covoare și alt tot ce au găsit“³. Avem și o scrisoare românească, la aceeași adresă, a lui Moise Movilă⁴ și una de la Hatmanul Gavril, fratele lui Vasile-Vodă⁵; la 1643 se scrie românește în numele Domnului chiar⁶. Aceasta înainte de îngrijita corespondență a lui Matei-Vodă și a Doamnei Elina cu Gheorghe Rákóczy, cu prietenii de peste munți și cu Bra-

¹ *Ibid.*, pp. 1053-4, no. MDCCCCLXXIV.

² *Ibid.*, p. 895, no. MDCLXVI.

³ *Ibid.*, p. 927, no. MDCCIV. Și o a doua scrisoare românească a lui; *ibid.*, p. 931, no. MDCCIX. Alte ori scrie ungurește, iar șoltuzul Isac și Sfatul Sucevei și nemțește; *ibid.*, pp. 931-2, no. MDCCCX. Tot așa cojocarul Petru; *ibid.*, pp. 982-3, no. MDCCCXXII. Un al treilea, *ibid.*, p. 993, no. MDCCCLXXXV. V. și *ibid.*, p. 1037, no. MDCCCCL. De la Putna, Teofan, *ibid.*, p. 1088, no. MMXXVI; pp. 1036-7, no. MMXXXVI. În schimb judele de Bistrița încearcă a scrie românește Câmpulungienilor; *ibid.*, p. 1007, no. MDCCCII.

⁴ *Ibid.*, pp. 983-4, no. MDCCCLXXXIII. Dar Vasile-Vodă scrie nemțește, *ibid.*, pp. 1008-9, no. MDCCC. V. și *ibid.*, p. 1012, no. MDCCCXI. Boierul Pătrașcu Ciogolea-și cere din Ardeal pe diaconul Todor din Feldru, om al său; *ibid.*, p. 1009, no. MDCCCXI.

⁵ *Ibid.*, p. 1014, no. MDCCCCLXI.

⁶ *Ibid.*, p. 1103, no. MMXLV.

șoveni¹ și de corespondența cu unii din aceiași a boierilor Hrizea, Dragomir, Socol, Nicolae Catargiu, Radu Crețulescu, Stroe Leurdeanu, Dumitrașcu Filipescu.

Până la sfârșitul zilelor sale, precum Petru Movilă-și făcea însemnări românești, Nicolae-Vodă Petrașcu, cu toată știința lui de latinește, cu toată trimeterea la școli înalte a fiului botezat Mihai, de la care avem o frumoasă scrisoare autografa², își făcea, cu o admirabilă caligrafie cirilică, însemnările tot în limba lui de acasă. El nota astfel moartea, în 1622, a unui fiu Gavrilaş, nașterea, la 1624, a acelei Elena pe care o va lua Vistierul Istrate³, un boier muntean, pe lângă cheltuielile casei sale⁴. Legat de marea amintire a tatălui său, el spunea tare în fața Imperialilor că ei l-au ucis fără drept pe Mihai Viteazul: „odată supt răposatul Împărat Rudolf de prea-glorioasă amintire acesta a restituit Țara-Românească regatului Ungariei, a servit cu sinceritate, vitejie și statornicie Maiestății Sale Împăratului Rudolf de prea-glorioasă amintire și acestui vestit regat al Ungariei, și, cu neomenie, nevinovat a fost lipsit de viață de către Gheorghe Basta”⁵.

Din acest mediu mănăstiresc⁶ — și boieresc —, pe care l-am urmărit până la 1640, răsare fiul de răzeș Varlaam⁷, din neamul, odinioară de mari boieri, conspiratori și ostași, plătindu-și cu capul cutezanțele, Moțoc⁸. Era de către Milcov și-i putem cunoaște rudele, plugari și preoți. Trecuse pe la mănăstirea Secu, unde însă în acea vreme, pe la 1610, nu se constată o viață culturală, și ajunse egumen acolo.

Fu descoperit, ca un om de învățătură, numai de Miron

¹ Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 57, 79-80, 88-9, 122-3 (de la Căldărușani), 108 și urm., 192-4, 123-9, 146-7, 174 și urm., 183-4, 194-5, 202-3.

² Veress, *l. c.*, p. 340. Legăturile de afaceri ale mamei lui, Ana, cu Nicolae Eszterhazy; Hurmuzaki, VIII, p. 415, no. DXXVIII. Procesele ei; *ibid.*, p. 429 și urm., 438 și urm.

³ V. și Kraus, *Siebenbürgische Cronik*, I, Viena 1862, p. 211.

⁴ Veress, *l. c.*, p. 400.

⁵ *Ibid.*, *l. c.*, p. 266.

⁶ Și de la Humor; *ibid.*, pp. 2061-2, no. MDCCCXC.

⁷ Numele e după Varlaam și Ioasaf, carte populară și în Balcani; Jireček, în *Sitzungsberichte* din Viena, II, p. 65.

⁸ Dar v. Zotta, în *Rev. Ist.*, XIV, 159-60.

Barnovschi, care-l trimise, în 1629, la Petru Movilă. După vre-o trei ani, supt Alexandru Iliș, de sigur în urma unei călduroase recomandății a acestuia, el ajungea, — cas unic în istoria Bisericii noastre —, mitropolit, fără să fi ocupat întâiu vre unul din Scaunele episcopale. Și, la întronarea lui, în ziua de 23 Septembrie 1632, cuvântarea fu rostită într'o grecească pe care o înțelegea poate și alesul lui Alexandru-Vodă și al sinodului episcopal, de însuși Meletie Sirigul¹.

De atunci încă va fi început acea osteneală literară, din care a ieșit cartea din 1643. Dar ceia ce a hotărât publicația ei era agitația calvină care i se impusese lui Iorest. O astfel de lămurire a Evangheliilor de cetit în Dumineci și serbători, era, în așteptarea unei lucrări dogmatice, care, regăsindu-se în ultimul timp, n'a fost retipărită, sau alături de aceasta: *Răspunsurile*², cel mai bun mijloc de a înfrunta eresia.

Ale lui Varlaam vor fi și versurile la strană, fără mult sens și cadență, — dar ele încep bine:

Valuri multe ridică furtuna pre mare.

Mai vârtos gândul omului întâiu lucru ce are —, pe care mitropolitul moldovean a crezut că trebuie să le puie în fața celor, slavone și românești, ale acelu Udriște care-i ajunsese prieten pe viață și cu care împreună el pregătise nu numai cărticica de luptă contra calvinismului, dar și însăși opera de împăcare a celor doi Domni. O prefață e făcută ca în numele lui Vasile, „cu darul lui Dumnezeu“ — nu: „cu mila“ —, „țituriu și biruituriu și domn a toată țara Moldovei“, și ea nu se îndreaptă numai către Moldoveni, ci și către „toată sementia românească“ — din nou! — „pretulinderea³, ce să află pravoslavnici într'aciști lănbă“. Se adauge, ca o apăsare pe această idee națională, că e o „carte pre limba românească“⁴, oferită ca „dar limbii românești“.

¹ Toate izvoarele în Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 304-5. Cf. Dinulescu, *Viața și activitatea Mitropolitului Varlaam*, Cernăuți 1886. Mai nou, în Pargoire, *Méletios Syrigos*, în *Échos d'Orient*, XII (1909). Cf. și P. P. Panaitescu, *I. c.*, p. 70 și urm.

² *L'Indépendance Roumaine*, 15/28 Novembre 1903; P. P. Panaitescu, *I. c.*, p. 56, nota 1. Acolo, p. 57 și urm., analiza cărții.

³ Și în Vrancea e o regiune de rotacism, la munte.

⁴ Găsim și: „romenească“.

care deci nu se cultiva și prețuia numai în tabăra schimbătorilor de lege. Prefața a doua, mult mai întinsă, pleacă de la Varlaam însuși. Și într'insa apărarea se pune pe nevoia cărții românești: „limba noastră românească n'are carte pre limba sa“, ignorându-se deci, voit, ce se făcuse la Munteni. Înainte de „a se duce în casa cea de lut a moșilor săi“, Varlaam se crede dator a împlini această lipsă. El afirmă că n'a tradus dintr'o singură carte, ci că a făcut o operă de alegere: „adunat-am diîn toți tălcovnicii sfentei Evanghelii dascali Besearecii noastre“; oricum, cu toată dorința de a-i găsi un original rutean, acesta n'a putut să fie stabilit¹. Vasile hotărăște publicarea cărții și pentru acest scop se cere tiparul de la Petru Movilă, despre care, cu același sentiment pentru nație, se amintește în acele puține rânduri că e „feciore de Domnu de Moldova“.

De și une ori împiedecată prin nevoia de a crea cuvinte noi care n'au rămas, — astfel: „ticăițeaste“ — cartea, care se ferește de tot ceia ce poate fi greoaia teologie erudită a timpului², e, prin noutatea și frumuseța comparațiilor trase din viața de toate zilele, din aceia de la țara pe care o cunoștea mai bine Varlaam, o lucrare vie, în stare să intereseze și să câștige sufletele simple către care ea se îndrepta. Și, de fapt, a fost așa de bine primită, pretutindeni, încât, și până ieri, săteni din Ardeal au cerut să li se dea ca tâlmăcire a Evangheliilor, nu lucrări de cărturari din vremile noastre, ci acea veche deslușire, înțeleasă oricui, care se cuprinde în marele volum cu slove mașcate, mândrie a noii tipografii ieșene și a acelaia care-și pusese în el ostenele de creștin statornic în doctrină și de fiu credincios al nației sale.

În acest chip, cu apel la sentimente și cu treziri de icoane obișnuite, se dădea lupta dogmatică împotriva calvinismului.

Deocamdată, întors de la Târgoviște, unde fusese în misiune și căpătând cunoștința atacului din Ardeal, Varlaam făcu în *sobor al ambelor țări*, — „săbor dintr'amândoaă părțile, din Țeara-Românească“, — aceeași formă „romană“ — și din Țeara

¹ P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 59-60.

² V. și *ibid.*, p. 60.

Moldovei" —, *lucru ne mai întâlnit în istoria noastră*, și porni războiul ca mandatar al întregii Biserici ortodoxe a Românilor¹, prin acele *Răspunsuri*.

Și aceasta se făcea în momentul chiar când Iorest, silit, și cu bătăi și chinuri, a părăsi Ardealul unde nu-și îndeplinea în de ajuns sarcina de a calvinisa pe ai săi, afla adăpost în Moldova, de unde, la 2 Iunie 1645, era recomandat, de Varlaam, Marelui Duce al Moscovei².

Cu toată înțelegerea dintre cele două țări, cu toată tovarășia dintre Varlaam și Udriște, Cazania din Iași nu întâmpină o bună primire în țara lui Matei-Vodă. Pentru a birui, se dădu, la 1644, în grabă, o nouă ediție, îndreptată și mult adăugită, a „Evangheliei învățătoare“.

Apoi îndată după aceasta și în Moldova începe lucrul literar pe baza grecească, în locul celei slavone, care, în concurența începută în adunarea de la Iași, fusese învinsă.

Cele Șapte Taine, sau „Pravilă pre scurt aleasă, de svintele Scripturi, scoasă pre rând și tocmită, mai vrătos pentru ceale șapte taine mari a Besearicii“, din 1644, au o prefață mult mai clară decât lucrările analoge care au precedat-o. Se arată însemnătatea numărului de șapte, care se poate aplica și la treptele sociale către care se îndreaptă cartea, aducându-se înaintea comparația, trumos exprimată, că, atunci când „răsare soarele, zăria și lumina lui mîinte lucește în munții cei mari, turnurile și copacii, cei înalți luminează, de-acii șesurile și văile“. Ajunge că Prefața, firește românească, e iscălită de fostul Logofăt Eustratie, cumoscătorul de grecește al Domniei, ca să se înțeleagă că originalul n'a putut fi slavon, cu atât mai puțin rusesc, de și cîr doi ani înainte se publicase la Liov o lucrare cu titlul de „Tainele Bisericii“³. E o scriere întinsă, de 300 de pagini. Partea utilizabilă de oricine cuprinde rosturile posturilor și un Calendar. A vorbi despre *Taine* era însă a se lupta cu calvinismul, care nu le admite.

¹ Prefața, după Șincai și Cipariu (v. *Analecte*, XXXVI; *Acte și fragm.*, p. 202; *Arhivă*, p. 637), și în Bianu și Hodoș, o. c., I, p. 151. Cf. în P. P. Panaitescu, l. c., p. 56, nota 2.

² *Ibid.*

³ V. *ibid.*, p. 54.

Pentru moment, Varlaam se oprește aici, pe când Țara-Românească urmărește acea operă de înzestrare a bisericilor cu cărțile de nevoie, pe care o începuse. Astfel egumenul de la Dealu, Ioan, care arată să fi fost și un desemnator, și anume unul format în țări de limbă latină, fiindcă, supt frumoasa planșă care presintă pe Domnul și Doamna Țării-Românești fiind icoana Sfântului Nicolae, care e de hram, — călugărul însuși îngenunchind în fața lor, supt stema țării —, în intitularea „arhimandrit Ioan“, acest din urmă cavânt e scris cu frumoase maiuscule latine, dă la 1646 un *Liturghieru* sau *Slujebnic*, titlul întâiu apărând în formă grecească: „Liturgiarion“. Știm de aiurea că Ioan era un Bosniac de la Gomionița, trecut pe la Atos.

Slujebnicul apărură și deosebit (1646)¹, numai în slavonește, *fără a se ispiti cineva a trece peste obicei, publicând traducerea pe care o avem într'un manuscris*². În cinstea protosului de la Atos, Damaschin, cu prilejul poate al venirii în țară, se tipărește *Triodul* din 1649. În sfârșit seria promisă de cărți bisericești se încheie cu *Psaltirea* pe care o dă la 1650 Melhisedec de la Câmpulung.

Dar, înainte de a ne întoarce la schimbările politice ale vremii acest capitol de cărturărie trebuie să se închidă prin cercetarea celei de-a doua cărți hotăritoare din activitatea românească a tipografiei de la Trei Ierarhi sau, cum se scrie pe publicații și cum a și rămas în gura poporului: Treisfetitele.

Vasile văzuse nu fără invidie tipărirea la Munteni a unei cărți de pedepse. Il îndemna cu atât mai mult la răspuns, cu cât el însuși era un foarte aspru judecător, și se vorbea cu groază, dar și cu exagerare, de miile de oameni din Moldova, cari, pentru păcatele lor, dar și din cauza asprimii unui asemenea pedepsitor, își pierduseră viața sau o parte din trupul lor³. Cum în Școala de la Trei Ierarhi, după exemplul celei de la Chiev, se preda și limba greacă și cea latină, se dădu deci sarcina de a alcătui, pentru „imperialul“ tribunal al unui astfel de Domn, o carte de „Pravile împără-

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 158, no. 51.

² Ms. 1790 al Ac. Rom.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 230-1.

tești“ aceluși fost Logofăt Eustratie, care trebuie să fi fost unul din dascălii domnești de acolo.

Era, foarte probabil, un Grec, și de aceea nu consimți a se iscăli în forma românească a numelui său, Istrati, și nici măcar în cea vulgar-grecescă a lui: Evstratie. Logofeția lui, pare să fi fost mai mult de onoare, fără a fi îndeplinit și un rost administrativ.

Nu numai că se mândria cu acest frumos nume elenic, dar el cunoștea și literatura clasică a Greciei vechi. Căci numai lui, dat fiind că e vorba de lupta aprinsă, în Creta, dintre Venețieni și Turci, ceia ce ar trimete la mijlocul acestei tragedii istorice, trebuie să i se atribuie traducerea cu atât de înțelegere și într'o așa de bună formă românească a unui text de greutatea aceluia a lui Herodot, redat astfel în românește pe o vreme când nu-l aveau în limba vorbită marile literaturi apusene¹. *De sigur o operă de cea mai înaltă valoare, cu care se poate mândri Moldova acestui rival al vechilor „basilei“ ce înțelegea să fie Vasile-Voda.*

Existența originalului grec, la care se adaugă și „alte giudeațe“, ca acea carte a lui Prosper Farinaceus (Farinacci), care a fost găsită ca izvor numai în ultimul timp², e afirmată cu mândrie în titlu chiar: „carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe, cu dzâsa și toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul și Domnul Țării Moldovei, diin multe Scripturi tălmăcită diin limba ilenească pre limba româniască“³.

Stilul prefeței, cu icoana „apelor den mare“ care „ies și, împărțindu-să, să rășchiră pren toate vinele pământului, de adapă tot pământul“, ar trimete mai curând la felul popular de a scrie al lui Varlaam, cerotitor, de sigur, al aces-

¹ V. ediția ce am dat-o la Vălenii-de-Munte, în 1909.

² V. Șt. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaceus*, București 1909; Șt. G. Longinescu și Patroget, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, București 1912 și Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, București 1915; Șt. Berechet, *Schiță de istorie a legilor vechi românești*, Chișinău 1928.

³ Nu s'a găsit nicio explicație literelor latine, de caracter polon care urmează după însemnarea tipografiei: „SE. Cz.“. Dar e de observat că *ele nu fac parte din titlu, ci represintă jos, în litere roșii, iscălitura meșterului care a lucrat frontispiciul.*

tui Eustratie. Se arată cum Vasile și-a dat samă de lipsa de dreptate a judecăților din partea unor boieri ignoranți: „nedreptățile și asuprealile mișcilor care le fac cei neîn-vățați și neînțelegători, dirigătorii și giudeatele de pre la toate Scaunele Moldovei“. De la început, a voit să fie arbitrul suprem al unei mai sigure și mai pline de răspundere justiții, și de aici însuși numele legislatorului bizantiu pe care și l-a luat. Astfel el nu voia numai o veche cărțuție de pedepse pentru clerici și pentru vinovățiile care duc la tribunalul lor, deci o a treia culegere de canoane pentru pricini religioase și morale, ci în adevăr un cod, ca acela, care, după multe prescurtări și prefaceri, ajunsese la culegerea comodă, întrebuințată încă în tot Orientul, a unui Harmenopulos.

Astfel „dascăli și filosofi“ sânt puși „să scoată *den cărți elinești și lătinești* toate tocmealele ceale bune și giudecățile celor buni creștini și svânți Impărați, carile ca o lumină luminează și arată tot lucrul celor întunecați și proști și neîn-vățați ca să cunoscă strâmbitația tuturor și să giudece pre dreptate“.

Udriște Năsturel rămăsese bunul prieten al lui Varlaam¹. Pe dânsul nu-l supărau aceste tipărituri moldovenesti. Gândul lui mergea aiurea. Il fermecase, ca pe atâția alții, *Imitația lui Isus Hristos*, minunata carte latină din Apus, a sfătuirii între sufletul creștin și Mântuitorul însuși, lucrare care a luminat atâtea conștiinți și a mângâiat atâtea dureri. Acela care încerca să rusifice și arta țării, introducând podoabe în stilul Renașterii, necunoscute până la ilustrațiile din noul tipar, podoabe care se văd și pe mormintele Doamnei Elina și lui Matei, schimbând, în inscripții pe piatră ca și în manuscripte, vechea scrisoare cu o alta, rotunzită, de linie latină, și prefăcuse în felul ornat care se obișnuia tot la Ruși vechiul stil modest al slavonei medievale, el care-și aducea de la Moscova un „spudeu“, cum fusese însuși, un „student“, adecă

¹ Pentru traducerea în slavonește, de el, a lui *Varlaam și Ioasaf*, v. *Cat. mss., Bibl. Ac. Rom.*, II, pp. 351-2. — Cum la 1652 el are o solie în Ardeal, aceasta pare a fi data când a dat de Catehismul calvinesc. V. și ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár*, 1902, p. 277.

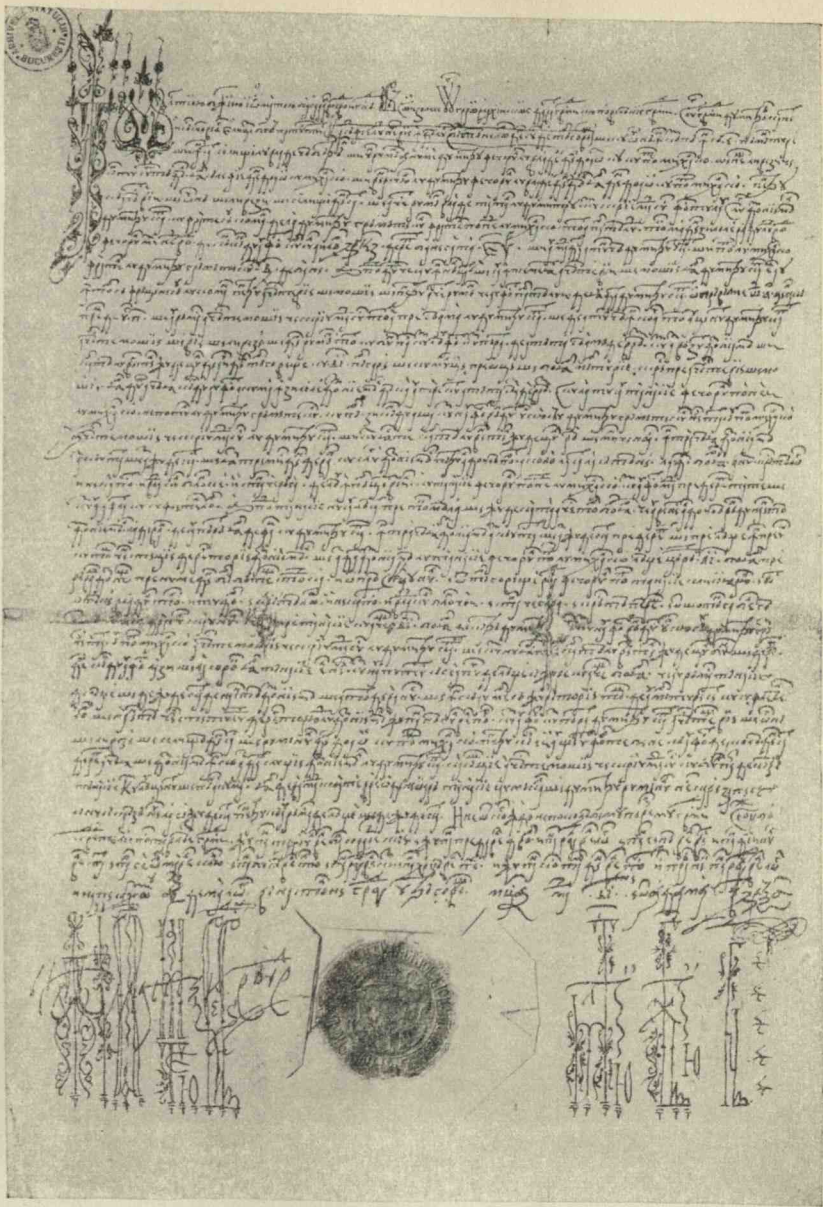

Fig. 11. — Document al lui Matei Basarab (1653).

un învățat pentru copiii săi, fu foarte mândru când apăru, fără niciun rost, căci, dacă se sluja slăvonește, nu se cetia în această limbă, ca o curiozitate de erudiție pretențioasă, a sa „Carte despre urmarea lui Hristos“, pe care o iscălește „Oreste“¹.

Tot ce vine pe urmă, publicațiile ridicate în fața și împotriva celor din Moldova, aparține unei vremi în care legătura dintre cele două țări se rupsesse și ofensiva ardeleană și munteană, pornită de la noul romantism al lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, nu se purta numai prin intrigile capuchehaielelor de la Constantinopol, prin conspirațiile boierilor și prăgătirea de oștilor.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 153-9, no. 52

CAPITOLUL IV.

Noua întrecere și luptă între cei doi Domni români

Războiul cretan învinsese în Europa ideia de cruciată. Pe o vreme când, cu toată legătura dintre Ludovic al XIV-lea, marele rege al Franciei, și Sultan, floarea nobilimii franceze mergea în sângeroasa insulă depărtată să încrucișeze sabia cu Turcii și atâția își lăsară viața acolo, era cu neputință ca, dacă nu Ardealul de stăpânire maghiară, ocupat de austeronismul său calvin față de Habsburgi și de cauza catolică, măcar, din devotament față de catolicismul în luptă învinsă și sunată cu Islamul, Polonia să nu se miște.

Cândva, regele Vladislav visase de o stăpânire asupra întregului Răsărit slav, unde, la Ragusa, a fost cântată cruciata polonă în Osmaniada lui Gundulici¹, și el stătuse înaintea Moscovei în anarhie, al cărei domn credea că poate să rămâie. Ideia unei misiuni în aceste părți răsăritene ale Europei nu-l părăsi niciodată. Cu totul deosebit de blajinul său tată, noul rege, care nu se simția Suedes și nu râvnia la Coroana lui Gustav Vasa, nu suferia în fața lui o autoritate rivală și, dacă nu s'ar fi ridicat atunci, contra apăsării economice, sociale și religioase, Cazacii ortodocși, cari voiau să-și facă un Stat după pofta și nevoia celor românești, ocupând, pentru mulți ani de zile, armele polone, acestea s'ar fi unit cu ale

¹ La 1644 moare în închisoarea de la Silistra, unde fusese trimis de Turci, patriciul ragusan Nicolae de Bona; Engel, *Geschichte der Freistaates Ragusa*, Zagreb 1876, p. 247. — În relația lui L. Laboureur, despre călătoria Mariei-Luisa de Gonzaga în Polonia se vorbește de planul contra Turcilor cu participare moldo-munteană; *Relation du voyage de la royne de Pologne*, Paris 1647, p. 201.

Venețienilor pentru un mare războiu de cucerire și distrugere contra Imperiului Otoman, care părea să nu se mai poată ridica din halul în care-l aduseseră moștenitorii marului, cumplitului ostaș Murad al IV-lea.

Socrul moldovean al lui Ianus Radziwiłł fu atras de acest curent de cruciată. După ce, cu multă greutate, întrebuițând și atât de bunele legături cu Petru Movilă, Vasile, împăciuitorul Cazacilor la Azov, mijlocitorul pentru pacea între Turci și Marele Duce de la Moscova, mai potolise o primejdie de războiu, care se anunța, cu zece și douăzeci de ani înainte, la Nistru, el văzu cum Tatarii neînfrânați se folosesc de o absență momentană a regelui pentru o mare pradă în ținuturile polone.

Temându-se, din partea acelorasi horde, și pentru țara sa, el își pierdu în sfârșit răbdarea. Il auzim, în 1645, vorbind așa cum vorbeau odată Petru Rareș și Mihai Viteazul, în ceasurile lor de mânie: „Noi stăm în picioare, cu calul gata, așteptând din ceas în ceas ce va să fie... Și nouă ni e dragă viața: n'am crezut că trebuie să stăm ca vitele, să vie să ne lege de gât și să ne taie... Să șed așa: stăi că o să teucid, aceasta nu o voi suferi, căci și noi stăm de straji și nu dorim, cum ăștia cred, că vom sta pe loc să ne zugrume ca pe o pasăre... Noi știm bine ce sânt Tatarii. Căci ei se duc într'o țară să fure douăzeci sau treizeci de oameni și, dacă acei douăzeci sau treizeci stau pe loc, ei o și iea la fugă. Nu numai Tatarii, dar și Impărăția însăși de ar veni, cum sânt lucrurile pe aici, n'ar putea face nimic“¹.

Când apoi, la sfârșitul aceleiași ierni, Tatarii, porniți asupra Poloniei, dădură o raită prin Moldova, luând multe mii de oameni în robie, setea de răsbunare i se făcu și mai puternică. Ea se îndrepta contra Turcilor, patroni ai acestor jăfuitori. Vedeau peste tot locul putința alianțelor: Polonii scoși din fire, Muscalul, care simțise și el ce înseamnă cruzimea acestor cete de jaf și care, gătindu-se de războiu, pe uscat și pe Mare, cu ajutor căzăcesc, se înțelege cu vechiul dușman polon, Venețienii, Impăratul, Suedesii, Francesii, Catolicii și

¹ Hurmuzaki, IV², pp. 540-1.

ortodocși se vor uni pentru un mare atac, în Crimeia, la Nistru, ca și în insula Creta¹.

Se trecu peste ultimele neînțelegeri cu prințul ardelean. Vechile legături se întăriră. Slugerul Gheorghe Ștefan merse în Ardeal, unde se încheie un tratat în April, pentru a se pregăti o eventuală campanie contra Sultanului, în care Vasile ar da 30.000 de oameni, Matei 20.000, pe când regele Poloniei își va face intrarea în Iași pentru a ierna, iar anul 1647 l-ar vedea plecând la lupta de cruciată care trebuie să zguduie un mare Imperiu îmbătrânit².

Aceste planuri se știau și la Constantinopol pe o vreme când corăbiile venețiene puteau să apară la Strâmtori. De Paști, în anul 1645, cum noul Patriarh Partenje făcuse marele serviciu de noapte cu mitra pe cap, se găsiră părși cari să spuie Turcilor că e o coroană de aur care se sfințește pentru Vasile ca Impărat al noului Bizanț. „*Toți mitropoliiți s'au înțeles ca să adune trupe în clipa când flota turcească va ieși contra Venețienilor în Marea-Albă și să-l proclame Impărat*“, pe dânsul, care era să treacă Dunărea împreună cu oștile regelui Poloniei pentru a lua moștenirea cuvenită unui nou Vasile³. Dar Atanase Patellaros, calificându-l de „sprijin unic, unică glorie și bucurie a neamului grecesc, lipsit de Impărat și de gloria cea mai bună“, îi striga că „el e Impărat pentru noi“⁴.

Până în vara lui 1646 se putu crede că războiul de eliberare creștină va începe prin coborîrea Polonilor la Nistru. În Iulie Vasile credea, scriind regelui Poloniei, că „lucrurile mari stau să se îndeplinească“⁵. Cu două luni înainte se încheiase între rege și Venețieni un tratat de subsidii. O întâlnire între Polon și Impăratul avu loc la Breslau, specificân-

¹ *Ibid.*, pp. 544 și urm., 546 și urm. și *Fragmente*, III, p. 144 și urm.

² După Niemcewicz, V, p. 51, și Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 199. Cf. scrisoarea din 25 Mart 1646 a lui Vasile, în *Studii și doc.*, IV, pp. 232-3, no. LXIX; cf. și *ibid.* Prefața, pp. CCXVI-VIII.

³ Hurmuzaki, IV², p. 585, no. DCXXVIII; *Fragmente*, III, p. 144; Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 180-1. Pentru această pără nedovedită un fost Patriarh de Ohrida fu spânzurat.

⁴ Papadopoulos-Kerameus, în Hurmuzaki, XIII, pp. 24, 446. Cf. și memoriul meu despre Vasile Lupu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1914.

⁵ Kubala, *o. c.*, II, p. 355, no. 21.

du-se că, dacă e să pornească o cruciată, vor veni și ajutoare germane. Protecția și promisiunile de subsidii ale Papei, care cândva îi scrisese și lui Vasile, dar numai în interesul calolicilor moldoveni, nu lipsiau. Se aștepta și concursul suedes și chiar acela al Marelui Duce de la Moscova, jignit de năvălirile tătărăști¹. Cazacii noului Hatman Barabaș, cu pisarul îndată înlocuitor al acestuia, Hmil, erau câștigați, ca o oaste autonomă: Miron Costin a văzut pe Cancelariul Ossolinski, mergând în sălbateca tabără a acestor războinici fără stăpân². Vladislav avea la dispoziția sa și un candidat la tronul otoman, acel Iahia pe care-l cunoștea bine și Matei³. Trupe polone așteptau pe la Camenița⁴ și zilele când Sultanul trebuia să trimeată la Nistru pe un Abăză și Murteza păreau că revin, fără ca Turcii să mai aibă oameni de valoare a acestora.

La Vasile, apoi și la bolnavul Rákóczy fusese trimis pentru a-i atrage în expediția care trebuia să răsbune catastrofa de la 1619 Radziwiłł, care apărură cu soția sa domnița din nou la Curtea tatălui ei. Se ceru atunci sfatul boierilor ca să se vadă apoi că unii nu erau de părere să se participe la o atât de riscată aventură. Și contra nunții cu cneazul lituanian, prevestind o altă politică, fuseseră „Grecii“ de pe lângă Domn, în frunte cu cei doi Cantacuzini, frații Tomă și Iordachi, pe lângă boieri de țară simpli, ca acel Petriceicu, totuși tatăl unui viitor stăpân al Moldovei, care era de părere că ar fi mai bine decât să se facă încă de atunci o declarație prin netrimeterea birului din cauza sărăciei țerii, să se aștepte apariția la Dunăre a Polonilor. Din potrivă pentru legătura imediată cu aceștia va fi fost acel partid creștin, din care făceau parte boierii crescuți peste hotar, cu carte latină și polonă, în spiritul Renașterii, ca Grigore Ureche, Vornic Mare, și acel Toderașcu Logofătul, Teodor Ianovici, care, de la început, corespundea într-o bună formă latină cu Ardelelenii. Aceștia fură învinși însă de înțelepciunea celorlalți în ce privește momentul când ar fi să se înceapă războiul de

¹ Miron Costin, p. 315.

² *Ibid.*

³ Sârbu, o. c., pp. 238-40.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 553 și urm.

eliberare, dar nu și pentru sensul politicii care era în intențiile Domnului¹.

Dar și Polonia își avea sfetnicii prudenți. Aceștia își aduceau aminte de Câmpii Tuțorei și, din trecutul mai depărtat, de catastrofa de la Varna. Planul regelui fu răspins cu amenințări, de Senat întâiu, în Iulie, și apoi, în toamnă și iarnă, de o tumultuoasă dietă, și tratatele încheiate în vederea ofensivei creștine rămaseră deci literă moartă². În locul cruciatei, regele Vladislav avu marea răscoală a lui Hmil, desfăcut de Barabaș, pe care Polonii îl uciseră ca trădător, și de aici un șir de prefaceri, de care va fi legată în chipul cel mai strâns politica lui Vasile, de acum înainte oprit, prin cele ce i se petreceau la hotare, de a face singura politică a intereselor, și mai ales a marilor sale ambiții.

Cu toate gătirile polone din primăvara anului 1647 și intențiile războinice ale Marelui Duce muscălesc se ajunse, nu fără ca Vasile să fi găsit încă o ocazie de a juca rolul de mediator, la solii polone și rusești împăciuitoare³. Dar Turcii aflaseră despre partea ce-și rezervase Domnul Moldovei în viitoarea campanie generală contra lor, și Marele Vizir, care învia în acest moment energia Imperiului, ar fi fost auzit spuind, într'un moment de indignare, că „dacă ar putea să scoată pe acel Voevod (Vasile) de acolo, ar fi o cucerire cât patru Candii“⁴.

Planul polon se isprăvisse, dar, deocamdată, nu și legăturile de odinioară cu prințul ardelean.

Rákóczy hrănia planuri mari. Când Radziwiłł, ales anume pentru calitatea sa de calvin, discuta cu dânsul pentru a-l face ostaș al lui Hristos alături cu catolicii, vechii lui dușmani, el ceru ca nimic să nu se încheie de-a dreptul cu Matei, care nu e un stăpânitor independent, ci atârnă de dânsul; trebuia chiar ca regele să declare că n'are pretenții asupra acestei Țări-Românești, al cărei suzeran e altul⁵. Dom-

¹ Miron Costin, pp. 311-2.

² *Ibid.*, pp. 314-5.

³ Sârbu, *o. c.*, p. 243 și urm. (mai ales după rapoartele venețiene din Hurmuzaki, IV²).

⁴ Hurmuzaki, IV².

⁵ *Mon. Comit. Trans.*, X, pp. 89 și urm., 142-51, 147-8, 155 și urm.; cf. Sârbu, *o. c.*, p. 248.

nul muntean nu știa de asemenea intenții față de dânsul, când, în April, întăria nu numai legătura cu vecinul său român, dar și cu acest așa de încrezut prinț ungar al Ardealului, crescut în mândria sa prin anexarea de la Austriei a celor șapte comitate din Ungaria¹. El căuta să-l câștige pe acesta pentru cruciata sa, o altă cruciată decât aceea a creștinătății catolice conduse de regele Poloniei, și astfel, în 1647, el se vedea luptând, cu „barba-i albă“ în vânt, ca Mihai contra lui Sinan la Călugăreni².

Ardeleanul nu răspunse acestor îndemnuri, fiind îndreptat și mai departe spre scopurile sale apusene către coroana Ungariei pe care, în calitatea lui de calvin, n'ar fi putut-o avea, deosebirea religioasă împărțind pe Unguri în două tabere care se uriau ca de la un popor la altul³. Atunci Matei se lăsă încântat de ofertele Bulgarilor, ca acelea făcute odinioară lui Mihai-Vodă, dar acum, prin mai vechiul Markanich, prin arhiepiscopul Petru Diodat Bacșici din Sofia, era vorba tot de catolici. Cu toată dorința lui de a lupta, Matei îndreptă pe aceia cari voiau să-l puie în fruntea mișcării de liberare a „leului bulgar“ și a Orientului către cei mai puternici decât dânsul: regele Poloniei și dogele Veneției⁴. Dar moartea regelui zădărnici acest proiect ca și pe celalt⁵.

Această moarte deschise însă la Rákóczy, cu toată reaua

¹ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIV, p. 372; *Levele és okiralak*, III, p. 839 și urm.; Sârbu, *o. c.*, p. 249.

² *Ll. cc.*

³ V. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1936, p. 144 și urm. (amănunte în tesa francesă a d-lui Hudiță, despre Ardeal și politica francesă: *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle*, Paris 1927, v și *Répertoire des documents* al acestuia, *ibid.*, 1927).

⁴ Fermezdžin, *o. c.*, pp. 87 și urm.; Pejacsevich, *Peter Freiherr von Parcevich*, în *Arch. f. öst. Gesch.*, LIX, p. 475 și urm. — La 22 April 1647 st. v., Matei dădea o scrisoare publică prin care, întărind făgăduiala de la 6 Mart, se îndatoria la plata către Rákóczy a celor 5.000 de „florinți costande de argint“ pentru Mocani și la trimeterea calului „bun turcesc...“ cu scările de argint și abăioară de săirmă și alt „cal jugan bun“; Iorga, *Studii și doc.* IV, pp. 26-7, no. xxxvi.

⁵ Sârbu, *o. c.*, p. 256, nota 1.

stare a sănătății lui, — așa încât trebui să încredințeze conducerea afacerilor fiului mai mare cu același nume, care iscălește și scrisori în numele său, — aceleași poște de coroană a Poloniei, pentru el sau pentru al doilea fiu, care plecau de la amintirea lui Ștefan Báthory și care însuflețiseră în gândurile lui vanitose pe Gabriel Báthory. Nu era vorba însă acum de o trecere la catolicism, ci în calitatea lui de calvin luptător, sprijinit pe disidenții din Polonia, între alții pe Janus Radziwill¹ și prin acesta pe Vasile, căruiu-i oferia căsătoria între al doilea fiu al său, Sigismund, cu domnița Ruxandra, reținută de mult, ca ostatecă, la Constantinopol, și ajutat de Cazacii cari bătuseră pe Hatmanul polon, Ștefan Potocki, pe tatăl acestuia și mânăseră în robie pe un Sapieha²; nu-l supărau nici relațiile de alianță ale acestora cu Tatarii. În Octombrie 1648 Vasile, cu care se încheiase încă din April 1646 o convenție pentru a nu-și opoși reciproc pribegii din Ardeal și Moldova³, se declara gata să ajute această supremă aventură contra drepturilor lui Ioan Casimir, fratele și urmașul lui Vladislav († 20 Maiu). *Era un plan pur moldovenesc, în care Matei, care și el lucrase deosebit în raporturile cu Bulgarii și prin ei cu Polonia și Veneția, nu intra de loc. Alianța românească își găsisse astfel sfârșitul încă înainte de dispariția, la 10 Octombrie, a Ardeleanului*⁴.

„Până aicea“, scrie Miron Costin, „pre cât au fost fericită Domnia aceasta, cu atâta mai cumplite vremi s’au început de atunci, din care au purces din scădere în scădere această țară până astăzi“⁵.

Și totuși aparențele rămăneau strălucitoare. Această o arată și atot puternica influență, ca de Impărat, pe care până în acest moment al marii crize polone, o exercită Vasile asupra

¹ Prin el sau din Ardeal căpătă Vasile ostașii calvini de cari vorbește Bandini, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVI, p. 259.

² V. Hrușevschi, *Ist. Ucrainei*, și J. Rypka, *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmelnyckyj*, în *Archiv Orientalni* din Praga, 1930.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 233-4, no LXX.

⁴ Sârbu, *o. c.*, pp. 263-5.

⁵ P. 313

Bisericii ecumenice, în momentul când la Constantinopol o revoluție punea capăt stăpânirii și vieții Sultanului slab de minte Ibrahîm, și el exprima, într'o scrisoare către noul Hatman polon (23 August), credința că „lucrurile otomane, după socotința lui, se vor schimba în mai bine“, consilierii noului Sultan, cu Mohammed-Pașa în frunte, fiind bătrâni, „oameni de ispravă, foarte pricepuți și buni de sfat... după vechiul obicei“¹.

Mitropolitul Vechilor Patre rămăsese în Moldova și refuza să se întoarcă la Constantinopol. Patriarhul Partenie cel nou hotărî să-l înlocuiască. El își stricase legăturile cu ocrotitul lui Vasile, Paisie, Patriarhul de Ierusalim, pe care-l pârî la Poartă. Deci pedeapsa patronului lumii ortodoxe căzu neîndurătoare asupra Ecumenicului, în toamna anului 1646, nu numai pentru o rea administrație, dar și pentru jigniri aduse aceluia prin care-și căpătase Scaunul². Pe când el mergea spre exilul din Rodos, se numia în loc Ioanichie de Heraclieia, al treilea Ecumenic care venia prin grația Moldoveanului.

Cum mitropoliții arătau că nu-l voiesc, și ei trebuiră să-și audă cuvinte de muștrare, tot așa de aspre ca și cele care, altă dată, au fost trimise capului Bisericii patriarhale din Alexandria. Neconținutele lor intrigi nemulțămirea cu oricine e așezat în fruntea lor, nu se mai pot îngădui. Domnul, fără care ei cu toți n'ar putea trăi, nu mai vrea să-i rabde.

Data această însă, nu mai e vorba, ca înainte, de mărgenirea Patriarhului prin sfaturile, care trebuie neapărat ascultate, ale Consiliului, ci din potrivă. O experiență trebuia făcută cu dictatura Patriarhului și a împărătescului său sprijinitor. Arhieriei vor trebui să părăsească Țarigradul, din Decembre, mergând fiecare la diecesa sa; se va vedea dacă acestălalt sistem e mai bun, și în acest cas el va putea să fie continuat. Altfel, Domnul se va retrage de la o administrație care nu și-ar fi putut atinge scopul. Dar încercarea se va face cu orice preț: patronul își va vinde și cămașa „pen-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 199, 200. Se vede de acolo că Vasile întreține legături strânse și cu celalt partid polon. El spera o alianță cu ambii Domni contra Cazacilor; *ibid.*, p. 201, no. 1.

² Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 134 și urm., no. CCXXXIX.

tru aceasta¹. Indată, cerând numai zăbovirea termenului de plecare, mitropoliții, păstrându-și reaua părere despre Partenie, descoperiră că Ioanichie e un om împodobit cu toate însușirile, plin de bunătate și model al tuturor virtuților: n'ar supăra nicio furnică! Cine ar putea, îndemnat de diavolul, s'o tăgăduiască²? Ceia ce n'a împiedecat o astfel de agitație între cei plecați, încât Patriarhul trebui să-i oprească cu toată forma de a veni la Constantinopol.

De și Vasile-și atribuisese și dreptul de a hotărî el unde vor trebui să steie Patriarhii căzuți³, Partenie reuși să răstoarne pe rivalul său în Octombrie al anului când i se puneau înaintea Domnului Moldovei acele întrebări grele de care a fost vorba mai sus. Lipsit de acest puternic sprijin, el căută, prin residentul imperial, pe acela al catolicilor⁴. Căpătase și sprijinul nesigurului Grec care îngrijia la Constantinopol de interesele lui Vasile⁵.

Aflând de ce se țese acolo contra voinții și prestigiului său, până atunci neatins în aceste cercuri bisericești, unde se simțea mai tare, Domnul Moldovei își pregăti răsbunarea. Dar nu el va trimete în ascuns pe Patellaros, care-și aștepta de atâta vreme ceasul în mănăstirea Sfântului Dumitru din Galați. Pavel de Alep va arăta cum Domnul ocrotitor, care i-a luat mănăstirea, dând-o călugărilor de la Athos, nu l-a iertat niciodată pentru această inițiativă, așa încât bătrânul cleric, neizbutind să rămâie în Scaun, trebui să treacă la

¹ L. c.

² *Ibid.*

³ După Sathas, *Bibliotheca medii aevi*, III, p. 581, și Ghedeon, *Κανονικαὶ διατάξεις*, I, Constantinopol 1888, pp. 43-50, Iorga, *Vasile Lupu*, în *Mem. Ac. Rom.*, I. c., p. 233.

⁴ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 148 și urm.; *Doc.*, IV, p. 706, și urm.

⁵ Pentru fetele din Țara-Românească (una se chiamă românește: Stanca), ale acestui om care se pare că a râvnit Domnia, v. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 111, no. LIII, și ed. lui Constantin Căpitanul, p. 162, nota 1. Pentru întreaga afacere, pe lângă Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 239-41, no. LXXV, Melchisedec, I. c., p. 209, și povestirea din *Istoria Bisericească* a lui Meletie de Arta, II, pp. 409, 449; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 160-1, și Papadopoulos Kerameus, *Teo. Bizl.*, I, p. 442.

Moscova și apoi la Cazaci, unde a și murit¹. Prin intrigile lui Partenie, capuchehaiaua fu atacat pe drum de câțiva ieniceri plătiți pentru aceasta și ucis. În zădar ceru Patriarhul, și printr'un cleric trimis anume la Iași, să i se ierte greșeala de neascultare. Sistemul întrebuintat față de Pavlachi, iar, înainte de aceasta, și față de Chiril Lukaris, îi puse capăt vieții: Turci camuflați ca Greci îl aruncară în Mare cu piatra de gât. Ioanichie recăpătă Scaunul. Amestecându-se și ambasadorul engles, Chiril al III-lea și, după dânsul, Paisie de Larisa fură impuși (1651-3) printr'un simplu decret al stăpânilor turci, în schimbul sumei cerute de la dânsii. *Aceasta însemna însă încetarea puterii lui Vasile în conducerea Bisericii ecumenice*; și neizbânzile pe acest teren corespundeau cu altele pe acela al legăturilor cu străinătatea vecină, și cu primejduirea situației lăuntrice².

¹ V. primul capitol despre Moldova.

² V. Iorga, *Vasile Lupu*, l. c.

CAPITOLUL V.

Curtea monarhilor români

Înainte de a vedea cum această înceată împuținare duse la o catastrofă¹, să urmărim pe câțiva vizitatori ai Moldovei încă liniștite și prospere, precum și ai Țării-Românești strănse cu credință în jurul bunului moșneag Matei, pentru a se vedea până la ce grad de temeinică înjghebare supt influența monarhiei de sistem modern ajunseseră țările pe care atâta vreme le turburaseră neconținut schimbările dese ale Domnilor, luptele dintre partide și năvălirile străinilor bucuroși de a le servi în profitul lor.

Un Slav italianizat, Marcu Bandini din Scoplie, arhiepiscop de Marcianopol și administrator de Durostor și de Tomi în Dobrogea, căpătă aici o misiune în legătură cu învierea latinismului religios.

Visitatorul apostolic, venit în calitate de locțiitor arhiepiscopal, dar subminat prin secretarul Gheorghe Kutnarski de ierarhia polonă represintată printr'un Zamoyski, absent, nu avu prilejul să vadă, afară de audiențele la sosire, viața de la Curte, dar, redus să trăiască la Bacău, cu caracter privat și având apoi voia de a călători prin Moldova, el poate da altă icoană a țării decât aceia cari au cunoscut numai ceremonialul residențelor și strălucirea alaiurilor.

Ceia ce se desface din această largă expunere, care urmărește însă, aproape exclusiv, fără vre-o curiozitate în altă di-

¹ Totuși în ajunul căderii, Vasile avea lângă dânsul pe mitropolitul de Sofia, pe cel de Naupact și pe un Georgian venit pentru pomană; Pavel de Alep, Mitropolitul de Târnova, erau la Matei ca și „căpetenia episcopilor din Țara Sârbească"; *ibid.*

recție, situația catolicilor, foarte neglijați supt regimul polon, e părăsirea orașelor de „provincie“ — Suceava are însă 20.000 de Români și 3.000 de Armeni¹ —, în folosul capitalei, unde stă monarhul, spre care totul trebuie să se îndrepte și în care câtă să se concentreze totul. La Huși episcopia e crăpată, la Vaslui, de care totuși s'a ocupat Vasile, făcând să se lucreze la biserică², foarte lăudată și pentru picturi, de Pavel de Alep, vechile Curți ale lui Ștefan-cel-Mare sânt în ruine³. Aceasta pentru că acuma Domnul nu mai cercetează țara, ci stă închis în capitala sa, pe care o împodobește cu mărețe biserici și în care adună boierii scoși de pe moșiile lor și ostași permanenți cari înlocuiesc pe vechii curteni și gloatele. Acolo sânt și negustori de toate neamurile, dintre cari de la început apar în această descriere Francesul Joseph — adăugim și pe ceasornicarul Gaspar Caillé⁴, —, Italianul din Levant care-și zice Iacob Celebi, cutare Ragusan⁵, dar nu Ciprioți, Chioți ca pe la 1580-1600, ale căror insule sânt acuma supt stăpânirea turcească, decăzute, nici Crătani, a căror patrie se luptă pentru a rămânea venețiană. Armeni sânt mulți, cari-și au și o veche biserică, și ei s'au revărsat în jos, până la Vaslui și prin Roman până la Focșani și Galați, unde e un episcop⁶. Mai puțini Greci de cum s'ar fi așteptat, și ei sânt foarte rari și în rândurile clerului monahal. Nu lipsesc Turci, și ca împrumutători de bani⁷.

De la Iași și către Iași negoțul e foarte viu. Se socot la peste o mie carăle cu pește care pleacă de la Dunăre⁸.

Acolo la Iași și catolicii vreau să întemeieze, cu un conducător ungur, Paul Beke, „gimnasiul“ lor, și Bandini e de

¹ Bandini, ed. Ureche, *Mem. Ac. Rom.*, seria 3-a, XVI, p. 249. La Hârlău se păstrează palatul lui Radu Mihnea, cu împrejurimea de ziduri; p. 252.

² Cf. *ibid.*, p. 180.

³ *Ibid.*, p. 187.

⁴ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei*, pp. 2-3; Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 90, no. 63.

⁵ *Ibid.*, p. 194.

⁶ *Ibid.*, p. 203.

⁷ V. și Pavel de Alep.

⁸ P. 204.

păreră că, păstrându-se titlul de Bacău, și episcopul catolic ar trebui să-și mute acolo reședința¹.

Curtea, de zid și lemn, nu s'a mărit din vremea lui Tomșa, când un călător polon afla o „dărăpănătură“, cu covoare pe pereți², dar pretutindeni se văd în odăi aur, argint și stufe scumpe: scaunele sânt acoperite cu mătasă bătută în cui de metal prețios³. Boierii stau însă în case de lemn ten-cuit, și ceilalți locuitori nu se deosebesc în această privință de săteni. Abia în 1647, de frica focurilor dese, se încep, de cei bogați, clădiri de piatră⁴.

Ar fi numai două sute de „spudei“ la douăzeci de școli după nații: a Românilor, care a ars la Trei Ierarhi, și încă odată, la locul unde se mutase, apoi a „Rușilor“ (aici li se zice Rufeni, nume păstrat pentru o bisericuță din margene), a Grecilor, — dzei osebită, — și, firește, a Armenilor. Vasile-Vodă a dat 'oc de școală latină Iesuiților, promițându-li sprijinul⁵. O școală a lor ar fi voit-o Vasile, dar o împiedecă Varlaam⁶.

Rosturile domnești se păstrează ca supt Radu Mihnea, cu un adaus de rânduială și de pompă. Afară de Dumineci și serbători, în prezența a vre-o 2.000 de ostași și spectatori, dar în mijlocul unei străji de 200 de pedestri aleși și al unui cerc, mai restrâns, de douăzeci de scutași înalți cu uniforme roșii și arme aurite, e masa Domnului, cu buzduganul pedep-selor pe dânsa. „Nu se ține samă de starea nimănui, și Dom-nul chiamă cu un gest înaintea sa pe acela pe care-l vede mai năcăjit⁷“. Oricine poate fi pârît: „și Hatmanul, fratele Domnului“, și e dator să se explice. *Odată stătură închiși,*

¹ P. 233.

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 17. Dar se pomenesc, la ospăț, talerele de argint și „frumoase fețe de masă“.

³ P. 258. I se pare lui Bandini că Turcii nu îngăduie a se face din piatră decât mănăstirile.

⁴ La 1636 se socotiau 6.000 de case; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 26.

⁵ Pp. 257-8.

⁶ P. 269.

⁷ Princeps nullo respectu habito personarum, quem videt magis afflictum stare nutu iubet prodire; p. 321.

*trei zile, doi frați după mamă, altfel necunoscuți, ai lui Vodă. Cine iea ceva cu sila de la țerani, piere*¹.

Și boierilor cari cereau mai multă îngăduință, de oare ce au ispășit cu viața 15.000 de vinovați, — socoteală pe care o aflăm și în alt izvor² —, el li răspunde așa: „Eu nu socot omul, ci dreptatea, nu averea, ci legea. Dacă voi toți veți săvârși ceva vrednic de moarte, de sigur veți peri. Ba, de ar fi rea jumătate din țara Moldovei, piară partea cea rea și să se păstreze cea bună! Cu cea bună voiu trăi sigur; cu cei răi totdeauna așa fi în primejdie.“ Ca pe vremea lui Țepeș, după desfrâul de hoție pe care ni-l vădese pentru vremea anterioară scrisorile Câmpulungenilor către Sașii din Bistrița, — dar spre acești munți și spre Tătari mai pot fi și acum acte de tâlhărie —, călătorul poate dormi lângă marfa și averea sa³.

Boierii nu înpăimântă pe țeranii cari vin cu simțul îndrăzneț al dreptății lor, ci-i îndeamnă a vorbi. „El (Domnul) singur vrea să judece orice pricină mai însemnată, și se îndreptățește cu aceia că judecătorii ceilalți se lasă ușor câștigați cu daruri și astfel săracii sânt învinși, și când dreptatea este cu dânșii.“ Pedepsa cu moartea n'o poate rosti decât el sau, în casuri excepționale, acela căruia i-ar fi dat delegația sa. Vedem pe Vasile puind întrebări preoților catolici, prinși într'un proces de pământ și înfruntându-i cu citații din Evanghelie⁴. Când regele Poloniei, rugat de aceștia, îi trimete scrisori de recomandăție, Domnul nu ține samă, la județ, de dânsele. „La judecată nu trebuie să se aibă în vedere nici favoare, nici avuție, dreptatea singură trebuie să stăpânească... Atâta ni stă la inimă dreptatea, că nici pentru copiii miei n'am voi să facem ceva împotriva ei”⁵. De și viața lui însuși

¹ Nam saepe accidit ut miles bonus aut nobilis rem levem violenter a rustico rapiat; si capiatur, certo illi moriendum; p. 321.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 231. 40.000, după Pavel de Alep.

³ P. 321.

⁴ P. 265.

⁵ At in tribunali, nec favoris nec gratiae ratio habenda; una iustitia praedominari debet... Nobis vero ita cordi iustitia est, ut nec in favorem filiorum quicquam contra illam facere valemus; p. 266.

dădea prilej la critici în ce privește legăturile cu femeile, el se arăta gata să înlăture și de la Curte, legați, pe aceia dintre catolicii pârâți cari ar fi dovediți de imoralitate¹. Nu admitea certele între clerici, zicând că „e rușine să vezi certându-se aceia cari prin chemarea și așezământul lor trebuie să aducă, să cultive și să formeze pacea”².

Boierimea, care nu e arătoasă în ce privește locuința, se îmbracă și ea cu același lux ca și Domnul, care dă exemplul, ba încă țăranii cei mai săraci ar și umbla boierește³. Dar și oameni din această strălucită nobilime se pot vedea la drum sau la oaste muind o bucată de pâne uscată în apa unui izvor. Copiii boierilor sânt crescuți să înfrunte și frigul cel mai aspru.

Clasa de sus are moșii întinse, pe care întâiu cei veniți de peste hotare⁴, apoi și vechii locuitori liberi, sânt aduși în situație de vecini, dar, cu o obłuduire părintească, nu se resimt de această umbră a libertăților. Cresc vite și oi, și călătorul catolic înseamnă până la 24.000 de capete de oi la cutare dintre ei, pe care-l numește⁵, oi așa de mari încât același, exagerând foarte mult, le arată ca părând din depărtare a fi niște vaci, coada singură a uneia fiind cât jumătate dintr'o oaie nemțească.

Nu lipsesc în casele boierești sobe de olane ca acelea din Ardeal⁶ dar și de veche tradiție moldovenească.

În jurul Domnului și a Doamnei, Cerchesă din Cabarda⁷, acești fruntași ai țării își îndeplinesc zilnic datoria, fiecare dregătorie fiind și acumă de trei trepte. Aceasta afară de secretari dintre cari ar fi nu numai pentru românește, grecește, latinește, polonă și ungară, dar și pentru turcește și, osebit, tătarește. Ordinea serviciului e desăvârșită: „In de obște fiecare cu atâta grijă își carită de îndatoririle sale, încât nu se poate găsi în nimic nici cea mai slabă lipsă sau greșeală,

¹ P. 269.

² P. 270.

³ Pp. 310-1: „quasi barunculi splendide incedunt”.

⁴ Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, București 1908, în *Studii și doc.*, XVIII, *passim*.

⁵ Bandini, *l. c.*, p. 309.

⁶ P. 312.

⁷ D. Cantemir, *Hronicul*.

căci altfel dregătorul va ispăși cu cea mai mare pedeapsă acea lipsă sau greșeală.“ Sfetnicii pleacă la amiazi, afară de aceia pe cari-i oprește anume Vodă. Ceilalți revin pentru judecata de după amiazi. Și noaptea unii dintre dâșii rămân la „poarta“ Domnului.

Această „poartă“ e păzită, zi și noapte, de zece căpitani, cizzeci de pușcași fiind la intrare; nu este nicio trecere care să nu fie strict păzită după modelul Seraiului constantinopolitan. Lângă lefegii cu plată sânt „curtenii“, cari aduc cu dâșii slugile lor.

De câte ori trece stăpânul, cu ușerii și trei postelniceii înainte, purtând bețe argintate, iar spățării cu „sceptrul“, sabia și sulita, se face gard de ambele laturi pentru cinste și pază. Eticheta cere o adâncă închinare cu mâinile la piept. Nimeni nu e îngăduit să fie de față decât cine se ține de palatul monarhului, străinii curioși trebuind să se ascundă prin unghere. Când Domnul merge la biserica lui Ștefan-cel-Mare, cu hramul Sfântului Nicolae, șase sute de ostași îl înconjură. Cu o suită de cizzeci de oameni înarmați, și cu toată boierimea împrejur, el înaintează ca un urmaș al lui Iustinian mergând la Sfânta Sofia să se roage pentru mântuirea sacralui Imperiu. În pragul lăcașului dămnezeiesc, clerul iese înaintea aceluia pe care, în această calitate ca a Împăraților de odinioară, și-l recunoaște ca stăpân¹.

La 1643, un secretar polon l-a văzut pe Vasile ieșind de la Trei Ierarhi ca să meargă în jurul Iașului. Avea „trei steaguri de Cazaci, apoi câteva zeci de ieniceri pe jos cu șinețe și după aceștia doi cai“. Călare, Vodă avea lângă el doi călăreți îmbrăcați în roșu, cai în urmă, Spătarul cu buzduganul și sabia, împreună cu câțiva boieri. Clopotele sunau vestind trecerea lui².

¹ Pp. 313-5.

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 48-9. Happelius, în *The-saurus exoticorum* din 1688, vorbește încă de cele cinci sute de sălaşuri de Tatars, datori cu serviciul militar („Es gibt im Lande auch viel Reussen, Ratzen, Armenier und Tartern: diese haben bey 500 Wohnplätze und sind verpflichtet wieder die andern Tartarn dem Fürsten zu folgen“). Supunerea Tatarilor, așezarea în curți (*dvor*) = auluri, cu datoria de a merge la războiu rezultă de sigur din ex-

La hramuri se păstrează ceremonialul pe care, pentru Țara-Românească, l-am descris mai sus. Și catolicii sânt admiși să salute la Bobotează pe Domn, care se ridică și înaintea lor și sărută crucea latină, ascultând cuvântări de omagiu, în românește și în latinește. Și copilor aduși cu cântece și mici producții teatrale li se dă vin în păhărele de aur. Bandini l-a văzut pe Vasile la binecuvântarea apei, cu Doamna și cei doi fii ai săi, „unul de șapte ani, altul de cinci“ — și s'ar părea deci că din a doua căsătorie, pe lângă acel Ștefan, botezat după Ștefan-cel-Mare, a mai fost unul. Cele mai mici amănunte de etichetă erau stabilite, și marturul strălucitei ceremonii le înfățișează. Soția stăpânului apărând numai la astfel de ocazii, în jurul ei se adună jupănesele în mătasă, cu salbe și brățări de aur.

Când e marea serbare militară, se pot vedea trupele permanente ale acestei țări, Bandini pomenește zece mii de călări descălecați, afară de cei o sută cinzeci de dragoni. O mie de pușcași sânt alături. O musică apuseană face să se audă vechile arii. Mulțimea, ce se pleacă la orice privire a monarhului care-i caută cu ochii, se ridică la 20.000.

Imbrăcămintea și podoaba acestui emul al stăpânitorilor de odinioară ai Orientului întreg e strălucită. Oaspetele apusean socoate că singuri nasturii dulamei lui, aceia cu cari e înfățișat într'un frumos portret gravat¹, prețuiesc mai mult ca 100.000 de galbeni, iar ce poartă Doamna ca juvaier se poate socoti în valoare de 40.000

Iată, în acest cadru de supremă maiestate imperială, înfățișarea fizică, întru toate asemenea cu aceia pe care a prins-o pictorul, a celui mai bogat și mai mândru dintre vasalii usurpatorului din Constantinopole, „Nu prea înalt, dar de o statură potrivită, cu fața oacheșă rumenă², cu sprincenele negre, fruntea înaltă, nasul întra câtva coroiat, buzele puțin revărsate³, mustățile și barba negre⁴, fața severă, dar cău-

pediția lui Ludovic, care li-a impus același sistem ca antecesorii săi Cumanilor, iar nu unei acțiuni ulterioare a Domniei moldovenești.

¹ In fruntea volumului IV, partea I, din Hurmuzaki.

² Subfusco roseum et flavum colorem temperante vultu; p. 318.

³ Mediocriter deductis; *ibid.*

⁴ Părul cănit al lui Vasile e pomenit și de Miron Costin și de Pavel de Alep.

tătura de o cesaree maiestate“. Doamna e, tot așa de nălțuță: cu fața albă ușor rumenită, „are grația și bunăvoința unei Impărătese“. Un călător polon care l-a văzut la 1643 îl descrie pe Vasile așa: „Măreția Domnului era în adevăr de privit, fiind întru toate admirabilă. Intre altele avea pe el o haină împodobită așa de măreață de nu s'ar putea vedea una ca aceea nici la Sultanul turcesc, nici la vre-un alt monarh. Era croită, mi se pare, din brocard de aur pe care erau cusute tot în aur flori înalte de un deget; avea două perechi de nasturi de diamante splendide. Veșmântul era căptușit cu soboli“¹.

Oaspeții de cinste sânt aduși la Curte în cocie domnească, petrecuți de aceiași ostași în uniforme roșii. Boierimea-i primește în prima odaie, pe când stăpânul ei înaintează din cealaltă. La cetirea scrisorilor de cinste stăpânul țerii salută, luându-și calpacul. Darurile se aduc pe tipsie, supt ștergar, după datina creștinească a pomenilor; Doamna, fiii Domnului primesc deosebit².

Ospețele se fac în Divan, Domnul stând în jeț de catifea prinsă cu ținte de aur, Boierii, invitații de afară-l încunjură. Felurile sânt aduse în vase de argint acoperite. Se întrebuințează linguri și furculițe din același metal. Pe când se presintă fiice mâncare Domnului, care le primește sau le răs-pinge, Păharnicul, care gustă bănturile, stă după jețul lui Vasile și Spătarul ține sabia și buzduganul; ușierii cu bețele lor de argint stau de pază. Cu vin, cu bere, cu spirturi străine, întovărășite de „sămăliți“ ca acelea pe care le cunoaștem, masa poate să ție până în seară³.

Slujba la biserică e făcută de întregul cler episcopal, Mitropolitul, care poate mustra pe oricine, stând continuu la îndemâna Domnului⁴, și se îngăduie și locuitorului de episcop latin să ocupe locul al cincilea. O întreagă întovărășire de mitropoliți și episcopi străini scoși de Turci din locurile lor ieau loc numai după aceia, de orice rit, ai țării. După îndeplinirea ritului aproape de două ori milenar și descărcarea

¹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 35.

² Pavel de Alep.

³ *Ibid.*

⁴ P. 322.

tunurilor și sinețelor, trec înaintea acelu care poartă dârza căciulă de războiu a lui Mihai Viteazul, ca, odată, la Bălgradul Ardealului, înaintea eroului, cei douăzeci și patru mai frumoși cai din grajdurile Curtii, pe cari Vlădica Varlaam îi stropește cu aghiazmă.

Am spus că acuma este o Capitală, una singură, care nu se poate muta. Dacă Domnul iese la țară e ca să vadă cum se păzește de Tataři granița răsăriteană. Și atunci însă rosturile ceremonialului se observă cu toată grija, mai mult decât în Apus, unde regele Spaniei e ascuns în Escorial, iar Ludovic al XIII-lea stă retras, cu slăbiciunile sale fizice, la Saint-Germain en Laye.

Se vestește cu două, trei săptămâni înainte plecarea unei adevărate mici oștiri. 3.000 de călări, 2.000 de pedestri întovărășesc, gata de luptă, pe domnescul cercetător, care călărește între garda sa, asemenea cu ienicerii țarigradeni, — pe frâul calului domnesc țin mâna doi „stapedarii“, între alți douăzeci în veșminte roșii cu acele lungi căciuli sămănate cu lunițe și stele de argint care sânt reproduse de artistul rutean în presintarea pe frontispiciul Cazaniei a aducerii moaștelor Sfintei Paraschive —, și între boierii în hainele cele mai mândre. De toate, puterile armate ale țării care se găsec în acest impunător alaiu pot fi socotite și până la 12.000.

Pe când, ceva mai târziu, în Franța, un drum prin provincie al tânărului Ludovic al XIV-lea e o grea sarcină pentru locuitori, aici lotul se face cu deplina cruțare a țării în cea mai desăvârșită ordine. O mie de cară ale negustorilor urmează cortegiul și sătenii pot veni să-și vândă pe preț drept produsele, fiecare boier având de-ale mâncării, pentru el și pentru ai săi, în carul său deosebit. „E atâta disciplină între ei, încât nici pentru cuhne Domnului nu cutează a se lua ceva fără plata cuvenită.“

Lagărul, asămănător cu al Sultanului, e un adevărat oraș, cu străzile sale. În mijloc, Vodă stă în cort de mătăasă țesută cu aur, patru altele de o potrivă încunjurându-l pentru dregătorii din suită. Sânt alte vre-o patru sute pentru boieri, fiecare îngrijindu-se de al său. De aici se desfășoară la nevoie cete iuți care pun pe fugă și decimează bandele de pradă

ale Tatarilor¹. Și vânătorile se fac cu o adevărată oaste, aici ca și în Țara-Românească, unde se pare că o boierime foarte războinică le caută și mai mult².

I se zicea de Turci lui Vasile „bziul de aur“³, dar, înainte de toate, el e omul dreptății și al ordinii.

Aceasta înseamnă însă monarhul în sensul cel mai deplin. Totul atârnă de dânsul, care primește pe umeri toată sarcina. Același cleric catolic scrie, arătând că nu e boierie în afară de placul domnesc: „Căci aceasta înseamnă stăpânirea absolută, că niciun boier nu este decât acela pe care Domnul, care stăpânește absolut, îl vrea să fie și să se recunoască astfel“⁴.

În Țara-Românească, bătrânul Domn ținea mai tare la vechile forme patriarhale, având mai multe legături cu oastea, pe care o cercea adesea, și cu poporul, ale cărui datine îi erau atâtă la inimă și căruia îi dăruise ușurarea de a lucra, la mănăstiri, doar trei zile pe an⁵. Și el obișnuia să se uite răsând la poporul care se arunca lacom asupra monedelor ce împărția însuși la zilele mari, ca Impărații, precum a putut să vadă Pavel de Alep când Patriarhul de Antiohia, Macarie, a apărut acolo asupra Crăciunului din anul 1653. Dar disciplina se ținu până târziu strictă; ostașii, de țară și străini, trebuind să se ferească de prea multă băutură. Noaptea, străzile Târgoviștii erau cu îngrijire păzite contra răufăcătorilor.

Și aici însă la hramuri și ceremonii Vodă, care locuiește

¹ Pp. 319-20.

² Pavel de Alep. — Pentru căsătorii, descrierea la G. Hapelius, *Historia moderna Europae*, Ulm 1692, p. 134, a aceleia a domniței Maria (traducere de d-na Marcela Caragea, în revista *Ioan Neulce*, IV, pp. 252-60; v. și T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, X, p. 263 și urm.), Alte observații, în Franz Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a. XVII. Călătorul englez găsește că grajdurile lui Vasile biruie cu mult ale Marelui Duce de Florența sau ale regelui Angliei; *ibid.*, pp. 166, 171.

³ P. 323.

⁴ P. 326.

⁵ Crescute la cinci, dar restabilite de Duca-Vodă; Iorga, *Condica lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, în *Studii și doc.*, V, p. 364 (proces 1696).

într'un mic palat frumos, dar „fără nimic deosebit“¹, și nu cheltuiește pentru îmbrăcămintea sa cât vecinul moldovean, apare, la capătul odăilor pline de dragători, cu Spătarul care-i ține sabia și buzduganul. Imbrăcămintea boierilor munteni caută să ajungă și să întrecă pe a Moldovenilor. Și ospețele adună aceeași lume după aceleași reguli, fără cea mai mică deosebire, și unii și alții copiind, nu datini turcești, care n'au fost astfel niciodată, ci arhaicele modele bizantine, și se împart aceluiași caftane de serbătoare la sfârșitul mesei de ceremonie. Pentru petrecerea vizitatorilor se dă muzică orientală, și se înfățișează spectacolele de pehlivani². Și la Târgoviște Mitropolitul e dator să slujească zilnic înaintea Domnului, luând parte, firește, la toate judecățile. Se relevează de diaconul sirian și obișnuința întăririi sau schimbării tuturor demnitarilor la începutul anului, în ziua caftanelor. La Bobotează, după programul pe care-l cunoaștem din Moldova, doar se adaugă gluma apariției, la urmă, a unui comișel călare pe un catâr și a altuia care și-a ales un măgar.

Dar aici, pe lângă măreția Domnului, și alte privilegii mărețe sânt îngăduite. Dovadă descrierea Palatului metropolitan din Târgoviște, în mijlocul unei mari și frumoase grădini. Aici, pe zidurile azi ruinate se vedeau picturi felurite, înfățișând „minunile Facerii Lumii, pe uscat și pe mare, descrierea Ierusalimului și a mănăstirilor, a Muntelui Sinai..., a Sfântului Munte cu cele douăzeci și patru mănăstiri ale sale în fața Mării; un bogat tesaur e cuprins într'aceste puternice ziduri“³. Și este și un alaiu al Vlădicăi cu „străjeri și comișei, tot feciori de boieri, în haine frumoase, blănite cu samuri“.

În ce privește locuințele boierilor ele sânt descrise ca bine clădite din piatră și cu multe încăperi, ca palatul de la Filipești al Postelnicului Constantin Cantacuzino, frate cu Toma și Iordachi, care avea și o bibliotecă, destul de bogată, de cărți grecești. Și călătorul sirian înseamnă: „Odăile sânt toc-

¹ Descriere a călătoriei lui Gheorghe Krasinski, 1636, în P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 30-1.

² *Ibid.*, p. 32.

³ Pavel de Alep asigură că în Țara-Românească lucra un pictor de la Vasile-Vodă.

Fig. 12. — Piatra de mormânt a lui Matei Basarab
la mănăstirea Arnota.

mai după modelul celor din Constantinopol. În adevăr, toți boierii munteni au reședințe minunate ca arhitectură. Ei se întrec în frumuseța zidurilor și așezămintelor: într'aceasta se încheie toată ambiția și mândria lor. Când se întâmplă ca vre unul să fie mazilit, el se retrage în casa sa de țară, petrecându-și ce-i mai rămâne ca zile între zidurile și în apropierea mănăstirii sale“.

CAPITOLUL VI

Scrisul epocii lui Vasile Lupu

E de neînțeles cum o Domnie ca a lui Vasile, cu dorința acestuia de a i se cunoaște pretutindeni bogăția, puterea, influența, fundațiile n'a fost înfățișată într'o operă de istorie și erau de sigur destui cari, într'o societate în care se îmbia cultura, ar fi putut s'o facă. S'ar gândi cineva la desființarea, de revoluția care pusese capăt acestei lungi și strălucite stăpâniri, a paginilor menite s'o comemoreze, cum și lipsa unor însemnări pentru timpurile de la Aron-Vodă încoace s'ar putea lămurii prin aceia că voința lui Vasile, amestecat în atâtea uneltiri și tulburări, le-ar fi făcut să dispară.

Monumentul literar al acestei epoci, oprit însă cu sfârșitul veacului precedent, monument întrecând cu mult tot ce se putuse înjgheba la Munteni pentru cutare parte din lupta pentru Scaunul domnesc a lui Matei-Vodă, are cu totul alt caracter decât acela al unei opere de liniștită prezintare a împrejurărilor. Cronica lui Grigore Ureche nici n'ar trebui să se numească astfel, cum nu va fi vrut nici autorul¹, fiindcă de fapt e o lucrare de istorie, de istorie oarecum erudită și critică, puind alături mărturiile vechilor anale slavone cu izvoarele latine și polone chiar, care atingeau trecutul moldovenesc și căutând să ajungă la cunoașterea unui adevăr care interesează prin el însuși.

Revisuirea la care a fost supusă, vre-o douăzeci de ani după redactare, de un Simion dascălul, venit din Ardeal, și de un călugăr Misail a putut să înșele pe unii cercetători din tim-

¹ El vorbește cu oarecare despreț de ce spun „cărțile bisericesti”; ed. Kogălniceanu, p. 137.

Fig. 13. — Vasile Lupu și familia sa la biserica Hlincea, jud. Iași.

purile noastre, cari au coborît pe Vornicul lui Vasile-Vodă din rostul pe care de sigur îl păstrează, cu toate înădăturile superficiale și de multe ori superflue, care n'au putut să atingă țesătura originală, în care se oglindește o epocă, o generație și o atitudine politică bine determinată și cu totul vizibilă, permițând să se fixeze mai de aproape vremea când această neașteptată lucrare a putut fi alcătuită.

Fiul lui Nestor Ureche¹ își petrecuse mulți ani de tinerețe la Poloni, când tatăl era pribeag pe lângă Movilești, și ca sfătuitor al tinerelor Domnii nenorocite care se urmară în primele decenii ale acestui secol. Infrângerea definitivă a familiei lui Ieremia l-a înlăturat un timp pe Nestor de la rolul de conducător al politicii moldovenești pe care-l avuse mai mulți ani de zile. Dar la 1644 fiul, prietenul statornic al Polonilor, sprijinitorul alianței cu dâșii, era în fruntea Divanului, alături de Toderășcu Ianovici, care suferise și el aceeași influență și urmărirea aceeași tendință. Ocupa acel loc de Mare Vornic al Țării-de-jos de care i-a rămas legat numele².

În acel moment se puse problema orientării politice nouă a Moldovei, și am văzut că partidul grecesc al păcii a biruit.

Tot atunci Bandini avea asupra începuturilor Moldovei păreri care corespund în parte, și într'un chip izbitor, cu acelea pe care le va calege Vornicul moldovean, a cărui operă n'a fost cunoscută misionarului catolic. Și pentru acest Bosniac de bună pregătire latină, Românii sânt Romani, „Italieni“, și anume printr'o creațiune de Stat „romană“ în Ardeal, de unde se desfac trei frați, Domoncuș „Volcha“ („Valahul“) și Dragoș. Ei trec dincoace, găsesc bourul și cățeauna Moldova. Cel d'întăiu, cu numele maramurășean, nu ajunge a stăpâni, pe când ceilalți doi, aducându-și și mama în aceste locuri pe care le găsesc bune, se urmează într'o fabuloasă Domnie nouă: primul lăsând numele său soției, celalt întemeind cu trăinicie Statul. Nu lipsește, alătura, niçi părerea, pe care o va răspândi Simion Dascălul, că acești „Italieni“

¹ La 1607 se acordă indigenatul polon lui Nestor Ureche, lui Vasile Orăș Hatmanul, lui Gheorghe Mavrodi Logofătul, lui Isaia Balica, lui Gheorghe Lozonschi; Grabowski, *Antichități polone* (în limba polonă; *Ojezysti wspominki*), II, p. 628.

² V., d. e., Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 120, no. 172.

ar fi fost dintre marii vinovați fugari ai unei închipuite Rome¹. Ideia romană, o afirmă, cu tărie, ca punct de plecare și ca element de mândrie, și Ureche: „de la Râm ne tragem“, „de la Râmleni ce li zicem Latini“. El vede un singur început, dar ține de rău pe Munteni, a căror istorie o știe, recunoscând că e mai veche, — „Muntenii mai d'întăiu“ —, pentru că numesc patria lor cea nouă „Țară-Românească“, atunci când nu e decât o „Vlahie“: „că ei nu vor să dispară, să facă două țeri, ce scriu că au fost tot o țară și un loc“.

Față de Munteni nu e deci sentimentul buneii înțelegeri de pe la 1644-5, ci acela pe care-l putuse lăsa amestecul din 1653, cu detronarea lui Vasile. Li se amintește că au fost vremi când poruncia la ei Moldova: „Așijderea și Muntenilor, nu numai nevoie și groază li făceau, ce și Domniile le schimbau și pre cine vreau ei (Moldovenii), primiau“². Același gând de răsbunare se vede și când, îndată dupe aceasta, se lovește și în Ardeleni — de sigur nu de Simion Ardeleanul, cu povestea lui despre Craiul „Lașlău“ în luptă cu Tatarii la întemeierea Moldovei! —: „Pre Ardeleni nu-i lăsau (aceiași) să se odihnească, ce pururea li făceau nevoi, și cetăți multe le luase și le lipise către țara Moldovei“. Față de Turcii, cari „acoperiau toată lumea ca o negură“, au fost războaie, biruinți, „rocoșiri“, dar nu se simte aceiași pornire ca față de cei cari, Munteni și Ardeleni, de curând îngenunchiaseră Moldova³.

Mai departe, Ureche a văzut pe câmp urma „troianului“ pe care-l leagă de glorioasa amintire a lui Traian. Necunoscător al vieții de prin prejur, el crede pe întemeietorii Moldovei viind „den domniile ce au fost pre acele vremi la Râm“. Originea maramurășeană nu caută a o lega cu acea plecare din atât de depărtata Romă. Domuncuș și „Volcha“, pe cari-i cunoaște o tradiție pe care am numi-o: catolică, nu există pentru dânsul.

Dar, căutând să descurce începuturile neamului său mai restrâns moldovenesc, fără nițio preocupare pentru ceia ce se petrece dincolo de Milcov, el urmărește, pe lângă scopul

¹ L. c., pp. 306-7.

² P. 132.

³ *Ibid.*

de a face ca trecutul să nu se uite, „să nu se înnece anii cei trecuți a toate țerile (*sic*) și apoi să nu se poată ști ce au lucrat, să se asemine hiarelor și dobitoacelor celor mute și fără minte“, pe lângă acela de a stabili un adevăr, întru cât se poate, căci, recunoaște și el ca și Englesul sir Walter Raleigh, că „de multe ori omul însuși cele ce vede cu ochii săi nu poate să le puie pe rând și multe mințește și au spune mai multe au mai puține, dar cele de demult și răsuflăte de atâta vreme de ani?“ —, ci și *invederarea unei cugetări politice*.

El scrie în adevăr după ce greșelile de politică internă, cu ocrotirea Grecilor, și de politică externă, cu schimbarea orientării, se plătiseră. Căci altfel acela care văzuse și servise strălucita Domnie, de mare prestigiu, a lui Vasile, n'ar fi putut vorbi, în chiar prefața sa, de „scăderea care se vede că au venit în zilele noastre“, *ceia ce trimete la câțiva ani după catastrofa din 1653, poate chiar după căderea și a lui Gheorghe Ștefan, înlocuitorul prin răscoală al Domnului său*.

Că Ureche nu apare de la 1647 poate fi și din cauza unei disgratii, care ar explica și mai bine atitudinea față de Vasile-Vodă, iar actul de împărțire a averii lui la 3 Maiu din acel an n'a fost decât pomenit de două ori de către V. A. Urechii¹. De fapt misionarul Bandini pomeneste pe Ureche ca viu și în funcție la 2 Novembre din acest an 1647².

Pentru o astfel de scădere cel obișnuit cu dietele suverane ale Poloniei face răspunzătoare această poruncitoare monarhie care nu ține samă de niciun sfat: în amestecul de influențe, „toată dreptatea au lăsat pre cel mai mare să o giudece, și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceia au fost lege; de unde au luat și voie p'ășa mărie și vârș. Deci, cumu-i voia Domnului, numai ce caută să li placă tuturor, ori cu folos ori cu paguba țării. Care obicei și până azi trăiește“³.

Țara n'a fost deci cu „așezare bună“ de la început, ci tot schimbări dese ale Domnilor, fiind atunci „Domnia ca

¹ Al. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII*, p. XIII; Urechii, *Ist. lit. rom.*

² Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, p. 394, scrie: „Illmo Ureky, sommo giudice causarum“.

³ Pp. 131-2.

o căpitănie“ fără statut ereditar. Când e vorba de biruința lui Ștefan-cel-Mare asupra lui Mateiaș, o altă săgeată pleacă împotriva celor „mândri și falnici“, ale căror lucruri le arată Dumnezeu a fi „fragede și neadevărate“¹. „Nime să nu se nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i hie nădejdea, nice fără cale războaie să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune împotrivă“². Ștefan el însuși nu scapă de critica scriitorului asupra celor nesățioși de putere și de mărire: „Pre obiceiul firii omenești: de ce are, de ce poțtește să aibă mai mult, nu sosia lui Ștefan-Vodă ale sale să le țină și să le sprijinească, ci, de lăcomie, cele ce nu erau a' lui, încă vra să cuprinză“³. Cum Radu-cel-Frumos caută de două ori „să-și ieie strâmbătatea sa“ împotriva strașnicului vecin moldovean, Ureche pare că lovește în silințele ce va face Vasile-Vodă ca să-și reia Scaunul în 1653, când scrie: „adese se tâmplă, cela ce va să-și înloarcă bătaia, de două ori îl bat“⁴. Dar Vasile ar fi lăudat pentru legile sale, că „unde nu-s pravile, din voia Domnilor, multe strâmbătași se fac“⁵, dacă s'ar fi pus în practică de fapt condica, luată de-a dreptul din grecește și latinește, a acestuia. Uciderea lui Arbure și a fiilor lui de tiranul Ștefan e aspru criticată.

Nicăiri însă atacul nu e mai direct, în cuvinte mai aspre, decât atunci când Ureche, părând a vorbi de petrecerile desfrânate ale lui Ștefan Rareș, atinge pe acela despre care Miron Costin a putut scrie: „și însuși Domnul, Vasilie Voevod, cu silă a câteva case de boieri, luându-li fetele, peste voia părinților, la liitorie, iară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasilie-Vodă, mai mare silă făceau, luând băieții oamenilor în silă la curvie, care toate faptele mai pre urmă s'au arătat cu mare osândă asupra casei lui Vasilie-Vodă“⁶. La Ureche se scusă și uciderea Domnului care, pus în Scaun de Dumnezeu, trebuie să-i urmeze în ce privește sigura dreptate, dar și blândeța, căci și el are nevoie să-i fie și lui blând Dumnezeu.

¹ P. 153.

² Pp. 153-4.

³ P. 157.

⁴ *Ibid.*

⁵ P. 186.

⁶ P. 310.

Și el urmează, trecând la capitolul desfrânărilor: „Dece care poate fi om ca acela, să-și vadă muierea silită și batjocurită și să sufere? Carele nu va suspina văzând fiică-sa, fecioară den sânul său, ce o au cruțat să o ia oarecine și să-și răză de dânsa? Și care slujitor sau boiaru va primi să-i ia muierea spre pohta sa cea neaslâmpărată și nu-i va gândi rău? Ce vină, dar, vom putea da celui ce nu poate suferi amarul inimii sale?“. Și pedeapsa ce vine atunci, e, de fapt, menită de la Dumnezeu¹. În ce privește asprimea lui Vasile, simțim că ea e criticată când Ureche amintește că „în Moldova au cei mai mici acest obicei, de pier fără giudeț, fără vină și fără samă: singuri cei mari giudecătorii, singuri pâriși și singuri plinitori legii... Mai mulți dintre capete sânt iubitori a vărsare sânge nevinovat, apoi dau vina lăcuiitorilor că sânt vicleni... Crez mai bine ar hi den dragoste decât den frică să-i slujească. Iar, de s'a învăța cei mai mari de pre niște muște fără minte cum a ținea Domnia! Că toată albina își apără cășcioara și hrana lor cu acele și cu veninul său, iară Domnul, adecă matca, pre nime nu vatămă, ce toate de învățătură ei ascultă.“ „Cum, deară, ar fi mai bine: pentru blândețe să asculte pre cel mai mare și să-l iubească și cu dragoste să-l slujească decât de groază și de frică să i se plece? Pentru că cela ce poștește să se teamă de el atâta norod de om, trebuiește și acela să se teamă de toți“².

Ca alte legături cu țările și neamurile vecine, față de Poloni, el e un prieten, dar sprijinit pe dreptul țării sale de a fi de sine stătătoare. Când Ștefan trimete steaguri de biruință regelui Casimir, Ureche adaugă că acela a făcut-o „nu pentru că doară au fost datori să-i trimită, cum zic unii că au fost supus Leșilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie și la treabă“³. Atacul regelui Ioan-Albert contra Moldovei îl umple de mânie, și cu acest prilej își arată și scârba față de Turcii păgâni.

Muntenii sânt nu odată tratați aspru, și Vlad Călugărul, ajutor al Turcilor contra lui Ștefan, care l-a pus în Scaun,

¹ P. 208.

² Pp. 220-1.

³ P. 159.

e calificat de rebel contra „stăpănu-său“¹, ceea ce e în concordanță cu apucăturile lui Vasile ca Domn și al Muntenilor.

Incurcăturile din vremea aceasta cu Cazacii, dușmani ai Polonilor, asociați ai Tatarilor, cutreierători prădalnici ai Moldovei, îndreptățește judecata că „sânt gata de a se amesteca la toate, neîntrebând pe nime“, și isprava lor recentă explică asigurarea că „nu le pot sta înaintea nice odată Turcii“².

Mândria moldovenească a scriitorului îl face, în sfârșit, să arăte pe luptătorii din secolul al XV-lea ca oameni „carii erau gata, au să moară au să izbândească“³. Aceasta se arată la 1476, când boierii „au picat nu fiește cum, ci până la moarte se apărau, nice biruiți de arme, ci stropsiți de mulțimea Turcilor“⁴.

El nu e dușmanul luptei vitejilor: „inimile voinicilor, în războiu trăind, se ascut“⁵. Se bucură de influența hotărîtoare a vremii aceleia peste vecinii înșii: „Iar socotește că supt un copaciu bun câți se mistuiesc sau câtă laudă își adaugă, nu numai purtătorul, ci și țara, când năzuia la dânsul (la Ștefan) și la țară și domnia cei străini, să-i ducă la Domnie și cu ajutorul lui erau cu nădejde că vor izbândi“⁶; dar nu e vorba, ca în cazul lui Vasile, de a cuceri un Domn moldovean pentru sine, pentru fiu, frate sau ginere. Numai hotărîrea graniții cu Muntenii prin luarea ținutului Putnei i se pare lucru bun și drept, asigurător de pace⁷. Ștefan îi apare, în momentul supremelor triumfuri, ca „un Impărat și biruitor de limbi păgâne“, pe care-l binecuvintează Biserica⁸. Și întru lauda lui, după ce-și reiea țara și-și pedepsește dușmanii, el înalță un imn strămoșului: „Minnat lucru! După poticala lui de 'ntăiu cela ce nu avea voinici de oaste, ci strângea păstoria din munți și argații de-i întrarma, acuma iară se ridică de-aproape biruitorilor,

1 P. 167.

2 Pp. 225-6.

3 P. 159.

4 P. 165.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*

7 P. 162.

8 P. 163.

cel ce întâiu se vedea că au pierdut țara, acum dă Domnii altora și țara-și lățește!“¹. Motivarea păcii cu Ioan Albert prin aceea că Ștefan a vrut să arăte pe adevăratul începător al războiului care nu este el, aparține acelorasi judecați spre cinstea neamului său. Dar și la Ștefan necontenitele atacuri contra „odihnei altuia“ sânt socotite ca o greșeală, și el apare astfel „ca un leu gata de apucat, de nu-l poate nime îmbânzi“².

E interesant și locul unde, la războiul cu Ioan Albert, după bănuiala acestuia, ca sprijin pentru expediția în Moldova, că „li se supărase (Moldovenilor) cu Ștefan-Vodă“ pentru că, „întru atâtea războaie, fără odihnă și fără măsură făcea, de cu toții se bătea“, el adaugă: „iară țara socotia că, de nu li-i îndemână cu al său, dară cu străinul mai multă neîngăduință li va fi“³.

În judecata asupra nesațului turcesc e amintirea luptei cu darurile la Poartă pe acea vreme: „pentru acesta lucru cunoaștem că nice un bine țării n'au făcut [Alexandru Lăpușneanu, distrugând cetățile], că vasul cel fără de fund, măcar câlă apă ai turna într'însul, nu-l mai poți împlea. Așa și Turcul: de ce-i dai mai mult, de aceea îți cere și-ți face mai multă nevoie, că el daru-l scrie obicei, mai apoi, de n'ai vrea să-i dai, încă caută numai să-i dai“⁴.

Pretutindeni se întâlnesc dovezile că scriitorul e un om familiarizat cu locurile acelei Moldove-de-jos pe care Urche a avut-o în samă ca Vornic. El știe „unde purcede apa Șmilei, în ținutul Tutovei“, și pomeneste movila lui Șendrea pe locul unde a căzut, la granița munteană, acel boier⁵. Când e vorba de fuga Turcilor la 1475 el înseamnă: „unde se chiamă Vadul Turcilor și până astăzi“. La Crăciuna el explică apoi: „ce-i zic, acmù, Putna“. Aflăm că „movila Căiatei“ e „de ceia parte de Râmnic“⁶. Evident că el cunoaște personal „movila cea mare a Tecuciului“. Hotarul cu Mun-

¹ P. 167.

² P. 177.

³ P. 171.

⁴ P. 221.

⁵ Pp. 161-2.

⁶ P. 181.

tenii e stabilit de dânsul ca de un om care a umblat pe dânsul¹. Tot așa din experiența sa vorbește despre casele domnești lângă biserica din Vaslui a marelui Domn², și se știe grija ce a purtat-o Vasile lăcașului de închinare de acolo.

Descrierile de bătlîi, așa de frumoase, și pentru cea de la Vaslui și pentru marele sacrificiu de la Războieni, nu pot fi decât din condeiul cuiva care e deprins însuși să lupte.

Stilul sprinten, fără nicio poticneală și presintând rare casuri de arhaisme pitoresci în cuvinte și în sintaxă — așa: „fece“³, „acasă-și“, „înma“, „cândași“ —, arată, de sigur, o remaniere, și aceasta a putut fi sarcina aceluși Simion care, zicându-și „dascăl“, cea ce poate să însemne numai la singura școală domnească, aceia de la Trei Ierarhi, *răpede decăzută*⁴, stabilește o limită de timp⁵, s'a lăudat într'o prefață cu totul confusă și barbară, plină de laude pentru sine și de afirmații contradicătoare, că a „izvodit“ din „izvodul“ lui Ureche cronică, sensul fiind acela de copiere⁶. De fapt lui trebuie să i se puie în samă⁷ acele traduceri sau adaptări după Cronografia lui Mûnster, care tratează, fără nicio legătură strânsă cu povestirea, despre țările vecine⁸ și de mult s'a recunoscut⁹ că la știrile culese de autorul cronicii din lucrarea istorică a lui Ioachim Bielski el a adaus pe acelea de la

¹ P. 162.

² *Ibid.*

³ P. 169. In ediția C. Giurescu, greșit: „făcea“.

⁴ V. Iorga, *Ist. învățămîntului*, pp. 27-8.

⁵ Când se vorbește de neconținutele năvăliri ale Tatarilor în Polonia (ed. C. Giurescu, pp. 123-4), aceasta trimete la anii 1650, când Tatarii și Cazacii tulburau continuu regatul.

⁶ V. P. P. Panaitescu, *o. c.*

⁷ Pe lângă explicații false, ca aceia care fac din Petru Șchiopul, un nepot de fiu, — cu acela de soră, al lui Mihnea-Vodă Mutarea expediției lui Lobodă și Nalivaico de la sfârșitul secolului al XVI-lea în epoca lui Ștefan-cel-Mare, este a i se atribui tot lui. In adevăr în unele manuscrite titlul, cu data cea bună, se afla la locul său, unde se mântuie cronică.

⁸ Prefața la ediția C. C. Giurescu le pune în sama lui Ureche.

⁹ Și revenirea, confus: asupra soartei lui Petru Aron, spre sfârșitul Domniei lui Ștefan-cel-Mare, arată să fie un adaus al dascălului.

Handwritten document in Cyrillic script, likely a legal or administrative record. The text is densely packed and includes several lines of large, stylized initials or signatures. The document is written on aged, slightly yellowed paper.

Fig. 14. — Document al lui Vasile-Vodă (1634).

Martin Paszkowski. Ce ar veni de la un Misail Călugărul, atacat și el de Costinești pentru păreri contrare mândriei neamului, nu se poate stabili; avem a face fără îndoială cu un obscur copiator al textului pe care-l avea înainte. Mentalitatea adăugătorului e alta, umilă, smerită. De sigur că nu Ureche ar fi scris, vorbind de legăturile cu Turcii, cari de atâtea ori apar la dânsul, bătuti; „supt mâna lor și supt giugul lor sântem serbi“.

Intre aceia cu cari luptă, în scrierile lor, Costineștii este și Eustratie Logofătul. El nu poate fi decât traducătorul codului și al lui Herodot. *O revedere de el a lucrării Vornicului nu este imposibilă*: se poate chiar ca Ureche însuși s'o fi cerut. A trebuit să se isprăvească era religioasă de înțelegere cu catolicii, contra calvinilor, ca să se poată scrie, după moartea lui Petru Movilă, de ruptura definitivă a celor două Biserici, adăugind ca o mustrare cu lărgime de spirit : „[ca și cum] Răsăritul cu Apusul n'ar hi fost logodna lui Hristos“¹.

S'ar părea chiar că Ureche însuși, care va fi recurs și la sfaturile lui Eustratie Logofătul, ceia ce ar explica și mai bine mențiunea lui, ca prelucrător, la aceiași Costinești, *dacă nu cumva de la el era acea continuare a letopisetului vechiu până la Vasile-Vodă*, a însărcinat pe Simion, care a putut să-i învețe și copiii, cum o făcea Tudor din Feldru pentru ai lui Ciogolea, ca să revadă un manuscris ce i se părea că e lipsit de „gramatică“, și de aceia, pe când în prefața pomenită vorbește de „Ureche Vornicul“, în text, la Despot, se întrebunțează forma: „dumnealui Ureche Vornicul“².

Am fi ispitiți să credem chiar că acest dascăl e același cu „Simion al doilea logofăt“, care în 1634 traducea din grecește un decret al lui Paisie, Patriarhul de Ierusalim, pomenind și pe Domnul Moldovei și pe al Țării-Românești³, dar, cum se va vedea, o altă identificare e mai probabilă decât

¹ P. 140.

² Pentru osebirea adausului de textul primitiv poate servi formula dascălului, ca în: „scrie Marțin Pașcovschii“. Niciodată Simion nu s'a coborât la discutarea izvoarelor divergente. El nici n'a văzut povestirea contemporană moldovenească despre aceste împrejurări.

³ *Muz. Ist.*, IV, p. 330.

aceasta, pentru care ar trebui să se admită că un boier de Divan a putut, fie și pentru învățătura sa, să fie întrebuințat ca dascăl.

În ce privește însă fondul, știrile adause de Simion sânt luate fără știință și critică: „germana“, „vară“, din textul său străin, pentru Ruxandra Doamna, în legătură cu Despot, devine astfel „soră bună“. În traducere, hotarul moldovelesc devine „hranița românească“¹.

Așa cum ni-a fost transmisă opera lui Ureche *e una din cele mai însemnate din faptele trecutului nostru*, vrednica să fie pusă alături de cele mai măndre clădiri și de cele mai îndârjite lupte. Pentru întâia oară un boier, dintre aceia cari, cum am văzut prin scrisorile lor politice, erau în stare să judece pe Domni și să arate direcțiile care li se păreau a fi mai bune, a întins, plecând de la constatări și năcazuri ale vremii sale, opera de critică asupra întregului trecut al țării sale, care i se părea că trebuie cunoscut celor de pe lângă și de după dânsul. În stare să apropie, să ciocnească și să îmbine mărturiile deosebite, el s'a dovedit că poate să le și împace într'o singură expunere, sigură și curgătoare. Crescut latinește, el a avut prin modelele clasice pe care le cunoștea din școală instinctul ce trebuia pentru a prefaca o limbă, — pe care în prefețele muntene, fie și a unui Udriște Năsturel, om învățat, am văzut-o așa de zgremțuros de nesigură, — în frase topite dintr'o dată, fără ca disciplina să se prefacă, așa cum vom vedea-o la Dimitrie Cantemir, într'o silă și originalitatea într'un capriciu. E tot atâta marmură tare în aceste povești ale Domnilor ca și în solida înjghebare pe veci a bisericii celor Trei Ierarhi.

¹ V. observațiile amănunțite ale d-lui P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925.

CAPITOLUL VII.

Răscoala boierilor contra monarhiei

Imprejurările la hotarele țărilor românești se schimbară cu totul prin două morți de stăpânitori, întâmplate în toamna aceluiași an 1648: a lui Rákóczy, de mult bolnav și înlocuit de fapt prin fiul său omonim, ca regent († 10 Octombree), și a lui Vladislav Polonul.

Înlocuitorii lor erau foarte deosebiți ca temperament și scopuri de acești oameni cu însușiri mari, cari, cu toată ambiția lor, știuseră să se oprească înaintea piedecilor pe care înțelegeau că nu le pot birui. În tânărul Rákóczy fierbea setea de a juca un rol ca acela pe care căutaseră să-l câștige Báthoreștii, Sigismund și Gabriel. Din potrivă, fratele lui Vladislav, Casimir, crescut pentru Biserică și ajuns cardinal, era ca făcut pentru a presida la primejduirea, anarhisarea și poate desfacerea unui regat care în prima jumătate a secolului putuse lucra la cucerirea Moscovei și la impunerea și în Suedia a suveranului său.

Și posibilitățile de viitor se deschideau cât mai largi, dar în alt sens, prin isprăvirea lungii lupte contra Habsburgilor, stabilindu-se, în tratatele zise din Vestfalia, o ordine de lucruri permanentă pentru centrul și Apusul, atâta vreme groaznic de tulburate, ale continentului: „echilibrul european“.

Față de aceste așa de însemnate prefaceri, Domnii români, încă înțeleși între dinșii, căutară să ieie poziții nouă.

Matei o făcu prin solia din 1649 a lui Udriște. Se căuta refacerea vechiului pact, dar cu unele schimbări, nu totdeauna însemnate, cum era cererea de a se îngădui căsătorii între cele două clase stăpânitoare din Ardeal și Țara-Românească, dar cutare altă arăta dorința de a înlătura o clausă

jiguitoare, cum era cu tributul în formă de despăgubire pentru ce lua Domnia de la păstorii ardeleni, cari, spunea trimisul, nu mai vin într'un număr așa de mare.

Nu mai era vremea când Matei, întrebuițând pentru aceasta și o scrisoare a Doamnei Elina către Gheorghe Rákóczy I-ii, căuta să afirme că politica munteană nu se sprijină numai pe alianța cu Ardealul, ci, lăudându-se foarte mult Pașa de la Silistra, care era ca un stăpânitor autonom, se cerea puternicului Ardelean o înțelegere bună între cei doi vecini ai țării, cari sânt „ca nește părinți și socotitori și învățatori de toate lucrurile noastre“¹. Egalitatea între cele trei țări, care se impuse încetul pe încetul de la sine, trebuia să se învedereze din ce în ce mai mult, și aceasta fără nicio considerație față de Impărăția turcească, încăpută pe mâni netrebnice și nedestoinice de a-și impune voința, fie direct de la Poartă, fie prin acel odinioară puternic Pașă mărginaș, a cărui autoritate se va reface mai târziu numai, după ce mișcarea boierilor împotriva Monarhiei samavolnice, așa de aspru criticată de Ureche, va slăbi puterea de împotrivire a Domnilor românești.

Față de cererile lui Matei, noua stare de spirit în Ardeal se arată prin sfatul lui Kemény, așa de mult amestecat în rosturile noastre, care ajunge a fi îndreptătorul acțiunilor tânărului prinț. El crede că, dacă e să se încheie ceva, trebuie să se ție samă de „demnitatea“ și de „rangul“ Ardealului maghiar². Se va ajunge însă, în ziua de 18 Februar 1650, la o legătură care nu schimbă nimic din situația de până atunci³.

În ce privește pe Vasile, el înștiințase pe Kemény, îndată după aflarea morții bătrânului Ardelean, că revine asupra lucrurilor ce fuseseră în discuție cu acesta⁴. Cei doi inte-

¹ După Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1874, pp. 1870-1, forga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxxvi, nota (scrisoarea din 3 Ianuar 1633 a Elinei).

² După izvoare ungurești Sârbu, *o. c.*, pp. 266-7.

³ *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 27-8. În fruntea soliei muntene erau Marele Vornic Dragomir, Barbu Marele Stolnic și Postelnicul Ienachi; *Mon. comit. Trans.*, XI, pp. 68-9; românește, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 28-9, no. xxxviii.

⁴ *Török-Magj Allam-Okm.*, III, p. 411.

resa mai mult în acest moment erau legăturile, greu de potrivit între ele, cu Polonii noului rege, cu Cazacii și cu Tatarii.

Aceștia din urmă prădaseră strașnic Polonia și făcuseră și o vizită, pe la hotare, Moldovei. Mândrul Domn, care avea la îndemână oastea pe care am văzut-o, nu voi să rabde, cum o făceau vecinii săi din regatul polon, această insultă. De și Miron Costin, care era pe vremea aceea, la începutul carierei sale, cămăraș la Domnie¹, crede că acest hotărât răspuns a fost o imprudență, grea de urmări, Tatarii, din Bugeac și din Crimeia, fură atacați și pedepsiți. „Pruteanii”, păgubiți, în „pânile” lor, se plânseră unui Domn pe care-l știau în stare să-i răsbune. „Prelejindu-se Vasile-Vodă la masă vesel, îndată au chemat căpitani, dându-li poruncă să porcează, într-acea dată, cu slujitorii și, den slugi boierești și den târg, cine va vrea să meargă în dobândă, să lovească pre Tatarii”². Astfel această adunătură surprinde banda de jăfuitori și o despoaie de agonisita ei silnică, la Brătuleni, „la Răzina”, în părțile basarabene. „Au intrat ai noștri îndată cu săbile într’înșii.” Alții fură loviți în părțile Lăpușnei³.

Urmează plângeri la Hanul, la Poartă, de unde se dădu voie de răsplătire. Aceasta de și Vasile încercase a arăta că totul s’ar fi făcut fără știrea sa și că, din potrivă, a hrănit pe Tatarii și li-a dat și bani⁴.

Intre Tatarii și Cazacii se stabiliseră relații de frăție prădalnică, Hmil încheiase acum la Zborow, în 1649, o pace,

¹ Grabowski, *o. c.*, I, p. 60. Tatăl lui trăia încă și avea un rol în negociațiile dintre Vasile și Poloni; *ibid.* Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxxx, nota 5.

² În acel moment el se gândia la noi clădiri și întreba în Ardeal *dacă nu se află zidari italieni*; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1170-1, no. MMCLXXV. *Avem astfel poate taina caracterului noii mănăstiri Golia, cu pilaștri în stilul Renașterii.* În 1651 el lucra la zidurile Sucevei; *ibid.*, p. 1197, no. MMCCXLV.

³ Miron Costin, pp. 318-9. Intr’o scrisoare din 15 Decembrie 1648 Domnul blastămă pe Tatarii cari au prădat la el; Hurmuzaki, IV², p. 570, no. DCLXVIII.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 237, no. LXXIII. Și un fiu al Hatmanului, fratele lui Vasile, era rob la Tatarii; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1168-9, no. MMCLXXIII. V. și raportul olandes următor,

oricât de nesigură, cu Polonia, și Chievul devenise reședința permanentă a aceluia care se înfățișa acum ca un al treilea Domn ortodox în aceste părți. Purtând îmbrăcămintea și căciula războinică a Domnilor noștri, cercând a-și face în jur un fel de Curte, el trimetea soli lui Rákóczy, în care vedea pe aliatul său firesc contra unei întâmplătoare revanșe polone¹; solii treceau prin Moldova de la Hatman la „Craiu“, Vasile fiind mai mult sau mai puțin mulțumit de această prietenie, cu privire la care nu fusese întreat nici de o parte, nici de alta². Planul căsătoriei între domnița Ruxandra, întoarsă din Constantinopol în ciuda logodnei cu Grillo, al cărui tată fu ucis de Turci, și între Sigismund, fratele prințului ardelean³, rămase în aier: Domnul Moldovei, încă în culmea puterii, nu putea să prevadă ce grosolan ginere era să-i deie soarta. Se credea în Polonia că fudulul Cazac, care, la beție, amenința pe toată lumea, și-ar fi pus gândul asupra țărilor noastre, pe care le-ar fi pus supt teutul său buzdugan⁴.

În vara anului 1650, când se credea că asociații peste deosebirea de lege stau să cadă asupra Muscalilor⁵ se produse cumplita invazie a Moldovei. După un plan bine stabilit, o parte din năvălitori se îndreptă de la Soroca spre Suceava, pe când alta venia pe la Orhei și Lăpușna. Miron Costin, asemenea jafului ce s'a făcut atunci cu acela de pe vremea lui Ion-Vodă. Toate târgurile dintre Prut și Siretiu suferiră sălbătatea trecere a hoardei unite cu cetele căzăcești, ba chiar unele bande răzlețe pătrunseră și până la munte. „Din afară, la țară, au aflat toată țara pre acasă, cu dobitoace, cu herghelii, de care era pre atuncea plină țara“. Boieri fură uciși ca

¹ Sârbu, *o. c.*, p. 271.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCXXIX-XXX.

³ *Ibid.*, pp. CCXXXI-II.

⁴ V. și, la 1644, Hurmuzaki, IV², p. 531, no. DCXXII; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 27, no. XXI.

⁵ În lagărul polon se știa spre sfârșitul lui August 1649 că Hanul s'a îndreptat spre Bar pentru a pedepsi pe Moldovean; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 201, no. 2. Dar acel care conduse năvălirea fu numai locotenentul lui Calga. Pentru năvălirea din 1650, *ibid.*, p. 202. — Bătrânul Logofăt Teodor Ianovici muri în aceste bejenii; Miron Costin, p. 329.

Stefan Murguleț de la Cernăuți, „pământean vestit între Curte“; alții, ca soția lui Miron Ciogolea, merseră în robie. La Țuțora se așezară din nou corturile tăărăști.

Pe când Doamna era trimeasă la Suceava, Vasile-Vodă făcu ca și Chighecenii ascunși în pădurea lor, de unde se puteau apăra. Cu o oaste pe care un Polon o socoate la 5.000 de oameni, el își așază o reședință de bejenar în codrul Vasluiului, la Căpotești, unde se ridică, pentru rugăciunile domnești, o bială bisericuță de lemn, fiind locul strălucitului lăcaș al celor Trei Ierarhi.

În acest timp, Iașul ardea. „Unde și unde au rămas câte o dugheniță. Curtea domnească, casele boierești, tot orașul, într-o mică de ceas cenușă s'au făcut“, apărându-se, cu tot ce era ascuns în ele ca averi, numai mănăstirile, a căror cruțare o impusese pravoslavnicia Hatmanului căzăcesc. Trei Ierarhii fură însă cuprinși de imensele flăcări.

Trebui să se ajungă la un tratat de răscumpărare. Un izvor polon arată că Tatarilor li s'au dat 130.000 de taleri¹; Hmil se mulțămii cu 10.000 numai, dar Vasile trebui să primească pețirea Ruxandrei de fiul Cazacului, pe care până atunci găsisese mijlocul de a o ocoli². Tatarii căpătaseră și promisiunea unui dar anual și unei cabanițe³. Chemarea la

¹ Socoteala lui Miron Costin e exactă. Un raport olandes din Constantinopol vorbește de 120.000; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 238, no. LXXIV.

² I. Bogdan, *Doc. Ard.*, III. Tot acolo, pp. 27-8, se arată așezarea deosebitelor cete ale teribilei invazii. S'ar părea că totuși Ruxandra se măritase la Constantinopol cu tânărul Grillo. Un raport din 24 April 1643 al bailului vorbește de „il parentado“; Hurmuzaki, IV², p. 524, no. DCXIII. La 1645 Vasile intitula pe bătrânul Antonachi Grillo: „consuocero“; *ibid.*, pp. 541, 545, 549, și pe tânărul Ambrogio il numia: „ginere“; *ibid.*, p. 544. Anton Grillo, în 1649, se opusese la plecarea Ruxandrei; *ibid.*, p. 571, no. DCLXV. Ambrogio era în viață; *ibid.*, n-l următor. Dar la 1651 ambasadorul venețian la Viena arată că nunta nu s'a făcut și că moartea bătrânului Grillo a fost provocată de „cuscu“; Hurmuzaki, IX, p. 4, no. VI. Pentru neîngăduirea plecării Ruxandrei din Constantinopol, raportul olandes din 8 Iunie 1648, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 234-6, no. LXXI. Cf. și Hurmuzaki, V, p. 4, no. IV.

³ Miron Costin, pp. 318-21.

Poartă a lui Vasile fusese, poate, în legătură cu această năvălire; el răspunsese că *nu-l lasă țara*¹.

„S'au pustii orașele și satele și mănăstiri“, scria egumenul de la Humor². *Cu acest prilej se învederă însă pentru întâia oară, dacă nu încă acea necredință a boierilor care fierbea în ascuns, cel puțin nesiguranța basei militare pe care se sprijinia Monarhia aceasta nu numai în Moldova, dar, cum se va vedea peste abia trei ani, și la Munteni.*

Dărăbanii cutezaseră a încerca să prade casele domnești plecate în pribegie. Vasile-i pedepsi, arătându-se în fața lor, „încins cu sabie“ și încunjurat de pușcașii nemți, cari fuseseră ceruți de la Poloni³. Rebelii de o clipă fură desarmați, unii ajungând la închisoare și chiar la ocnă⁴.

„De atunci“, înseamnă acela care ca tânăr boier a văzut aceste lucruri, „au purces țara tot spre rău, den an în an, până astăzi“, și s'a dus „fericirea ei cea d'întăiu“⁵.

În acele zile cumplite, cărora li-a urmat ciuma miseriei, niciun ajutor n'a venit de la Rákóczy, din nou legat contra oricui cu Domnul muntean⁶, și nici unul de la acestălalt Domn românesc, cu care se făcuseră așa de puternice jurăminte. Din potrivă, Matei primise, la începutul acestui an, soli căzăcești, cari-i oferiră prietenia Hatmanului⁷: el fu chemat la Poartă și refuză⁸, arătând că-l împiedecă vrâsta și starea sănătății: se arăta dispus să meargă la mănăstire, *dacă nu i se dă ca urmaș un Domn străin*. — și aceasta însemna o succesiune a Moldoveanului⁹. Astfel el revenia la hotărârea, mai veche din 1642, a boierimii muntene înseși care se arătase în stare „a face ca Matei să se retragă de bună voie, dacă în locul

¹ Hurmuzaki, IV², p. 574, no. DCLXXV.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1188, no. MMCCXXV. Pază în Ardeal; *ibid.*, pp. 1180-90, no. MMCCXXIX.

³ Ar fi fost în număr de 4.000; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 201, no. 3.

⁴ *Ibid.*, p. 321.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Tört. Tár*, 1889, pp. 343-4. Cf. Sârbu, *o. c.*, pp. 282-3.

⁷ Sârbu, *o. c.*, pp. 276-7.

⁸ Tot așa și Vasile; *ibid.*, p. 573. Ar fi fost însă un plan al lui contra lui Matei.

⁹ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 153-4.

ILLUSTRISIMUS ATQ. CELSISSIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS DOMINUS BASILIUS D. G.
TERRARUM MOLDAVLE PRINCEPS. ETC.

Fig. 15. — Vasile Lupu, după o stampă contemporană.

lui nu se aşează o rudă („dependente“) al Moldoveanului¹. Şi lui Regep-Aga i se făcuseră de boierime aceleaşi declaraţii². Trecuse vremea când, la 1645, scriind despre situaţia la Tătari, cari pregăteau atunci surprinderea din 1650, aşa că toată lumea în Moldova era pe fugă şi el, Domnul, sta gata să încalce hotărât a „nu se lăsa ucis“, „ca o pasăre“, ei a se bate, Vasile putea numi pe Matei „fratele său“³. Moldova rămânea singură să-şi caute de nevoile ei, şi Domnul muntean, care abia se legase de Ardelean, era să vadă el singur, după ce va fi prefăcut indiferenţa faţă de Moldova într-o cumplită nouă duşmănie, ce şubred e sprijinul de dincolo de munte. Iar, cât de spre Turci, Hmîl era acum vasalul lor⁴.

Dar strânsă legătură a lui Matei, care era *aliatul în toată forma al Hanului*, cu prinţul ardelean nu avea să dureze. Tare pe oastea sa, pe care o declara făţiş, triumfător, că o ştie mai mare decât a lui Mihai Viteazul însuşi, el cerea altă formă de tratare, fără îndatorirea unor daruri anuale, care ar fi să atârne acum de bunăvoinţa sa. Şi ameninţa că, altfel, se înţelege cu Vasile şi cu pretendentul Székely⁵. Avea în acest timp cele mai bune legături cu Bulgarii, cari lucrau şi mai departe la opera lor de eliberare⁶. Cu indignare răspinsese Kemény astfel de propuneri ale „decrepitului“, care nici nu poate avea mult de trăit, decât aşa, mai bine nunta moldovenească⁷!

Pe când Vasile căuta să-şi întrebuiţeze toate silinţile pentru a tămădui după puţinţă rănilile adânci ale ţării sale⁸. Matei, considerat de Cazaci ca un mai vechiu şi sigur prieten, — Hmîl se vedea, de altfel, împăcat cu tustrei vecinii creştini⁹ —, era rugat de Poloni să-i împace cu acest teribil

¹ Hurmuzaki, IV², p. 525.

² *Ibid.*, p. 528, no. DCXVIII.

³ *Ibid.*, p. 541.

⁴ Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 202. S'ar fi dat ordine şi la Paşii vecini să-l susţie; *ibid.*, p. 203, no. 2.

⁵ Sârbu, *o. c.*, pp. 282-3 (şi după *Mon. Hung. Hist. Dipl.*, XXIV, pp. 418-9).

⁶ *Ibid.*, p. 287 şi urm.

⁷ *Ibid.*, pp. 283-4.

⁸ Prada lui Timuş la Dragomirna; Ghibănescu, *o. c.*, III, p. 126.

⁹ *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, p. 38 şi urm.

dușman¹. Tot odată el căpăta o nouă invoială cu Rákóczy, prin care acesta-i asigura ajutorul în cazul când Turcii ar căuta să calce „convențiile pe care Domnul și țara sa le au cu Poarta Otomană”². Era cea d'intăiu recunoaștere a faptului că Țara-Românească era un Stat de sine stătător, având numai anumite înțelegeri cu Imperiul Sultanilor. În schimb se promite Ardealului concursul militar, și contra Turcilor și Tatarilor, anume pomeniți. Dar Matei admite clausele contra cărora luptase: a tributului și darului de cai³. O mare solie merse în Ardeal pentru a face jurământul⁴. În sfârșit, când Tatarii cerură Domnului muntean să consimtă și el la plata unui tribut pe care-l fixau la 80.000 de taleri, bătrânul ostaș făcu pe acești barbari să treacă printre rândurile unei puternice oștiri, socolită, firește cu exagerare, la 50.000 de călăreți, trimetând răspunsul că o astfel de sumă nu se poate da decât unui suzeran și, dacă vrea Hanul, n'are decât s'o încerce față de o țară care vădit era așa de bine păzită⁵. În Mart 1652, un trimes al lui cerca încă odată în zădar cercurile austriece⁶.

Astfel asigurat și având la îndemână mijloace așa de mari, Matei nu putea gândi rău nimănui: toată grija-i era numai să fie la adăpostul oricării surprinderi și să fie lăsat a-și urma opera de cultură începută. Față de vecinul său din Moldova, care va deveni el prietenul Cazacilor, odată aliați trecători ai Munteanului, el nu înțelegea să lupte altfel decât prin isprăvi în acest domeniu. Din parte-i, Vasile trecu acești ani, 1651 și 1652, prin mari încercări tocmai de spre partea Polonilor, cu cari era de mult legat, și a Cazacilor, de a căror prietenie și încuscrire îi era și teamă și scârbă.

Acei ani represintă momentul hotărîtor pentru cariera fulgerătoare a bătrânului Cazac Bogdan. În 1651 se credea că el

¹ *Ibid.*, XXIV, p. 424; cf. Sârbu, o. c., p. 297, nota 5.

² *Mon. Ccmît. Trans.*, XI, pp. 133-4 (25 April 1651).

³ *Ibid.*, pp. 61-2; *Tört. Tár.* 1889, p. 457.

⁴ Sârbu, o. c., p. 304.

⁵ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 172 și urm. Și în 1650 Matei ar fi trimes răspuns Tatarilor că-i așteaptă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 239, no. LXXIV.

⁶ Hurmuzaki, IX, pp. 10-11.

ar putea să treacă și dincolo de vrajba veche, de „războiul servil“ al unui Spartacus bețiv și grosolan, cu Polonii, pentru ca să atace Imperiul, cu „bolșevismul“ unor puteri militare bine organizate și gata de orice sacrificiu¹. El se plângea lui Vasile că Ianus Radziwill, ginerele acestuia, vrea să i se amestece într'un războiu care stătea să se redeschidă: în așteptarea nunții fiului său Timuș cu Ruxandra, el se privia acum ca fiind cuscrul mândrului și bogatului Moldovean, care nu știa cum să lungească lucrurile ca să scape de cinslea unei asemenea încuscrii nedorite².

De altfel Hmil însuși cerea această zăbavă a căsătoriei, ca unul care se gândia, nu la nuntă, ci la războiu, având „să frângă grumazul la câțiva“³. Din partea lui, Vasile aștepta cu nerăbdare ca noua campanie cizăcească, anunțată cu atâtă încredere, să se mântuie cu un răsunător și definitiv desastru, care să-l scape și de Cazaci și de aliații lor, Tatarii, cei din Bugeac fiind socotiți de Rákóczy că ar putea să atace Moldova, ceia ce Matei, desprețuind puterea lor singură, considera peste mijloacele lor⁴.

În vară o mare luptă se dădu la Beresteczko între oști pe care exagerarea contemporană le socotia așa de puternice „cum nu s'au mai văzut supt soare“⁵. Prezența Românilor, firește numai Moldoveni, în lagărul polon, e de netăgăduit, de și s'a mers până la socoteala unui contingent, imposibil, de 4-5.000 de oameni⁶. Biruința fu a regelui Ioan Casimir,

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 204, no. 1.

² *Ibid.*, pp. 204-5. Nunta se amânase de la Crăciun 1650 la Paștile anului 1651; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1192, no. MMCCXXXVII. Cf. și Hurmuzaki, V, scrisoarea din 16 Ianuar 1651 a lui Rákóczy; VIII, pp. 538-9. V. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCXXXV. Ruxandra ar fi fost să se mărite cu un Zamoyski, un Wisznowiecki; *ibid.*, p. CCXXXIV. Mitropolitul Varlaam mersese la Cehrin și pusese la cale nunta; Mihailowski, *o. c.*, pp. 592-3.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 205, no. 1.

⁴ Sârbu, *o. c.*, p. 310. Vasile ar fi oferit și ajutoare Polonilor; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 205, no. 2 (20.000 de ostași!). De fapt, Miron Costin luă parte la aceste lupte; p. 321. Se mai credea că Bugecenii n'au venit să ajute pe ceilalți Tatarî, de frica Moldovenilor; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 205, no. 3.

⁵ *Ibid.*, p. 206, no. 3. Se vorbea de 500.000 la Poloni cu un milion de cai! De cealaltă parte, 300.000 la „Turci și Tatarî“

⁶ *Ibid.* Erau însă și Români din Polonia; *ibid.*, p. 207, no. 1. Tatarî

și Vasile fu așa de bucuros, încât puse caftan pe umerii pârcălabului său de Holin, care-i aduse vestea cea bună¹. Pacea de la Bialocerkow părea să fi stâmpărat pe multă vreme roiurile zburdalnice ale lui Hmil. Și, cum intrigile Grecului Pavlachi, care umbla după Domnia Moldovei și era socotit ca acela care a făcut să fie invitați Domnii la Poartă, — am văzut ce răspuns au dat și unul și altul, — fură curmate prin executarea lui, cum Patriarhul, privit ca asociat al acestuia, se clățiina în Scaunul său², zilele bune păreau că se întorc iarăși pentru atât de încercatul Domn.

Dar, pe când o oaste polonă, formată din contingente indigene și străine, se desfăcea tot așa de ușor cum se făcuse, cetele Tatarilor și Cazacilor se adunau de la sine pentru prada obișnuită și cu atât mai mult pentru o răsbunare ca aceea cu care acum ele se simțiau datoare. Puștile ce se putură opune deci, în 1652, călcătorilor de pace, cari-și retrimeseră oștile, fură neîndestulătoare, pentru a li răspinge furioasa izbire. În zădar aștepta Vasile ajutor polon pentru el, în momentul când ginerele în perspectivă se gălia să vie înarmat pentru a-și face pețirea, în zădar Nicolae și Andrei Potocki scriau că nu poate fi părăsit acest vechiu și bun prieten; peste câteva săptămâni toată puterea militară polonă era zdrobită³. De la 1619, din zilele de la Țuțora, nu suferiseră Polonii o nenorocire ca aceea care-i ajunse acum. Miron Costin, martur al acestei cumplite înfrângeri, care a fost o distrugere, arată că mai toată pedestrirea a căzut supt sabia acelor cari se înțeleseseră a nu lua robi, câțiva numai din călărime putându-se mântui. Hatmanul Kalinowski și fiul său își făcuseră datoria, luptând până la moarte în această bătălie de la Batow⁴.

din Dobrogea trec atunci pe la Ciubărciu peste Nistru; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1195-6, no. MMCCXLII. Amenințări tătarești; *ibid.*, p. 1198, no. MMCCXLVI.

¹ Miron Costin, p. 321.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 239-41, no. LXXV.

³ V. *ibid.*, p. CCXXXVIII și urm.

⁴ P. 321. Pentru fuga la munte a Moldovenilor în vara lui 1652; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1207, no. MMCCXLVI. Rákóczy îngăduie primirea la Bistrița a boierilor prieteni; *ibid.*, p. 1208, no. MMCCXLIX. Se auzi apoi de retragerea de la Tatarsi a lui Hmil și de gălirea nunții; *ibid.*, p. 129, no. MMCCCLXXX.

Trebuie deci, acuma, când Hmil avea un răgaz de triumfător, să se meargă până la nunta Ruxandrei cu acela care, după povestitorul moldovean, cunosător al oamenilor de atunci, era „numai singur chipul de om, iară toată firea de hiară“. Scrisori ale lui Timuș impuneau ținerea făgăduielii¹.

Cu acest prilej pentru ultima oară se desfășură marea pompă a acestei Domnii cu caracter împărătesc. Înaintea solilor veniți de pretutindeni, și de la vecinul muntean, acesta arată încă odată ce poate bogăția și înalta sa cultură socială, de tradiție bizantină: „Domnie de optsprezece ani și Impărăției, ca bișug și ca cinste, sămănătoare“².

Toma Cantacuzino merse să întâmpine pe urîtul ginere viteaz, cu fața stricăță de vărsat, la Soroca, oferindu-i, nu calul de războiu cu care era deprins tânărul Cazac, ci o cocie cu șase cai; dar bănuiala căzăcească făcu ca Toma să fie chemat dincolo de Nistru, la Iampol, și reținut ca ostatec, așteptând pe fratele lui Vodă, Hatmanul, care fusese cerut dintru'ntăiu, pentru aceiași chezășie³. Prin Bălți alaiul oaspeților temuși înainta acum spre Iași. Cu opt cai de ginere, frumos împodobiiți, Vasile ieși înaintea celății sale de Scaun, comandând 8.000 de ostași, aceia cari așa de mult îi lipsiseră în zilele celor mai mari primejdii, dar cari acum figurau cu tot atâta măreție ca atunci când îi văzuse „biscopul“ catolic Bandini. Era și cu acest prilej, spune povestitorul polon care descrie nunta, „un vrednic monarh și potentat, a cărui vitejie nu se poate înfățișa în de ajuns“. Pe două rânduri acești soldați de lux se înșirară ca să lase să treacă cei 3.000 de strașnici luptători ai lui Timuș, abia întorși de la cea mai mare a lor ispravă, a cărei pradă se vedea pe veșmintele lor încărcate cu aur și mărgăritare.

Domnul Moldovei, îmbrățișându-și noua rudă, îi ținu o cuvântare, la care nu se dădu niciun răspuns de Timuș, sarcina revenind secretarului polon Wychowski.

În zgomotul tunurilor și sinețelor descărcate, în sunetul

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, l. c.; *Studii și doc.*, IV, p. ccxxxix.

² Iorga, *Acte și fragm.*, l. c.

³ După Miron Costin fură reținuți pentru aceasta fiii fraților lui Vodă, Gavril Hatmanul și Gheorghe, ca și tinerii boieri Niocolae Buhuş și Ioan Prăjescu; pp. 321-2.

musicei turcești și al tarafului de Țigani, își făcu ginerele întrarea la Curtea odinioară arsă de ai săi. Ceremoniile obișnuite urmară, cu danțuri, cu ospățul cel mare, cu pehlivăniile orientale, pe când Cazacii, așezați în vii, luau la goană pe Evreii din dugheni, femeile, care-și cântau al lor „lado, lado“ de acasă¹, mergând la cărvăsarie să caute băuturile obișnuite. După slujba nunții, de bună samă în strălucita biserică a Trei Ierarhilor, și zilele de petrecere care urmară, după schimbarea darurilor, care fură scumpe și din partea lui Timuș, soțul și soția plecară spre pustiul căzăcesc, la 6 Septembrie². Zestrea Ruxandrei fusese, ca și a Mariei, de 150.000 de galbeni în bani și 50.000 în giuvaieră³.

Intemeiat pe această legătură, Vasile încercă să joace din nou vechiul său rol de mediator între învingători și învinși, cari însă cereau să li se dea ca ostatec Iurie, fiul cel mai mic al lui Hmil⁴. În timpul nunții chiar, el ar fi vorbit lui Timuș de pace, și acesta, scoțând pe jumătate sabia, ar fi strigat că războiul va ținea „cât va fi un os de Polon și de Cazac“⁵. Dar el nu știa că acela care se mândria că a căpătat prin norocul său în luptă „aproape jumătate din regatul Poloniei: Ucraina, Rusia Albă, Volinia, Podolia și toată Țara Rusească“, scria Turcilor, „închinându-li toată pravoslavia“, în numele unei oștiri de 300.000 de oameni, gata ori-când de războiu, — și era gata să jure înaintea Pașilor vecini, de Silistra și de Cetatea-Albă —, oferia să cucerească restul Polonia și Lituania, *dacă număi i s'ar da ca prealabilă răsplată, Domnia Moldovei*, Vasile, care se pare că, atunci, nu se învoise încă la nuntă, fiind de fapt un trădător al Impărăței⁶.

¹ Miron Costin, l. c.

² Ed. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 34 și urm. (în limba polonă); Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 208 și urm. (traducere germană).

³ Hurmuzaki, V², p. 2, no. II. O scrisoare a lui Vasile către residentul imperial la Poartă, 15 Septembrie 1652; Hurmuzaki, V, pp. 11-2, no. XIV.

⁴ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, I, p. 33, no. XXVI. Cf. *ibid.*, p. 43.

⁵ Hurmuzaki, IX, pp. 15-6, no. XXVI. Cf. și *ibid.*, p. 17, no. XXVIII. O preținsă neînțelegere între Timuș și tată, care ar fi rămas dușman al lui Vasile; *ibid.*, p. 18, no. XXXI. V. mai departe în text.

⁶ *Ibid.*, p. 41. Pentru zvonurile politice care urmează această nuntă, Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCXL-1.

Fig. 16. — Ioan, fiul lui Vasile Lupu, după o țesătură.

Dar peirea i se pregătia în momentul când se gătia să joace din nou rolul, care-i adusese atâta reputație, de împăciuitoar la hotarele sale¹.

De mult, boierimea de țară se simția înlăturată de Grecii din jurul Domnului. Un Nicola Catargiu ajunsese a fi sfetnicul cel mai ascultat și el jucase rolul de căpetenie în negocierea căsătoriei domniței Maria cu Ianus Radziwill². Întâlnim dese ori întrebuițat în misiuni. Frații Cantacuzini, Toma și Iordachi, aveau în mână Vistieria și erau neconțenit în jurul Domnului. Pe acesta-l vedem cerând de la Poloni eliberarea cutărui Grec de la dânsul, găsit în tabăra căzăcească³. Represintanții la Poartă erau, în 1657, Catargiu, intitulat fost Mare Vistier, Ionașcu, fost Agă, dar lângă ei se află Iordachi Cantacuzino, în calitate de fost Postelnic Mare, un Mare Păharnic Ramandi, un grămatic Iorga, un Dima Rusul, un Scarlat, un medic Iani, un Conduratu, un Parvana, un Margariti, un Pantazi, „gelepi“, un fost Cămăraș la chervășărie, Neculae Pană, un Asanachi, fiul lui Constantin Asani Celebi, un Iorga Asani și fiii lui, un Apostol Mavrodi și un Nichita⁴.

De aici nemulțămiri, în care se amesteca și conștiința că toată această pompă, tot acest prestigiu costă prea scump. Aceasta o spunea un tânăr boier Sturdza pe la Hotin, în 1640 încă, unui Polon în trecere: el singur plătește de obicei o sută de zloți roșii pe lună, și, când poruncește Domnul, și pe săptămână, iar țărani, de și satul e mic, dau pe lună opt sute de zloți⁵. În 1651 se afla în Ardeal, cu o misiune de la Domnul său, unul dintre cei mai bogați boieri ai Moldovei, Gheorghită, fiul lui Dumitrașcu Ștefan; el căpătase, de și cunoștințele-i de carte nu erau din cele mai bogate, locul pe care-l ținuse atâția ani cu vrednicie Teodor Ianovici. Era un om pasionat și gata de hotăriri răpezi; căsătoria lui cu Safta, fiica lui Boul⁶, boierul influent și ambițios de la în-

¹ Cf. și I. Tanoviceanu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXIV (1901).

² I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, la această dată.

³ *Ibid.*

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 343.

⁵ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 46.

⁶ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCXVIII, nota 2.

ceputul acestui secol se făcuse printr'o răpire, făcând să se întoarcă rădvanul întâlnit în cale la casele lui de țară¹. Cu prilejul acestei misiuni el arăta lui Mikes, unul dintre cei mai de samă sfetnici ai lui Rákóczy², că, nu numai boierimea, dar toată lumea nu mai poate răbda povara unor dajdii neconținut crescute³.

Cândva, la începutul anului 1653, Gheorghică Logofătul, cu frumoasa iscălitură, și, cu o iscălitură primitivă aspră, ca a unui om care fusese ridicat „den obiale“, Ștefan Marele Serdar, se îndatoriau față de prințul ardelean, „pre sufletul nostru cel creștinescu, cum așa să ne ajute noă Dumnezău și Sfânta Maria Prejista și sfenții îngerii și toții sfenții lui Dumnezău și Sfânta Beaserecă și Sfântul Post“ că, „de i să va face milă Măriei Sale Craiul Ardialului de aciastă săracă țară și va lua de pre asupra noastră pre Vodă care este acum, pre Vasile-Vodă, și pintru acesta lucru va porni Mărie Sa oștile, să nu vom putē amândoi, iar unul dintre noi vom merge în oștile Măriei Sale, iar cellalt dintre noi vom fi în potriva lui Vodă, ca nice să poată a stränge oști, nice el să poată scăpa, și avuție lui Vodă, unde vom ști, Mării Sale au omului Măriei Sale vom face știre, și vom nevoi cu toată putere noastră ca să mergă la mânăle Măriei Sale“⁴. Nebănuind asemenea gânduri ale lui Gheorghică Ștefan, Domnul dușmănit în ascuns îi dădea, cum am spus, locul de Logofăt Mare pe care-l ținuse până la moartea sa, după începutul lui 1648 Teodor sau Toderășcu Ianovici⁵.

Prințul Ardealului, veșnic cu ochii asupra Coroanei polone, crezu că se poate îndeplini împotriva acestui om care nu mai avea sprijin în țară și care pierduse favoarea Turcilor, care, în sfârșit, devenise, prin încuscrirea cu Cazacii, un dușman al Poloniei, ceia ce făcuse odinioară dincoace de munți un

¹ Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. Kogălniceanu.

² Călătoria lui în Moldova la 1648; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1167-8, no. MMCLXXI.

³ Sârbu, *o. c.*, pp. 308-9.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 29-30, no. XXXIX.

⁵ O scrisoare a lui, pentru niște păhare de argint cerute Bistrișenilor, la 12 Ianuar 1648; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1166-7, no. MMCLXIX.

Sigismund Báthory. Il jignise neizbânda fratelui Sigismund¹, care trebuia să fie soful Ruxandrei, și căsătoria ei cu Timuș era încă un motiv de dușmănie.

Această înălțurare a Domnului moldovean, așa de zguduit și de isolat, ar fi vrut s'o facă însă nu el de-a dreptul ci cu ajutorul lui Matei, trezind între Muntean și vecinul lui dușmănia de odinioară. Presintând pe Vasile ca fiind gata de un atac asupra Țării-Românești, ceia ce era o imposibilitate, — și se va adăugi pe urmă că e vorba de a găsi un rost domnesc la noi lui Timuș, ceia ce era tot așa de neadmisibil, cu statornicul respect față de originea dinastică sau măcar locală a stăpânitorilor —, el îl invită să facă un războiu preventiv².

Răspunsul bătrânului, care-și mărturisia totuși neîncrederea în Domnul vecin, pe care-l privia ca o fire nestatornică, — și de aceia nu-i merge bine nimic —, fu că o asemenea întreprindere nu e cu puțință. Știind ce intrigi se țese în jurul moștenirii sale, care trebuia să fie apropiată, dându-și samă că boierii nu se mai uită în primul rând la dânsul, ci la aceia cari-i pot fi urmași: ori nepotul de soră, Diicul (Dinicu, Constantin), ori fiul din flori, odată însemnat la nas, dar apoi iertat și pus în rosturi înalte ostășești, alt Constantin, al lui Radu-Vodă Șerban, el mărturisește că nu mai este la el acasă vechea bună înțelegere a tuturor. De nimeni n'are a se teme, el însuși, sau acel urmaș care va fi să fie. Țara a putut să reziste pe vremea când Domnia lui avea altfel de dușmani decât acuma. Și el adăugia că, mai la urma urmei, „cheltuielile ce ar fi să se întrebuinteze fără folos întru aceasta (războiul cu Moldova), găsim mai bine a le îndrepta către alte scopuri mai vrednice“³.

¹ Ei moare la 4 Februar 1625.

² *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 99-103.

³ *Ibid.*

CAPITOLUL VIII.

Lucrul de tipar al lui Vodă-Matei

Scopurile de cultură ale lui Matei le cunoaștem. Opera de tipărire folositoare slujbei bisericesti și sufletului creștin urmase și după data la care ne-am oprit pentru a urmări legăturile politice care duseseră la acest punct. La 1649 apare, nu în vre-o mănăstire, ci la Târgoviște chiar, un *Penticostariu* sau „Triod înflorit“ slavon, pe care-l scoate cu banii săi Doamna Elina, la sfârșitul zilelor ei, prefața, pompoasă, în care se arată că e o operă potrivită destinației sale, fiind datorită, firește, lui Udriște Năsturel. „Stăpâna întregii țări ungro-vlahe, transalpine“, o închină lui Damaschin, de la mănăstirea lui Sfântul Sava Sârbul de la Muntele Athos, un călugăr sârb de acolo, Ioan din Gomionița, ostenindu-se cu îndreptarea lucrului făcut de tipograful slavon Proca¹. În anul următor, un ierodiacon Mihail plătește pentru a se da în românește *Cartea ce să cheamă pogribania preoților mireani și a diaconilor*. E o lucrare literară îngrijită, în care „s'a alăturat izvodul slavonesc lângă cel grecesc“, prin „oameni cărturari buni și înțelepți“. Această cărticică de ceva peste cinzeci de pagini e deci închinată numai serviciului, „lămuriciunea“ clerului². Forma e limpede și arată o muncă pricepută și cinstită.

Tipografia din Târgoviște nu era cea de la mănăstire, mutată în cetatea de Scaun, de vreme ce în același an teascurile egumenului de la Câmpulung, Melhisedec, dădeau o

¹ Bianu și Hodoș, o. c., I, pp. 171-5, no. 55. *Triodul* de la n-156 nu poate fi decât tot acesta.

² *Ibid.*, pp. 175-7, no. 57.

³ O scrisoare a lui din 1646, românească, în Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 129-30, no. 7. O alta, fără dată, *ibid.*, pp. 130-1, no. 8.

Psaltire slavonă, menită, ca și alte publicații în limbă străină ale acestuia, să treacă granițele¹.

Mitropolitul Ștefan însuși, „cu mila lu Dumnezeu, arhiepiscop, mitropolit al Târgoviștii, Plaiului și a toată Ungrovlahia, exarhul Sfântului Scaun Apostolesc Costandinopol“, e acela care ieă asupra-și în anul următor, 1651, publicarea cărții despre taine, *Mistirio sau Sacrament*, titlu greco-latin. Ea nu e un răspuns la cele *Șapte taine* din Iași, 1644. Aceste abia cizzeci și trei de pagini nu pot să fie concurență operei, de șase ori mai întinsă, a învățatului Eustratie Logofătul; cu atât mai mult că existenței cărții, mult superioare, a Moldovenilor un i se consacră nici măcar o alusie, și aici nu e vorba de lămuriri teologice, ci numai de rugăciunile la cele șapte taine².

În sfârșit, pe vremea când se uneltia răsturnarea lui Vasile-Vodă, tipografia din Târgoviște își însușia o parte din cuprinsul „cărții de învățături“ a lui Varlaam prin întinsa lucrare a unei noi *Pravile* sau, cu titlul întreg: „Indereptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierescă și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești, Pravila Sfinților Apostoli“, — cuprinsă în cele „Șapte Taine de la Iași —, „acealea 7 săb[oare] și toate ceale nemeaztnice, lângă aceastea și ale s. das[cali] a lumii: Vasile Vel[ichi], Timothei, Nic. Nicolae (*sic*), Theologhie dumnezeeshilor bogoslovi, scrise mai năinte și tocmile cu porunca și învățatura blagocestivului Împărat chir Ioan Comninul de cuvân[tătoriul] diac[on] al mar[r]ii Besearci lu Dumnezeu și păzitor de pravili, chir Alexie Aristinu, iar acum de întâi prepusă toată de pre ellingaște pre limba rumănească“.

La 1651 egumenul era însă Dionisie; *ibid.*, pp. 29-30, no. 1. In *Rev. arch.*, VII (1886), p. 346 și urm., *Inventaire des pièces manuscrites grecques des XVII-e et XVIII-e siècle, conservées dans les Archives du couvent Saint-Louis à Péra de Constantinople*, de André Leval, p. 353, se semnalează scrisoarea „de prietenie“ a lui Matei Basarab către Iachint, arhiepiscop de Smirna (5 Februar 1654).

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, pp. 177-8, no. 58. Lucrătorul, Preda „Stancevici“, e de sigur fratele lui Proca „Stanciovici“, pomenit mai sus, ca lucrând la Dealu și apoi la Târgoviște.

² V. în Prefață (*ibid.*, p. 182): „Nu cum au fost până acmù slovenește tipicurile, carele nu le pot ști cinstiții și cuceriții preoți, pentru nesebuiala lor, ce tot rumănește toate tot pre rând“.

Acela care a căutat originalul, pe care i l-a pus la dispoziție în sfârșit, după zădărnice cercetări și la Patriarhul ecumenic, ca manuscript, — căci Mitropolitul declară că nu mai poate avea încredere în tipăriturile atât de adesea ori pătate de eresie, — Vistierul al doilea al lui Matei, Gheorghe Karydis din Tricala, e un călugăr ardelean, care iscălește, cu pretenție de învățătură clasică, „Daniil m[onah] Panonianu“, „Panonia“ lui fiind din vre-un sat de peste munți. Se arată ca ucenic smerit al celor doi dascăli chioți așezați în Țara-Românească, Ignatie Petritzi și Pantelimon Ligaridi. A doua Prefață, datorită Mitropolitului, care s'ar părea că face un joc de cuvinte numind „lupul“ pe Satana „înșelătorul“, adaugă, într'un potop de frase tot așa de greoiu țesute ca și ale tălmăcitorului din grecește, lămuriri asupra izvoarelor ca și asupra scopului tipăriturii oferite „acestii oblastii și micșoare țări“. Dar originea sătească a Mitropolitului îl face să se coboare la realitate, definind astfel îndreptariul din mâinile meșteșugarilor: „când lucrează lemne sau pietri, fiind nodoroase, străambe și colțoroase și neneatede, puind acel dreptariu, le locmesc și le netezesc și așa le alcătuesc una cu alta“. Ipo-crat apare deci curios în această stângace înșelătură și istoria Papilor, urmată de a vechii Rome profane, cu „ypatii“ ei, e tot așa de puțin la locul ei. Nu lipsește nici un fel de naivă istorie a legislațiilor de-a lungul secolelor.

De fapt, pe când Daniil, care-și mai zice și „Andreas“, adică Adrian, anunță că va da, și cu binecuvântarea lui Paisie de Ierusalim, numai traducerea textului acestui compilator bizantin Alexie Aristenos din insula Rodos, o mare parte din imensul volum de aproape opt sute de pagini cuprinde, fără vre-o îndreptățire sau explicație, lucrarea moldovenească a lui Eustratie, pe care o îndreaptă numai ca formă, ici și colo¹.

Tot în șirul traducerilor și din grecește se așează și cea *Tárnosenia*, tot din 1652, care poartă cu mândrie ca prime titluri pe cel grec: „engheniasmos“ și pe cel slavon. Tipăritorul pare a fi fost un Moldovean, căci, — ciudat cas cu totul unic, — lui Ștefan i se zice, moldovenește: „a toată Țara

¹ Prefața, *ibid.*, pp. 190-203. Pentru ediții, Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, ed. a 2-a, p. 280, nota 2.

Muntenească“, așa cum dorise, ca osebite de Moldova, și Ureche (dar în prefață firește el apare ca „arhiepiscop și Mitropolit a păzitei de Dumnezeu cetate Târgoviștii și a toată Ungrovlahia“). Și aici sânt citații de autori, până la Pahimere, care arată o ridicare însemnată de nivel.

Insemnătatea mare a acestei cărți este stă însă în aceia că pentru întâia oară se dă în românește tipicul, rugăciunile, — un început de romanisare a slujbei care se va continua mai târziu numai, și nu fără mari greutate.

Insemnat în aceste lucrări e înainte de toate rezultatul silinților de a potrivi cu graiul vorbit pe la jumătatea acestui veac al XVII-lea formele aparținând unei limbi de o atât de înaltă dezvoltare ca aceea grecească. Astfel toate aceste Pravile, între care și întâia traducere munteană, sânt un tezaur de cuvinte aduse să însemne noțiunile cele mai înalte și mai fine ale cugetării juridice. Nu e nicio încercare, cât de slabă, care ar fi cerut altfel de cunoștinți și de simț al vieții reale, de a lega severele norme de judecată ale Romei romane și ale Romei bizantine de realitățile unei vieți patriarhale în care însă, la fund, erau totuși aceleași principii. Dar, când e vorba de anume vinovății și pedepse, obiceiuri și reguli, traducătorul, cel muntean, un Român de naștere, venit din Ardealul rural, fără Stat al nației, mai mult decât Moldoveanul la care putem bănuși o origine străină, grecească, trebuie să recurgă la felul de a vorbi al mediului său, și, cum orice traducere este și o adaptare, el ajunge astfel, prin ce adaugă și ce scade la sensul originalului, a da și lămuriri despre obiceiul pământului al nostru, care ar trebui alese și interpretate cu cea mai mare atenție. Aceasta în același timp când limba însăși, silită să urmărească asemenea idei și să îmbrace astfel de formule, câștigă prin câteva lucrări de traducere ceea ce n'ar fi putut culege dintr'o lungă dezvoltare a literaturii originale.

Dar, pe când Țara-Românească a lui Matei, continuându-se publicarea cărților slavone trebuitoare slujbei bisericești sau ajutându-se pioasele dorinți ale cutărui cleric spre folosul religios și moral al contemporanilor săi, căuta să arăte că poate susține concurența în domeniul unor întreprinderi

literare mai grele, în Ardeal cea ce am putea numi imperialismul celui de-al doilea Rákóczy, care urmăria de fapt o dominație ca a lui Sigismund și a lui Gabriel Báthory asupra unui nou sistem de „Dacie“ până la Dunăre, se manifestă și în noua activitate de tipar, mult superioară ca gândire și chiar ca formă, a Bisericii din Ardeal supt conducerea istețului nou Mitropolit Ștefan, — după numele celui al Ungrovlahiei —, care se chemase în mirenie Simion și nu era poate decât însuși acel Simion Dascălul care a adăugit și mai ales netezit pe alocurea cronica lui Ureche¹.

Căci, — și pe aceasta se sprijină încercarea de influență ardeleană dincoace de munți —, viața bisericească a Românilor din toate provinciile tinde, prin schimbarea de loc, de atârănare, a oamenilor spre o acțiune comună, solidară.

Am văzut pe Udriște Năsturel înțelegându-se cu mitropolitul Varlaam pentru Răspunsul la catehismul calvinesc, pe „Panonianul“ Daniil Andrean lucrând la Târgoviște pentru ca apoi, după moartea lui Matei-Vodă, el să se întoarcă în Ardealul său „panonic“ și să fie succesorul, de înaltă cărturărie grecească și de sigur și latinească, al lui Simion Ștefan. Un călugăr Silivestru fu chemat acolo, în Ardeal, pentru a începe, după un text slavon, o ediție locală a Noului Testament, și acest ieromonah muri la un lucru care trebui reluat pe o basă mai largă².

După ce, la 1648, cu un tipograf brașovean care nu arată a fi Român, Martin Major, se publicase la Alba-Iulia, cu litere latine și cu o prefață în ungurește, pentru Biserica

¹ În acte interne, el își zice numai „Vlădica Ștefan ot Belgrad și a toată țara Ardealului“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 28, no. xxxvii. În această scrisoare ca și în Prefeți se păstrează moldovenescul *d* în loc de *ă* final. Scrisoarea lui, din care am dat un facsimile la locul arătat mai sus, e de o rară fineță.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 169. Vedem și călugări de la Voroneț adunând milostenie în Maramurăș și în Ardeal; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1177, no. MMCXCVI. În Maramurăș funcționa pe atunci un episcop românesc, Sava, în legături cu Moldova; *ibid.*, p. 1183, no. MMCCXVI. De el, și nu de Sava Brancovici, cum credeam altă dată, e vorba în scrisoarea lui Rákóczy către Bistrișeni, care-l arată fugit în Moldova; *ibid.*, p. 1199, no. MMCCXLVIII. Iar în mănăstirea de la Moiseiu era, pe lângă preot, și un protopop; *ibid.*, p. 1190, no. MMCCXXX.

„valaho-maghiară“ din Banat și școlile ei supt ocrotirea Banului român de acolo, un viitor prinț, Românul Acațiu Barscai, un Catehism calvinesc, tradus din limbile maghiară și latină de predicatorul Ștefan Fogarași, pe care numele-l vădește a fi din Țara Oltului ardeleană, — lucrare de luptă, nu atât cu vechea ortodoxie, domoală supt prigonire, ci cu catolicismul, ale cărui „rosarii“ și „breviarii“ sânt atacate în cuvintele de lămurire, — și se aștepta și o Psaltire tălmăcită de același, Vlădica ardelean se putea mândri cu editarea strălucitului *Nou Testament*, ieșit, cu acest titlu de latinătate, în aceiași capitală a Ardealului¹.

E iarăși o lucrare care se recomandă pornind de la un text grecesc înaintea celui slavon și corespunde astfel noii tendinși spre formele primare, ale cărturarilor din amândouă țările românești libere. Dar însemnătatea ei nu stă numai în această lăudată autenticitate.

Prefața unui șef de Biserică, mesfătuit și necondus de mneni, ci lucrând după însuși îndemnul sufletului său, — el își zice, mândru: „arhiepiscop și mitropolit Scaunului Belgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată țara Ardealului“, — începe curagios cu afirmația, sprijinită pe Scriptură, că „n’au făcut Dumnezeu oamenii pentru Craiu, ce au ales Dumnezeu și au rânduit Craii și domnii pentru oameni“, ideie pe care o simțim nu odată în judecățile cronicii lui Ureche. În cuvinte frumoase se arată supremația culturii, care e așa „cumu-i de treabă lumina în casă, în vreme de noapte“. Rákóczy e lăudat pentru grija de „cărțulari“, pe cari-i trimete în Apus „să învețe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezeu din Scriptură jidovească și greciască“. Și în Biserică „Rumănilor cari sânt în țara Măriei Sale“, el a dorit deci să fie acel Cuvânt al lui Dumnezeu care lipsia de prea multă vreme. S’au căutat astfel, între „popi“, „preuși cărțulari și oameni înțelepți“, în stare să întrebuițeze și texte grecești și latine, nu numai cele slavone, obișnuite. S’au adus, natural de la Târgoviște, și meșteri de tipar, „tipografi“. Se arată că „izvoadele“ sânt, întâiu, cel grec, apoi traducerea Sfântului Ieronim, iar, în ce privește pe cel sla-

¹ Pentru condițiile materiale ale publicării, I. Minea, în *Cercetări istorice*, V-VII, p. 350.

von sau „sârbesc“ e acela de curând apărut la Moscova. Se insistă asupra felului de presintare, cu „șuma la toate capetele și în șumă sântu stihuri“. Se subliniază păstrarea cuvintelor grecești fără corespunzător în românește, ca: sinagogă, publican, gangrenă și chiar „pietri scumpe carele nu sâ știu rumănește ce sânt, nume de oameni și de leamne și de veșmente și altele multe carele nu sâ știu rumănește ce sânt, noi încă le-am făcut greciaște, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa“. Și acum vine acel loc adesea citat, în care se arată preocuparea ca textul, prin cuvintele întrebunțate, să poată fi înțeles oriunde, cu părerea de rău numai că „răsfirarea“ Românilor prin mai multe țări i-a făcut să împrumute de la alte nații elemente străine de circulație numai locală. Și se fixează principiul, ara de sănătos, care n'ă putut pleca decât de la o minte luminată cu instinctul a ceia ce trebuie făcut pentru a se ajunge la doritul graiu unitar: „Rumânii nu grăescu în toate țările într'un chip, încă nici într'o țară toți într'un chip. Pentr' aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip: au veșmânt, au vase, au altele multe nu le numescu într'un chip. *Bine știu că cuvintele trebuie să fie cu banii, că banii aceia sânt buni cari îmblă în toate țările; așa și cuvintele acelea sânt bune carele le înțeleg toți.* Noi drept aceeaia ne-am silit, de în cât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți: Iară, să nu vor înțeleage toți, nu-i vina noastră, cei de vina celuia ce-au răsfirat Rumânii printr'alte țări, de ș'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într'un chip“¹.

Pentru întâia oară se pune a atât de grea problemă, și ea căpăta o soluție atât de înțeleaptă. Câtă deosebire între acest ton și acela al bietului predicator pentru Lugoj și Caransebeș, care vorbește odată numai de neamul „maghiar“ în care confundă pe al său! Și acela care știe deosebirile de vocabulariu de la o țară la alta arată că a trăit și în mijlocul altor Români decât aceștia din Ardeal, din care arată să fie în adevăr originar. Aceasta întărește părerea că, de oare ce era greu ca nația să aibă în același moment doi

¹ Bianu și Hodoș, I. c., p. 170.

cărturari de o asemenea valoare, Vlădica ardelean a putut fi luat, poate și prin stăruințele lui Vasile-Vodă, pe o vreme când el era în bune legături cu întâiul Gheorghe Rákóczy, din acea Moldovă unde Simion îndeplinia rosturi de dascălie la școala Trei Ierarhilor. Numele lui Ștefan fiind probabil în legătură, cum am spus, cu al Mitropolitului muntean, Simion Ștefan, care a ținut, de altfel, după obiceiul calvin, ca pentru Gheorghe Ghenădie și Ilie Iorest (cel de-al doilea nume nefiind decât cel călugăresc), să-și păstreze numele din mirenie, ar înfățișa, supt mai mult decât un raport, acea unitate românească pe care o recomandă în ce privește limba literară și bisericească, prin care s'ar lega cei așa de larg „răsfirați“.

Același spirit însuflețește, la același nivel, *Psaltirea*, cu titlul și evreiesc și românesc: *Cântarea*, bălgrădeană din 1651, care proclamă în titlu chiar că e scoasă de-a dreptul după originalul evreiesc. Cu aceeași grijă de a nu se năliniști ortodoxia, așa încât frumoasa carte să poată umbla oriunde, Simion Ștefan lămurește în aceeași limbă, așa de sigură și de fluentă, pe cetitorii de pretutindeni asupra condițiilor noii sale lucrări și a scopului ce urmărește. Și, pentru a-l vădi pe acesta, se spune cuminte celor deprinși cu slavona: „*Frumos dar a lui Dumnezeu iaste a ști în limbi, numai să viiaze cu dânsele, ca să înțeleagă și alții ce zice, că aimintria nime nu va putia lua întrămare den cuvântul sfânt*“. Se cere cuvântul viu al poporului și pentru liturghie, dar, pentru a evita supărarea Răsăritenilor, lipsa de folos a graiului străin se învederează numai în ce privește pe catolici: „*Papii de Răm și cei bărați leaniși și pătări ce să chiamă părinți și deavestăvnici și călugărițe, carii nemică nu știu carte și încă cântă Tatăl Nostru și Ave Maria și psalomi în limbă streină fără de toată știința*“¹. Autorii Prefetei, cunoscătorii de ebraică, pomenesec pe Vlădica „*Semeon Ștefan Mitropolitul din Scaunul Belgradului*“, păstrându-și dreptul lor de autori.

E o lucrare învățată, care ține să însemne, ca în publicațiile ungurești și apusene, deosebiri între forma grecească și cea de la care pornește².

¹ Cum se vede, ortografia e moldovenească.

² V. prefetele, *ibid.*, p. 184 și urm. — Cf. și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII (Doamna Elina și tiparul).

CAPITOLUL IX.

Căderea lui Vasile-Vodă

Dar, îndată, tipar și griji de cultură dispar în tragedia pe care vanitatea lui Rákóczy o găti Moldovei, dar care trebuia să ajungă și pe răsturnătorii lui Vasile-Vodă, aducând aceiași scădere și a Țării-Românești și a Ardealului.

Nu se poate admite că în iarna lui 1653 Matei să se fi simțit atât de amenințat de Vasile, încât să se fi gândit la un adăpost în munți, cu boieri cu tot, implorând ajutorul lui Rákóczy¹; Domnul muntean avea, cum s'a dovedit îndată, cu ce să se lupte contra oricui. E vorba, în actul nedatat care s'a adus înainte², de vre-o veche panică de către Turci. *Atacul contra Moldoveanului a venit de la Rákóczy, înțeles de mult cu Logofătul doritor de Domnie.*

Gheorghiu Ștefan, care avea de mult taina tuturor negociațiilor celor mai întinse între Vasile și Rákóczy³, fusese trimis de curând în Ardeal —, și Serdarul Ștefan la Munteni, ca să se dea asigurări de prietenie în ambele locuri⁴. Ei se în-

¹ *Török-mag. emlekek*, V, p. 427 și urm.

² Sârbu, *o. c.*, pp. 322-3 și p. 322, nota 1. Bucata de pe pp. 425-7 ale publicației maghiare, și ea nedată, nu poate fi nici aceia de atunci; e vorba, din partea unui trimes muntean, de un războiu preventiv contra lui Lupu; Turcii ar putea fi cumpărați, și, oricum, s'ar stabili cu Moldova o legătură ca pe vremea lui Mihai Vițeazul. Cf. Sârbu, *o. c.*, p. 323 și nota 1.

³ V. scrisoarea lui din 1648 către Craiu pentru „cuvinte“ care „sintu spre binele Mării Tale și a casăi Mării Tale“ și care s'ar putea spune numai lui Ioan Kemény, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 25-6, no. xxxv.

⁴ Kraus, pl. 198. Cf. pentru dată, dubioasă: Sârbu, *o. c.*, p. 324, nota 2.

toarseră cu astfel de știri înșelătoare, încât Vasile, care, negociind de la Hotin, credea că e aproape să facă a se încheia pacea între Poloni și Cazaci, începu, supt presiunea celor cari se plâneau de biruri prea mari, cu licențierea mercenarilor săi¹. El avea pe Nemții pomeniți mai sus, aduși din Polonia, și un număr de Unguri, cu un Ioan Szilágyi². O parte din oști merse ca și cum ar fi fost vorba de o afacere cu Tatarii, supt comanda Serdarului, spre Nistru³.

O scrisoare din 2 April a lui Rákóczy către Bistrițeni, ordonând închiderea pasurilor⁴, arată că încă de atunci totul era pregătit pentru invazie, care era să se facă pe la Trotuș, supt conducerea lui. Ioan Kemény, trimesul la nunta Ruxandrei, care încă de atunci se înțelesese cu Ardealului, Logofătul trădător ceruse voie să meargă la satele sale de spre munte⁵, soția fiindu-i bolnavă greu.

Domnul află de ceia ce i se pregătește printr'o scrisoare, ca din partea unui mercenar străin, a boierilor Ciogolești (Petrașcu era cumnat cu Gheorghică), cari intraseră în conspirație⁶. Ei fură arestați, și se trimeseră slujitori după Logofăt, care se afla însă acuma în mijlocul aliaților săi străini: Serdarul, chemat de la Nistru, se încumetă să vie și fu executat împreună cu cei doi Ciogole în clipa când Vasile stătea să plece pentru a se închide la Hotin⁷.

Acuma Kemény se unise cu Muntenii, cari, supt comanda lui Diicul, pătrunseseră pe la Focșani, și oastea menită să sprijine răscoala se afla la Roman⁸. Dar țara stătea liniștită, și în zădar întreba Rákóczy, la 15 ale lunii, „dacă poporul se alătură la Voevod sau la oastea noastră, ori a fugit, s'a răzlețit“. In zădar se căutară boierii de cari el se credea

¹ Pavel de Alep.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1161-2, no. MMCLXI; p. 1167, no. MMCLXX.

³ V. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCXLIV.

⁴ *Ibid.*, p. 1213, no. MMCLXXVIII.

⁵ Sârbu, *o. c.*, p. 324.

⁶ Pentru Constantin, când se afla la moșie la Calafendesti; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1212, no. MMCLXXVI.

⁷ Miron Costin, pp. 323-6.

⁸ *Ibid.*, p. 326.

⁹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1212-3, no. MMCLXXIX.

sigur: un Șeptelici și doi alții¹. „Țara era toată cu ură“, spune Miron Costin, dar nu se mișcă².

Așezarea lui Gheorghe-Vodă Ștefan³, sosit în ziua de Florii⁴, se făcu după vechile datine pe care le descrie Pașel de Alep, însoțitor al Patriarhului sirian de Antiochia, dar el nu era mai puțin un Domn numit de Rákóczy, impus de dânsul cu puterea, instalat de generalul maghiar care acasă la el chiar își lua apucături de vice-rege. Miron Costin reproduce scena care a scăpat clericului străin. În prezența lui Diicul, care se pare că a voit el acest tron, „gloata“ adunată de pretutindenii ca să iea parte la înlăturarea unui regim strălucit, dar apăsător, „au mers la Chemini Ianăș, strigând: „Să ni fie Domn Ștefan Gheorghie Logofătul“. Li-au răspuns Chemini Ianăș: „Pre voie să vă fie precum poftiți“⁵. Intocmai ca și atunci când, cu vreo șaizeci de ani în urmă, era așezat de soldații unguri ai lui Aron-Vodă, în numele lui Sigismund Báthory, alt Ștefan-Vodă, Răzvan. Numele lui Ștefan-cel-Mare era, deci, a doua oară luat în deșert pentru o Domnie hotărâtă, în vederea scopurilor lor, de străini, de acel Ardeal unguresc al privilegiaților care privise totdeauna cu despreț și cu ură lucrurile de la noi⁶.

Episcopul de Huși, Ghedeon, fră cel care, în biserica vechiului Ștefan, la Sfântul Nicolae de lângă Curte, făcu sfințirea omului lângă care până atunci stătuse în Divanul lui Vasile-Vodă; Varlaam refuzase consacrarea usurpației și el căutase un adăpost la munte, unde se mai ținea necucerită Cetatea Neamțului, cu comorile Domnului fugar⁷.

Urmărirea lui Vasile, care trimesese solii desperării sale la Timuș și la starostele de Camenița, Potocki, un vechiu în-

¹ N-1 următor.

² P. 326.

³ D. Cantemir, în *Hronic*, îl face urmaș al Báthoreștilor; p. 26.

⁴ *Magazinul istoric*, IV, p. 323. Doisprezece boieri merseră la Poartă cu pâri contra lui Vasile; Hurmuzaki, *Fraçmente*, III.

⁵ P. 326.

⁶ În scrisoarea sa de la 28 August 1653 Rákóczy considera pe Gheorghe Ștefan ca un „Domn ales“; Hurmuzaki, V, p. 15, no. xix. V. și părerea lui Paul Palfy în n-1 următor.

⁷ *Ibid.*

datorit al său¹; fu încercată imediat. La 24 April Rákóczy era sigur că s'a și luat, în ziua precedentă, cetatea². De fapt ocupația se făcu fără luptă; încă odată oastea fostului Domn, în care erau boieri cu „gloatele“ lor, lefegiii străini, apoi dărăbanii, cu un Cara, care arată a fi Grec, cei vre-o șaizeci de seimeni pe cari Vasile-i împrumutase, ca și Matei, de la Turci, unde aceștia formau oastea cea nouă, peste ienicerii și spahii revoltați, și o rămășiță de o sută de Nemți, *refusară să se lupte*. Fugarii, prădați de Holineni, cărora li se dase un Hâjdău ca pârcălab, trecură deci Nistrul, pe când boierii și oastea, cu tunurile, mergeau să se închine, la Iași, înlocuitorului. Vasile, care primise, cu nepotul său, Ștefăniță, averea sa de la Neamț, n'avea cu dânsul decât pe fratele său Gheorghe și pe cei doi Cantacuzini³. Polonii nu-l ajutară, dar îi dădură o deplină ospitalitate⁴.

Timuș, al cărui tată făgăduise cuscrului orice ajutor, chiar și cu venirea sa în persoană⁵, nu sosi pe aici, ci pe vechiul drum de la Soroca. Mergea drept spre Iași⁶.

În acest războiu pregătit cu atâta meșteșug, ipocrisia provocată și de frica Turcilor, domina. Diicul, care nu-și putuse atinge ținta, plecase înapoi, Kemény își retrimesese pe la Oituz tunurile și trupele germane cele mai bune, asupra

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1213-4, no. MMCLXXX.

² Miron Costin, p. 327. Solul la acesta fu însuși Miron Costin. Răspunsul din 2 Maiu, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 218-9. I se spunea să se adreseze la Cazaci! Comandantul Ungurilor stăruia la Poloni pentru Gheorghe Ștefan; *ibid.*

³ Miron Costin, p. 328. Cf. I. Tanoviceanu, în *Arch. soc. științ. și lit. din Iași*, l. c.

⁴ V. scrisoarea din 28 April a lui Rákóczy către Palatinul Ungariei; Hurmuzaki, V, p. 15, no. XIX. Pentru felul cum la Viena fu primită căderea nesigurului Vasile; *ibid.*, IX, pp. 19-20, no. XXXIII. V. și n-le următoare, și pentru luptele din Maiu, cu fuga lângă Iași a Muntenilor; pp. 21-2, no. XXXVI. Vasile e ca „arestat“ de ginere; v. și p. 23, no. XXXVIII. *Domnul gonit ar fi trimis și la Împăratul*; *ibid.*, no. XXXVIII.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 216-7 (Cehrin, 18 April). Urmează scrisoarea lui Timuș către „tatăl moldovean“. V. și articolul d-lui Gh. I. Constantin, în *Rev. Ist.* pe 1938.

⁶ V. și scrisoarea din 3 Maiu a lui Vasile către Potocki, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 220. Se pomenește acolo și de vechiul loc de luptă, Cornul lui Sas.

căroră se aruncaseră șalgăii de la Ocna¹. Aceasta de și noul Domn, împreună cu Vlădicii, boierii, „vitejii și cu toate rândurile de samă“, li dăduse adevărîța, cerută, că venirea în Moldova a acestei oști s'a făcut, „nu într'alt chip, ce pre pofta noastră și înprotiva celui de țară supărători, cu numele Voevod, iară cu făptura vrăjmaș, ca să ne mântuiască pre noi, lăcuiitorii țării“, împreună cu „Matei-Vodă“, purtându-se „nu ca niște vrăjmași, ce tocma ca oamenii noștri de țară, frumos și pre încet“². Astfel la Popricani, pe Jijia, Cazacii, în număr de 8.000, la cari se adăugiseră Hânțeștii basarabeni, adversari ai Orheienilor, prieteni ai lui Gheorghie Ștefan, și un număr de credincioși ai vechiului Domn, putură să câștige biruința asupra dărăbanilor, cari fură în mare parte măcelăriți. Călăreții ardeleni și partisanii noii Domnii se luptaseră bine, izbutind a răspînge întâiul atac al furioasei cavalerii căzăcești, dar a doua zi acești oșteni fără suflet începură a se împrăștia³. Ginerile lui Vasile-Vodă presidă la o nouă pradă a Moldovei, din Iașul unde, lângă Ștefăniță Păharnicul, el aștepta pe stăpânitorul legiuit, contra căruia, de altfel, nu se luase din partea Turcilor nicio măsură⁴.

Din parte-i, Vasile venia prin Bucovina. Peste câteva zile (28 April) el era în casele domnești, Timuș mutându-se la mănăstirea Galata, unde-și făcea de cap, ucigând la beție pe secretarul polon al socrului său⁵, și amenințând pe Iordachi

¹ Alexandru Costin, fratele lui Miron, care conducea pe Nemți, fiind bănuît, fu închis la Făgăraș; Miron Costin, p. 332. V. și Hurmuzaki, V, la 28 April. Cf. Iorga, în *Conv. lit.*, XXXIV, pp. 926-8.

² Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 219, no. XLII.

³ V. și scrisoarea lui Vasile în Hurmuzaki, V, p. 17.

⁴ Miron Costin, pp. 330-1.

⁵ Vasile se plînge pentru această ucidere a lui Kutnarski generalului polon la 19 Maiu; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 220-1. Povestirea lui Miron Costin se adeverește strălucit și asupra acestui sângeros incident. Timuș tăia cu sabia și pe polcovnicii săi. El se îndreptățise pentru uciderea nenorocitului secretar prin acela că avea ordin formal de la tată; *ibid.* Pe unii i-ar fi lovit fiindcă nu-l împiedecară, beat fiind, de a ucide pe Kutnarski; Hurmuzaki, IX, p. 25, no. XLI.

și Toma, Cantacuzinii¹. La 22 Maiu Rákóczy se îndoia că izgonitul a putut să-și recapete orașul de Scaun.

El părea hotărât la această dată să se coboare în Țara Bârsei pentru ca pe această cale mai sigură să alerge împotriva Moldoveanului, care-și gătia răzbunarea contra lui Matei, și el se lăuda că, „dacă dă undeva peste Cazaci, îi va goni din țară“².

Pornirea de răsbunare, aprobată de Turci³, a lui Vasile, care, acordând amnistia, chemase toată țara în jurul său, a fost fulgerătoare⁴. Cazacii mergeau înainte pe drumul Bârladului, călcând locul biruinții lui Ștefan-cel-Mare lângă oraș. Numărul celor cari alergau la Domnul cel vechiu dovedea în destul socoteala greșită pe care și-o făcuse violentul, pripitul Ardelean.

Se repetară episoadele războielor anterioare dintre Moldoveni și Munteni, de la bătrânul Ștefan până la Ion-Vodă cel Cumplit. Focșanii munteni fură arși, ca și satele vecine, de neomenia căzăcească. Dîicul, la care se afla Ștefan-Vodă, cu câțiva tineri, nu izbuti să oprească invazia. Cazaci și Moldoveni se revărsau pe supt dealuri pe drumul cel mare spre Târgoviște⁵.

Iubirea ce i se păstra lui Matei, de bătrâni și de tineri, liniștea cu care moșneagul conduse bătălia de la Finta, dar și norocul și minunea unei ploii violente care-i izbîia în față dușmanii, scăpară pe acesta de rușinea unei catastrofele înfrângerii, care i-ar fi aruncat în pribegie adâncile bătrânețe.

Lupta se dădu întâiu la Șoplea, între Ialomița și Teleajen, apoi în fața satului Finta (27 Maiu). La început Seimenii, cari se retraseră în ordine, fură răspiși, și Timuș, care hotărâra totul ca stăpân, putu să-și petreacă o noapte la Corești, cu vechea biserică. Dar înaintarea de a doua zi se

¹ *Ibid.*, p. 332.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1215-6, no. MMCLXXXIII.

³ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 181-185. Dar Turcii vor isprăvi lăudând pe Matei; *ibid.*

⁴ În acest moment Matei căuta un sprijin la Poloni, cărora li scrie și Rákóczy; v. Hurmuzaki, IX, p. 22.

⁵ V. descrierea austriacă din Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 188 și urm.

făcu împrăștiat, tânărul Cazac privind cu invidie partea ce o avuseră până atunci la izbândă Moldovenii. Aceștia, cu Nemții lor, răspinseră pe Roșii munteni, puși în primele rânduri, și până la corturi, peste șanțurile trase de Matei, care, uicio clipă, de și va fi rănit la picior, nu se retrase din front. Mândru de ce s'a putut îndeplini în clipa aceea, Miron Costin, crescut în tradițiile cavaleresti ale Polonilor, înseamnă: „nime nu putea zice că nu era acea năvală a unor viteji“. Dar Matei, cu tunurile, restabili lupta la aripa dreaptă pentru a reveni în centru. Asaltul ultim, prin care Cazacii credeau să smulgă biruința, fu înfruntat de Polonii de la Munteni, cari aveau grele poliți de plătit. Ploaia care veni atunci hotărî desastrul oștii cu care Vasile crezuse că va intra învingător în Târgoviște. Că vitejia cea mare, recunoscută și de dușmani, dar și cu acele „cuvinte dulci și bune“ pe care le găsea mărețul bătrân, Matei își asigurase un sfârșit senin între cei cari-l iubiau pentru nesfârșita iubire ce avuse el însuși către dânșii¹.

„Vestea bună și veselă“ a înfrângerii „pizmașului“, era comunicată de bătrâna Doamnă Elina, adăpostită la Rucăr, judecesei Brașovului: „Toată călărimea lui [Vasile-Vodă] au căzut, și, rămâind pedestrima, s'au închis în carăle taberilor... și oștile Domnu-mieu i-ari înconjurat de toate părțile“, așa încât, încheie scrisoarea pe care va fi redactat-o fratele, Udriște Năsturel, se nădăjduiește „să se surpe semeția vrăjmașilor“².

La 31 ale aceleiași luni Rákóczy, care, de și fusese chemat în sprijin³, nu contribuise prin nimic, cum fusese dator, la această mântuire, o considera ca o ispravă proprie și se gândia cum s'o întrebuințeze în folosul său. Se laudă că i-a lăsat lui Ștefan 6-700 de ostași ardeleni, dintre cari o parte au și căzut luptând. Lasă a se înțelege că, dacă n'a

¹ Miron Costin și Cronica munteană, în *Magazinel Istoric*, l. c. Numărul celor căzuți e, la Cronica munteană, de 3.000, de 4.000 într'o scrisoare a unui Ungur; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1220, no. MMCCCLXXXVII. S'au luat șaisprezece tunuri: *ibid.*

² T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 18-9.

³ *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIV, p. 456 și urm.; *Tört. Tár*, 1889, pp. 461-2. V. și povestirea, iatinsă, dar confusă, din Kraus,

Fig. 17. — Biserica Sf. Trei Ierarhi de la Iași.

fost de față la bătălie, e pentru că aliatul său muntean a vrut s'o câştige singur, și se adauge că și după izbândă el a fost rugat să nu se coboare în țară, — ceia ce, de sigur, era cu desăvârșire inutil pentru războiu și stricător pentru locuitori. Era hotărât să mai stea în lagărul de la Feldioara, de unde va ajuta, și cu trupe proaspete, la reșezarea în Scaun a lui Ștefan-Vodă¹. Peste câteva zile el întreba, nu fără oarecare temere, dacă nu cumva învinsul pregătește „un alt războiu“². Pe Vasile-l presinta Turcilor *ca pe un nou Mihai Viteazul*, înțeles și cu Impăratul³. Dar pentru reșezarea lui Gheorghe Ștefan nici Rákóczy, nici Matei nu voiau să-și ieie răspunderea⁴.

Vasile-Vodă ar fi fost acum înlocuit de Turcii cari suportau toate îndrăznelile, însă nu iertau pe învinși⁵. Dar la sfârșitul lui Iunie el se afla încă în Iași, adversarul său având așa de puțini oameni cu dânsul, și de la Matei, încât el zăbovia la graniță⁶. Dar Timuș părăsise Moldova⁷, ai lui fiind urmăriți de Orheieni și Lăpușneni⁸. Fără un puternic ajutor ardelean, căci, *la rândul său, Matei nu înțelegea să continue războiul*, mulțămindu-se a-l lăsa pe Ștefan să înroleze pe cine poate dintre dărăbani, pe lângă ajutorul de 400 de seimeni, Vasile, care nu putea fi atacat cu așa de puține mijloace, ar fi rămas, dregându-și, cu obișnuitele jertfe de bani, și lucrurile la Poartă.

Trebuie sosirea Ungurilor lui Ioan Boros pentru ca mica ceată ascunsă între Siretiu și munte, cu tot felul de tineri boierinași de țară, dintre marii boieri singur Sturdza fiind cu usurpatorul, pentru ca tabăra să se miște de la Roman spre

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1216-7, no. MMCLXXXIV.

² *Ibid.*, n-l următor. Intr-o scrisoare a demnitarului ardelean Ștefan Sulyok reapar Ilie și Gheorghită Șeptelici; *ibid.*, p. 1219, no. MMCLXXXVI. Pentru Ilieș Șeptelici, *ibid.*, p. 1243, no. MMCCXVII.

³ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 185-6.

⁴ *Mon. Hung. Hist. Dipl.*, XXIV, p. 460. Și Turcii îndemnau la pace; Sârbu, *o. c.*, pp. 337-8.

⁵ Cf. *ibid.* și Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1221-2, no. MMCLXXXIX.

⁶ *Ibid.*, p. 1222, no. MMCCXC.

⁷ V, și *ibid.*, n-l următor.

⁸ *Ibid.*, p. 1225, no. MMCCXCIII. Miron Costin îi arată pe acești Basarabeni și cu Hârceștii, trimeși contra lui Ștefan-Vodă, p. 338.

Iași. O luptă se dădu aproape de Cetatea de Scaun, la Sârca, în care Vasile, aproape de bătrânețe, aduse toată energia sa, toată mândria sa jignită și toată ura împotriva trădătorului, care nu-i ieșia în față. Dar încă odată el fu părăsit de oastea sa, răpede risipită pe șesul Bahluiului; fratele Domnului căzu prins și va rămânea multă vreme închis în Ardeal (16 Iulie)¹. Păzit de credincioșii Hâncești, Vasile trebui să părăsească din nou țara, așezându-se într'un târgușor căzăcesc de peste Nistru².

Nu-i rămânea învingătorului pe neașteptate decât să iea Suceava, unde se refugiase de mult Doamna și fiul ei, alt Ștefan. Aici revenirea scenele din vremea când Despot era încunjurat de oamenii lui Ioan-Sigismund Zápolya. Tot ca atunci erau Ungurii, sosiți din noi cu un Ștefan Petky. Regele Poloniei el însuși, care încheiase o alianță cu Rákóczy³, trimesese acum un ajutor de 1000 de călăreți noului vecin, care se lupta cu Timuș, întors ca să-și apere familia soției și averea socrului.

Asediul Sucevei, care ținu mai multe luni de zile, fu purtat mai ales de setea de revanșă a Polonilor lui Konracki și Dönhof. Pe urmă numai un nou ajutor ardelean veni cu Ioan Kemény.

El ținu până în clipa când Timuș, lovit în genunchiu de o ghiulea, muri peste câteva ceasuri. Indată Cazacii capitulară, cu condiție de a ieși cu arme și bagaje⁴. Polonii câștigară

¹ O descriere exactă în scrisoarea lui Rákóczy către Palatinul Ungariei (Brașov, 19 Iulie); Hurmuzaki, V, pp. 19-20, no. xxvi. Prințul Ardealului crede că și Vasile ar putea fi între prizonieri. Se vorbea și de ciocniri între țărani și Ungurii invaziei; v. ce serie episcopul de Gran; *ibid.*, p. 21.

² V. știrile de la Ștefan Sulyok din Radnot, unde stătea prințul, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1227 și urm., și cele din *Acte și fragm.*, I, p. 227 și urm. Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, V¹, IX¹, și *Fragmente*, III, p. 178 și urm.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 223, no. 1. Negociațiile cu generalul polon; *ibid.*, p. 223 și urm. Cf. Sârbu, *o. c.*, pp. 338-40 (după actele din *Tört. Tár*, 1889, pp. 462-6).

⁴ Actul însuși al capitulării, iscălit de noul conducător, Nicolae Fedorovici, și față de ambii Domni români, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 236-7, și în *Istoria* lui Maiolino Bisaccioni, p. 424 (reprodusă în *Arch. soc. št. și lit.*, IV), Buletinul de victorie al lui Rákóczy, 12 Octombrie; Hurmuzaki, V, p. 32, no. xxix.

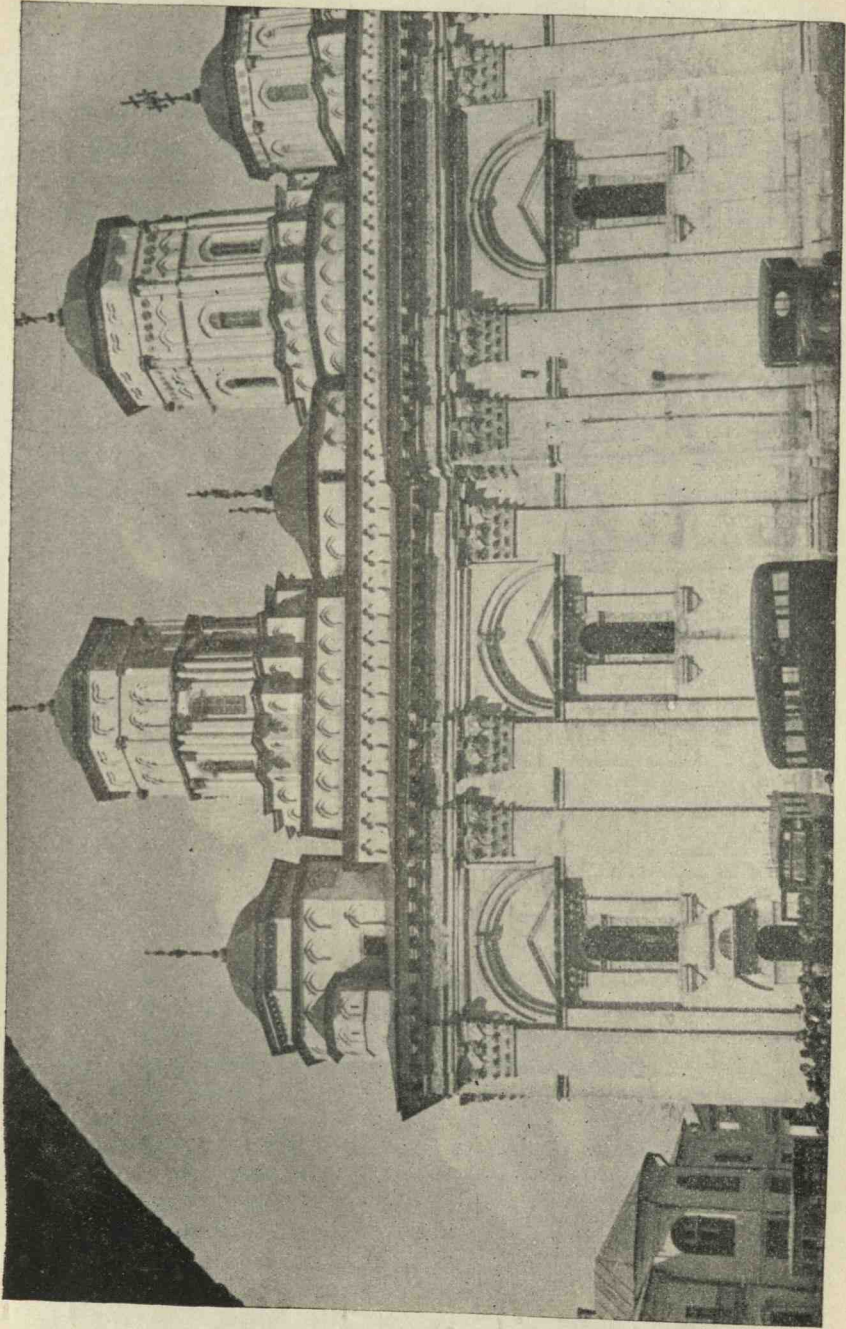

Fig. 18. — Biserica Golia din Iași.

astfel cea mai mare izbândă a lor asupra Cazacilor¹. În urmă, Doamna Ecaterina fu dusă spre batjocură de noul stăpânitor în satul său Buciulești², iar nepoții lui Vasile, care venit la Prut³ cu ceva Tatari, trebuise să se întoarcă, spre a-și găsi un ultim refugiu la Han⁴, și apoi la Poartă, fură uciși. Așa perină viteazul Păharnic Ștefăniță, fiul Hatmanului Gheorghe, prizonier acuma, și fiii celui alt frate și Hatman, Gavril, Alexandru și Ienachi⁵. Fură aruncați la închisoare și cei doi Cantacuzini, dați în sama aceluia Armaș Mare, Grigore Hăbășescu, în care-și pusese încrederea noul Domn. Trebui o stăruință de la Munteni, supt impulsul influentului lor frate, Constantin Postelnicul, pentru ca să li se crute viața⁶. Scăpară însă frații acestor din urmă, Radu Stolnicul, Abază Slugerul și câțiva alții; Gheorghe mai lăsase două fete, Măricuța și Ilinca, soția vameșului Ursachi⁷.

¹ Ca semn de mulțămintă, Gheorghe Ștefan trimete regelui „60 de vaci tinere, 40 de vase cu vin, 40 de poloboace de mied și alte lucruri“; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 238. Jumătate din steaguri se dau regelui, celelalte lui Rákóczy; *ibid.*, p. 239, no. 1.

² V. povestirea contemporană în *Cronica munteană*: „Atuncea plângea mult, intrând în inima ei spaimă și groază mare“; p. 327.

³ De la Rașcov, unde așteptase; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 228, no. 2.

⁴ Se credea, în Iulie 1654, că el e acolo în fiare; Hurmuzaki, V, p. 25, no. xxxiii. Cf., pentru șederea lui la Șapte Turnuri din Constantinopol, *ibid.*, p. 27, no. xxxvii.

⁵ Miron Costin, p. 347.

⁶ Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 131-2.

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cclviii, nota 1. Domnița Ruxandra era în ceartă, pentru banii împrumutați, lor, cu fiii lui Gavril; *ibid.*

CAPITOLUL X.

Ultimii ani ai lui Vodă-Matei

Dar starea de spirit care adusese căderea pe care Vasile n'a crezut-o definitivă, sprijinindu-se pe averea sa, care-i putea câștiga prietenia Turcilor, această pornire împotriva regimului de ascultare și strălucire monarhică inaugurat de Radu Mihnea, se transmise și la Munteni. Ea dădu cea d'întăiu mișcare a oștașilor împotriva autorității și prestigiului, până atunci intacte, ale lui Matei, ținut mult timp în pat, cu grele suferinți, de rana de la Finta.

Cronica munteană, care cuprinde aici o povestire contemporană, vorbește singură de „necazul slujitorilor lui, mai vârtos dorobanții și seimenii și alte ceate“, pe cari „Matei-Vodă foarte-i îngrășase, strângând pre toți dintr'alte țeri străine, săraci foarte“. Și descrierea suferințelor morale ale Domnului îmbătrânit în grija înțeleaptă a țării urmează: „Toți se îndrăciră, de se nebuniră, și începură a nu-l băga în seamă nicicât, ci-și bătea' joc de dânsul, și în toate zilele zbiera' în Curtea lui, și lua' tunurile de le scotea' afară la câmp, și intra' în casă, unde zăcea, de-l pedepsia' și se lăuda' că ei au bătut războiul Cazacilor, cerșindu-i să le dea câte trei lefi, iar, de nu, vor sparge cămara și singuri își vor lua. În multe chipuri îl pedepsia', zicându-i să-și lase de acum Scaunul și să se facă călugăr; și zicea' că au îmbătrânit și și-au ieșit din fire“.

Furia acestei soldatesce, care nu-și mai simția stăpân, se îndreptă firește împotriva Grecului-Albanes de pe lângă Domn, Ghinea Țucala (Olarul)¹, și contra Armașului Radu Vărzarul.

¹ Fiul, Costea Logofătul; Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 128, nota 3. Pentru fiii lui, Cristea Clucerul, Florescu Păharnicul și Ienachi Spătarul; *ibid.*, p. 129, nota 1.

Fig. 19. — Doamna Tudosca, soția lui Vasile Lupu, după o țesătură.

Ei fură luați din însăși casa, răscolită în toate ungherele, a lui Matei, bătuți, scoși în câmp și uciși. Vechiul sfetnic domnesc Socol Cornășteanul, de la care avem atâtea scrisori către Brașoveni, descoperit bolnav la el acasă, avu aceeași soartă.

Când Matei se putu ridica în sfârșit și făcu un drum de întremare spre Curtea-de-Argeș cu mormintele domnești de mult și cu amintirea aceluia Băsarabă Neagoe de la care afirma el cu putere că-și trage neamul, ceia ce se adeverește și prin numele domnesc al tatălui său, el găsi oastea înșiruită la șanțurile Târgoviștii, nu pentru a-i face primirea, ci pentru a-l împiedeca să intre, „zicând că de acum înainte nu li mai trebuie să li fie lor Domn, ci, sau să iasă din țară, sau să se călugărească. Deaci așa au șezut cu toți boiarii lui, obidiți, din josul orașului, trei zile, și nici pâine n'a lăsa să-i aducă, să mănânce din averea lui și din toată cinstea Domniei lui“. El trebuî să se răscumpere cu bani. Dar, cât despre aceia, anarhia continua: „Ca niște lupi flămânzi, și zioa și noaptea zbiera' și umbla' pre la casele boiarilor, ca niște calici, de-i pedepsia' și li cerea' de băutura. Nimene nu le putea sta împotriva, că umbla' toți beați, zăcând prin pimmite, cu muieri, cu copii cu tot“¹.

Ca și la Constantinopol, ostașii se prefăcuseră în locuitori cu proprietățile și interesele lor, umblând după câștig și, cum vom vedea, la dispoziția oricărei intrigi. Intre străini și darabanți, oamenii de țară, se făcuseră încusciriri, așa încât ei lucrau ca un singur corp „politic“: Românii și „Sârbii“, dintre cari vechiul sprijinitor al tendinților spre libertate ale Bulgarilor formase un întreg cartier din Târgoviște, care dăinuiește și azi.

În desperarea lui, Matei s'ar fi gândit să recurgă la intervenția armată a lui Rákóczy, și povestitorul pe care l-am adus înainte pentru a se înfățișa direct icoana acelor luni cumplite, merge până acolo încât crede că părintele bătrân al țării ar fi fost în stare să aducă, spre a stinge rebeliunea, „30.000 de Tatar“².

¹ V. și povestirea, cronologic confusă, a lui Kraus. Un căpitan de-al lor, Sima, răsplătit pentru partea lui în lupta de la Finta; Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 127, nota 2.

² *Mag. ist.*, IV, pp. 327-30.

De fapt, supt aceste continue neorânduieii, desonorând sfârșitul unei Domnii glorioase, era și alt ceva. Moștenirea, care se credea apropiată a moșneagului, pusese față în față pe aceia cari credeau să aibă un drept la acest Scaun muntean. De aducerea lui Mihai, fiul lui Nicolae Petrașcu, pe care-l rețineau Imperialii, întrebuintându-l în Polonia și până la Cazaci, nu se mai vorbea: acel care se iscălia „moștenitor al Țării-Românești“¹, va muri între străini². Un moment, el se gândise, în același timp când *urmăria și planul unei răscoale a Românilor din Ardeal, în numele Împăratului, pentru el însuși*, la o căsătorie cu domnița Ruxandra³. Își stăteau față în față, gata să recurgă la orice mijloace, Diicul, nepotul de soră, pe care, întrebuintându-l în ultimul războiu, unde nu dădu dovezi de pricepere, îl favorisa unchiul său, și acel frău al lui Radu-Vodă Șerban, care, trimis și el odată cu oști, în Ungaria, era ținut la o parte de o bucată de vreme. Diicul fiind șeful oștilor, orice răscoală a lor se îndrepta contra lui⁴. Se adăugia, fără să-și poată găsi un sprijin material pentru asemenea pretenții, cumnatul Voevodului Mihai, Istrate Vistierul, soț al domniței, întoarsă în țară, a lui Radu-Vodă, Anca, și, prin căsătoria lui Constantin Cantacuzino cu sora ei, Elina, cumnat cu acel bogat și priceput boier. Doamna Elina murind, în August 1653, influența, niciodată politică, a lui Udriște Năsturel, ocupat cu traducerile sale, la care a adăugat un *Varlaam și Ioasaf* în românește, care n'a putut să ajungă la tipar⁵, dispăru cu totul. Singur cu suferințele trupului și sufletului său, Matei își aștepta, în

¹ V. scrisoarea din 1651 în Hurmuzaki, IX, pp. 6-7, no. xi; pp. 11-2, no. xix. V. și *ibid.*, pp. 16-7, no. xxvii, pp. 66-7, no. cxvii; pp. 92-3, no. clviii.

² Hurmuzaki, V, pp. 4-7, n-le v-viii; p. 13, no. xvi; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, p. 142.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 215; *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, pp. 223-4. El muri prin August—Septembre, de ciumă, și, adus prin Moldova, fu așezat, de bună samă, lângă tatăl său și lângă Radu Șerban, transportat, din străinătate în biserica de la Comana; *ibid.*, p. 248.

⁴ V. Iorga, *Răscoala Seimenilor*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII.

⁵ V. ediția P. V. Năsturel.

asa de triste împrejurări, un sfârșit care nu putea să întârzie, și pe care el însuși îl va fi dorit ca o izbăvire.

El o avu în primele zile mai calde ale primăverii din anul 1654. Căzând din nou la boală, îl scoseră la soare în acea zi de 9 April, când i se închiseră atât de obosiții și de plânșii lui ochi¹.

Cunoaștem din povestirea amănunțită a lui Pavel din Alep în ce împrejurări modeste s'a făcut înmormântarea, deocamdată nu la Arnota, necropola familiei, ci lângă Doamnă, în Biserica Domnească din Târgoviște, a aceluia care îngrijise și scutise țara timp de două decenii. Indată toți se grăbiră să purceadă la alegerea, după obiceiul introdus de la Radu Șerban înainte, a noului stăpânitor. Diicul lipsia, fiind la țară lângă un copil bolnav, și astfel Tără împotrivire fu proclamat Constantin-Vodă. Apoi, pentru întărirea noului ales, se întrebuița același mijloc ca, odinioară, pentru Matei: o deputație de „boiari și roșii și popi“², merse la Poartă să-l ceară Domn. Când, supt Sultanul copil, se căpătă această confirmare, la haraciul obișnuit, trimes în vară, se adăugi și un dar de 400.000 de taleri din bogata moștenire a fostului Domn³.

În acest moment schimbări mari se petrecuseră la hotarele creștine ale țărilor românești.

În toamna lui 1653, ele trăiseră supt temerea unei năvăliri a Tatarilor, desfăcuți acuma din legătura cu Cazacii, cari-și căutau o altă orientare. Vedem pe Gheorghe Ștefan retras pe la Roman la mijlocul lui Octombre, și Rákóczy el însuși se interesa printr'un sol anume ce e cu pacea pe care prietenii poloni o încheiau cu Hanul fără a-l cuprinde pe dânsul și pe Domnii români³. În Februar 1654, Gheorghe

¹ V. și *Chron. Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, II, p. 53. Inscricția pe mormânt, în Iorga, *Inscricții*, I, p. 204, no. 435.

² O variantă a Cronicii muntene arată ca membri din deputație: pe Ștroe Leurdeanu, Pană Filipescu, Gheorghe Băleanu, Drăghici Cantacuzino Logofătul, Danciu Pârâianu, Iorga Olănescu, Neagu Tătaru și Preda Bucșanu; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 268-9, no. c. Cf., în genere, N. Băjenaru, *Domnia lui Constantin-Vodă Șerban*.

³ Cronica țării și compilația lui Constantin Căpitanul; Hurmuzaki, V², la 29 Iulie și 6 Septembrie 1654, la 13 April 1655.

Ștefan scria lui Kemény că se pregătește ceva la Cazaci, unde au venit — el nu știa de călătoria la ei a nepotului lui Mihai Viteazul — oameni de-ai Impăratului, care, acum, liber de griji spre Rin și în lumea germanică, putea să se gândească la moștenirea politică a lui Rudolf al II-lea. El credea că e vorba de un atac al Cazacilor cu Tatarii contra Ardealului și a Poloniei, asociația din 1652, care răsturnase pe Vasile, trupele austriece având să sprijine această acțiune¹. De fapt, Hmilnițchi, lipsit de fiul său mai mare, se îndrepta spre Țarul moscovit și îndemna pe acesta la luptă contra Poloniei, îndată și începută, care a fost începutul și sensul însuși al mișcării sale pravoslavnice și rusești. Încă de la 3 Mart se încheiasse tratatul cu Alexie Mihailovici.

Îndată soli din Rusia împărătească veniră la Domnii români. Matei îi înlătură dintr'un gest obosit, dar Gheorghe Ștefan nu se sfii să-i primească, în ciuda legăturii sale cu jignitorul patron ardelean, care-i cerea datoria pentru instalare și, mult timp, el trebui să se îndreptățească în scrisori românești, de cea mai pitorească și hazlie moldovenească de răzeș, arătând că, oricât l-ar scormoni „Craiul“, el nu plătește numai pentru că n'are cum. De la Moscova i se vorbea de lucruri cu mult mai ispititoare pentru dorința lui de a-și întemeia și asigura Domnia; o simplă închinare fără tribut, o luptă creștină pentru scoaterea Tatarilor din Bugeac, întâmplător și o apărare comună contra Turcilor, în afară de asigurarea aceluiași negoț spre Răsărit pentru ale cărui interese Vasile trimesese la 1653 pe Ștefan Serdarul la Nistru: în taină mare, se făcu jurământ reciproc în biserica lui Ivan Velichi din Kremlin².

Rákóczy nu știa nimic de această călcare de alianță; din potrivă i se spuse, ca și regelui Poloniei, celalt patron, că nu s'a învoit la nimic și a trimes la Constantinopol scrisorile lui Alexe³. Din partea lui, el era în bune legături cu

¹ *Ibid.*, pp. 241-2, no. LXXVI.

² Revelație, prin declarațiile din 24 Decembre 1664 ale lui Gheorghe Ștefan pribeag, Hurmuzaki, IX. Cf. și Al. Lapedatu, *Din grijile și greutățile unei Domnii* (corespondență din 1653-4 cu Kemény), în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XII.

³ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 211-2; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 240-3.

acela chiar pe care-l dădădase. Scriind, românește, fratelui său prizonier în Ardeal, Vasile, care se arăta mulțumit și de *acea audiență la Sultan pe care n-o mai avuse niciodată vre-în mazil*, și de șederea la Cele Șapte Turnuri, ca la o adevărată gazdă, cu tain de la Impărăție arăta legătura cu capuchehaielele ardelene. Pe Constantin îl privia „ca un fiu“ și recomanda lui Gheorghe Hatmanul ca, după liberare, să treacă la acesta pentru a veni apoi, cu oamenii lui, la Constantinopol, Hanul, care-l întovărășise cu un Agă și cu o scrisoare de recomandare la Poartă, era socotit și el între prietenii unei așteptate restaurări. Și amintirea suferințelor încercate se resuma în această sentință care de atâtea ori s'a desfăcut de pe buzele alor noștri ajunși de nenorocire: „Pentru păcatele noastre ne-a certat Dumnedzău, decă nu mai să-i mulțumim și să ne rugăm Sființei Sale, că nu ne va lăsa“¹.

Nu cunoaștem nicio nouă îndatorire a lui Gheorghe Ștefan față de Rákóczy, care-și aștepta ceasul pentru îndeplinirea visului său polon, cu toată aparența celor mai bune legături cu în curând amenințatul rege Ioan Casimir. Dar Constantin Munteanul se crezu obligat să întărească legătura lui Matei cu vecinul din Ardeal, căruia nu-i datoră nimic, ceea ce-l punea în altă situație decât a înaintușului, adăpostit și ajutat să vie în Scaun de Gheorghe Rákóczy I-ii. O astfel de stabilire în scris a relațiilor reciproce era cu atât mai necesară, cu cât tânărul Rákóczy se plângea la Poartă de simpatia pe care noul Domn muntean o arăta Cazacilor și de firele tainice care-l legau de Mihai cel tânăr, uneltitor în Ardeal pentru Impăratul².

O mare solie munteană, cu Vistierul Bunea Grădișteanu, vechiul sfetnic al lui Matei, Logofătul Sava și Udriște Năsturel, veni să încheie actul de alianță³. Boierii de căpetenie fură puși să jure și ei „vecinășca prietenie către Maria Sa Craiu“⁴, între alții Constantin Cantacuzino, pe care noul Domn îl sco-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 30-1, no. XL. Era vorba ca el să fie trimis ca sol turcesc la Țarul; Hurmuzaki, V², 25 Septembrie 1654.

² Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 215.

³ *Tört. Tár.*, 1889, pp. 663-4.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 32-3, no. XLI. Cf. Kemény, *Notitia*, pp. 357-8.

sese din Postelnicie; el recomanda lui Rákóczy pe frații săi din Moldova, scăpați prin intervenția lui Constantin-Vodă, asigurând oă și aceștia vor păstra aceeași credință binefăcătorului ¹.

Astfel urmașul lui Matei, de și se încunjura de mercenari și li iertase „dijsma și oieritul“, „plătindu-li un haraciu deplin“ ², crezu că poate restabili rostul înalt al Monarhiei peste zburdăciunea unor ostași de cari se temea, și pentru tot ce continuă să-i lege de Diicul, nemângâial că n'a putut fi el primul Constantin, Domn al Țării-Românești. El căută, oricum, să înlătore măcar pe străinii de la cari pornise revolta, păstrând pe dărăbanții români. Căpetenia Seimenilor ar fi fost chiar ucisă ³.

Cum era de așteptat, oastea deprinsă cu neorânduielele, casta care se formase în folosul țării și care se întorcea acuma contra ei, se resculă. Scenele de la sfârșitul Domniei lui Matei se înoiră, mult mai sălbatec, supt tânărul stăpânitor, care era totuși un ostaș el însuși. Bandele furioase suiră dealul Mitropoliei, unde Constantin făcea a se clădi o mare și frumoasă biserică, pentru căpetenia, mutată de la Târgoviște, a clerului munten. Orice boier găsit în cale fu zdrobit și sfâșiat. Periră acolo Banul Ghiorma ⁴, Drăghici Greceanu, nepot după mamă al lui Mihai Viteazul însuși, Papa, fiul lui Preda Brâncoveanu, rudă de aproape al lui Matei și tată al aceluși copil Constantin, care va fi la rândul său Domn, — o cruce de amintire e și azi pe locul unde i s'a vărsat sângele —, Vistierul Gheorghe Carida, unul din fiii lui Socol, Crâstea, Udrea din Doicești, unde acel Constantin Brâncoveanu va înălța una din cele mai frumoase Curți ale sale, Preda Beca de la Maia, Șufarul Sava Creștiureanu, Dumitrașcu Frejureanu, Dumitru Stănescu ⁵, un cihodar și patru căpitani pe cari și-i socotiau dușmani ⁶.

¹ Cronica țării, p. 336.

² Povestirea din Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 126, no. III.

³ V. și N. C. Bejenaru, *Răscoala Seimenilor* (din *Arhiva* din Iași).

⁴ În 1653. la Matei, numai Mare Clucer; Iorga, *Brașovul și Români*, pp. 301-2, no. 4.

⁵ Pentru el, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 30, nota 1.

⁶ Pentru toți și nota la Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 133.

Din acel moment banda militară avu țara în stăpânire. Iși luau singuri lefile, prădau bisericile, bătând pe preoți, vindeau odoarele și-si îmbrăcau în postavul odăjdiilor femeile și fetele; ei dădeau spectacole de adevărat iconoclastm, opriau soliile ca să vadă dacă nu se uneltește ceva contra lor; prădau negustorimea¹. De la ei se învățară țaranii, și călugării fură atacați în mănăstirile lor². Domnul trebui să primească un regim care era pentru el o jignire de fiecare clipă, de și-l vedem câte odată luând măsuri pentru ca măcar țara să se păstreze în liniște, pe când el continua să fie prizonierul oămenilor „răzvalei“³. El știa că Diicul se află încă din toamna anului trecut în Ardeal, fiul aceluia care și acum era un pretendent mergând apoi să găsească acolo pe tatăl său⁴.

Același lucru se întâmplă și în Moldova, din partea celor 1000 de seimeni, cari, neputându-se înțelege cu Nemții aduși din Polonia de Vasile, se hoărîră să-i distrugă, ajungând astfel stăpâni asupra unui Domn rămas fără apărare. Tot în post, ei se ridică și pornesc să-si caute, în Iași, dușmanii spre a-i ucide. Chemați la Curte, unde se refugiaseră acei Nemți, seimenii munteni fură îndată uciși. Toate celelalte puteri militare, străine și localnice, căzură asupra lor. Ce mai rămăsese din seimenii munteni fu expediat acasă⁵.

Cu toate că adăpostirea lui Diicu și a fiului în Ardeal, unită cu totala lipsă de interes față de tulburările din Țara-Românească, nu meniau nimica bun, Constantin trebui să recurgă, încă din Maiu, la intervenția vecinului său. O mare solie, cu Mitropolitul Ignatie în frunte, el însuși un „Sârb“, și cu Preda Brâncoveanu, cu noul Postelnic Danciu Pârâianu, cu Armașul Ivașcu Ceparul, adăugindu-și apoi și alți tovarăși, merse la Rákóczy ca să declare că ei și țara ieau asupra lor răspunderea pentru descălecatul pedepsitor din partea trupelor ardeleni împotriva „acelor străini hoți“, cari erau sei-

¹ Cronicile țării.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXIII, nota 3.

³ *Ibid.*

⁴ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 222: Szilágyi, *Bellum borco-orientale*, I, p. 384, pe lângă notele mele la *Socotelile Sibiiului*, I. c.

⁵ Miron Costin, p. 349.

*menii bulgari*¹. Indatorirea solemnă, e luată, printr'unul din obișnuitele acte românești, în numele a „tuturor boiarilor carii sânt moștenitorii Țării-Românești, împreună cu roșii și cu alți slujitori, carii sânt moșneani pământeani țării, păhărniceii și spătărei, și cu alte ceate birnici“. „Cum se vede, *basa pe care stătea solia era aceia a osebirii dintre Români și mercenarii de peste Dunăre*, acei „oameni streini carii vineră dentru alte țării în pământul nostru, de începură a îngreuiarea și a stricarea raiaoa prea-luminatului și prea-puternicului Impărat cu focuri și cu hoști, păn mai o fărșără”².

Rákóczy avea voie și de la Siavuș, Pașa de Silistra, care nu se încumetase a veni însuși în țară, cum nici cel de Timișoara, la care alergaseră unii dintre fugari. El luă în sfârșit asupra-și o acțiune, de la care aștepta supunerea mai adâncă a aliatului muntean și distrugerea unei armate care în alte împrejurări putea să fie o primejdie pentru dânsul³.

Din parte-i, Constantin dovedi o puțință extraordinară de a-și ascunde intențiile. El se prefăcu căpetenia unei puteri militare gata să lupte până la sfârșit contra năvălitorilor, și merse în lagărul de la Gherghița al acelor cari nu-i opuseseră încă un alt Domn⁴. Fu primit în strigătele: „La ei, la ei! Numai să ni-i arăți!”⁵. Avea un Divan nou, cu Chirca Banul, Gheorghe Băleanu Vornic, Preda Brâncoveanu Logofăt, Părvu Vlădescu Vistier, Pană Spătar, Barbu Clucer, Danciu Postelnic, Vasile Stolnic, Badea Comis, Măinea Sluger, Colțea Pitar, iar ca Păharnic fostul Spătar Hrizea, zis și Hrizica, nepotul acum răposatului puternic boier Hrizea⁶.

Aproape în aceiași zi de pe la jumătatea lui Iunie, Rákóczy era în Țara Bârsei, iar Gheorghe Ștefan, ascultător al oricărui îndemn îi veni din Ardeal, la moșia sa de la Răcăciuni, în Ținutul Putnei⁷.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 33-5, no. XLII (cf. *ibid.*, p. 36, no. XLIII). V. și Szilágyi, *l. c.*, pp. 394-5; *Tört. Tár.*, 1889, p. 664 și urm.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 33-6, no. XLII.

³ V. *ibid.*, pp. CCXLV-VI.

⁴ Constantin Căpitanul, p. 134.

⁵ Miron Costin, p. 350.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXVIII, nota 1.

⁷ Cele două cronici, scrisoarea lui Gheorghe Ștefan, în *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, p. 195; cf. Szilágyi, *l. c.*, p. 411, și Iorga, în *Literatură și artă română*, IV, p. 401 și urm.

Fig. 20. — Constantin Basarab.

Pe când unul înainta spre pasul Buzăului, iar celalt spre vadul Milcovului, Constantin fugia din lagăr și se ducea la Pașa din Silistra: *el voia să arăte astfel că n'a chemat pe năvălitori și nu înțelege a lua parte la campania lor.*

Zăpăciți în părăsirea lor, rebelii, cari oferiseră Domnia lui Preda Brâncoveanu, după ce-i ucisese războiul, și ruda aceasta a lui Matei-Vodă, mergând și pe la Silistra, fugise, fiind urmărit de Constantin, în Ardeal¹, proclamară ca Domn pe Hrizea, „fiul lui Dumitrașco de la Bogdănei, din județul Ialomița“². El trimise pretutindeni cărți de Domnie și chiar scrisori la Poartă, cerând întărirea sa³.

„Hrizea-Vodă“ încercă o împăciuire, nu numai cu dușmanii cari se apropiiau, dar și cu Pașa și Tatarii, de a căror venire se zvonia⁴. Din partea lor, Moldovenii nu cutezau să treacă dincolo de Buzău până la venirea Ungurilor, cari nici ei nu se grăbeau peste măsură⁵.

Peste câteva zile însă lupta se dădea la Șoplea, unde cu câțva timp înainte fusese tabăra Moldovenilor și a Cazacilor. Gheorghe Ștefan era încă pe drum, când seimienii forțară hotărîrea. Era o zi caldă de vară, la 27 Iunie, și bivoli înhămați la tunurile cu care făcuse atâta ispravă, la Finta Matei, alergară cu ele în răcoarea apei; s'a vorbit și de trădarea comandantului, un Neamț. Având în față artileria și puștile armatei ardeleni, Hrizea în zădar ucisese pe Lupu Buliga, comandantul acelor tunuri, ca trădător⁶. Fără cavalerie nu se putea rezista focului Nemților lui Gaudy. Oastea, prinsă de panică, se împrăștiă în toate părțile, mulți schimbându-se de haine ca să scape⁷. Hrizea fugi pentru a încerca apoi o mișcare la Brăila: prins, fu dus în Ardeal, unde, fiind cruțat, avea să joace încă un rol⁸.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 127.

² Cronica țării, p. 341. Pentru soția lui, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1257, no. MMCCCXLIV.

³ V. cronicile muntene și Miron Costin, p. 350.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 36-7, no. XLIII.

⁵ Miron Costin, p. 350.

⁶ El e citorul mănăstirii Topolnița; v. Iorga, *Inscripții*, I, p. 208, no. 442.

⁷ Cronicile (mai ales Constantin Căpitanul) și descrierea din Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 127-9.

⁸ Cronica țării, p. 342.

Din adăpostul său la Turci el își păstrase simpatiile țării: la trecerea prin Târgoviște, „il plângeau oameni, se pleceau înaintea lui și-l sărutau“¹: doar el ridicase steagul țării contra străinului! Din parte-i, Constantin ridica pe locul luptei, printr'un căpitan de la Gherghița, o cruce întru mărirea „cinstitului Craiu al Ardealului“, care, după „jaloba“ lui, venise cu boierii țării și cu „pribegii“, și băruise „a răsculațiilor oștire“².

Domnul Moldovei va fi zăbovit înadins pentru a se îndreptăți față de Turci că n'a luat parte activă la acest act de încălcare a pământului vecin. Dar la întâlnirea de lângă Ploești fu petrecere mare, cu cimpoieri și surlari, participând la masă și mârzacul tatar pe care-l ținea Gheorghe Ștefan. Urmă la Gherghița și cealaltă bucurie, a întâlnirii cu Constantin, venit cu o simplă gardă. Rákóczy și ospătă vecinii, fiind, spune Miron Costin, ca un „Craiu peste Crai și Domn peste Domni“³.

La plecarea lui⁴ el lăasă ca păzitori ai celui restabilit în Scaun pe Boros, cel ce asediase Suceava contra lui Timuș, și pe adevăratul biruitor de la Șoplea, Gaudy. Lucrând cele treizeci și trei de tunuri, el dăruie doar patru lui Constantin. Cu acest ajutor se desăvârși stărpirea vechii oștiri a lui Matei. Cei rămași îndrăzniră a se lupta cu Boros la Călugăreni⁵. Totuși o mare parte dintre slujitori, chiar și „Sârbi“, își făcuse, în Decembrie al aceluiași an, supunerea cu jurământ; actele, cu iscăliturile lor de pocăiți, ni s'au păstrat⁶. Iar, cum Ungurii

¹ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, pp. 206, 211, și Kraus, pe lângă ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár*, 1902 și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 277.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 243-4, no. LXXIX. O laudă latină în Ardeal pentru victorie, *ibid.*, pp. 269-70, no. CI.

³ P. 351.

⁴ V. și Kraus, *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, p. 213; Iorga, *Socotelile Sibiiului*.

⁵ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, pp. 206-11; Kraus; Hurmuzaki, IX; *Fragm.*, III, pp. 127-8

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 37-43, n-le LXIV-VI. Se socotiau șase steaguri de „Sârbi“; *ibid.*, p. 48, adăugindu-se „levinți“, Leși, dragoni, „beșli tatar“ și aprozi, în afară de Curte, toată castea fiind de 2.430 de oameni, „toți cu sulite și cu foc“.

lui Boros, care muri în țară¹, se purtau așa, de ridicau lumea asupra lor, se ceru ca ei să plece, rămâind numai Gaudy cu Nemții². Dar, printr'o nouă legătură, Constantin întâria legătura sa cu Craiul, îndatorindu-se și a-l întreba pe acesta la numirea dregătorilor celor mari; tributul îl va ridica de la 1.500 de „bani vechi“ la 3.000³.

De a doua zi după victoria sa,⁴ Rákóczy, care se credea mai tare decât oricând⁵, își porni campania polonă a regalității, pe care o visa.

Domnii români nu meraseră cu dânsul, dar ei trebuiră să-i dea contingentele lor. Gheorghe Ștefan, care ajutase și pe Poloni contra Cazacilor, trimesese pe credinciosul său Hăbășescu și pe căpitanul de Fălciu, Frățilă, pe când de la Munteni venia Odivoianu; de o parte și de alta ajutorul era numai de 2.000 de oameni, aduși la oastea pe care o comandă, cu bune speranțe, Kemény însuși, care fusese și el de curând în Țara-Românească. Și Cazaci veniseră să ajute pe aprigul lor dușman din 1653⁶. Intrat în Polonia prin pasurile Maramurășului, în mijlocul zăpezilor lui Ianuar 1657, el era în Mart la Cracovia, lăsat fără apărare. Peste câteva săptămâni noul „rege

¹ Nekesch-Schuller, în *Quellen der Stadt Brassó*, p. 242, și Kraus, pp. 200-1. Fu înlocuit prin Coloman Mikes. La intrarea în țară Rákóczy ordonase cruțarea bisericilor; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 127.

² *Ibid.*, p. 46 și urm. Cel mult în locul lor s'ar putea păstra provisoriu „Unguri pedestrași“; *ibid.* — Pentru plângerea căpitanului de Buzău că Ungurii pângăresc bisericile și rup icoanele, *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, p. 230.

³ Kemény, *Notitia*, I, p. 129.

⁴ Pentru împrejurările de politică generală, v. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCLXXVII-VIII.

⁵ Toată boierimea Moldovei lua o nouă îndatorire pentru suma ce mai datorita Gheorghe Ștefan; *ibid.*, pp. 41-5. Cf. îndreptățirile, pentru acea datorie, ale Domnului însuși; *ibid.*, p. 50 și urm.

⁶ Miron Costin, p. 353. El observă că ostașii Odivoianului „nice-și erau Munteni, ce mărgineni de Moldova“; p. 356. Planul de a se trimete la ei Udriște Năsturel; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, p. 425, no. CCXLIX. În toamna anului 1656 Gheorghe Ștefan făcu o „primblare“ la Galați, de unde era să meargă „pre la mănăstire“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 51, no. XLIX.

al Poloniei“ se înțelegea cu asociatul său, regele Suediei. Dar, pe când se lua de oștile reunite cetatea de la Brzesc, atacul danes rechemă pe Suedes acasă. Când apărură Tatarii, concursul acestuia fu refuzat neted lui Rákóczy, care se temea acum pentru țara sa însăși. Totuși în Iunie dușmanii lui Ioan Casimir erau la Varșovia¹.

O teribilă înfrângere, pe care o prevestiseră ambii Domni vorbind de primejdia tătărească, iar al Moldovei luând și măsuri de închidere la Suceava, de fugă pe la Câmpulung², a urmat. Regele Suediei și Electorul de Brandenburg, Muscalul însuși retrăgându-se din campania pentru împărțirea provinciilor polone, Rákóczy, rămas singur, se văzu împresurat de Tafari. El însuși putu să găsească drum spre țara sa, ru fără a lăsa ca ostatec pe un Apaffy, dar oastea lui, cu Kemény în frunte, rămase în robie multă vreme³.

Cu aceasta situația Domnilor români, chemați la Poartă de un Vizir cu hotărârea de fier a bătrânului Macedonean Mohammed Chiupruliul (din Köprili, Veles), pentru că „să sărute poala Sultanului“, ceia ce, cu Vasile-Vodă acolo, i se părea foarte primejdios Moldoveanului — „iată cum îmblă lucrul lui“, scrie el lui Rákóczy în 1657: „acum ni să pare oborârea lui, mai apoi iară să scoală“ — și nu tocmai sigur și lui Constantin, contra căruia lucra fiul, crescut la Turci pe lângă Sultanul și la Chenaan-Pașa⁵ al lui Radu Mihnea, numit, ca buțucul turcit, Mihnea, devenise peste măsură de grea, nici unul, nici altul neputând să opuiască, cum era gata oricând să o facă un Matei-Vodă, o rezistență armată unei campanii de izgonire.

¹ V. și *Lettres de Pierre des Noyers* (secretarul reginii Poloniei, o Franco-Italiană). Amănunte, în Szilágyi, *Erdély és az északkeleti haboru* (resumat de d. V. Motogna, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 313-4); Eug. Pavlescu, *Georges II Rákóczy, prince de Transylvanie*, Iași 1924. Cf. judecata lui Gheorghe Ștefan: „să dusără cu toții pentru Leași și să înfundară într'un loc în care de are hi fost o socotință bună, are li petrecut smintială mare“; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 222.

² *Mon. Hung. Hist.*, XXIII, pp. 503, 511-2.

³ V. povestea lui Kemény însuși, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1266 și urm., no. MMCCCLVIII.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 53.

⁵ Apare și Radu fiul lui Leon-Vodă, și el va domni; v. *Mon. Ilung. Hist.*, *Diplomataria*, XXIII, pp. 254, 310.

Totuși amândoi aveau în jurul lor țara. Am văzut ce boieri stăteau lângă Constantin¹. La înlocuitorul lui Vasile erau tot vechi boieri de țară: un Ionașcu Rusu ca Mare Logofăt, — fostul capuchehaia al Domniei precedente —, fratele Doamnei Safta, Ștefan Borul, ca Vornic de Țara-de-jos, Istrate Dabija, viitor Domn el însuși, la Țara-de-sus, un Vasile ca Hatman, prietenul din boierie Ilie Șeptelici ca Postelnic, un altul, Mogâldea, Păharnic, iar ca Vistier tot un Român, Solomon Bârlădeanul; după exemplul muntean era acuma și un Spătar, rudă cu Logofătul, Gligorașcu Rusul².

Inercarea de a intra din nou în jocul complicat al politicii europene — Gheorghe Ștefan primise pe agenții suedesi Daniil Welling și Alexandru Torquatus — adusesse pe Gheorghe Ștefan pe marginea prăpastiei³.

Se căutase un sprijin și la Moscova, unde se trimese, în 1656, Mitropolitul Ghedeon și un boier, Grigore Neniul. Domnul arăta că ar fi voit să se declare fățiș, dar îl încunjură „Necredincioșii. Turci și Tataři, gata să-i distrugă țara. În noua legătură el vrea să se păstreze așezămintele țărilor din vremea de libertate, respectate și de Turci, cari, totuși, mulțămindu-se cu haraciul, „cinstea Domniei și așezarea locului întru nimic n'au stricat-o“. El vrea ca Domnul să fie de țară, ca părțile usurpate de Turci să se restituie, să se plătească noului suzeran un simplu dar anual. Acestea să se treacă într'un act solemn; din parte-i, el aduce chezașia Patriarhului Ierusalimului și Antiochiei. Pentru așa ceva e gata să meargă contra păgânilor⁴.

Un privilegiu de comerț se încheie la 29 Iunie⁵. Dar nu de aici putea să-i vie, în 1657, ajutorul dorit lui Ștefan Gheorghe.

¹ Totuși Boros îl pâria că afară de Marele Vornic, de Marele Comis și de boierul Barbu ține numai Greci; *ibid.*, p. 236. Pentru „Domnia veșnică“ ce urmăria, *ibid.*, p. 265. Se făcu o încercare de a-l ucide pe Domn în biserică, prin căpitanul Priboiu; Kraus, p. 244.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 44-5.

³ *Mon. Com. Trans.*, XI, p. 245; Iorga, Hurmuzaki, X, pp. IV, VII și nota 1.

⁴ Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1686*, în *Rev. Ist. Rom.*, III, pp. 2-3; cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, XX, pp. 1-3.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 244-5, no. LXXX.

Se căută, pentru participarea la campania contra Poloniei, o îndreptăţire faţă de un Vizir de felul Chiupruliului, care-şi luase toate măsurile pentru a face ordine imperială turcească la Nordul Dunării¹, — el poruncise şi spânzurarea Patriarhului Partenie, bănuît de legături cu Țarul —, pretinzând în deşert că ostaşii de pe lângă Rákóczy erau numai nişte pribegi³. Silinţile făcute ca să se menţie fură însă zădarnice. Constantin căzu cel d'întăiu, încă de la sfârşitul lui Ianuar 1658⁴; Moldoveanul, care scria acestui „iubit frate“, în August precedent, că, în această vreme, de „au stătut lumea tot în minciuni şi 'n purtare de zarve“, „Dummedzău iaste milostiv, de ne trăieşte înaintea aceloră gânduri reale a tuturor“⁵, avu aceiaşi soartă în Mart. „Câinele de Vizir“, cum îl numia Gheorghe Ştefan, în graiul lui de robustă sinceritate⁶, îi mân-case acum pe amândoi. Pentru noul regim de vicariat imperial al Chiupruliului o lovitură de prestigiu era o necesitate şi el nu era om care s'o zăbovească. Aşteptând pedeapsa, încă de atunci hotărîită, a lui Rákóczy, iniţiatorul şi principalul vinovat, se maziliseră amândoi Domnii.

Vasile, care trăia la Şapte Turnuri, destul de larg pentru a putea să deie mese unor prizonieri cari n'aveau mijloacele lui⁷, dar săria să-i şi bată şi care, sprijinit şi de ieniceri⁸, aştepta ceasul unei întoarceri triumfătoare în Moldova sa, eventual şi în Țara-Românească⁹, stărnise însă cândva supă-rarea lui Siavuş, pe atunci Paşă de Silistra¹⁰, şi fostul guver-

¹ Amănuntele de politică generală, în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXX şi urm., şi în excelentul studiu amănunţit al d-lui Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658-1659*, în *Bul. Com. Ist.*, XIII, p. 59 şi urm.

² Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXXII şi notele 5, 6.

³ *Ibid.*, p. DCCLXXXI, nota 4. Cf. şi *ibid.*, notele precedente.

⁴ Hurmuzaki, V², p. 32, no. XLVI; p. 40, no. LX. Pentru candidaţii la aceste Scaune, *ibid.*, p. 38, no. LVI. Pentru numirea lui Ghica, *ibid.*, p. 43, no. LXIV.

⁵ Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II, p. 220-1.

⁶ *Ibid.*

⁷ Hurmuzaki, V², pp. 17, 52, no. LXXX.

⁸ *Ibid.*, p. 41, no. LXII.

⁹ Constantin credea că s'ar putea şi aceasta; Szilágyi, o. c., II, p. 464. Pentru o înţelegere între ei doi, *ibid.*, p. 460.

¹⁰ Hurmuzaki, V², pp. 12-3, no. XVIII.

nator la Dunăre nu era dintre aceia cari uită; influența lui era destul de puternică pentru a putea să steie în fața aceleia a Chiuprului însuși¹. Atunci se recurse la cine era mai la îndemână, căutându-se, pe lângă aceasta, un boier fără înaintași în țară, fără vre-o legătură cu o dinastie de care însă, de la numirea lui Vasile însuși, nu se mai ținea samă. Astfel ajuns, pe numele de Gheorghe-Vodă, Domn al Moldovei, poate și din cauza originii comune cu a Marelui Vizir și a legăturilor de copilărie de care vorbește o cronică², acela care, fără să fi îndeplinit vre-odată un rost mai însemnat, era în acel moment capucehaiaua la Constantinopol a lui Gheorghe Ștefan: Vornicul Ghica, în vrâstă de șaizeci de ani³.

Pentru Țara-Românească alesul fu cineva pe care-l întâlneam cu câțiva înainte ca stăruitor pentru o moștenire care, pretindea el, i se cuvine după dreptul nașterii⁴. Crescuse la Chenaan-Pașa, fostul stăpân al Domniei turcești în primii ani ai lui Matei-Vodă. Pe vremea când Constantin isprăvia cu ostașii răsculați ai țării, el se întâlnea bailului venețian din Constantinopol, care vedea înaintea lui pe „un tânăr renegat, în vrâstă de aproape douăzeci de ani, destul de vioiu“ și meșter în planuri creștine de viitor, pe care, în înțelegere cu Republica, el se credea în stare a le aduce ușor la îndeplinire. Domn al Moldovei, unde stăpânise cu atâta risipă de aur acel părinte, Radu Mihnea, el putea să ajungă, „de și e Musulman, fiind exemple și de alții cari au primit aceasă investitură“. Vorbia de ce i s'a oferit de Grecii războinici din Maina, cu al cărui cler avuse legături secrete: nu schimbătoarea Spanie egoistă, ci măreața Veneție bogată e în ochii lui liberatoarea posibilă⁵. Firește că asemenea propuneri fură,

¹ Pentru încercarea lui Gheorghe Ștefan de a căpăta moartea înaintașului, *ibid.*, p. 24, no. xxxiii; pp. 25-6, no. xxxvi.

² Cf. Miron Costin, p. 357, și Neculce, pp. 188-9.

³ Hurmuzaki, V², p. 43, no. LXIV. Fusese și negustor; Miron Costin, p. 357. Într'un act de la 1642, prin care vinde o vie de la Șorogari, în marginea Iașului, Ghica, Mare Vornic al Țării-de-jos, nu-și dă niciun nume de botez, acela de Ghica însuși fiind unul; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cclxxxix, nota 2. Soția fiului, Grigorașcu, era nepoata lui Gheorghe Ștefan, Maria Sturdza; Miron Costin, p. 357.

⁴ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 459.

⁵ Hurmuzaki, V², pp. 22-3. Dar la 1658 scrisori venețiene din Viena îl prezintă ca „un nobil grec, fiul răposatului Radu Voevod,

îndată, răspinse cu despreț¹. Era, posibil, nu fiul lui Radu Insuși, ci al vre unuia din frații lui turci, poate al celui pe care cu câțva timp înainte l-am găsit la Silistra, Mustafă. Peste doi ani, acela care era cunoscut ca Givan-beiu, devenia Mihnea-Vodă al Țării-Românești, pentru a se preface, ca luptător și erou, dar ca cele mai măndre apucături de monarh, în Mihail Radu. El pleca, după audiența de la 29 Ianuar, cu un alaiu neobișnuit, de vreme ce de mult nu o mai făcuse, într'o vreme de alegere și impunere cu armele, un Domn de la Poartă².

Constantin era hotărît să reziste. Oamenii lui se informau pe lângă bail dacă Veneția înțelege să continue acel mare războiu cu Turcii pentru Creta pe care ar putea să-l ajute o răscoală la Dunăre³. Avuse o înțelegere cu Rákóczy într'o localitate lângă hotar și, pentru a întări legătura cu acesta, Domnul fără copii lăsa, afară de ce s'ar rezerva Doamnei Nedelea⁴, întreaga sa avere celui Francisc, unică odraslă a Craiului, care, fără să ajungă a stăpâni Ardealul, va lăsa povestea încercărilor și nenorocirilor sale⁵. Frații Mikes fură trimiși în sprijinul lui. Și după ce Gheorghe Ștefan părăsia țara fără împotrivire — de și spunea că „mai bine să ne mănânce câinii pământului nostru decât pre alte locuri, streine,

creșcut la Constantinopol în casa bătrânului Chenaar-Pașa; *ibid.*, p. 42. Tot așa o scrisoare particulară din Constantinopol: „uno nominato Iovan Vaivoda, figliolo di Radulla che fu principe“; *ibid.*, p. 48. Pentru Levinus Warnarus el e „satrapa christianus“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 247, no. LXXXIII. Un alt pretendent în Ungaria, *ibid.*, p. 249, no. LXXXV. Bailul mai scrie: „il Giovan-bey, Greco dalla stirpe delli Waivodij passati“. El însuși se arăta „creșcut în Seraiu“, favorit al Sultanei mame și a surorii Sultanului, ispitit cu promisiuni mari, pe care le-ar fi răspins, la renegare; Ciorănescu, *Documente*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, XIII (1936), pp. 53, 119, no. cxxii.

¹ *Ibid.*, p. 24, no. xxxiv.

² Hurmuzaki, V², p. 42, no. LXIII.

³ V. și *ibid.*, p. 32, no. XLVII.

⁴ Cf. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea* (din *Bul. Com. Ist.*), p. 133, nota 2.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 54-5, no. LI; Hurmuzaki, IX, la data de Decembre 1657.

Fig. 21. — Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, Domn al Țării-Românești, după o stampă contemporană.

să izirim¹ — el era pornit la războiu². Avea încă armata, indigenă și ungurească, în stare a se împotrivi, și boierii rămăseseră credincioși în jurul lui Rákóczy, contra căruia se și aruncase sentința de depunere, îi trimisese un număr de Nemți și de călăreți, al căror număr a fost peste măsură de exagerat, ajungându-se în Ungaria până la o socoteală de 70.000 de oameni (!). Dar pentru a-l izgoni în Ardeal ajunseră, pe o aspră vreme de iarnă, trupele, puține, ale Pașei din Silistra, Fazli³, și o năvălire de Tataři. Cum Constantin, ai cărui oșteni arseră Bucureștii și nu putură păstra Târgoviștea, unde se închisese Spătarul⁴, putu fugi totuși, după ce-și luase de la Dobreni comorile ascunse „în heleșteu“⁵, în Ardeal, asprul regim nou de la Poartă, aduse zugrumarea Pașei, care nu știuse să-și prindă dușmanul⁶.

Noul Domn găsisse în țara pe care n-o văzuse niciodată o călduroasă dorință de luptă în vederea unei neatârării pe care o urmărise totdeauna Matei și care adunase de curând simpatiile poporului în jurul lui Hrizica. Acesta întrebunțase, de altfel, lipsa lui Rákóczy din Ardeal pentru a ieși din internarea sa și a încerca o restabilire a usurpației sale din 1655. El întrase prin ținuturile românești ardelene, care-l vor fi primit cu aceeași prietenie pe acest nenorocit viteaz. Trecu prin Orlat și Gura Râului și găsi la mănăstirea Bistrița pe seimenii cari se închisera acolo. Dacă „Hrizea-Vodă“ fu prins

¹ Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 222.

² Pentru legături la Poartă, Hurmuzaki, V², p. 50, no. LXXVI.

³ În 1655 se atribuiau „10 sau 12.000 de oameni“ predecesorului; *ibid.*, IX, p. 64, no. CXII. Dar bunul cunoscător care era Gheorghe Ștefan arată că Vizirul amenință tot cu Tataři pentru că Pașa vecin, care ar putea să ridice și câteva mii de oameni la o nevoie, s'a vădit, la 1657, doar „c'un lucru foarte puțin, 500, 600 de oameni“; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 223. El credea că, orice ar fi, „tot ne are hi mai sprijinială multă cuvântului Hanului“; *ibid.* Și adaugă: „înaintea Pașei pare că n'am dosi“; *ibid.*

⁴ V. și raportul olandez din 27 Ianuar 1658, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 247-8, no. LXXXIII. Din partea Turcilor, Cronica lui Hasan Vegi, pe care am publicat-o în *Mem. Ac. Rom.*, XXI.

⁵ Constantin Căpitanul, ed. Iorg, pp. 141-2.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 55, no. LXXXVI.

prin trădare, ai lui continuară împotrivirea, o luptă dându-se la Cărbunesti sau Târgul Bengăi, în Gorj. Bătuți, ei fură măcelăriți, capetele puindu-li-se în par, iar rivalul Domnului legiuit fu frânt pe roată, la 8 April 1656¹. Alături, cu acea stare de spirit războinică, păstrată la Munteni, era datorია de a înfățișa credința răsăriteană pe care o serviseră atâția ani tipografiile lui Matei și de a sprijini o cultură românească, acum așa de mult înaintată. Dar amintirile rolului de politică generală pe care-l jucase atâția ani țara nu dispăruseră nici ele, cu toate acele legături cu Apusul, cu Viena, spre care, în Septembrie 1646, Constantin trimesese o scrisoare, cu frumoase amintiri clasice, — și despre legile date de Periandru Corintenilor, — în care se mulțămia pentru ospitalitatea acordată de Impăratul surorii, Anca, și fiului ei, de curând răposat, nepotul Mihai², cu Veneția, de care se simția așa de legat, și prin tradițiile de familie Mihnea, și cu însăși Roma, la care Constantin-Vodă trimesese ca sol pe un Franciscan³.

Mulți din boierime rămăseseră lângă atât de necunoscutul, și neștiutor de limba țării, care era noul Domn. În Ardeal pribegiseră, luându-și îndatorirea de a fi „slugi dereapte“ ale lui Rákóczy și „voitori de bine țării Mării Sale până în săvârșitul vieții lor“, numai Stroe Leurdeanul, Logofăt, Spătarul Pană, care părăsise Târgoviștea, răpede distrusă și ea de mercenarii unguri, Stolnicul Radu Fărcășanu, Comișii Radu Mihalcea și Badea, Clucerul Chirca Rudeanu, cunoscutul Armaș Ivașcu, un Constantin Vătaful, un Logofăt Preda, un Sluger Manea, un Stroe Clucerul, un Tanasie Slugerul și *fiul cel mai mare al lui Constantin Cantacuzino și al domniței Elina, Drăghici*, care era Logofăt. Erau în suita pribeagului, care nu se arătase vrednic de descendența sa dintr'un mare ostaș și de așteptările puse într'insul, și șase din căpitani ai unei oștiri acuma împrăștiată⁴. Trimeși ai celorlalți

¹ Kraus, pp. 265-7; Szilágyi, o. c., II, p. 289

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 245, no. LXXXI. E vorba și de Elena, fiica Ancăi.

³ Hurmuzaki, IX, p. 76, no. CXXXII. O scrisoare a Papei către Domnul muntean nenumit, în Hurmuzaki, V².

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 56-7, no. LXXV. V. și Trauschenfels, o. c., p. 344; *Quellen der Stadt Brassó*, VI, p. 57.

boieri veniseră la Poartă să arăte că nu-l primesc pe acest străin și sărac de Domn nou¹.

Mihnea încercă, în 1659 numai, o concentrare în jurul său. Preda Brâncoveanu revine din Ardeal, nefiind lângă acela căruia-i fusese o bucată de vreme rival pentru Domnie. Cantacuzinii urmărară: tatăl înrudit cu neamul lui Constantin și fiul cel mai mare. Istrate Leurdeanu, soțul Elinei, fată a domniței Anca, se adause la noul Divan. Găsim și pe Udriște Năsturel. Nu lipsiră mult nici Radu Mihalcea, Pârvu Vlădescu, Barbu Poenaru. Niciun nume nou, arătând vre-un favorit străin al noului Domn, afară de Vornicul Manu².

Administrația pe care ținea s'o introducă Mihnea imita pe aceea constantinopolitană, cunoscută lui. De acolo stabilirea prețurilor de vânzare³. De acolo și o strictă justiție, despre care, scriind Sibienilor, el vorbește cu mândrie: „Strămbărele judecăților, carele nasc mitele, și fățăriile, să ținea partea sângelui și a rudeniei, acealea, cu ajutoriul lui Dumnezeu, den Divanul nostru cu totul lipsesc“. O pompă strălucită trebuia să-l încunjure pe acela care se simțea, cu tot trecutul său turcesc, ca urmaș al Impăraților bizantini de odinioară și-i plăcea s'o și spuie⁴. Patriarhul Maçarie de Antiochia se bucură de aceeași cinste ca supt Matei și Constantin⁵, și el fu însărcinat să-l sfințească pe neobișnuitul Domn în formele cele mai solemne ale Bisericii răsăritene⁶. Mihnea crezu chiar că poate impune, într'un Sinod și cu Greci și Bulgari, noi canoane întregii Biserici a Răsăritului, și un manuscris grecesc cuprinzându-le a fost descoperit mai de curând⁷. Din trecutul țării, sfătuit poate de Udriște, el iea titlul, pe care-l purtase Matei, dar nu și Constantin, de „duce de Făgăraș și de Amlaș“, pe care-l preface însă în „arhiduce“ pentru „ți-

¹ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 238.

² Ciorănescu, *Domnia*, p. 102.

³ Antalfy, *Călătoria lui Evliâ-Celebî*, ed. din *Bul. Com. Ist.*, p. 30.

⁴ Amănunte, în Ciorănescu, *Domnia*, p. 114, nota 2. Și un Mitropolit de Gaza; *ibid.*

⁵ Dosofftei de Ierusalim, *Ἱστορία πατριαρχῶν*, p. 205.

⁶ *Ibid.*

⁷ Iorga, *Două contribuții la istoria bisericească a Românilor*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII; cf. *Studii și doc.*, XXIII, p. 234.

naturile de prin prejur¹, pecetluind și puind pe steaguri, printr'o confuzie voită cu Casa arhiducală a Habsburgilor, vulturul bicefal², care se vede și pe moneda pe care el pune s'o bată, ca odinioară Despot, pe când Matei se folosise de banii curenți și Vasile, Gheorghe Ștefan de „schellingii“, „șalăii“ țării vecine³. Se găsi cine să-i vorbească de războaiele lui Mihai, pe care le putuse cunoaște, de altfel, și din cartea asupra „vitejiilor“ lui pe care o alcătuisese Stavrinov Vistierul, și de aici schimbarea de nume care făcu din el un „Mihai-Vodă“, care se credea în stare să câștige și dreptul de a-și zice cel Viteaz.

Pentru războiul care trebuia să facă din acest ambițios tânăr bizar un erou al creștinătății, el credea că ar putea să câștige sprijinul lui Rákóczy, care, după proclamarea, supt presiunea turcească, de către Statele Ardealului, a unui nou prinț, Francisc Rhedei, revenise la putere, hotărât să dea piept cu Turcii, cari nu voiau să-l ierte pentru regala sa expediție în Polonia. Nu-i păru greu să-l desfacă de legătura, totuși solemn jurată, cu Constantin pribeagul, el însuși de curând certat cu celalt opoșit al Ardealului. Gheorghe Ștefan.

În Mart 1658, boierii împăcați cu Mihnea cer vecinului ardelean să caute o înțelegere cu acesta⁴. În Iunie, Constantin Cantacuzino stăruie călduros în același sens⁵. Un tratat putu să fie încheiat încă din acest moment, tratat pe care nu-l cunoaștem în textul lui, dar care a trebuit să reproducă îndatoririle anterioare din ambele părți.

Rákóczy încercă a reface și cu Moldova legătura „dacică“. Nereușind să câștige pe Ghica⁶, el încercă altfel. Dar Gheor-

¹ „Duce d'Olt“, titlul de care vorbește Gualdo, citat de d. Ciorănescu, *Domnia*, p. 193, nota 2, e acesta, în legătură cu Țara Oltului.

² V. Iorga, *Steagul lui Mihnea-Vodă Radul*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI.

³ V., pentru Gheorghe Ștefan, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 267. Pentru moneda lui Mihnea, Ciorănescu, *Domnia*, p. 111, nota 1.

⁴ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, l. c., pp. 612-3

⁵ *Ibid.*, pp. 230-1.

⁶ V. scrisoarea de refuz a lui Grigorașcu, fiul Domnului, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 55-6, no. LII: el oferă bună vecinătate și se apără de ideea unei năvăliri în Ardeal. Dar declară că prințul Ardealului e liber să-și puie în executare amenințările.

ghe Ștefan, care rătăcise și pe la Blaj, fu așa de slab ajutat în tentativa lui de a relua Moldova¹, încât trebui să dea îndărăt înaintea Tatarilor, fără a fi găsit între foștii săi supuși vre-o prietenie care să-l poată susține în lupta așa de ușuratic încercată². În zădar fuseseră chemările din țară și făgăduielile de la Tatarii. Lângă Târgul Frumos se înceară speranțele de Domnie nouă ale celui care lăsase o bună amintire pentru gospodăria sa îngrijită³, dar nu și prietenii active⁴.

Tatarii lui Șirin-beiu, cari făcuseră să plece fostul lor aliat, se coborîră acum în Țara-Românească pentru ca împreună cu oastea pe care izbutise să și-o înjghebe Mihnea să meargă în Ardeal pentru a pune capăt stăpânirii așa de sfidătoare a celui de al doilea Rákóczy.

Oastea de invazie în Ardeal⁵ cuprindea și Cazaci și, firește, puterile Pașii din Silistra, Cadâr (Chidr). Mihnea crezu în posibilitatea unei răscoale, în momentul când „păgânii“ aveau astfel de trupe și când Moldovenii se arătau deplin credincioși Sultanului. Boierii rămaseră uimiți când li se destăinui că, potrivit cu o înțelegere secretă ce are ei cu amenințatul Rákóczy, care nici nu se gândia să reziste, și-l lăsase țara pe sama unor loțiiitori, Turcii ar să fie tăiați, — o întregă armată, supt ochii Tatarilor!, — înainte de a trece munții. I se aduseră înainte cele mai puternice argumente ale bunului simț, de aceia cari în fundul sufletului nu răbdau apucăturile aceluia pe care poporul, de loc impresionat de cunoștințele și de pretențiile lui, îl considerau ca pe un fals fiu de Domn, ca pe un fost „cămătar“ cu numele de „Franți“⁶, fiul lui „Iane Surdul“, și ca pe un renegat al credinții strămoșești⁷. Nu trebuia „zădărit șarpele!“ Li se propuse atunci

¹ Avea cu el Poloni, haiduci, Moldoveni și Munteni; *ibid.*, IV, p. 249, no. LXXXVI.

² Kraus, pp. 342-3; Miron Costin, p. 357 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCXCII-III; Ciorănescu, *Domnia*, p. 129 și urm.

³ V. fragmentul de socoteli pe care l-am dat în *Studii și doc.*, IV, p. 263 și urm., no. XCIX.

⁴ V. și scrisoarea Doamnei Safta, *ibid.*, X, p. 292.

⁵ V. și Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1284 și urm.

⁶ Phrantzes, ca vechiul cronicar bizantin.

⁷ Cron. țării, p. 316.

ca ei să-l întovărășească doar până la Teleajen, la vechiul loc de luptă de la Șoplea, unde numai cu oastea ce-și locmise el va da lovitura înainte de a răsări Tatarii și, fără îndoială, și Moldovenii. Armata însă, ca și a Moldovei, când întovărășise cu zgomotoase cereri de lefi pe Gheorghe Ștefan la prima retragere¹, refușă și ea să se arunce într-o astfel de aventură. Ostașii trecură la tabăra turcească, unde fură primiți și boierii.

Trădătorul care nu putuse trăda își răsbună pe boieri. Căpătând cu pări, contra lor învoirea Papei de Silistra, el înoi vărsările de sânge din 1655, făcând să piară pe Părvu Vlădescu², pe Istrate Leurdeanu Marele Postelnic, pe Aga Preda Bârsescu, trimetând pe armășelul „sârb“ Dincă să ucidă și pe bogatul bătrân Preda Brâncoveanu, la Târgoviște, bănuindu-l că vrea, din nou, Domnia³, era aproape să aibă această soartă Constantin Cantacuzino, care se afla la țară, cu ginerele, Pană Filipescu, de unde putu să scape în Ardeal, unde era și fiul său Drăghici, în solie, iar alt fiu, Șerban, după numele bunicului, menindu-i a Domnie, se afla lângă Domn, trecând hotarul cu el⁴.

La jumătatea lui August, Tatars, Moldoveni și Munteni, veniți prin pasul Buzăului, erau pe la Homorod și Cohalm, înaintând⁵. Cazacii veniau pe urmă. Se luară, de oastea lui Ghica, și unele întărituri din Țara Bârsei. Se ajunse astfel răpede la Alba-Iulia, care fu arsă. De acolo tânărul Grigorașcu porni cu ajutorul său contra lui Gheorghe Ștefan, iar Tatarul Șirinbeiu spre Ungaria-de-sus⁶. Ceilalți merșeră spre Sibiu, și de acolo, prin Cluj⁷, la Orade, ca să se întâmpine cu oastea

¹ Miron Costin, *l. c.*

² Fusesse mutefariaca al Sultanului; Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 113-4. Era socotit ca rău administrator al Vistieriei; Pavel de Alep. V. Vlădescu, în *Revista Arhivelor*, I, p. 230 și urm.

³ El aducea ca îndreptățire în Apus pentru acest măcel că boierii i-ar fi vădit planurile de răscoală; Ciorănescu, *Doc.*, p. 74.

⁴ După altă versiune a Cronicii țării, Ciorănescu, *Domnia*, p. 130.

⁵ Cronica țării. Indreptățirea Domnului, în documentul ce am dat în *Studii și doc.*, VI, p. 602. Cf. și *Mon. Comit. Trans.*, XII, p. 110.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 249 no. LXXXVI.

⁷ O scrisoare a lui Mihnea către Clujeni; *Bul. Com. Ist.*, II, p. 224, no. XLIV.

Vizirului, care venia din Apus. Pașa de Buda ocupă Înăul, care fusese de mult cerut prințului ardelean, iar contingentul românesc, cu Domnii în frunte, fu însărcinat, după umilitorul obicei al Turcilor, cu sarcina de salahorie la refacerea cetății, rămânând acolo până în toamnă târziu. Mai pe urmă, Acațiu Barcsai fiind așezat ca nou „Craiu“ unguresc¹, i se dăduseră ca sprijinitori un număr de Moldoveni, ca acel Nicolae Milescu Cârnu, mutilat pentru aspirații de Domnie, care era unul dintre cei mai învățați oameni ai Moldovei; Miron Costin, care descrie campania, nu lipsește să însemne și numele acestui tovarăș de cărturărie².

În tot cursul campaniei Domnii români cruțară după putință regiunile unde erau Români, pe cari astfel ajungeau a-i cunoaște³. Mihnea, care avea de mult corespondența sa cu Sibiienii, de la cari se înarma⁴, înștiințase pe Brașoveni că nu vine ca dușman, ci „pentru binele creștinilor“⁵. Iar Sibiienilor chiar li dădea asigurarea că el vine numai silit și că a făcut tot ce-i sta prin putință ca să oprească această expediție⁶. *Domnii contribuieră prin prezența și ostenețile lor la un rezultat care interesa viața unei întregi părți din Românie: anume la trecerea de la prinții unguri ai Ardealului la Turci, la Pașa ce se așează acuma la Înău, a întregii „Valahii Citerioare“ românești, centru de calvinism, al cărei ultim Ban fusese tocmai acela care acuma se așeza, înlăturându-se când datura lui Kemény, ca prinț al Ardealului: Barcsai. Populația țărăneasă folosi din această schimbare, Turcii fiind pretulindenii ocro-*

¹ Pentru situația acestuia, tolerat numai provisoriu de Statele Ardealului, până la iminenta întoarcere a lui Rákóczy, v. excelentele observații din Ciorănescu, *Domnia*, pp. 148-51.

² P. 361. Detalii din izvoarele ardelenе, la Ciorănescu, *Domnia*, p. 141 și urm.

³ Iorga, *Doc. Art.*, II, p. 1285; Kemény, *Fundgruben*, II, pp. 150-2; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 224; Meș, în *Rev. Arhivelor*, I, p. 235; Ciorănescu, *Doc.*, p. 166.

⁴ T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 307-8; Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, VII, (1927).

⁵ T. G. Bulat, *l. c.*, pp. 309-10. V. mai pe larg explicațiile ce dau în legătură cu o reproducere fototipică a acestor scrisori, în *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 93 și urm.

⁶ Kemény, *o. c.*, II, p. 141 și urm.

țitorii săracilor, și religia răsăriteană a acestora va fi de acuma susținută în dauna calvinismului nobilimii¹. Pentru principatul maghiar al Ardealului era însă o mare pierdere, și Rákóczy, refugiat la Orade, expunea blăstămului creștinătății pe acel „monstru de nerecunoștință“, rău creștin, ajuns acuma „sclav al Turcilor“, care, cumpărând Scaunul princiar cu o mare sumă de bani și o creștere a tributului, li-a dat acele cetăți ale Lugojuului și Caransebeșului, „care până acum au fost în partea aceia adevăratul bulevard al lumii creștine“². Pe acolo Turcii ar putea merge, cu Tatarii³, cu Domnii noștri, și până la Adriatică⁴.

Și Ardealul românesc văzuse încă odată ostași din aceiași nație înaintând biruitori. Intre Moldovean și Muntean, amândoi străini, de altfel, se încheie îndată după înlocuire, la 28 Novembre, un pact de bună prietenie care ni s'a păstrat⁵; neologisme cum e „conștienție“ în acest act de frăție arată redactarea lui în cancelaria noului Vodă „Mihail“.

Pe atunci „Borcea Ianăș“, cum îl numiau Românii, căuta să-și facă o armată chiar cu elemente românești luate și din amândouă țerile libere⁶. Mihnea-i propunea să încheie un pact contra Turcilor și Barcsai, nu numai că-l refusa, dar refuzul era comunicat și lui Rákóczy, ca al cărui simplu locotenent se considera fostul lui dregător⁷.

Dar acesta din urmă, care-și știa situația definitiv pierdută, era gata pentru orice act de desperare, fiind hotărît să isprăvească eroic marea sa carieră, de o așa de înaltă și, la urmă, nenorocită ambiție. El găsi lesne înțelegere la acestălalt amator de lucruri mari care era noul Mihai Viteazul, care, oricât s'ar

¹ O scrisoare din 22 Novembre a lui Ghica-Vodă, *Mon. Com. Trans.*, XII, p. 87.

² Ciorănescu, *Doc.*, p. 139.

³ Odată, Gheorghe Ștefan somat să meargă cu Tatarii ori să li dea un contingent, spunea că Moldovenilor „nu li-ar sta bine în tovarășia Tatarilor“; Motogna, în *Rev. Ist.*, XII, p. 318.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Mag. ist.*, II, pp. 181-6; Iorga, *Steagul lui Mihnea-Vodă*, I. c., pp. 537-40.

⁶ După Kraus, *Cronici brașovene și Mon. Comit. Trans.*, XII, Ciorănescu, *Istoria*, p. 153.

⁷ *Mon. Comit. Trans.*, XII, pp. 162-3, 207.

crede în zeul lui pentru creștinătate, nu era mai puțin, ca un nou Despot, fiind, de altfel, și de aceeași rasă cu dânsul, un fantast sau, cum îl descrie bunul cunoscător de oameni Miron Costin, care a fost și în tabără cu el, „om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temei, tiran, drept fantastic, adevă buiguitor în gânduri“¹. Printr'un boier de Făgăraș, purtat pe la Poartă și autor și al unei scrieri latine, Iacob Nagy de Harsány, pe care-l vom afla apoi pe lângă Gheorghe Ștefan la capătul lungului exil al acestuia², prințul ardelean, revenit la rosturile sale, se înțelese cu vecinul său³. Era vorba de o luptă la Dunărea munteană, de un atac contra Turcilor din Banat, de o imposibilă cruciată în Balcani, unde, încă din anul trecut, prin solul său în Apus, el arătase că a legat înțelegere jurată cu oamenii din „Bulgaria, Grecia, Macedonia, Tracia și Serbia“⁴, Albania având chiar în serviciul său astfel de „Sârbi“ și chiar raporturi cu Cazacii⁵. Cum mai era pe la noi Patriarhul sirian Macarie, prezența acestuia era invocată ca o dovadă a vastei conspirații creștine, care s'ar fi întins astfel și asupra Asiei. Acestea toate fără a pomeni și pe Moldoveni, „nație vitează (*feroce*) din fire și care, în vremea veche“, — amintire a lui Decebal —, și-a făcut tributari și pe Romani și, dacă astăzi suferă jugul suveranității otomane, o face cu o astfel de tărie de suflet (*ferocită*), de a speriat totdeauna și adesea a păgubit oștile Sultanului“⁶. Toate planurile pe care nu putea să le încurajeze

¹ P. 361.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 285, 291.

³ După *Monumenta Comitalia*, XII, Ciorănescu, *Domnia*, pp. 159-60. Legătura n'a putut să rămâie ascunsă, cu atât mai mult, cu cât Mihnea propunea lui Barcsai o înțelegere, care i-ar fi costat tronul, cu fostul său stăpân. De aici plângeri ale lui Barcsai la Poartă și stărnirea bănuielilor turcești față de vasalul de la Dunăre; *ibid.*, pp. 160-2.

⁴ Ciorănescu, *Doc.*, p. 43, no. XII; cf. *ibid.*, pp. 74-5, no. I.

⁵ *ibid.*, p. 52.

⁶ *ibid.* Se lăuda că el a restabilit acolo pe Gheorghe Ștefan; *ibid.*, p. 35, no. XIX. Se adăugiau și comunicațiile unui alt Franciscan, „părintele Ștefan din Valahia“; *ibid.* Urmă, către sfârșitul lui 1659, un al treilea Franciscan, Grigore de la Chiprovaș; *ibid.*, p. 89 și urm. Scrișoarea de acreditare a Domnului e din 1-iu Octombrie, Târgoviște; *ibid.*, pp. 92-4, no. LXXX. V. și Hurmu-

nimeni dintre Apusenii, Impăratul, Venetia, Papa, la cari mai de mult se trimesese un Gabriel Thomasi, Franciscan din Bulgaria, amator de episcopat, prin care Mihnea se oferia catolic și cruciat¹.

Din călătoria sa în Ardeal Mihnea credea că a deslușit unele lucruri în ce privește rosturile acestei țări, așa de crud prădate. I se năzări că s'ar putea face o autonomie săsească, de-a dreptul legată prin tributul cu Poarta, pe care el, Mihnea, l-ar culege, pentru ca alături să se propuie pe sine, tot în legătură cu plagiatul lui Mihai Viteazul, din care-și făcuse un program de acțiune politică și militară, ca Domn al celor trei țări românești din grația însă a Sultanului². Peste puțin el primia la Târgoviște pe foștii robi la Tataari, Kemény, Francisc Kornis, și se gândia să facă din cel d'intăiu, pe care-l și trecu în Ardeal, nu fără înțelegere cu Rákóczy, un principe împotriva lui Barsai, ceia ce încercatul general refușă cu toată hotărîrea, căutând o împăcare a lucrurilor, cu care și izbuti în aparență³.

Deocamdată, prin începutul de legătură cu principele restaurat el scăpase de primejdia unei năvăliri a lui Constantin-Vodă⁴. Cum acesta însă își păstra încă resturile mării averi a lui Matei și nu putea fi lăsat fără o perspectivă, i se va da idia că ar fi potrivită pentru dânsul Moldova, Gheorghe Ștefan având să se resemneze până i s'ar prezenta vre-o ocașie oarecare⁵. Și, de fapt, fiul lui Radu Șerban nu numai

zaki, *Fragm.*, III, pp. 244-5. O scrisoare a Mitropolitului Ignatie către Papă, 2 Octombrie 1659, la Theiner, *Monuments historiques*, 1659, p. 38; I. Ardeleanu, *Istoria dieceșei Oradei Mari*, Gherla 1883, pp. 129-31, și apoi Hurmuzaki, V², p. 65 (cf. *ibid.*, pp. 70, 73).

¹ Ciorănescu, *Doc.*, p. 33 și urm. Scrisoarea lui Mihnea către doge e din 5 Iunie 1658; *ibid.*, pp. 42-3, no. XI.

² *Ibid.*, p. 142, no. CLXX; *Domnia*, p. 164, nota 1.

³ Ciorănescu, *Domnia*, p. 167 și urm. (după Szilágyi, *Scrisorile lui Rákóczy*, și *Diplomataria*, XXIII).

⁴ Pentru această intenție a lui când se afla la Mediaș în comitatul Sătmarului, v. scrisoarea din 19 Iunie 1659 a lui Ștefan Tököly, în Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, din Buletinul frances al Secției istorice a Academiei Române, 1936, pp. 8-9.

⁵ Pentru zădarnicele lui stăruinți dureroase, Hurmuzaki, V, pp. 61-2; IX, pp. 165-8, la 9 Octombrie 1658 și 26 April 1659.

făcu o astfel de absurdă încercare, dar va izbuti să se păstreze câteva săptămâni în Scaunul din Iași. Pentru moment el se rătăcise prin părțile Maramurășului, lăsând ca trainică amintire daruri pe la modestele biserici românești¹, strângând în același timp țărani români supt steagurile aventurii sale².

Înainte ca Rákóczy să se fi întors în țara care-l va primi cu aclamații, Românii ei înșii fiind mai mult de partea acestui viteaz decât de a Craiului din neamul lui, Mihnea căutase să fie liber pe mișcările sale prin jertfirea a ce mai rămăsese din tagma boierească.

Bănuind pe acești boieri din jurul său că sânt înțeleși cu Constantin Cantacuzino, care, chemat din Moldova³, fusese dus, nu la acela care-i voia capul, ci la Constantinopol, unde se putu apăra în Divanul Vizirului contra celor trimese să-i cumpere moartea, Clucerul Doicescu și Grecul Nicola Sofialăul, Mihnea li hotărî executarea în masă⁴. Căzura supt loviturile pătimase ale dărăbanților cari, ca și în 1655, *re-presents o adevărată ură socială împotriva unei bogate aristocrații*, care în Țara-Românească se păstrase mai bine decât în Moldova, după masacrele unui Tomșa și jertfele lungului războiu civil, acești reprezentanți ai vechilor neamuri pe cari se sprijinise liniștea și putința de apărare a țării: Marele Vornic Radu Cândescu, cu cei doi frați ai săi, Negoită și Moise, Marele Spătar Udriște, Diicul Buicescu Mare Clucer, Stolnicul Radu Fărcășanu, Pârâienii, tată și fii: Danciu, cu nume domnesc, și Preda, Comisul Mare Bădea Comăneanu, Clucerul Stroe Bârsescu, Marele Căpitan Vasile Câmpineanu și alții încă, „aruncându-i din casele domnești jos, cu lanțurile în grumazi, iar dorobanții se bucura și-i călca cu picioarele, și-și bătea joc de trupurile lor, și nici la biserică nu-i lăsa să-i îngroape, ci afară prin gunoaie, iar pre jupă-

¹ V. și Iorga, în Buletinul frances citat al Secției Istorice a Academiei Române. Catolicii se temeau să nu se ridice prin asemenea visite prea mult ortodoxia; cf. și Ciorănescu, *Doc.*, p. 143, no. CLXXIII.

² Meteș, *Moșile Domnilor și boierilor*, p. 136.

³ Bănuiele de malversații; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 123.

⁴ Gheorghe-Vodă Ghica dă un act pentru nevinovăția lui Preda Brâncoveanu; *Rev. Ist.*, 1935, pp. 195-7.

neasele lor le muncia¹ și le lua² toată agoniseala³. „Și tabulhanaua“, musica turcească, adaugă alt contemporan, „zicea până i-au isprăvit pre toți⁴. Sentimentul de milă și de revoltă pentru acest act care tindea la desființarea unei întregi clase viteze și mărinimoase, care impusese un caracter național românesc țării, se rostește și în rândurile lui Miron Costin, care-i cunoscuse: „Mirându-se cum va face să n'aibă viață de boierii ce erau capete Țării Muntenesti“ —, în gândul său de răscoală concentrată cu „Craiul“ gata de întoarcere —, „cu mare și nespūsă tiranie au omorât treizeci de boieri tot de frunte ai țării, și au pus boieri pre voia sa“⁵. Adâncul cunoscător al lucrurilor turcești va fi dat ce explicații va fi găsit în ingeniositatea unei inteligenți fără cărmă, dar ajungea ca să primească din nou laude pentru „dreptatea sa“ faptul că o parte din averile confiscate de acela care făcuse din liberarea țărănilor, dar cu plată la Cămara domnească, unul din punctele de căpetenie ale politicii sale interne⁶, fu considerată ca proprietate a Sultanului, ca de la niște haini⁷. Grecii Iani, Manu și Manta, apoi cumnatul sârb, împreună cu Gheorghe Băleanu și Stroe Leurdeanu, Barbu Poienaru, Radu Cocorăscu, Mihai Argetoianu sau Hârjetoianu, Vlad Bengescu, un Postelnic Neagoe și un Stolnic Gheorghe luară locul celor jertfiți⁸. La sfârșitul lui Iulie 1659 primul act al tragediei se jucase.

Țara era plină de Turci. Fuseseră atrași, ca ostași, delii, beșlii, saragele, ca negustori, ca împrumutători ai Domniei, care se arăta sărăcită de ultimele tulburări⁹. Cu un nou măcel, al acestor represintanți ai stăpânirii „păgâne“, voia să-și înceapă „cruciatul“ opera „desrobirii“.

La 28 August Rákóczy anunța generalului imperial din

¹ *Mag. Ist.*, IV, p. 351. Cf. Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 145. Descriere pe larg, în Iorga, *Rev. Ist.*, V. O versiune deosebită o dă d. Stoica Nicolaescu, în *Rev. p. ist., arh. și filologie*: ei ar fi fost în cămăși, la ieșire. Fixarea aproximativă a datei după Divanuri, Ciorănescu, *Domnia*, p. 173, nota 3.

² P. 361.

³ Ciorănescu, *Domnia*.

⁴ Ciorănescu, *Doc.*, p. 244, no. CLXXIV.

⁵ I. C. Filitti, *Archiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 221.

⁶ Cele două cronici; Ciorănescu, *Doc.*, p. 147, no. CLXXXI.

Cașovia că și-a reluat Scaunul de stăpânire, după dorința țării¹. Peste două săptămâni, la 2 Septembrie, Mihnea repeta scena din 1594 a uciderii creditorilor turci. Se chema că se pedepseseră excesele săvârșite de oaspeți de acest neam în toată țara. Târgoviștea era închisă cu călăreți ca să nu scape nimeni dintre dânsii. Și, iarăși după exemplul dat de Mihai Viteazul, se atacă Silistra, noul Pașă fiind bătut și rănit², Giurgiu și Brăila.

Numai cât, cu șazeci de ani în urmă, toate acestea aveau un rost. O mare acțiune creștină pornise, cu Papa și Împăratul în frunte, luptători din toate țările creștine alergau ca să ieie parte la dânsa, Ardealul se arăta gata să intre în luptă și Moldova era supt un Domn aliat. Acuma, nimeni dintre Apuseni nu susțineau cu armele Venetia, prinsă într-o grea luptă, de mulți ani de zile, și Republica însăși, bucuroasă de orice diversiune, nu înțelegea să iscălească nicio îndatorire, Rákóczy nu era decât fantoma puterii sale de odinioară, și Ghica din Moldova reprezenta cea mai sigură credință față de Turci.

Pe când mica oștire ce adunase Mihnea și pe care o lăuda că e de „oameni aleși, și siemenime călări cu puști lungi și țacălușe“³, cu câteva tunuri dăruite de Rákóczy, era încunjurată de toate măgulirile de către acela care numai într'însa se sprijinia⁴. Domnul muntean căută să-și asigure sprijinul prințului întors, care, cu ajutorul lui Kemény, fu recunoscut de dieta din Oșorheiu înainte de sfârșitul lunii acesteia Septembrie⁵. Mi-

¹ Hurmuzaki, IX.

² D. Ciorănescu, care înseamnă toate izvoarele pentru această luptă, în mare parte ecouri venețiene, vede în această ciocnire cu Pașa, care nu era doar un Sinan Mare Vizir în fruntea unei mari oștiri împărătești, un mare triumf românesc; *Domnia*, p. 183. De fapt nici luptătorii de supt Mihnea nu erau în marea lor parte Români și nu e sigur că Domnul, care părăsi apoi așa de ușor partida, i-ar fi comandat însuși. Pentru laudele ce-și acorda larg Mihnea el însuși, v. *ibid.*, p. 185. D. Ciorănescu (p. 199) semnalează legături cu Bulgarii (Hurmuzaki, IX, pp. 149-50, 153). Legături fără valoare cu străinătatea; Ciorănescu, *l. c.*, p. 199.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 58.

⁴ *Mag. Ist.*, IV, p. 352.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. ccxcix-ccc.

tropolitanul Ignatie și Marele Logofăt Radu Crețulescu veniră pentru o înțelegere formală, care și fu iscălită la 4 Octombrie, într-o formă deosebit de solemnă, cu frase latine din repertoriul Renașterii. E o alianță pur militară, în care, date fiind împrejurările de o parte și de alta, *nu mai e vorba de tribut, de dărul cailor ca semn de vasalitate, de vre-o hegemonie ardeleană, ci relațiile sânt acelea de o desăvârșită paritate*, cum o căutaseră degeaba Matei și Constantin, pe vremea când vecinul lor era în fruntea unei aristocrații solidare și unei puternice oștiri¹. După ce se făcu jurământul în Ardeal, cei doi frați de arme se întâlneau la Rucăr².

Acolo alergară și Constantin și Gheorghe Ștefan, care și el ajunsese în capitala Maramurășului. La 15 ale lunii se încheia acolo o învoială, „dacică“ și aceea, în care, ca în 1595, se stabilia rostul pe care trebuia să-l îndeplinească fiecare din asociații cu interese așa de divergente. Bătrânul Moldovean sărac fu dat la o parte, și în Moldova, unde fusese orânduit de Turci tânărul Ștefan, fiu al lui Vasile-Vodă, Ghica trebuind să treacă la Munteni, era să între, cu trupa de la tovarășii săi, Ardeleni de-ai lui Coloman Mikes, Munteni cu Gheorghe Băleanu și Dumitru Sârbuț Spătarul, „cumnat“ al lui Mihnea, Constantin-Vodă³. El cedase formal lui Radu drepturile asupra Țării-Românești, hărăzise Ardeleanului toată averea sa și-i făgăduise 150.000 de taleri⁴.

Intovărășit momentan de fostul Domn al Moldovei, cu care intra în Brașov pentru a se despărți îndată⁵, el pătrunse în

¹ *Török-Mag. Allam.*, III, p. 456 și urm. Cf. și *Mon. Comit. Trans.*, XII, pp. 358-60, 377 și urm., 388, 396, 413-4; Szilágyi, *o. c.*, II, pp. 557-8; Șincai, III, la această dată. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. ccxcix-ccc; *Mon. Comit. Trans.*, XII, p. 386; Hurmuzaki, V și IX.

² Și Giorănescu, *Doc.*, pp. 149-50, n-le CLXXXVI-VII.

³ Cronica munteană, *l. c.*; Kraus și Nekesch-Schuller, ca izvoare săsești (cf. Trauschenfels, *o. c.*, p. 347), Ioan Bethlen, pentru informația ungurească.

⁴ *Mon. Com. Trans.*, XII, pp. 411-3. Pentru întâlnirea de la Rucăr însemnarea, bogată, a lui Ioan Nemeș, în *Tört. Tárt.*, 1902, și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

⁵ Pentru speranțele de Moldova ale acestuia, v. și scrisoarea din *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 655-6.

Moldova. înainte de sfârșitul lunii. „Acum iaste vreamia“, se rostise, încă de la 29 Septembrie, Mihnea!

Expediția moldovenească² fu scurtă și cu totul nenorocită. „Au fost viindu cu rău asupra Ghicăi-Vodă“, spune un act de la acesta, „și să calce stiagul cinstitului Impărat; într'aceaia Dumnezău nu i-au lăsat, ce i-au oborât, pre Ghiorghie Ștefan-Vodă și pre toți carii au fostu viindu cu dănsul“³. Ghica nu încercă să taie calea la năvălitori, ci se retrase până la Țuțora, așteptând să-i vie în ajutor Tatarii, cari nu puteau lipsi. Trupele lăsate în urmă, fără un comandant ascultat, căci tânărul Grigorașcu era la Constantinopol, întâlniră pe ale năvălitorului pe la Tătărești, unde se mai dăduse o luptă, pentru Domnie, dar nu putură, și în starea morală în care erau acești străini, să dea o adevărată luptă. Miron Costin, care se afla în mijlocul lor, li-a văzut desordinea și pățania cuvenită. La Sârca se încercă oprirea dușmanului, în fruntea cărora erau pușcași veniți de mare ispravă, dar vitejia inițială nu putu să câștige biruința.

Constantin, care se gândia și la o supunere față de Țar⁴, primi bine pe boierii prinși, între cari un urmaș al lui Bucioc, și Gavrilică, tânăr pivnicer pe atunci, întemeietorul neamului vioiu și ambițios, cu multe mijloace, al Costăchescuților. Ghica, împotriva căruia se ridicaseră apărătorii săi, trebui să treacă Prutul pe la Lăpușna, și mai departe, pe drumul Benderului.

Apariția Tatarilor schimbă toată această situație pe care ușurătatea lui Constantin o considera ca definitivă. Aflând de schimbarea lui Ghica la Munteni, Calga, comandantul temutei oștiri, luă asupra-și inițiativa prealabilei izgoniri a

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 57-9, no. LIV.

² Pentru imposibilitatea ca soția a doua a lui Costin să fie o Movilă, S. Zotta, în *Rev. Ist.*, XIII, pp. 47-51. Dar prima soție, Bălașa, fiica lui Nicolachi Rale, era după mamă din neamul Boul, al Doamnei Safta a lui Gheorghe Ștefan și rudă cu neamul Prăjescu; *ibid.*, p. 50 (Bălașa, de la Balaș, Balș, nu e nume rar în „Moldova“; și fiica Bălașei are acest nume). O scrisoare a Doamnei, din Baia, 15 Novembre, cu frica apropierii Tatarilor, în Szilágyi, *Bellum*, II, p. 561.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 113.

⁴ Ciorănescu, *Domnia*, p. 207, nota 4.

usurpatorului. Iali Agasi, „Aga Mării“, din Bugeac, ajunse răpede la Iași, unde Constantin credea întăru să poată rezista închizându-se în șanțuri. Apoi el trecu la atac, scoțând și tunurile făcute la Liov de Gheorghe Ștefan. Nereușind acțiunea de înspăimântare a Tatarilor prin focul „nemțesc“ de front, ai lui Constantin începură să se clatine. În curând pe locul unde se scontase așa de ușor biruința „erau trei iazuri de trupuri, cum au stătut trei rânduri de pedestrimă“¹. Între prizonierii, cari fură duși în Crimeia, ca, odată, Kemény, era și Gheorghe Băleanu².

La 21 Novembre se dăduse ultima luptă; la 14 Decembre noul Ștefan-Vodă intra în Iași³.

Miron Costin, puțin prieten al Românilor de peste Milcov, se face a crede că Mihnea n'a opus nicio rezistență adevărată intrării Tatarilor cari aduceau p' noul „Gheorghe-Vodă“, așa de străin țării⁴. De fapt, după ce noul Ban, Chirca, încercă să apere trecerea Dunării⁵, după o serie de ciocniri fără însemnătate, cu mici cete turcești, lupta de la Frătești, lângă Călugărenii strălucitului Viteaz, fu câștigată, dar numai de Gaudy. Aflând de neizbânda din Moldova, de fuga lui Constantin în Ardeal, de apropierea înlocuitorului cu Tatarii, Mihnea fugi către Târgoviște, unde găsi firește lăcomia ostașilor străini cari se cereau plătiți ca să-i deie drumul. Se strecură în Ardeal, sperând fără temei restaurarea sa⁶.

O variantă a Cronicii muntene arată împotrivirea boierilor la orice prelungire a unei rezistențe, imposibile cu Tatarii în față și cu Ardealul invadat de Turci. Seimenii nu voiră să lupte. *De fapt, acesta nu era un războiu al țării, ca ale*

¹ Miron Costin, p. 366.

² V. și știrea din ziarul lui Ioan Nemes, *Tört. Tár*, 1902; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

³ *Ibid.*, pp. cccii-v. Unele știri venețiene bune, din Constantinopol și din Germania, în Hürmuzaki, V² și IX. Cf. și povestirea lui Hasan Veghi, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX.

⁴ *Ibid.*

⁵ Szilágyi, *Bellum*, II, p. 549, pe lângă știrile venețiene.

⁶ Cronicile țării; Nekesch-Schuller; *Chron. Fuchsio-Lupino Oltardinum*, II, p. 19; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 654-5. Cf. Ciorănescu, *Domnia*, p. 181 și urm. (legăturile cu Rákóczy după măcelul Turcilor). V. și Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 234.

lui *Mihai Viteazul* și ale lui *Matei cel bun*. Nu mai apărau pământul lor cetele boierilor bogați și mândri, pe cari-i ucisesese banda unei oștiri demoralizate și înrăurite hotărâtor de străinii din mijlocul ei, nu mai era devotamentul unei nobile și viteze aristocrații pentru unul dintre ai lor, tată, frate, părinte pentru cei din jurul lui, precum, iarăși, nu era scânteia eroică a conducătorului încoronat: *Mihai la Călugăreni* și *Matei la Finta*. Cu niște *Bulgari plătiți*, cu niște *Nemți* și *Unguri* împrumutați de un vecin el însuși incapabil de o mare acțiune ostășească și cu câțiva mîluiți ai unei Domnii tiranice, ridicăți peste trupurile sângerânde ale coborâtorilor din vechile neamuri nu se putea face decât o demonstrație de aventură, terminată cu ridicul pentru dânsa, dar și într'un cumplit desastru pentru țară, care nu mai era a ei.

În acest timp, *Rákóczy* avea de lucru cu *Baresai*, pe care venira să-l sprijine *Turcii* de la *Buda*. Încercarea de a se apăra întrarea în *Ardeal* pe la *Poarta-de-fier* nu-i izbuti. Nobilii români din aceste părți nu mișcară, la *Rákóczy* găsindu-se doar câte un nemeș, câte un cleric, ca popa din *Ciurila*¹. Mândrul viteaz al nobilimii ungurești nu cuteză să deie, în locul cruciatei, de a cărui veste umpluse tot *Apusul*, măcar o onorabilă luptă de apărare. Asediul *Sibiului*, unde acesta se închise, trebuia să fie multă vreme, și *Români ardeleni* aflându-se în oastea fostului stăpânitor. *Domnii români*, deveniți niște simpli pretendenți aventurieri, trebuira deci să-și caute, prin ieșiri întâmplătoare, norocul lor.

În acest *Ardeal* sătul de tupte sterpe primirea fugarului din *Țara-Românească*, întovărășit de tristul său asociat, fugarul din *Moldova*, întâmpină rezistență: *Sasii* și *Ungurii* se ațineau după aceia cari erau scoși afară din lege de guvernul impus de *Turci* al *Ardealului*². *Mihnea* îndrăzni să încerce a-și afla un adăpost în acele posesiuni românești dincolo de munți de care vorbea în titlul său arhiducal. Il găsim la *Făgăraș*, la *Vurpăr*³. Ajunseră apoi, el și rivalul de odinioară, *Cons-*

¹ Șincai, III, pp. 126-30.

² V. și ziarul lui *Ioan Nemes*, în *Tört. Tár*, 1902, și *Iorga*, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

³ Pentru aceste rătăcirii, I. Minea, în *Cercetări istorice*, V-VII, p. 349; *Ciorănescu*, *Domnia*, p. 219 și urm.

tantin, până și pe la Sătmar, și acolo, după o masă oferită de acesta, imitatorul falit al lui Mihai Viteazul fu găsit mort lângă Circasiana care-i era tovarășă; nimic din caracterul lui Constantin, cu mult superior asociatului său de nevoie, nu îndreptățește bănuiala, ce s'a răspândit, că el ar fi dat otravă cuiva care, în starea în care se afla, nu putea să represinte nici o primejdie ¹.

Inercarea fiului lui Radu Șerban de a-și recăpăta Scaunul în primăvară căzu, și nu se poate înțelege, cu primejdia de totală distrugere în care se afla Rákóczy însuși, ce l-a putut îndemna pe neastâmpăratul Domn, care se va încerca apoi și în Moldova, la o asemenea lovitură. Dar se păstrase credința la vechii lui boieri și ostași ², cari nu puteau să aibă niciun devotament pentru bătrânul boier moldovean care li se pusese pe cap ³. Acesta urmă tactica din Moldova față de același dușman. Se retrase la Dunăre, urmărit de ai lui Constantin, și ajunseră forțele de nimic ale Pașei de Silistra și ale unui mârzac ⁴, ca să facă pe năvălitori a trece înapoi munții, ca să caute un adăpost, ce i se părea mai sigur, la Cazaci, cari nu mai aveau pe bătrânul lor Hatman, ci ascultau de fiul, cu totul inferior, al acestuia, Iurie.

În același moment în marginea Clujului, patronul tuturor acestor zbuciumări istorice și al acestor profunde nenorociri, Rákóczy, silit de Turci la o luptă, fu rănit și muri la Orade, în părăsire, peste puțin, în aceeași lună a lui Maiu 1661 ⁵.

¹ Izvoarele pentru această bănuială, la Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cccvi, nota 2; Ciorănescu, *Domnia*, pp. 220-1.

² Astfel un Ghica Căpitanul: Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 271, no. civ.

³ V. Miron Costin, p. 368: „Au strâns oaste foarte bună, că și țara toată venise la dânsul“. El adaugă că la fostul Domn erau „și Leși și Nemți și Unguri și Sârbi lefecii, că încă nu sfârșise banii lui Matei-Vodă“. Dar ei fugiră cu toții la atingerea cu temuții Tatarsi, din cari ajunseseră însă numai o neînsemnată strajă.

⁴ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. cccvi-vii, 254, no. LXXXVII. Cf. Nekesch-Schuller și Trauschenfels; Șincai, III.

⁵ Pentru *participarea oștilor românești la ultima luptă contra lui*, v. și Miron Costin, p. 371, și Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 352-3 (o scrisoare a lui Ghica-Vodă, către „fiul drag“).

Dar nu se opri aici prelungirea aventurii odată stârnite. Ea dă o lungă poveste de dureroase rătăcirii pentru Gheorghe Ștefan și o ultimă zvâcnire de încredere în norocul său a lui Constantin Șerban.

În primăvara anului 1660 cel d'întăiu se găsea la Viena, căutând, după vechea lui datină moldovenească, o moșie prin Ungaria, pe care s'o gospodărească după obiceiul său, și el găsi una care fusese a familiei Homonnay¹. Dar nunciul crede că el ar fi dorit și vre-un rost oficial prin aceste părți. Primit de Împăratul, el arată cum l-a încurcat Rákóczy, luându-i și 300.000 de scuzi, de l-a făcut să piardă o bună și bogată țară, care-i dădea pe an 500.000 de taleri. Vindea juvaierile ce putuse duce cu dânsul, și-l mai prădau și hoșii², dar avea bani depuși la Danzig³. Totuși ambasadorului veneției îi vorbea de „marea bestie“, Turcul, împotriva căruia și el luptase⁴. Într'un act de învoială cu Împăratul, făgăduia lucruri extraordinare: a supune țara Papei, a se lega cu Domnul ce va fi la Munteni în aceeași reședință, a face să se aleagă, prin influența lui la Constantinopol, un Patriarh prielnic unirii cu Iesuiții, a ținea lângă sine un episcop catolic ca principal sfetnic, a face școală la Iași cu aceeași Iesuiți: niciodată nu se va relua legătura cu Rákóczy⁵.

Fugarul încerca și pe lângă regele Suediei, care-i trimetea cândva emisari de ai săi în legătură cu Cazacii, stârniți contra Poloniei⁶. După o ședere în Moravia, el se hotări să amintească Țarului de vechile îndatoriri⁷. Era în Livoniu, atunci suedesă, la Dorpat, apoi la Riga, în 1662, și se oțeria să comande 5.000 de oameni, ca vechiu ostaș, într'un viitor războiu cu Turcii⁸. De acolo, în August, se plângea că Doamna Safta nu s'a ținut de cuvânt să-l aștepte în Polonia: „ce

¹ V., *ibid.*, p. CCCIII, nota 1; Șincai, III, p. 131.

² Iorga, *l. c.*

³ Hurmuzaki, IX, pp. 174-5.

⁴ *Ibid.*, pp. 170-3, no. CCCXXXIII; pp. 196-7, no. CCLXX.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 254-5, no. LXXXVIII.

⁶ Hurmuzaki, IX, p. 180 și urm. V. și Iorga, Hurmuzaki, X, p. v (și după Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 248; Șincai, III, p. 131).

⁷ Pentru care v. Hurmuzaki, IX, p. 217, no. CCXCVII.

⁸ *Ibid.*, pp. 200-1, n-le CCLXXII-III.

m'au lăsat și s'au dus în țară, și m'au făcut de toată ocara¹.

La Țar fu primit miserabil, fără să-și poată căpăta măcar banii depuși la niște negustori muscali. Intors în posesiunile suedese, acuma în Pomerania, acela care visa de o întoarcere ca luptător, în fruntea unor cruciați, stârnind și pe robii creștini de la Turci, ceru să i se dea un adăpost, dacă nu o moșie, la Wismar, dar noul rege, Carol al XI-lea, — căci Carol Gustav nici nu voise să știe de dânsul —, îl îndreptă la Stettin, unde pribeagul duse o viață sărăcăcioasă, neconținut jignită de asprimea castelanului, având ca singură îngrijire aceea a unei femei devotate, care era aproape să fie apoi soția lui Petru-cel-Mare, Ștefania Mihailova², și ca singură mângâiere cetirea Psalmilor, traduși pentru dânsul, în moldoveneasca lui, de duhovnicul ce luase cu sine, Antonie de Moldovița³, care trebuia să îi transmită și știrea sfârșitului acestui bun stăpân. Acolo stătu de la 1664 până la 1668⁴, încercând o ușurare a sorții sale și până la Ludovic al XIV-lea și întrebându-l pentru această misiune și pe Nicolae Milescu; un ajutor primi el numai de la Marele Elector din Berlin, Frederic-Wilhelm, care nu-l uita cu proviziile și chiar cu bani, cumpărându-i-se și resturile juvaierelor, ba îl adăposti și în castelul său din Berlin cu prilejul unei vizite de cereri și de mulțămiri⁵. Femeia care stătuse lângă bătrânețele lui îi aduse fru-

¹ Iorga, în *Rev. Ist.*, IX, pp. 100-1. Pentru trecutul Doamnei, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxxiv, nota 1. Ea trăia încă la 1678; *ibid.*, p. ccxc, nota 3 (era nașa soției lui Miron Costin). Acte de la dânsa din 1665-70, *ibid.*, p. 273 și urm. Pentru vremea morții, *ibid.*, p. 275, nota 1.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 277 și urm.; *Studii și doc.*, IV, pp. 109-11.

³ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.

⁴ O scrisoare a lui din 16 Maiu al acestui an către Brașoveni; Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 112, no. 5.

⁵ Se adresa și electorului de Saxonia, cu plângere contra nelocalității Muscalului și, citând, prin Torquatus sau Harsányi, tovarăși de nenorocire, pe Iustinus, trimetea cu un mic dar pe „colonelul” Nacu; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 108, no. 1. Scrisoarea soției electorului și Ștefania Mihailova, țitoarea pribeagului, intitulându-se „Fürstin zur Moldaw”; *ibid.*, p. 109. V. și n-le următoare. Ea-și mai zice (p. 110): „der Fürst. Gnaden zu Moldau hinterlassene Wittibe und

pul cu atâta greutate, pentru a-l așeza, — Doamna fiind încă vie și voinică —, în frumoasa biserică a mănăstirii de la Cașin, prin care Gheorghe Ștefan încercase a rivalisa cu Vasile Lupu, copiind măreața zidire de la Golia¹.

Din soarta lui Constantin-Vodă cunoaștem numai noua lui „*escapadă moldovenească*“. Ea se făcu fără nicio legătură cu împrejurările din Ardeal, unde, în sfârșit, Kemény, candidatul Hanului, la care fusese pe vremuri prizonier, căpăta prin voia țării, contra lui Barcsai, menit să piară în împrejurări obscure, ca să fie rupt în bucăți și aruncat cânilor², moștenirea Rákóczeștilor, coroana de vasalitate a Ardealului. O încercare la Munteni nu se mai putea face după îndoita experiență nenorocită. De altfel, acest Scaun era acum bine păzit. În Septembrie 1660. Ghica, de la care se ceruse în zădar

Fürstin“. Și un act românesc pentru o moșie, fără dată; *ibid.*, pp. 111-2; v. și *ibid.*, p. 112, nota 1. — Pentru legăturile cu electorul de Brandenburg, Papiu, *Tesaur*, III, pp. 83-4, 97; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 270 și urm. (solie a lui Nacu; *ibid.*, p. 276, no. 1). În această afacere de moștenire se amestecă apoi și Grigore-Vodă Ghica, răzimirându-se pe drepturile soției sale, Maria Sturdza, nepoată a lui Gheorghe Ștefan și crescută de Doamna Safta, ca o fiică, fiind măritată de fostul Domn cu boierul tânăr de atunci; v. mai ales *ibid.*, p. 287. Harsányi era pe la Stettin în 1668; *ibid.*, pp. 290-1. — Intervenția pe lângă regele Franciei (1-iu Ianuar 1665) prin Torquatus, apoi (*ibid.*, p. 254, no. CCCLXXV), prin Milesco, în Odobescu și Tocilescu, I, p. 249 (locul neinteligibil e „Cimini Ianos“, Kemény János). Gheorghe Ștefan crede că s'ar putea sprijini și pe Secui. Pentru intervenția franceză la Constantinopol, *ibid.*, pp. 250-1, n-le CCCLXVIII-CCCLXXI. Scrisoare a regelui pentru aceasta; *ibid.*, p. 253, no. CCCLXXIII. V. și *ibid.*, p. 254, no. CCCLXXV. De la Haye avea legături cu Duca-Vodă; *ibid.*, p. 255, no. CCCXXVIII. — Pentru legături cu Boemia, Macurek, în n-1 despre România din *Prager Presse*; pentru altele cu Suedia, dar și cu Danemarca, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, X, p. 511 și urm. Caldele cuvinte despre căderea și moartea lui Rákóczy (pp. 518-9) sânt a se atribui lui Harsányi. Ele se află în scrisoarea de la 24 Novembre 1662. Un apel la regele Angliei, prin solul Nacu, în 1666; *ibid.*, p. 522 și urm.

¹ V. Iorga, Hurmuzaki, X, pp. v-vii, pe lângă iucrarea lui Al. Papadopol-Calimah, *Gheorghe Ștefan*, care resumă articolul unui cercetător german. — Până la sfârșit stătuse pe lângă dânsul și credinciosul „colonel“ Constantin Nacu.

² V. Ciorănescu, *Domnia*.

o sumă de optzeci de pungi, și el răspunsese că, după câte pățiseră oamenii, n'are nici optzeci de bani, fusese luat de Pașa de Silistra, acuma, ca pe vremea lui Abăzâ, stăpân al Dunării, și dus la Constantinopol, unde, speriat de amenințări, va și muri în curând, și în locul lui se așezase tânărul Grigorașcu, care știuse să-și capete sprijinitori printre Turcii cu influență (Decembre).

Impotriva adolescentului de pe tronul moldovenesc, pe care-l așezase și-l menținea influența tatălui, hotărit, până la moarte¹, în 1661², să nu mai încerce pentru dânsul, — în Septembrie 1665 văduva lui stătea în frumoasa-i casă din Constantinopol³—, Constantin crezu că-și poate repeta năvălirea⁴. Avea sprijinul lui Iurie Hmilnițchi, care se plângea la Viena că tânărul Ștefan-Vodă a prădat peste Nistru niște posesiuni ale domniței Ruxandra, pe care, de fapt, el voise numai s'o smulgă, fără voia ei, de la Rașcov și s'o aducă lângă zburdăciunile tineresti, care jigiau și pe boieri de vrâsta lui Miron Costin⁵. Înaintea Cazacilor cutezători mica oaste moldovenească a lui Nicola Catargiu, vechiu credincios al familiei, a lui Hăbășescu și a Serdarului basarabean Mihalcea Hâncu, cu „călărași de țară și toți mazilii cei mai sprinteni“, se dădu înapoi: „oaste numai de un sunet risipită, nice gonită de cineva“, spune cronicarul moldovean, cu o rușinată tristețe. Tabăra lui „Ștefăniță“ aștepta pe Prut, la Coiceni, dar tânărul Domn nu în-

¹ Cronica țării; Kraus, II, pp. 411-2; Kemény, *l. c.*, II, p. 239 v. Hurmuzaki, V², p. 79, no. CXXI; *Fragmente*, III, pp. 253-4; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCVIII și nota 1.

² Miron Costin, p. 371. Pentru petrecerea fostului Domn la Constantinopol, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XI, p. 161 și urm. — Pentru moartea lui Vasile și mormântul lui, de sigur la Trei Ierarhi, unde i se aduseră de fiu rămășițele, v. C. Moisil, în *Cronica numismatică și arheologică*, II, p. 23 și urm., și *Bul. Com. Mon. Ist.*, IX, p. 43; Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVII (despre călătoria lui Robert Bagrave), p. 147, nota 3; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XI (1930); Metes și Zotta, în *Revista Arhivelor*, I, pp. 137 și urm., 297.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCCVIII, nota 8. Pentru întoarcerea ei în țară, biografia Doamnei, de Oltea Nistor (*O Circasiană pe tronul Moldovei*, Cernăuți 1928).

⁴ V. și Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1305 și urm. Ștefan, revenit, *ibid.*, pp. 1308-9, n-le MCCCCXI-XIII.

⁵ P. 368.

drăzni să dea lupta, ci, sfătuit și de Tatarii ce se întâmplaseră pe lângă el, se lăsă în jos ca să întâlnească pe Iali Agasi al Bugeacului tălăresc, de unde, mai mult decât din Silistra, se cărmuiau țările românești. Astfel Constantin se putu așeza din nou la Iași, de unde dădea un act pentru călugării de la Aron-Vodă, în ziua de 26 Ianuar 1661. Avea cu el pe episcopi și câțiva din boierii Țării-de-sus.

Dar Bugecenii scăpară Domnia lui Ștefan, înaintea căruia, în lupta din margenea Iașului, Cazacii se retraseră. El trebui să sufere însă aspre muștrări de la Pașa din Silistra, sosit pe urmă, care și arestă pe câțiva boieri ca trădători, așa că abia putură să se răscumpere vechi sfetnici de-ai lui Vasile, a căror credință de sigur că nu putea să fie bănuită, ca Toma Cantacuzino, Prăjescu și Șeptelici¹. Peste doisprezece ani, Constantin, adăpostit în Polonia, își căuta de banii împrumutați în Ardeal, lui Barcsai, ca să-i ajute greaua viață de acum îmbătrânit pribeag fără speranță². Aștepta la moșia sa din Iastrzbiec și până la invazia polonă din 1673, când credea că l-ar putea restabili ostași lui Ioan Sobieski, și în 1674 era redus să umble după același împrumut pierdut în Ardeal. Până la capăt își zicea: „Domnul țării Moldovei“³.

Câteva luni după ce isprăvise cu Barcsai și cu fratele acestuia, Kemény trebui să înfrunte, la rândul său, pe Turcii intrați și data aceasta pe la Poarta-de-fier. Ajutorul ce-i făgăduiseră Imperialii, pe lângă cari căutase sprijin de la început, nu-i folosi, cu toată apariția momentană în aceste părți a generalului des Souches. În locul lui, Ali-Pașa, comandantul armatei de năvălire, așeză pe tânărul Secuiu Mihail Apaffy, care fusese și el rob la Tatarii. Și ostași români luară parte la această ultimă luptă pentru adevărata libertate a Ardealului. La o întoarcere ofensivă a lui Kemény, acesta însuși căzu luptând, om de războiu printre cei d'întăiu ai vremii sale, dar fără un noroc corespunzător unor merite atât de mari⁴.

Cu magnificența lui Mihail Radu, imitator și al Sultanului,

¹ Miron Costin, pp. 370-1. Pașa fu chemat la răspundere, și chehalia lui își pierdu capul.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 259-60, no. xciv.

³ *Ibid.* V. și observațiile de acolo, p. 260 și nota 1.

⁴ Povestiri și izvoare, *ibid.*, pp. cccx-xi.

cu Gheorghe Ștefan, care, cu toată simplitatea tradițională a spiritului său, nu se putea desface de acel model care era Vasile-Vodă, cu Constantin, care se simțea continuatorul tradiției de solidaritate politică a lui Matei Basarab, Monarhia, plănuită și adusă la îndeplinire de Radu Mihnea, dispăruse. Dispăruse în aventură și în ridicul. Nu un Gheorghe Ghica, târându-și pe ambele Scaune domnești resturile unei vieți nătânge, putea s'o ridice de unde căzuse. Când se va înfălișa din nou, ea va putea fi una din două: *hegemonia unui partid sau o strălucită acțiune culturală.*

CARTEA a III-a

ROMÂNII FAȚĂ DE NOILE RĂZBOAIE
DE OFENSIVĂ ALE TURCIEI
REGENERATE

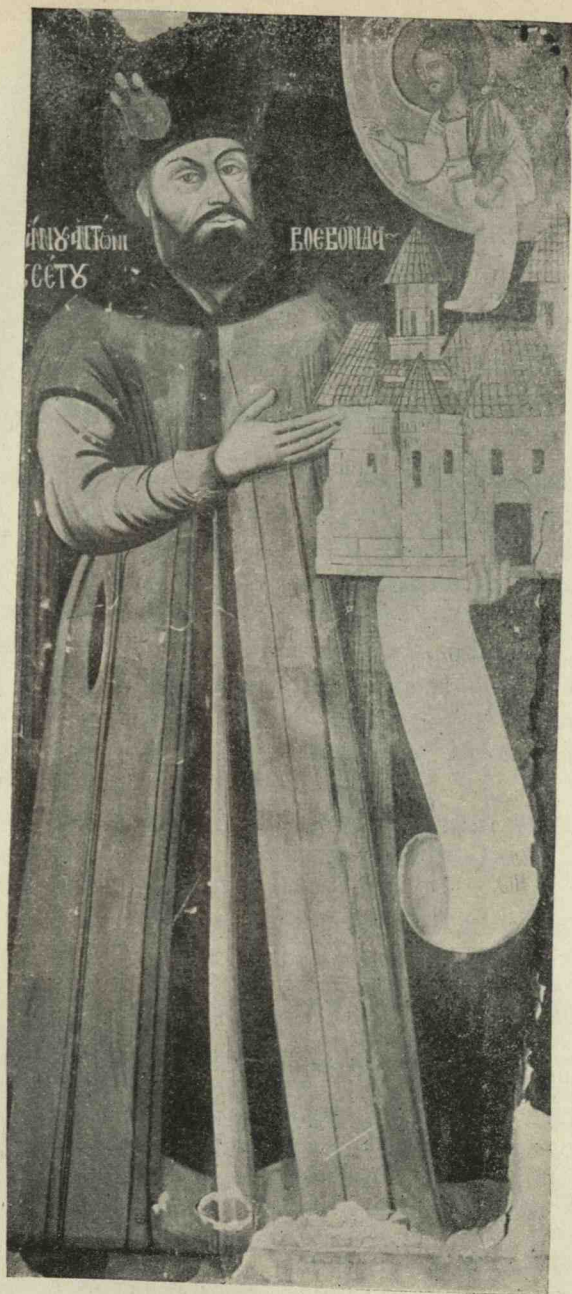

Fig. 22. — Antonie Ruset, Domnul Moldovei.

CAPITOLUL I.

Apariția partidului cantacuzinesc

La Dunăre bătrânul Mare-Vizir Chiupruliul făcuse liniște, liniștea de moarte și de supunere pe care o dorise. Avea acuma puțința de a începe acele războaie de ofensivă prin care credea, și nu fără temei, că va putea să regenereze îmbătrânitul organism al Imperiului Otoman. O „contra-cruciată“, care începu imediat, fără a fi răspuns vre unei provocări, contra celui mai slab dintre creștinii d'împrejur, acei Habsburgi asupra cărora se pornia, căutând să stârnească dușmănie și în Răsărit, imperialul Stat de hegemonie europeană al lui Ludovic al XIV-lea¹.

Încă din 1661, fiul lui Vasile-Vodă², chemat de Turci la întărirea graniței de spre Cazaci se îmbolnăvise de tifos la Tighinea și murise acolo în lagăr.

Îndată acei cari suferiseră Domnia, decretată de Turci,

¹ Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III, și *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, p. 93 și urm.

² Scrisori ale lui Ștefan, 30 Maiu 1660; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1294-5, no. MMCCCXCIV; pp. 1296-300; p. 1303, no. MMCCCXIII. Și Kemény îi zice „Ștefăniță“; *ibid.*, p. 1305, no. MMCCCV. Ca boieri avuse pe verii Radu, ca Stolnic, și Abăză, fiul lui Gavril Hatmanul, pe Toma Cantacuzino, pe Ion Prăjescu, pe Ilie Șeptelici ca Hatman, pe Miron Ciogolea și Toderășco Iordachi (Cantacuzino) ca pârcălabi de Hotin, pe Nicolae Buhuș și Ilie Arapul ca pârcălabi de Neamț, pe Andronic ca pârcălab de Roman, pe Dima ca portar de Suceava (deosebit de Hatmanul pârcălab), pe Grecul Andronic ca Postelnic, pe Nicolae Racoviță ca Spătar (ca la Munteni), pe Grigore Hăbășescu, pe Iordachi ca Vistier, plus un Comis; Ghibănescu, *Surete și Izvoare*, III, pp. 299-300. Urmează alte acte de la el.

a lui Ghica și pe acest copilandru pornit de la Constanti-nopol, se grăbiră să aleagă un Domn din boierime, și alegerea căzu asupra cuiva din același tip, ca și Gheorghe Ștefan, supt care servise ca Vornic, Istrate Dabija. Doi trimeși ai țării merseră să ceară de la Turci întărirea lui, în momentul când se așeza la Trei Ierarhi trapul lui Ștefan-Vodă¹.

Cu acest om de țară, — la 1636 Dimitrie Dabija era stăroste de Putna și Ieremia Dabija pârcălab², — care se îndulcia la vinul cel bun al ținutului Putnei, de unde venia, și cu istețul, vicleanul fiu al lui Ghica-Vodă erau să facă oștile otomane campaniile lor din Imperiu, la 1663 și 1664.

Grigore Ghica era fără îndoială un om capabil de a începe și a continua o politică mai largă, pricepându-se a scăpa din grutățile ce i-ar fi răsărit în cale: Insurat cu o Româncă dintre Sturdzești, el avea cu neamul peste care a domnit, întâiu în Țara-Românească, apoi și în Moldova, alte legături decât ale părintelui său, Albanesul. Fără credința înaintașilor în Scaunele românești față de ortodoxie, — singură Doamna lui, Maria, a făcut daruri la unele biserici, ca la Dragoslavele³, — el era gata să facă Romei același sacrificiu pe care-l oferise, de alminterea, pe lângă Mihnea, și ctitorul de la Cașin, Gheorghe Ștefan.

Dar înlăuntrul Țării-Românești, de care a fost legat mai mult, el găsi oameni de vrâsta sa cari credeau că li-a venit vremea să stăpânească. De și Gheorghe Ghica dăruise lui Șerban Cantacuzino, atunci abia al doilea logofăt, Cotrocenii, confiscăți de la un căpitan trădător⁴, ei, Cantacuzinii, puteau privi de sus pe acest „Grec“ și pe acest Moldovean, ca unii cari se coborau după tată dintr'un neam împărătesc, iar după mamă erau nepoții lui Constantin care-și zicea și Băsărabă, pentru că mama lor era domnița Elina, sora acestuia. Băsărabăești, ei represintau dinastia, dreptul netăgăduit la stăpânire și un om de casă al lor, boierinașul Stoica Liudescu, adună, pentru ca să aducă la ei toată istoria țării, o infor-

¹ Miron Costin, pp. 372-3. Aici se oprește această cronică de atâta bogăție, siguranță și pitoresc, asupra căreia vom reveni.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 93, no. 123.

³ Iorga, *Inscriptii*, I, pp. 138-9, no. 277.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 271-2, no. CIV.

mație care pornia de la presupusa „descălecare“. Cum sora Elinei, Anca, fusese soția lui Nicolae-Vodă Petrașcu, ei apăreau oarecum și ca moștenitorii lui Mihai cel Tânăr, fiul acestuia, și se puteau lega deci de glorioasa amintire a Viteazului, așa de vioaie, încât străinul Mihnea se crezuse oarecum îndatorit s'o învie. N'a lipsit nici o legătură cu celalt candidat la succesiunea lui Matei-Vodă: în adevăr o fiică a lui Diicul, Păuna, iea pe fiul cel mai mare al lui Drăghici Cantacuzino¹. Și, în Ardeal, încă din 1658, o diplomă a lui Rákóczy făcea din Drăghici, „Traian Cantacuzino din Filipești“, un nobil al țării², pe când fratele său Șerban se lega în Moldova de Domnia lui Ghica-Vodă³.

Astfel pentru mai mulți ani de zile principala grijă în principatul muntean fu aceea a unei rivalități între acest tânăr Domn, care avea o singură odraslă, Matei, și între fiii lui Constantin Cantacuzino cu poruncitoarea domniță Elinea: Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Iordachi, cari, afară de ultimul, numit după Iordachi Cantacuzino, unchiul lui, aveau toți nume în legătură cu oameni din trecutul țării, de care se legau și pe care înțelegeau să-l continue: Drăghici din Mărgineni, în secolul al XV-lea, de la care venia neamul Filipeștilor, cu care era o încuscrire prin căsătoria uncea din fetele Postelnicului Constantin Cantacuzino cu Pană Filipescu, apoi Șerban, Constantin, după tatăl, purtând un nume bizantin plin de amintiri și de îndemnări, Mihai, după numele lui Mihai Viteazul el însuși; o altă soră a acestor tineri, bine crescuți, de o învățătură care mergea în ce privește pe Constantin, care studie la Adrianopol, la Veneția și la Padova, până la o adevărată critică, — Mihai el însuși fiind și prin Apus, de unde prinse gustul unei noi arte, care poartă, prin împrumuturile venețiene, pecetea familiei — luase pe acel Papa din Brâncoveni, apoi victimă a Seimenilor, care trebuia să moștească imensa avere a tatălui său, Preda, care însă, după jertfirea de către Mihnea-Mihail a acestuia, trecu prin confiscare în Vistieria din Târgoviște și în cea din Constantinopol. Era

¹ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 94.

² *Ibid.*, p. LXIV.

³ V. Tanoviceanu, în *Arch. soc. și lit.* din Iași, II, p. 81; Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXVI.

cu neputinţă ca, în asemenea împrejurări, ei să nu voiască, şi chiar cu titlu dinastic, puterea într'o ţară pe care o priviau ca „moşia“ lor; dar nu se putea ca Grigore Ghica, silit une ori să lase locul de Domn unor intimi constantinopolitani, ca fiul lui Leon-Vodă, aşa de vechiu candidat la Domnie, să cedeze şi acestor Cantacuzini, pe cari, după porecla vechiului Mihai Şaitanoglu, adversarii îi numiau Şăitâneşti. beneficiile legate de Scaunul domnesc. O boierime nouă şi tânără, urmaşii celor ucişi de seimeni şi de Mihnea, trebuie să se împartă între aceste două adevărate dinastii, ci mai mulţi se vor grămădi în jurul lui Drăghici, apoi al lui Şerban, în sfârşit al nepotului Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu şi al Stancăi, pe când lângă venetic erau doar, cu urmaşul de la Leurdeni al vechilor Goleşti, Stroe, doar acei boieri, de o mai mare vârstă, cari se compromiseseră coborîndu-se până la a servi pe Mihnea tiranul, în tovărăşia celor mai obscure şi mai urâţi, mai despreţuiţi dintre Grecii de cea mai recentă împărtaşie.

Aici, oricum, este o viaţă, un avânt, un ideal, care va duce pe un Şerban Cantacuzino până la pecetluirea cu pajurea bizantină şi la râvnirea către un Constantinopol creştin. În Moldova un Istrate Dabija nu e omul Cantacuzinilor, ci, cum vom vedea, al Rusetestilor, ca o odraslă a căroră îşi mărită singura fată, din căsătoria cu Doamna Ecaterina-Dafina, aceia care, moartă tânără, e înmormântată la Bârnova într'un frumos mormânt de marmură. Dar cei doi bătrâni Cantacuzini de acolo, Iordachi şi Toma, şi copiii lor, totuşi bogaţi, influenţi, intriganţi, nu se ştiură menţinea aşa de sus ca odraslele fratelui lor, Constantin. Lăsară să treacă asupra-li „usurpaţia“ Grecului care-şi zicea Iliaş-Vodă, fiul lui Alexandru Iliaş, şi ajunseră la Domnia de afaceri a bogatului şi întreprinzătorului Rumeliot Duca-Vodă, la aceia, de alegere boierească asemenea cu Domnia lui Dabija însuşi, a lui Ştefan Petriceicu. Dintre ei, unul singur ajunsese a domni, dar era o depărtată rudă din Constantinopol, pierdută din vedere de mult, un tip de bătrân ridicul şi străcat, Dumitraşcu Cantacuzino.

La alegerea lui Dabija fusese trimes la Poartă pentru întărire represintantul acelei îndărătnice familii de nouă influenţă, Chiriţă Draco Ruset, de origine levantină, ca Grillo;

— „Chiriță“ e un epitet ca pentru vechiul Chiriță Paleologul, turcescul *chirişgi*, adiectiv alipit și de numele Sultanelor din secolul al XV-lea. Acestă alt neam, de levantină dibăcie, cuprinse vlăstare, ca Iordachi, Lascarachi, Mihalachi, capabile să înfrunte pe căile întortochiate ale acestui meșter politicianism din a doua jumătate a secolului al XVII-lea orice concurență. Operând și în Țara-Românească, în Domnia lui Duca, ei își stabilesc sediul în Moldova, unde putură ridica un Domn din neamul lor, ca Antonie-Vodă, care spera să întemeieze o dinastie pentru cei doi fii, de nicio ispravă, ai lui. Și o a treia seminție de mari ambițioși iese în fruntea schimbătorilor de Domni și de Divanuri, urmașii lui Gavriliță Costachi, Costăcheștii sau Gavriliteștii.

Până atunci Domnia avuse în fața ei boieri cu cari putuse lucra în voie. Acuma sânt partide în jurul unor neamuri dominante, și nu ei sânt cu Domnie, ci Domnia e a lor.

Cercetarea cronicilor care se alcătuiesc pentru a servi acestor lupte în Țara-Românească și care, în Moldova, fără să aibă același caracter hotărât, sânt din ce în ce mai mult înrăurite de același fenomen politic, poate învedera acest semn al vremilor pentru tineretul care, format spre sfârșitul Domniilor lui Vasile și lui Matei, *intră în acțiune cu amintiri de războaie văzute, dar cu neputința de a le mai purta în fața stăpânirii, atente și nemiloase, a Impărăției turcești regenerate și deci își vor cheltui spiritul de luptă în aceste împotriviiri politice de partid.*

Înainte lor trebuie pusă însă povestirea, de un așa de mare farmec, a lui Miron Costin în prima fasă a unei activități de scriitor care se va inspira și de la alte idealuri și va urmări alte ținte contemporane.

În acest martur al ultimilor ani din Domnia lui Vasile-Vodă, al războiului civil care a însângerat Moldova, al zbuciumului care e șubreda stăpânire a lui Gheorghe Ștefan, în acest factor însemnat al celor ce urmară după dispariția ultimului Domn de adevărată înfățișare monarhică și, în sfârșit, în acest făuritor de planuri pentru o nouă politică, datează să aleagă între tradiția „turcească“ și legăturile ce se oferă din

partea creștinilor, porniți pe o nouă cruciată, se întrupează, de fapt, pentru Moldova, împreună cu înrâuririle, venite prin Polonia, și nu prin Italia, ca la Constantin Cantacuzino, întreaga epocă, înfățișată nouă în sfătoasele memorii, fără patimă politică, pe care ni le-a lăsat.

Întăiu, Miron Costin pleacă la lucru dintr'un îndoit motiv. Crescut la Bar, în școlile unei Polonii căreia îi place a povesti și care, în acest moment, e atrasă spre descrierea lucrurilor contemporane, cum a făcut-o un Iacob Sobieski pentru luptele de la Hotin, el ține ca împrejurările moldovenești să nu se îngroape în uitare, mai ales că „scriitorii cari izvodesc, puțini se află, iară tipariu nu este“¹. Modelul lui Ureche, destul de răspândit în revisia „dascălului Simion“ pentru ca un refugiat muntean, atât de tânărul Constantin Cantacuzino, să aibă cunoștință de dânsul, era un mare început, care nu putea să fie lăsat în drum². Chiar neștiind nimic sigur despre o vreme așa de tragică și de glorioasă ca a lui Mihai Viteazul și a Movileștilor, și silit, și pe urmă, să recurgă la amintiri ale bătrânilor, din familia sa ori de aiurea, el ține să depene și mai departe firul miseriilor și strălucirilor moldovenești, căci, în această parte a vieții sale, omul, de vre-o patruzeci de ani cel mult, nu e decât un „patriot moldovean“, nu un „naționalist român“.

¹ P. 345, ed. Kogălniceanu. Ediția V. A. Urechiă e nesigură și confusă.

² Miron Costin nu știe nimic despre Simion Dascălul, ci scrie limpede: „Până la cumplita a doaua Domnie a lui Aron-Vodă (așa zice acei Domnii răposatul Urechi Vornicul) este scris letopisețul Țării Moldovei de Ureche Vornicul. Iară de la Aron-Vodă scris nu se află nice de alții, nice de Urechi Vornicul, ori că l-au împiedecat datoră omenească, moartea, care multe lucruri taie și să se obârșească nu lasă, ori că izvoarele lui, ce va fi mai scris de la Aron-Vodă încoace, s'au risipit. Deci, de unde au părăsit Urechi începem noi cu agiutorul lui Dumnezeu“; p. 249. Mai departe: „precum scrie Urechi Vornicul“. La luptele lui Simion Movilă în Țara-Românească, pentru știri ce nu se află în izvoarele străine consultate, se pomeneste (p. 258) un „hronograf“ care s'ar părea a fi românesc. Cf. însă, la pagina 277: „hronograful leșesc“. Și p. 279: „scrie hronograful“ (care e polon), p. 282.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter.

Vertical decorative elements and initials on the left side of the lower section.

Vertical decorative elements and initials on the right side of the lower section.

Large, stylized signature or name written in cursive at the bottom of the document.

Fig. 23. — Document al lui Grigore Ghica (1662).

Al doilea îndemn pornește din interesele neamului său și ale lui însuși. Memoria acelui viteaz și nenorocit Barnovschi, care-i dase numele, trebuia păstrată cu pietate. Se cerea judecată după o pravilă, nu politică, așa cum fusese cazul pentru Ureche, ci morală, marea figură a lui Vasile-Vodă, și sentințele inspirate din Biblie și din filosofia antică trebuie să cadă asupra lungii și măreței Domnii, impunându-se comparația cu aceia, și mai lungă, dar mult mai înțeleaptă și, până spre sfârșit, fericită, a lui Matei „Isprăvile“ încercate în Țara-Românească sânt neconținut criticate, ca trebuind să atragă nenorocire după dânsule. Se râde de „sfetnicii așa bunii de războaie“, cari aduc rușinoasele înfrângeri¹.

Legat de Cantacuzini, în special de Iordachi — „eram eu purure în casă la Iorgachi Vistiernicul“², — el e în acest timp mai mult de partea adversarilor unei politice de îndrăzneală în legătură cu Polonia, așa cum o represintase, precum s'a spus, grupul celorlalți boieri crescuți în Polonia, ca Ureche și Teodor Ianovici³. Se arată martur al lucrurilor pe care din acest moment le-a văzut însuși și „în care mai la toate ne-am prilejit singuri“⁴, și nu uită solia sa, de la Vasile-Vodă, la Potocki din Camenița⁵. El nu urmează însă în Polonia pe cei doi Cantacuzini rămași în legătură cu Vasile ca pribeag⁶, — ca unul ce nu se întorsese din solie —, criticând părăsirea Hotinului⁷. Dar a fost martur al luptei de la Finta, tot între ai lui Vasile, întors acuma în Domnie; de aici minunata descriere amănunțită a ciocnirilor de oaste. Rămase, după definitivă risipă a stăpânirii acesteia, lângă Gheorghe Ștefan, „de la carele multă milă au avut“⁸. Dar simțul adevărului nu-l va părăsi niciodată: „că nimică nu strică credința acelor ce scriu leatopisețele ca fațaria, când

1 P. 307.

2 P. 325.

3 Casa acestuia în Șcheia Sucevei; p. 340.

4 P. 327.

5 *Ibid.*

6 P. 328.

7 Pp. 328-9.

8 P. 338.

veghie voia unui și pogoară lucrul cu hulă altuia¹. Cu adâncă recunoștință vorbește el de „omul deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poți zice că nasc și în Moldova oameni”². Lângă Ștefăniță sau, cum zic documentele, „Ștefan Vasile”, pe care-l judecă nu fără însușiri, dar „la minte răpit”³, a fost și a luptat⁴. Iar pe bunul Istrate-Vodă nu numai că l-a servit, dar s’a împărtășit de binefacerile acestuia. De sigur că e fiul lui Miron acel Pătrașco al treilea Logofăt căruia i se dă de Domn satul Costeștii, luat de la Gheorghe Ștefan de tânărul fiu al lui Vasile, odată cu alte confiscări, în locul Pașcanilor, restituiți acum lui Vasile Hatmanul, fratele lui Gheorghe Ștefan, la întoarcerea în țară⁵.

Güvernarea prin voința unuia singur îi displace lui Miron Costin ca și lui Ureche, fiindcă alunecă la tiranie: „a tuturor tiranilor, la toate țările în lume, urită este stăpânia”⁶. Și el izbutește să îmbrace tirania în crunta figură a Domnului cu calăul lângă dânsul, Ștefan Tomșa. În schimb, „fericiți acei Domni cărora țările lor li slujesc din dragoste, nu de frică! Că frica face urâciune, și urâcimea, cât de târziu, tot izbucnește”⁷. Multe rânduri se întrebuintează ca să arăte că sfetnicii sânt necesari, căci „încă în lume u’a născut om să nu-i trebuiască voroava cu sfat”⁸. Dar figura lui Radu Mihnea-i impune, și o definește cu adânc respect, de și îi impută „nemila de țară”⁹. În fața stăpânilor lacome el strigă: „O, Moldovă, de

¹ *Ibid.*

² P. 356.

³ P. 372.

⁴ P. 368. Se judecase pentru un sat, fără folos, supt Ghica, la 1657; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 270, no. cri. El era soțul Ilenei, fiica lui Ioan Movilă, și reclama partea sa din moștenirea lui Balica, față de care era „nepot”; *ibid.*, și pp. 272-3, no. cv.

⁵ *Ibid.*, p. 345. În schimb o sentință defavorabilă pentru niște vecini într’un sat al Saftei Vornicului Șoldan, trecut la Savin Prăjescu, Toma Cantacuzino, Vistierul Savin și Ureche; *ibid.*, p. 342. Alte foarte multe amănunte biografice și la Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 315 și urm., unde se cercetează amănunțit felul alcătuirii cronicei.

⁶ P. 263.

⁷ *Ibid.*

⁸ P. 312.

⁹ Pp. 289-90.

ar hi Domnii țării toți înțelepți, încă n'ai peri așa lesne! Ce Domniile neștiutoare rândul tău și lacome sânt pricina peirii tale, că nu caută să agonisească șie nume bun la țară, ce caută, desfrânați, numai în avere să strângă, care apoi totuși se răsipește, și încă și cu primejdia caselor lor. Că blăstămul săracilor, cum se zice, nu cade pre copaci, cât de târziu¹. Dar persoana monarhului îi e sacră: „Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile ferit trebuiește; că, oricum este, de la Dumnezeu este“².

În general toate marile avânturi îi sânt antipatice, — „zburdăciunea“ naște „păcatul“ —, și el o observă și la Mihai Vi-teazul, „de oști pururea poftitor“³, la primejdia „izbânelor d'întăiu“ care „au fost pre urmă spre scădere“. Aceasta mai ales când „bietul om purcede desfrânat și începe lucruri peste puterea sa și apoi acolo găsește peire“. Fără nicio emoție românească scrie el: „Și așa Mihai-Vodă, vrând să dobândească Ardealul, au pierdut și Țara Muntenească“. Și el găsește chiar că Ardealul trebuie păstrat în rostul său deosebit: „Iară Ardealul că n'au fost pentru dânsul, ce pentru sine așezat, atunci s'au arătat“⁴. De altfel, pe Mihai nu-l înțelege de loc: eroicul Domn ar fi putut fi mai ușor ucis pentru că după Goroslău își lăsase oastea să prade; „până copiii lui (!) încă au fost mers în pradă“. Miron preferă astfel pe Ieremia, care a meritat „a-și plini Domniile sale cu pace“⁵, și epitetele se grămădesc pentru a-l lăuda⁶. Se plânge că „pohtele Domnului și Impăraților n'au hoțar“. Deci acuză generația lui Zamoyski că prin politica ei a readus la birul către Turci Moldova⁷.

În Turci vede vechi dușmani, dar li cunoaște toate meșteșugurile: „Turcul cu vreme dă, cu vreme iea; precum este vremea, așa lasă: blând, când este vremea de blândețe, su-

¹ P. 268.

² P. 273.

³ P. 311.

⁴ P. 258.

⁵ *Ibid.*

⁶ P. 267.

⁷ P. 252.

meț și ager, cându-i vreme de sumeție. Creștinului niciodată cuvântul nu ține, nice a-l amăgire îi este rușine. Toate precum este vreme face¹. Turcii cu săgeți de bunibac ucid pe oameni². Nu uită „pântecele“ Turcilor și „binele Turcilor“³. Dar admiră la ei răpeșile „certări“ ale vinovaților cum nu sânt la creștini⁴.

Fața de Munteni e capabil de nepărtenire când vorbește tet de Mihai Viteazul, „acel vestit între Domni“, sau, dacă îi scăpase sensul general românesc al Domniei peste amândouă țările a lui Radu Mihnea, de Vodă-Matei, contra căruia a luptat. Il înțelege când acesta apără ceia ce este „al său“⁵. La moartea bunului bătrân, îi scrie acest mișcat panegiric: „om fericit peste Domniile acei țări, nemândru, blând, drept om de țară, harnic la războaie, așa neînfrânt și neînspăimântat cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți oșteni ai lumii“⁶.

În Ardeal el nu pomenește de Români pe cari i-a văzut totuși. Dar monarhiei maghiare de acolo îi tăgăduiește caracterul regal ce i se atribuie de obicei: „Domnului de Ardeal li zicem Crai ungurești. Eu să li dau acest nume nu pociu, căci Crai nu sânt, ce *drepti Domni* sau *cnezi*“⁷.

Recunoaște legăturile de vasalitate ale lui Ștefan-cel-Mare și Bogdan cu Polonia ca basă a pretențiilor regatului asupra Moldovei. Dar vede în impunerile polone o lăudăroșie pe care o combate⁸ și nu-și ascunde profundă decădere a marelui Stat vecin⁹. E vorba chiar de cutare „Leah sumeț și fără crieri“ și se citează proverbul căzăcesc: „După pagubă Leahul înțelept“¹⁰.

E pentru alianța cu creștinii, dar cu multă chibzuială. „De lăudat este fiecare Domn să hie spre partea creștinească. Că

¹ P. 261.

² P. 296.

³ P. 300.

⁴ P. 267.

⁵ P. 305.

⁶ P. 348.

⁷ P. 249.

⁸ P. 250.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ P. 253.

această țară, căci trăiește în statul său așa până acmu, pentru țări creștinești stă până astăzi în rândurile sale. Inșă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei. Că, în loc de folos țării, să aduce peire. Cum s'au prilejit și în vremile noastre în câteva rânduri, de adusease a mulți nesocoteala și nebunia mare cumpănă acestui pământ¹.

O concepție pesimistă-l domină, în zile fără mult noroc. Resistența morală a oamenilor nu-i pare posibilă: „Ce nu lucrează în lume avuția“²? Sfârșitul zilelor omenești e hotărât de o neînvinsă fatalitate³, cu „roata lumii“⁴. „Binele pururea este gingaș și, pentru păcatele oamenilor nu în multă vreme stătător“⁵. „Ici și colo zbacnesc astfel ieremiadele descurajate. De sine stătători nu sânt nici Domnii, ci totul e „supt rânduiala lui Dumnezeu, fără care nu este Domnie“⁶.

În poporul său moldovenesc —, în afară de faptele Domnilor —, boierul de neam amestecat nu crede; acest popor însuși e vinovat pentru dese schimbări pe tron: „Moldovenii sânt din hire purure la Domnie lacomi“⁷. Dar cere oricărui Domn să știe „limba țării unde domnește“ și ține chiar de rău pe Gratiani, necunoscător de românește⁸. Ca gândire socială, în teorie, el crede că e bine „a hire frică celor mai mici de cei mai mari“, de și constată că se poate întâmpla și altfel⁹. Dar îi e teamă și lui de „nespusa vrăjmășie a prostimii“¹⁰.

Ca formă, alături de părerile asupra purtării Domnilor și popoarelor, o poezie pasională se amestecă la acela care era născut cu un suflet de duioasă înțelegere a oamenilor și a lucrurilor: „Ce, precum florile și pomii și toată verdeața pământului stau învelite și împiedecate de răceala brumei căzută fără vreme, și apoi, după lină căldură a soarelui, vin iar

¹ P. 268.

² P. 259.

³ P. 263.

⁴ P. 307.

⁵ P. 290.

⁶ P. 301.

⁷ P. 263.

⁸ P. 268.

⁹ P. 293.

¹⁰ P. 291.

la hire și la frumusețile cele d'întăiu, așa și țara". „Precum copacii cei mai mulți mai multe vifore și mai mari vânturi sprijinesc, așa și Moise-Vodă"². La căderea lui Vasile-Vodă avântul liric se ridică pentru o largă perioadă: „Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, când se năruiesc de vr'o parte, pre cât sânt mai nalți, pre atâta și durât fac mai mare, când se pornesc, și copacii cei mai nalți mai mare sunel fac când se coboară, așa și casele cele nalte și întemeiate cu îndelungate vremi; cu mare risipă purced la cădere, când cad"³. E comparația obligatorie pentru poeme, care vine din adâncul antichității clasice.

Nota generală e aceea a unei expuneri personale, care se mărturisește astfel, în nota polonă și general europeană a acestei epoci de memorii presărate cu anecdote pitorești. Scriitorul va culege vorbe caracteristice, se va gândi la glume, de care face haz, va stăruii asupra anecdotelor, se va gândi la plăcerea cetitorului, pe care-l invoacă, arătând că *pentru dânsul scrie*, ceia ce niciodată n'ar fi putut-o crede și spune, cu liniștita-i obscuritate română, cu atitudinea-i clasică, un Ureche. Se mulțamește pe sine prin tot ce scormonește din viața oamenilor, considerați ca oameni, cu însușirile, defectele și slăbiciunile lor, și e sigur că și alții își vor afla o mulțămire înduioșată la priveliștea tuturor acestor miserii pe care el dorește să le facă iertate. Nu mai e lumea superioară a unei politice concepută oarecum antic, ci e întreaga „comedie umană“, cu tot ce se ține, bun și rău, sus și jos, de dânsa. Am zice chiar, în legătură cu unele curente literare de astăzi, că e, pe alocurea, chiar „istorie romanțată“. Nu lipsesc în adevăr nici dialogurile, fără îndoială corespunzătoare cu starea de lucruri, dar, ca formă, închipuite⁴. Nimeni n'a știut, în adevăr, să presinte mai bine fiecare lucru izolat, în firida întregimii sale armonioase: astfel atunci când se desfășură drama descoperirii complotului țesut de Gheorghe Ștefan împotriva Domnului său⁵. Aceasta, de și povestitorul ar vrea să deie o carte de mo-

¹ P. 289.

² P. 291.

³ P. 322.

⁴ P. 316, d. ex.

⁵ Pp. 323-5.

rală politică și el: „că letopisețele nu sânt să le cetească omul să știe numai ce-au fost în vremile trecute, ce, mai mult, să fie de învățătură ce este bine și ce este rău, și de ce să se ferească și ce va urma fiecine: Domnul, den faptele Domnilor, care cum au fost și cu ce veste și pomană să ieie urma de viață; boierii urmând pre boierii cei cinstesi și înțelepți; slujitoriul, a slujitoriului“¹.

E, în același timp, un mai larg orizont, deschis însă aproape numai asupra lucrurilor din Răsăritul Europei (pentru cele din Apus se poate vedea caricaturala presintare a calvinismului „scornit de un popă de Flandria, de supt ascultarea Papei Râmului, peste legătura săboarelor cu multe minuni dumnezeiești legate“²).

Martorul lucrurilor va vorbi despre tot ce a văzut în străinătatea polonă, unde a apucat pe cutare Tatar ca „dvorean la craiul leșesc“³ și a văzut, fiind „la școală la Bar“, devastările lăcustelor în Polonia⁴, — una din cele mai frumoase descrieri ale lui. A vizitat, se pare, și Chievul, după felul cum descrie biserica Arhanghelilor⁵. Va zugrăvi, într'o frumoasă pagină, pe husarii, temuți de Tatari, „tot în her“ și cu aripi de vultur la umeri, ca Gabriel Báthory în bătălia, fatală pentru dânsul, de la Brașov⁶. Va înălța, după cărțile polone deschise în fața sa, toată desfășurarea luptelor dintre Poloni și Turci. Se va întrerupe, cum o făcea, pentru cronica lui Ureche, și Simion Dascălul, pentru a da un întreg capitol, foarte competent, despre Cazaci⁷. Când e vorba de poftele lui Vasile-Vodă asupra Muntenilor, nu ajunge un hazliu proverb turcesc, ci se caută comparații și cu Macedonia lui Alexandru, cu privire la care, de altfel, se întrebuintează ca izvor și „Alexandria“ fabuloasă⁸ și Roma însăși, repetându-se critica, de la început, a ambiției lui Mihai Viteazul.

¹ P. 360.

² P. 311: „la care, ca la o lege slobodă, în puțină vreme au curs toată Flandra și Engletera“.

³ P. 314.

⁴ Pp. 345-6.

⁵ P. 304.

⁶ P. 257.

⁷ P. 322.

⁸ P. 305.

Însuși își dă seamă de locul pe care-l ocupă lucrurile străine și se îndreptățește prin aceea că fără ele nu se pot înțelege cele de țară, — *cea d'întâi introducere a istoriei generale ca element explicativ esențial pentru cea națională*: „De aş avea la cineva pentru acest lucru vre-o hulă, că acest leatopiseţ mai mult de lucruri străine pomeneste decât de loc și de țară, răspunz că am făcut acest curs pentru să se deslege mai bine lucrurile țării noastre care la acea vreme s'au prilejit. Și aceea să se știe că, țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine, fără adunare și amestecare cu alte țeri, n'au făcut“¹.

Așa se înfățișa cugetarea politică românească în Moldova în acești ani 1670, când Miron Costin crede că trebuie continuată povestirea lui Ureche. El însuși dă data: „iară acnu, în zilele noastre, o au luat (Camenia) Sultan Mehmet, Împăratul turcesc, numai în nouă zile, la anul 7180, Avgust 16, pentru păcatele Leșilor și netocmale între ei“². Dar e posibil să fie un adaus marginal, făcut la o recetire, fiindcă astfel nu s'ar înțelege oprirea cursului evenimentelor, cu peste zece ani înainte, la Domnia lui Dabija. S'ar putea presupune că leatopisețul fiului său, Nicolae, nu face decât să redea textul tatălui, care de sigur a lăsat însemnări pentru vremea ulterioară, dar caracterul expunerii e scurt și întrerupt și, pe lângă aceasta, și alții, ca Neculce și compilatorii următori, pornesc tot de la acel Domn înainte. De altfel, pe la mijlocul lucrării sale, Miron vorbește de moartea lui Moise Movilă ca de un lucru îndepărtat, de vreme ce „și-au săvârșit viața pe vreme Domniei Dabijăi-Vodă“³. În sfârșit se arată ca dovezi ale „înoiturilor de Domnii“ pe bani, ruinătoare, și înoirea Domniei lui Dabija, la Belgrad, revinind din campania germană, și a lui Duca, întâia oară, și a lui Iliș Alexandru, cea ce, pentru ultimul cas, face 1668⁴. Fuga lui Petriceicu-Vodă în Polonia, la 1673, e pomenită și ea⁵. Se prevede, tocmăi la capăt, Domnia lui Antonie-Vodă Ruset. În sfârșit unul din manuscrite

¹ P. 318.

² P. 281.

³ P. 301.

⁴ P. 312.

⁵ *Ibid.*

dă pentru redactare data precisă de Decembre 1675¹. Dar că a fost totuși o continuare de Miron însuși o arată mențiunea de continuator, pentru această fugă a lui Petriceicu, a „izvodului lui Miron Logofătul“².

Cu totul alt spirit e în povestirea dată, ca instrument de luptă, din partea celor d'întăiu scriitori munteni, cari, *de sigur sunt influența cronicii lui Ureche, cunoscută în pribegie pe vremea lui Mihnea-Mihail*, au căutat să înzestreze și țara lor cu o expunere a evenimentelor plecând de la înseși începuturile lui. Chiar desfășurarea acestui proces politic prin ei și pe alături de ei este a se presinta acuma, înainte de a reveni la legăturile țărilor noastre cu ofensiva cea mare, în trei direcții, a celui de-al doilea dintre Marii Viziri Chiuprului.

Cantacuzinii fuseseră temeinic amestecați în ultimele schimbări de Domni, Constantin Postelnicul făcând două drumuri la Constantinopol, unde avea o mare influență. Drăghici, pribeg în Ardeal, fusese rechemat în țară de Grigorașcu Ghica în numele tatălui său „De se va întâmpla vremea a ne despărți cu trupul, iar cu sufletul și cu credința să fim nedespărțiți unul de altul“³. Pentru bătrânul Postelnic noul Gri-gore-Vodă arătase sentimente filiale, relațiile cu propriul tată, pe care probabil contribuisese esențial să-l răstoarne, nefiind cele mai bune. Era pentru dânsul „dragul și bunșorul său Postelnic“, iar domnița Elena, soția acestuia, o „maică“, „Drăghiceanu“ continuând a fi un iubit frate. Soția aceluia care, închis la Adrianopol pentru datorii, nu se visa așa de răpede Domn, era înfățișată puternicului protector ca „o fată“. Era însă de părere Ghica, acest represintant îndrăzneț al unei noi

¹ V. Iorga, *Ist. l'1. rom.*, I, p. 330, nota 7 (și cu alte detalii).

² Kogălniceanu, *Letopisițe*, II, p. 10. — În continuarea lui Nicolae Costin observații ca aceea că „nici este șagă a năvăli la focul nemțesc“ se potrivește cu pasajii din cronică lui Miron. Tot așa, în acest început, și critica din „prepuțoarea și neodihnităoarea fire turcească“ (Kogălniceanu, *Letopisițe*, II, p. 4). Tot așa: „sfaturile cele întregue aduc nenorocirea Domnilor“; *ibid.* A se însemna și respectul ce se arată celor doi Cantacuzini și părerea de rău pentru moartea lui Iordachi.

³ *Gen. Cant.*, p. 95.

generații, în care puteau să între și toți acești vioi tineri Cantacuzini, având sângele vechii dinastii războinice, că „tânărul fără de bătrân rău petrece“. În altă scrisoare¹, Grigore, încă represintant al tatălui său, pe lângă Poartă (Septembre 1660), se arală foarte îngrijorat de planul ce s'ar fi format de Chiupruliul de a pune un beglerbez și alți Turci în Țara-Românească — „acest lucru să nu dea Dumnezeu să fie așa!“ —, ceea ce ar aduce o răscoală, ajutată și de Moldova. „Zău că va vrea Vizirul să-i așeze, și nu va putea.“

De fapt, și *Cronica țării știe că era vorba să se trimeată la București, ca „Domn“, Mustafă, gnererele lui Mohammed Chiupruliul, ca să adune haraciul cu mai multă râvnă decât bătrânul Ghica, în primejdie să-și piardă capul, și autorul, lofodătul cantacuzinesc, vede pe respectatul boier îngrijorat că se poate ca țara „să-și piarză legea și svintele biseareci, să facă meceturi turcești“².*

Invățatul Chiot Panaioti Nikusios, care îndeplina atunci funcțiunile de Mare Dragoman și râvnise și la Domnia uneia din țări, făcea tot ce putea ca să înlătore un asemenea plan. Dar i-ar fi trebuit lui Grigore-Vodă prezența acestui părinte de adopțiune, Postelnicul: „de când te-ai dus dumneata de la mine, am rămas mut și surd și fără' de om. Eu din cuvântul dumitale nu voiu ieși, nici de la mine să aștepti învățătură; că eu las asupra dumitale de toate lucrurile: cum vei socoti, așa s'ar face... Că noi amândoi una sintem“. În schimb pentru acest așa de folositor sprijin Postelnicul ceruse numai, ca și supt Mihnea-Mihail, să nu fie amestecat nici la boierie, nici la împrumuturi, nici la chezășii, „ci să aibă a să răposa la casa lui, ca o slugă bătrână a noastră și a țării“³.

Divanul pe care și-l formă Grigore-Vodă cuprindea numai Cantacuzini tineri și prieteni de-ai lor: cei trei frați, Drăghici, Șerban și Constantin, aceștia doi în rosturi mai mici, cin cauza tinereței lor, Radu Crețulescu, unul din întemeietorii frumoasei mănăstiri de la Rebegești, lângă București, Mares

¹ *Arch. soc. șt. și lit.* din Iași, II, pp. 440-3; *Mag. ist.*, IV, pp. 395-8, sau *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 86-9.

² *Mag. Is'.*, IV, p. 257.

³ *Ibid.*, înaintea acestui act (*Gen. Cantacuzinilor*, pp. 84-5).

Băjescu, ctitor la Cornetu pe Olt, zidire înaltă, presărată cu nasturi de smalt, pe lângă un Spătar Stoica¹.

A fost o Domnie bună, Domnul nou neluând nimic pentru șine, bun bucuros că ar putea îndeplini cererile Turcilor. Cu o oaste însemnată, pe care și-o știuse face, el luă parte la campania din 1663 contra Imperialilor, având lângă el și pe cei trei mai în vârstă dintre Cantacuzini. Acolo se produse bănuiala că ei lucrează printre slujitori pentru a pâri la Vizir pe Domn ca nesincer față de Impărăție, și de aici aspra muștrare a lui Ghica asupra acelora pe cari-i chemase prin Moldoveanul de încredere care-i era vătaf de aprozi. Un fiu al Banului Ghiorma, Alexandru, apare ca uneltitor al intrigii. Și el era înțeles cu ispravnicii de Scaun lăsați acasă, Stroe Golescu Leurdeanu și a cel viitor Domn al Moldovei, din neamul Cantacuzinilor el însuși, care era pentru moment boierul Dumitrașcu. Aceștia afirmă că bătrânul lucrează pe lângă Pașii dunăreni pentru a „răspopi“ pe cel „popit“ de dânsul, puindu-se în loc propriul fiu, Șerban Cantacuzino. O încercare de împăciuire a lui Constantin, ieșit înaintea oștii la Craiova, nu reuși. Indărătnicul care era tânărul Ghica fu adânc încredințat că este o întreagă conspirație contra lui și el merse așa de departe, încât, cum exemplele lăsate de Mihnea-Mihail erau recente, hotărî moartea Postelnicului².

Dacă Șerban, însurat cu Maria, fata Clucerului mazil Ghețea, căruia același Domn îi întărise de curând o moșie³, fu însemnat la nas, tatăl fu ridicat de acasă, dus la Snagov și, fără cercetare, fără judecată, zugrumat cu „garota“, de „stâlpul cel mare al trapezăriei“, fiind luat apoi de familie și înmormântat cu cinste în marea biserică a familiei, la Mărgineni⁴.

Se formă un Sfat în care intrau acuma numai boierii din tabăra care servise în ultimul timp Radului-Vodă: Gheorghe

¹ V. și *Doc. Cant.*, p. LXXIV.

² Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 152-4.

³ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 439.

⁴ V. și Krauss, II, pp. 372-3. Cf. și Nekesch-Schuller și cartea lui Martin Albrich, *Disputatio philosophica de invocazione Sanctorum*, închinată lui Constantin la 1655, după Seivert, *Siebenbürgische Gelehrten* (cu dorința ca Mitropolitul să răspundă).

Băleanu, întors de la Tatars, era în frunte, ca unul care își avea rude și în Moldova¹. Preda Logofătul, Bucșanu, purtând numele de botez al Brâncoveanului, rămase, ca și, firește, Stroe, care fusese ispravnic de Scaun², dar în locul lui Mareș e ca Mare Vistier Dumitrașcu Cantacuzino. Fratele Doamnei, Moldoveanul Toader Sturdza, e la locul lui, ca Spătar, căpetenie a oștirii, — un vechiu neam care se află din nou în ridicare. Urmează, dintre cei de mai înainte, Badea Clucerul. Locul de Mare Comis al lui Constantin Cantacuzino îl ia un Papa, numele tatălui lui Constantin Brâncoveanu, Drăghici e înlocuit ca Păharnic printr'un Constantin, fiul lui Radu Vărzarul, cel ucis de seimeni supt Matei-Vodă. Dar Grecul Costea rămâne și mai departe Mare Postelnic³. O mare danie la Athos era făcută poate pentru a se ierta uciderea binefăcătorului⁴.

În această legătură cu boierimea merse apoi Grigore împreună cu Moldoveanul Vodă-Istrate la Levencz-Léva, pe o vreme când Chiupruliul dădea lupta fără ispravă de la St. Gotthard, nu numai contra Imperialilor, în cari se trezise spiritul ofensiv, dar, ca pe la 1590, contra unei întregi oștiri cruciate, în rândurile căreia și alăția Francesi, veniți neoficial, în dorința de a se arăta buni creștini și de a gusta și din dulcea beție a aventurilor războinice, pe acest al doilea câmp de luptă chiar fiind tot un Frances comandantul, de Souches.

Cum lupta contra acestei mici cetă'i fu fără ispravă, Domnii nu culezară să înfrunte privirea Vizirului. Totuși, după sfatul lui Ruset, Dabija se întoarse din drum ca să se presinte, și fu confirmat; în dușmănie cu boierii săi și urmărit de gândul unei conspirații din partea lor, Grigore, care încă

¹ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339. Așa un „Ivașco, fiul Ciușului, nepotul Banului Ghiorghe Băleanul din Țara-Muntenească“, soț al unei Murgulej, care-și vede moșia, Lămășenii, de lângă Baia, și trece la Munteni.

² V. Iorga, *Brașovul și Români*, p. 295, no. 12 (scrisoare din 13 Novembre 1664).

³ Divanul din 30 Septembrie 1662, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339; cel din 20 Maiu 1634, în Constantin Căpitanul, p. 164, nota 1.

⁴ *Loc. ult. cit.*

din anul trecut își avea, cum se va vedea, legăturile cu Imperialii, temându-se așa de mult de vădirea lor, trecu prin Moldova, „moșia“ sa, în țările austriece, în momentul când Turcii, de și învinși, încheiaseră un tratat care nu îi jignia interesele¹.

Cronica familiei cantacuzinești înseamnă că printre cei cari periră la Lévençz, în asaltul nebunesc pe care-l făcu Grigore, doritor și el să imite pe Mihai Viteazul, au fost și Păharnicul Vărzarul și Preda și un Ivașcu Serdarul², nouă dregătorie, împrumutată din Moldova, — și cu acest prilej se face biografia și genealogia acestor pedepsiți de Dumnezeu, arătând că Vărzarul de la Ploești era fiul unuia din cei mai aprigi dintre storcătorii săracilor supt Matei, alături de Vistierul Ghinea Albanesul, „socotit ca Grec lăcuiitoriu de la Rumele“, ce i-au zis „Țucala“, adică Olarul. „Că pre svaturile lor ceale reale puseră țara, pentru că se făcea' soți și prieteni cu străinii și învăța' să omoare pre boiarii cei buni și înțelepți, ca să poată da jah țării: Doamne, judecă-i cu matca

¹ *Mag. ist.*, IV, p. 364; Constantin Căpitanul, p. 155. — Cf. Iorga, *Geschichte des osmanisches Reiches*, IV, și mai ales Veress, *Pribeția lui Gligorașcu-Vodă prin Ungaria și aiurea (1664-1672)*, în *Mem. Ac. Rom.*, II, p. 269 și urm. (dar Maria Sturdza nu e mama, ci soția lui). De fapt se presintă și împrejurările din timpul Domniei lui Mihnea-Mihail și al campaniilor otomane de la Ujvár (Érsekújvár) și Léva, cu largă întrebuintare a izvoarelor ungurești. Întâmpinarea lui Apaffy de Grigore Ghica nu s'a făcut, firește, din ordinul Pașei; *ibid.*, p. 276. Autorul apasă asupra faptului că Apaffy fu primit de acesta mai onorabil, oferindu-i un Scaun, decât Domnul muntean; *ibid.*, pp. 277-8. Se întrebuintează și mărturia lui Evlia Celebi și a lui Rasil-Efendi (din *Haltörténelmi Közlemények*, 1890). Pentru asigurarea dată de el Imperialilor că a făcut pe Turci să p'ardă bătălia, *ibid.*, p. 314. Și aici Radu Leon apare ca „Stridie“; *ibid.*, p. 316. Pentru trecerea lui la catolicism, *ibid.*, p. 293 și nota 5. Dorise, un moment, să se așeze definitiv la Cașovia, unde i se născu o fată, botezată catolic; *ibid.*, p. 299. Incercarea rebelilor unguri de a și-l face șef; *ibid.*, p. 327. Foarte bogat adaus de documente.

² Nu Ceparul, ca în *Mag. Ist.* Cf. N. Costin, în Kogălniceanu, *Letopis'te*, II, p. 4. Acolo se pomenește între cei căzuți și un Comis Pavel Bucium, adus tot din Moldova. Era unul din moștenitorii, la 1642, ai lui Balica; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 273, nota 1.

focului¹. Se vorbeşte şi de moartea copilaşului lui Ghica, înmormântat la Mihăi-Vodă, unde acum în urmă i s'a găsit piatra de mormânt².

Se încercă o alegere de Domn, ca în vremea bună. Era vorba să se așeze un Dumitrașcu de la Căpăținești, în Buzău³. Dar alegerea nu se făcu public, de țară, ca pe vremea când era un Sultan departe sau altul minor, și niciun Vizir temul care să-l înlocuiască, ci în micul comitet al celor câțiva cari merseră la Poartă să-și ceară cârmuitorul. De aici însă li se puse înainte străina figură a lui Radu, fiul lui Leon-Vodă, om încă tânăr, care-și făcuse mai tot traiul la Constantinopol (12 Februar 1665)⁴.

Era un om de petrecere, „în primblări, pre baltă la vânători, în ospețe pre la unii alții“⁵. Dar, de la început, el întâlni holărâta împotrivire a unui „naționalism“ care nu suferia pe Grecii de cari noul Domn era încunjurat și cari erau învinuiți de o lăcomie fără margini; situația de pe vremea lui Leon-Vodă însuși părea astfel că se întoarce, neschimbată, dar Drăghici Cantacuzino nu voiă să joace rolul de odinioară al lui Matei. Șerban Cantacuzino vorbea la 22 Novembre de „bogatele valuri“ ce are și despre plecarea boierilor pentru „a rădica Domn care să nu fie Domn și stăpân“⁶.

În cursul acestei stăpâniri muntene, Moldova pierdu pe Istrate Dabija, pentru care însuși bătrânul Chiuprului rostise, în a sa înțelepciune, această sentință de dreptate: „să facă pre voia țării Domn“⁷. Domnul bucuros de vinul său de

¹ *Mag. Ist.*, IV, p. 364.

² Pentru rătăcirea prin Ardeal a Doamnei Maria, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1322, no. MMCCCCXXXI; p. 1327, no. MMCCCCXLI.

³ Constantin Căpitanul, pp. 155-6.

⁴ Pentru pompoasa plecare a Doamnei spre țară și întoarcerea ei, silită, la Constantinopol, v. Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, p. 318. Acolo și părerea unui Român macedonean, *Marcu Manicati*, „negustor la Belgrad“ (Hauptmann, trebuie cetit „Kaufmann“), că Panaioti Nikusios ar fi fost hotărît, dacă Turcii izbutesc să aducă din Ardeal pe Doamna lui Grigore Ghica, a o scuti de renegare, luând-o ca a doua soție a sa; *ibid.* Cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937.

⁵ Ambele cronici.

⁶ Iorga, *Brașovul și Români*, p. 296, no. 13.

⁷ N. Costin, p. 3.

acasă muri în Septembrie 1663 și i se așeză trupul, lângă al Domniței măritate cu Iordachi Ruset, în fundația lui de la Bârnova.

Doamna Dafina-Ecaterina, care fusese și văduva lui Dumitru Buhuș¹, hotărî moștenirea, printr'o solie la Poartă. Fiica ei din prima căsătorie, Anastasia, era măritată cu bogatul boier rumeliot Gheorghe Duca: se crezu că se poate face din el un Domn. Stamate Postelnicul merse înainte pentru a pregăti cu bani terenul². Solii cerară „să le dea Domn dentru dănșii“, și Ahmed Chiuprului, om deștept, nobil și de o înaltă cultură, se învoi la aceasta: „le-au dat voie Vizirul să-și aleagă Domn care li va fi voia“. Astfel Vistierul Duca, devenit un nou Gheorghe-Vodă, căpătă Scaunul în care-i murise socrul prin alianță³.

Când Duca fu mazilit⁴ pentru o neînțelegere, în lipsa lui Ahmed, prins în lupta pentru Creta, *nu mai fu cu puțință să se valorifice dreptul câștigat de țară și pe care noul regim al Chiupruliilor arătase că-l admit*. Peste această datină și recunoaștere, un ordin al Sultanului, care se afla la Adrianopol, făcu să se acorde în sfârșit un Scaun domnesc blândului, generosului, dar așa de străinului de toate fiu al lui Alexandru Iliș, mort atunci chiar⁵, care purta numele bunicii (20 Iulie 1666). Extraordinarul Iliș Alexandru care, în casuri de neînțelegeri, plătia el din banii ce-i ținea veșnic pentru aceasta în buzunar, plecă din Moldova, îndată ce, prin întoarcerea Vizirului, Duca se putu îndreptăți înaintea Sultanului, la Ienișer, în Tesalia (Novembre 1669)⁶.

Exemplul Moldovenilor după moartea lui Dabija fu urmat de Munteni, când, după trei ani de Domnie, Radu Leon fu chemat la Poartă. *Soarta lui acolo va atârna de voia boie-*

¹ Un Nicolae ca Mare Logofăt la 1665; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 274, no. cvii. V. și Metăș, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII.

² Constantin Căpitanul, p. 157. El n'a fost deci ucis de Gheorghe Ștefan, cum spune o genealogie târzie; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 31.

³ V. și Constantin Căpitanul, *l. c.*

⁴ V. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 53.

⁵ Neculeț, pp. 193-7.

⁶ Acesta și Nicolae Costin. Lăsă „un făt și o fată, cari trăiau den mila creștinilor“; Constantin Căpitanul, p. 158.

rilor. Pentru a căpăta acest sprijin, Radu trebuise să rânduiască o cercetare asupra uciderii Postelnicului, și ea fu căpătată, și cu iscălitura pârașilor, ca Stroe, la 14 April 1666¹. Alături, s'a crezut că se purtase și un proces la Viena, de Constantin Stolnicul contra ucigașului părintelui său². Radu-Vodă se învoise și la un act prin care se înlăturau Grecii de la conducerea mănăstirilor de țară pe care le usurpaseră³.

Iarăși se văzu deci, la Adrianopol, un alaiu de boieri cerând confirmarea candidatului lor, care era însuși Domnul menit să fie depus. Ce făcuse Stamate pentru Moldoveni făcu acum pentru Munteni Drăghici Cantacuzino. Apoi Radu, cerând să-și vadă casa constantinopolitană, desfășură pe străzile Capitalei un spectacol imperial⁴. Un contract cu sprijinitorii lui făgăduise că, de acum, numai ciohodarul și cămărașul vor mai fi Greci⁵.

Dar moartea la Constantinopol a lui Drăghici curmă această a doua alianță a Cantacuzinilor, de mult gata de Domnie, cu unul dintre *Domnii pe cari-i priviau numai ca pe niște dregători ai propriei lor stăpâniri fără titlu domnesc*⁶. Se vorbi de otrava ce s'ar fi dat tânărului boier cu frumosul nume istoric, din partea favoriților greci de până atunci ai lui Radu, Nicolae Sofialăul și Balasachi⁷.

Până atunci Radu se servise de Gheorghe Băleanu, de Mareș, de Radu Crețulescu, de Șerban Cantacuzino, ca Postelnic, de fratele acestuia, Drăghici, ca Spătar, de Ghețea ca Stolnic, pe lângă un Grec, Ianachi, ca Vistier, un Nicola, ca Păharnic; dar Clucerul Neagoe Secuianul, Comisul Gheorghe, Slugerul Badea Bălăceanu, Pitarul Stoian erau tot Ro-

¹ *Mag. Ist.*, I, pp. 398-401, 404-5; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 65-9, no. xxviii. Întărirea de Radu Leon la 7 Februar 1668; *ibid.*, pp. 72-5, no. xxxi (actul e scris de însuși Stoica Liudescu).

² O afirmă Neculce, p. 194

³ N. Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 61-2, no. xxii. Un act pentru „jupan Drăghici Mărgineanul Velichii Spătar“ și fiii; *ibid.*, pp. 63-4, no. xxvi.

⁴ *Ibid.*

⁵ Liudescu, p. 368.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

mâni¹ La mărturia pentru Constantin Postelnicul mai iscălește și bătrânul fost Ban Radu Popescu, Stolnicul Gheorghe, fostul Sluger Nicolae, Clucerul Costea Doicescu, Spătarul Hrizea, Șătrarul Constantin, Păharnicul Preda, Vâlcu Logofătul, Stoica Armașul Berelescu și chiar un Nicolae Mare Păharnic, scriind grecește, care poate fi chiar acel Nicolae Sofialăul în care Cantacuzinii vor vedea apoi pe cel mai crunt al lor dușman².

Ruperea învoielii de conlucrare a partidului cantacuzinesc cu Domnul se făcu în Decembre 1667, în condiții revoluționare, de un deosebit interes.

Cronica familiei care înțelegea să domine, cum am spus, țara supt Domni pe care ea îi punea, îi ținea sau îi înlocuia vorbește de noua Domnie, rea și împovărătoare, a lui Radu Vodă, până atunci purtat după voia supraveghetorilor săi de aproape. „Lua scule scumpe împărătești și surguciuri câte de 40.000 de talere, și bani cu dobândă punea în casa lui și porunca boierilor de făcea' zapise pre la datornici, să plătească să-raca de țară“, — aceasta și în folosul „Grecilor leșinați“ de supt comanda Sofialăului și a lui Balasachi. Se adaugă că boierii ar fi fost puși să iscodească ei unde se află banii ce s'ar mai putea lua, Mănăstirile ar fi suferit și ele, luându-li-se, nu numai produsele, dar și odoarele, „de le-au topit toate, făcând scări și tipsii și sale ferecate“, și se citează și casul unor inele de pe degetele Sfântului Nicodim. S'ar fi confiscat averile oricui muria bogat, vânzându-se, ca la Constantinopol, la „cochivechi“, adecă la mezat. S'ar fi uneltit chiar o ucidere în masă a opoziției, atunci când boierimea a fost chemată la 3 Decembre 1668, seimenii fiind gata să repete ce se făcuse supt Mihnea-Mihail.

Supt această bănuială, care cu greu se poate crede întemeiată, Radu Leon nefiind o fire curagios necruțătoare, Șerban Cantacuzino, care era atunci Spătar, stăpân deci peste oștirea țării, chemă la București pe căpitani și iuzbași. Se traseră clopotele de la Mitropolie, în înțelegere cu acela care era atunci

¹ Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 63-4, no. xxvi; pp. 64-5, no. xxvii.

² *Ibid.*, pp. 63-9, no. xxviii.

în fruntea Bisericii muntene; un blând Ardelean de la Veştem, în marginea Sibiului, Teodosie. Şi „slujitori“ fuseseră câştigaţi. Ca şi supt tatăl acestui Domn, în aceleaşi forme, se ceru izgonirea Grecilor.

Se ajunsese, ca şi atunci, la un mare act de reformă „naţională“. Prin acest privilegiu din 9 Decembre, Radu era pus să anunţe tuturor locuitorilor ţării, de toate treptele, că se leapădă de „un Necula, ce-a fost Clucer, şi Balasache ce a fost Păharnic“, aşezându-se o ordine românească şi în mănăstiri, aşa cum hotărâse şi tatăl său¹. Dar puţin după aceasta boierii lucrară şi mai departe contra lui.

Adunându-se la Cotroceni, două sute din căpeteniile ţării hotărâră fără a putea fi opriţi, să meargă la Sultanul cu pâră.

Ei fură primiţi tot la Ienişer, în Tesalia². Găsim acolo pe Gheorghe Băleanu, pe Mareş, pe Neagoe Secuianul, pe Papa, pe un Agă Pană, care poate fi Filipescu, pe Petraşcu Bălăceanu Şătrar, pe un Ban Radu, un Gheorghe Stolnicul, pe un Logofăt Vâlcu, şi, ca membri ai unor familii mai puţin cunoscute, şi pe Radu Ştirbei, Barbu Bădeanu, Şerban Popescu, Ivan Lăzureanu, ba, între ei, şi acel învăţat fiu al lui Udrişte Năsturel, Radu, care, fiind acolo, „pentru nevoile ţării“, găsia vreme să-şi deie samă că „ţara noastră este o ţară săracă şi fără de învăţătură, şi oamenii pentru sărăcie nu-şi pot da copiii lor la învăţătură“, — pentru întâia oară apare astfel ideea că trebuie ajutaţi să înveţe cei fără mijloace —, şi astfel el întemeie şcoala pentru aceşti săraci, la Câmpulung, cu motiva-rea că oraşul „este mai în lături“³.

Se făcu astfel o judecată înainte „Impăratului“, Radu-Vodă fiind represintat de Armaşul Alexandru şi de Grecul din Caramania Dumitraşcu Portarul⁴, cari căutau să câştige pe Caimacam, loçtiitorul Vizirului, care lupta în Creta. Se trimese în anchetă un Agă, şi boierii îl câştigară prin acel Pavlachi, pe care l-am mai întâlnit ca döritor de Domnie pentru sine:

¹ *Mag. ist.*, I, p. 132.

² Liudescu, pp. 368-72.

³ Constantin Căpitanul, p. 160, nota 2. Actul, şi în Dan Simionescu, *Câmpulungul*.

⁴ Viitorul boier al lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

Pavlachi-și măritase fetele cu Români: una Stanca, cu un Orezeanu, iar cealaltă cu însuși fiul lui Stroe Leurdeanu, Radu, și, totuși, în acel moment, el fu pentru partidul Cantacuzinilor¹. O mare demonstrație se organizează în țară, aducându-se înainte o mulțime de popor, ca oameni cari ar fi fost despoiați și batjocuriți de Domn².

Astfel, Radu, căruia i se mai zicea Stridiariul, după tată³, pierdu Domnia, și, peste puțin, în chiar anul următor, el era să moară, nu fără urmaș, căci lăsa un fiu, Ștefan, după numele lui Tomșa, pe care-l vom întâlni pe urmă, în legătură cu Duca-Vodă. Iar, *conformându-se obiceiului acuma format, boierii fură lăsați să-și aleagă ce Domn vor*.

Cantacuzinii aveau la îndemână pe unii cu totul inofensiv, care venise cu dânșii în acea deputație de două sute, Vornicul Antonie din Popești, în Prahova, unde era o biserică de la Vlad Țepeș, lângă care Antonie și cu fiul său înălțară apoi pe a lor. Cum acest fiu se numia Neagoe, — în ce privește pe tatăl acestuia, Antonie-Vodă, Sfântul Antonie e hrumul de la Vodița, — trebuie să se admită o legătură cu vechiul pretendent Neagu de supt Matei-Vodă și deci pretenții băsărăbești la Domnie. Antonie, care nu-și pomenește părintele și nu reclamă public legătura cu dinastia țării, fu numit.

Terenul era pregătit pentru asemenea restaurări. Prin Liudescu, alcătuitorul actelor cantacuzinești, se creă o istorie a țării în care totul venia de la dânșii și anume din acea Oltenie, de unde plecase Matei, „Băsărabă“ cel nou. A-l urmări mai de aproape pe acest compilator e a se ajunge mai deplin la cunoașterea spiritului vremii.

Cunoscător al cronicilor moldovenești, logofătul nu uită să înceapă de la Romani. El îi aduce însă, nu din Apus, ci din jos, de peste Dunăre, vrăjtit fiind de „turnul Severinului“, — fără a pomeni și podul —, de unde apoi ar fi trecut în țara Oltului, a Murășului, ba până și la Tisa și în Maramurăș —

¹ V. Constantin Căpitanul, pp. 160-2 și p. 162, nota 1.

² V. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, pp. 323-4.

³ Iorga. *Studii și doc.*, IV, p. 251, nota 1.

se vede aici influența campaniei cu Mihnea-Mihail în Ardeal și răsbaterea pretențiilor aliați cu Rákóczy până în acele locuri mai depărtate, pe la Sătmar și Sighet. Elementul rămas dincoace se coboară „până în marginea Nicopoi”.

Desfășurarea acestor idei e deosebit de interesantă, și în ea se oglindește o întregă politică „băsărăbească”, pe lângă care originea cantacuzinească era uneori lăsată atât de în umbră, încât, în cutare din actele privitoare la Drăghici, el e pus în legătură numai cu străvechiul neam de țară de la Mărgineni¹.

„Băsărăbii” nu sânt monarhi prin cucerire, ci aleși ai boierimii, cari încep prin a fi numai Mari Bani. „Atunci s’au ales dintr’înșii boierii carii au fost de neam mare, și puseră Banoveț (*sic*) un neam ce le zicea Basaraba, să le fie lor cap, adecă Mari Bani”. Reședința trece de la Severin la Strehaiia, unde era în adevăr mănăstirea lor, cunoscută lui Liudescu, și unde în acest timp se încearcă și întemeierea încă a unei episcopii oltene². De acolo se trece la Craiova.

Îndată se face legătura cu tradiția câmpulungeană a lui Radu Negru, a cărei alcătuire supt Matei-Vodă am arătat-o. Cunoscându-se populația amestecată a orașului, cu o colonie puternică de străini de peste munte, la descălecarea, de peste munte, ca la Moldoveni, se arată ca participanți „papistași, Sași, de tot felul de oameni”. De aici se merge la Argeș, până ce, „pre supt munte”, se atinge și depărtata Brăilă, iar în jos, linia Dunării. Ca să se unească amândouă tradițiile, „Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s’au sculat cu toții de au venit la Radul-Vodă Negru, închinându-se, să fie supt porunca lui, și numai el să fie Domn preste toți: de atunce s’au numit țara de-i zic: Țara Rumânească”. Țară liberă, pentru că „nu era de Turci împresurată”³.

E interesant ce opun la aceasta adversarii Cantacuzinilor în-

¹ Pentru care v. George D. Florescu, *Strămoșii boierilor din Mărgineni*, în *Bul. Com. Ist.*, IX.

² V. Al. Lapedatu, *Episcopia Strehaii, și Iorga, Ist. Bis. Rom.*, I, ed. a 2-a, pp. 125, 333.

³ Liudescu. pp. 231-2.

stăpâniți pe țară. La Constantin Căpitanul, care-i represintă, există numai descălecătorul din Făgăraș, „de la moșai și strămoșai Românilor, carii venise de la Roma“ — și, după Moldoveni, se adaugă acum, la acest om, mai larg orientat, care caută legături de istorie universală și întrebuițează și pe Bizantinul Phrantzes, „Traian Impăratul Romei“¹. Deci nici vorbă de Băsărăbești, de Oltenia, cu Severinul, Strehăia și Craiova, de acele începuturi anterioare descălecării. Se afirmă continuarea legăturilor cu Ardealul, pe de o parte, iar, pe de alta, caracterul de complectă independență a noii Domnii.

Nimic mai firesc, la Liudescu, decât săritura, peste o tradiție nespuse de săracă, la gloria religioasă, culturală și artistică a lui Băsărăbă Neagoe, așa cum ieșia din Viața Patriarhului Nifon, învățătorul acestui mare ctitor². *Natural că toată această parte va fi suprimată în cealaltă cronică, protivnică acestei concepții „băsărăbiste“.* Ea n'are interes să înalțe neamul din care veniau prin mama lor Cantacuzinii. La Domnia lui Mihai Viteazul, descrisă la Liudescu în forma, neatinsă, a vechii povestiri a omului Buzesților, *se va răspinge de cronică opusă și caracterul de dominație boierească,* care putea sprijini ceia ce, cu alte neamuri, se făcea pe la 1670, și se va preferi reproducerea știrilor dintr'un izvor grecesc, se va căuta chiar a se scădea originea Viteazului, al cărui neam era acuma strâns legat de al Cantacuzinilor, dar și cu al lui Stroe, care s'a vădit însă mai târziu numai ca dușman ireductibil al familiei. Domnia lui Radu Șerban, puternic sprijin pentru ambiția nepoților lui de fiică, acești Cantacuzini, e și ea foarte mult redusă. Numai la Matei Basarab, pietatea de care era încunjurată memoria lui făcea să nu se schimbe tonul, pentru ca, îndată ce pornesc luptele de partid, direcția să fie alta .

¹ V. ed. Iorga, pp. 1-2. Cf. și *ibid.*, p. 2, nota 1.

² Ediția nouă de păr. episcop Tit Simedrea, în *Biserica ortodoxă română* pe 1937.

³ Mai energic în afirmarea dreptului dinastic e Matei însuși, când, la 1636-7, el vorbește de „vrerea lui Dumnezeu ca să fie Domn și stăpân în Scaunul moșilor și strămoșilor Domniei Sale, aicea, în Țara-Rumânească, în Scaunul Bucureștilor“, acțiunea, contra lui, a lui Radu-Vodă, fiind pusă în sama „Catargieștilor“; *ibid.*, p. 115, nota 3. Revenim la urmarea acestor lupte de partid, povestite în două feluri de represintanții literari ai celor două grupări.

Supt noul Domn se pedepsesc Grecii lui Radu Leon, Balasachi fiind dus la Ocnă și spânzurat, iar Nicula expulsat peste Dunăre, alții fiind supuși celor mai mari batjocuri¹. Dar mai ales se dă lovitura hotărîtoare lui Stroe și partizanilor lui, cari nu lucraseră la așezarea noii Domnii, întrebuintându-se și mărturia lui Grigore Ghica, rățăitor pe la Viena și la Veneția, unde s'ar fi întâlnit cu Constantin Stolnicul². În April-Iunie 1669, se rosti sentința capitală contra marelui dușman al familiei, intervenția mărinimoasei domnița Elina Cantacuzino împiedecând singură aducerea ei la îndeplinire³. Purtat prin târg, în car cu boi, „numai cu antiriul și cu nădragii“, avându-și alături scrisorile prin care uneltise uciderea Postelnicului, el fu dus anume la Snagov, loc de supremă ispășire pentru dânsul, și acolo călugărit, în silă, el strigând în scrâșnirea dinților: „Doamne, Doamne, fără voie îmi este“ și : „Nu Silivestru, ci Mahmet“⁴.

De la această răsburare se merse și la altele. Era evident că „Postelniceștii“, Cantacuzinii, vreau țara numai pentru dânsii. Băleanu li stătea în cale: nu i se dădu lui Bănia, ci lui Mareș; Ivașcu, fiul bătrânului, căpătă Agia numai ca s'o piardă; Hrizea, ginerele lui, dori în zădar Vistieria; Știrbei nu putu să ajungă Logofăt, locul fiind dat lui Crețulescu, cumnatul lui Șerban. La 1670 se judeca, după o pără a lui Mareș, procesul Bălenilor, pârâți ca uneltitori contra familiei de fapt domnitoare. Se înlătură și Badea Bălăceanu, o clipă merit morții, și Neagoe Secuianu, căruia, pentru numele domnesc ce avea, i se iăie nasul⁵, apoi și Stoica Bucșanul. Și, adunându-se dușmanii vechi și cei noi, Stroe putu să fugă în Ardeal, de unde, cu toate reclamațiile, Apaffy nu voi să-l deie⁶.

Puterea ce-și atribuiseră acest grup de familie era așa de

¹ Cf. Constantin Căpitanul, pp. 162-3.

² *Ibid.*, p. 165; v. și *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. Iorga.

³ *Mag. Ist.*, I, pp. 410-1.

⁴ Actele în favoarea Cantacuzinilor, supt Radu Leon și supt Antonie, s'au reproduș în Iorga, *Doc. Cant.*, p. 70 și urm.

⁵ Constantin Căpitanul, p. 164.

⁶ După cele două cronici și alte izvoare, Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. xciv-ix.

mare, încât Antonie și fiul pe care și-l asociase la judecăți erau supuși la controlul veniturilor, și o cronică dușmană a treimii compusă din Șerban Cantacuzino, Banul Mareș și Radu Crețulescu pretinde că și hrana Domnului și a familiei sale era hotărâtă și drămlăuită de tutorii în a căror totală atârnare stătea¹.

O legătură pare a se fi făcut și cu Moldova în ultimul timp din Domnia nominală a lui Antonie-Vodă. Aceasta se vede din dezvoltarea răscoalei lui Hâncu împotriva lui Dăca-Vodă.

S'a încercat, spre sfârșitul anului 1671, o mișcare moldovenească asemenea cu aceia care adusesese căderea lui Radu-Vodă Leon: se imita astfel, după trecere de vre-o patruzeci de ani, ce se făcuse între Moldoveni și Munteni la încercarea de așezare a doua oară a lui Miron Barnovschi după exemplul lui Matei Basarab. Supt pretext că se pun dări prea grele în părțile, totdeauna gingașe, ale Lăpușnei și Orheiului, fără a se apropia de Domnie răzeșii de acolo, buclucași și războinici, se ridicară în fruntea acestora Stolnicul Mihalcea Hâncu și Serdarul, care avea paza la Nistru, Durac (= slavonește Prostu), precum și un Constantin Clucerul. Data răscoalei e în continuarea lui Miron Costin: 29 Novembre. O adevărată oștire se îndreaptă spre Curtea din Iași, unde tocmai sosise Aga birului. Domnul însuși și cu acest Turc fură închiși acolo trei zile, ca pe vremea lui Vodă-Tomșa. O scrisoare a Vornicului de Câmpulung lămurește, la 29 Decembrie, lucrul: „S'au rădicat la noi Țara-de-gios pe Domn². și s'au închis în Curte cu Turcul ce au fost venit la bir. Și acmù au trimis de la Iași acei boiari să meargă mazilii și curteani și de la târguri târgoveați și de la toate mânăstirile câte doi călugări aleș, să meargă la Țarigrad. Și s'au strâns toată țara la Iași“³. Incercarea Păharnicului Tâlmăciu,

¹ Constantin Căpitanul, pp. 165-7. „Nafacaua“, lista civilă, a lui Antonie, și la Neculce, p. 194.

² „Drum“ e o greșeală de tipar, ca și, în textul corespunzător din Kogălniceanu, II, p. 7: „Biraiul“ pentru „birului“.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, III, p. 1343, no. MMCCCLXI.

cu ceva Cazaci, de a bate pe acești „Gioseni“ nu izbuti¹. Prin Hâjdău, pârca labul de Hotin, răsculații se oferiau să se supuie regelui Poloniei².

Doamna, despre ale cărei legături cu Șerban Cantacuzino s'a vorbit apoi așa de mult, fiind între dâșii o adevărată idilă, își căută deci rostul la Munteni, în satul Drăgănești, unde o întovărăși și Curtea, cu boierii speriați de această ridicare plebeiană. Duca însuși trebui să treacă Milcovul și apoi Dunărea, până la Bazargic. O mare deputație —, se vorbea de „300 de membri, — merse să-l părăscă pe Domnul falsificator de bani³.

Dar Turcii, cărora li se vorbise în numele țării boierești, — nu fără ca Hâncul să și fi trimis și el pârșii —, nu erau dispuși să îngăduie și această samavolnicie. Se trimeseră în Moldova Tatarsi și cu dâșii Pașa Caplan („Tigrul“) de la hotarul dunărean. Dar țara era hotărâtă să reziste, și astfel trebui să se deie o adevărată luptă, la Iepureni, lângă Chișinău⁴, în care Turco-Tatarsii, cu Sandu Buhuș Serdarul, biruiră. Pe când un cumplit jaf se întindea asupra ținuturilor vinovate, cei doi șefi treceau Nistrul la Cazaci⁵.

Problema Moldovei era astfel rezolvită cu armele. Incepea însă acela a Țării-Românești.

Ahmed Chiupruluiul introdusese obiceiul Domniei de trei ani, și Cantacuzinii voiau să capete pentru Antonie acea învoire pe care o căpătaseră pentru Radu Leon când era pe placul lor. Iarăși după datina cea nouă, înainte de a pleca pentru întărire „țara“ și Domnul, se trimeseră la Turci cercetători: Constantin Cantacuzino Stolnicul și Vornicul Gheorghe. Ispravnic de Scaun rămase Radu Crețulescu, adăugându-i-se mai

¹ După Constantin Căpitanul, p. 167, înfrângerea ar fi fost a însuși Hatmanului Sandu Buhuș, cumnatul Domnului, după cât se pare.

² Nerva Hodoș, în Hurmuzaki, XVI, pp. 8-9, no. xix.

³ *Ibid.*, p. 9, no. xx. Cf. și *ibid.*, pp. 10-20, n-le XXI, XXIII-XXX; p. 15, no. XXXIII. Hâncu era înțeles cu Cazacul Hanenco, din partidul polon și cu subordonatul acestuia, Sârcu.

⁴ V. și Neculce, pp. 197-8.

⁵ Nicolae Costin, p. 7; Constantin Căpitanul, p. 167 și nota 2.

târziu, când se văzu că lucrurile sânt îndoielnice, și Gheorghe Băleanu, acum reconciliat măcar în aparență. De și Neagoe Secuianu, mutilat, merse în fruntea unei deputații de plângere, de și tânărul Constantin aduse vestea rea că Sultanul a iertat pe Grigore Ghica, sosit din Veneția, care-și cere din nou Scaunul, Șerban spera să poată „face pod de pungi de la Saraiul Rumânesc până la al Vizirului“ și să-și atingă scopul. Dar, la Adrianopol, nu mai era vorba de Domnia lui Antonie, „bătrân și slab“, înaintea primei campanii turcești contra Polonilor, ci de Vornicul Gheorghe și, numai când această candidatură nu fu primită, se reveni la inofensiva păpușă domnească de până atunci.

Dar, pe când, chemați în audiența în cursul căreia li s'ar fi satisfăcut dorința, boierii erau siguri de faptul lor, Vizirul făcu să se aresteze întregul grup de partizani: Mareș, Gheorghe, Mihai Cantacuzino, Ghețea, Comisul Stoian și ceilalți. Domn se proclamă Grigore-Vodă, care nevenit încă, era represintat de Ivașcu Băleanu, de Vistierul Hrizea și de Radu Știrbei, — celalt partid¹.

Porni atunci o teribilă stăpânire de revanșă. Fură prinși la București, cu Crețulescu, ceilalți Cantacuzini, Șerban fiind la vreme, ascuns în Adrianopol. Radu Năsturel și bătrânul Gheorghe îndeplineau neiertătoarele porunci domnești. Se liberară cei douăzeci și patru boieri ținuți închiși până atunci. La 20 Mart 1672 Grigore-și revedea Bucureștii². Indată Gheorghe Vornicul și Ghețea merseră la Ocnă, împreună cu Stoica Liudescu, „teoreticianul“ partidului. Se făcu o revizuire a socolilor, și confiscări fură ordonate.

Legătura celor prigoșiți cu Duca-Vodă se păstra însă, mulțămită și rolului pe care-l juca încă în Moldova Toma Cantacuzino³. Astfel Șerban putu să se refugieze în Moldova, fiind ascuns în mănăstirea Hangului⁴.

¹ O povestire din memorie, cu greșeli, la Neculce, pp. 194-5.

² Constantin Căpitanul, pp. 170-2. Cf. știri străine în Veress, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, p. 332 și urm. Pentru aducerea Doamnei, din Veneția, de fratele ei, Veress, *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 335

³ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1320-1, no. MMCCCXXXIX, p. 1322, no. MMCCCXXX.

⁴ Constantin Căpitanul, p. 173.

De acolo, la căderea lui Duca, el trecu în Ardeal¹, fu adăpostit de Secuiul Ștefan Lazár și apoi de Ioan Bethlen, istoricul, cancelar al Ardealului, așa că putu trece prin Banat la Poartă. Aici izbuti să capete libertatea fraților săi, aduși la Constantinopol și ei, în țară rămâind Mareș, pe când Gheța mergea la Nicopol, locul său de origine, pretendentul Gheorghe Vornicul pierzându-și, singur, capul. Șerban și Constantin, Cantacuzinii, cu Crețulescu, mânați de Ghica, meraseră apoi în exilul cretan, Domnul însuși trebuind să dea la Constantinopol ca ostateci pe soția și cumnatul său².

Cum, îndată după aceasta, prin expediția personală a Sultanului Mohammed al IV-lea la Camenița (1673), luându-se cetatea de la Poloni, sistemul părilor fu reluat de adversarii lui Duca, dușmănit și din cauza lui Șerban, dar și din gelosie față de acest intrus în Domniile românești care era el, găsindu-se că arestările făcute în timpul răscoalei erau necorespunzătoare, el fu mazilit, fiind amenințat și cu moartea³. *Din nou Ahmed Chiuprului admise o alegere de Domn.* „De la Camenița întorcându-se Impărăția, cât au sosit la Hotin, ațu chemat pre boierii țarei Moldovei cu ceauș împărătesc la Poarta Vizirului, dându-li poruncă, pre care vor pofti ei dintre dânșii să-l arate ca să-l pună să li fie Domn“. *Evident, supt influența lui Ghica, se alese cumnatul acestuia, fratele Doamnei Maria, care atunci venia de la Veneția cu hainele ei, frâncești, Toader Sturdza*⁴. El refușă însă cu îndărătnicie, „jurându-se că, de va fi el Domn, să știe bine că pe toți boierii îi va pune supt sabie“, și era știut destul de aprig ca să se și fie de cuvânt. Atunci boierimea, urmând exemplul Muntenilor, se opri la cel mai inofensiv dintre dânșii, Ștefan Petriceicu, abia Mare Medelnicer. Era al doilea Antonie-Vodă, bun pentru a lăsa oligarhia să-i fie de fapt locul: „om blând și slab la Domnie, că cine cum

¹ Pentru relațiile lui cu Apaffy, în 1672, v. *Török-Magyarok* Allan Okm., V, p. 558.

² Liudescu; Constantin Căpitanul, pp. 176-7; Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga. Cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. CIX-X.

³ Nicolae Costin, p. 8; Constantin Căpitanul, p. 174.

⁴ Numele de boțez e al lui Teodor Ianovici.

grăia, îndată pre toți credea, și toți erau fără frică de către dânsul¹.

Față de Turci, noul Domn era așa de bănuț, încât i se cerură și lui ostateci, pentru noua campanie de la Nistru, în 1674, și el trimise în tabăra Vizirului pe Logofătul său, Nicolae Răcoviță, pe Vornicul Țării-de-sus, Ionașcu Balș, și pe alți doi, cari fură maltratați, până și la „bătaie la tălpi“.

În cursul campaniei, amândoi Domnii, a căror politică din afară o vom cerceta pe urmă, trădară, dar, pe când Grigore, care avuse de lucru cu o adevărată răscoală a semenilor și ai cărui boieri, ca Badea Bălăceanu, zis „contos“, „contele“, de către scriitor, care cunoscuse în această calitate pe fiul lui, Constantin, trecuseră de capul lor la creștini², putu să se întoarcă la Turci, — avem o scrisoare de la dânsul, datată 10 Decembre 1673³ —, Ștefan-Vodă, adânc jignit de unul din Pași, Sarâ-Husein, trecu la Poloni, unde se și așeză, dar nu fără speranța de a reveni în cas de mare victorie creștină.

Data aceasta, nu mai putea fi vorba de o alegere pentru Moldova, căci „boierii gură n'aveau spre Impărăție, bucuroși să-și scutească viața“. Astfel, nefiind în tabăra de la Galați alt candidat posibil, omul de atât de rea reputație care era Dumitrașcu Cantacuzino căpătă Moldova, în Decembre 1673.

De altă parte, Mihai Cantacuzino era în tabăra turcească pentru a servi pe Duca, și el se folosi de primele vești ale trădării pentru a-i mijloci Domnia. Bolnav de fapt, căci zăcuse în Hotin, Grigore-Vodă merse să moară la Constanti-nopol⁴.

Duca aducea cu dânsul, acum când putea să se așeze mai întemeiat într'unul din Scaunele românești acea moțiune a monarhiei pe care o văzuse la vechiul său stăpân Vasile-Vodă. Bogat, de o religiositate activă care-l ducea la ctitorii de

¹ Nicolae Costin, p. 8. Numele de Ștefan era de la Gheorghe Ștefan-Vodă.

² Constantin Căpitanul, pp. 178-9.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 294-5. Plângeri ale boierilor că i-a părăsit; Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. cviii, nota 1.

⁴ *Ibid.*, pp. cxi-iii.

biserici și de tipografie, cum se va vedea mai departe, mare negustor priceput în afaceri, întinzând până departe raza întreprinderilor sale, *el nu se simția legat de niciunul din partidele în luptă* și înțelegea să se servească, după împrejurări, și de unii și de alții. Nu răspingea nici pe Greci, și avea ca represintanți la Constantinopol pe Rusetesti, ziși și Cupărești, fiii Cuparului, sau Păharnicului, Iordachi, fost ginere al său: pe Spătarul Lascarachi, pe lângă frații mai mici, Scarlatachi, Manolachi și Mihalachi¹, în cari va găsi însă în curând niște rivali și niște dușmani.

Dacă încerca o împăcare între boierii munteni îndușmăniți, cari se judecau pe la Brașov, — Pârvu, fiul lui Drăghici și Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu și al Stancăi Cantacuzino, aducând înaintea magistratului de acolo pe Neagoie Secuianu și pe Ilie Armașul, și Stroe pregătindu-se de întoarcere² —, el își atrăgea pe Gheorghe Băleanu și pe Păharnicul Staicu, pe când Constantin Stolnicul Cantacuzino era însurat cu Moldoveanca Maria, nepoată a Domnului³, — Lupășcu Buhuș, fiul Doamnei Anastasia, fiind „cumnat“ cu Șerban⁴, căci Safta, fata lui Iordachi Cantacuzino, era de mult soția lui Lupășcu⁵. Poate că el ar fi ajuns la scopul de a-și asigura concursul tuturor într'o lume atât de învrăjmășită, și de lungi ani de zile. *Dar de la o vreme încoace împrejurările acestea din lăuntru erau covârșite de marile acțiuni militare de la hotarele noastre, și noul regim al Chiurliilor, pornit pe neconținută ofensivă salvatoare, cerea și concursul oștilor românești, nu atât pentru folosul ce puteau aduce, cât pentru a presinta, de și nu se făcea apel și la Ardeleni, solidaritatea, unitatea tuturor acelor cari stăteau supt umbra Bizanțului musulman.*

Privirea trebuie să se îndrepte deci, încă de la pronunțarea acestei direcții, și într'acolo.

¹ *Ibid.*, p. cxiii, după Nicolae Costin, p. 17.

² Constantin Căpitanul, pp. 181-2 (lista pribegilor); *Török-Mag. Allam-Okm.*, V, pp. 246-7, 261-2.

³ Nicolae Costin, p. 17.

⁴ Neculce, p. 211.

⁵ *Ibid.*, pp. 192-3.

CAPITOLUL II.

Românii și ofensivele renașterii militare otomane

Nu e greu să se vadă în politica nouă inaugurată de Chiuprului elemente cu totul nouă în raport cu țările românești.

În luptele care se deschid, ai noștri își au partea. Ei sânt chemați *cu oastea lor, pe care, peste atâtea nenorociri, de aparență catastrofală și definitivă, au izbutit a o reface, și în condiții satisfăcătoare, pomenile cu oarecare prețuire în izvoarele apusene și lăudate în câte unul din lăuntru cu un sentiment de patriotică mândrie.* Domnii vin fiecare cu ai săi, doar, une ori, cu ceva Tatari alături, aceștia puțini și fără comandanți de samă, pe când, înainte, singura lor apariție, așteptată cu groază, era decisivă pentru o campanie. Trupele trec supt steagurile cu colorile țărilor, purtând pe ele icoane de sfinți. La 1663 s'a dat Românilor și un câmp de acțiune deosebit, și Grigore Ghica a putut să încerce o ofensivă menită să-i aducă glorie, dar care, de și răspinsă de experiența unui general ca de Souches, a dovedit puțința de împotrivire a acestor Români și față de o armată occidentală, ajunsă a lupta cu Francesii lui Ludovic al XIV-lea.

Această participare militară cerută trebuie pusă în legătură și cu alte manifestări ale noii politice otomane, care, în locul robilor vechii concepții, chiar dacă aceștia nu s'au considerat astfel niciodată, tinde a pune *asociați* și, în războaie, camarazi de altă religie. Am văzut cum trimeterea de la Poartă a oricui, oricare i-ar fi trecutul și închipuitele drepturi, oricât ar părea de străin față de țara pe care vine s'o stăpânească, e înlocuită prin sistemul ascultării dorințelor boierimii, care sânt satisfăcute, și aceasta se arată public, ca o confirmare a unui vechiu privilegiu. La trei ani după un

sistem ce se atribuie lui Mihnea-Mihail, Domnii se schimbă mecanic¹. Cei căzuți, — afară de Duca-Vodă, oprit la Bas-Ceaus, și bătut² — nu mai sânt închiși, amenințați cu moartea, trimiși prin insule sau prin Asia cu un tain de miserie: ei își au casele frumoase la Constantinopol și pot să locuiască în ele, nesupărați, până la restabilire sau la moarte. Audiențele la Caimacam, la Vizir, la Sultan se fac în condiții onorabile. „Prietenii“, despre care vorbesc cronicile, leagă de acești Domni pe factorii de căpetenie ai Imperiului Otoman.

Duca-Vodă, în prima Domnie, încercase a face Turcilor servicii diplomatice, spionând pe Han, și scrisorile lui, prinse, îi aduseseră o cădere nemeritată³.

Vom vedea în sfârșit că, în tendința de a căpăta provincii nouă în părțile de peste Nistru, Ahmed Chiuprului, fire deschisă, capabilă de a întrezări noi orizonturi, va căuta să întrebuițeze pe Duca-Vodă ca introducătorul unui nou regim, de onorabilă vasalitate, asupra Cazacilor. Și, chiar față de țările românești, Duca, acest om cu apucături mărețe, e întrebuițat ca un restaurator al monarhiei scăpătate, ca un restabilitor de ordine.

Alături însă o nouă politică de înțelegere cu creștinătatea se înghiabă.

O cercetare a împrejurărilor, începând cu anii războiului contra Imperialilor, va învedera adevărul acestei concepții.

Încă din 1662 Români lăsați contra lui Kemeny, susținut de Imperiali cu un colonel Jacques, Frances, luptă pentru prințul ardelean al Turcilor, Secuiul Apaffy. Se vorbește de „400 de Valahi călări“, și nu odată cântece de-ale lor, ca acela al „fetei ce ș-a pierdut căprele în munți“, răsunară în văile ardelen. „Apaffieni“ și „Valahi“, curteni

¹ Nicolae Costin, p. 16.

² Neculce, p. 199.

³ Nicolae Costin și Neculcea. V. și raportul frances din Odobescu-Tocilescu, I, p. 250, no. cccclxvii: „Le Grand Seigneur a changé le prince de Moldavie, accusé d'avoir intelligence avec les Tartares contre la Porte“.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 250, no. 2.

colaborează¹. Și Ali-Pașa, comandantul Turcilor, împrăștie prin Ardeal proclamații redactate în românește și în grecește, ca, odată, la începutul veacului, omonimul său Maghiarogli².

În campania din 1663, în care trupele românești erau în Ardeal prin Iulie³, numărul Românilor, unit cu al Tatarilor, a fost socotit la 35.000⁴. Alții vorbesc de 20.000⁵. Supt Rîbleli-Pașa ei ieau parte la toate operațiile, cavaleria lor ușoară mergând pentru pradă până în adâncul Moraviei. Dabița trebuia să păzească și cortul fiului Hanului, care era foarte puțin întovărășit de ai săi⁶. Provisii importante se aduceau din țările noastre, așa de multe, încât un bun informator asigură că rămăsese acasă doar meiu⁷. Vase de la Dunărea românească se ridicară cu această prețuită „zahereă“ până la Gran⁸.

Un martur priceput, prieten al dragomanului, a „numărat“ pe Munteni, treizeci și trei de cete, cu câte 80-100 de oameni, purtând săbii, arcuri și sulii, cu stegulețe roșii și albe, dar în opinci cei mai mulți, iar după dânșii archebusieri călări, în număr de o mie, comandați de boieri, trecând în sunet de tobe. Alți o mie de archebusieri urmau pe jos. Ghica apărea încunjurat de cinsprezece boieri, cu o gardă de 200 de oameni, cu musică, supt tuiurile turcești, semn al demnității sale. Pe „prapure“ se vedea Sfântul Gheorghe, încununarea Maicii Domnului, Cuminecătura purtată de îngeri. Ostași buni, oricât de strâmbe li-ar fi fost suliițele, ei râdeau de Tatarii cari dorm când sânt de strajă și nu știu a doua zi unde să-și afle arcul și săgețile. Domnii noștri răscum-

¹ *Ibid.*, p. 251, no. 1.

² Iorga, *Brașovul și Români.*

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 250, nota 1. Plângeri săsești pentru trecere, *ibid.*, pp. 256-7, no. xc.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 252, no. 1; p. 253.

⁵ *Ibid.* Aiurea, 6.000 Munteni, 4.000 Moldoveni. Aceleași cifre; *ibid.*, p. 259. Turcii vorbeau de 15.000

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, p. 256.

⁸ *Ibid.*, p. 257.

⁹ *Ibid.*, pp. 258-60, 266. Se credea că teama unui atac al lui Gheorghe Ștefan va reținea acest folositor contingent, *fără care Vizirul nu poate încerca nimic*; *ibid.*, p. 266, no. 2 („weil er ohne sie nichts tentiren konnte“); *ibid.*, p. 264, no. 1. De fapt era vorba de Constantin Șerban; *ibid.*, p. 265, no. 1. Cf., pentru planul din 1659 al acestuia, *ibid.*, p. 257, nota 1.

părare pe robii creștini de la dânsii¹. Un raport din Cluj arată că Ghica avea comanda generală peste toți Români și peste acei puțini și proști Tatari². Ii vedem pe ai lui Ghica venind prin Ardeal în Novembre-December în cea mai bună ordine. Domnul muntean intra în orașele săsești numai cu garda sa, trupele fiind așezate afară. Mai puțin rânduită fu atitudinea Moldoveanului³.

Încă de atunci Grigore Ghica dădea semne de trădare față de ocrotitorii săi. El ușura, în înțelegere, de altfel, cu dragomanul Panaioti Nikusios, fuga din lagăr a unor informatori imperiali⁴. În același an el înștiința pe Ardeleni că e vorba de a se înlătura Apaffy, de a se așeza la ei un Pașă, așa încât prințul ar trebui să treacă la Imperiali⁵. Sotit în tabăra acestora ca „prinț prea-creștin“, el nu se sfia să declare că „e gata să moară, numai să triumfe creștinătatea și Măria Sa Impăratul“⁶. Aceasta în vremea când Turcii îl laudau pentru izbutite atacuri de noapte și se spunea că, împotriva noului obicei al Domniilor trienale, el va fi ținut încă trei ani în Scaun⁷.

După expediția de la Neuhäusel sau Ujvár, în Ungaria Superioară⁸, veni, în aceleași condiții cea, pomenită, de la Levencz, „Leva“ cronicarilor noștri. Ea se făcu tot după aceeași rânduială. După ofensiva spre Tisa a generalului frances de Souches, în serviciul Imperialilor, se începu adunarea contingentelor românești destul de târziu în vară. De Souches și Heissler, care va fi apoi amestecat și altfel în războaiele de la Dunăre, așteptau cu încrederea experienței lor mai mult

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 257, no. xci.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 265-6.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 250. Cf. și Kemeny, *Fundgruben*, II, pp. 139-40, și Nekesch-Schuller, pp. 278, 281.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 257-8.

⁵ După Memoriile lui Ioan Bethlen și *Török-Mag. Allam-Okm.*, IV, pp. 442-3, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cccxii, nota 3.

⁶ *Török-Mag. Allam Okm.*, l. c. Pentru convorbiri secrete ale lui Ghica-Vodă cu Imperialii; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 266, no. 1. O scrisoare către Apaffy, considerat numai ca „fratele nostru Apafi“ (4 Mart 1662), Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 59, no. lv.

⁷ Raport olandes în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cccxiii, nota 3.

⁸ V. și Constantin Căpitanul, p. 152, nota 1.

decât a valorii trupelor ce comandau, adunătură din comitatele de acolo, corpul de năvălire care era menit să ieie această cetate. Moldovenii sânt socotiți la 3.500 și, cu Tatarii împreună, ar fi fost până la 10.000 de oameni. Infrângerea, mult exagerată, pe care a suferit-o acolo Ghica n'ar fi fost fără legătură cu intențiile lui de a trece la creștini, cum am văzut că a și făcut-o, lăsând în primejdie pe Doamna sa, care răătăcește o bucată de vreme prin Ardeal.

Dovada de ispravă a oștilor românești făcu pe Turci să se folosească numai de ele pentru a pune rânduială, în Bugeac, unde era vorba, tot în sistemul Chiuprului, de a prefăce anarhia permanentă tătărească într'un fel de Voievodat al Nogailor, îndatoriți a plăti 'un tribut². Și Antonie-Vodă, pașnicul Domn al Țării-Românești, primi ordinul „să scoată pre Nohai den Bugiac și den hotarăle Moldovei, că să înmulțise, și făcea' multe reale și Bugegenilor și Moldoveanilor“. Dar această intervenție a ambilor Domni, cu un serascher de Silistra și de Dobrogea alături, se mărgeni mai ales la „cuvinte bune și cu pace“, „că să temea' de ei, fiind mulți și vitiaji“. La capăt, după ce fuseseră iminente ciocnirile, Tatarii trecură Nistrul înapoi (1668)³. Ostași români erau orânduși de Turci și pentru cazul când ar avea nevoie de ajutor noul Hatman căzăcesc, supus Porții, Dorosenco⁴. Se socotia la 10.000 numărul lor⁵.

Intăia expediție contra Poloniei găsi pe Ghica la Munteni, și la Moldoveni pe Duca. Ambii Domni luară parte la expediția de la Camenița, prin care se asigura stăpânirea turcească la Nistru. Moldovenii putură vedea pe sumbrul Sultan Mohammed al IV-lea străbătând, cu oastea lui perfect disciplinată, țara lor și oprindu-se în cale la Iași⁶.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 258, no. xcii. V. și n-l următor. Pentru fuga Doamnei, *ibid.*, p. 259, no. xciii, și p. 251.

² V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 230-1.

³ Constantin Căpitanul, pp. 164-5; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 271.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 291, no. 2.

⁵ *Ibid.*, p. 82

⁶ V. descrierea lui Cornelio Magni, *Quanto di più curioso e vago hà potuto raccorre Cornelio Magni, nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia*, Parma 1678; analizată în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, p. 35 și urm.

Pentru această călătorie militară fără lupte, căci garnisoana de dragoni nemți ai cetății podolene, — al cărui plan în ceară fusese făcut pentru Sultan de „nemișul din ținutul Hotinului, pre anume Grigorie Cornescul, ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri“, — a aruncat în aier depositul de muniții și s'a retras¹, Grigore-Vodă înfățișă o armată superioară aceleia din 1663-4. „Au mers și el cu oștile lui, care, strângându-și den toate breslele“, — deci alipite la deosebitele situații și demnități —: „călărași, dorobași, roșai, visternicei, spătărei, postelnicei, stolnicei, vornicei, păhărnicei, li-au făcut steaguri și li-au dat tuturor sulite văruite, și cu prapore fealuri-fealuri, atâta căt, mergând și făcând halai înaintea Inpăratului, s'au mirat și Inpăratul și toți Turcii de oști ce avea Grigore-Vodă frumoase“². Cu oastea vine și Constantin Cantacuzino Stolnicul³.

Expediția a fost, contra voinții Chiuprului⁴, ca una din cele mai strălucite vânători ale unui Sultan care aducea cu dânsul câinii legați cu lanțuri de aur și de argint și cu cercei de pietre scumpe la uréchi. La Tușora se trec în revistă toate trupele, între care ale ambelor țări⁵. Duca a putut scoate și el contingentul său la grupul românesc de 15.000 de oameni. Cele două oști se deosebesc prin colorile uniformelor: roșie la Moldoveni, la Munteni galbenă. „Erau înșirați în oarecare rânduială“, spune criticul Italian, deprins cu disciplina otomană „făcând o pompoasă privesiște“⁶. Ei apar în fruntea formidabilului buluc al ienicerilor, cari însă de multă vreme erau în decădere (10 Iulie).

¹ Neculce. El a lucrat și la Biserica Episcopală din Argeș, unde și-a săpat numele, la refacerea supt Șerban Cantacuzino.

² V. și interesanta scrisoare către Dosoftei de Ierusalim a lui Panaioti Nikusios (August 1672), cu desprețul față de Poloni, ura contra Muscalilor, mila de Cazacii supuși acestora, pe când Dosofenco era cu Turcii, și patima contra Iacomului Duca-Vodă, în Iorga, *Doc. grecești*, pp. 208-10, no. CCXCIII. În schimb, Ghica e „Grigorașcu al nostru“. Despre acesta și în scrisoarea din Iunie 1674; *ibid.*, pp. 211-4, no. CCC.

³ Constantin Căpitanul, p. 174.

⁴ Magni, o. c., pp. 432-3.

⁵ Neculce, p. 198.

⁶ Și De la Croix, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 82 și urm.

⁷ *ibid.*, p. 83. Pentru misjunea lor de deschizători de cale, Odo-

Iașul se înfățișa „Impăratului“, venit „tîptil“ numai între 500 de călăreți, dar cu îndemnul ca lumea să iasă a-l privi în luși și la ferestre, — el refuză cafeaua lui Vodă la Curte¹ —, în ziua de 12 Iulie, cu străzile acoperite cu poduri de lemn, din trunchiuri de copaci întinse, așa încât unul e prins în celalt², între case făcute din paiantă și cu îngrijire văruite. Duca făcuse să se „întindă câteva bucăți de atlazuri și de tăfți pre îmbe părțile de uliță pe unde mergea Impăratul“, și daruri de cai turcești și de obiecte scumpe fură aduse înaintea stăpânului³. Pentru prezența Sultanului, ar fi „sîrigat hoguea în clopotniță la Sfântul Nicolae“ de lângă palat, și e sigur că biserica a rămas cîtva timp „pecetluită“⁴.

Dar lui Magni, călătorul italian venit cu oastea Sultanului, Curtea lui Duca îi pare ca o brânzărie de la Bergamo, și el vede și sala tronului, cu baldachinul roșu supt care stă Domnul; un vizitator polon următor găsește însă alte îndemănări și observă și fresce pe pereți⁵. Nici Magni nu poate tăgădui însă frumuseța impunătoare a celor două biserici dăruite de Vasile-Vodă capitalei lui. Domnul, de origine Rumeliot, — se povestește scena cu fostul său spahiu care vine în Divan să-l recheme „la Rumele“, avea lângă dînsul mulți străini: un duhovnic din Paros, desprețuitor pentru luxul și stricăciunea Apusenilor, cutare călugăr cretan, un Gozzadini, fugar din flota venețiană, un Frances pentru ceasornice și iar, ca medic, un Evrer⁷. Alți Evrei din Polonia erau întrebuiințați și în culegerea impozitelor⁸, care ajunseseră a se împărți după natura banilor culeși, așa încât între

bescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 262, no. CCCLXXXVII. În Franța se credea că ambele țări pot da abia 6.000 de oameni; *ibid.*, no. CCCLXXXVIII.

¹ Magni, pp. 434-5, și Neculce, *l. c.*

² Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 52.

³ Neculce, p. 199.

⁴ *Ibid.*

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 90-1; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 66 și urm. Cf. și solia lui Ieronim Radziejewski (1667), *ibid.*, p. 57 și urm. V. și observațiile din Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, pp. 54-5.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 40.

⁷ V. Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 57.

⁸ Magni, *o. c.*, p. 434. Evrei la Galați; Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 260, no. CCCLXXXIV.

slujitori întâlnim: „zlotasi, leoasi, galbenasi, talerași, ortasi“, pe lângă cei ce ieau dajdea călărașilor¹. Dar țara nu sufere de pe urma alaiului împărătesc, numai satele din marginea drumului fiind bejenite². Totul era perfect pregătit de acela care totuși era să fie răsplătit cu mazilia, închiderea, loviturile și amenințarea cu moartea. Cum hrana se lua pe bani, visita împărătească a fost un adevărat noroc economic pentru țara care avea, de altfel, în acest an, un rar bielsug³. Când fu vorba de iernarea Turcilor în țară, Miron Costin, ales de noul Domn, Ștefan Petriceicu, pentru onoarea unei convorbiri cu Vizirul, declară, arătând că „*sânt Moldovenii bucuroși să se lățească Impărăția în toate părțile cât de mult; iară peste țara lor nu li pare bine să se lățească*“, folosul mai mare ce ar fi dacă noul Domn ar fi lăsat să se înțeleagă el însuși cu Polonia pentru liniștea țării sale⁴. În acest timp însă Muntenii, cu unele cete tătărești, se îndemnau să prade Polonia, și până la Liov⁵.

Se ajunsese totuși la pacea din 20 Octombrie 1672, menită să fie răpede călcată⁶. Iar Duca, învinuit de neglijență la facerea podurilor, fu înlăturat supt amenințare de moarte, înlocuitorul său având a fi boierul Catargiu, în locul căruia se dădu voie boierilor să facă alegerea care, cum am văzut, peste un Sturdza, se opri la Ștefan Petriceicu⁷.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 270-1, no. ciii.

² Magni, *o. c.*, pp. 430, 446. O afirmă și Neculce, care-și amintea tunurile trase de câte optzeci de bivoli; pp. 198-9.

³ *Ibid.* V. raportul frances din Iaslowiecz, în Iulie 1672: „Pendant mon séjour à Jassy, il y avoit 7 mille chariots à 6 boeufs, qui y estoient venus chargés de toutes sortes de vivres, lesquels devoient estre suivies de plusieurs autres chargés de mesme. Les appareils et les richesses de ces gens-là ne sont pas à décrire“. Incercări pentru pace ale lui Duca, Nerva Hodoș, Hurmuzaki, XVI, p. 17, no. XLIV; pp. 18-9, no. XLIX. El credea că primejdia s'ar putea înlătura printr'o ofertă de tribut.

⁴ Neculce, pp. 200-1.

⁵ Constantin Căpitanul. V. și rapoartele din Odobescu și Tocilescu,

⁶ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 89 și urm., no. LIII. Pacea anterioară, din 26 Ianuar 1670, *ibid.*, p. 80 și urm., no. L.

⁷ Galland, ed. Schefer, I, p. 203: „Vendredi; 9 septembre. On asseuroit que Gregorasque, nouvellement fait prince de Moldavie,

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter, covering the upper portion of the page.

Large, stylized initial letters, possibly 'L' and 'T', in a decorative font.

Handwritten signature or name in cursive script, located below the large initials.

Large, stylized initial letters, possibly 'M' and 'B', in a decorative font, located to the right of the seal.

A small number '47' written at the bottom center of the page.

Small handwritten text or signature at the bottom right corner of the page.

Fig. 24. — Document al lui Grigore Ghica (1672).

Încă înainte de a se isprăvi campania din 1673¹, Petriceicu, care, om de o cultură distinsă, pe care o vădește și iscălitura sa, nu era deci „prostul“ de care vorbește cronica munteană, făcea oferte, și în numele vecinului său muntean, slabului și bolnavului rege polon, Mihail Wiszniewiecki, cobarilor și din Ștefan-cel-Mare și din Ieremia Movilă, arătându-i că ar trebui așezate încă din iarnă trupe la Reni și de-a lungul Prutului, ca să se ajungă apoi la locurile pierdute din Basarabia-de-jos: Tighinea, Smilul, Cetatea-Albă. În primăvară s'ar putea merge apoi peste Dunăre și până la Constantinopol, întinzându-se mâna și Sârbilor, gata de reevoltă². Cât despre Cazaci, dintre cari unii, cu Dumitrașcu Raicea, erau înțeleși cu Muscalii, ei sânt în stare „să înșele și pe dracul“, și Dorosenco e însuși Iuda. Peste câteva luni, sfătuit de un cleric catolic, de speța lui Petru Parcevich, el vorbia și Geňovesilor, printr'un astfel de trimes, despre ce trecut avuseră în aceste locuri, și care ar putea să învie³. Se impune apropierea acestor idei de acelea despre originea cetăților moldovenesti la Miron și Nicolae Costin și de anume convorbiri avute în Moldova cu Panaioti Nikusios, ale cărui legături cu insula Chios sânt cunoscute⁴.

Când se cetesc condițiile puse de Petriceicu în cazul când Moldova ar fi să rămâie unită cu Polonia, *se recunoaște fără greutate felul de a vedea al lui Miron Costin*. Astfel dorința de a se păstra, pentru Domn și pentru boieri, toate vechile obiceiuri și legi, și în materie fiscală, cu datina dijmelor.

avoit été démis de sa charge pour n'avoir pas bien réussi dans la construction d'un pont pour passer le Niester dont on luy avoit donné la charge, et qu'on avoit mis eu sa place un certain Katergi Oglu, qui est du pays“. Apoi, p. 216: „samedy, 24 septembrie. Le prince de Moldavie, ayant encouru la disgrace de la Porte pour n'avoir pas bien construit sur le Niester le pont qu'on luy avoit ordonné de faire, receut l'ordre de venir à Constantinople; mais il n'y arriva point, car la teste lui fut coupée le second jour qu'il s'estoit mis en chemin“(!). Cf. Cronicile moldovenesti.

¹ Pentru care și știrile nouă pe care le dau în *Studii și doc.*, XI, p. 131 și urm.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 25-6.

³ Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1882, pp. 477-8. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 231 și nota 5.

⁴ V. Miron Costin.

Dar Petriceicu însuşi vrea ca boierii să fie aleşi de stăpân şi să se teamă de dânsul. Slujitorii să nu fie supăraţi puindu-se la casele lor de la ţară ostaşi străini peste dânsii.

E şi momentul când pentru întâia oară se face legătura cu acela care, în Moscova sa, apărea acuma ca un ocrotitor, nu numai pentru Cazaci, ci pentru ortodoxia întreagă. Prin mijlocirea unui egumen Teodor, de la Athos, se ajunse la un schimb de scrisori cu îmbătrânitul Constantin Şerban, totuşi viu şi gata de luptă până la capăt¹, şi cu Ştefan Petriceicu, cărora Alexie Mihailovici li scrie la 10 Mart 1674². Cei doi Domni, recunoscători fiecare ca având drepturi asupra moşiei lor, se adresaseră, cu expunerea relaţiilor lor cu Polonia, către dânsul pentru o închinare care ar ajuta dreptul la libertate al acelor ţări. Neînţelegând bine care li sânt situaţia şi dorinţile, Țarul promite să împiedece un atac al Turcilor şi Tatarilor asupra Moldovei şi a Țării-Româneşti şi se anunţă trimeterea Cazacilor de supt protecţia lui, supt Ramadanovschi şi Samuilovici, pentru ca să supuie Ucraina de la Nipru a lui Doroşenco, vasalul Imperiului Otoman. Cu o rezervă: aceia dacă nu atârnă de Polonia, Alexie arată că ar primi supt ocrotirea sa pe cei doi Domni creştini, dar pentru aceasta o deputaţie din cler şi din boierime trebuie să vie pentru a face în toată forma jurământul.

Acest plan de adevărată expediţie creştină în Orient putea cu atât mai mult să aibă încuviinţarea lui Ghica-Vodă, cu cât, încă din 1671, atunci când nu se coborâse de la Viena, unde botezase un copil al său cu numele de Leopold⁴, la Veneţia, acesta scrisese regelui Franciei că e gata să-l ajute „contra oricărui inamic“, mergând chiar în Franţa cu Doamna şi fiii; în Italia ar putea să recruteze, „în posesiunile unui prinţ amic“, — el merge şi la Loreto, să se închine Mado-

¹ Cf., pentru el, P. P. Panaitescu şi Zever Zotta, în *Rev. Ist.*, VI, p. 207; p. 213; XIII, p. 55.

² După *Polnoe sobranie zakonov*, în Mitilineu, *Colecţiune de tratatele şi convenţiunile României*, Bucureşti 1874, apoi în D. A. şi D. C. Sturdza, *Acte şi documente relative la Renaşterea României*, I, 1888, pp. 9-12 (traducere românească).

³ *Ibid.*

⁴ V. şi *Cronica Moldovei*.

nei, — „2.000 de infanteriști albanesi și 2.000 de călăreți croați, ba încă și mai mult¹.

În sfârșit, în cazul când s'ar începe o luptă contra Turcilor se putea conta și pe Durac și Hâncu, atunci refugiați la Cazaci²: ei și apăruseră la 1672 în marginea moldovenească, pe la Hotin și Cernăuți, și lumea primise cu plăceri pe acești represintanți ai unei lungi tradiții de vitejie³. Se răspunsese printr'un iureș al oamenilor lui Duca peste hotar⁴. Români se aflau ca luptători și în oastea Cazacului prieten al Polonilor, Hanenco⁵.

*Grija ambilor Domni era să nu se alcătuiască o provincie turcească și peste Hotin, la hotarul lor*⁶.

Trădarea despre care a fost vorba și mai înainte va fi fost concertată între ambii Domni, stăpâniți de aceleași speranțe, — la 1673 se credea în Constantinopol că la Sf. Sofia ar fi sunat clopotele și s'ar fi auzit trâmbiți⁷. Petriceicu o anunța în toată forma mareșalului polon, și la 11 Novembre, după hătălia de două ceasuri în care Ioan Sobieski strivi pe Turci, cineva dintre Poloni putea să scrie de șupt Hotin că ei „stăpânesc fără vre-o piedecă Moldova și Țara-Românească“, sperând și mai mult. În adevăr, mulțămită acestei acțiuni a tributarilor se putuse lua Hotinul. Indată raite de ostași poloni aduseră și ocuparea cetăților Moldovei: Suceava, Neamțul, ca și regiunea Câmpulungului. La 27 ale aceleiași luni Novembre, Sobieski își avea labăra „pe apa Jijiei“. Ghica-i scria la 10 Decembre, de la Isaccea, ca revenit în grația Vizirului, și se oferia pentru negociațiile de pace cu învinșii; el mergea cu naivitatea până acolo, încât condiționa o împăcare de trimeterea ostategilor de către Polonii cu totul

¹ Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 256, no. CCCLXXIX.

² *Ibid.*, p. 257.

³ *Ibid.*, p. 258. V. și Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 520, n-le I-I.

⁴ Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 259, no. CCCLXXXIV. Cf. Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 22, no. LVIII.

⁵ Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 18, no. XLVII.

⁶ Neculce, pp. 201-2.

⁷ Galland, în *Revue rétrospective*, XXXIV (1897), pp. 40-1.

⁸ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 292 și urm.

⁹ *Ibid.*, p. 294.

îmbătați de o victorie așa de mare și de răpede¹. Trădarea Domnilor noștri, cari „se retraseră fără a se lupta“, ar fi decis campania², cavaleria singură putându-se salva prin Moldova. Dar bogățiile aflate în Iași opriră în loc urmărirea Turcilor și împiedecară deplina lor catastrofă .

Domn al Moldovei era atunci Dumitrașcu Cantacuzino, pe care fostul Domn al Țării-Românești îl califică de rudă, trimetând prin el scrisoarea de mai sus⁴. Acest Cantacuzino decăzut juca însă un rol la Constantinopol. În 1673-4 el e nun la căsătoria fetei dragomanului Tarsia cu dragomanul german; el face să se aducă daruri printr’ „un Grec foarte bogat, anume Manolachi“⁵. De fapt, el va fi prizonierul Tatarilor trimesi de Turci ca să ocupe în cursul iernii Moldova, dispusă a urma în atitudinea-i de răceală pe Petriceicu . De sigur că nu el ar fi fost în stare să izgonească pe Polonii cari din două părți se coborau în Moldova. Dar boierimea, în frunte cu Miron Costin însuși, era contra unei hotărâri așa de pripite, nefiind o armată polonă pregătită pentru o adevărată cucerire⁷. Ei se duseră deci la casele lor ca să le

¹ *Ibid.*, pp. 294-5.

² „Ils avoient engagé les Hospodars de Valakie et de Moldavie à joindre leurs troupes d’environ 10 mille hommes à celles du Grand Seigneur“; *Memoires du chevalier de Beaujeu*, pp. 227-8. Ar fi iernat la noi în Țara-Românească „un corps de 20 mille hommes“. Și pasagiul de mai sus: „Il sçeut si adroitement détacher des Turcs et les Valaques campez separement qu’ils se retirerent en effet sans combatre, la veille ou le jour même, ce qui fut le coup de partie“ (p. 229). Cf. *ibid.*, p. 231.

³ „Si le Polonois eut fait diligence“; *ibid.*

⁴ V. și Iorga, *Acte și fragm.*, I, l. c. Petriceicu e la Nimirov în Februar 1674; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132.

⁵ Celui qui commença le premier fut un Grec fort riche, nommé Manoulaki, qui faisoit l’office de parrain, à la place du prince de Moldavie, lequel apporta devant l’épousée cent sequins en pieces d’or; Galland, *l. c.*, p. 48 și urm.

⁶ Nicolae Costin, p. 10.

⁷ Se credea că, luându-se Camenița, s’ar turei Moldova. „Si les Turcs prenoient Caminietz, ils aboliroient la principauté de Moldavie pour y establir le commandement ture et la loy mahometane“; Galland, ed. Scheffer, I, p. 109. Cf. și *Journal du voyage de M. Collier, résident à la Porte pour Messieurs les États généraux des Provinces Unies, traduit du flamant, 1672.* p. 109.

apere de Tataři. Slujitorii făcură același lucru. Deci lui Petriceicu nu-i mai rămânea altceva decât, în tovărășia singurului adevărat credincios, Hăbășescu, să treacă în tabăra polonă.

Planul acestor boieri era să revie la alegerea Domnului după voia țării, și, astfel, Petriceicu fiind considerat ca isprăvit, Susenii se înțeleseră cu Giosenii, ca Gavriliță Costachi și Sandu Buhuș, ca să presinte un candidat Vizirului, care până târziu în iarnă zăbovi la Dunărea-de-jos. Ei avură în loc pe Dumitrașcu-Vodă, care, cu Turci și Tataři, după ciocnirea din părțile Fălciului, fu așezat în Scaun supț acea garanție și pază tătarească, ceia ce ar fi fost și după soluția lui Miron Costin¹.

De fapt, povestitorul trecutului moldovenesc și cei de părerea sa voiau de sigur încă de atunci ruperea de supț stăpânirea turcească, devenită îngrijorătoare chiar prin noul avânt pe care Chiuprului îl dăduseră Impărăției. Dar marea victorie polonă de la Hotin, de care a răsunit toată creștinătatea, nu însemna nici o manifestare de putere durabilă a regatului polon, nici punctul de plecare, la care, cum am văzut, se gândiseră unii, al unei acțiuni de cruciată. Nimic nu era pregătit, nici ca mijloace proprii, nici ca alianțe, nici ca situație generală, într'un moment când Ludovic al XIV-lea și dădea toate silințele pentru a împăca pe Poloni cu Turcii și a-i arunca asupra dușmanilor săi, Imperialii, pentru o acțiune așa de grea și de riscată. Planul lui Petriceicu era cu totul în aier. Nici vorbă de ocuparea reală a celor două țări românești, atunci când Hotinul însuși rămase fără apărare. Din amorțea lor de câțva timp Tatařii se treziseră, și ei

¹ Neculce, pp. 205-7. Mai confus la Nicolae Costin. Pentru amănuntele legăturilor în acest moment ale lui Miron Costin cu Polonia v. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 260 și urm. (cu biografia completă, precisă, și în cea mai mare parte nouă, a cronicarului). Miron Costin are în Mart 1674 o misiune la regele, pentru a cere ca noului Domn să i se lase țara întregă, retrăgându-se garnizoanele polone și oferindu-se în schimb servicii de mediație cu Polonia (*ibid.*, după *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, II°, *Acta Ioannis*, Cracovia 1881, I, p. 425). Interesantă observația că în ziarul de călătorie al ambasadorului polon Głinski, la 1677, știrile istorice despre Moldova vin de la Miron Costin; p. 263.

cereau tribut ca să lase Polonia în pace¹. În sfârșit, cum sfârșitul vieții regelui Mihail se vedea să fie apropiat, învingătorul Hatman avea mai mult decât orice grija alegerii sale ca urmaș, și aceasta-l va duce, peste campania trăgănată în 1674 a lui Caplan-Pașa, cel mai capabil din comandanții turci, la noua pace de la Żurawna.

Oastea turcească era în Iulie al acestui an 1674 la Țuțora, alte trupe așteptând între Galați și Isaccea, unde se păstra podul. Și cu amestecul influentului trimis al Olandei, Collyer, se lucra de fapt, în taină, pentru întărirea păcii. Aceiași stare de lucruri se păstrează apoi și în anul 1675. Dar trebuia să treacă încă un an până se ajunse la o pace care lăsa Turcilor Camenița și o largă parte a Podoliei, și numai în 1677 Palatinul de Chelm, Ioan Glinski, străbătea pentru acest scop Moldova. Și în curând conflictul turco-polon se adăugă cu unul între Turci și Cazacii legați de noul lor protector, ortodoxul Țar de la Moscova².

În aceste împrejurări se consolidează, întinzându-se tot mai mult, puterea învietoare a monarhiei în sensul lui Radu Mihnea și Vasile Lupu, bătrânul Duca-Vodă.

¹ V. și Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, p. 98 și urm.

² I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 102. Ofertă de tribut și din partea Poloniei slăbite și în discordie; Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 240, no. CCLXVI. V. și J. de Brewil, *Sobieski et sa politique*; G. Rieder, *Johann III., König von Polen*, pe lângă Fraknoi, *Papst Innocenz und Ungarns Befreiung*.

CARTEA IV-a

MONARHIA ORIENTALĂ A LUI
DUCA-VODĂ

CAPITOLUL I.

Monarhia lui Duca-Vodă.

Lupta pentru autonomie a Bisericii ardelenne

De Gheorghe Duca vor atârna în curând amândouă țările și, pe lângă dânsule, și Cazacii turcești.

În 1675 el trebui să iea parte la expediția fără rezultat real contra Liovului. Pe lângă un om ca Dumitrașcu-Vodă el apărea ca adevăratul Domn românesc. Avea lângă dânsul și pe Cantacuzini și pe adversarii lor, de și, un moment, închisese pe Stroe Leurdeanu. Întors în țară, și pe ginerele lui Gheorghe Băleanu, Radu Dudescu¹: astfel el putuse lăsa ca ispravnic de Scaun, alături, pe Stroe și pe Crețulescu, pe lângă Visțierul Vâlcu.

La înțoarcere însă, el crezu că-și apără Domnia aretând pe Șerban Cantacuzino, care fu salvat de intervenția Doamnei Anastasia, care-l iubia, și a bătrânei văduve a lui Dabija, mama acesteia; Mihai, fratele lui Șerban, fugi în Ardeal. Dar și asupra acestui incident se putea trece fără a se zguduia o Domnie așa de bine întemeiată.

Ajutând de sigur și el la pacea cu Polonia, *Duca ajută la împăcarea Ardealului.*

Ghica, în dorința lui de a se amesteca în toate, se legase, la 20 April 1673, și cu Gheorghe Brancovici, atunci la Poartă, pe care-l intitulează „Brâncoveanul“, pentru întărirea acelei ortodoxii pe care odată o părăsise²; el sprijinise contra lui Apaffy opoziția ardeleană a lui Paskó, Ladislau Csáky și Paul Beldy, neobosită în truda de a dărâma un stăpân pe care nu-l voise

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 241, no. cclxx.

² Iovan Radonic, *Graful Gheorghe Brancovici* (sârbește), Belgrad 1911. Pentru vicisitudinile vieții fraților Brancovici v. și aici mai departe.

țara, — ei aduseseră moartea lui Dionisie Bánffy —, și care înfățișa rușinea înfrângerii lui Rákóczy și Kemény. Agenți de-ai lor fură adăpostii și îmbătați cu vorbe. Și, pe de altă parte, Ghica înegrise și pe Apaffy, arătând Turcilor că are acele legături ascunse cu Imperialii care vor da acestora, peste două decenii, Ardealul. Și în dietă se celiră scrisorile răului vecin. Se pare chiar că el ar fi avut anume planuri asupra Ardealului, pe vremea când Stoica Ludescu și adversarul lui puneau în scris povestea „descălecării“, și astfel îl vedem, pe urmele lui Mihnea-Mihail, pretinzând să i se restituie Făgărașul și Amlașul¹.

Duca nu putea să urmeze această politică de intrigi. De la început, doritor să-și recapete toți boierii, oricare li-ar fi fost acțiunea de partid, el intră în cele mai bune relații cu Apaffy². El arată acestuia că-i trebuie pentru o bună guvernare, nu „sfaturi de tineri“, ci vechii oameni de ispravă ai țării, cari, acum, nu mai au să se teamă de vre-o prigonire³.

Dar în 1675 el nu putu să împiedece emigrarea nemulțămiiților ardeleni. Csáky, care va fi de acum înainte adesea pomenit în rosturile noastre, și Beldy trecură hotarul. Una din cronicile muntene înseamnă ce bune sfaturi li s'au dat la plecare de experientul Domn al Țării-Românești: „Să nu meargă la Turci, că sânt răi și mitarnici, și n-1 vor folosi cu dânșăi, și mai mult va putia o țară, cu Craiul lor, decât ei singuri: ci-i îndemna să rămâe lângă dânșul, și sau pace să facă cu Craiul și să se întoarcă la casele lor, sau de aicea să cerce pe Turci cu scrisori, să vază ce răspuns vor lua, și pre acela să urmeze“⁴. Peste puțin, prevederile bătrânului Domn se adevăriau: Beldy intra, în 1679, la Cele Șapte Tunuri pentru viață, soția lui fu închisă în Ardeal, singur Csáky putând să scape la Imperiali, a căror unealtă a devenit de acum înainte⁵.

¹ *Török-Mag. Allam Okm.*, V, pp. 121-2, 127-33, 158-9; Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. CIV-VI.

² *Török-Mag. Allam Okm.*, V, pp. 190-1.

³ *Ibid.*, pp. 197-8. Cf. *ibid.*, pp. 246-7, 261-2, 387-8 (pentru un om al lui Beldy); românește, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 60-1, no. LVII. Cf. Constantin Căpitanul, p. 184 și urm.

⁴ Constantin Căpitanul, p. 187.

⁵ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCCIV-V și p. CCCXV, nota 2;

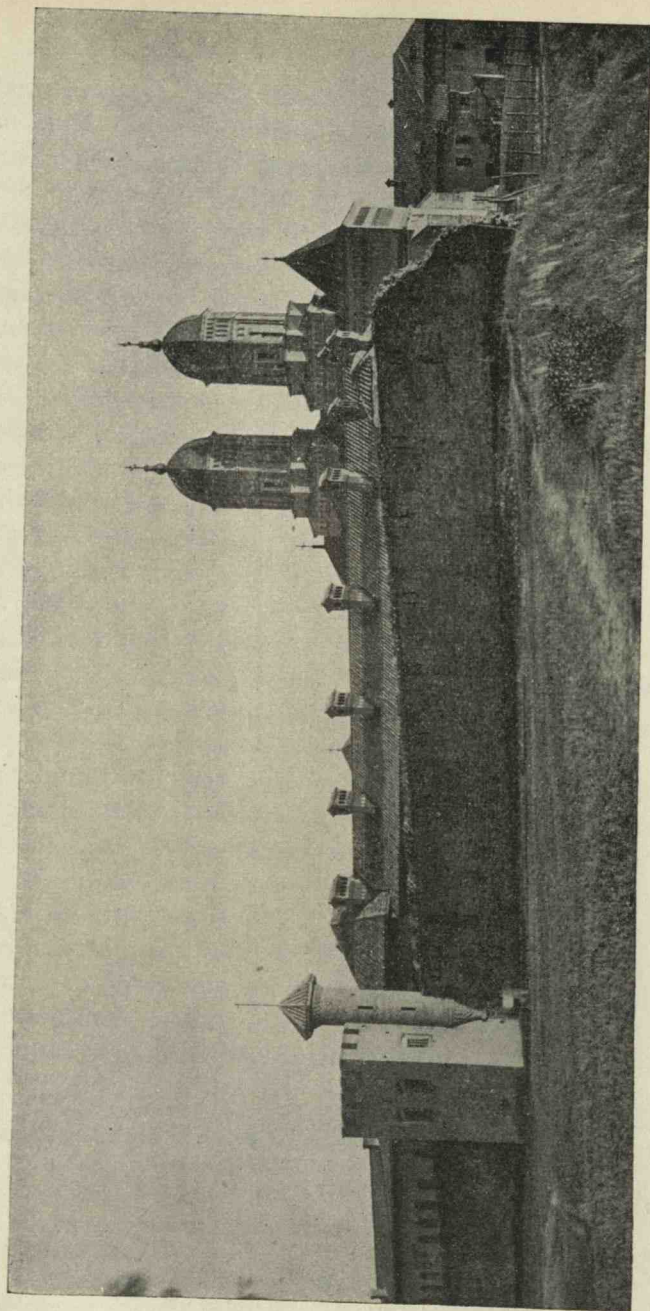

Fig. 25. — Mănăstirea Cetățuia.

Dar, acum, pe lângă conflictele obișnuite între stăpânitorii celor două țări, era vorba și de altceva, care nu privește numai politica lor, ci interesele adânci ale poporului românesc în părțile de la Nordul Carpaților.

O Biserică mult timp atacată de Reforma ungurească era să se găsească din nou înaintea unui asalt calvin. Dar cu o deosebire, acum calvinismul nu mai represinta fanatismul inițial al unei convingeri religioase, ci arma cu care se încerca a se lovi la București Domnul rival cu care era în luptă prințul ardelen. Toțul în noua dramă bisericească a Românilor ardeleni va fi hotărît de acest motiv, pur politic.

De altfel, și aceste raporturi schimbătoare ale Domnilor munteni cu Ardealul oficial al Ungurilor sânt legate de situația Bisericii românești de peste munți, care avuse în timpul tulburărilor ca episcop pe Daniil Panonianul.

La 1660, în timpul când agonisa stăpânirea lui Barcsai, sprijinit, ca nemeș român de origine, și de alți nemeși ca dânsul, Petru Balmoș, de pe Someș, Petru Buday, din părțile inidorene, episcop calvin al „părinților români“ era un Ghenadie, al treilea cu acest nume, care, ca succesor al „Vlădicăi Sava“, dă un act românesc în Iulie 1659¹. Barcsai recunoștea, din Sibiiul unde era asediat, la 15 Februar 1660, pe acest Ghenadie, care fusese de mai mulți ani parohul bisericii românești din Alba-Iulia²: i se enunță nația și originea. Era un Muscal din Putivla, adus în Ardeal prin cine știe ce împrejurări, poate prin Udriște Năsturel, care-și creștea și fiul, Radu, cu un preceptor din Moscova. I se impuneau, în legătură cu catehismul tipărit, cele mai stricte condiții calvinești și era numit și pentru Sârbi și Greci.

p. 63, no. LIX; Șincai, o. c., III, p. 186; Constantin Căpitanul, pp. 188-9. Într'o scrisoare din 1679 un căpitan Dragul scria lui Apaffy, familiar, că a văzut pe Beldy în lanțuri și că însuși Csáky ar fi perit; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 63, no. LIX; Nicolae Bethlen, Memorii; *Mon. Com. Trans.*, XVI, pp. 417, 437-9; XVII, pp. 268-9.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1289, no. MMCCCLXXXV. Cf. inscripția de pe o piatră de mormânt în biserica din groapă din marginea Sibiiului; Iorga, *Studii și doc.*, XII. Cf. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 357.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1291-3, no. MMCCCLXXCI.

Era, cum am spus aiurea, un simplu „Vlădică de asediu“ al unei cauze pierdute, și astfel, odată cu căderea tragică a lui Barcsai, revine Sava.

Acesta era un Român din Banat, unde la ai săi, după imitația Sârbilor, era popular acest nume al marelui întemeietor al Bisericii sârbești, prăznuit odată și în Țara-Românească de Doamna lui Neagoe Băsarabă, Sfântul Sava¹. Avea un frate isteț și neastâmpărat, bun de intrigă și bun de scris, cu pre-dispoziții de neobosit aventurier, acel Gheorghe Brancovici, — sârbesc e și numele de familie, de la Branco, în această regiune de rasă amestecată —, căruia i va plăcea mai târziu, în timpul ridicării lui Constantin Brâncoveanu, a-și preface numele după al acestuia².

Pe Sava cel destituit pentru păcate politice îl întâlnim deci din nou și în primăvara anului 1661³. Când Apaffy fu pe deplin întărit, el dă lui Sava, prin decretul din 23 April 1662⁴, nu tot cuprinsul Ardealului românesc, ci numai ce e în afară de Țara Făgărașului. Aceasta se explică prin pretenția lui Grigore Ghica de a fi consultat și ascultat în ce privește această „moșie“ a sa. De sigur tot în legătură cu această vecinătate munteană, îmbulzicioasă, prințul secuilor întări, în anul următor, preoților români însemnate scutiri fiscale⁵.

În acest timp se menținea asupra acestei Biserici fără prestigiu, căreia-i încetase și tipografia, influența acelei Rusii din Moscova, pe care mergea s'o cerceteze și Macarie, Patriarhul de Antiohia, care păruse că se așează în țările noastre, și de unde venia influența politică, tot mai puternică, asupra Cazacilor și Rutenilor, cărora până atunci li sfințise preoții Moldova⁶, și cari nu voiau nici pe vechii dușmani poloni,

¹ O reproducere a icoanei ei în Iorga, *Arts mineurs*.

² V. Mangra, *Sava Brancovici*; Radonici, *Situațiunea internațională a principatului Țării-Românești în vremea lui Șerban Cantacuz no*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 10, no. CLXXVII.

⁴ Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 120-2, nota; Mangra, *o. c.*, pp. 160-2.

⁵ Cipariu, *Arhivă*, pp. 572-3; Mangra, *o. c.*, pp. 162-3.

⁶ V. o asemenea hirotonie în Hasdeu, *Arch. Ist.*, I¹, pp. 65-6. Relații de comerț cu Moscova; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 244-5, no. LXXX.

nici pe noii ocrotitori turci. Aşa de mare era această înrăuire la noi, încât şi Vlădica bănăţean din Vârşeţ se ducea la Impăratul pravoslaviei, luând cu dânsul şi pe Nicodim, egumenul de la Vodiţa, vechea ctitorie a Sfântului cu acest nume, care era acuma cuprinsă în raiaua turcească¹.

În această depărtată ţară ortodoxă, de unde din când în când se aduseseră pomeni pentru bisericile noastre de ambele laturi ale Carpaţilor, şi apăruse, între alţii, un Ieremia de Pelagonia, care, pe vremea suferinţilor de exil ale lui Radu Şerban, se intitula „Mitropolit de Țara Ungurească”², merseră, după un „mare sinod” local de lămurire a doctrinei, fraţii Brancovici, cărora Apaffy, mai puţin devotat cauzei calvine decât Românul Barcsai, nu li puse nicio piedecă, ci li dădu scrisori de recomandatie⁴. În anul 1668 Sava lua parte la slujba solemnă făcută în capitala Țarului înaintea a doi Patriarhi greci, pe lângă acela cărui a aceşti delegaţi ai ortodoxiei bizantine îi dăduseră autoritatea⁵. El vorbea acolo de puținţa, de nevoia unei cruciate ca aceia pe care, peste cinci ani, o va predica Ştefan-Vodă Petriceicu: ea s’ar face ușor, cu „mulţimea mare de creştini ortodocşi, Sârbi, Bulgari, — *cum se vede, aceştia în rândul întâi*”, pe când, la Barcsai, numind pe Ghenadie, Românii treceau în prima linie — „Români, cari toţi sânt gata şi aşteaptă să atace din oarecare parte creştinii pe proclatul de Turc; fiind în mare lipsă, nevoie şi strămtorare, toţi ar alcătui, cu voia lui Dumnezeu, o oaste”

Dar fusese cine să înştiinţeze pe Apaffy despre o asemenea atitudine, de fapt neiertată pentru un supus al Impărăţiei Otomane. El ceru, supt influenţa fanaticului său predicator care se iscălia, latinisat, Tophaeus, un program de lucru calvin, care era, de fapt, — ceea ce nu se poate tăgădui, — şi unul de înaintare culturală a Românilor: şcoli în limba poporului, la Alba-Iulia însăşi şi între Românii din părţile Ini-doarei şi din Maramurăş, refacerea tipografiei, aşezarea de

¹ Silviu Dragomir, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV, p. 16.

² După acelaşi, Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 358-9, 361.

³ Asupra împrejurărilor, *ibid.*, pp. 361-5.

⁴ Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 38.

⁵ Mangra, *o. c.*, p. 66; Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 35 şi urm.

⁶ *Ibid.*, p. 39.

preoți cari să-și dea samă de dogmă, interpretată, natural, calvinește. Dar, alături de aceste recomandări, folositoare și culturii românești, era *încercarea de a confunda Biserica, umilă, a Românilor cu aceia, stăpânitoare, a Maghiarilor ardeleni*: supus superintendentului, Vlădica „valah“ va trebui să supuie acestui stăpân al său orice hotărâre s'ar lua în sinoadele sale¹. Era vremea când la Munteni stăpânia, spre sfârșit, Radu Leon și ce interesa, era numai lupta de partide.

Dar hotărârea nu putea fi pusă în aplicare. Necesitățile politice erau, pe o asemenea vreme, mult mai puternice decât desideratele confesionale. Preoții români se bucurară și mai departe de ocrotirea „Craifului“². Gheorghe Brancovici intra în legătură cu Domnul muntean³. Din nou interveni însă inspectorul, acuma un Secu din Covasna, Petru, la 1674, când acuma Grigore Ghica era Domn în Țara-Românească și amestecul lui în certele ardeleni îi făcuse dușmani în ambele tabere; el reclama dreptul de a governa pe orice clerici români și cerea să se învie, pentru luminarea lor, vechea ti-pografie⁴.

Dar Brancoviceștii erau „la putere“. Gheorghe, care căpătă moșia Vințului-de-jos, odată apanagiul al Domnilor munteni, ajunge capuchehaie al lui Apaffy⁵, iar Sava mersese să ajute pe Doamna, pribeagă prin Ardeal, a lui Ghica⁶. Prin Domnii noștri mai mult decât printr'o tendință a lui Sava însuși el era cuprins în cercul acțiunii românești.

Totuși un sinod ortodox în sensul calvin se ține în 1675, și avem hotărârile, foarte întinse, care cuprind o purificare a ortodoxiei tradiționale, prin înlăturarea străvechilor datini de folklore, a căror listă întregă se dă acolo, adăugându-se și unele concesii în ce privește tainele⁷.

¹ Cipariu, *Archivu*, pp. 611-2; Mangra, *o. c.*, p. 613 și urm.

² Cipariu, *Archivu*, pp. 573-4; Mangra, *o. c.*, pp. 70-2, 266-7.

³ *Neamul românesc* pe 1908, p. 252; Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 367.

⁴ Cipariu, *Archivu*, p. 575; Mangra, *o. c.*, pp. 167-8; Șincai, *o. c.*, III, la anul 1674.

⁵ Thallóczy, în *Szazádok*, 1888, p. 698.

⁶ Iorga, *Sate și preoți*, p. 69.

⁷ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 145 și urm.; Mangra, *o. c.*, p. 79 și urm.; Bunea, *Ierarhia Românilor*, p. 266 și urm. În schimb, fa-voruri de la Apaffy; după aceleași izvoare, Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 358.

În acest moment, când Sava Brancovici își pleca fruntea înaintea calvinismului oficial fără ca Duca-Vodă să aibă ceva de zis, Mihai și Șerban Cantacuzino se cereau primiți ca nobili ardeleni, pierzând nădejdea de a mai putea juca în țara lor rostul de până atunci. Ei se jurau că vor respecta „patru legi ce sânt întru această țară priimite“ și că se vor feri de a ridica în fața lor ortodoxia românească: „cu asuprirea acelor legi sau cu scădearea lor leagea noastră nu vom sili a întemeia, nice în potriva lor, nice aiavea, nice în taină, nu vom lucra... și împotriva a fieștecăruia leage nu vom face practică“; ba vor pârî pe cei cari se vor face vinovați de așa ceva; „cu țări streine nu vor face practice și sfaturi“¹.

Astfel Duca avea liniște acasă. *El și-o asigură și în Moldova, răsturnând pe Dumitrașci Cantacuzino, pentru a-i subștitui pe unul din acei Ruseștii cari erau încă pe vremea lui Istrate Dabija, ca rude prin alianță ale Dabijooii, asociații în chipul cel mai întins și mai strâns ai acestei familii. Noul Domn, care-și zise (Antonie-Vodă)², fusese chiar acela care pregătise, când i se zicea numai Chiriță Draco, Domnia lui Istrate, și unul din fiii, Iordachi, însurat cu o fată a lui Grigore Ghica, stătea în Țara-Românească în momentul când i se anunță, îngrijorându-l, în prevederea primejdiei, înălțarea neașteptată a blândului și puțin destoinicului său tată, pe când celalt, Alexandru, fusese Slugerul lui Petriciccu (Decembre 1675)³.*

Domnul gospodar și harnic care a refăcut în stil basilical Sfântul Nicolae de lângă Curte, care a dat, printr'un „cerdac“, caracterul „țarigrădean“ acestei Curți domnești, care, apoi, a împrejmuit mănăstirea Sfântului Sava și, cu suiulgi, meșteri de ape, a înzestrat Iașul cu apă bună⁴, nu era făcut de sigur pentru noul șir de ani grei pe care-l deschise intervenția noii Turcii luptătoare în problema căzăcească.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 61-2, no. LIX.

² V. și Antonachi Grillo și numele lui Antonie-Vodă din Popești, ca și Scaunul de la Vodița al Sfântului Antonie. E poate și o influență latină, a Sfântului Antoniu din Padova.

³ Nicolae Costin, p. 14.

⁴ *Ibid.* V. și Neculce, care vădit a cunoscut această cronică, p. 210.

El fu amestecat însă, imediat, cu totul peste firea și voia sa, în prima expediție, de la 1676, contra Polonilor.

Cei doi Domni prieteni, Ruset atârând de Duca și Duca atârând de rudele de la Constantinopol ale lui Ruset, se întâlnesc lângă Iași, supt zidurile solidei construcții a lui Petru Șchiopul, Galata, de unde primul putea zări cele două turnuri sprintene ale frumoasei sale biserici de pe Cetățuia și coperișurile Curților ce-și durase acolo. După o masă moldovenească în Iași chiar, urmă, de Sâmpietru, la Cetățuia de sigur, în vasta sală cu stâlpi și linii ogivale încrucișate, răspunsul Domnului muntean, oarecum acasă la dânsul. De acolo se merse pentru revistă, pentru „halaiu“, la Țuțora, unde era vechiul Pașă de Silistra Cara-Mustafă.

Astfel Duca își căpăta întărirea în Domnie, și aducerea firmanului de către Lascarachi Ruset însuși arăta că legătura cu clanul rusetesc era încă neatinsă: în bubuitul a douăsprezece tunuri se făcu, militărește, cetirea confirmării¹.

Expediția nu făcu decât să prade până la Jaslowiec, la Buczacz și la Haliciu, pe drumul care fusese al lui Ștefan-cel-Mare și al fiilor săi Bogdan și Petru. După câteva ciocniri mai ales cu Cazacii, Sobieski, acuma regele Ioan al III-lea, strâns la Żurawna, închis în șanțuri, trebui să încheie acea pace umilitoare pentru regat². Duca, biruind cu veștile pe Antonie, putu să anunțe cel d'întăiu Chiupruliului muribund izbânda³.

Anul următor fu consacrat, dar supt urmașul slab al Marelui Vizir Ahmed, încercării de a supune pe Cazaci.

Cu toate silințele cheltuite mai mult timp, nu se putu lua răpede cetatea de curând întărită de dânsii, Cehrinul sau Cighirinul. Acesta de și venise la Dunăre însuși Sultanul.

Am spus că o nouă și decisivă campanie trebuia să cucă la cucerirea Cehrinului, Sultanul însuși viind până la Silistra. La 21 Iulie⁴ începea asediul cetății, apărată de acei

¹ *Ibid.*

² Iorga, *Gesch. des Osm. Reiches*, IV. Bună descriere la Constantin Căpitanul, pp. 190-1.

³ *Ibid.*

⁴ Din greșeală: „Iunie“ la Nicolae Costin. Așa nu s'ar face „treizeci și șapte“ de zile până la cucerirea ei, în ziua de 28 August. Dar Constantin Căpitanul dă „șaiszeci și trei“ de zile; p. 193.

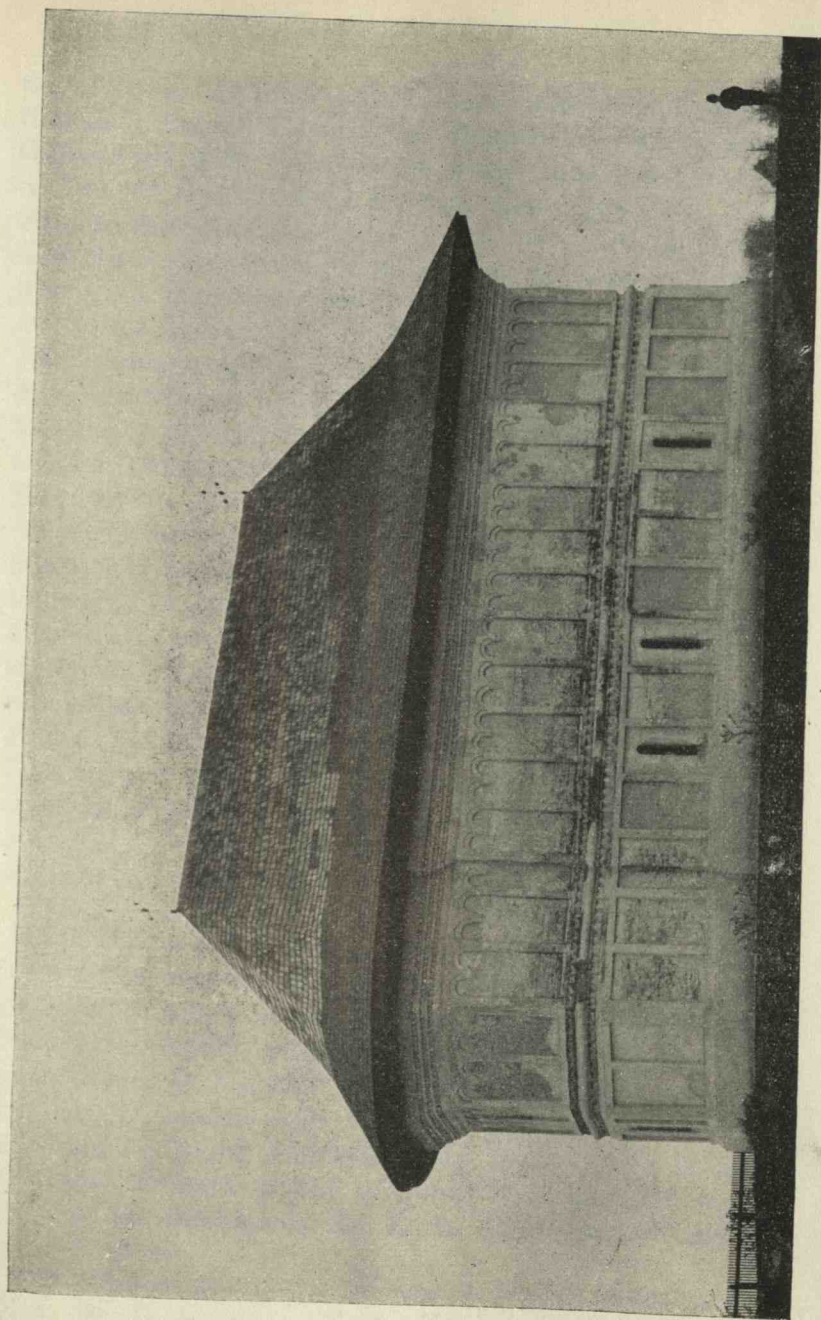

Fig. 26. — Biserica din Rebegești-Crețulești (Ilfov), sec. al XVII lea.

Cazaci de-ai Țarului. Când apăru comandantul acestora, Hatmanul Samuil Popovici, cu Muscalii lui Ramadanovschi, Caplan-Pașa trecu, pe podurile făcute peste apa Tismenului de Domnii noștri, contra acestora, spre Nipru. Dar Cazacii biruiră, rănind și pe Pașă. S'ar fi putut păstra Cehrinul, dacă Turcii n'ar fi întrebuițat apoi, pe lângă mijloace de trădare, o mare petrecere a celor închiși, cari, beți, nu se mai putea apăra¹.

Că atunci se socotia isprăvită lupta dintre partidele muntene o dovedește amestecul în regență al lui Șerban Cantacuzino, întors din Ardeal, cu șeful clanului Bălenilor, Hrirea, cu Păharnicul Staico și cu însuși Iordachi Ruset ca Postelnic².

Pentru incapacitate probabil, Antonie, căruia Duca-i impusese ca Hatman pe cumnatul Buhuș, fu mazilit apoi la întoarcere, lângă Chișinău și luat în cătușe împreună cu tabăra turcească de asprul Pașă bătrân, care era să pregătească peste câțiva ani cea mai mare înfrângere oștirilor Turciei regenerate, deschizând astfel epoca lichidării Ungariei otomane și a unei răpezi și adânci decăderi.

La această cădere a contribuit esențial și Duca, bucuros să se întoarcă în țara unde trăise o viață întreagă și unde-și avea toate legăturile, fără acele greutăți pe care le creau, la Munteni, oricărui Domn, luptele învierșunate de partid.

E posibil ca el să fi avut, prin cele două femei, Doamna soție și Doamna soacră, o legătură cu Șerban Cantacuzino, pe care-l sprijinia și noul dragoman al Imperiului Otoman, Ienachi Porphyrita, care se ridica acum împotriva influenței, până atunci exclusive, a Ruseleștilor. El avea înaintea lui, din nou, o doierime răzvrătită, care luase din nou cuvântul de ordine al luptei contra Grecilor: până la Bug, în cursul expediției, veniseră pribegi cu nume nouă în parte: un Ban Milescu, un Dumitrașcu din Corbi, un Paraschiva din Bo-

¹ V. Nicolae Costin, care presintă și Domnia munteană a lui Duca (pp. 17-8), ca și atât de pitoreștile detalii din Constantin Căpitanul. — Scrisori de marturi, în Iorga, *Studii și doc.*, IX.

² Constantin Căpitanul, p. 192

³ Neculce, p. 210.

lești. Atacat, în primul rând, ca reprezentant al acestei hegemonii grecești, Lascarachi Ruset, fu arestat de noul Vizir și trebui să fie răscumpărat. Se mai află de fuga în Ardeal a lui Radu Crețulescu. Din tabăra chiar a lui Duca se desfăcuseră alt Corbeanu, Vintilă, un fiu al Crețulescului, Părvu, pentru a lua același drum. Șerban Cantacuzino el însuși trecuse la Rusciuc și nepotul său, Constantin Brâncoveanu, plecat cu o misiune de împăcare la pribegi, găsi mai potrivit să-i urmeze. O încercare de înțelegere cu Cantacuzinii, făcută prin Constantin Stolnicul, rămas credincios și până la sfârșit, dădu greș. În zădar se trimeseră pârâși la Poartă contra lui Șerban, care și ajunsese la Adrianopol. Astfel, în Decembrie 1678, Duca-și recăpătă Moldova, și partidul cantacuzinesc își avu Domn pe Șerban-Vodă¹. Constantin Brâncoveanu, cu cealmă turcească în cap, aduse vestea lui Duca în București².

Cu totul deosebite aceste două Domnii. De o parte un om bogat în avere și în experiență, fără prieteni, Doamna ea însăși fiindu-i necredincioasă și între soți neexistând nicio legătură, de și o întregă mică lume de copii frumoși, așa cum apar în hainele lor scumpe, cu pălăriuța de modă occidentală, se născuseră din unirea lor, multe fete și un singur băiat, Constantin; dar un suflet tare, mergând și până la cumplite răsbunări și până la plăcerea crudă pentru suferințele poruncite de dânsul, un aspru monarh, întrebuițând toate mijloacele de stăpânire și hotărât a păstra până la sfârșit, cu orice jertfe, puterea. De alta, un om abia matur, frumos, impunător, mândru de ce-i venise din averea pă-

¹ Sosește în București la 6 Ianuar 1679 și scrie de acolo o scrisoare la 21 ale lunii. V. Constantin Căpitanul, pp. 193-5; Liudescu, pp. 18-9; *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 36. Cf. documentul lui Șerban-Vodă la G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor*, București 1902, pp. 29-30. V. și expunerea, mai largă, din Iorga, *Despre Cantacuzini*.

² Neculce, p. 212. Despre soarta ulterioară a lui Antonie-Vodă, pârît la Poartă de Duca — și de Miron Costin —, despre chinurile la care a fost supus, ca să arăte o avere pe care n'o avea, și despre anii de liniște pe cari-i trăi apoi în casa sa de la Constantinopol, împreună cu cei doi fii, în ale căror rele purtări cu femeile s'a văzut motivul moral al căderii acestei case, v. Nicolae Costin și Neculce.

rinitească, păzită ca de o stăpână de maică-sa, domnița Elina, și, la nevoie, gata și de un războiu fără cruțare cu dânsa¹, și mai ales îmbătat de împărătescul său nume, puindu-și pajiurea bicefală pe documente și peceți și lăsând a se înțelege, prin cuvinte și inițiale, că socoate cu puțină restaurarea în moștenirea sa constantinopolitană; Domn de partid, care, după ce încercă să-și câștige și pe adversari: pe Hrizea și Ivașcu Băleanu, pe Bălăceanu și pe Stroe Merișanul, va merge până la sentințele de moarte, rivalisând cu vecinul, care, aflând de o intrigă cu vechii săi dușmani Orheienii și Lăpușnenii², tăcu să cadă trei capete încă din Octombrie al acestui an 1679³.

O expediție la Dohaň-Ghecet, pe Nipru, pentru a se pune un zăvor năvălirilor căzăcești, scoase cu oaste pe amândoi Domnii, cari aveau să-și ierte atâtea în trecutul lor, dar n'avam nicio știre despre întâlnirea lor cu acest prilej.

Până la marea greșală a Marelui Vizir Cara-Mustafă, care a fost încercarea de a lua Viena, ei rămaseră în Scaunele lor, pregătind o acțiune culturală, care era îndreptată la fiecare în altă direcție.

Duca-Vodă nu mai găsisese, în această a treia Domnie a sa, la Moldoveni școala de erudiție slavonă, nu fără amestecul latin, adus de ucenicii lui Petru Movilă, și grec care era în legătură cu originea și tendințele împărătești ale lui Vasile-Vodă, de la Trei Ierarhi.

Format acolo, — și, în calitate de atașat la capuchehaiuă Moldovei, la marea școală greacă din Constantinopol a lui Teofil Coridaleu și Ioan Cariofil, sprijinită tot de Vasile-Vodă —, Spătarul Nicolae Milescu, prins și în călătoria și dăinuirea de exil a lui Gheorghe Ștefan, care l-a întrebuințat pentru misiuni în Apus, a rămas pentru totdeauna instrăinat de mediul românesc, — cel d'întăiu dintre Români pe care-l răpește o viață mai largă în alt mediu.

Moldovean și boier, de și la Munteni întâlnim un alt

¹ V. Iorga, *Testamentul domniței Elina Cantacuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVI.

² Fu ucis pe tăcute și un „fiastru“ al Hâncului, Donie; Nicolae Costin, p. 20.

³ Al Vistierului Gheuca, al Slugerului Lupu și al Jignicerului Gheorghe Bogdan; v. *Cronicile muntene*; Nicolae Costin, p. 19; Ne-

Milescu, Banul Barbu¹, într-o vreme când, de la Radu Mihnea înainte, se schimbau une ori sfetnicii, fiu al unui Gavril despre care nu se știe nimic, — în Rusia i se zicea Gavrilovici² —, frate al unui Apostol, care făcu și el o carieră și lăsă urmași, acest om, născut pe la începutul Domniei lui Vasile (la 1636)³, servi credincios pe Gheorghe Ștefan, ca secretar, fu poate cu el în prima lui rătăcire la Moscova, dar era întors în țară în 1659, când mergea cu o trupă moldovenească în Ardeal⁴. Cu Ghiculeștii trecu la Munteni, unde fu numit Spătar. Când Ghica-Vodă fu prins de Turci și până să se așeze fiul, de aceeași vrastă cu Milescu, Grigorașcu, fostul comandant de oaste veni în Moldova, atras de Ștefan, fiul lui Vasile-Vodă, la ale cărui petreceri luă parte cu carăta și „povodnicii“ săi⁵, Grigore Ghica și-l făcu apoi reprezentant la Poartă. De aici plecă în Apus odată cu expatrierea acestuia. În 1665 el trebuia să fie trimis de la Sălmar la Impăratul .

De la un pribeag trecu la altul. L-am văzut trimis de Gheorghe Ștefan în stăruințele desperate ale pribegiei sale⁷.

Aici va fi întrebuintat el vremea, după ce se încercase în limba sa printr'o descriere de minuni de la Neamț⁸, și prefacerea din grecește a unui opuscul de teologie⁹, cu traducerea, pentru mângâierea Domnului pe care-l servia, a întregii *Evangelii*, urmând un curent literar, care se lega

culce, p. 214; Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*; cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. cxxvii-viii.

¹ Constantin Căpitanul, p. 193. Cf. notița lui Neculce, p. 190. Dacă acesta-l face să fie „de la Vasluiu de moșia lui“, e printr'o confuzie cu Micleştii, cari sânt în adevăr de acolo. Un sat Milești nu e în Moldova, dar Barbu însuși a putut veni cu Ghica-Vodă. Milești acolo, în 1685; Neculce, p. 128.

² P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1925, I, p. 40.

³ *Ibid.*, p. 41.

⁴ Miron Costin. Dar de carte la biserica Barnovschi din Iași; Papadopoulos-Kerameus, *Ieq. Bibl.*, I, p. 257.

⁵ Neculce, I. c.

⁶ Seinen secretarium Spatar; Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 257.

⁷ Hurmuzaki, IX, p. 254, no. ccclxxv.

⁸ V. și P. P. Panaitescu, I. c., pp. 47-50, 169.

⁹ *Ibid.*, p. 169.

de opera Mitropolitului Varlaam, de traduceriile lui Istrate Logofătu, de redactarea istoriei țării de către Ureche, la al cărui scris de adevărat istoric, animat de sentimente politice, se adăugiau acum, firește mult timp ascunse cu îngrijire și neștiute de nimeni, însemnările de amintiri personale ale lui Miron Costin, cel mai în vază prin deșteptăciune și cultură din boierii Moldovei. Acest curent putea să se lege de acela care, la Munteni, sprijinind acțiunea „națională“, oricum indigenă, a Cantacuzinilor, căuta să îmbogățească și prin tipar scrisul românesc, care pe acel timp tocmai cuprindea și povestirile, animate de pasiuni rivale, ale trecutului. Nu e întâmplător că Mitropolitul din acel timp al Ungro-Vlahiei se chiamă Varlaam ca și marele șef al Bisericii moldovenești.

A lui ar fi Psaltirea, cu intercalări latine, care s'a atribuit duhovnicului domnesc Antonie de Moldovița¹. Nemulțămiri ale acelor cari vedeau în el un spion, l-ar fi făcut să a plece. Dar, cât fu la Stettin, el legă cele mai prețioase raporturi cu intelectualii Suedesi, ca acel Sparvenfeldt², care-i rămase prieten multă vreme. Prin solia sa la Stockholm în 1666 ajunse el a cunoaște pe convinsul adversar al calvinilor care era atunci ambasador al Franciei acolo, Arnauld de Pomponne³. Fu adus astfel a da lămuririile dogmatice cuprinse în cărticica pretențios intitulată *Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens*, care fu publicată într'una din operele polemice religioase din acest timp⁴. De altfel, tot ca trimes al lui Gheorghe Ștefan, el apare și la Paris în Iulie 1667⁵.

În Moldova se va fi întors împreună cu oasele fostului său stăpân, care se stânse în Ianuar 1668. Un informator rus cu calitate oficială asigură că atunci, supt blajinul Iliș-Vodă, i s'ar fi făcut acea însemnare la nas care se aplica numai pretendenților și de care vorbește Neculce în legătură

¹ Pentru restul vieții, v. P. P. Panaitescu, o. c., p. 68 și urm.

² *Ibid.*, pp. 151-3.

³ Hurmuzaki, IX, pp. 243-4.

⁴ Armand et Nicole, *La Perpetuité de la foy*, IV, pp. 50-4 din Apendice.

⁵ Odobescu și Tocilescu, I, p. 249. V. și mai sus.

cu aspirațiile îmbătrânitului Constantin Șerban¹. Un astfel de Domn nu era capabil de asemenea hotăriri, și slujirea lui Milescu, în raport cu vremea lui Constantin-Vodă, de un stăpânitor ușuratec și violent ca fiul lui Vasile-Vodă, e mai probabilă.

Fu întrebuițat de Panaioti Nikusios în silințele lui de a face pacea cu Polonia, și aducea recomandăția Patriarhului de Ierusalim, Dosoftei (1671, Ianuar). Trebuia să meargă și la Moscova, unde-l recomandase Patriarhul; dar îndemnul nu venise, fără îndoială, de la acesta, ci de la acea Stefanida Mihailova, femeie de mare energie, care, revenită acolo, era să fie, la un moment, soția lui Petru-cel-Mare. Anul nu se isprăvi fără ca el să devie translator la Ruși².

Va rămânea acolo. El s'a despărțit, cum spune însuși, de moșia sa. Va scrie o carte contra Islamului³, apoi, pentru Muscali, ce i se va cere sau ce va crede mai potrivit: cărți de numere, cărți de profetie, de moarte, de filosofie, rapoarte despre monarhi, despre Biserică⁴, pentru oamenii de acolo. Va merge ca sol în China și va lăsa o descriere a călătoriei sale și una a Chinei, în care, întrebuițând și înaintași, a cuprins o largă parte originală. Dar poporul său nu l-a uitat el cu totul.

Astfel, îl vedem însărcinat de Ștefan Petriceicu fugar să ceară Țarului ajutor ca „să fie scăpat din mâinile păgânilor“ printr'o coborâre în Bugeac și în țările românești, pline de provizii⁵. Constantin Șerban, o veche cunoștință, atâta aștepta pentru a năvăli și el, la Munteni: de fapt îl vedem cerând de la Apaffy o veche datorie⁶. Nu numai Hăbășescu, dar

¹ P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 57, no. 1, după biografiile rusești ale lui P. Sărcu și Mihalovschi.

² V. P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 58 și urm.

³ Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, 1929, pp. 2-3.

⁴ Pentru alte opere v. Ghibănescu, în *Archiva* din Iași, XXI (1910), pp. 185, 211 și urm.; G. Pascu, *ibid.*, XXVIII (1921), p. 85. Cf., pentru o rugăciune cerută de Domn, Drăgănescu, în *Dacoromania*, pp. 424, 772-3.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, ppl. 259-60, no. xciv.

⁶ După lucrarea rusească a lui I. Arseniev, P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 136-7.

și Patriarhul Dosoftei scriau în același sens¹. Boieri munteni, un Radu, un Petrașcu, cereau să între în oastea rusească: e începutul acelei diaspore militare românești care va da ostași tuturor marilor armate ale timpului.

Il vom regăsi și mai târziu, la 1679, când va ajuta solia la Țarul Teodor a căpitanului Ionașcu Bilevici², în numele lui Duca-Vodă, care nu uitase pe „prea-cinstitul și prea-în-vățatul Nicolae Spătarul“: deștept și dibaci, el și-ar face datoria de creștin împăcând pe Muscalii săi cu Turcii lui Vodă³.

În cartea sa despre China⁴, prefăcută în grecește de un tânăr prieten, de care va fi vorba mai departe, Milescu vorbește, cu sau fără legătură cu scopul compilației, de Dacia și de Decebal, de capitala, la noi, a lui Traian, dându-i și numele unguresc, ca un cunoscător, prin campania din 1659, al acestor locuri, cu lămuriri geografice asupra acestei regiuni⁵.

În sfârșit el avea la dânsul îndată după tipărire *Liturghierul* episcopului Dosoftei, pe care-l dădea în 1685, la Moscova, vechiului prieten Sparvenfelct⁶.

Ștefan Petriceicu, Domn de țară, și-a legat numele de cea dintâiu tipăritură a istețului și harnicului Dosoftei. Cunoaștem⁷, pe părinții acestui cleric, cari poartă nume greco-

¹ *Ibid.*, p. 137.

² *Ibid.*, p. 138, nota 1.

³ După aceleași culegeri rusești, *ibid.*, pp. 139-41, pe lângă I. Bogdan, *O scrisoare a Mitropolitului Dosoftei*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIV, p. 489, Silviu Dragomir, *Relațiile, ibid.*, pp. 1106-7. Milescu trebuia să-i afle lui Duca icoane, blăni de vulpe neagră, ca aceia care-l salvase la a doua mazălie.

⁴ V. și Baddeley, *Russia, Mongolia, China*, Londra 1919, 2 vol.; traducere românească a „Călătoriei în China“ de Em. C. Grigoraș, București 1926; C. Erbiceanu, în *Mem. Ac. Rom.*; Miron Nicolescu, în *Buletinul Geografic*, XXIV, 1904; C. C. Giurescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII, p. 105 și urm.

⁵ V. și Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, p. 5.

⁶ Iorga, *O tipăritură românească la Uppsala*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, p. 73 și urm. Pentru *Biblia* lui, v. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII, 1916; *ibid.*, Admin., XXXVIII, p. 5 și urm.; cf. P. P. Panătescu, *l. c.*, pp. 50-2.

⁷ V. Șt. Ciobanu, *Dosoftei, Mitropolitul Moldovei*, trad. Șt. Be-rechet, Iași 1918.

orientale: Leondari și Misira („Egipțeană“), un bunice având pe acela, tot așa de străin, de Barila. Născut la 1624, el pare a fi fost de origine negustorească, din Galiția, mai curând din acel Liov, așa de străns legat de trecutul românesc, în care înfloria o comunitate ortodoxă de Greci și Moldoveni, ca acel Balaban, ctitor de biserică la fundația vechiului vameș al lui Alexandru Lăpușneanu, Constantin Corniact, și interesat în afacerile lui Ursachi, mai pe urmă atât de crud prigonit de Duca-Vodă, la a cărui mai veche cădere din Domnie e considerat ca ajutor de căpetenie. Dar nume ca Șerbul și Stanca, cumnat și mătușă, numele lui Chiriac Papara, din acel Liov, arată că neamul era de origine macedoneană, pe vremea când un Marcu Manic de făcea negoțul, prin Belgrad, între Constantinopol și Viena și se pregătia acea alcătuire aromânească în București la care se referă, în *Istoria sa*, Constantin Stolnicul.

Se poate ca Dosoftei însuși, din botez Dimitrie, să fi văzut lumina dincolo de hotarele țării căreia era să-i folosească așa de mult, și supt raportul religios și supt cel literar. În adevăr el apare, probabil, întâiu ca monah la Schitul Mare, în Bucovina-de-Nord, înainte de a trece la Pobrata, mănăstire neglijată în ultimul timp, până la reparația orânduită de Vasile-Vodă¹. Invățase în afară de orice școală și, cum se vede dintr'o însemnare a lui din 1649 pe dosul unui document din veacul al XVI-lea pentru această din urmă mănăstire, cunoștința lui de greacă fiind îndestulătoare, bună cea de grecește, foarte bună a vechii slavone și perfectă a limbii polone, el se încurca în formele limbii latine. După ce ajunsese ieromonah foarte tânăr, nu e de crezut să-și fi putut complecta cunoștințele în acest domeniu.

Că era de naștere străin, aceasta se învederează prin greșelile de limbă pe care le face: le-am adunat pentru *Liturghieriu*, care nu e una din cele mai vechi traduceri ale lui. Alegerea cuvintelor, înțelegerea lor, rânduirea frazei sânt pătate de amintiri din alte limbi; alături de vechi elemente de vocabulariu și de cuvinte create pentru noțiuni nouă sânt destule nesiguranțe și scăpări: greșeli de declinare (*nuntii*),

¹ Izvoarele sânt adunate, cu toatele, după vechea biografie a lui

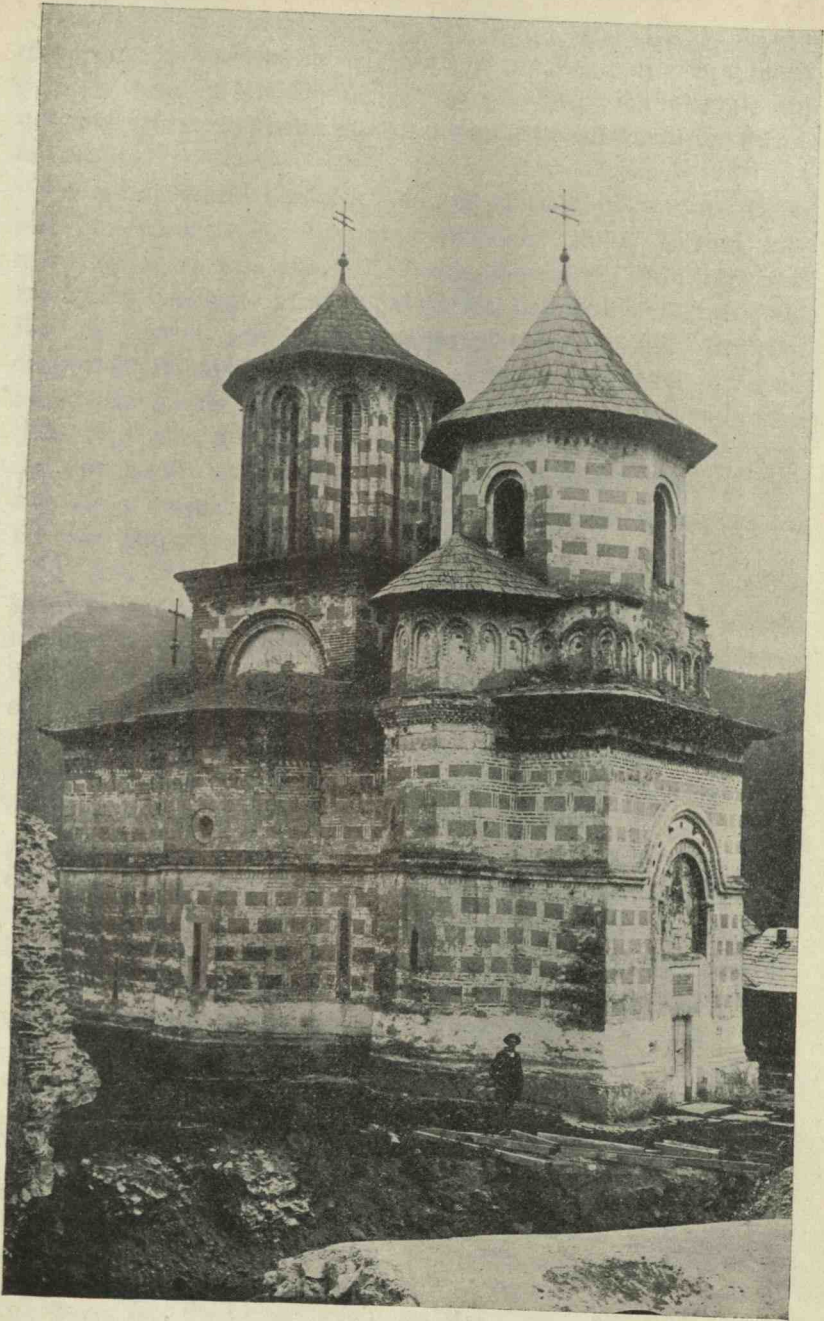

Fig. 27. — Biserica mănăstirii Cornetu, Vâlcea.

de pronunție (*îndragim, strighem*); sintaxa e nu o singură dată cu totul arbitrară, iar, în ce privește vocabulariul, din neînțelegere unele vorbe rămân neprefăcute, în bruta lor formă exotică¹.

Fu numit, foarte tânăr, episcop de Huși, la 1658, după căderea lui Gheorghe Ștefan, supt bătrânul Ghica, într'un moment de mari schimbări, în toate domeniile, când nici mitropolitul Ghedeon nu-și putu păstra Scaunul și Ștefan-Vodă, fiul lui Vasile, numi, după îndemnul tatălui său, în locul credinciosului unui Domn pentru totdeauna dispărut din țară, pe un Sava care fusese ucenicul lui Varlaam. În locul acestuia, ieșit din mănăstirea Secu, fundație a lui Nestor Ureche, fu așezat la Roman episcopul de Huși². Dar la Mitropolie nu ajunse decât în 1670-1, după ce se strecurase un alt Ghedeon, de la Secu.

În acest moment, supt Duca-Vodă, în momentul când el se descurca așa de greu din tulburările provocate de rebelii basarabeni, se cerea de Domnie confrăției de la Liov tipărirea unei Psaltiri slavone, „ca să înțeleagă poporul, care nu știe slavonește“, și o „Cazanie cu întrebări și răspunsuri“³. *Aceasta din urmă trebuie, identificată de sigur cu acea „carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, tălmăcită de Nicolae Spățariul de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumunească (sic)“,* încă din 10 Ianuar 1661, care ni s'a păstrat în manuscris⁴, ea cuprinde un text datorit marelui Atanasie de Alexandria. L-am văzut pe Milescu în legătură cu Moldova. Cea d'întăiu din cărțile de care vorbește Duca-Vodă nu e însă alta decât marea osteneală a lui Dosoftei însuși, care lucrase la dânsa, cum ține s'o spuie în titlul chiar al tipăriturii, — care s'a făcut la 1673, nu însă la Liov, cum se dorise, în orașul originii traducătorului, ci la Uniev, în aceleași ținuturi rutene

Dinulescu și cea, nouă, a d-lui Ștefan Ciobanu, p. 75, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, pp. 391-2, și *Ist. lit.*, I. Pentru mănăstire, supt Ieremia Movilă, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 829, no. MDCLXXIII.

¹ Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, pp. 75-7.

² Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, pp. 392-3.

³ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 82-5, no. LI.

⁴ Descriere la Giurescu, *l. c.*, pp. 251-4.

ale Coroanei Poloniei —, în nu mai puțin de „cinci ani, foarte cu osărdie mare“¹.

Astfel, supt ocrotirea unui Domn care începea să dorească a continua tradiția marelui său ocrotitor de odinioară, *se unia erudiția clerului înaltei școli constantinopolitane cu ce putea să deie, în spiritul lui Varlaam, tradiția mănăstirilor moldovenești, dar printr'un om a cărui formațiune, oricât de modestă, era în occidentalismul polon.*

Căci „Psaltirea“, „pre versuri tocmită“ de noul Mitropolit nu e decât o adaptare în românește, „pre limbă rumânească“, — altă greșeală de rostire, — a versificării în limba polonă a Cântării lui David de Kochanowski, unul din marii poeți în acel timp ai literaturii din țara vecină.

De sigur și aici limba nu odată, în urmărirea neizbutită a mării realități poetice, șchioapătă și se împiedecă². Nu e stilul limpede, curgător, de o familiaritate sprintenă, al lui Miron Costin, și cu atât mai puțin romana siguranță clasică a lui Ureche. Se vede sfortărea, și disarmonia se produce adese ori. Dar Dosoftei trebuie să fi fost un foarte bun cântăreț, și ritmurile-i sunau lesne în urechi. Pe de altă parte, trăit între monahii feciori de țerani din acel colț siretean al Pobratei, unde mormintele lui Petru Rareș și Doamnei Elena îl făcură să gândească la probleme de cronologie istorică, el fu câștigat și stăpânit, scumpă cucerire a neamului nostru, de tonul, în cuvinte și în sunete, al poeziei noastre populare.

De la început, în chiar stihurile la stema țării se recunoaște adevărata poezie în așteptarea căreia stătuse atâta vreme, căznindu-se cu silabe numărate, literatura românească. De și aici nu e versificarea cântecelor de la țară, ea sună bine cumpănită și deplină:

Capul cel de buor, de fiară vestită,

Sămnează puteecarea țării nesmintită:

Pre câtu-i de mare fiara și buiacă,

Coarnele 'n pășune la pământ își pleacă.

— frumoasă comparație nouă, ieșită din observarea câmpului în moșia mănăstirească —,

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, p. 209.

² Găsim cuvinte ca „îndemnoși“, „ciumilituri“.

De pre chip se vede buorul ce-i place:

C'ar vrea 'n toată vriamii și stia țara 'n pace.

„Să stea țara 'n pace“, cum se vede de bine grija de care erau stăpânite sufletele în acest moment când, la 1673, îndată după numirea lui Petriceicu, în locul lui Duca-Vodă, se simțiau pregătirile noii campanii împotriva Poloniei, aceia în care erau să se dea luptele 'n care Domnii români merseră drept către tabăra creștină!

Psalmii înșii sânt redați, cum spune chiar talmăcitorul, „precum au putut mai frumos“, ca „să poată trage hiria omului cătră cetitul ei (Psaltirii)“. Acest „snop cel de'ntăi de grâu“ miroasă în adevăr a țarină, și poporul către care se îndrepta l-a recunoscut ca având în el adevărata hrană sufletească:

La apa Vavilonului.

Jălind de țara Domnului,

Acolo șezum și plânsem.

La voroavă că ne strânsem:

De te-aș mai putea uită-te,

Ierusalime cetate!

Profetice versurii duioase, ca pentru o vreme de pribegii dese, în care mulți, din depărtare, doriră de Moldova și Mitropolitul cântăreț însuși va gusta din durerile înstrăinării, ba, mai mult decât atâta, rămâind pentru totdeauna îndepărtat de Moldova, ajunsse în pustii locuri rusești să îngrijească de credincioși cu cari abia de se va fi putut înțelege cu câtlă ruteană de Galiția a putut el c'noaște din copilărie¹.

Operă de sintesă, această Psaltire, care trebuia să iasă odată cu cartea de doctrină a lui Mileșcu, se unește cu încercarea lui Miron Costin. El vorbește, arătând că încă de atunci avea de gând să puie istoriei Moldovei mândra prefață romană, în locul nesiguranței băjbăietoare a lui Ureche, de originea „niamului țării Moldovei“, care e „țara Italiei“, cu Flaccus, „Fliah“, și apoi cu Traian, cum o arată semnele vizibile la toate hotarele, ca Turnul Severinului, fie și de la Sever, pe care l-a văzut însuși, „cu praguri căzute“:

¹ Psaltirea se găsește în multe forme: una, moldovenească, din

El cu viața cestui neam Țara Rumânească
 Împlut-au, Ardealul tot¹ și Moldovenească.
 El a „adus în țară“ pe „stremoșii Moldovei“;
 Pre Ghețai cu sabia scoțând din hotară.

Astfel,

Bătând război cu Dachii a Sașilor moșii,
 adecă Ardealul, a pătruns el, ctitorul roman, în acea Dacie,
 devenită în zilele lui: „Țara Ungurească“².

Păcat numai că armonia lipsește în rostirea acelor înalte și nobile idei! Aceleași idei le presintă el în resumatul polon din 1677, lucrare în legătură cu situația politică din acel moment, când pacea de la Żurawna părea că stabilește pe mult timp o siguranță în relațiile dintre Poloni și Turci, armele otomane îndreptându-se, prin Cazacii supuși Moscovei, contra dușmanului rus, care, cu pretenții imperiale, își făcea apariția.

În prefața Psaltirii e vorba însă și de petrecerea în Moldova a Patriarhului de Ierusalim Nectarie și de prezența actuală a fostului arhidiacon al acestuia, acum urmaș în acel Scaun ierosolimitan, „tizul“ mitropolitului Moldovei, Dosoftei.

În legătură cu problema cea mare a direcției ortodoxiei rusești, șovăitoare între slavismul pe care va ajunge să-l apere Milescu³, și grecismul bizantin și amenințată de tirania noului „Împărat“, Patriarhul Nectarie venise în Moldova pe vremea când Domnia lui Istrate Dabija era condusă de sfetnicii săi

secolul al XVII-lea; ms. Ac. Rom., no. 170; *Cat.*, I, pp. 391-2. Alta, munteană; *ibid.*, II, pp. 283-4. Un Tâlc al ei se scrie la Chiev numai în 1766; *ibid.*, p. 471. — Cf. Aumer, *Les versions roumaines de la Liturgie de S. Jean Chrysostome*, Roma 1908 (din *Хрвоостожид*, fasc. 2). — Versurile lui Mardarie Cozianul arată un adevărat talent. Ele se îndepărtează de ritmul poeziei populare; *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 172 și urm., și Iorga, *Catalogul manuscriptelor de la Ghighiu și Argeș*.

¹ E de observat că episcopul de Râmnic Ignatie își zicea, supț Matei-Vodă, „și al Mehediei toate“; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 42.

² *ibid.*, p. 214. Ediția nouă a Psaltirii a dat-o, la 1887, I. Bianu, V. și Iorga, *Ist. lit.*, I, p. 333, notele.

³ P. P. Panaitescu, *l. c.*

cantacuzini. El găsi la Iași o foarte bună primire, fiind găzduit în mănăstirea închinată a Sfântului Sava, și acolo, în locul școlii slavone de la Trei Ierarhi, predă numai grecește, — fără amestecul latin obișnuit în Polonia —, cu Nicolae Kerameus, pe care și-l chemă apoi Atena în refacere și, apoi, din acel Trapezunt unde și Domnii români sprijiniau cu daruri splendida mănăstire Sumelâ și unde se făcuse un focar de cultură, un Teodor, care se stânse în capitala Moldovei, la 1665¹.

Succesorul lui Nectarie în 1669 fu Dosoftei Notaras, care trecuse pe dinaintea Chilieii, venind din Crimeia, încă din 1659, și care, cercetând locurile bugecene și Galații, cunoscuse încă din 1663 țara, trecând la București în 1664; căpătă îndată rostul de „exarh în Țara-Românească și în Moldova“ ca să revie din Ierusalim la 1667 ca Mitropolit de Cesareia. Atunci cunoscuse pe Antonie-Vodă din Popești și pe Duca, Va reveni apoi în 1673, bucurându-se și de ocrotirea lui Grigore Ghica. E anul când, în Moldova, Ștefan Petriceicu ajută tipărirea Psaltirii românești în versuri. La Duca va reveni acest cleric în 1677, când Domnul cărmuia la București, un alt Antonie, Ruset, fiind găsit la Iași. Pe urmă, el se va duce în Palestina, unde va rămânea trei ani de zile, dar țările românești vor trebui să-l cheme și să-l reșie din nou². El înțelese că decât Ierusalimul sărac și tulburat de amestecul turcesc e pentru păstoria sa un loc mai potrivit de organizare și de comandă Iașul, unde se urmau Domni de origine greacă: un Iliăș, un Antonie Ruset, un Dumitrașcu Cantacuzino, de sigur mai „Greci“ decât Fanarioții de mai târziu, și mai ales acel Duca-Vodă care putea fi privit, după Vasile, fostul său stăpân și

¹ Hrisant Papadopoulos, *Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1641-1707)* (din revista *Νέα Σιών*, V), Ierusalim 1907, p. 2; *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, p. 217. Alte izvoare, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 363, nota 2. Un act al lui Nectarie, din București, Septembrie 1664; Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 202-3, no. CCLXXXIV.

² Papadopoulos-Keramenus, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, Petersburg 1891, pp. 303-7; Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 199-201, no. CCLXXXII. O scrisoare din 1671 a lui Panaioti Nikusios către el, și despre împrejurările românești; *ibid.*, pp. 204-8, ne. CCXCII. Alta, cu un cuprins asemănător, din Camenița, August 1672, n-1 următor. — Cf., pentru călătoriile lui Dionisie, și Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 382.

creatorul norocului său, ca încă un înlocuitor, bogat, generos și plin de o mare ambiție, al Impăraților unui Bizanț trezit din nou în spirite prin școlile neo-bizantine de mai recentă întemeiere. Acest Bizanț învia căuta un centru de răspândire, și el nu putea fi în Constantinopol sclav, în care energia turcească împropătată a Chiupruliilor opunea un „naționalism“ al stăpânilor „naționalismului“ supușilor. Cu totul altfel se înfățișa Iașul, unde, de altfel, avea legături, îndemnătoare la cunoștinți și la idei, Panaioti Nikusios. Cum o propagandă catolică dădea tocmai atunci, după acțiunea, în Moldova chiar, a lui Bandini, care-și aducea școlarii înaintea lui Vasile-Vodă și-i făcea să represinte apusean drama Irozilor, și după influența unui Petru Parcevich, misionarul bulgar, — avem și un Catehism, o „doctrină creștinească“, tradusă „în limba valahă“ de Franciscanul Vito Piluzio de la Vignanello (Roma 1677)¹ —, cum, în Ardeal, se pornia din nou lupta de purificare calvină, cum slavonismul din țările noastre, atacat continuu de direcția românească, putea fi înlocuit, ca limbă savantă, de elenism, programul acțiunii energicului prelat grec se făcu și mai larg. *Prin el, în această formă străină, se realiza, de fapt, ceea ce nu se putea face decât numai prin legăturile Bisericii ardelenne cu cea de la Târgoviște, mutață la București, prin hirotoniile și învățăturile cu care trebuia să plece în principatul muntean orice Vlădicie ardeleană, — și încă vom vedea ce piedeci căută a se pune îndată, și din motive politice, acestei înrâuriri —, legătura bisericească între cele două țări românești libere și între dânsule și părțile ardelenne. Acest „supra-mitropolit“ ajunsese astfel a întrupa în autoritatea și supraveghierea sa o voință a vremilor, o necesitate a lucrurilor, de care, rămas străin de cultura noastră, nu putea să-și deie sama.*

Astfel n'a fost la noi, — ca la Moscova, unde Dosoftei va trimete, ca represintanți ai hegemoniei grecești, adversari ai strecurării catolice, ca întemeietori ai unei Academii de propagandă, în anii săi de mai puternică activitate, pe frații

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 216. Cf. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 56, nota 5.

² Hris. Papadopoulos, *o. c.*, pp. 194-5.

Lichudēs —, o luptă între direcția locală și aceia, imperioasă, care venia din afară, ci, prin relațiile dintre cei doi Dosoftei, prin îndreptarea contra acelorasi adversari, slavonismul și latinismul, la care trecuse în toată forma un Grigore-Vodă Ghica, o colaborare între cele două curente. Pentru a face plăcere Patriarhului și a-i asigura un venit în Moldova, Mitropolitul închină Ierusalimului chiar Pobrata sa¹.

Atunci încep, de altfel, și legăturile cu Milescu, de mult la Moscova, și Hrisant, nepotul lui Dosoftei, îi traduce cartea despre China, *raporturile dintre acești cărturari făcând parte tot din sintesa moldovenească*².

În planul Mitropolitului moldovean nu era vorba, chiar în lipsa unei tipografii, de o publicație populară izolată, ca Psaltirea în versuri. El înțelegea să înzestreze țara și poporul românesc în genere, de și nu vorbește, ca Miron Costin, de unitatea lui morală, cu o serie întreagă de publicații în limba vulgară și, întru aceasta, el nu urma nmai o direcție mai veche decât păstoria lui, ci și imita un curent polon care opunea latinismului tradițional, în stare să reziste însă la orice atac, cartea înțeleasă de toată lumea.

Astfel tot la Uniev, și în același an 1673 cu *Psaltirea*, el făcea să apară, cu vechiul titlu slavon, dar îndată cu lămurirea, intercalată între rândurile în această limbă, că e vorba de o operă „tălmăcită de pre limba slovinească pe limba rumâniască“, — nici aici „moldovenească“ —, *Acaftistul Maicii Domnului*³. Două rugăciuni, adause la urmă, către Sfântul Ioan Gură-de-aur și către Sfântul Simion, sânt un început de Molitvenic românesc. Și cărticica, de patruzeci

¹ Șt. Dinulescu, în *Candela*, 1885, pp. 147-50; Melhisedec, *Notițe*, pp. 157-68; Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 217, no. ccciii. Așa face și Doamna văduvă Safta cu Bistrița, ca urmașă a fundatorilor, „străbunii noștri cei buni și vechi“; *ibid.*, p. 221, no. ccciii. Și tot așa, în 1677, cu Cașinul; *ibid.*, pp. 221-3, no. cccix. Logofătul Nicolae Racoviță înzestrează Pobrata cu acest prilej; *ibid.*

² Sathas, *Bibl. graeca medii aevi*, III, pp. 90-5; Legrand, *Bibl. grecque vulgaire*, p. 337 și urm.; C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 105 și urm.; C. C. Giurescu, în *Mem. Ac. Rom., I. c.*; Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*.

³ Bianu și Hodoș, *I. c.*, p. 215.

și opt de foi, se unește, în legătură, după indicațiile lui Dosoftei însuși, cu *Psaltirea*, cu o singură carte de intimitate *sufletească a credinciosului*.

Acțiunea, cu adevărat revoluționară, fiind vorba îndată și de cărți de slujbă a căror prefacere în românește trezia mari greutăți și în ce privește legătura cuvintelor cu cântarea și o atât de lungă obișnuință, își atinge culmea curajului prin traducerea *Liturghiei*, care se tipărește la 1679.

Data aceasta, nu mai fusese nevoie a se recurge la tipografia rusească din Polonia, care dăduse primele două lucrări. Tiparul moldovenesc venise din Rusia moscovită, dar nu cu litere de caracterul rusesc de acolo, ci cu cele turnate anume pentru Moldova, singure gravurile rămăind cele slavone. Tipograf“ e Rusul Vasile Stavnițchi, dar „pecețile“ le face „Stan-
ciul faurul“.

În titlul chiar al cărții i se arată scopul, care e de propagandă: „D[umne]dzăiasca Liturghie acmù întâi tipărită româniaste cu multă osărdie, să înțâliagă tot sp[ă]seniia lui D[umne]dzău cu întreg înțâles“. Se afirmă în Prefața, puternic însuflețită de ideile noi, că Liturghia „rumânească“ se îndreaptă, nu numai către Moldoveni, ci „depreună cătră totă seminția rumâniască“. Și, lucru încă mai îndrăzneț, ea vorbește în numele lui Duca-Vodă, care e „cu mila lui Dumnedzău Domn și oblăduitoriu a totă țara Moldovei“, dar *nu se îndreaptă numai către Moldovenii săi*, ci, trimețându-li „milă, pace, sănătate“, la „*toată semenția românească*“, — nu „rumâniască“ — „*tutinderia ce să află ntr'aciastă limbă pravoslavnici*“. E un dar ce face Dosoftei „limbii rumânești“, și el e mândru să spuie că *această traducere nu e după slavonă, ci după „el-
nească*“. Cartea nu e numai pentru cetire ca vechile traduceri de prin mănăstiri, ci de întrebuintare generală, deci și în *biserică*; acesta e sensul cuvintelor: „*să nțăliagă toți, carii nu nțăleg sârbiaste sau elliniaște*“. „Sârbește“, nu „slavonește“, și în această precizare chiar, — nu e vorba nici de rusește, — pare că se cuprinde, la Moldovenii cari nu aveau a face nici cu Sârbii sârbi, nici cu Sârbii bulgari, o democrație pe care o putem numi: „națională“. Și o propoziție greacă despre „găsirea lui David“ și „numirea“ lui se adaugă, în tipar cirilic, ca să apese pe această deosebire. Și, la urmă, lângă câteva

Fig. 28. — Șerban Cantacuzino și Doamna Maria, frescă la biserica din Popești (Vlașca).

cuvinte slavone sânt întregi propoziții grecești doveditoare a dreptului de a întinde poporului scrisul sacru în limba sa.

În adresa către Domnul ocrotitor Dosoftei își întărește crezul la care ține așa de mult, ca și cum el ar voi să arăte calvinilor ardeleni, cari nu dădeau pentru moment, în crisa păstoriei lui Sava Brancovici, nicio operă tipărită, că și ortodoxia se îndreaptă în graiu înțeles către inima poporului: „Măria Ta, milostive Doamne, te nevoești pentru țara Mării Tale, să o aduci la bine și trupiaște și sufletiaște și pentru înțelesul sfintelor cărți, să-ș înțeleagă pre limbă sfânta și dumnedzâiasca liturghie, întru caria iaste hrana cia de viață viacinică sufletească“. Pentru aceasta Domnul e pus alături de patronii Bisericii, Constantin și Teodosie.

E un rol *adevărat* al lui Duca, de curând mutat de la Munteni, care trebuie relevat. El poate fi pus în legătură, nu cu originile acestui Rumeliot, care nu-și putea uita cu totul patria, ci cu Doamna Anastasia Buhuș, dintr'un vechiu neam moldovenesc¹, care e și ctitora mării biserici a Mitropoliei ieșene.

În față, Biserica munteană dă o lucrare scoasă din slavonește, *Cheia Înțelesului*, publicată la București încă din 1678, cu litere aduse din aceeași lume rusească. Dar, și *acolo, Domnul supt care se făcise lucrarea e tot Duca*. Mitropolitul Varlaam găsește pe cineva care să-i facă versurile la stemă, înferioare, dar el a pus să se traducă în românește, de și meșterul e Rus, Ivan Bucov, și simbolurile gravate pe foaia de titlu² și în cutare din ele a înfățișat pe Constantin și Elena în costumul și cu aspectul lui Matei Basarab și al Doamnei Elina³.

Biserica aceasta munteană fusese zguduïtă puternic de pașunile politice. Mitropolitul Teodosie, un om cu frumoasă scrisoare, Ardelean de la Sibiu, fusese prins în lupta Cantacuzinilor cu Stroe Leurdeanu și cu Bălenii pentru îndreptărirea osândei lui Constantin Postelnicul. Supt Antonie-Vodă el dăduse sentința bisericească împotriva îndemnătorilor la omor, puind supt act iscăliturile tuturor egumenilor, români

¹ V. Șt. Meteș, în *Mem. Ac. Rom.*, l. c.

² Bianu și Hodoș, l. c., p. 217 și urm.

³ *Ibid.*, p. 221.

și greci, ai țării¹. Grigore Ghica, revenit în Scaun, trebui, firește, să-și caute răsbunarea și împotriva acestui prelat. Un sinod de episcopi greci îl scoase din Scaun, nu fără sfatul lui Dosoftei de Ierusalim. Grecul Dionisie, de la Radu-Vodă, călugăr athonit, păstori numai câteva luni. Apoi Varlaam —, numit așa după vestita carte de schivnicie sau, mai curând, după Mitropolitul moldovean —, egumen de Glavacioc, și el un pelerin pe la Moscova, apoi episcop de Râmnic, fu silit să primească moștenirea celui mort, care era însă dreptul fugarului Teodosie²; cu el face Doamna Maria schitul Fe-delescioiu³. Un Moldovean, Dionisie, din zestrea Ghiculeștilor, era creat, în legătură cu amintirile Craioveștilor, dar și cu legenda, culesă de Liudescu, a vechiului Scaun de Domnie acolo, la Strehaia, pentru părțile „Mehediei“, de care vorbise Ignatie⁴. În acest timp Teodosie, prins, era închis la Tismana, al cărui rost curat românesc fusese confirmat de curând de Patriarhul ecumenic⁵, și el scria la Mărgineni, mănăstirea strămoșilor Cantacuzinești, și ea ocrotită supt Domniile favorabile celui alt partid, cerând lui Radu Crețulescu și fiului său, Pârvu, închiși acolo, ca să fie ajutat în dreptatea sa⁶.

Evident că un asemenea șef de Biserică, de altfel om deosebit de pios, cărui i se datorește elegantul schit de la Trivale, lângă Pitești, nu putea să aibă nici siguranța, nici autoritatea lui Dosoftei din Moldova.

De altfel, *Cheia Înțeleșului*, traducere a unei opere contemporane de teologie, scrisă la Rușii din Galiția, se îndreaptă, ca și *Liturghia* lui Dosoftei, către „toți pravoslavnicii creștini carii sânt născuți întru limba noastră rumânească“, și e vorba

¹ Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 37 și urm., 82-3, n-le xxxiii, xxxiii a.

² Izvoarele (Al. Lapețatu, în *Conv. Lit.*, XXXIX, n-l 11-2; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1; *Condica Sfântă*, no. x), în Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 382-3.

³ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 482 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 487, n-le 25-6.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 201-2, no. cclxxxiii.

⁶ *Ibid.*, pp. 219-21, no. ccviii; pp. 238-40, no. cccxviii; Iorga, *Câteva știri nouă relatve la legăturile noastre cu Biserica constantinopolitană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII.

de „înmulțirea talantului întru neamul rumânesc“, începând cu așezarea tipografiei, în același timp cu șeful Bisericii moldovene, și poate chiar înainte de dânsul. S'a găsit cine, — probabil Radu Năsturel, — să-i recomande compilația savantă, puțin accesibilă pentru cetitorii de acolo, a lui Ioanichie Galetovschi, arhimandritul de Cernigov, publicație lioveană. „A scos-o dentru acoperirea limbii striine“ și o înfățișează la ai săi prin „dascali învățați“, ale căror nume nu s'ar putea însă găsi ușor.

Incepută supt Duca-Vodă, a cărui inițiativă adusesese reluarea lucrului tipografic, opera, puțin întinsă, n'a putut să apară decât după schimbarea din Decembre al aceluiași an 1678. Prefața, închinată Domnului, mutat acum în Moldova, nu mai era deci la locul ei și se pare că a fost desființată. S'a schimbat și titlul, păstrându-se anul, dar puindu-se ca nume domnesc al lui Șerban-Vodă¹.

Anul 1679 nu fu încă pentru Țara-Românească unul de mari lovituri rășbunătoare contra partidului învins de Șerban. Aceasta nu numai în ordine bisericească. Înlocuit cu Varlaam, ctitorul de la Trivale, Teodosie Ardeleanul e restabilit de Șerban Cantacuzino, dar cu prețul unei intervenții a Scaunului ecumenic. Patriarhul rudă și prieten, Dionisie, trimete în cercetare pe Marele Logofăt al Bisericii sale, Ioan Cariofil, și pe mitropolitul de Maroneia și exarh al Rodopei². Astfel cel înlăturat pe nedrept va reveni la locul său³.

Cum Biserica se cerea curățită de dușmanul ce se așezase prin voința lui Grigore Ghica, un sinod se strângea la București pentru izgonirea intrusului. La mitropolitul de Maroneia și la Logofătul cel Mare al Patriarhiei se adause și mitropolitul de Dristra, Metodie. Nesprișjinit de episcopii de Râmnic și Buzău și știind ce om de mânie aprigă-i stă înaintea ca Domn, Varlaam își părăsi fără împotrivire cărja, Teodosie fiind reinstalat la 26 April din acel an 1679⁴.

¹ Forma, așa de prescurtată: „Șer.“ ar dovedi că s'a înlocuit numele de „Duca“.

² Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 33-6, no. XVII.

³ Urmașul lui Dionisie, Calinic, va da, peste vre-o douăzeci de ani, aceluiași Teodosie dreptul de a hirotonisi pe un mitropolit de Sebasta; *ibid.*, p. 51, no. XXIX. Cf. *ibid.*, pp. 55-6, n-le XXXII-IV.

⁴ După *Condica Sfântă*, Memoriile lui Ioan Cariofil, publicate de

Dacă era un păcat, Șerban crezu că-l ispășește ridicând pe locul unde legenda pune ascunzătoarea, „cotrăcirea“ lui în fața oamenilor lui Duca-Vodă, care ar fi aflat vechea poveste a necredinții Doamnei, neconținut legată de cel mai mare dintre Cantacuzini, cu frumoasa-i mănăstire a Cotrocenilor, într'un stil imitat după al Episcopalei Argeșului, refăcută prin evlaviază aceluiași Domn, care, de altfel, meșter în materie de clădiri, ridicase Curțile lui Duca-Vodă¹, ale sale la Constantinopol și, pentru Panaioti Nikusios, biserica Sfântului Gheorghe din București², Doamna Maria dăruind Capitalei muntene gingașa Bisericii a Doamnei, cu epitaful înfățișând pe cei doi soți și pe fiul lor, menit unei soarte foarte schimbătoare, Gheorghe³.

În ordinea politică, Stroe n-ă mai era în viață și nici Gheorghe Băleanu, dar Hrizea e păstrat ca Vistier și aceeași îndurare domnească se întinde asupra Bălăceanului, Radu Crețulescu se deprinde a lucra cu aceștia. Se chiamă înapoi din pribegie Staicu Merișanu și tânărul Băleanu, Ivașcu. Numai spre sfârșitul anului pătimiră unii pentru păcatele trecutului⁴. De altfel Șerban și Duca trebuiră să meargă cu ostașii lor, cum s'a spus, la Dohan-Ghecet⁵.

În 1680, când începură în Țara-Românească prigonirile care aduseră moartea lui Hrizea și chinuirea altora din vechii adversari politici⁶, Dosoftei al Moldovei trecea la prefacerea în prosă a Psaltirii, căreia în tipar i se pune în față textul slavon, așa încât să se poată întrebuița și pentru slujbă ca și penru cetire⁷. O frumoasă lucrare în cea mai simpatică literă măruntă, rotundă. Artisticul frontispiciu, înfățișează, poate nu

Erbiceanu; Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 385-6. Pentru legăturile lui Cariofil cu Șerban, Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 223-4, no. cccxii.

¹ Nicolae Costin, p. 17.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 305; *Doc. grecești*, I, p. 207. Privilegiul de stavropighie al Patriarhului ecumenic; *ibid.*, p. 224 și urm., no. cccxiii. Cf. al lui Dosoftei de Ierusalim (April 1680); *ibid.*, p. 231 și urm., no. cccxv. V. și n-le următoare.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 277, no. 657 (an 1683). Cf. Iorga, *Arts mineurs*, II.

⁴ Cele două cronici ale țării; Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. cxxv-vii.

⁵ V. mai sus.

⁶ Cele două cronici muntene.

⁷ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 226-30

fără o intenție simbolică, — date fiind împrejurările, cu neconținut crescutele greutate de la Turci, de care se plânge cronică lui Liudescu¹—, lupta, prefăcută în realități militare contemporane, a lui David cu Goliat, scris „Goliat“. Și data aceasta, se îndreptățește talmăcirea prin nevoia înțelegerii, căci „grădina încuiată și fântâna pecetluită, de dânsese de-amândoa ce folosu-i²?“. *Și se proclamă fățiș căderea vechiului slavonism*: „și acia puțână sârbie ce o învăța de 'nțălegia, încă s'au părăsât în țară“. Și „cine grăiaște în limbă roage-să sâ poată spune și de înțeles“, spune Sf. Pavel, adus înainte și aici.

Dar acum Teodosie al Ungrovlahiei vrea să aibă, la rândul său, o *Liturghie*, care se publică în Iulie al aceluiași an, după tipăritura moldovenească din April. Șerban, acuma „Șerban B.“ adică: „Basarab“, o opune acesteia și primește o laudă în versuri în care el e arătat

Că de spre tată trage d'înpărăție

Și despre mumă așijderea de Domnie³.

Se declară că traducerea a fost făcută din grecește, și tonul stăpânit, sigur al Prefetei, semnate de Mitropolit, ar dovedi că aici lucruse, nu știința de carte, mult mai modestă, a lui Teodosie, ci, cum o arată și notele marginale, cineva cu o pregătire mult superioară.

Putem bănuși pe acel frate domnesc, purtat până acum prin multe rosturi politice, care, după studiile sale grecești la Adrianopol și Constantinopol (de la 1665), la un Gherasim de Creta și supt un Dionisie de la metohul Ierusalimului, fiind încredințat lui Lascarachi Ruset, capuchehaiuaa țării⁴, cunoscută la 1667 Veneția și trecută de acolo la Padova, unde primi, de la un Albano Albanese, filosof, de la matematicul Bonvici, de la Antonio dall'Acqua⁵, având de tovarăș pe Sasul Martin Hermann, prin care s'a putut lămuri despre rosturi

¹ Pp. 20-1.

² Ca limbă, găsim și forma „sintă“ pentru „sfântă“; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 228. Lucrul e al unui călugăr de la Biserican, Mitrofan, pe care-l vom mai întâlni; *ibid.*, p. 230, no. 7.

³ *Ibid.*, p. 231.

⁴ Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București 1901, p. 12.

⁵ V. și R. Ortiz. *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București 1916.

ardelene¹, o inițiere școlară și științifică, una așa de temeinică, încât îi rămaseră însușiri pe care nu le avuse până atunci nimeni dintre Români: largă frasă italiană a Renașterii, cu toate măiestrele ei sinuosități, simțul fin în alegerea cuvintelor, un orizont cultural mai vast, permițându-i asămănările cele mai potrivite, și acea umanitate pe care n'o putea da cărturăria noastră bisericească și nici împrumutul de la literatura polonă a timpului².

Inițiativa Stolnicului, dacă n'îi chiar opera lui de traducător, — căci, pentru a o descoperi, ar trebui o cercetare minuțioasă a țesăturii de stil, ceia ce nu s'a făcut până acum cu niciuna din vechile noastre cărți sacre sau de slujbă, de și unele din ele, cum e *Apostolul* tipărit de Coresi la 1563, arată mari însușiri de scriitor la cel care a putut preface așa de bine una din operele cele mai grele ale Scripturii —, se poate admite și pentru *Evanghelia munteană* din 1682, luată și ea după originalul grec. Data aceasta, apare ca sprijinitor, stând în fața lui Duca, de pe urma căruia iese o întreagă literatură, însuși Șerban-Vodă, și mândria lui se înfățișează și în titlul chiar al frumoasei publicații ilustrate pe care o ocrotește pajurea imperială a Bizanțului, dominând bietul coif muntean: „prea-luminatul și prea-înnălțatul Domn și oblăduitoriu a toată Țara-Rumânească Io Șerban C[antacuzino] Voevod, adevăratul nepot prea-bunului bătrân“, — iată deci sensul lui „bătrân“, și pentru vechiul Mircea, — „Șarban Băsarabă“ (nu Basarab), „Voevod“ —, și asupra acestei descendențe se apasă astfel puternic, pe când grecescul nume al tatălui figurează numai ca o inițială. În legătură cu planurile mai depărtate ale lui Șerban e și acea interpretare a titlului Mitropoliei muntene: „Mitropolitul țării și exarh laturilor“, — nu „plaiurilor“, ceia ce înseamnă o nouă traducere, dar și o *pretenție asupra unei părți de Ardeal*, reclamată, cum am văzut, și de Grigore Ghica, și de aici a rezultat acea ruptură cu Apaffy, ale cărei urmări asupra Bisericii ardeleni vor fi presintate când se va trata despre atitudinea Monarhiei cantacuzinești,

¹ Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 10.

² *Ibid.*, și *Isl. liț. rom.*, I.

cu împărătești rosturi, în această cruciată, ce stătea să se deslănțuiască.

Noua tipăritură, cu data de la Hristos, pomenește, de altfel, pe Teodosie numai ca „ispravnic“, deci supraveghetor, și el nu iscălește prefața, în care vorbește mândrul Domn însuși, aspru învingător al dușmanilor săi din lăuntru și represinant al unor strămoși cari nu sânt numai din această țară a moștenirii băsărăbești. Clare și puternice, aceste câteva pagini de recomandare arată un condeiu meșter și un om pe deplin stăpân pe ideile sale. Se arată că potrivirea pentru slujbă s'a făcut după textul grecesc de alt frate, Iordachi Stolicul¹. Și frumoasele, energicele chipuri ale evangheliștilor, cu totul deosebite de cele, tratate aspru, în manieră galițiană, înseamnă acea influență apuseană de care era stăpânit și fratele Mihai, despre care „genealogia“ familiei spune că a fost și prin Viena, și care influență se observă într'o nouă artă, de armonios „stil cantacuzinesc“² și mai ales în bogăția unei sculpturi de o nesfârșită varietate și de o mare îndrăzneală tehnică, și tot așa în noua pictură, fără impresionanta severitate ieratică, pictură întocmită după modelele venețiene, prin ușurința fluidă a figurilor mai rapide și mai „profane“ schițate pe un dulce fond de albastru palid.

Cu aceleași frumoase ilustrații, datorite ieromonahului Damaschin „Gherbert“, se dă, la 1683, *Apostolul* bucureștean, altă traducere din grecește³. Aceiași prefață domnească, în care se pun alături ca strămoși „marii Cantacuzinești, carii cu mare facere de bine s'au arătat neamului creștinesc“, la Bizanț, și „cei mari și vechi [ce] să pomenescu Băsărăbești“. „Știuți și învățați, carii s'au întâmplat dascalii“ au continuat opera pregătirii Noului Testament.

Serban pregătia, după sfaturile și supt conducerea fratelui său Constantin, marea operă a Bibliei bucureștene, sprijinită pe lucrarea făcută, cu vre-o douăzeci de ani în urmă, de Nicolae Milescu, dar până la acel moment culminant, și ultim, al Domniei lui care e anul 1688, moment care va fi cuprins în altă dezvoltare, teascurile muntene, consacrate, cum

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 249-51. „Tiparnic“ e un Chiriac, Român.

² Cum îl numește d. N. Ghica-Budești.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 258-61.

se vede, numai acestei pregătiri a unei monumentale retrădăceri și armonisări, nu mai dau nimic. În schimb, fecunda activitate a lui Dosoftei grămădește în Moldova tipăriturile.

Molitvenicul de 'nțales, Cartea de rugăciuni, de mult timp în lucru, cum s'a arătat, apare încă din 1681, anul în care, precum vom vedea, Duca, devenit Hatman al Ucrainei turcești, — și având în perspectivă un fel de Hătmănie a tuturor Cazacilor —, își făcuse o adevărată intrare triumfală, sigură de izbândă, la Constantinopol, unde dădu astfel dovada credinței și încrederii sale. Și aici se arată, și prin intercalarea de cuvinte grecești în Prefață, că, în locul vechilor versiuni din slavonește, s'a recurs la text-ul primitiv elenic¹.

Acuma se introduce un element nou, în vremea când Miron Costin își alcătuiuse cea d'întăiu formă, în limba polonă, cetită curent de Dosoftei, a privirii generale asupra istoriei neamului. Lăudând încă odată dărnicia bogatului său Domn, Mitropolitul se simte dator a înfățișa cetitorilor, în noi versuri, care nu mai sânt cele scurte ale ritmului popular, întregul șir al înaintașilor acestuia. Și iată cum se urmează la dânsul aceia cari

pus-au nevoiță

De-au învățatu-și țara direaptă 'n credință,
Pravoslavnică lege fiind necorcită.

Dragoș vine cel d'întăiu ca descălecător. E un urmaș al Romei:

Să trage de pre sânge rudă 'mpărătească.

Deci Biserica, la rândul ei, proclamă crezul care fusese până acum al mirenilor. Se urmează apoi cu datele pomelnicelor, încercând și identificări ca aceia, greșită, între Fedor Rusul și Lațco, dar culegând și nume neștiute de Doamne, ca Maria a lui Bogdan și Ana a lui Lațcu. Pe Petru-Vodă, presintat munteneste: „Pătru“, Dosoftei îl numește bine „Mușalin“ adică „al Mușatei“, pe care n'are de unde s'o cunoască. Și mențiuni de texte documentare se adaugă, ca pentru titlul lui Roman-Vodă:

Acesta ce să scrie 'ntr'a' țărâi urice

¹ Pentru alte Molitvenice: sec. XVI, ms. 275 al Bibl. Ac.; *Cat.*, I, p. 623; sec. XVII, ms. 288; *Cat.*, I, pp. 634-5. Cel din 1686, Orșova; *ibid.*, II, p. 289.

Mare samodrăjaveț (*sic*) și 'n bună ferice,

C'a stăpănit-și țara din plai până 'n Mare.

Alexandru-cel-Bun e lăudat pentru fundațiile lui bisericești și pentru aducerea acelor moaște ale Sfântului Ioan cel Nou pe care el, Dosoftei, va ajunge apoi a le trece ca pribeag în Polonia. Ștefan apare ca luptător, dar și ca marele ctitor al tuturor vremilor.

... nu numai prin sate și pre la orașe,

Ce și prin munți și codri, lui Hristos sălaşe.

La urmași se ține în samă, firește, peste războaie, de râvna lor de ctitori la biserici și mănăstiri și nu se uită, firește, la Petru Rareș, zidierea Pobratei, de unde a plecat poetul mitropolit. Petru Șchiopul, cel „fără prihană“, lasă și el „slăvită pomană“, și Galata lui apare „pentru ospetă cu masa tot gata“¹. Ajungând la Duca și la Doamna Anastasia, nu se uită blândeța trecătorului Domn Iliș-Vodă. E curios că Petriceicu, multă vreme încă viu în Polonia, unde a luat pe străina Mariana, pomenită și ea, ca Maria, e trecut și el printre aceia cari „își au partea în cer“. Se găsește o laudă și pentru ridiculul Constantinopolitan petrecător Dumitrașcu Cantacuzino, care va reveni, și i se atribuie ca merit severitatea:

Lui Dumitrașcu-Vodă bine să să dzacă,

Că ceartă pre vicianii, de la diate frică.

Și tot așa se atribuie, ori numai se menesc, fericirile cerești lui Antonie Ruset, care, pentru lucrul de la Sfântul Nicolae, își are partea sa de glorie:

C'au lăsat-și pomană câtă au putut face.

Până ce, la urmă, e rugăciunea pentru copiii Domnului din Scaun: Constantin, Matei, Ecaterina, cea logodită cu Ștefan, fiul lui Radu Iliș, mare nuntă „bogată în petreceri“², și celelalte fiice, nenumite³.

¹ Alușie la cele ce se dau de curând de către Domn.

² Constantin Căpitanul, pp. 158-9. Duca încercă să strice logodna, dându-și fata după un Grec, Iordachi Muselimum, și un proces se desfășură la Constantinopol, din care Ștefan ieși biruitor și Duca trebui să-și aducă, la 1681, ginerele în țară și să facă nunta; *ibid.*, pp. 201-2. V. și Cronicile Moldovei (Nicolae Costin, p. 21).

³ La *Molitvenic* și apoi la *Parimile* din 1683. Reprodus în Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 264-8, și în Kogălniceanu, *Letopisițe*, III.

Nu lipsesc, din sentimentul de recunoștință al lucrătorilor,— Mitrofan adăugându-și doi mireni, Ursul și Nicolae —, versuri în cinstea lui Ionașcu Bilevici, care a adus tipografia, „tiparele de Mosc“¹.

O operă de o mare întindere și de un curaj puțin obișnuit fu întreprinsă îndată: Viețile Sfinților sau „Viața și petriacria svinților“, „*Proloagele tuturor svinților*“, și cea mai mare, mai fericită din ostenele lui Dosoftei, sârguitoare strângere de biografii, luate nu de-a dreptul din marea colecție bizantină, ci prin resumate grecești moderne, dar și din texte slavone².

Prefața, îndreptată către „Domnul Țării Moldovei și Ucrainei“, ca și cum n'ar fi vorba decât de o singură stăpânire, n'are de sigur claritatea și măsura acelora care sânt ieșite din condeiul unui om cu pregătirea lui Constantin Cantacuzino, și nu lipsesc nici aici neologisme care n'au putut fi primite (ca „însufletate“, „umilenii“; dar avem și „partnici“, „cinonacialnic“, „bogonosnic“, „ocinător“, „a să polzui“), și elemente din latinește (ca „formă“). E vorba însă de o mare și rodnică silință pe care Dosoftei o arată că a fost începută de mulți ani de zile, înșirând și Domnii cari, în răpedea lor trecere, l-au îndemnat și sprijinit, de la Ghica-Vodă cel bătrân, fără a lăsa la o parte pe niciunul dintre dânsii, ba chiar și „boiarii țărâi“, cari cu toții au ținut, „în acești viaci grei a țărâi“, să se adauge această voluminoasă culegere în mai multe volume, care va ocupa tiparul moldovenesc cinci ani de zile, de la 1682 la 1686. Traducătorul e mândru că a putut da pentru cetire această publicație care „nu spune de petrecăniile și puterile Inpărațelor și a' Chesarilor ș' a' Crailor ș' a' Domnilor, nice de vitejiile și izbândile Hatmanilor, nice de nevoitele vitiajilor și ghârâțelor (*sic*) lumești, ce de nevoitele și biruințele și izbândile (*sic*) a vitiajilor Inpăratului și Domnului ceresc, de-a căroro nevoite îngerii să minunează cum ei putură de să nevoiră

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 238-40. În foaia de titlu de la *Viețile Sfinților* se arată recunoștință Patriarhului moscovit Ioachim pentru darul tiparului.

² V. Iorga, *Ist. lit.*, I; *Ist. Bis.*, I.

și biruiră a bate război așa de minunat peste toată minunia și cinstit preste toată cinstia“¹

În fața acestei hârnicii fără păreche celalt Dosoftei, al Ierusalimului, se simți scăzut, în mândria sa neo-elenică. Mărlurisește însuși această gelosie. El făcu deci tot ce-i era cu putință ca să aducă, de bună samă de la Veneția, unde nu s'a întrerupt niciodată tiparul grecesc, literele cu care, prin Mitrofan, voiă să înceapă un alt șir de publicații, care urmăresc cu totul altceva decât luminarea unui restrâns cerc de cetitori în lumea lui Duca-Vodă și a lui Șerban Cantacuzino. Patriarhul ierosolimitan n'avea nici râvna lui Panaioti Nikusios, care întrebuița întorsături de frasă clasice și se prezenta ca un adevărat neo-alexandrin, de formație laică, pentru monumentele literare ale antichității, care se pare să nu-i fi zis nimic. Era, din cauza luptelor cu călugării latini, puternic susținut atunci de Franța, la Sfântul Mormânt, un fanatic dușman al catolicismului, contra căruia căuta arme în toată tradiția literară a ortodoxiei.

Incepu (1682), în tiparnița d. la Cetățuia, — cea românească fiind la Mitropolie, — cu opera „contra primatului Papei“ a înaintașului său, Nectarie². Prefața glorifică pe Duca, stăpân nu numai în Ucraina, dar și în „locuri vecine“. El e rupt din legătura cu o țară mică și, legat de Vasile-Vodă, se prezintă ca un împărătesc sprijinitor al întregii ortodoxii. Vasile i-a fost, figurat, „părinte“, dar el a izbutit să-l întreacă

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 245. Lucrul îl face Mitrofan, cu ajutoarele sale Pavel, Ursul și Andrei. Se menționează ca o ajutoare și o mareșală polonă de Starodub, interesantă dovadă a legăturilor Mitropolitului cu Polonia; *ibid.*, p. 246. — De acum înainte însă cărțile de *Vieți de Sfinți* traduse și în secolul al XVII-lea; *Cat. ms. Ac. Rom.*, II, pp. 42-3, no. 33; *Vieți de sfinți* în românește încă din secolul al XVI-lea, Iorga, *Studii și doc.*, XXI, p. 22 și urm., cu *Minuni ale Precistei*, rămân închise în mănăstirile paisiene până se va ajunge la publicațiile integrale, foarte îngrijite, de la Neamț. V. și ms. 272 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 691. Cele de mucenicie până la *Patimile Sf. Gheorghe*, de Vartolomei Măzăreanu și protopopul de Rădăuți Teodor, în 1779, au aceeași soartă. În sfârșit un cerc de cetitori vast, dar bine mărgenit, va răsări pentru *Viețile de schivnici* ale unui Isaac Sirul. V. și ms. 297 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, pp. 641-2.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, p. 251 și urm., no. 75.

în virtuți; cum e, de alminterea, și legea firii. Acela a izbutit să înfrângă pe calvinii din Rusia Mică prin sinodul de la Iași; Duca, acum, prin tipografia grecească, rechemă la dreapta credință pe aceiași vecini de limbă rusească, mântuiți astfel din mnejele catolicismului. Prin aceste arme se apără din nou, în altă direcție, ortodoxia.

Ajungând, în introducere, la Nectarie, se arată cum acesta a venit și la Vasile, în chestia conflictului Patriarhiei din Alexandria cu călugării de la Muntele Sinai. Mai târziu, când a fost vorba de a se alege un Patriarh la Ierusalim, sfatul s'a făcut la Metohul Sfântului Mormânt din Constantinopol între delegații Bisericii văduvite și „ai lui Vasile Voevod“, fiind de față și Panaiot Nikusios și alte persoane de influență. Se arată petrecerea noului Patriarh în Moldova supț Istrate Dabija¹.

O mare operă masivă a urmat, pavăza bizantină a ortodoxiei contra vechilor eresii, Simion de Tesalonic. Pentru o astfel de tipăritură, așa de întinsă și importantă, s'a crezut necesară aducerea la Iași a însuși notariului Marii Biserici constantinopolitane, Ioan Molybdos, Dosoftei el însuși aflându-se în acel moment la Adrianopol².

Dar tipografia grecească se opri aici, pe când Dosoftei își continuă publicațiile. Fiind în Iași la 1683 Patriarhul Parthenie de Alexandria, cu binecuvântarea lui se dă o nouă ediție a *Liturghiei*, întovărășită de câteva rugăciuni³, poate și un *Octoih* și în sfârșit, în acest an de mari schimbări în lume, *Parimiile preste an* sau *Profitologhion*, cu explicația „parimiile și proceștiile preste an ce să citesc în sfânta Biseriarică“ sau „la sărbători și la praznice ce îmblă cu mineiul“⁴.

¹ Raporturi se căutaseră de Greci din străinătate și cu Domni așa de puțin întemeiați ca Antonie-Vodă Roset, căruia i se dedică la 1677 o *Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας* de Nectarie Cretanul, îngrijită de un Cretan venețian, Ambrosiu Gradenigo, și tipărită la cunoscutul Glykys, în Veneția. — La 1665 murise în Țara-Românească un Patriarh de Ohrida; Gelzer, *Achrida*, p. 26 (după istoricii bisericești ruși Muraviev și Golubinski).

² *Ibid.*, pp. 273-5. În dedicația către Duca traducătorul se întreabă ce e *κοῦντωρ*; e termenul solemn pentru „stăpânitor“.

³ *Ibid.*, pp. 262-3, no. 77.

⁴ *Ibid.*, p. 263 și urm.

CARTEA a V-a
ROMÂNII ȘI NOUA CRUCIATĂ
APUSEANĂ

CAPITOLUL I-ii.

Legăturile țărilor românești cu vecinii creștini până la despresurarea Vienei ¹

În noaa sa Domnie moldovenească Duca-Vodă s'a mărgenit la legăturile cu supușii cari nu-l iubiau și nu i-au păstrat nicio bună amintire. Marele negustor ce era, căuta să-și întindă și mai mult legăturile de afaceri, vânzându-și în Polonia boii și „potașul“ ieșit din arderea cojii de stejar de prin vechii codri moldovenești.

La 1681 el făcu acel drum constantinopolitan pe care, *fără a fi întovărășit de boieri*, ca un Radu Leon, sau cum a făcut, în speranța unei confirmări, unui „mucarer“, cum se zicea în turcește, a încercat-o Antonie-Vodă din Popești, crezând că poate să-l încerce fără primejdie. Acolo, la Constantinopol, cum cârmuirea fratelui lui Timuș, Gheorghe sau Iurașco, se arăta imposibilă, el ceru, din mândrie, dar și cu gândul de a face o mare gospodărie nouă prin locuri de pământ negru până atunci neexploatate, această nouă Ucraină, pe care o și câștigă, fiind înveșmântat cu un caftan de Hătmănie și înzestrat cu încă un tuiu ca semn al noii demnități. Moldovenii, în cea mai mare parte dușmani ai Domnului-negustor, au fost totuși și ei măguliți când Domnul lor a ajuns astfel „stăpân a două țări“, citându-i și titlul îndoit. Dar el nu încredință guvernarea noii dominații boierilor săi de acasă, ci așază pe un Grec slavizat, Iani Gređinici. Un Sfat de Cazaci îl încunjură în reședința lui de la Nimirov, de

¹ V., pentru politica generală, și D. Levi-Weiss, *Le relazioni fra Venezia e la Turchia dal 1670 al 1684 e la formazione della sacra lega*, în *Archivio veneto-tridentino*, VII (1925), VIII (1926).

care se ținea, la Nistru, și Țicanovca. Dar limba în care se redactează documentele e cea românească¹.

El merse însuși să cerceteze această Ucraină ce i se încredințase². Era întovărașit de Doamna Anastasia, de ginerele Ștefan, și o întreagă oaste trecu Nistrul, dincolo de care, în locuri unde erau și atunci multe mii de Moldoveni emigrați în libertate și unde stătu atâta timp, mulțămită, domnița Ruxandra, soția lui Timuș, se întindea deci o putere care pleca de la Iași. Regiunea se ridică îndată la o mai înaltă treaptă de civilizație, cu casele domnești de la acea „Țicănaucă” în față cu Soroca, cu altele pe Bug, la Nimirov, unde „au început a-și face stupi, vaci, oi, pluguri de boi pre la toate târgurile de pe cea parte de Nistru”, pe lângă „velnițe cu horilcă, de bere și de altele”, fabricând și miel cu miere moldovenească pentru Cazacii bucuroși și de o astfel de băutură amănitoare. Și se răspândia zvonul că atâta cheltuială și o ctilorie ecumenică așa de vastă nu puteau să însemne decât gândul bătrânului de a trece acolo, legându-se apoi cu Moscova, care i-ar fi ultimul refugiu creștin³.

De fapt între el și țară se rupsesse orice legătură. Mai mult decât Monarhia de partid a lui Șerban Cantacuzino, această Monarhie de dominație economică, urmărind pe fiecare, boier și om de jos, indigen și străin, cu „hârțiile” ei, apăsa peste măsură. Cronicarii contemporani înfățișează boieri puși la închisoare, ca Teodor Paladie, dintr'un neam nou, Teodosie Dubău, Chiriac Sturdza, Contăș, Ursachi, Mare Vistier, aruncat îndată în cea mai grea suferință, „desbrăcat cu pielea, legat la stâlp la ger”, pe lângă jupănese ale altor boieri, între care și o „a doua vară a Doamnei”⁴. O emigrare se produse,

¹ Iorga, *Ucraina moldovenească*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXV. Pentru întorsul de la Constantinopol, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1378, no. MMDXXXIV.

² Avea și misiunea de a o mări; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132, nota 2.

³ Nicolae Costin, p. 22.

⁴ *Ibid.* O mare parte dintre acești boieri, împreună cu Miron Costin și cu Nicolae și Ion Racoviță, cu Hăbășescu și Lupașcu Buhuș, cu Toderășcu Rusu, la 1666; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 261, no. CCXXXII. Pentru Chiriac Sturdza, *ibid.*, p. 266, no. CCXXXV. Contăș ca Mare Stolnic; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1365-6,

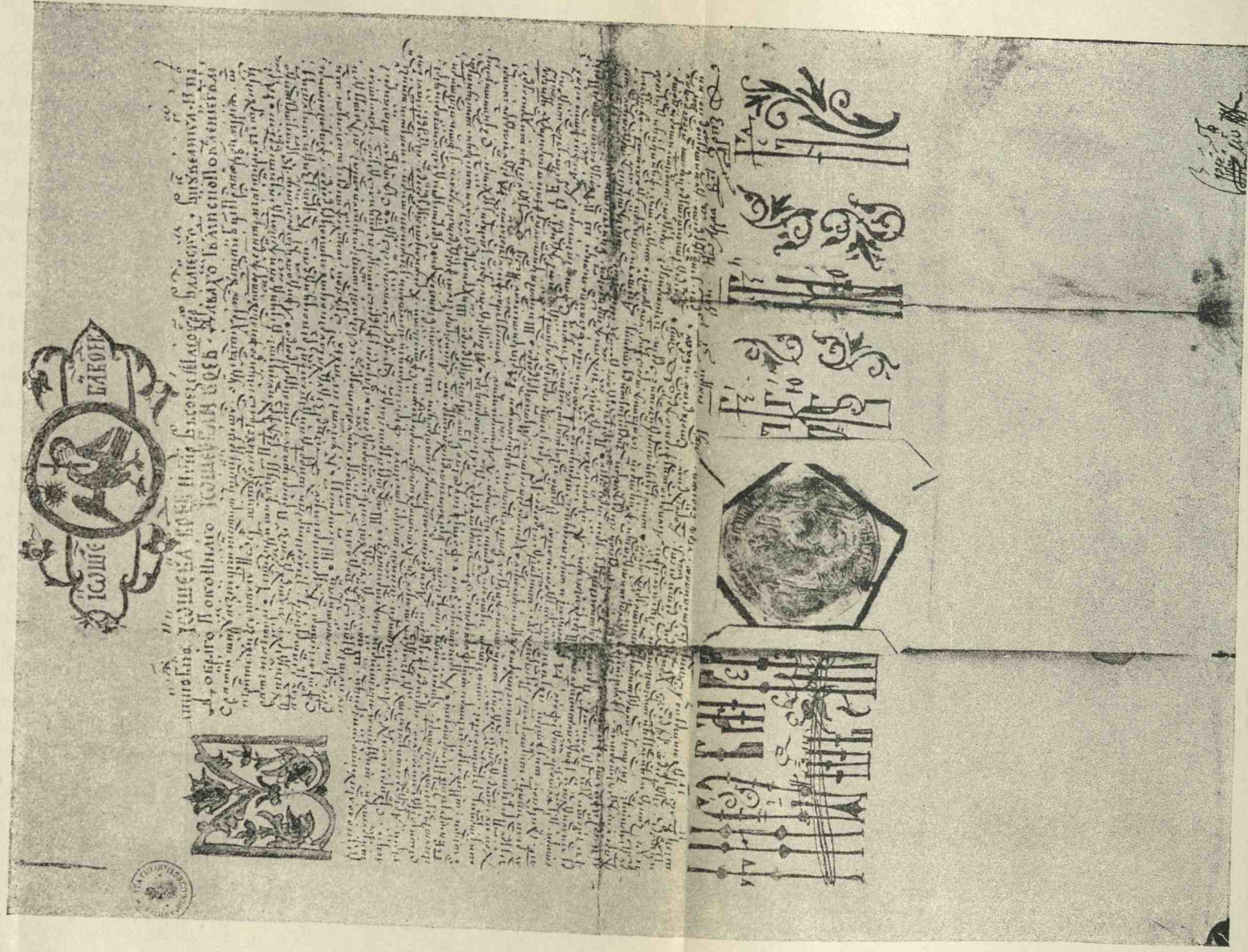

Fig. 29. — Document dela Șerban Cantacuzino (1679).

care duse în Polonia pe acest Tudosie Dubău, cunoscut mai ales prin înădirea cronicii Moldovei, pe Medelnicerul Savel Zmucilă, cu fratele Gheorghe, un Gavril Neniul, un Moțoc, un Murguleț, un Ilie Drăgușescu, Mare Armaș¹. Intre Domn și Ursachi erau de sigur vechi socoteli bănești², pe când Dubău și Sturdza puteau fi bănuți de trădare, dar tinerii boieri cari să-și poată arăta vitejia. Toader Paladie fu însă lăsat apoi, în 1683, ispravnic de Scaun³. De fapt, cum Duca trimesese în 1681 pâriși la Poartă contra lui Șerban, acesta făcea să treacă în Polonia pe Ilie Drăgușescul⁴.

În ce privește, acum, alte legături, pentru dânsul și al lui, Apaffy nu era „Craiul“ respectat al vechilor vremi, ci un vecin de aceeași treaptă, decât care chiar, ca avere, ca prestigiu, — fără a mai vorbi de vrâstă, — Duca se simția superior. Din partea sa, Vornicul de Câmpulung, care e atunci Stolnicul Nacu, scrie ca „la cinstit al nostru bun și iubit ca un fiu sufletesc“ lui Niclae Apaffy, fratele prințului, și fiul lui Nacu, Alexandru, e tratat în scrisoare de „fratele Măriei Tale“: se cer de la „fiul sufletesc“ și știri despre „Nemfi“⁵.

Intre sistemul lui Duca și al lui Cantacuzino nu era în fond nicio deosebire. Un raport catolic din Țara-Românească lămu-rește. Pe când supt Antonie, spune scriitorul anonim, „Domnul era o umbră de Domn“, Șerban, ca Spătar, Mareș și Crețulescu fiind Domnii cei adevărați, acum se vând dregătoriile,

no. MMCCCXCVII (1676, alături de Preda Drăgușescul, Vistier). Toader Paladie apare în 1683 ca singurul credincios al Doamnei; Nicolae Costin, p. 27. Deci marea prigonire pare a fi exagerată. Va fi fost o neînțelegere trecătoare pentru afaceri de bani.

¹ N. Costin, p. 23; Neculce, p. 216.

² Pentru procesul lui cu Balaban din Liov, I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III. Pentru pribegi v. și Neculce, p. 215; Musteț, în *Letopisite*, III, p. 21; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 225.

³ N. Costin, p. 25.

⁴ *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 232.

⁵ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1366, no. MMCCCXCVIII. Pentru legăturile lui Nacu cu Ardealul, unde e trimis ca sol la 1677, *ibid.*, p. 1367 și urm. Pentru urmașul la Câmpulung, *ibid.*, p. 1370, no. MMDIX. Scrisorile lui, puse la 1684, *ibid.*, pp. 1395-6, n-le MMDLXV-VI, trebuie să fie deci din 1673.

noul numit având să se plătească de la țară, și se chinuiește lumea rău platnică prin legarea de par în mijlocul iernii și în arșița verii¹.

Dar Duca n'a avut până la 1683 nicio politică a lui peste hotarele de către creștinătate. Altfel, Cantacuzinul din București. De și asigurase, la numire, pe Apaffy de prietenia sa, el avea legături cu opoziția ardeleană, și Ardealul, unde voise cândva să se așeze, îi stătea neconținut înaintea ochilor. Pe când de atâta vreme nu mai funcționa o episcopie de Vad în legătură cu Moldova, Vlădici ardeleni veniau la Târgoviște, apoi la București, pentru sfințire și indoctrinare². În petrecerea lui dincolo de munți, Șerban a cunoscut firește pe mitropolitul Sava. De aceea, îndată după așezarea sa în Scaun, el ceru lui Apaffy, care îngăduise ca șeful Bisericii să fie chemat la răspundere pentru gestiunea sa în ce privește școala, despre care nu știm nimic, și o tipografie, la care se lucra deci, dar care nu dădu opere până la 1683, *ceia ce arată puțină dispoziție în a servi printr'însa calvinismul impus*, întărirea acestuia, care fu acordată la 24 Octombrie 1679, și dieta o confirmă în Ianuar al anului următor³. Domnul muntean și mitropolitul Ardealului și al părților vecine se înțelegeau și în ce privește direcția politică pe care deocamdată n'o puteau vădi. Fratele lui Sava, aventurosul spirit care era Gheorghe, *tindea să învie nația sârbească, pe care o socotia ca a sa, să-i dea un Stat*, ca în acel trecut pe care-l cunoștea și căruia-i închină o lucrare în românește, să fie deci el, ca alt Brancovici, tot Gheorghe, pe care-l aflase în cercetarea cronicilor și cu care n'avea, de sigur, nicio legătură de familie, Despot al Sârbilor⁴. Iar Șerban-Vodă visa de învierea Impărăției bizantine prin armele Impăratului apusean și se vedea așezat în acel Constantinopol unde i se

¹ După Engel, *Gesch. der Wallachei, Mag. Istor. V*, p. 35 și urm.

² În schimb și din Ardealul mitropolitului Teodosie vin dascăli, ca un Gheorghe Romășanul (din Romos) în Moldova; Ghibănescu, *o. c.*, III, p. 79, no. 85.

³ V. Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 289 și urm.; *Archiv.*, p. 951, pe lângă lucrările lui Mangra și Bunea, citate.

⁴ V. și I. Radonić, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

făceau case care trebuiau să biruie în strălucirea lor pe ale lui Vasile-Vodă, în care se așezase trimesul habsburgic, Leslie, și pe ale lui Duca. Un întreg cler franciscan, de propagandă și de întefire, începuse încă de atunci a lucra pe lângă dânsul, și în această operă creștină se amestecaseră Francoesi, ca Antide Dunod, Italieni, ca episcopul de Nicopol, în locul Bulgarilor, Slavilor, cari fuseseră întrebuințați până atunci.

Nu putem urmări firele legăturilor secrete ale Cantacuzinului cu Imperialii, dar ele duseră la o tensiune a raporturilor cu Apaffy, și acela care trebuia să plătească era mitropolitul Ardealului¹. Prigonirile contra lui începură. Urmărirea lui Sava nu se făcu nici pentru motive religioase, nici pentru legături politice, ci supt cuvânt de malversații și mai ales pe temeiul părilor ridicate contra lui, Sârbul, de unii nobili români, de un vechiu, sincer și une ori fanatic calvinism, cari-l bănuiau că el, călătorul de odinioară la Moscova, a rămas în sufletul său un nezgduuit ortodox².

Că a fost un proces de moștenire a fondurilor, proces în continuare, o arată sechestrarea la Brașov în folosul Craiului, în Februar 1680, a cailor „Vlădicăi valah“³. Sava căutase un refugiu la Munteni și, nu se poate vedea în ce împrejurări, fusese adus a se întoarce. Era bolnav la Bălgrad, în reședința sa, când un nou sinod, la un an după celalt, îl luă în cercetare. Apaffy era represintat prin „jurații și titorii“ pe cari, după sistemul calvin, îi impusese Mitropoliei, un mirean: Pavel Enciu, și prin protopopii, câștigați de superintendentul calvin de acolo, din Bălgrad, și din regiunea dominată de Reforma religioasă: Deva, Vinț, Ormeniș. De la sinod se trecu la o comisie de judecată, în care protopopul de Vinț stătea lângă protonotariul prințului și lângă un pastor calvin.

¹ V. Iovan Radonić, *Graful Gheorghe Brancovici* (sârbește; v. și largul resumat, de d. Silviu Dragomir, în *Neamul Românesc Literar*, 1911, pp. 429 și urm., 445 și urm., 461 și urm., 476 și urm.). Încă de la 7 Iulie 1683 Gheorghe Brancovici ar fi căpătat titlul de baron de la Împărat; *l. ult. cit.*, p. 493. La Moscova, Gheorghe a putut să cunoască planurile panslaviste ale unui Crijanici; *ibid.*, pp. 461-2; P. P. Panaitescu, *Milescu*.

² Cf. și Lupăș, *Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici*; *Mem. Ac. Rom.*, 1913.

³ Iorga, *Socotelile Brasovului*, l. c., la această dată.

Din partea celorlalți Români, cari țineau la neclintita ortodoxie în legătură cu țările libere și cu Grecii așezați în ele, era acel bogat negustor Pater Ianăș, și el deci un nemeș, căruia i se dăduse ca urmaș unul din acei nemeși calvinisanți, un om de o cultură ce i-o învederează și scrisul, Iosif Budai, care se intitula de Piskincz¹, care-și avea și moșii în Țara-Românească².

Condamnat, la 2 Iulie, Sava fu încredințat pentru pedeapsă dregătorilor unguri, cari nu-l cruțară cu brutalitatea lor. Iar „Vlădica Iosif“, Român adevărat, dar calvin de convingere și de tradiție, având ca înaintaș pe alt mitropolit, cel de pe lângă Baresai, trebui să meargă însă, păstrându-se vechiul compromis, la București pentru întărire.

Aici nu i se tăgăduiră cele cuvenite după datină, dar textul întăririi lui duhovnicești cuprinde o aspră critică a celor hotărâte în Ardeal de Apaffy, căruia nu i se mai zicea numai Craiu, ci și „cel ce domnește acolo“. Iar în judecata, sprijinită pe simple „năpăști“, a acelor „oameni slobozi“, cari deci nu puteau fi opriți în orice acțiune a lor, nu s'a dorit amestecul cui ar fi avut chemare a spune și ei un cuvânt: „nepohtindu judecată de aiurea“. Iosif e recunoscut, pentru că a fost ales legal de protopopi și de creștinii cari sânt calificați de „pravoslavnici“, ca să nu fie deci nicio bănuială de eresie, și pentru că nici Scaunul nu putea să rămâie neocupat, „văduv“ și nici „nu putea cel mai demăine să-și dobândească Scaunul“, dar aceasta nu pentru păcatele lui, ci „pentru nenumăratele obiceiuri și tocmeale ce are republica țării Ardealului“. Aceste „obiceiuri și tocmeale“ le cunoștea bine Teodosie Ardeleanul, mitropolit al Țării-Românești, dar, dacă e vorba și de „republică“, se simte că a dictat altcineva decât un cleric, și anume aceia cari, cu Constantin Cantacuzino în frunte, stăteau în jurul Domnului³.

De și i se dădu lui Iosif „zaconicul“ cerut și el își începu rosturile episcopale, afacerea nu era socotită de loc ca ispră-

¹ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1376, no. MMDXX.

² Un „Istratie, nepotul lui Patri Ianăș de Belgrad“, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1396, no. MMDLXVIII.

³ *Cronica Sfântă*, ediția Ghenadie Enăceanu. Cf. Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 234-5; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 7-8.

Вішдрн, н, асвпра Сгемеао Амипатхад, шн Пилцатхад
 Домнь Ісѣ Шибань К: Б: Богово.

Іс
 К
 Б
 Д
 П

Ш
 Б
 Д
 Ф
 Р

Фаловѣн то нмѣнкѣ . Пре Григорѣ аптолѣ .
 Пре похвалѣ зана хѣн . Хрихитомѣ де Пррчи .
 Асѣцѣ амандо ндѣнѣ . Пре Доминѣ Шибанѣ Боговоѣ .
 Пре гѣндѣ шн нѣ мѣнѣ . Деспре тѣ вѣцѣ сѣтраѣ .
 Деспре гѣнѣ Григорѣ . Нѣ мѣнѣ тѣлѣ аптолѣскѣ .
 Пре похвалѣ дѣнѣ мѣнѣ . Сѣдрѣ нѣрѣ тѣ Доминѣ .

Fig. 30. — Pagina de tipăritură de la Șerban Cantacuzino.

vită. Șerban scrisese lui Apaffy, arătând că el ar fi avut dreptul să judece procesul, în Țara-Românească¹. După stăruința lui Gheorghe Brancovici și a lui Radu Năsturel, acuma Ban de Craiova², Șerban încredință afacerea capuchehaielelor sale. Vom vedea îndată rostul lor, pe care-l cunoaștem dintr'o rară scrisoare ce ni s'a păstrat, cum, mai târziu, avem încă o asemenea revelație de diplomație românească, supt Constantin Brâncoveanu. În schimb, Apaffy trebui să puie la lucru, în toamnă, pe represintanții săi la Poartă³.

Sava, care-și urmă activitatea pastorală⁴, fu aruncat în temniță, în timp ce lui Iosif i se dădeau și teritoriile din Țara Oltului, a căror rezervare, probabil pentru Mitropolitul muntean, am mai întâlnit-o cu câțva timp înainte⁵.

Dar Domnul muntean lucra energic la restabilirea lui Sava, pe care-l considera ca pe *Mitropolitul său pentru Ardeal*. Căpeteniile nemulțămiiților ardeleni, Csáky și Paskó, se învoiau la aceasta, ba chiar „să lase în vechile drepturi și datine“, scrie cel însărcinat cu aceste negocieri, nepotul domnesc Constantin Brâncoveanu, „*Biserica noastră din Ardeal*“, „să îngăduie legea ortodoxă ce se zice de obște: românească în obișnuitele ei ceremonii vechi, cu liber exercițiu, după legile țării, și, dacă unele lucruri ar fi apăsate împotriva voinții lor (a Românilor), să facem a se aduce iarăși în starea de libertate veche, și anume, public, înaintea țării“ (August 1681)⁶.

Și Constantin Stolnicul merge la Constantinopol pentru această misiune. Pribegii unguri, ținuți cu ajutoare de la București, oferiau unchiului și nepotului moșiile ardeleni Porumbacul și Sâmbăta⁷.

Dacă Sava nu s'ar fi stâns îndată, fără să se poată fixa cu siguranță împrejurările în care se afla, această luptă pen-

¹ *Török-Mag. Allam. Okm.*, VI, p. 97.

² Memoriile lui Gheorghe Brancovici.

³ *Török-Mag. Allam. Okm.*, VI, p. 101.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 100.

⁵ Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 60-70; Mangra, o. c., p. 173 și urm.

⁶ După Petru Maior, *Ist. Bis.*, p. 80, nota, și Cipariu, *Archivu*, p. 652, Mangra, o. c., pp. 179-80; parte în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 373, nota 3.

⁷ *Török-Mag. Allam. Okm.*, VII, pp. 599-600; Iorga, *Sate și preoți*, pp. 177-8; *Despre Cantacuzini*, pp. CXXIX-XXX.

tru Scaunul bisericesc al Ardealului ar fi continuat de sigur. In 1682 Iosif dispăre, de altfel, prin moarte sau, foarte probabil, printr'o retragere care ar fi însemnat biruința drep-tului ce-și atribuia Domnul muntean.

In același an, *Șerban-Vodă se amesteca în afacerea Bisericii răsăritene, după exemplul lui Vasile-Vodă*. Nemulțămît, pen-tru motive necunoscute, de Patriarhul Iacov, care totuși dăduse privilegiul mănăstirii Cotroceni, el trimetea, de la dânsul, din Țara-Românească, pe fostul Ecumenic, Dionisie Seroglanul, o rudă a Cantacuzinilor, și făcea toate silințele ca să-l reins-taleze. Pentru aceasta lucra, cu mijloacele știute, capuche-haiaua Ienachi Porphyrita, *ale cărui rapoarte erau scrise românește de un secretar, el însuși dictându-l în această limbă cu un accent grecesc care se simte în pasajele copiate* (f, in loc de č, s în loc de ș, mp pentru b). De și Iacov „se muncia să-și facă Patrierșia mucarer“, să și-o înoiască, — deci măsura luată pentru Domni devenise un obicei de Stat și pentru șefii Bisericii —, el trebui să fie răpede învins.

Situația Domnului la Turci, unde se bucura de sprijinul necondiționat al Marelui Vizir Carâ-Mustafă, era așa de tare și de înaltă, încât, când mama lui, Doamna Elina, cu fiul, Mihai Spătarul, merse la Locurile Sfinte, ea ducea cu dânsa o mică oaste românească¹.

Lupta contra lui Apaffy continua. Porphyrita căpătase ordi-nul de a sprijini pe Csáky, și el se lupta cu „Franțozii“ lui Ludovic al XIV-lea, cari lucrau pentru inimicul Imperia-lilor. Dar i se spunea de Turci „că nu le este vreamea“ și capuchehaiaua credea că ei caută „să nu mai scormonească și aci“².

Dar chestia ungurească, unde Turcii credeau să poată învia vechiul regat al lui Bocskai, în legătură cu întreaga politică europeană, în momentul marilor conflicte între Ludovic al XIV-lea, care-și aveau legăturile și în Polonia, unde Sobieski asculta îndemnurile soției sale franceze, Marie d'Arquien, și

¹ Testamentul, în Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 104-10. Pentru suită și intrarea în Ierusalim, la 26 April 1681, Papadopoulos Kerameus, *Ieq. Bibl.*, II, p. 721.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 96-7.

Imperialii slabului Leopold I-iu, ieși încercarea lui Carà-Mustafà de a urma, contra acestuia, ofensivele Chiupruliilor și de a lua acea Vienă, pe care n'o pătuseră birui nici puter-nicele oștiri ale lui Solima-ncel-Măreș.

Țările românești se găsiră prinse în acest nou și mare conflict¹.

Amândoi Domnii cari se uniau și se pârau, Șerban pri-mind tocmai atunci o nouă emigrație moldovenească — acumia, boierii din Țara-de-jos, Comisul Constantin, doi Scărlet, un Paladie, Preda, și viitorul Domn Constantin Cantemir, tot lume mai mărunță², — se uniră cu Apaffy, contra căruia lucrase așa de mult Șerban, și cu elementele revoluționare din Ungaria-de-sus, în fruntea cărora se ridicase Emeric Tökölly, a cărui soție era văduva lui Rákóczy, — Tökölly, acest îndărătnic urmăritor de coroană, pe care va ajunge să-l spri-jine, cu toți aderenții lui, ducându-l și în Ardeal, pe lângă Apaffy, într'o calitate regală, principatul muntean.

Adunarea trupelor se făcu la Alba Regală, și tributarii, ce se înfățișară Sultanului, care nu merse mai departe, Carà-Mustafà luând expediția asupra sa, nu urmăreă același drum. Duca străbătu Țara-Românească, apăru la Brașov³, apoi Ba-natul, răsărint la Caransebeș și la Lugoj, care nu mai văzuseră Domi români: un informator a lăsat într'o cronică moldo-venească mențiunea acestei călătorii militare, pe la Solnoc până la Tisa, pentru a lua calea Budei. Numai acolo se întâlni Șerban-Vodă, care pornise mai înainte⁴. Plecat la 1-iu Maiu⁵, Duca era cu Turco-Tatarii la Viena în ziua de 15 Iunie⁶. Domnul muntean ar fi propus să se capete și îngăduinea de a se întoarce, cu atât mai mult, cu cât se auzia de întrarea Polonilor în Moldova, dar vecinul său ar fi stăruit că e a se

¹ V. și Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132 și urm. (și pentru împrejurările de politică generală).

² N. Costin, pp. 25-6. De la el va fi venit pâra că Duca nu e politicește sigur; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 134, nota 2.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 135.

⁴ Iorga, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopisișe*, III, p. 79.

⁵ N. Costin, p. 25.

⁶ *Ibid.*, p. 79.

îndeplini o datorie militară care va aduce neapărat după dânsa răsplata ei¹. La Viena nu li se dădu altă sarcină decât aceea de salahori².

Și Apaffy, pe care nu-l va fi suferit Tököly, fu oprit în cale, ceilalți îndreptându-se, împreună cu Tatarii, spre Viena.

Asupra contingentului românesc în această campanie n'aveam știri precise. Indirect se află că Șerban a trebuit să ducă supt steagurile sale rămășița dorobanților și seimenilor, câte o mie de oameni, când socoteala nu se face pe „cruci“, adică pe grupe, apoi ceva roșii de țară, o mică trupă de Nemți, în afară de ce avea calitate militară supt fiecare dintre boierii mari³. La Duca erau „călărășimea și lefecii și curteni și hânsari“, afară de ce represintari și aduceau boierii și mazilii și afară de Cazacii din Ucraina, element nou, venit la Hatmanul lor⁴.

Aceste trupe, în deosebire de cele întrebuințate în celelalte campanii în Ungaria imperială, nu avură nici o adevărată întrebuințare militară. Ce s'a atribuit lui Șerban singur, și nu lui Duca, în ce privește o orientare politică mărturisită, e numai o greșală de interpretare. Așezându-se lângă o pădurice, un *Hölzl*, al cărui nume a păstrat pe acela al Românilor, el trebuia să aibă un loc unde să se închine și astfel a pus să se ridice acea cruce, care, cu un antimis de-asupra, permitea, după datinele noastre, celebrarea liturghiei. Catolicii găsiră apoi acest semn al creștinătății și astfel se creă legenda Domnului creștin care ar fi cutezat să înfrunte urgia stăpânilor săi, scoțând, sfidător, înainte dovada simpatiilor sale⁵.

După o lungă și cu totul neașteptată rezistență, care dură două luni de vară întregi, populația însăși ajutând în luptă pe contele de Starhenberg, ajutoarele veniră în sfârșit, regele

¹ *Ibid.*

² Iorga, *l. c.*, p. 136. Ei fac poduri și aduc servicii de cărăușie; *ibid.*

³ Raportul catolic, citat, din Engel și *Mag. Istoric*, V. Cf. Otto Brunner, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683-1699*, în *Mitt. des österr. Instituts f. Geschichtsforschung*, XLIX (1930), p. 276, nota 9.

⁴ Neculce, p. 216.

⁵ V. Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 137 și urm. S'a arătat acolo forma românească la care corespunde cea latină,

Poloniei putându-se uni cu Impăratul după o bătălie în care Turcii, încurcați prin șanțuri ca altă dată la Hotin, arătară că nu pot schimba sistemul militar căruia-i datoriseră biruințele lor de odinioară. Retragerea se făcu în ordine, dar bătrânul fost Pașă de Silistra, vechiul amic al Cantacuzinilor, trebui să plătească înfrângerea cu capul său albit.

De ce sentimente era însuflețită oastea de supt steagurile muntene o arată însemnarea pe o carte de rugăciuni latină, „veche și grea“, răscumpărată de la Tatars: se înseamnă, la data de Maiu, cum „creștinătatea au bătut toată puterea turciască, și i-au gonit cu mare rușine d'acolò, luându-le și toată avuția și armele, cap oștilor tut[u]ror creștinești fiind Ioan al treilea, Craiul leșescu, din rodul Sobieștilor, și Carol, duce al Loteringhiei, ce era și camnat fiind preainnălțatului [Leopold] celui de'ntâi, Inpărat al Romanilor“¹.

Din 13.000 de oameni ai celor trei stăpânitori dumăreni², puțini lipsiră la întoarcere. Șerban își regăsi țara în liniște, dar Duca plăti păcatele sale față de boieri, Moldova revenind la starea de spirit și la decisiunile din 1673.

Se aduse la îndeplinire planul din acel an, iscălit de Ștefan-Vodă Petriceicu, dar ieșit fără îndoială dintr'un gând care, cum am spus, pare a fi fost al lui Miron Costin însuși. Fostul Domn pornise pe căpeteniile pribegilor vacanți, din categoria de boierinași, de mazili doritori de aventuri, ca Smucilă și Moțoc. Târziu în toamnă ei se aflau, nu în Bugeac, unde se vor coborî Cazacii lui Kunički, fost dregător la Bohoslav al lui Duca³, care prădase agonisita acestuia și venise pe la Soroca, stârnind pe vechii nemulțămii basarabeni, apoi și pe Codreni, în Bugeacul acesta, găsit gol de Tatars, ci la Chiperești pe Jijia, lângă Iași. De acolo ai lui Petriceicu se adresau, la începutul lui Decembre, lui Cantemir și altora din-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 141.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 95, no. 2. Autorul raportului frances crede că, dacă s'ar fi urmărit Turcii până la Belgrad, tributarii, „tiranisați“, s'ar fi unit cu creștinii. Situația prințului ardelean se apropia așa de mult de a Domnilor noștri, încât Guilletière, în cartea sa *Athènes* (1675), numește pe Rákóczy „hospodar ou prince de Transilvanie“; p. 392.

³ „Era inductar (*sic*), plus de Ene Hatmanul la Bohoslav, de spre Nipru, la graniță“; Nicolae Costin. p. 27.

tre exilați, invitându-i să vie și ei la opera cea mare a liberării: „să fărâșăm păgânul, să ni răscumpărăm pământul nostru, care dentr'însa (*sic*) ne străinaseră păgânii“¹. Adunarea dușmanilor stăpânirii turcești se făcu la Chișinău și aici se încheie o unire politică între Moldoveni și Cazaci cu totul alta decât aceea pe care o realizase în 1681 Duca, al cărui guvernator peste Nistru fugise. Se făcu un jurământ de luptă între ai lui Petriceicu și între ai Hatmanului numit de Sobieski. Viind acum asupra Bugeacului, ei reușiră să biruie pe begul de Bender, cu un tovarăș, și pe locuitorul Agăi tătăresc al Mării. Kunicki laudă vitejia pe care o dovediră pribegii moldoveni. Benderul arse, și cete creștine apărură la Cetatea-Albă². Răsunetul acestor lupte era așa de mare, încât, la sfârșitul lui Novembre, Câmpulungeni puteau scrie vecinilor lor din Bistrița: „Măria Sa cașteleanul, Voivoda Cracovschi, câte cetăți au fost pre prin Cameniți“, — altă oaste polonă, oficială — „și tot olatul, l-au fărmat. Iar Cazacii au călcatu tot Crământul și Bugiagul și au luat Tighenea, și avem nădejde pre milostivul Dumnezău să fie pre voea creștinilor, să se potegnească păgânul care ne-au călcat pre noi... De Petriceico-Vodă [veti] știți că cărțile i-au vinit pre la toate târgurile, și pre la toate satele au vinit, și avem nedejde pre Dumnezău, peste puțină vreme s'î vie și Măria Sa la Scaun“³. Dar luptele care urmară între Savin, de o parte, cu Moșoc, și, de alta, grupele de Tatars cari se întorceau plini de pradă arătară iute ce puțină soliditate puteau să aibă asemenea isprăvi⁴. Kunicki isprăvi cu hotărîrea de a nu mai lucra niciodată cu Români⁵.

Doamna Anastasia trecuse la Munteni, unde, în țara lui

¹ I. Tanoviceanu, în *Archiva* din Iași, VIII, pp. 715-6, și raportul lui Kunicki din Bender, 7 Decembre, după Lünig, la Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 28, pe lângă raportul din Hurmuzaki, IX, pp. 307-11. Alte știri, în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 236, nota 2. Foarte sigure cele din Nicolae Costin.

² Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, l. c.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1389, no. MMDXLVIII.

⁴ V. amănunțita descriere din Nicolae Costin, p. 29.

⁵ Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate*, București 1925, p. 51, nota 4. Cf. și Iorga, *Stulii și doc.*, XI, p. 141 și urm.

Șerban-Vodă, era ca acasă la dânsa. O părăsiseră toți, cu toate legăturile ce avea cu neamurile boierești. E semnificativ că, în retragerea ispravnicilor de Scaun din Iași, paza orașului o are unul din fiii lui Miron Costin, Ioan¹, care rămase până la urmă, lângă Duca. După Neculce², Miron însuși ar fi spus Domnului „să nu dea locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și a strămoșilor noștri“, ceea ce, ca o oprire de la exil, poate fi un adevăr.

Doamna se așază însă la Brăila turcească³. Pe când Petriceicu venia la Suceava, apoi la Botoșani, unde-l întâmpinara boierii⁴, Duca, știind ce neplăcută-i poate fi întâlnirea cu Șerban, venia prin Ardeal, unde alergaseră, de frica lui, Nicolae Racoviță, Toader Iordachi și Gheorghică Ciudin, frunțași boieri ai țării. Venia pe această cale, de și Apaffy-l bănuia, — și i-a și spus-o —, „*precum au umblat Duca-Vodă să fie Craiu*“⁵. În loc să meargă prin Țara-Românească, unde aștepta numai dușmănia, el se despărți deci de boierii cari, ca Gavril Costachi și Ioan Racoviță, apucară pe pasul Buzăului⁶, și intră în Moldova pe la Oituz. Se opri la moșia Doamnei Dafinei, Domneștii, în Ținutul Putnei, pe când în Iași se așeza Domnia rivalului său. Oastea pe care o adusesese din expediție neplătită, începu să se împrăstie⁷, și restul era nesigur. Un „*podghiaz*“, după sistemul căzăcesc, supt Bainschi, nepotul lui Petriceicu, putu veni deci să aresteze pe Domnul părăsit.

Cum nici Domnia lui Petriceicu, care se adresase și la

¹ Nicolae Costin, p. 27.

² P. 220.

³ Cu dânsa era și familia; fiii: Constantin, Matei și Ștefan, fetele: Ecaterina, Ileana, Sanda, Maria, Safta și Anastasia; v. Nicolae Costin, p. 33.

⁴ Hurmuzaki, IX, p. 310. „Tilgrotinum“, locul luptei, pare a fi dispărutul Tintul, pentru care v. Șt. Ciobanu, în *Rev. Ist.*, V, pp. 85-7.

⁵ Nicolae Costin, p. 28.

⁶ Conducătorul lor e un Gyrfas István, cu care aveau legături; *ibid.*

⁷ V. și Neculce, p. 219: „Oastea Ducăi-Vodă, fiind supărată, de la Sfântul Gheorghie până la Sfântul Nicolae“. Rămăseseră la el doar câțiva seimeni și Tatari lipceni, din Polonia; *ibid.*, Neculce face și socoteala acestor puțini ostași; p. 220.

Țar¹, nu mai avea siguranță după apariția Tatarilor noului și energicului Han, se începu și retragerea Domnului nou, căruia-i fu adus la mănăstirea Dragomirna Domnul de odinioară, care merse, apoi, ca prizonier al regelui, la Liov, unde avuse până atunci atâtea și atât de mari legături de afaceri. În August al anului următor, el era la Jaworow, de unde scria lui Apaffy². În Mart 1684, pe când ofițeri poloni se instalau în cetățile moldovenești, Ștefan-Vodă își încheia „a doua Domnie“, nerecunoscută, și părăsia pentru totdeauna Moldova³.

O nouă stăpânire a lui Dumitrașcu Cantacuzino căzu, după un an și trei luni, înaintea refuzului boierilor de a-i sta la îndemână⁴. Negăsindu-și prieteni, de și-i căuta cu tot felul de îmbunări, el se încredință cu totul fiului lui Iordachi Cantacuzino, căruia i se zicea curent „Toderășcu Iordachi“⁵. El nu plecă însă fără ca, de și „tiran fricos“, să fi lăsat jertfe printre aceștia: lângă un Brăiescu, Mare Jignicer, pătimi astfel și cineva pe care-l cunoaștem printr'un șir de frumoase scrisori, ca Vornic de Câmpulung, Toader, fiul lui Nacu, credinciosul boier al lui Gheorghe Ștefan; În Februar 1684 el arăta, de la Câmpulungul său, că, Turcii și Tatarii fiind învinși, „avem nedejde după Drmnădzău să-i dovedim“⁶. El muri „spânzurat de mâni“, după cumplitele exemple de la Turci⁷.

În această acțiune a lui contra boierilor el putea găsi o

¹ Silviu Dragomir, *Contribuții, l. c.*, p. 1109.

² *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, pp. 476-7. Cf. Constantin Căpitănuț, p. 207, nota 2.

³ Pentru operațiile polone în 1684 și 1685 amănunte în *Studii și doc.*, XI, p. 147 și urm.

⁴ V. știri de la Câmpulung despre intrarea lui Petriceicu în țară și „ieșirea la Galata“ a lui Dumitrașcu, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1389-90, no. MMDL. Dumitrașcu la Galați; *ibid.*, p. 1393, no. MMDLX.

⁵ Neculce, p. 228. Dar tot acesta merse apoi să-l părăscă la Constantinopol; *ibid.*, p. 229. El moare acolo, și Șerban îi aduse oasele spre îngropare la Bisericiani; *ibid.*, pp. 229-30.

⁶ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1390, no. MMDLIV. V. și *ibid.*, pp. 1391-2, no. MMDLVI. În locul lui se așează apoi la Câmpulung tot un Moldovean, Gavrilaș.

⁷ Nicolae Costin, p. 34.

îndreptățire în hotărîrea acestora de a nu-l răbda. O altă scrisoare din Câmpulung, în vara anului 1684, după ce arată vâlmășagul continuu al prădăciunilor, adaugă asupra dispoziției de spirit a boierimii: „Eșiră pre Prut trei mii de Leș pre taină, ca dor vor putia prende pre Dumitrașco-Vodă, iar Dumitrașco-Vodă au ieșit din Eși la Țuțura.. Și se știți Măriile Vostre că e covântul boerilor: cum se va clăti Vodă den Eșe, toțe se-l lase¹. De fapt, cel care-și petrecea cu „fata de rachierită“ de care vorbește cronica, Doamna fiindu-i rămasă și data aceasta la Constantinopol, prefăcuse în grosolană copie a lucrurilor unui Imperiu decăzut ceia ce fusese prin Radu Mihnea o măreață imitație a Apusului și prin Vasile-Vodă o copie a Imperiului bizantin. Merse așa de departe în această contrafacere, încât ridiculul bătrân introdusese în Moldova ca îndeplinitori ai voințelor sale *avgii*, ca „vânătorii“ Sultanului².

Serascherul Soliman, care se afla la Isaccea, războiul cu Polonia continuând, întrebă deci pe pribegi și, în puterea unor vechi legături cu modestul răzeș fălcian Constantin³, căruia i se zicea Cantemir în amintirea Suveranului tătaresc al Bugeacului, numi Domn al Moldovei pe acela care, mânat de patima vitejiei peste Nistru, fusese câțva timp ofițer polon, pentru ca să ajungă apoi în ranguri până la rostul de Mare Clucer al lui Duca-Vodă⁴. *El trebuia să participe, ca apărător, la războiul pe care-l deschise Sobieski pentru a îndeplini ceia ce fusese visul Ardeleanului Ștefan Báthory: Polonia până la Dunăre.*

Era răsplata unuia dintre aceia cari înviaseră între Moldovenii tiranizați, vechea vitejie. Monarhia nu mai prindea decât pe câțiva credincioși ai Casei lui Dabija și câțiva legați prin interese de „neguțitorul“ Duca: astfel Miron Costin și Constantin Ciobanul, Mândria moștenită de la Vasile-Vodă

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1397, no. MMDLXX.

² *Ibid.*

³ Stângacea iscălitură de boier a acestui ostaș necărturar, în Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 25.

⁴ V. Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. Iorga. După Nicolae Costin, el ar fi fost de la Tabac, în Bugeac.

se părea un lucru exagerat și ridicul. Așa când Neculce spune că Duca „se ispitia să fie Craiu în Țara Ungurească și un fecior a lui în Țara Moldovei Domn și alt fecior Domn în Țara Muntenească și ginere-său“ — Ștefan-Vodă — „Hatman în Ucraina: el își ținea lucrul prea sus. Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui ca un Craiu ținea“¹. Și cronicarul știe bine de unde-și luase Duca modelul: „Când ieșia afară în norod, tot posomorât căuta, ca să ieie oamenii de frică, că el apucase învățătură de la Vasile-Vodă, fiind Cămăraș Mare la Vasile-Vodă“². Când Dumitrașcu Cantacuzino încercă aceleași metode, el ridică toată țara împotriva lui, și de aceia, la plecare, i se făcu un alaiu ca acel pe care Vornicul Lupu, viitorul Vasile-Vodă, i-l pregătise lui Alexandru Iliș. Pe când, în înțelegere cu Turcul care aducea fermanul de mazilie, el „arăta fantasie de ziceau surlele și trâmbițele și băteau dobele... noroadele tot îl suduiau și-l hatcăiau și aruncau cu pietre și cu lemne după dânu“³. Un boier de a doua treaptă, Toader Fliondor Armașul, își bătea joc în chipul cel mai crud de Grecii lui Vodă³.

Mijloacele de asprime crudă nu mai erau în stare să asigure ascultarea. Un individualism setos de aventuri prindea tot mai mult spiritele. În curând fiecare dintre emigrați venia din locul unde se ascunsese și-și căuta isprăvi și pradă unde nemeria, o stare de anarhie întinzându-se asupra țării întregi, iar vitejii îndreptățindu-se prin riscul ce luau asupra lor, pentru orice încercare a lor. Vechiul tovarăș Cantemir va trebui să caute deci, în același timp când ajută pe Turci contra Polonilor lui Jablonowski une ori și, de obicei, contra „rohmistrilor“ și „horunjilor“ din cetăți, să aducă la liniște pe aceia cu cari odioasă vânase și el norocul supt un steag străin de aventură.

Alături de vitejii pe cari-i găsim de acum înainte pretu-

1 P. 222.

2 *Ibid.* Iși cănia barba ca și Vasile: „pe atâta se cunoștea că nu avea acățare minte sau frica lui Dumnezeu“.

3 Neculce, pp. 228-9. Neculce-și aduce aminte cu acest prilej de cazul precedent din Moldova și de pășaniile Grecilor la Munteni. El este și contra sistemelor lui Vasile, ca acela de a împovăra pe boieri cu datorii: „Așa sânt de bune boierile în țara Moldovei, de la Vasile-Vodă încoace“; *ibid.*, p. 230.

tindenți și ale căror isprăvi vor trebui urmărite, se creia prin neizbânda definitivă a Domnilor de la Poloni, în locul cărora Sobieski pare că s'a gândit îndată să așeze o francă guvernare străină, contra ideii căreia s'a ridicat însă țara¹, și *un partid polon al emigrației*, care nu exista mai înainte, Polonii fiind adese ori criticați pentru anume defecte de temperament. Cu Petriceicu, pe care nu-l chemară cu toții și pe care unii îl și combătuseră, din credință pentru Duca-Vodă, erau nu numai boierinași bătaioși, ca Savel Zmucilă, căruia i se zicea în bațjocură și Smucicâne, ori Ciudin, tovarășii de odinioară ai lui Cantemir contra Tatarilor, ci și boieri de calitate ai lui Miron Costin, care era acum Mare Logofăt, a lui Ilie Drăguleșcul, pe care l-am mai întâlnit, a lui Apostol Catargiu, care fusese de curând lăsat ca ostateg în străinătate de Duca².

Anul 1685 se isprăvi pentru Moldoveni cu o țară fundamental prădată. „Podghiazurile“ o străbăteau întregă, mai ales în partea dintre Siretiu și munte: „Dea la tărugu de la Piiatră în sus“, scrie Toader Nacu, „au lăsat [Leșii] numai pământul. Craiul au dat voe oștilor cea ervedză pe margine să tot pradă în țară“³. Și același corespondent va adăugi, în primăvara anului 1686: „Nu știm de atâția ai cea este plugul, dea răul păgănilor și a ceor nevoi destule“⁴.

Fată de stările de lucruri din Moldova, Țara-Românească, unde Șerban strângea lângă dânsul cât mai mulți pribegi moldoveni, ca Buhuș și Costăcheștii⁵, putea fi considerată ca fericită. Va fi mândru și de schimbarea din Moldova pe care și el o adusese contra Cantacuzinului dușman, crescut în mediul constantinopolitan ca un „geambaș de cai de la Farnar, din Țarigrad“⁶, Cantemir îi promisese a se mântui de

¹ V. Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.*, X, p. 287 și urm.

² Neculce, p. 224. La Munteni rămânea numai Buhuș, apărătorul lui Duca în ultimele zile. El muri la Rușii-de-Vede; *ibid.*, p. 225. V. și Meteș, l. c.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pl. 1399, no. MMDLXXXVI.

⁴ *Ibid.*, p. 1401, no. MMDLXXXI.

⁵ Neculce, p. 224.

⁶ *Ibid.*, p. 225.

Rusetesți, dușmanii Domnului muntean¹. Căci, spune aceiași mărturie, întemeiată, a lui Neculce, căruia, înrudit cu Toma și Iordachi Cantacuzino, nu-i erau ascunse gândurile celor mari ai vremii sale, „*gândul și gătitura lui Șerban-Vodă era să fie el Impărat în Țarigrad*”².

În urmărirea acestui gând, cum de atâta putea să fie vorba pentru moment, el asistă întâiu într’o stare de prudentă rezervă față de neconținutele cuceriri care dădeau Casei împărătești a Habsburgilor moștenirea vechilor regi ai Ungariei. Nu încercă vre-o acțiune nici când Sobieski, fără să aibă însă o înțelegere cu aceia pe cari-i ajutasese la 1683 să despresoare Viena, se hotărî să ieie în stăpânire Moldova, care nu era cuprinsă numai ea, ci până și Ardealul, în marile lui planuri de viitor³.

Biruitoarea lui Cară-Mustafâ visa, în vara lui 1684, primind soli români din ambele țări, de ur drum drept de la Hotin până la gurile Dunării; din Țara-Românească ar veni ducele de Lotaringia, care cucerise tocmai cetatea Vâcz și mersese la asediul Budei, unde nu va reuși. Se vorbea, în această mare pornire optimistă, de luarea Constantinopolei cu o flotă venețiană ce s’ar înfățișa la Salonic⁴. Și Venețienii ajungeau să știe că „*Valahii, și ei creștini schismatici, cari se laudă că-și trag originea din Italia și de aceia până astăzi vorbesc (de și stricat) limba italiană, ar putea face, dacă ar avea ajutorul creștinilor, ca unii cari au cei mai buni cai din Europa și din Asia, nu puține întreprinderi contra dușmanului comun, cum s’a văzut bine în trecut*”, și „*cu acești Valahi sânt și Bogdanii, Moldovenii, cari se întind până la Marea Neagră, lăfându-se de la Dunăre la Nistru*”⁵. Dar până în toamnă nu se făcu nimic.

¹ Aceștia erau rude după mamă cu Domnul muntean; *ibid.*, p. 227.

² *Ibid.*, p. 277. Totuși un sol al lui Șerban la Cantemir în Iași e pomenit; Constantin Căpitanul, p. 209. Pentru stărunchile contra lui Dumitrașcu-Vodă pe atunci; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1405, no. MMDXCI.

³ Pentru expediție, după mai multe izvoare polone (Dupont, Zaluski), Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 237-8.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 150.

⁵ *Ibid.*, p. 150, nota 3. Cf. Zaborovschi, *o. c.*, p. 58 și urm. (cu foarte multe știri mărunte și zvonuri simple).

1 In această vară a anului 1684 o samă de boieri chemară pe Poloni în țară. Ei cereau întâiu păstrarea noei religii de care nu înțelegeau să se despartă pentru a cădea în catolicismul polon, și cereau apoi privilegiile „boierilor, curtenilor, hânsarilor, darabanilor și a tuturor celor cu moșie“. Vecinii fugiți peste graniță se vor restitui. Și, dacă lucrurile ar merge rău, se va acorda un adăpost celor ce s'ar primejdi după încheierea păcii¹.

Știrile de la Câmpulung anunță, în August 1686, apariția regelui la Prut: „Craiul Ieșescu au venit în țară până la un tîrg ce să chemă Ștefănești... Iară alt Domnu nu au pus“; adauge Toader Armașul, vornic în acest punct de observație, dar acuma fugit, de „tălhari“, la Dorna, care se aștepta la o nouă Domnie de la Poloni a lui Ștefan Petriceicu, acuma părăsit cu totul, lăsat să mucezească în vre-un colț de Polonie². La Ștefănești găsim pe eroul polon în ziua de 9 August³. Oastea regală, cu totul nepregătită pentru o campanie în ținuturi pustii, adesea cercetate de secetă, mergea spre Bugeac, înoind, în dauna prestigiului șefului ei, expediția zgomotoasă, cruntă, dar fără rezultat, a lui Korecki și a pribegilor. La 16 Septembrie, într'o scrisoare către un mare demnitar ardelean, Teleky, regele recunoștea greșeala sa; pretutindeni deșertul ars de soare, „cenușă și cărbuni“. De nicăiri nu răsăria vre-un dușman, Tatar sau Turc. Polonii mură literalmente de foame în acest ținut de stepă arsă⁴.

Intrarea aceasta în Moldova nu se făcu fără negociații pe care le resumă, se pare, Dimitrie Cantemir, în presintarea vieții părintelui său⁵. I s'ar fi amintit Domnului prezența lui în rândurile ostașilor poloni, i s'ar fi făgăduit că, dacă el primește pe rege ca prieten, își unește oștile cu dânsul

¹ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 151-2, no. LXXVIII.

² Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1304, no. MMDXC.

³ Nu e vorba de Iași, cu toată vechea echivalență între „Ștefanovetia“ și capitala Moldovei. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 238 și nota 1. Am văzut că scrisoarea lui Toader Armașul fixează distanța între cele două localități.

⁴ Arătarea izvoarelor, *ibid.*, nota 2.

⁵ Un raport citat de d. Zaborovschi arată că de la Roma se recomanda păstrarea ca membru al regatului (alături de Polonia și Lituania), a Moldovei, căreia i s'ar fi adaus Ucraina.

și se pornește contra Constantinopolului (!), va fi recunoscut ca Domn ereditar al țării, dar și ca membru al Consiliului și al Dietei regatului, roștul lui rămânând altfel neschimbat¹. Răspunsul ar fi fost că, de și are sentimentele convenite pentru creștini, îl reține grija fiului ce este la Poartă și pregătirile mari ce se fac de serascher și de Tataři, gata să prade din nou, sălbatec, Moldova. Numai succese militare importante ale regelui, *care mai ales ar trebui să curățe Bugacul*, ar face pe bătrânul Domn să-și jertfească și fiul. Altfel, va aprovisiona în secret pe rege, fără a se uni cu oștile lui².

Atunci Sobieski, care nu mai avea la îndemână pe Petriceicu, ar fi intrat în negociații cu Miron Costin, de curând întors în țară, unde fiii lui fură așezați în slujbe, iar una din fete măritată de Domn, și cu fratele lui, Velișcu, care, găsit în țară de noul stăpânitor, fusese, de la început, așezat ca Hatman, demnitate pe care o păstră, de și se luaseră măsuri de supraveghere. Se încercă și o răscoală a ostașilor. De fapt, în primăvara anului următor regele primia scrisori cifrate de la „Mironașco“, care cerea să fie scos de la Câmpulung fulgarul Alexandru Davidel, acuma un Davidenko³, și să se fortifice de Poloni, cu ajutorul Moldovenilor chiar, Suceava, Neamțul, Romanul, Bacăul și Iașul, pentru ca, Moldova fiind cucerită, ea să se poată apăra⁴. Și, totuși, Miron Costin consimți să primească, de la Domn, pentru a stârpi hoții, starostea de Putna⁵.

Constantin-Vodă se retrase ca boierii și oastea în Moldova-de-jos, deocamdată la Iepureni. Aici el se feri să iea o hotărâre fără să întrebe pe boieri dacă să meargă la Turci sau să aștepte pe Poloni. În numele unui întreg partid, Gavriliță Costachi, fostul pribeag la Șerban, și Constantin Ciobanul se rostiră pentru ultima alternativă⁶. Domnul dădu voie oricui să meargă la Sobieski, dar el crezu că numai

¹ După un raport în Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 163, Cantemir ar fi fost acela care ar fi cerut trei diplome: pentru asigurarea sa, a clerului și a țării.

² D. Cantemir, *l. c.*, pp. 42-3.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, la acest an.

⁴ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 156-7, no. LXXXI.

⁵ Nicolae Costin.

⁶ După Nicolae Costin ar fi fost și ideia unei direcții spre Focșani.

prin legătura cu Turcii va putea să împiedece prădarea țării. Il urmară toți afară de câțiva boierinași doritori de aventură și unii oșlași cari voiau lupte¹.

Două săptămâni Ioan al III-lea, cruciatul polon, le petrecu în Iași, unde „bencheturile“ Domnului deprins a-și trăi larg viața au rămas în amintirea oamenilor. Fiul lui Vodă-Cantemir ni-a păstrat și cântecul prin care el își râdea de „fuga“ Domnului Moldovei:

Constantine, fugi bine,

Nici ai casă,

Nici ai masă,

Nice dragă jupăneasă,

la care bătrânul răspunse arătând că soție nu mai are de mult, dar gazdă bună pentru regalul său oaspete tot s'a priceput să fie. Și el adăugi și sfaturi care, din nenorocire pentru armata polonă, nu fură ținute în samă.

La plecare, după ce Iașul arsesese din negligența soldaților poloni². Sobieski luă cu sine pe Mitropolitul Dosoftei, care crezu că trebuie să ducă și racla de argint cu oasele apărătorului Sucevei, Sfântul Ioan cel Nou. Mergând cu ele la Żolkiew, „Jolcfa“ Moldovenilor, el începe o tristă viață de deșărare, tânjind în zădar de patria pentru totdeauna pierdută³.

A doua zi după acest adevărat desastru militar al creștinilor de la Răsărit, cari crezuseră că ar putea să ajungă până la Șerban Cantacuzino, ajutându-l să destăineze raiaua

¹ Dimitrie Cantemir amestecă aici incidentul încercării, din îndemnul lui Velișcu Costin, de a arunca pe Domn în Prut; *l. c.*, p. 45.

² V., pentru întrebarea, încă în discuție, dacă Iașul a fost aprins de Poloni sau din ordinul lui Cantemir, Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, *l. c.* Un raport din Viena spune însă cu toată lămurirea: „l'insolenza de soldati accese il fuoco nelli tetti delle chiese greche, nelle quali erano ricovrati gli abitanti et il meglio delli torto haveri, e, perchè si vedeva difficoltà di preservare quella città e castello, si retirò il presidio e monitioni, per essere quel popolo di fede incerta“. (Unul din Viena: „ja er [der König]... hette vil mehre von den Seinigen die Statt Jassi einäscheren lassen“; Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 169-70.

³ Multe amănunte, cu dovezi documentare, în Iorga, *ibid.*, p. 161 și urm. Cf. Chowanec, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj 1931.

dunăreană¹, Imperialii, stăpâni pe cea mai mare parte din Ungaria, se adresau lui Șerban însuși, măgulindu-i marile speranțe.

El continuase legăturile sale cu opoziția din Ardeal². Totuși izbutise, împotriva hotărârii de a nu se mai recurge la un for străin³, să impuie, la 1682, slăbului Apaffy ca Mitropolit ardelean pe un Grec din Lacedemona, de sigur recomandat de Patriarhul Dosoftei. Acest Ioasaf Acachie fu ales la Sighișoara de un mare sobor cu caracter calvin și întărit de dietă, dar el trecu munții pentru a se face recunoscut⁴. Un sobor muntean „alegea și hotăra“ pe Mitropolitul ardelean ca și cum nu s'ar fi petrecut nimic înainte⁵. Nu Ioasaf însuși, care n'avea astfel de gânduri culturale românești, ci șeful protopopilor dușmani ai lui Sava, Ioan din Vinți, închina, în 1687, o culegere de predici la îngropare, luate de sigur dintr'o lucrare ungurească și, mândru de înoirea tiparului, acest reprezentant al „taturor protopopilor și cu tot săborul Rumânilor din Ardeal“, intitulă poetic *Sicriul de aur* acest dar literar făcut lui Apaffy la douăzeci și trei de ani de domnie⁶. Ca formă, e un produs curat ardelenesc, și aceeași prefață cere a se scusa unele cuvinte locale, „pentru că Rumânii nu grăim toți într'un chip“, fără a trage concluzia lui Simion Ștefan că tocmai de aceia trebuie alese cuvintele de întrebuințare generală.

Se urmă, apoi, cu o „Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare“ (1685), în care firește nu e nimic privitor la dogmă⁷. Data aceasta, închinarea e către Apaffy al II-lea, care-și va serba în Blaj căsătoria cu o fiică de nemeș, și acestui nenorocit tânăr, nerespctat și fără niciun viitor, i se spune

¹ I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, București 1914, p. 168. *Și planuri asupra Ardealului*; *ibid.*

² V. și Ștefan Meș, *Șerban-Vcdă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal*, Vălenii-de-Munte 1915.

³ Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 257-63; Mangra, *Sava Brancovici*, p. 93 și urm.

⁴ Alexici, în *Revista teologică*, X, p. 80; *Rev. Ist.*, II, pp. 80-5; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XX, p. 223; *Condica Sfântă*, no. xvii.

⁵ V. și Iorga, *Ist. bis.*, I, pp. 374-5.

⁶ Bianu și Hodoș, *I. c.*, p. 269 și urm. Tiparul e făcut în unghiul calvinesc, la Sebeșul Săsesc.

⁷ *Ibid.*, pp. 275-6, no. 82.

„Craiu iară din Craiu“, ca asociat la stăpânire, fiind „Craiu ales“. În numele unei Biserici rămasă câțva timp fără păstor adevărat, republică de protopopi, vorbește tot Ioan din Vinți, „fericăciune poftind tuturor cetitorilor acelora carii s'au ales pre Dumnezeu partea lor“. E în ceva mai mult de o sută de pagini un manual al bunelor purtări în toate împrejurările vieții, probabil după un original unguresc.

„Popa Ioan“ își va isprăvi lucrul de tipar, cu care se mândria așa de mult, prin traducerea din slavonă, operă modestă, a cărții de rugăciuni sau „Ciasloveț“ din Bălgrad, 1687, întinsă lucrare, de altfel, cuprinzând două sute patru foi. Data aceasta însă protopopul protopopilor are un stăpân, și acest Mitropolit „al Belgradului, și al Vadului, și al Maramureșului, și al Silvașului“, ales în 1687 și sfințit în țara lui Șerban-Vodă poartă numele de Varlaam, care amintește doi capi de Biserică de dincoace, cărturari cu merite. Cu gând bun, Ioan din Vinți se îndreaptă spre cei „mulți cari cu dor merg la beserecă, ca să auză și să iea ceva mângăiere sufletească, iar, neînțelegând, măhniți să întoarnă acasă“. Pomenind și pe Apaffy, el nu lipsește să sublinieze că situația noului Mitropolit e datorită „voii și porânței“ Craiului și „sfatului a tot săborul“¹. Nimic care să amintească legătura cu Țara-Românească, spre care niciodată nu privise acest dârz cleric separatist cu apucături revoluționare.

Ce mai apărură la Alba-Iulia cât stătu încă în Scaunul bucureștean Șerban Cantacuzino e o mică adunare de rugăciuni pentru vecernie și utrenie, dând „rânduiala diaconstvelor și a văzglașenilor“, lucrare după vechea tradiție, apărută sub scutul lui Varlaam, fără pomenirea aceluia care înainte de dânsul hotărâse toate².

În tot acest timp însă acela care, ca și Duca-Vodă odată, ar fi voit să fie el „Craiu“ în acest Ardeal supus unei mici nobilimi pe atât de arogante, pe cât de decăzute, ca avere și ca valoare politică, avea alte griji.

Trebuise o hotărâre în ce privia acel războiu unguresc, în care, pe când Polonii se imobilisau la Camenița sau mer-

¹ *Ibid.*, pp. 279-80, no. 84.

² *Ibid.*, p. 280, no. 85.

geau să se dogorească până la moarte în Bugeac, Habsburgii căpătau cele mai neașteptate și mai uimătoare victorii, cu armate greu alcătuite, supt comanda unor șefi împrumutați din Germania, ca ducele de Bavaria și marchisul de Baden, din Franța, cu ducele de Lorena, cu un Caprara, Caraffa, așteptând pe un Eugeniu de Savoia din Italia supusă Austrieilor, ca un Veterani și, pe urmă, un Marsigli. Capitala vechii Ungarii, Buda, era reluată, la 2 Septembrie 1686, și la 1687, în anul chiar când „popa” din Vinți și Vlădica Varlaam puneau numele de Apaffy, pentru tată și pentru fiu, pe frontispiciile lucrărilor lor tipografice, trupele ducelui de Lorena, pătrundeau în Ardeal, unde se căpătase actul de cesiune, la moarte, din partea Craiului fără putere și fără prestigiu. Mihai Apaffy va merge la Viena și va su-pune Impăratului, care făcu din fiul său în vârstă de abia nouă ani, Iosif, un rege ales al Ungariei și capătă de la Ardelean ca feudă pe viață, și pentru fiul său după dânsul, țara pe care acesta o avea prin alegerea Statelor și mai ales prin sprijinul atot puternic al Turcilor, cari, cu câteva luni în urmă, îl întâriseră solemn cu ceremonii mari, acordându-i și succesiunea fiului¹. Intors de acolo, ducele francez, dușman al regelui Franciei și străns legat de principalul inamic al acestuia, va răsbuna, în August, înfrângerea de la Mohács pe însuși locul teribilei catastrofe. Noul Vizir Soliman, creatorul lui Vodă Cantemir, trebui să se retragă în grabă, Imperialii luând Essekul și, supt generalul Dünewald, supuindu-și cu Petrovaradinul, Valpó și Possega, ceia ce cronicarul muntean numește „toată Slovenimea”, adecă Sclavonia².

Neconținut Șerban avu grija Moldovei. Combătuse pe ruda sa țarigrădeană, un vechiu dușman, pe care izbuti să-l distrugă, primia la dânsul pe pribegi, între cari și Constantin Cantemir, cărora li zicea „frate” și, prezicându-li Domnia, li-o și prepara.

El văzu cum fostul său ocrotit a ajuns Domn și cum ostășul ce fusese totdeauna se pricepe să taie calea podghiazurilor care neconținut tâlhăriau prin țară. În 1686 el câștiga o biruință în toată forma, în tovărășie cu serascherul și Hanul,

¹ O notează, destul de pe larg, Constantin Căpitanul, pp. 208-9.

² *Ibid.*, pp. 209-10.

la Boian, contra unei adevărate trupe de expediție cu trei generali. Dimitrie Cantemir va putea scrie de victoria a „700“ de Moldoveni, peste „7.000“ de Poloni¹.

Șerban fusese chemat să iea parte la această campanie, dar acela „căruia îi era scârbă și de mirosul turcesc“, își zăbovi sosirea. Veni târziu la Iași, unde-l întâmpină, la Cetașuia, al doilea fiu al noului Constantin-Vodă, acel Dimitrie, botezat de Dumitrașcu Cantacuzino, care era să fie unul din scriitorii cei mai harnici și mai bine cunoscuți din întreaga Europă contemporană. Fiul de răzeș, pe care Cantacuzinul cu velenități imperiale îl trata de viitor ginere, cum se învoiseră de mult părinții, putu să anunțe Domnului muntean că biruința a și fost câștigată în acea margene bucovineană². De aceia Muntenii nici nu merseră mai departe, ci după trei zile tabăra de la Aron-Vodă se și ridică pentru întors, fără ca măcar Șerban să se fi presintat înaintea generalismului otoman³.

De altfel, în fond, credința biruitorului nu fusese mai mare, Cantemir recomandase Polonilor să-și caute de Cămenita lor și, oricum, să aștepte ei pe Turci la Nistru în loc să se infunde în Moldova, unde nu-i așteaptă hrana, ci ținuturi care vor fi pustiite de Tătari, în afară de faptul că se va putea produce o creștere a puterii turcești prin trupele de la Silistra și din alte părți peste Dunăre. La Boian el sfătuisese pe Poloni să se retragă. Dar, atacat violent de Cazaci, fusese nevoit a da lupta care-i fu spre cinste.

Situația grea a celui care-și avea la Poartă ca ostatec fiul cel mare, Antioh, cu numele luat din legenda lui Alexandru-cel-Mare, nu fu înțeleasă însă de Poloni, cari-și închipuiau că se poate repeta contra unui astfel de om, vechiu ostaș priceput, ceea ce făcuse prin Bainschi contra lui Duca-Vodă, care-și trăia în captivitate ultimele zile de moșneag bolnav și singuratec. Incercarea unei „raite“ conduse de Zaharowski în ziua de Sfântul Gheorghe a anului 1687 nu izbuti. Domnul lăsă pe năvălitori să intre în Iași și să se dea la petreceri prin cârciumi, pentru ca apoi să fie năpădiți și dis-

¹ V. Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski asupra campaniei polone la 1686*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII.

² Dimitrie Cantemir, o. c.

³ *Ibid.*

truși sau prinși, cele mai grele pedepse atingând numai pe Moldovenii întovărășiți cu dâșii¹.

În aceste împrejurări și înainte de ultimele mari succese, Șerban trimisese la Împăratul pe călugărul italian Del Monte², cu o scrisoare către Împărat, oferind a se da fățiș de partea lui (16 April 1687)³. El oferia prin acesta alianța sa cu creștinii, al căror spor creștea neconținut. Răspunsul zăbovi. Leopold trimise Domnului Țării-Românești, la 1-iu Septembrie, îndată după lupta de la Mohács, pe clericul frances Antide Dunod⁴.

Aceasta cere însă urmărirea de la început a unei asemenea politici.

Era aici un plan care pleca de la o concepție dacică a Bisericii romane, cum o întâlnim, în 1682 încă, la cardinalul Buonvisi⁵. Îndată după retragerea Turcilor de la Viena, vechiul client al lui Șerban, Csáky, trimis la Varșovia, trebuia să vorbească și Domnului munlean, invitându-l să ajute cauza creștină: i se răspunse că pentru aceasta trebuie ajutor de oaste și bani⁶. La 1684 Mitropolitul Dosoftei anunța că Șerban a făcut să se ucidă Turcii cari veniseră pentru tribut și că e gata a trece de partea creștinilor⁷. Se știa că el e rudă cu Patriarhul Dionisie și se credea că ar putea înelti prin acesta o răscoală a întregii creștinătăți răsăritene⁸.

Austriecii se gândiseră că, odată ce vechea Ungarie învia supt dâșii, admiși de Statele ungare, Țara-Românzască ar

¹ *Ibid.*

² *Mon. Comit. Trans.*, la acest an; Iorga, *Cronicile muntene*, pp. 127-9.

³ Hurmuzaki, V, n-le cxxx-i.

⁴ Iorga, *Gen. Cant.*, pp. 214-6.

⁵ V. Brunner, *l. c.*, pp. 277-8 (misiunea lui Csáky și la 1684); Zaborovschi, *o. c.*, p. 17; I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj 1933.

⁶ Zaborovschi, *o. c.*, p. 44, nota 4. Cf. și *ibid.*, p. 57 și urm. Era vorba și de restituirea lui Petriceicu; *l. c.* Relații ale lui Csáky cu acesta; *ibid.*, p. 51, nota 4.

⁷ Silviu Dragomir, *Contribuții*, *l. c.*, p. 1202.

⁸ Zaborovschi, *o. c.*, p. 58 și nota 1.

trebui, pur și simplu, adausă la acest regat¹. Ardealul și-l rezervase Csáky, îl aveau cei doi Apaffy și-l spera Tököly: era, de sigur, prea de vreme pentru manifestarea unor astfel de intenții cu privire la provincia vecină².

Atunci, în Februar 1685, se trimete din Viena în aceste părți Iesuitul frances Antide Dunod³: el aducea lui Apaffy și lui Șerban proiectul unei alianțe perpetue cu supuși de o potrivă față de regele habsburgic al Ungariei, cele două provincii autonome ale lui Leopold I-ii vor fi de acum înainte cu același regim economic și financiar, ele se vor ajuta militar; se recomanda și unirea celor două dinastii prin legături de familie⁴. Nu cunoaștem răspunsul precis, în acel moment chiar, al lui Apaffy, dar în April Dunod știa condițiile Domnului muntean: dacă Imperialii ieau Timișoara și-i dau 10.000 de oameni, el li se alătură cu 50.000 de oameni și merge drept la Tarigrad⁵. Până la atingerea unor scopuri așa de înalte și de grele, Șerban propune lui Apaffy:

¹ *Ibid.*, nota 3.

² V. recomandațiile lui Buonvisi, cu privire la amândouă aceste țări; *ibid.*, p. 58. — Prin această cruciată Ardealul a ajuns să fie cunoscut foarte bine în Apus. In expunerea sa de la 1689, Vanel zugrăvește Sibîiul cu ziduri și șanțuri, cu locuitori „generoși și plini de politeță față de străini“, cu bogatele împrejurimi și ocnă de sare: „Cette ville est bâtie dans une plaine marécageuse qui n'est commandée d'aucune hauteur. Ses murailles sont fort épaisses et flanquées de gros bastions: ses fosses, qui sont remplies d'eau vive et fort profonde, lui fournissent du poisson suffisamment; les bastions publics et particuliers y sont fort bien entendus. Les habitans ont la plupart l'abord assez facile et sont genereux et civils aux étrangers... La campagne des environs est très fertile et particulièrement du côté de Silsbourg, village qui est à cinq milles, où il y a des salines qui aportent un grand revenu au prince“; o. c., IV, pp. 63-4. Intr-un studiu din *Mém. de l'Acad. des sciences morales et politique*, XXXI, despre nunciul Buonvisi și „cruciata de la Buda“ se arată că Buonvisi a trebuit să refuze lui Sobieski Țara-Românească; p. 264. — V. și Fraknói, XI, *Inceze papa és Magyarorszáq*, Budapesta 1886.

³ Duldner, în *Arch. des Vereins für Sieb. Landeskunde*, XXVII, XXX (1896, 1901).

⁴ *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XIV, p. 5 și urm.

⁵ *Ibid.*, XVII, pp. 331-2. Cf. Brunner, *l. c.*, pp. 280-1 și Memoariile generalului Antonio Caraffa, în biografia acestuia de G. B. Vico, *Opere*, ed. Giuseppe Ferrari, Napoli 1859, vol. IV, Adaus, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIX, 24.

*prin Barbu Mănescu și Vintilă Corbeanu, un tratat, care se va încheie la 1-iulie Iunie*¹.

Față de neputința până atunci și a Imperialilor și a Polonilor, față de capacitatea Turcilor de a rezista, Șerban se desface de Csáky. El cere la nevoie un adăpost ardelean. Cei doi vecini vor căuta să se apere în bună înțelegere și contra planurilor turcești și *contra celor creștine*. Cum, în același moment, Șerban așează pe Cantemir în Moldova, el se putea sprijini și pe acesta.

Biruința de la Essek și luarea Granului de către ostașii Habsburgului trebuiau să schimbe răpede aceste raporturi. Apaffy, după îndemnul dietei ardelenice, încheie cu Imperialii, prin Dunod, la 27 Novembre, în Ibașfalău, o convenție prin care li promite bani și provizii². El spera să poată păstra un Ardeal de vasalitate și să-l transmită și fiului său³.

În 1686, anul campaniei nenorocite a lui Sobieski în Moldova, Austriei trimite pe Csáky, prin Polonia, la Șerban, pentru a-i propune o *legătură în care el ar fi privit ca aliat nu ca supus*⁴. Data aceasta, trimesul ungar al Împăratului nu fu primit personal de Domnul muntean⁵. El reveni cu alte propuneri⁶, puțin înaintea tratatului secret din 28 Iunie al lui Apaffy cu Împăratul care capătă dreptul de a ocupa numai militar Ardealul. Prințul ardelean amintise în zădar vecinului său îndatoririle tratatului din Făgăraș⁷.

Când, la sfârșitul acestui an, Buda căzu, când generalul Veterani apărură dincoace de Tisa, la Seghedin, și Balcanicii începură să se miște, când Caraffa cerea să se atace Oradea, care s'ar putea lua ușor, deschizând calea Ardealului, pe

¹ Engel, *Gesch. der Wallachey*. Cf. Brunner, *l. c.*, p. 282.

² *Mon. Hung. Hist.*, XIV, p. 313.

³ Cf., după Gooss, în *Oesterreichs Staatsverträge*, Zaborovschi, *o. c.*, p. 77. Cf. Vico, și Iorga, *l. c.*

⁴ După Fraknói, *Relationes Buonvisi*, în *Monum. Vaticana Hungariae*, seria a 2-a, II, 1886, Zaborovschi, pp. 80-1, 92-3. Cf. Brunner, *l. c.*, pp. 283-5.

⁵ *Ibid.*, p. 81.

⁶ *Ibid.*, p. 82.

⁷ *Ibid.*, *o. c.*, nota 6. Cf. Vico, *l. c.* (resumat în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, 1937). Acolo amănunte pentru așezarea Imperialilor în Ardeal.

⁸ Hurmuzaki, V, p. 139, no. cxxx. I se cereau garanții la instrucțiunile par redactate de Constanțin Stolnicul.

când alții preferau acea lovitură la Timișoara, la ideea căreia se raliè generalul napoletan, pentru care Șerban era căpetenia nesigură și desprețuită a unei țări prădate, expuse Tata-rilor, fără cetăți și fără oaste decât 6.000 de oameni buni doar ca o cavalerie ușoară¹, se crezu că discuțiile cu Șerban-Vodă, care salutașe pe Caraffa, venit în Ardeal, ca suprem comandant acolo și în Ungaria, trebuie reluate, ajungând la o precizare.

Ar părea că inițiativa pleca de la Domnul muntean, că scrisoarea lui din 16 April 1687 asigură pe Impărat de bune intenții, dar instrucțiile solului ce trimete lămuresc că e vorba numai de răspunsul la propunerile ce le făcuse Viena, cu asigurări de „sigură protecție și ajutor“, și ar scusa că numai distanța și existența în cale a cetăților turcești împiedecaseră concursul promis. Pentru ca din partea sa, să se declare fațăș și să colaboreze militar repetă, și el, că trebuie să se ia Timișoara și chiar Belgradul, nu mai puțin și Orșova, de Imperiali. Ardealul să fie asigurat pentru a putea servi ca loc de retragere, căci țara ceialaltă e deschisă Turcilor și Tatarilor, — o recunoaște și el, — Moldova e stoarsă de multe prădăciuni, iar ce-i dorește lui Ardeleanul, așa să-i ajute Dumnezeu aceluia! Cu Balcanicii, cărora, ca Patriarhului ecumenic, Șerban li era presintat ca un general imperial de ofensivă peste Dunăre², n'a avut, de frica Turcilor, nicio legătură, dar e sigur că ei s'ar răscula. După aceste declarații pline de prudență se adăugia totuși speranța că Turcii, lipsiți de bani și de oști alese, vor trebui să iasă din Europa.

Am văzut că abia în toamnă Impăratul răspundea, prin Dunod, ofertelor lui Șerban, îndreptându-l spre ducele de Lotaringia, care era menit să termine cât mai iute formalitățile pentru luarea în stăpânire a Ardealului³. Tot odată i se dădeau Domnului muntean pline puteri ca să trateze cu creștinii răsăriteni⁴. Spre sfârșitul anului 1687 (4 Decembrie), episcopul de Nicopol, Anton Stephani, merge la Viena

¹ Vico, o. c.

² Radonić, *Прилози*, în „Sbornicul“ de la Neoplanta, I. 1909. pp. 37-8.

³ Vico, l. c.; *Gen Cant.*, pp. 214-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 216-8. Cf. Zaborovschi, o. c., p. 109 și urm. Alte știri, bogate, și după inedit, în Brunner, l. c., pp. 288-90.

cu instrucții mai precise¹. Era întovărășit și de câțiva boieri².

Negocierile urmară, și astfel, în Februar 1688, se ajungea la acea stabilire de condiții care se doria de mult la București.

Dar în ultimul timp Șerban făcuse încercări și la Moscova³, căutând să se integreze oarecum în marea ligă creștină. Din nou un călugăr de la Athos, Isaia, din mănăstirea Sfântului Pavel, pe care Dimitrie Cantemir îl arată ca unchiu al Serascherului Soliman Ainegi⁴, legat și de Scaunul sârbesc din Peć, fu însărcinat cu negociația⁵. El arată că „Sfânta Biserică a Răsăritului se clatină“ în părțile lor, care se cer ajutate. Se făcu obișnuita cerere a unor oști care să meargă în Bugaeac pentru izgonirea Tatarilor, prima condiție pentru ca Domnii români să se poată mișca, lucrând alături de ceilalți creștini. Corăbii muscălești ar fi să apară pe Dunăre. În aceste condiții s'ar putea ridica în arme și creștinii de dincolo de Dunăre, în număr de 300.000 (!), cari nu vor să ajute pe Imperialii austrieți, de altă lege⁶, cum și el, Șerban, ar voi mai bine legătura cu *Impăratul pravoslavnic*. Se făgădui însă din partea tinerilor Țari Ioan și Petru că se vor ataca Tatarii ceilalți, din Crimeia. Dar, în deosebire de politica lui Alexie, care admitea ca Domnii români să fie reținuți în legături cu Polonia, acum i se cerea lui Șerban *să nu se lege de nicio altă Putere creștină. Nu mai e vorba de o închinare, și, de alminterea, ea nici nu fusese oferită*. În loc de un ajutor din mila creștinească, se ceru Domnului muntean, privit ca „Voevod și Gospodar“ al țării sale, să înainteze și el cu oastea sa spre Nipru. Pe urmă, cu trupele unite s'ar merge contra „Bialogradensilor“ Cetății-Albe⁷. Firește că n'a putut fi

¹ Hurmuzaki, V, pp. 142-3, no. cxxxiv; Cf. și Vico, *l. c.* V. Brunner, *l. c.*, p. 290.

² Zaborovschi, *o. c.*, pp. 115-6. Și o scrisoare de informații de la Constantin Stolnicul; *ibid.*, p. 123, nota 1.

³ V. și Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 1118 și urm. Cf. Brunner, *l. c.*, pp. 291-3.

⁴ *O. c.*, pp. 49-50.

⁵ Din partea lor, Țarii trimet pe boierul Tomîn; Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 1124.

⁶ Totuși cei din Belgrad se cereau liberați de Germani; Vico, *l. c.*

⁷ Răspunsul, venit după moartea lui Șerban, la 28 Decembre 1688,

vorba, cum asigura mai târziu învățatul fost Domn al Moldovei, de așezarea lui Șerban ca Impărat în acel Țarigrad pe care Muscalii îl revendicau pentru dânșii¹.

Se făcu și o încercare pe lângă bătrânul Cantemir, dar el aduse înainte cunoscutele argumente care-l împiedecau de a lua o asemenea hotărâre, grea de urmărit². În curând influența Rusetestilor, vechi dușmani ai lui Cantacuzino, la Curtea Moldovei prefăcu bunele relații de odinioară într'o hotărâită dușmănie. Șerban ceru să i se predea unul din ei, Iordachi, ca fiindu-i dator, dar puternicul boier putu să se salveze la Constantinopol³. Prietenii turci ai lui Cantemir i-ar fi promis Țara-Românească, dacă și-ar putea prinde vecinul.

după *Polne sobranii zakonov*, Mitilineu, o. c., p. 71; D. A. și D. C. Sturdza, o. c., pp. 12-14, no. 6.

¹ L. c. Cf. și Del Chiaro, ed. citată. Cf. C. Giurescu și Dobrescu, *Doc. și regeste privitoare la C. Brâncoveanu*, 1907, p. 14, no. 32, p. 19, no. 40.

² D. Cantemir, l. c., pp. 50-1.

³ *Ibid.* și Nicolae Costin.

CAPITOLUL II.

Cartea românească pentru toți Români și istoria lor

Dar în curând se va termina printr'o lovitură a soartei, pe care de sigur n'o ajutașe nimeni, o Domnie așa de ambițioasă și de plină de zgomot, — cum vom vedea, în acea toamnă din 1688 —, ca a lui Șerban, când, pentru prima oară, Imperialii, stăpâni de mult pe Belgrad, intrari în Țara-Românească, supț comanda unui general italian, Veterani, din Urbino, patria lui Rafael. In acel moment, un grup de cărturari stăteau să mântuie un mare monument al literaturii românești, acea Biblie complectă, apărută numai în zilele noului Domn, Constantin Brâncoveanu, dar care pe dreptate păstrează — de și s'a măgulit acesta, adăugindu-se că s'a făcut „cu îndemnarea“ lui, și s'a spus, fără potrivire, și care e legitimarea acestei stăpâniri: „nepot de soră al Măriei Sale, carele, după prestăvirea acestui mai sus pomenit Domn, putearnicul Dumnezău den alegerea a toatei Țării-Românești pre dumnealui l-au coronat cu Domniia și stăpânirea a toată țara Ungrovlahiei“ (și versurile la stemă, de Radu Greceanu logofătul, s'au păstrat tot pentru Șerban) —, numele de „Biblia lui Șerban-Vodă“¹.

Rostul ei deplin se va putea lămuri numai după ce se va face comparația atentă între forma ei și aceea a lucrării, se pare și ea completă, pe care o făcuse Nicolae Milescu și din care un exemplar, firește manuscript, a fost presintat, acum vre-o patruzeci de ani, de un negustor d cărți grec, lui I. Bianu, cu care nu s'a înțeles din preț. Și, pe lângă această comparație, vor trebui să se facă și altele cu tot restul tradiției manuscripte, întru cât o cunoaștem. Ar fi o lucrare de simplă răbdare, care a zăbovit, de sigur, prea mult.

¹ Stema lui și rămâne; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 282.

Prefața cuprinde numai lămuririle pe care, în mândria și exclusivismul lor, le-au crezut de nevoie îndreptătorii, — căci cred că de o îndreptare, mai mult decât de o adevărată traducere nouă, poate să fie vorba. Aceasta de și titlul acestei „Biblia adevărată dumnezeiască Scriptură“, zice că opera e „tăl-măcică după limba eliniască, spre înțelegerea limbii rumânești“.

Am crede că, de și se dă numele lui Șerban, adevăratul autor este și acuma acela care a fost în rândul întâiu directorul, ca să zicem așa, al mării întreprinderi, Constantin Stolnicul Cantacuzino. În adevăr stilul lui e acela, sigur, cu largi perioade, în care se înfățișează frumoasele pagini, în care se întâlnesc italianisme, cum e „necunoscându-și“, „cărbune“, care nu are a face cu obișnuitul cărbune, ci e piatra miraculoasă a evului mediu, „carbuncului“. Odată scapă forma: „limba românească“. „Cereasca filosofie“, de care se vorbește, arată a fi în legătură cu studiile filosofice de la Padova, și se face apel la mărturia „filosofilor Elinilor“.

Se arată acolo ca principal verificator al textului grecesc un prelat, d' curând încetat din viață, Gherman de Nisa, arhieru *in partibus infidelium*, care-și avea reședința la București, împreună cu atâția alții în situația sa. Constantin Stolnicul și tânărul Radu din Greci, Greceanu, pe atunci al doilea logofăt, un coboritor, poate, prin mamă, din Mihai Viteazul, sânt cuprinși, și cu unii clerici, credem, în modesta formulă: „ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință“. Greul lucrului a căzut asupra Logofătului Radu și asupra încă unui colaborator de căpetenie, celalt Greceanu, care, prin înrudire cu neamul lui Șerban Cantacuzino, purta numele de Șerban și era tot al doilea Logofăt; ei țin s'o și afirmă într'o notă finală: „cu nevoința și îndireptarea celor ce s'au întâmplat dascalii și mai mult deslușindu-se pre limbă rumânească de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale, Șarban biv 2 Logofet și brat ego Radul Log.“¹.

¹ L. c., p. 291. Pentru tipar se răpise atelierului grecesc din Cetățuia vechiul tipograf Mitrofan, care iscălește „episcop de Huși“ și va fi fost în acest moment, ca ucenic și complice politic al mitropolitului Dosoftei, și el un pribeag; *ibid.*

Se mărturisește întrebuițarea „altor izvoade vechi“, fără a voi să precizeze: ele au fost „alăturate“ cu textul grec al Septanților. Se declară că a trebuit să se lupte cu „strimțarea limbii românești“. Pentru ca autenticitatea traducerii să fie desăvârșită, s'a cerut voie de la Biserica Mare a Constantinopolului.

A doua prefață, îndreptată către Șerban, e a lui Dosoftei de Ierusalim, cu care, ca și cu nepotul și urmașul lui, Hrisant Notara, Domnul a fost în cele mai strânse legături. Aici ideile și forma sânt cu totul deosebite. Marele prelat grec trage către Grecii săi pe acela care se îndreptăția oricând în titlul său solemn cu coborîrea după mamă din neamul dinastic al Basarabilor. Se face istoria, bine întemeiată, a neamului cantacuzinesc, arătându-se și meritele literare ale Împăratului Ioan Cantacuzino. Se descopere un Dimitrie Cantacuzino care, la 1453, prin influența sa pe lângă Mohammed al II-lea, a împiedecat dărâmarea bisericilor. Nu se uită „bunătatea“ lui Constantin Postelnicul, fără a face vre-o alusie la mucenicia lui. Alături, îi era impus a vorbi și de neamul băsărăbesc, folosind și pe Chalkokondylas, — de și aici am putea bănuî și convorbiri cu Stolnicul, care-și pregătia mereu lucrarea de istorie a neamului, de care va fi vorba mai târziu, cu tot ce merită o astfel de întreprindere, și este pe urmă o discuție istorică privitoare la Domnii români, care nu putea să intereseze pe un prelat străin.

Trebuie subliniată tare și *tentativa ingenioasă de a descoperi Români în neamurile de pe malurile Mării Negre căroro Sfântul Ioan Hrisostomul, Patriarh de Constantinopol exilat, li-a putut vorbi în această vreme a îndepărtării sale*: „creștinat-au Sfântul Zlataust pre Rumâni, pre care și lăcuitoii Nistrului îi numesc leatopisișele ceale beserecești, învățând pre unii dentr'înșii carte elinească și cu aceia au învățat pre ceialalți“¹. Alături, nu e uitat pentru o operă asămănătoare și Ulfila, pus, cum trebuie, pe vremea lui Valentinian². E interesant, iarăși, că nu se uită nici Constantin Șerban, care

¹ L. c., p. 290.

² *Ibid.* Urmează o citație din Strabon, în care s'a strecurat la tipar numele „Rumânilor“ în loc de al Romanilor.

poate că era în acel moment încă viu, și atunci lui îi revenia Scaunul lui Neagoe, care e însă scăpat din vedere. A prezenta pe Șerban Cantacuzino ca un „curățitoriu de tiranii patriei“, a-i lăuda rolul politic îndreptat contra Grecilor nu e de sigur tot ce poate fi mai potrivit cu Grecul și grecisantul care e Dosoftei, întemeietor, din gelosie pentru tiparul românesc din Moldova, al tipografiei sale elinești. Nu se vor uita nici acele legături cu Biserica din Constantinopol, care totuși la un moment dat a supus blăstămului, cum se va vedea, memoria poruncitorului protector.

Aceiași întrebare privește și altă parte din această atât de bogată și interesantă scrisoare a lui Dosoftei. Din ea aflăm că *tipăritura Noului Testament de către Șerban n'a fost numai o operă literară, ci că s'a impus preoților a se folosi de dânsa în biserici*: „Scriptura cea nouă, răsipită fiind, după izvodul cel vechiu și cu nevoie aflată a să citi de preoții cei de țară, la rânduiala tipicului elinesc, spre lesnetire o ai tomit“. Și tot așa cu Vechea Scriptură: „tâlmăcindu-o pre limba românească aiave a să citi o ai făcut“¹, — de și nu vedem și tipăritura aceasta. Și este, contra celor mai statornice tradiții ale ortodoxiei bizantine, și explicația: „De vreme ce, după politiceștile legi, nu să cade omului grec a nu ști legile Grecilor, cu cât era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezeu, care iaste Sfânta Scriptură... Cu glas striin grăind lor Dumnezeu, nu asculta', iară acum Sfânta Scriptură prin nevoința Măriei Tale să citeaște și cunoscută să face și la mari și la mici“.

În sfârșit e oare spiritul Patriarhului ierosolimitan atunci când *lauda cea mai mare a lui Șerban e că a dăruit Scriptura la toți Români*, „cele den casă ai (*sic*) Besearicii noroade“ fiind „Rumâni, Moldoveanii și Ugro-Vlahii“, supt care nume, neobișnuit, se înțeleg Ardelenii. A vorbi de „limba cea de moșie a locului“ nu se potrivește cu buze atât de străine. Se impune deci admiterea unei colaborații a lui Constantin Cantacuzino cu acela care ținea, iscăbind românește:

¹ *Ibid.*, p. 289.

„Dositheu“ ca să se osebească de Dosoftei al nostru. Traducerea scrisorii de învățatul boier purtat prin străinătatea Renașterii apusene e cu atât mai admisibilă, cu cât el a prefăcut din grecește și testamentul unui prieten de copilărie, Dona Pepano¹.

Cam în acest moment istoric cad și lucrările de căpetenie ale lui Miron Costin: două în limba polonă, una în proză, către Marele Comis al Coroanei, alta, în versuri, către Ioan al III-lea Sobieski însuși și, puțin înainte, o cânticică românească despre întemeierea neamului românesc.

Toate pornite mai ales, după călătoria în Ardeal, din cunoașterea operei, de cuprins mic, dar bogat, a celui Toppeltinus din Mediaș, care arată atâta înțelegere pentru rasa, limba și originile Românilor² și din dorința de a răspinge ideea din adausul la Ureche că Românii vin din hoții Romei, expulsați departe (poate în legătură cu exilul lui Ovidiu), *ideie care se întâmpină încă din vremea când, supt Vasile Lupu, călătorul Borchgrave străbătea Moldova*³.

Cele d'întăiu, redactate în exil, — poemul are data: Daszow 1683, iar povestirea polonă poate fi așezată între 1676 și 1683⁴, — au un scop politic: sânt memorii către conducătorii Poloniei, de fapt către regele însuși, pentru a-i lumina în vederea reunirii, pe care Miron Costin o doria, a țării sale, *ca organism autonom*, la regatul vecin. Aceste lucrări trebuie puse alături de cele făcute pentru Ruși, tot în vederea unei asemenea alipiri, la începutul secolului al XVIII-lea, de Dimitrie Cantemir și, în a doua jumătate a lui, de Mihail Cantacuzino⁵.

¹ V. capitolul respectiv din *Operele lui Constantin Stolnicul Cantacuzino*.

² P. 70 și urm. — Pentru un tratat de retorică închinat de Miron Costin lui Antonie-Vodă Roset (1676), v. T. Holban, în *Rev. Ist.*, 1935, pp. 213-6.

³ V. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.* pe 1936, p. 160.

⁴ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 247. Discuții cu dd. Minea și Băjenaru, în *Rev. Ist.*, XII, 1920, pp. 9-12; XIII, pp. 55-61. Cf. Zotta, *ibid.*, pp. 260.

⁵ Prefața la opera polonă în proză spune: „socot ca o deosebită

În opusculul polon, scris în prosă în momentul când Miron Costin putea nădăjdui că țările românești nu se vor mai întoarce supt Turci¹, se arată lipsa unei lucrări asemănătoare, pomenindu-se doar Ureche, cu arătarea împrumuturilor din Bielski, și se citează ca îndreptători doar Dion, Viața lui Traian, într'un loc, și „Dion și istoricii grecești“, cunoscuți doar prin Xifilin, prelucătorul bizantin sau, indirect, prin cârticica latină a Sasului din Medias, pe care Miron l-a și tradus².

Valoarea istorică a operei lui Miron de sigur slabă. Prin confuzie cu dublul sens al cuvântului de „Scit“ la scriitorii Renașterii, Dacia devin Tatars, din chiar „Marea Tatarie“. Colonizarea romană e exact presintată însă, și boierul moldovean își aduce aminte că a văzut podul cuceritorului roman „în Ținutul Jiului“ — de fapt al Mehedinților —, „între Cladova și Diu“, ceia ce trimete la călătoria armată supt Istrate-Vodă, în 1662. El vede în niște *domini* puși de Traian originea Domnilor noștri. Apasă asupra păstrării numelui de Români la toți urmașii colonizării ancestrale (dar întrebuițează forma „Rumâni“). Din astfel de călătorii militare cunoaște și elementul românesc din Maramurăș și cel din Țara Oltului, așa încât *la el sentimentul de unitate românească derivă din experiență, și nu din lectură*, cum va fi cazul la Constantin Stolnicul Cantacuzino. Își închipuie că Traian a trecut în Asia pe la Don, printre Tatarsii Hanului, el însuși supus Romei.

Ca motivele care arată trecerea Sultanilor, tot așa un „șanț“ roman, Troianul, înseamnă linia acestei expediții și, definind pe acesta, se notează și cor-spunzătorul la Munteni. Se caută originea cetăților Moldovei, regretând lipsa de știri la Ureche.

În ce privește ceia ce e pentru dânsul al doilea descălecat,

fericire a mea că o parte a cronicii mele despre țara Moldovei, *înainte de a ieși lu lumină (nim iescze na swiat), în Moldova* — era vorba de o tipărire? —, „vi ajunge în mâinile unui bărbat atât de mare“, etc.; I. Bogdan, *Cron. inedite*, pp. 153 și 178. Cf. și: „fie că poporul moldovenesc va ceti mai întâiu cronica mea“.

¹ Ed. cit., p. 187.

² V. P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935.

titlul de „herțeg“ pentru Făgăraș devine o misterioasă localitate și problema întemeierii Statelor se presintă cu o primă retragere în Ardeal, pomenindu-se pentru viitorii Moldoveni Gurghiul și Ciucul, anume elemente trecând și în Dobrogea, — totul de pe urma năvălirii lui Attila. Șase ani de „pustiū“ aduc și „stricarea limbii“.

Se urmează cu povestea regelui ungar Ladislau, care se coboară până la Siretiu, al cărui nume ar veni de la mulțămirea ce a produs-o cuceritorului vederea largii ape; dușmanii sânt Tatarii. Nu lipsește observația că numele de râuri sânt, astfel, în general recente. Cum se întemeiază acum țările care vor dura, un paragraf se ocupă cu numele lor.

Legenda lui Dragoș e admisă întreagă, adăugindu-se, pentru bour, și „dovada“ numelui de Boureni. Dar Miron cunoaște și bourul din stema Sighetului și numele german de Molda pentru Vltava Cehilor. „Câmpii lui Dragoș“ de fapt: „Câmpul“, se întrebuițează cu inteligență pentru întregirea capitolului.

Dar istoria Muntenilor îi e așa de puțin cunoscută, încât pe Radu Șerban-Vodă, biruitor nu numai asupra Turcilor, ci și asupra Hanului, îl pune alături cu Ștefan-cel-Mare, ale cărui victorii și asupra Polonilor sânt prevăzute, de politeță, cu explicația: „pe moldovenește“, adică prin metodele simple ale Moldovenilor. Nu se uită nici existența, în Polonia, a bătrânului Constantin Șerban. Pentru corbul din stema munteană se presintă legenda cu inelul a Corvinilor, pe care o aflăm și într'o încercare de istorie a țării din secolul al XVIII-lea¹. Nu se uită Polonii rămași de pe vremea lui Simion Movilă și a lui Matei Basarab, și se întind explicații naive asupra Muntenilor negri la față și asupra lui Negru-Vodă al lor, răspingându-se, cu sentiment frățesc, motivarea prin doicele țigance.

Se revine la istoria Moldovei pentru a se aminti cu mândrie aspirațiile Domnilor ei asupra „Maramurășului, Ciucului și Gurghiului“ și stăpânirea lui Petru Rareș în acea regiune

¹ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 55. Acolo e citat „un Miron Logofăt Mare a acei țări“. S'a scris după și poate chiar Constantin Mavrocordat. Se pomeneste marfa de Lipsca și Graz, ceea ce trimete la a doua jumătate a secolului.

săcuiască a Ciucului. E și o notă despre legăturile bisericesti cu Ohrida și, începând de la Radu Mihnea, crede el, cu Bizanțul.

Potrivit cu scopul ce se urmărește, se insistă asupra vechii stăpâniri moldovenești în Bugeac și a eforturilor făcute pentru a relua acest Ținut. Expunerea geografică, în care se cuprind, în margene, și părțile muntenești, se întinde și asupra apelor și orașelor. *E, de fapt, întâia geografie românească.*

Poema polonă, a doua operă, a fost lăudată pentru puritatea unui stil pe care Miron Costin, care semnează „Logofăt Mare al Țării Moldovei“, îl socoate inferior din lunga neobișnuință.

Problema elementului ruman din Nord, strict delimitat, se rezolvă poetic prin povestea prisăcarului Iațco, care, cu Rușii din Sniatyn, face Ițcanii și apoi Suceava. Și se recurge la o așezare de Unguri pentru a explica numele acestui oraș, care ar veni de la cuvântul unguresc pentru „cojocar“. Origini slave se descopăr pentru râurile Moldova și Bistrița. „Câmpii lui Dragoș“, legați de noțiunea Câmpulungului, sânt puși la originea Domniei. Se încearcă și o cronologie pentru începutul ambelor țări. Din istoria mai nouă se desface Alexandru-cel-Bun, „măreț ca un rege“. Mai departe se trimete la istoricii poloni, oboseala pribeagului tăind dorința de a cânta a poetului, al cărui prim gând nu se putea opri acolo, de și se vorbea despre o carte a începuturilor.

Din punctul de vedere literar, lucrarea e remarcabilă prin caracterul proaspăt al amintirilor clasice, prin virgiliana frumuseță a comparațiilor. Descrierile țării, făcute cu iubire, sânt tot așa de vioaie ca și înfățișarea acțiunilor militare. Se iscodeste povestea prisăcii lui moș Iațco, și se reproduce acea legendă a iubirii dintre fața cea frumoasă și „Domnul Ardealului“, de unde se naște Negru-Vodă descălecătorul. Sașilor li se recunoaște, cu ale lor cărciumi, întemeierea orașelor. În cuvinte de mândrie se glorifică bogăția pământului românesc.

Acest boier are simțire, mândrie pentru țărani. Măcar cei din Țara-de-jos nu sânt neliberi, ci arcași și călărași, proprietari pe pământ și chiar de Țigani.

Cartea are și un scop politic. A vorbi, pe baza actelor, de Cetatea-Albă moldovenească, împreună cu toți acei *campi bialogrodenses*, înseamnă a îndemna pe Sobieski la cucerirea Bugeacului, și Miron Costin se întreabă chiar cine va învia acele vremuri. El deploră pierderea acestui Ținut și se teme că Galații și Hotinul, unde s'au strecurat vameșii turci, vor avea aceiași soartă.

Lucrarea merită toată atenția. Cercul de vedere e mai larg: se face filologie latină, greacă și slavonă. Se discută și schimbarea numelor romane cu cele slave¹. Se caută o formulă de veche limbă românească în episodul lui Iațco, găsindu-se „bun om“, se indică existența în mănăstiri a Analelor slavone, — pe care le știe deci, — se citează documente interne, la care recurgea și mitropolitul Dosoftei, se pune temeiul pe tradiția orală, se așează Eustatie înaintea de Ureche și nu se vorbește de compilatorii acestuia. Se invocă izvoare pe care scriitorul le-a cunoscut în parte direct, și de sigur că-i erau familiari Cromer și Piasecki.

Cunoștința de istorie universală îi permit să spuie că la Adrianopol a fost prima capitală europeană a Otomanilor. Nu lipsește nici simțul istoriei bizantine.

Dar mai ales e interesantă introducerea istoriei țării vecine, în a cărei cunoștință Moldoveanul va fi fost introdus de Constantin Stolnicul Cantacuzino, în acei ani când, cum o spune el însuși, acest învățat boier trăia ca pribeag în Moldova, la rudele soției. Pentru acest alt capitol de trecut românesc se acceptă tradiția lui Radu Negru, care vine de la Olt, *intocmai ca în compilația lui Stoica Lividescu*. Și aici e coborîrea în Făgăraș (cu interpretarea lui „herțeg“ ca Hațeg). Miron îi vede pe „Basarabi“ stăpânind malul stâng al Dunării și în părțile de jos și având influență și în Bulgaria.

Mai mult: se dă aceeași atenție Ardealului, arătând că tot Români se zic și locuitorii de acolo, al căror număr covârșește. Dar se admite colonizarea romană complectă numai pentru țările rămase libere, admitând, după Toppeltin, că Dacii trăiesc încă în Sași. Nu numai în Maramurăș, dar și în

¹ Cântul III.

Gurghiul și Ciucul, cunoscute lui, vede el primele formații românești acolo¹.

De Făgărașeni și mai ales de Maramurașeni se vorbește în cunoștință de cauză și cu cele mai mari laude. „Insuși Maramurașul și țara Făgărașului cuprind astăzi atâția Români ca și cum niciodată n'ar fi fost o emigrație; ei vorbesc limba românească cea mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană“. Mai ales Maramurașenii, cari păstrează încă privilegiul de a nu fi „podani“, ci, ca niște oameni volnici, până în acest ceas nu slujesc nimănui și, *având cetatea Husului*, slujesc la războiu în călărirea regală, oșbindu-se prin vitejie“.

Banațul e pomenit și el, și se subliniază superioritatea Românilor față de Sârbi.

În forma românească definitivă², după „urzeala“ de la început, înainte de războiul turco-polon, după redactarea de care vorbește expunerea în prosă polonă, cartea despre „descălecatul țării Moldovii d'întăiu și a neamului moldovenesc“, e clădită, firește, și ea pe ideea acelei unități românești cuprinzând și „Țara Muntenească“ și pe „Români din țările ungurești“, „că tot un neam sânt și odată descălecați“³. Numai

¹ Vorbește, din aceeași experiență, de Oituz și Trotuș („Towaz“), cu semnele de năvăliri tătărești

² Pe care și d. P. P. Panaitescu, prin argumente hotărâtoare, o așează după 1683 și chiar după 1686 (*Influența polonă*, l. c., p. 251). Cf. observațiile mele din *Rev. Ist.*, I, p. 8 și urm.

³ Pentru vrâsta autorului, vezi, în Prefață: „iată și până la această vrâstă“. „Cumplitे vremi“ se pot considera și cele, cu țara împărțită între Domnie, Poloni și Tatari, supt Vodă-Cantemir. Dar mai ales (se citează Quint-Curtiu, Eutropiu, Pliniu, cari n'au fost consultați direct, Geografiile nouă și „Istoria de patru Monarhii“, adecă Sleidanus), bibliografia e mai bogală, cuprinzând și pe Bonfini, ideile mai limpezi. Dacii nu mai sânt Sciți, Tatari, cari au venit pe urmă (cap. III). Miron Costin descoperă resturi de ale lor la Teștebani, în acele „sate hănești“ pe care Neculce le arăta numai pe vremea lui Cantemir. Observ că aceia ce se spune despre sistemul de luptă al Polonilor și Muscalilor se potrivește doar cu situația după 1683, că precisiunea pentru cetatea Crăciuna trimete la vremea când autorul era staroste la Putna. Vederea podului lui Traian e presintată mai pe larg. Se aduc înainte inscripții de la Tiglina, ca și ale lui Despot și Ieremja-Vodă la

„Coșovlahii“, cari nu se vedeau în Moldova, îi par altfel de coloni.

Și aici informația e adesea naivă: Homer e un „filosof“, Plutarh a scris doar viața lui Filip al Macedoniei și a lui Alexandru-cel-Mare, Tit Liviu e „Titus Luchius“, Ovidiu un „dascal“, de și în „stihuri“, Dioclețian e, lângă Neron, înainte de Traian, și Lituaniii sânt Romani fugiți de supt Neron sau mai de mult, Danesii și Suedesii fiind un fel de Unguri. Despre trecutul clasic avea, cum reiese din scrisorile lui, altfel de siguranțe acel „Panaiotachi târzimanul“, adecă Nikusios, cu care Miron arată că discuta. Cu totul altfel va vorbi, după studiile sale în Apus, Constantin Stolnicul Cantacuzino. Raportul lui Ureche cu adnotatorii nu-i e clar Moldoveanului, și de aceea lângă respectabilul nume al lui Evstratie Logofătul e acela al totuși seriosului Simion Dascălul și numele, de puțină samă, al unui necunoscut călugăr Misail, dând răspunderea invinuirilor ce li se aduc asupra lui Nicolae Buhuș. De fapt călugărul poate să fi fost un simplu continuator al cărui scris s'a pierdut. S'a arătat că „Leahul Zamoschie“, pe care, iarăși, îl atacă Miron, nu e decât Szamosközy, găsit la Toppeltinus¹.

Dar ceia ce face valoarea opusculului e, pe lângă o formă mult mai încheșată a frasei, calda iubire față de nația sa, pe care caută a o lămuri și înălța prin înfățișarea glorioaselor origini, de la aceia cari sânt la el „Romani“, — iar „Râmleni“, după obicei, numai ca explicație. Unele cuvinte italiene, genoveze, franceze ar dovedi cunoașterea și a acestor limbi, deci o îndreptare apuseană mai largă decât numai prin latina învățată într'o mică școală de provincie polonă. I se pare că moravurile Românilor sânt aidoma ca ale Italianilor moderni, aducându-se acea mărturie de „episcop italian“ care nu poate fi a lui Bandini, ci mai curând a lui Vito Piluzio². În limba sa

Suceava, banul, aflat la Roman, al lui Ion-Vodă cel Cumplit: îl pomenia și în povestirea polonă. Solia prin Maramurăș la Sobieski ca rege nu poate fi pusă în legătură decât cu aceeași vreme a lui Cantemir (sau, cel mai curând, a lui Duca în a treia Domnie), și din această epocă poate fi și trecerea Niprului lângă Chiev (cap. IV).

¹ De acolo și „Cavație“, Kovácsöczy.

² V. Papu Ilarian, *Tesaur*, I, pp. 105-6.

moldovenească, Miron Costin află și cuvinte latine și cuvinte italiene.

Prin digresiile despre Italia, făcându-se socoteala drumului de la Belgradul pe care-l cunoaște, până la Veneția, despre frumoasa țară care „iaste acmū Scaunul și cuibul a toate dăscăliile și învățăturile“, pomenind anume Padova, cunoscută prin Constantin Cantacuzino sau prin Grecii veniți ca „iatrofilosofi“ de acolo, ori prin paginile despre vechea Romă, apoi prin asemănări între pretorienii Romei și ieniceri, se caută a se câștiga interesul unor cetitori cari erau boieri cu puțină pregătire¹.

Comparația cu formele polone ar dovedi că și în această redacțiune lucrarea nu era privită ca întreagă și multele reviniri, expunerea încalcită arată că ea nu căpătase forma definitivă. Cum despre Cuțovlahi sau „Chromovlahi“, cu un cuvânt slav, se spune mai mult în povestirea în prosă polonă, arătându-se și existența unei „Romanii“ a lor, trebuie admis că unele părți n'au fost ținute în curent, pe când altele au suferit adăugiri însemnate. Mai îngustă e și presintarea elementelor latine ale limbii.

Înainte de pacea de la Carlovăț și probabil chiar înainte ocupării Ardealului de Imperiali, învățatul boier, cu orizont apusean, care era Stolnicul Constantin Cantacuzino, îndemnat fără îndoială de lucrarea lui Ureche², pe care o pomenește, — și Marsili-și aduce aminte că i s'a arătat de Stolnic manuscriptul³ —, dar știind numai, din acele discuții

¹ V., în genere, și I. Minea, *Cercetări istorice*, V-VII, pp. 356-7. Pentru o listă a dogilor venețieni, Aron Densusianu, în *Revista critico-literară*, IV, p. 306; *Rev. Ist.*, III, pp. 23-4.

² V. în *Istorie*, *ibid.*, p. 129: „Cetesc în leatopisețul moldovenesc, carele, fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era Comis Mare, om de cinste și de socotință“. „Am pus de l-au și prescris și l-am adus aici, ca să se afle și în țară“. Era o formă adăugită de Simion dascălul („cum și unul ce l-au prescris acel leatopiseț, mărturisește“, p. 130). Se vede că în manuscript nu se pomenia numele lui Simion. Sânt în citație și deosebiri de text importante (astfel „Născut“ pentru „Crăciun“. Așa și întoarcerea regelui Ladislav „de lăsatul secului“). Că Stolnicul recunoaște pe adăugitor, o dovedește pasagiul: „cel ce au scris acel leatopisiț (însă nu zic de Ureche)“; p. 136.

³ P. 47.

de la Iași, la care Miron Costin arată că lua parte și eruditul dragoman Panaioti Nikusios și misionarul catolic Vito Piluzio¹, ba poate și cunoscând pe Nicolae Milescu, pentru Goții din Crimeia² —, și preocupările lui Miron Costin, se hotără să dea o largă istorie a întregului neam românesc, aproape în momentul când Vornicul moldovean reunia în poemul polon istoria amândoror Domnilor și puneă alături pe Românii ardeleni, menționând, cum am văzut, în altă lucrare, și pe frații din Pind.

Cel d'întăiu îndemn către cercetarea problemelor în legătură cu tot acest trecut nu-i veni însă din afară, de la acel prieten, al țării sale, generalul Marsili, care pregătia întinsa și frumoasa-i lucrare despre „Danubiul panonico-misic“. Căci în răspunsurile date acestuia se spune că el lucrează din greu la „analele“ țării sale, lucrare care nu e încă sfârșită³. *Deci începutul acestor preocupări e din Moldova.*

Găsim în aceste răspunsuri, care ni s'au păstrat, nu odată aceleași idei ca ale lui Miron Costin: astfel când se vorbește de „Romani“ refugiați, după evacuarea Daciei, în Maramurăș și „Ardeal“⁴. Ca și Miron, Cantacuzino începe prin a se sprijini pe Toppeltinus⁵, tradus de scriitorul moldovean⁶, și pe Bonfini. Afară de aceasta se vede întrebuintarea cronicii lui Ludescu pentru Negru-Vodă, dar fără ipotesa Basarabilor olteni, care-i putea măguli descendența după mamă. Ca și acolo, descălecătorul vine pe apa Dâmboviței, și se arată coborîrea la Câmpulung și la Argeș. De altfel, la acesta se referă Stolnicul când citează „analele Valahiei“⁷. Nu odată acest izvor e arătat insuficient, dar și în el se constată lipsa oricărei urme de stăpânire tătărească anterioară Domniei⁸.

¹ Se citează cu laude și episcopul polon al Bacăului, Dluszki; *Opere*, ed. Iorga, p. 49.

² V. *Istoria. ibid.*, p. 106.

³ Questo che Vostra Signoria Illustrissima desidera, vi vol del tempo e fatica grande, quale pro posse io fò in valacco, per piu dilucidare gli annali di questa provincia, ma non è per hora finita; p. 44. Arată la Mircea I-iu cunoștința cronicilor bizantine; p. 51.

⁴ *Ibid.*, p. 41.

⁵ V. P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935, 188 ș. a. m. d. până la alegerea lui Brâncoveanu.

⁶ Pp. 44-5.

⁷ P. 42

⁸ P. 44.

Istoria Moldovei e destul de bine cunoscută ca să fie îndreptat Marsili în ce privește caracterul așezării Tatarilor în Bugeac¹ și ca să se descopere urmașii trăind în Polonia ai lui Moise Movilă².

Încă de atunci, căutându-se o legătură cu Hațegul și locul nașterii lui Ioan Hunyadi, se afirmă că în tot Ardealul e „un mare număr de Români“³. Scriitorul muntean îi arată prigonii de „Scito-Unguri“, dar păstrându-și legea și chiar nobilimea, care, îmbrățișând calvinismul principilor străini, ajunge la și mai mari rosturi. Nu se uită rolul ardelean al lui Mihai Viteazul și peirea lui din invidia lui Basta.

Concepția națională, general românească, domină, de și Cantacuzinului îi place să spuie că nobilimea, în care cuprinde și Paleologi⁴. Craiovești, Rudeni, e de origine străină, greacă sau „bulgărească“, — (Basarabii fiind, după el, urmașii vechilor „crai“ ai Bulgariei medievale⁵. Ceilalți, Buzești, Calomfirești, Fărcășani, sânt numai viteji nobilați. Dar cel cu strămoși împărătești la Bizanț nu uită să însemne că descinde și din boierii Mărgineni și face den vechiul Drăghici tovarășul de coborâre din munt⁶ al lui Radu Negru⁶.

¹ Ii știe și în Crimeia (p. 52), de unde a venit negociatorul de pace din vremea lui Mihai Viteazul. Se notează unul și în Moldova. Unul, turcit, Murad-Şah, e în serviciul lui Brâncoveanu; p. 52. Autorul se oprește, în lista Domnilor, mai larg asupra rudelor: Radu Şerban, Şerban, nepotul lui de fiică; pp. 45-6.

² P. 43.

³ P. 58.

⁴ P. 53. Dar așa-zisul Iacob Paleologul, Olympiadareios (v. Legrand, *Bibl. hell.*, IV (1906), p. 326 și urm.; Iosif Svatek, *Ein griechischer Abenteuerer*; *Estia*, 1881), era de fapt un Paliotto, frate cu cardinalul Gavril Paliotto. Fiu al unui Simion sau Teodor, ginere al lui Martin Kuther. După doi ani la Cluj, merge în Polonia, unde tipărește *De magistratu politico*. E închis la Roma. Fost Dominican, e decapitat și ars. Fusese prieten cu Miloş-Vodă. Voise a merge la Constantinopol cu capuchehaiaua Moldovei și se doria dragoman; la București stătuse un an. V. și D. P. Petrokokkinos, *Χιανὰ χρονικά* VI, Atena 1926.

⁵ El declară că în „țara sârbească“ înțelege și pe Bulgari și pe Bosniaci „și pe toți cei de acest fel, cari se trag din Sloveni“; p. 162.

⁶ Pp. 54-6. În *Istorie*, *ibid.*, pp. 137-8, se afirmă că sânt și boieri vișd din Sârbi, din Arbănași, din Frânci chiar, alții dintr'alte

Supunerea față de Turci o definește Stolnicul în marginile înguste ale realității, arătând că țara și-a păstrat legea și autonomia și că nu odată a cutezat să se opue tiraniei otomane¹. Dar, la lista Domnilor moldoveni, Ștefan căpătă laudele ce i se cuvin².

Cum e pomenit ca Domn muntean întâia oară Constantin Duca, aceste notițe redactate în italienește sânt anterioare anului 1695.

În această primă manifestare a ideilor sale, ceea ce se urmărește mai mult, la boierul muntean ca și la contemporanul său din Moldova, e afirmarea originii romane, de la care totul pleacă.

Încă din această scurtă lămurire se vede că Stolnicul înțelegea să recurgă și la izvoare până atunci neîntrebuinate: monumente (Cetatea lui Negru-Vodă), inscripții de morminte³. Am crezut deci că lui, și nu altuia, care ar fi trebuit să aibă același larg cerc de vedere și intenția de a scrie o istorie a țării pe o basă nouă, i se poate atribui acea listă de documente păstrată într'un manuscris din secolul al XVIII-lea, pe care am numit-o „Cronologia tabelară“⁴. Mi s'a obiectat⁵ că unele știri aparțin unei epoci târzii a acestui secol și că autorul, pe care criticul credea chiar că-l poate numi, e din acel timp. Dar astfel de lucrări se pot adăugi și ținea în curent. Iar discuția serioasă a datelor documentare și de inscripții față de ale „leatopisetelor“ sprijină vechea mea ipotesă. Se pot adăugi și alte argumente, ca încercarea de a face din

limbi“. Apoi Băsărăbeștii sânt „Sârbi“, dar „Sârb“ și „Bulgar“ e în vechiul graiu tot una. Ba Rudenii ar fi Armeni. Toți fiind deci la început de sânge străin, cade învinuirea de Greci pe care o întâlnim și la cronicarii contemporani contra Cantacuzinilor. Neajungând această dovadă, se semnaleză Tatarii și Polonia de la Moscova și caracterul amestecat al Turcilor. Și, iarăși, teoria însăși a amestecului firesc al neamurilor.

¹ P. 56.

² P. 57.

³ P. 43.

⁴ În *Opere*, p. 19 și urm. Pentru alcătuirea ei, v. studiul asupra celor mai vechi documente muntene al d-lui I. C. Filitti, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 35 și urm.

⁵ V. Vasilescu, în *Rev. Ist. Rom.*, II.

„Radu Negru“ un Băsarabă¹, grija de a însemna de unde se trag boierii băleni² și Leurdenii, fără însemnătate mai târziu³, citarea Bibliei de la 1688 fără altă definire⁴, identificarea, greșită, a lui Udrea, cel tăiat la Oncești, cu un Doicescu, familie mai târziu fără importanță⁵.

Cartea pe care o începuse înainte de 1695 Constantin Stolnicul Cantacuzino⁶ caută a fi o lucrare nouă fără înaintaș, cea ce arată necunoașterea vre uneia din formele lucrării lui Miron Costin⁷, o adevărată „istorie“, în care să fie, pe lângă partea politică, și aceia despre „obiceiuri și legi“⁸. „Letopisețul“ de care se servise întâiu Stolnicul îi pare acum că, din „neștiința“ sau „negrăbirea“ scriitorului, „atâta este de netocmit, de necurcat și de scurt, că mai multă turburare și mirare dă celui ce citește decât a ști cevaș adevăr dintr'insul“⁹. Și lumea nici n'a cerut mai mult, din „nevrerea să învețe“. Așa fiind, neamul a ajuns „de râsul altora și de ocară“, fără ca el însuși să „gândească la rușinea sa“¹⁰. Iar aceste jigniri îndeamnă la luptă, așa încât scrierea va cuprinde mai ales polemică. Se va îndrepta deci contra cui, după starea de azi,

¹ Opere, p. 19.

² Pp. 24, 26, 27.

³ P. 26.

⁴ P. 25.

⁵ P. 31. Mențiunea că o moșie e „a dumnealui Brâncoveanului“ poate fi luată din document sau adausă mai târziu; p. 31. Ștefanache Medelnicerul, la care sânt multe documente, poate fi aflat mai mult decât odată între boierinași. — Pentru întrebările bisericesti ale Stolnicului Constantin, v. ms. 185 al Ac. Rom. De același fel sânt și ale lui Milescu; ms. 235. — Cf. Dialogul lui Panaitof cu Turcul (Iorga, *Mem. Ac. Rom.*; cf. ms. 283 al Bibl. Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 630), pomenit și în Delacroix, și în *État présent des nations*, p. 247 și urm. (an. (an. 1662). — Un *tratad de teologie*, către Stolnicul Constantin Cantacuzino, scris la Filipești, la 20 Septembrie 1687, trebuie să fie acesta; Litzica, *Cat. mss. grec.*, pp. 181-2, no. 340.

⁶ Încă în tesa sa despre Sarmizegetusa d. Rogdan răspingea atribuția către Nicolae Milescu.

⁷ Și aici, ca și la acela, e referința la „troian“ (p. 77), aceia la podul lui Traian (pp. 79-80).

⁸ P. 63.

⁹ P. 63. Cf. p. 68.

¹⁰ P. 69.

defaimă fără a putea fi pedepsit, fie cu condeiu, fie cu „palma“¹.

Impotriva clevetitorilor, se va afirma că din aceste „mici și înguste Domnii“ au ieșit și „mari și tari lucruri“², pe care promite a le povesti. Ceva din atmosfera încărcată a timpului față de Greci se simte, când Stolnicul scrie despre ei: „Astăzi acel neam atât este de scăzut, de supus, de hulit și de ocărit, cât milă se face tuturor celor ce, știind, gândesc ce au fost și la ce sânt: dascălia au pierdut, stăpânirea au răpus, cinstile și-au stâns și de toate câte mai întâiu au avut, slave s'au desbrăcat³. Sânt siliți a învăța la Frânci, spune fostul student de la Padova și apoi fac și ei, ici-colo, câte o „școlișoară“ acasă, dacă nu se „papistășesc“, — aluzie la Leo Allatius, la Papadopol. Nici limba n'au păstrat-o decât „stricată și îngrozăvită foarte“, din amestecul cu barbarii. Și această pornire se explică prin ce se spune despre rolul Grecilor la noi, veniți pentru hrăpire, fie și cu „meșteșug“, slătuiind rău și pe Domni, de pe lângă cari, de un timp, sânt nelipsiți: soarta isprăvește pedepsindu-i. Insași ierarhia lor bisericească au corupt-o și compromis-o, de și au marele merit de a fi păstrat, în așa de grele împrejurări, ortodoxia. Și de aceea li dorește izbăvirea de „varvara putere“⁴. Dar a ținut să-i pedepsească pentru că și râd și de „Cuțovlahi“ și de Moldo-Munteni, de și elementul balcanic a salvat pe Greci de Latinii cruciați⁵.

Lucrarea începuse cu considerații generale ca acelea care se întâlnesc în lucrările italiene ce i-au servit autorului ca îndemn și model și ea continuă prin discuții și considerații critice, aproape fără narațiune.

Primul plan a fost acela de „istorii ale Țării ce-i zicem noi astăzi: Românești“⁶. Dar de la început gânditorul își dă samă că această „patrie“ mai mică, despre care vrea să „istorească“ — grecește: *ἱστορεῖν* — a fost desfăcută, ca și

1 *Ibid.*

2 Pp. 103-4.

3 P. 118.

4 Pp. 117-22. Cf. și I. Minea, *D. Cantemir*, p. 70, nota 3.

5 Cărtirea lor obișnuită vine din propria lor nenorocire; pp. 128-9.

6 P. 62.

Moldova și Ardealul din ceva mai larg, mai puternic și mai înalt, cu toate deosebirile de graiu intervenite mai târziu¹. Se va opri deci asupra Ardealului, pomenind și aici pe nobilii din Hațeg². A cunoscut pe Gheorghe Brancovici, „om de cinste și cunoștință“, — el însuși autor al unei scrieri despre Sârni³, — „și iubitori i de a ști multe“, și pe Vlădica Sava, „om și acela destul învățat, înțelept și temătoriu de Dumnezeu“⁴. Și el va declara că întru toate asemenea sânt „Cuțovlahii“, bine cunoscuți lui, ca acel Pano Pepano al cărui testament, frumos stilisat, l-a tradus la 1677⁵. Trăiesc în sate mari, bogate, dar sânt „mojici și lărani“, în locuri pietroase și sărace, afară de cei cari trec în orașele turcești, de unde vine stricăciunea limbii lor, dar peste puțin ei se pot înțelege cu Dunărenii; și el știe și de „Vlahia Mare“ de acolo⁶. Dar

¹ Pp. 114-5.

² P. 106.

³ V. Cronica lui, după ms. păr. C. Bobulescu, *Rev. Ist.*, III.

⁴ *Opere*, pp. 169-70.

⁵ P. 13 și urm.

⁶ P. 125 și urm. — Pe acel timp, la Palaiopolis lângă Cassopa (Gasopo), George Wheler, *Voyage de Dalmatie*, I, 1689, afla ca abate la Panagia pe „le papas ou prêtre Vlachi“; p. 49. Un mare negustor macedonean cu afaceri la Constantinopol, Belgrad și Viena era întrebuintat și ca spion la Turci de Imperiali, Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937, Iulie-Septembre. E aproape sigur că acestor negustori români din Belgrad li aparține acel signor Marco, cu numele de la Venețieni și Ragusani, om bogat în gând, dar în casă îngustă, care a primit așa de bine la 1664 pe lord Howard, cu vinurile lui alese, distrându-l și cu cântecul, în care se ataca și Sultanul. Cf. și Alexandru Pecz, *Die griechischen Kaufleute in Wien*, 1888; Spi. Lambros, *Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Ὀδύγγαρι καὶ Ἀουσιρίᾳ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ*, 1912. In călătoria lui Lorenzo Bernardo, *Miscellanea publicate dalla R. deputazione veneta di storia patria, Viaggio a Costantinopoli di ser Lorenzo Bernardo* (1591), Bitolia apare cu o mie cinci sute de case, dintre care două sut: de Evrei. Marele Vizir îi strânge veniturile de la ceară, lână și cordovani; de aici vin mulți cadii. Turcii nu existau acolo. Cf. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople*, 1680, p. 301: „Les Turcs ne mettent la main à la charrue que le plus tard qu'ils peuvent et il faut qu'il n'y ait ny Grecs, ny Armeniens dans un village pour qu'ils s'embarassent des semailles ou des moissons“. Mitropolitul Ioasaf „de Moscopole, Corița și Selasphoros“ pe la 1709 (une ori fără Moscopole) a fost o personalitate cunoscută; Gelzer, *Achrida*, pp. 73, 75.

ținta supremă e aceia de a afirma romanitatea prin coloniile învingătorilor, nu fără a se fi păstrat pentru romanizare un contingent de Daci¹: „Valahii, cum le zic ei, iar noi: Românii sântem adevărați Romani și aleși Romani în credință și bărbăție“, prin Traian însuși². *Descendența e neîntreruptă căci neputința evacuării Daciei e afirmată cu putere*³ —, s'ar fi numit „oaste romană“ sau Daci⁴. Desfacerea de Imperiu era mai ușoară decât „să meargă de a se așeza printr'alte locuri, mai aspre și mai seci“⁵. Doar odată s'au stabilit în Balcani cei „mai sprinteni“, din cari vin puținii „Cuțovlahi“ de astăzi⁶.

Stolnicul combate pe Simion Dascălul, care e pentru dânsul Ureche, fără a fi aflat ceva despre acesta, în ce privește obârșia Românilor din tâlharii Romei, după o cronică ungu-rească pe care învățatul boier muntean declară că n'o cunoaște. Și aceasta dă prilej celor așa de mult amestecat în tulburările rákóczyene să scrie: „pururea și nevindecați și Ungurii au stătut vrăjmași și pizmași Românilor, și atâta cât, de ar fi putut, ar fi supus pe toți supt jugul lor, cum și pe mai multe parte din câți se află acum în Ardeal i-au supus și i-au făcut iobagi, cum li zic ei“, dar cei din Maramurăș și mulți din Ardeal scapă (și, cu acest prilej, se revine asupra celor cari, în „stăpânirea acei țări și astăzi fiind icalvini“, s'au „calvinit“ și ei). Li desplace și originea prin „păștori“ a Moldovei, după aceiași cronică⁸.

Pentru a-și atinge ținta, Stolnicul, cunoaște de-a dreptul, nu numai izvoare străine, luate „pe la Greci, pe la Leși, pe la Unguri și pe la alții“⁹, — și se aduc înainte, pentru întâiași dată, Tzetzes, Zonaras și Dio Cassius, Procopiu, Strabon, Aeneas Sylvius, Flavius Blondus, Callimachus (*Attila*),

1 P. 88. Cf. și p. 105.

2 P. 136. Dar revine la originea străină a boierimii; pp. 137-8.

3 P. 122.

4 El crede că a rămas în popor „dac“ ca injurie; p. 141.

5 P. 124.

6 P. 125.

7 P. 132.

8 Pp. 135-6.

9 P. 68.

Tit-Liviu, citat în forma italiană¹, ceea ce ajunge pentru identificarea autorului —, pe lângă conversația cu „un Grec țărădean, carele să ținea mare știut“, care se pare a fi Nikusios², dar și opere poetice, ca Virgil comentat, cărți de cuprins general, ca Geografia lui Cluverius, Cronologia lui Naucerus, Istoria lui Sleidanus și „Mitologia“ lui Natalis Comes, necunoscut lui ca istoric despre noi, Carion, *Chronicon*, Atlasul lui Blau, Rhaetius, Sambucus, Barcsai, alături de Diodor de Sicilia și Aristotele însuși. Dar el va recurge la mijloace de informație care nu erau încă de întrebuințare curentă în literaturile Apusului: fără a admite tot ce presintă aceasta, el va recurge la tradiția orală, la „cântecele carele vestesc de viteji au de alte fapte ale Domnilor și ale altor vrednici oameni ce au lucrat“, la „hrisoavele Domnilor ce sânt pe la boierime și pe la mănăstiri date și lăsate“, — vezi „Cronologia tabelară“ —, izvor care poate fi cunoscut numai în foarte mică parte, la inscripții, răspingând cărți ca *Alexandria*, răspândită mai mult în Moldova. Dar în toate el lasă puțința de a se îndoi și de a alege; căci nicio mărturie nu e doar „dogmă a Bisericii“³.

Gâcirile istorice fericite nu sânt rare. Stolnicul a înțeles autonomia armată a provincialilor rămași fără sprijinul imperial⁴. Și vrednicia acestei mențineri a numelui, a limbii se rostește prin aceste așa de frumoase cuvinte: „Nu puțină mirare este la toți câți scriu de aceasta, nici la câți bine vor socoti, de acești Rumâni, cum s'au ținut și au stătut până astăzi așa, păzindu-și limba, și cum au putut și pot și pământurile acestea lăcuiesc; care aceasta la puține limbi și neamuri să vede. Și mai vârtos atâtea roduri de oameni străini și varvari preste dânșii au dat și au stricat, iară,

¹ Cf. și îndreptarea „Impăratul romanicesc“ la Simion Dascălul. P. 74: „Tito-Livio Padovanul“ (nu Patavinul). Tot așa, se scrie curent „Romani“ și adiectivul corespunzător, în loc de Râmleni, ca de obicei. E vorba, nu de „Râm“, despre tradiție, ci de „Roma“. Nu e „Schipion“, ci „Știpion“. Găsim forma „Costanția“. El scrie „crudătate“ (după *crudità*); „providinție“.

² P. 71.

³ Pentru Nikusios și Ricaut, *Hist. de l'estat present de l'Eglise grecque et de l'Eglise arménienne*, Middelburg, 1692, pp. 105-14.

⁴ P. 168.

⁵ P. 161.

peste alții așa dând, nici unele, nici alt nimic nu se mai știe, nici se mai pomenește de aceia“. Singuri dintre națiile năvălitate, „ceștia Români, oricum și cum printr'atâtea călcări, zdrobiri și nespuse rele ce au trecut și i-au călcat, tot iată până astăzi, cum s'au zis, că tot încă, de nu se află atâta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie și stăpânire, și limba aceia a Romanilor tot stă și se ține (săvai stricată, cum și alte limbe toate ale lor cele neașe și de moșie și le-au stricat); însă destul că tot urme de a recunoaște și a se ști bine de unde sânt, li-au rămas și li au. Care aceasta bine socotindu-se, aieva este că nu fără a lui Dumnezeu providinție este, nici fără de a sa minune este; însă drept ce, el singur știe“¹. El vede și conlucrarea dintre Români și Unguri, contra Turcilor: „Cu ajutorul lor (al Ungurilor) mai mult, și țările acestea, dacă s'au osebit de Ardeal, adecâte Țara Muntenească și a Moldovei, s'au descălecat și s'au luptat cu vrăjmașii lor, și mai vârtos cu Turcii, și mai nainte și mai încoace, mult pe urmă, spate și ajutoriu le-au fost. Măcar că și *aceștia Ungurilor* ca un zid bun și tare înaintea Turcilor li-au fost. Și nu de stricăciune, de se va socoti bine și cu dreptate, mai niciodată, ci încă de mare folos, mai vârtos acestor ce în Ardeal au rămas șezători și lăcuiori“². De aceia li și consacră istoria lui Attila, presupusul strămoș. *Stolnicul e cel d'înău pe care-l interesează ahestia vechii patrii a poporului maghiar*, pentru care culege știri de la Gheorghe Brancovici, când a mers la Moldova³.

Cartea e însă și *a unui gânditor politic*. El stabilește un curs fatal al împrejurărilor, care domină istoria și viața: „toate câte sânt în naștere, și la stricăciune sânt și stau, adecă: una stricându-se și putrezind, alta se naște și se face“⁴. Și, aiurea: „Toate lucrurile care sânt în lume au și acestea trei stepene: urcare, stare și pogorâre, au, cum le zic alții; adăugire, stare și plecare“⁵. E, de fapt, teoria contemporanului Vico, pe care Stolnicul l-a putut cunoaște. Toată vechea

1 P. 163.

2 P. 166.

3 Pp. 169-70.

4 P. 143.

5 P. 153.

istorie va fi străbătută, până la Carol cel Mare, capabil de a strivi Islamul, și la regalitățile desfăcute din imigrația lui, lămurind și starea, pe care o cunoaște așa de bine, a Italiei și despărțirea Bisericii Apusene, condițiile ei de viață. Se recunoaște acela care în scrisorile sale către ministrul rus Golovchin arată atâta interes și atâta înțelegere pentru rosturile politicii europene. În condamnarea ambițiilor Romei pontificale se vede omul care a luptat împotriva ruperii legăturilor religioase cu ai săi din Ardeal¹. Prin aceste discordii „Sarachenii“, Saracinii, au putut să-și întindă puterea², — și e un larg tablou pentru: a învedera aceasta³. În materie politică și socială, Cantacuzino luptă contra „samoderjeților“ tirani, pe cari-i atacă la Roma, zugrăvindu-i ca „mai răi și mai cruzi decât fiarele cele nedomesnicite și mănioase și decât aspidele și vasiliscii cei otrăvitori și veninați“, adăugind cu tâle că de aceia „au fost și la alte neamuri și domnii“: „precum și până astăzi unde și unde nu lipsească de a nu fi de acei cruzi tigri și veninați balauri, stărpituri și *terata* fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenească“⁴. E „barbar“ și orice stăpânitor care nu respectă morala⁵. Ceia ce vrea Stolnicul e Statul de ordine și dreptate, deschizând astfel șirul acelor cari, în epoca reformatorilor, au căutat să dea o nouă așezare, cugetată, voită, țărilor românești: „bunii și dreptii (stăpânitori) au legi puse, și *nemișcate le țin* ca să poată sta politia și însoțirea omenească, ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să nu calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărăscă pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de lege“⁶. Și el se va fi gândit și la Turci, când scrie, apoi: „Din nerânduială, din nedreptate și din răutate se strică și se mută Impărățiile și toate“⁷.

Cartea, în manuscritele ajunse până la noi, se oprește la

¹ Pp. 150-1.

² Pp. 151-3.

³ P. 145 și urm.

⁴ Pp. 85-6.

⁵ P. 117.

⁶ Pp. 133-4.

⁷ P. 134.

năvălirile barbarilor, presintate cu totul occidental. El însuși anunța capitolul despre cei doi Corvini și acelea despre Domnii Țării-Românești. Dar avem dovezi că lucrarea mergea până în secolul al XV-lea, de sigur cu același sistem de citații asupra căreia se exercita critica și alături de care se presintau considerații filosofice și politice. Pentru Împărăția Asăneștilor o citează Mihai Cantacuzino¹. Iar, pentru partea mai nouă, prescurtând-o². Încă acuma un secol, era la Hurezi un manuscris complet care, cerut la Archivele Statului, a dispărut³.

Adaug la legăturile cu Apusenii că ar fi cu puțință ca anume marmure ale lui Marsili, azi la Museul din Bologna, să fi fost semnalate sau date autorului lui *Danubius pannonico-mysicus* de Constantin Stolnicul.

¹ Ca reprezentant al vechii concepții de istorie universală, un Cronograf Danovici se traduce din grecește „pre românie“, în 1687, pentru Toader Cantacuzino, de „grămaticul“, diacul Gavril din Băl-țatești. Este și o Istorie a Sultanilor până la Mohammed al IV-lea. V. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 190 și urm.; ms. 138 al Ac. Rom.

² In *Rev. p. ist., arch. și fil.*, continuare.

³ Iorga, în *Rev. Archivelor*, I

CARTEA a VI-a

MONARHIA CULTURALĂ A LUI
CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

CAPITOLUL I.

Intre Germani și Turci.

Constantin Stolnicul Cantacuzino, cărturar înainte de toate, iubitor de literatură și de artă, creator, de curând, al unei școli de înaltă învățătură grecească după modelul celei din Padova, de unde venia el, duse prudenta politică până acolo, încât, șef al familiei —, Domnița Elina, mai mult timp în aprig războiu, cu conflicte și între duhovnici, față de Șerban, afurisit de Patriarhul ecumenic, nu mai era în viață¹ —, el nu voi să ieie asupra-și responsabilitatea unei guvernări. Propuse țării pe-al doilea dintre fiii, pe cari sora, Stanca, îi avuse cu Papa Brâncoveanu și, cum acesta murise tânăr, ucis de Seimeni, ea îi crescuse „cantacuzinește“. Barbu înmurind fără să fi făcut o mare carieră, una din cele mai mari averi teritoriale ale țării trecuse asupra singurului fiu în viață². Cât despre Gheorghe, fiul lui Șerban, el fu găsit prea tânăr³, în ciuda simpatiilor de care candidatura lui se bucura la Seimeni.

Noul Domn se presintă, nu în formula politică, revoluționară, a Cantacuzinilor, rudele după mamă, ci, urmând unei direcții proprii, — căci, în aceasta nu poate fi vorba de o influență a occidentalizatului, „europeanului“ Stolnic —, după aceia tradițională bășărăbească, pe care am văzut-o continuându-se de la Radu Șerban, și mai ales de la Matei Basarab⁴.

¹ Iorga, *Testamentul domniței Elena Cantacuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XXXIV.

² Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin Brâncoveanu*, cap. I.

³ Radu Popescu, în *Mag. Ist.*, V.

⁴ Și descendența din „Șerban Băsărăbă“ a lui Șerban Cantacuzino se subliniază pe piatra lui de mormânt la Cotroceni; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 331-2, no. II.

Un izvor contemporan s'a îngrijit, de sigur după impulsul noului Domn însuși, să se păstreze toate amănuntele acestei remarcabile acțiuni politice, legată de trecutul țării, așa cum îl putea înțelege, interpreta și realiza starea de spirit a vremii.

Se înlătură ideea unei zăbăvi, care putea aduce și un Domn numit de Imperialii cu cari era să se încheie legătura de vasalitate, și tot așa obișnuința, introdusă de Chiuprului, a cererii de Domn la Poartă, de unde putea ieși un străin, „măcar și din feciorii de Domn ce era' la Țarigrad“, pe când dorința generală era a „Domnului din pământ“. Se făcu alegerea la Curte, și noul Constantin-Vodă, care, „un Domn fiind la casa sa“, n'ar fi simțit nevoia Domniei, fu poftit la Mitropolie pentru binecuvântare. C-ri alaiu mare, și de ostași, el fu dus acolo, într'o procesiune cum nu mai fusese văzută de la alegerea celuiilalt Constantin, fiul lui Radu Șerban. Noul Domn fu întronat în „biserica de la Curte“, și acolo el ceru să i se facă jurământ de credință, ceea ce se săvârși, pe listă. De aici se trecu la Divanul cel mare, pentru o altă așezare în Scaun, sărutându-se mâna alesului¹.

Nu lipsi și ca o amintire a visurilor imperiale, prin aceea că, fără a putea să officieze, era de față și ruda cantacuzinească, fostul Patriarh ecumenic Dionisie Scroglanul.

Încă din acest moment se căută o întărier a acestei situații, amestecând și pe un capugiabașă, care se întâmplase a fi la București, și luându-l cu gloata. Indată însă *Brâncoveanu arătă că înțelege a-și păstra legătura cu Impărăția păgână de care Șerban voise a se desface*. El trimise imediat cu știrea despre alegerea sa și la Adrianopol, unde era Sultanul și la Babadag unde stătea comandantul oștilor turcești contra Polonilor, și chiar la Hanul, care se coborâse în Bugeac². Ajutând și neapăratele daruri, se căpătă, *peste o lună*, întărirea turcească printr'un Agă.

S'au păstrat și cărțile de înștiințare către țară, în forma adresată egumenului de acasă, de la Brâncoveni, de acela care deocamdată se intitula numai „Constantin Voevod“, înainte de a ajunge la „Constantin B. Brâncoveanu“ și la forma

¹ *Mag. Ist.*, V; Radu Greceanu, ed. Șt. Greceanu, pp. 11-2.

² Cele două izvoare de țară citate,

de încă mai târzie afirmare dinastică: „Constantin Băsarabă“. El s-o arată Domn ridicat de „toată țara“ și se adaugă explicațiile pe care le găsim și în cronică pentru primirea „julgului acestuia“. Se pomenește acea întărire a „putearnicului Impărat“ prin care e „miluit cu Domnia Tărei“. Scopul ce se urmărea era însă a se căpăta, după puțină fiecăruia, suma cerută pentru a se plăti această „milă“, ea având a fi apoi socotită în „poclonul steagului“¹.

Intreaga ispravă de la Viena celui alt Impărat² trebuia schimbată, de și, la 10 Ianuar 1689, trimesii, represintanți ai interesului cantacuzinesc, ajunseseră, după o lună și jumătate de discuții, la o legătură scrisă, fără să se poată stabili care era cuprinsul ei³. La vestea schimbării petrecute, cei doi Cantacuzini fură oprți la Viena⁴, „până la ratificare“, și Bălăceanu la Brașov, unde-i veni diplomă de conte⁵, Vlădescu, care îndrăzni să deie ochii cu noul Domn, fiind pedepsit pentru că se mersese prea departe. În zădar apăruse încă odată și Csáky, întovărășind pe cei doi boieri întorși în țară⁶.

Brâncoveanu nu va putea să împiedece însă în anul următor, după luarea în stăpânire a cetăților sârbești de către Imperiali, dacă nu o coborâre în cvartiere a acestora, și pe la Orșova și pe la Bran, măcar o impunere de aprovizionare⁷, în puterea unui act care nu primise nicio confirmare. De la început se ceruse unei țări considerate ca supuse „contribuția“⁸.

¹ Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 173-4. Ordine turcești pentru a se plăti o datorie a lui Șerban, cerându-se și trimeterea la Poartă a văduvei lui și a fiului; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 5-6, n-le 11-2.

² Despre îndoielele de la Viena cu privire la intențiile lui Brâncoveanu, raportul din Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 177.

³ C. Giurescu credea că-l poate reconstitui; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. v.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 178.

⁵ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 9, no. 21 și nota 1.

⁶ Greceanu, pp. 14-5. Alte știri, în Iorga, *Viața lui Brâncoveanu*, pp. 56-8.

⁷ Brâncoveanu căpătase și ordinul de a păzi la Dunăre contra Pașei răsculat de Bosnia, Ieghen; Iorga, *I. ult. cit.*, p. 82, no. xxvii; p. 86, no. xxxvi. Cf. și *Viața lui Caraffa*, în Vico, *l. c.*, sau Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI.

⁸ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 7-8. *Dar Viena, încă odată, nu voia sîla; ibid.*, p. 9, no. 20. Se credea totuși că la pace Țara-

Domnul muntean obiectase pregătirile de năvălire ale Tata-
rilor¹. Subordonatul lui Veterani, Heissler, luase în Mart numai
măsurile de apărare, și de spre Moldova². Se anunța că Turcii
stau gata de intrare pe linia Dunării și gătesc poduri, așa
încât tributul muntean era trimis fără greș³: aceasta de și
ei erau prinși în negociații de pace cu împăratul⁴. Se credea
că Tatarii ar putea să fie aduși de Tokoly, pe care Imperialii
că Tatarii ar putea să fie aduși de Tököly, pe care Imperialii
nu-l pierdeau din ochi și care începea să aibă legături cu
Domnul muntean⁵, în Ardeal⁶. Și în acest timp între Impe-
rialii și trimesii lui Sobieski, care nu mai putea întreprinde
o acțiune militară, se urmară discuții asupra soartei ce ar
avea țările românești, pe care regele polon le cerea pentru
sine ca un drept căpătat prin jertfele sale pentru creștinătate,
pe când Leopold le considera ca părți, acumă câștigate prin
tratat, ale regatului recuperat al Ungariei⁷.

Față de Imperiali, Brâncoveanu adoptase acum o atitu-
dine dublă, de sinceritate, de supunere, dar și de asigu-
rare⁸. În Iulie el anunța comandantului din Ardeal că nu
recunoaște un tratat care fusese încheiat peste instrucțiile
date trimesilor. De altfel o asemenea înștiințare nu mai

Românească și Moldova s'ar putea căpăta de la Turci; *ibid.*, pp.
9-10, no. 22.

¹ *Ibid.*, p. 11, no. 24.

² *Ibid.*, p. 12, no. 28.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 179, no. 1.

⁴ *Ibid.*, XX, p. 81, no. xxvi; p. 92, no. LIH; p. 93, no. LIV. Mai
ales Viața lui Caraffa, l. c. Pentru amănunte v. Brauner, l. c., pp.
299-303.

⁵ Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm
von Baden Feldzüge wider die Türken*, II, Carlsruhe, 1842; C. Giu-
rescu și Dobrescu, o. c., p. II.

⁶ *Ibid.*, p. 83, no. xxx; p. 84, n-le xxxii-III. Era și teama de o
acțiune a lui Brâncoveanu însuși în Ardeal; *ibid.*, p. 89, no. XLIV;
p. 92, no. LIH; p. 93, no. LIV; cf. *ibid.*, p. 85, no. xxxv.

⁷ Informația în Odobescu-Tocilescu, o. c., I, la această dată de
1689; Hodos, în Hurmuzaki, XVI, la aceeași dată; Iorga, *Studii și
doc.*, XX, *idem*. Cf. și Zaborovschi, l. c.; amănunte în Viața lui
Caraffa, l. c.

⁸ V. mai jos.

⁹ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 90, no. XLVII.

era de nevoie într'un moment când se vedeau ostașii adunați în Balcani de Șerban Cantacuzino pentru campania sa „împărătească“ lucrând, după ordinul Turcilor în legătură cu planurile lui Tököly asupra Banatului, unde Timișoara rezista, la fortificarea Orșovei¹, apărută de Francesul d'Herbeville. Ofițerii austrieci din Ardeal, aleși tot printre Italiani, ca un Pace, un Corbelli, un Tabella, un Magno, un Doria², nu aveau voie să încerce nimic în stilul lui Veterani contra acestei țări. vecine, care se vădia astfel dușmană. Aceasta de și se credea la Viena în Septembrie că Heissler, om de inițiativă, plin de despreț față de Domnul muntean, era gata să treacă munții pentru a merge și până la Giurgiu și la Brăila³.

În acest moment, Brâncoveanu încercase contra lui Bălăceanu, privit ca principalul său pârător⁴, o nouă lămurire cu Imperialii, cari rețineau încă pe cei doi soli din 1688. Ce i se răspunsese era însă ca o declarație de războiu. Supt influența aceloră, i se aduceau muștrări pentru călcarea pactului, pentru tratamentul lui Vlădescu, pentru cine știe ce rostiri jignitoare, pentru prigonirea Doamnei lui Șerban, aflătoare supt ocrotirea imperială⁵, pentru neplata sumelor și provisiilor cuvenite, pentru legăturile cu Turcii⁶.

De fapt, în aceeași lună se lua și Nișul de Austrieci, cari încercau un pod la Vidin⁷, și Brâncoveanu avea legături cu colonelul Cusani din Ardeal⁸, și apoi, după progresele Impe-

¹ *Ibid.*, pp. 90-1, n-le XLVIII-IX. Avea 4.000 de oameni și cartierul său era la Cernăuți; *ibid.*, p. 94, no. LVII.

² O comandă mare o avea, Caraffa. Se aștepta în Bulgaria un Piccolomini; *ibid.*, p. 100, no. LXIX.

³ *Ibid.*, p. 94, no. LVIII.

⁴ Scrisoare din tabăra de la Cerneți către Împărat, 2 August 1689; Hurmuzaki, V, pp. 278-9, no. CXCIII. Se cerea trimeterea în țară sau măcar îndepărtarea de la hofar a calomniatorului. Tot așa întoarcerea celor doi Cantacuzini încă reținuți.

⁵ *Ibid.*, p. 219 (diplomă din 31 Ianuar 1689). Pentru solii lui Brâncoveanu la Viena, *ibid.*, p. 277.

⁶ *Ibid.*, pp. 284-6 (scrisoarea și explicațiile date de comisarii imperiali).

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 98, no. LXIV. Plan asupra Nicopelei; *ibid.*, no. LXV.

⁸ *Ibid.*, p. 97, no. LXIII.

rialilor în Banat, cu însuși marchisul de Baden¹. Solii ai lui mergeau la Viena².

Astfel anul nu se isprăvi fără ca Brâncoveanu să vadă ceea ce cu atâta dibăcie evitase până atunci: trupele lui Veterani și Heissler iernând în țara sa³. Patrusprezece ergimente intraseră pe la Apus și alte oști se coborau pe la Brașov⁴: o convenție fusese încheiată pentru o aprovizionare regulată⁵, la Brâncoveni, după ocuparea județelor oltene⁶, dar Imperialii nu se arătară de loc mulțumiți cu condițiile de viață într-o regiune de bordeie și de colibe, cu o hrană neobișnuită⁷. Domnul muntean trebuise să răspundă și ceva din tributul promis odată de solii lui Șerban.

Dar Brâncoveanu nu se lăsă atras la acea încheiere de tratat pe care o avuse în vedere Heissler⁸. Aceasta nici după ce Imperialii fură la Câmpulung și la Târgoviște, purtându-se ca stăpâni⁹, după îndemnul lui Bălăceanu, care, cu gânduri de Domnie, pentru el sau pentru copilul cantacuzinesc, cumnatul său, căuta să ducă la o ruptură între aceia în a căror oaste căpătase un rang și între Domnul pe care-l privia ca pe un usurpator¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 99, n-le LXVI-VII. Marchisul, bolnav, se retrăgea la Sibiiu; *ibid.*, p. 100, no. LVIII.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 34. In Ungaria-de-sus un Nigrelli; Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 112, no. xcvi.

³ *Ibid.*, p. 101 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 103-4, no. LXXVI.

⁵ Hurmuzaki, V, p. 308.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 104-5, no. LXXIX. Știre despre plecarea catanelor; *ibid.*, ne. următor. Cf. și informațiile adunate de Röderer, *o. c.*

⁷ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 16, no. 36 și nota 2 (după Röderer, *l. c.*). V. și scrisoarea lui Heissler pentru cvartire; *ibid.*, pp. 17-8, no. 38.

⁸ Scrisoarea lui, c'țată.

⁹ V. Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 117, no. cviii: „il principe vallacco... non assuefatto al peso dell'acquartieramento e dispotico dominio del soldato alemanno”. — Amănunte, în Brauner, *l. c.*, p. 308 și urm.

¹⁰ V. mai ales ce spune, în *Mag. Ist.*, V. Radu Popescu despre convorbirea sa cu Heissler în Ardeal, unde adusese și darul de o mie de boi. — Scopul coborării lui Heissler la București era, cum o recunosc Imperialii, „să sperie” (*imponieren*) pe Domn; C. Giurescu și Dobrescu; *o. c.*, p. 48, no. 69.

Când, retras la Brâncoveni, apoi, după ce „Nemții“ împânziseră țara, aducând cu dânșii pe Bălăceanu, care-și liberă soacra și cumnatul, la Plătărești în Vlașca, și, la urmă, spre Rușii-de-Vede¹, „Rușii lui Șerban“, și la Drăgănești², Brâncoveanu văzu cum i se tratează și țara și însăși domneasca sa demnitate, el ascultă pe Constantin Stolnicul și pe alți sfetnici³, cari-l convinseseră că decât acești Imperiali, aroganți și brutali, cari puteau fi o echipă de ocupație, dar nu represintau o armată capabilă să apere țara, mai buni pot fi și acei Tataři, a căror năvălire posibilă fusese atâta vreme argumentul de căpetenie pentru a refusa o înțelegere definitivă cu Austriecii.

Ajutoare fură deci cerute de la Turci. Dar, cum i s'a pretins și cronicarului Domniei, Radu Greceanu, să însemne în povestirea sa oficială, ceia ce credea Domnul să poată atinge prin dibăcie era „ca și pre Nemți fără primejdie din țară, să-i scoată și pre Turci și pre Tătari să-i oprească să nu intre în țară, ca să nu calce și ei și doară să o prade și să robească“⁴. Până la sosirea Tatarilor, Domnul își luă toate măsurile ca să nu se afle alături de acești oaspeți „nemți“ cari i se îmbulziseră și până acasă la dânșul: îi dădu în sama unui ispravnic de Scaun. Țara stătea credincioasă alături de dânșul, ca sfetnici de căpetenie ai Domnului fiind mitropolitul Teodosie, cei doi unchi mai în vârstă dintre Cantacuzini, apoi Vistierul, Aga Cornea și Constantin Știrbei⁵. Cei doi Bălăceni, Constantin și Matei, Barbu Bădeanu, Mihai, fiul lui Mareș Băjescu Banul și acel Preda Prooroceanul pe care-l vom găsi și mult mai târziu cu „chică“ nemțească și îmbrăcămintea corespunzătoare,

¹ Că e vorba de aceștia o arată resumatul imperial al operațiilor: „aus Fluss Vaida“, Vedeu; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 48, no. 69 *Data întâlnirii cu Heissler se dă tot acolo: 15 Ianuar 1690.* — Știri în genere foarte exacte și la Neculce, care știe și distanța de la București la Ruși, unde stă Brâncoveanu „două, trei săptămâni“. Cronicarul moldovean știe și că aprovizionarea Imperialilor se făcea fără greș. Bejenarii erau pedeșiți cu tăierea nasului și urechilor, ca să nu fie lipsă. Pentru Drăgănești, moșie tot a lui Șerban: „Drăgăneștii de Ruși nu sânt departe, cale de două ceasuri“.

² Rödeler, *o. c.*, pp. 189-92.

³ După Neculce toți boierii afară de Stolnic ar fi fost pentru „închinarea“ la Imperiali.

⁴ P. 24.

⁵ Scrisoarea lui Mihai Băjescu; Hurmuzaki, V, p. 310.

nu putură să câştige decât prea puţini boieri cari „se ră-tăciră după ale vremii curgeri“¹; Domnul puse să-i aresteze². Cei scăpaţi, mai mult din rândurile de jos, vor ataca apoi violent pe Domn şi pe Stolnic³.

Pronunţarea aşteptată a ţării nu se produsese. „Creştinătatea“ catolică, întrebuintând o soldatescă aplecată spre toate excesele, nu putea să câştige spiritele. Dar *acţiunea întreagă a Domnului fu de acuma hotărîtă de teama ca nu cumva partidul austriac, sprijinit şi de generalii locali şi de Viena însăşi, să izbutească a-l înlătura.*

Înţelegerea cu curăţitorii Tatari aî usurpaţiei se făcu însă în condiţii cu totul neobişnuite, *asigurându-se perfecta lor disciplină.*

Până la sosirea oştii comandată de Calga, Hanul însuşi fiind ocupat în războiul cel mare, Domnul muntean avu în faţa sa pe marele duşman care era Heissler, instalat de Crăciun în chiar reşedinţa Bucureştilor, ale cărui mănăstiri erau avute în vedere pentru o înţărire în primăvară⁴.

Asupra întâlnirii lipsesc ştirile sigure, dar lucrul de căpetenie a fost înşliinţarea pe care i-a făcut-o Brâncoveanu că, faţă de intrarea, care stătea să se producă, a Tatarilor, nu mai e rost de a rămânea în ţară⁵. Curios ar părea că în toate aceste împrejurări schimbătoare nu se arată de loc oastea de care Şerban-Vodă vorbea cu atâta mândrie. Dar, când apărură Tatarii, trupele româneşti, cu Cernica Ştirbei, vor petrece pe Nemţii în retragere⁶.

În starea în care i se aflau trupele, Heissler nu putu decât

¹ Greceanu, p. 21.

² Hurmuzaki, V, p. 310.

³ *Ibid.*, p. 363. Sânt prezentaţi ca Greci „ţarigrădeni“...

⁴ Scrisoarea lui către Împărat, 25 Decembrie; C. Giurescu şi Dobrescu, pp. 20-2.

⁵ V. Greceanu, pp. 23-4; Radu Popescu, pp. 111-2; scrisoarea lui Mihai Băjescu, în Hurmuzaki, V, pp. 310-1, no. ccxiv. Acesta din urmă, un duşman, pretinde că însuşi Constantin Stolnicul ar fi mers să cheme pe Tatari, cari de fapt fură întâmpinaţi de doi boieri mai mărunţi. Trimesul lui Băjescu arăta că, aflând Stolnicul la Brăila că Domnul n'a prins pe Heissler, ar fi spus: „vezi ce prost e Vodă când nu sânt eu acolo“; *ibid.*, p. 365.

⁶ Greceanu, p. 25. Erau şi Moldoveni; Neculce.

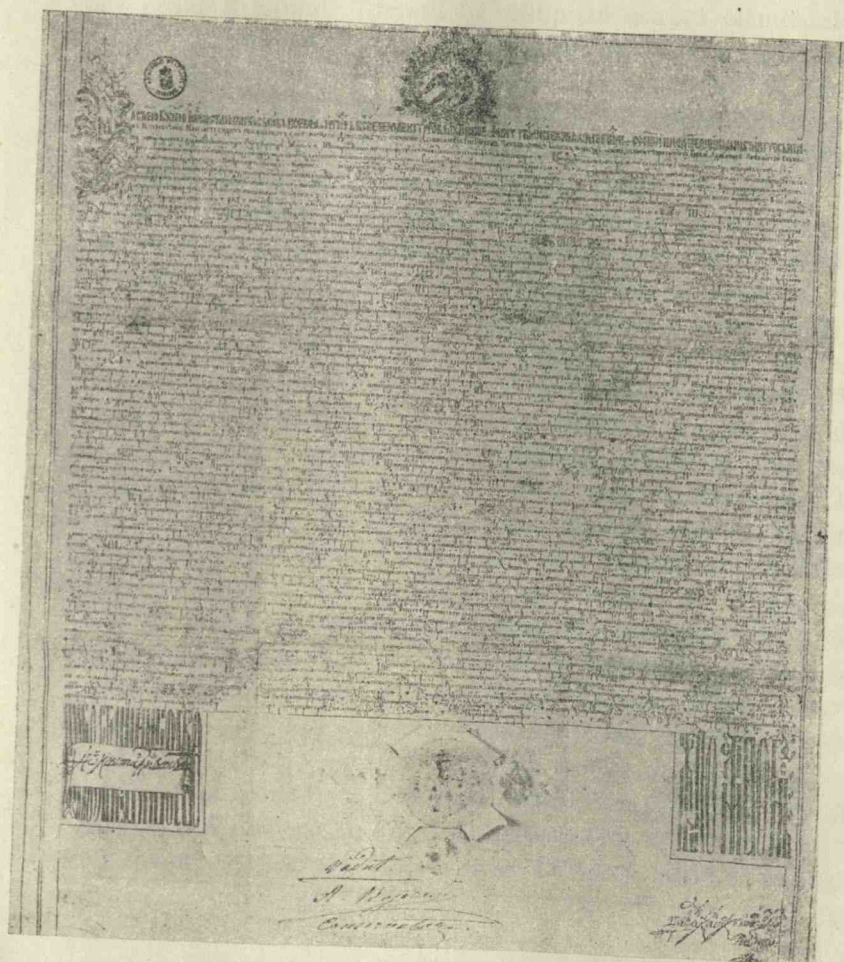

Fig. 32. — Document al lui Constantin Brâncoveanu.

să urmeze sfatul de a pleca (2 Februar) ¹. Pe vreme de iarnă, regimentele oboșite și fără multă disciplină apucară din nou spre pasul Branului. Țăranii își răsbunau asupra elementelor răzlețe ². Și se află îndată că lucrurile nu se vor opri aici, ci că Brâncoveanu, care ieșise înaintea Tatarilor până la Floci, e înțeles cu Tököly, având ca el întâlniri tainice de noapte și că primăvara va aduce de sigur o ofensivă contra aceluia cari până atunci se purtaseră ca niște aroganți stăpâni ³.

O știre olandesă din Constantinopol fixează la douăzeci și două de zile timpul cât petrecură Tatarii în Țara-Românească ⁴. În acest timp Domnul, care-și atinsese scopul, trecu de la Buzău ⁵ la București și, ca mulțămită, începu a clădi în mijlocul marilor codri din a stânga Oltului, în locuri unde nu se auzia decât sunetul de tânguire al păsărilor de noapte, la Huhurezi sau Hurezi, cu meșteri de măiastră sculptură și de dulce zugrăveală albastră supt influența venețiană, cea mai frumoasă și mai întinsă din ctitoriile sale mănăstirești, la care se vor adăugi darurile Doamnei Marica, nepoata de fiu, prin Neagu Voevod, a lui Antonie din Popești, și ale fiilor ajunși de vârstă. Pârveu Cantacuzino, întors în sfârșit din Viena și primit cu îndurare de vărul său domnesc, avu grija să conducă pe meșterul Caragea și pe ajutorii lui, sarcina trecând după moartea lui asupra lui Cernica Știrbei, care se îndemnă a face apoi mănăstioara care-i poartă numele lângă București. În această clipă de liniște se isprăvi și biserica bucureșteană a Doamnei Maria Cantacuzino, trecută acum în Ardeal și, în mijlocul grădinilor de pe marginea Dâmboviței, în față cu ctitoria fiilor Chiajnei, acele curți domnești, cu „stâlpi de piatră și trei cafasuri“ sau loggii, și

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 48, no. 69.

² Nicolae de Porta, în *Bul. soc. geogr.*, 1899, p. 26.

³ Scrisoarea citată a lui Mareș Băjescu.

⁴ Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, p. 105, no. 91. Greceanu, p. 27, scrie: „după multă stricăciune, care și ei țării făcuse“, și adaugă, ca îndreptățire: „unde calcă oastea, nu poate locul acela scăpa întreg, cu cât dară mai vartos unde neamul acesta va călca“.

⁵ Doamna era la mănăstirea Bradu; Neculce.

⁶ Greceanu, p. 27.

ele de stil venețian, care au dat și bisericii numele popular de „Curtea Veche“¹.

*Indată-i veni Domnului prilejul de a-și plăti polița trasă de Imperiali, și anume în chiar cetățuia lor din Ardeal, unde, în mijlocul zădarnicelor negocieri, neconținut prelungite, cu Turcii, fusese aproape uitat Heissler. O porni cu atât mai pățimaș, cu cât va fi aflat că ocupanții de ieri au făcut, în Maiu, din Constantin Bălăceanu, colonel în oastea lor, comandantul general al oștilor ce i s'ar da în amândouă țările românești, ori pe care le-ar putea strânge acolo². Contingentul românesc era să fie plătit ca și Ungurii și Sârbii din serviciul Impăratului. Și Consiliul de Războiu din Viena punea la cale un atac de surprindere al lui Bălăceanu în Țara-Românească, o „cavalcadă“, ca a Polonilor la Iași, pentru a se pune mâna pe Domnul care nu-și ține îndatoririle³. În August, Heissler revine asupra ideii de a prinde pe Domnul urât și desprețuit de dânsul⁴. Ba încă alt Consiliu, al Austriei-de-jos, credea că ar fi bine să fie prins și Cantemir, *Bălăceanu devenind astfel stăpân în numele Impăratului pe amândouă Domniile românești*⁵. Iar Brâncoveanu, plângându-se lui Heissler de jaful făcut de Imperiali la Baia-de-Aramă, unde se furaseră depozite în valoare de trei sute de pungi, îi dădea știri despre Turci, arăta că se bucură de ofensiva lui „Badesis“ la Belgrad și-l înștiința că va fi atacat în Ardeal⁶.*

Acum apare planul lui Tököly de a se instala în acest Ardeal de refugiu al vieții politice a neamului său ca rege al Ungariei.

Când se afla încă în București, Heissler aștepta răspunsul lui Constantin-Vodă Cantemir la propunerile de închinare ce

¹ *Ibid.*, pp. 27-8.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 26.

³ *Ibid.*, pt. 30, no. 53 (decizie din 1-iulie); cf. *ibid.*, pp. 32-3, n-le 57-8.

⁴ *Ibid.*, p. 37, no. 61.

⁵ *Ibid.*, n-l următor.

⁶ *Ibid.*, pp. 31-2, no. 56 (12 Iulie). Cf. și *ibid.*, p. 31, no. 55. Soli munteni la Viena în Iulie; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 180, no. 2. Un „Valah“ care voise să dea pe Heissler Tatarilor: *ibid.*, no. 4.

Fig. 33. — Constantin Brâncoveanu, desen.

i se făcuseră, și, în Mart 1690, Consiliul de războiu pregătia actul prin care Domnul Moldovei trebuia să fie satisfăcut în dorința sa de a i se recunoaște dinastia și de a respecta datinele țării, oferind provizii și o sumă de 24.000 de taleri¹, condițiile care se întâlnesc de câte ori ai noștri sânt invitați să treacă la alt protectorat străin². În curând el era să cadă din această înălțime a increderii în sine, devenind un învins, cu oastea sa întregă distrusă. Imperiali germani, nobili maghiari, contingente orașenești și Secui, el însuși căzând prizonier.

Expediția contra lui Heissler, care-l prinse aproape pe neașteptate pe organizatorul de lovituri, de fapte îndeplinite și de „cavalcade“, cuprindea pe serascherul Cercez-Ahmed și pe un Sultan tatar, Tököly, care se afla pe malul drept al Dunării, teatrul măruntelor sale isprăvi, viind de la Nicopol cu mica sa oaste de aventurieri unguri, „Curuții“³.

Oștile, care voiau să treacă întâiu pe la pasul Buzăului⁴, știindu-l păzit, și „căile prisăcite și astupate“⁵, se îndreptară pe la cetatea Negrului-Vodă spre Bran, pentru a cădea, pe o cale neștiută de dușman, drept la Tohani. Cum oastea lui Heissler se mișcase spre satul vecin al Zărneștilor, în acest loc se dădu bătălia, între Români de acolo, speriați de sigur de Turco-Tatari, dar mișcați de vederea steagurilor românești, în ziua de 11/21 August, la un veac fără nouă ani de la biruința lui Mihai Viteazul, care nu venia însă în legătură cu un pretendent ungar și supt ocrotirea tuiurilor turcești. Dar, ca și la 1599, Secuții nu rămaseră alături de nobilimea Ardealului, întru cât ea însuși, calvină și „naționalistă“, ar putea fi socotită ca legată de Imperialii germani. Intr'o jumătate

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 108, no. cxxxvi. Pentru aceste negocieri și *ibid.*, p. 118, no. cix (16 April).

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 25, no. 47. Tratatul (1690) s'a publicat de C. Giurescu, în *Conv. Lit.*, 1910, p. 974 și urm.

³ Pe lângă Greceanu și alte cronici de țară, Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 109, no. LXXXIX și pp. următoare.

⁴ De acolo scrie marchisul de Baden, la 26 Octombrie; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1433-4, no. MMDCLIX.

⁵ Greceanu, p. 32.

de ceas, scrie cronicarul de Curte al lui Brâncoveanu, din toată această nobilă alcătuire nu mai rămăsese nimic¹.

Heissler, prins și, tratat cavalereste de Tököly și de Domnul căruia-i făcuse atâta rău, răspunde trufaș că o asemenea înfrângere nu înseamnă nimic și că, „rob“ un moment prin soarta armelor, nu vede în Brâncoveanu decât un „rob“ din naștere². Indată Tököly, care căuta să-și libereze soția, rămasă zălog la Imperiali, îi dădu drumul, rămâind în locu-i Doria, care și muri peste puțin.

Dar mulțămirea cea mai puternică o avu cel așa de mult amenințat și jignit, Brâncoveanu, când niște Turci îi aduseră capul lui Bălăceanu. Mihail Viteazul înmormântase însă, după datina nobilă a vremii sale, pe Andrei Báthory în mormântul de la Alba-Iulia al familiei lui, pe când Bucureștenii putură să vadă capul putrezit al celui ce voise a fi alt Constantin-Vodă, în parii gardului casei bălăcenești din oraș. Așa se isprăvi unul din ultimii viteji, — alături de un Turculeț în Moldova³ și de atâția alții căutători de aventuri printre străini, „opniștri“ („rohmiștri“, *Rottmeister*) și „horânji“ pe la Poloni⁴ —, care „credea în avere și în cai și în armă și în fandasii nebunești“⁵. Poesia populară nu l-a putut uita⁶.

Dar comandantul turcesc căzuse în luptă, fiind înlocuit cu Funduc-Mustafă-Pașa. Cu acesta merse Brâncoveanu și „Craiu“ biruitor la Brașov, trimetând și ceva trupe la Făgăraș, unde Domnul muntean, cumpărător de moșii la Sâmbăta-de-sus și la Poiana Mărului, unde era privit de locuitori, cum spune o însemnare pe o Psaltire manuscrisă ca adevărat „Domn“ al lor⁷, era să ridice o frumoasă biserică. În acel moment și un sol moldovenesc veni la dânsul. Mai departe se călcă și țărâna care acoperia mormintele de la Șelimbăr — Brâncoveanu asistă

¹ V. și buna descriere olandesă, cu știri probabil de la Ienași Porphyrita, în Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 106-7, no. III. Neculce crede că lupta s'a dat la Câmpina. Cf. și Brauner, *l. c.*, pp. 315-6.

² Greceanu, p. 34; Radu Popescu, *l. c.*

³ V. și Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 82-3, no. XXIX.

⁴ *Ibid.*, V, p. 47, nota.

⁵ Greceanu, p. 35.

⁶ Fetele lui Ioan, fiul lui Constantin, rămaseră la Imperiali; v. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 60 și urm.

⁷ Manuscriptul, fost în stăpânirea mea, e acum la Comisiunea Monumentelor Istorice.

la „coronația“ lui Tököly în bietul sat sășesc al Crăstianului, și nu în capitala Albei-Iulii, cum era întâiu planul.

„Craiu“ călăria între Domnul român și capugibașa turcesc. În biserică, Brâncoveanu aduse printr'o „frumoasă orație“ felicitările sale regelui Ungariei și principe al Ardealului¹.

Această situație nu putea să aibă nicio dăinuire. Prin Mediaș și Sighișoara oastea de sprijin a acestei stăpâniri „regale“ se îndrepta spre pasul, acuma curățit, al Buzăului — și cu ea pleca și „coronatul“ de la Crăstian, care visase o altă desvoltare a expediției victorioase. În cale se întâmpină și contingentul, venit așa de târziu, al lui Cantemir, cu ginerele lui, Lupu Bogdan. Toată emigrația ardeleană a partizanilor lui Tököly năvălia în Țara-Românească, pe care o încercase în părțile oltene o raită de Sârbi de-ai Imperialilor², împreună cu necruțătorii Curuși³.

Bălăceanu va fi vărsat sânge de Turc sau de Tatar în lupta de la Zărnești; Brâncoveanu va fi fost bucuros că ai săi au fost întrebuințați mai mult la lucrări de făcut și îngrijit drumurile, de și, după o tradiție păstrată de Neculce, ar fi jucat un mare rol în căpătarea biruinții Cazacii munteni, comandați de Moldoveanul Costin Neaniul⁴. Căci el se credea în stare să poată continua politica de basculă pe care o făcuse cu succes până atunci⁵. Aceasta de și, la 29 Mart 1692, Împăratul îl va „depune“ pur și simplu, dând Țara-Românească tânărului fiu al lui Șerban⁶.

¹ Greceanu, pp. 39-40.

² Ea e foarte mult exagerată în rapoartele imperiale (v. Iorga, *Studii și doc.*, XX) pe când, pentru Greceanu (p. 43), e vorba numai de aceste „hoji“ din Țara Ungurească.

³ Greceanu, p. 43.

⁴ El știe și aceia că Lupu Bogdan, întorcându-se pe la Oituz, a fost atacat de Secui.

⁵ Reluarea corespondenței cu Veterani; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 51-2, n-le 73-4. Cf. și *ibid.*, p. 55, no. 76. Păreră acestuia despre solii munteni la Viena, deveniți adevărați rezidenți și bănuți ca spioni; *ibid.*, pp. 55-6, no. 78. Un Joerger voia să-i înlăture; *ibid.*, n-l următor. Și *ibid.*, p. 57, no. 80. Veterani cerea și o acreditare către Brâncoveanu, sperând a-l întrebuința în sectorul Orșovei; *ibid.*, p. 58, no. 81. În sfârșit și *ibid.*, n-le 83-5, pp. 59-60.

⁶ Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 38-46. Relațiile lui cu Marsili, Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, II, p. 65 și urm. (în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI).

Deocamdată, *Domnul se trezia cu o nouă ocupație, a lui Tököly*¹, din care politica franceză voia să facă un prinț aliat la Dunăre. Ludovic al XIV-lea mergea până la planul de a-i da fiului lui Sobieski „o princesă de Franța“ și „a-l face Suveran al Principatelor Moldova și Țara-Românească, pe care Majestatea Sa (Ludovic) le-ar ceda (după ce ar fi gonit pe Turci din Europa) și regele ar ajuta la cucerirea lor pe Poloni, cari n'ar întâmpina greutăți, aceste principate fiindu-li la îndemână“². „Craiul“, invitat să revie la Vidin, apăru la Târgoviște, apoi la Câmpulung, încercând să pătrundă iarăși, pe sama sa proprie, în acel Ardeal care-i aparținea prin hotărârea Sultanului. Un atac reușit la Bran îi dăduse o și mai mare încredere. Cu greu putu el, care era să fie prins acolo, la Câmpulung, de un raid al Imperialilor³, să fie adus a trece înapoi Dunărea, dar, din acel moment, între dânsul, pe care continua să-l sprijine ambasadorul francez, oferindu-i Domnia munteană, și între Brâncoveanu, care pară loviturile prin jertfele Vistieriei sale, a fost o luptă de fiecare zi⁴.

Ieșit din „robie“, Heissler cerea la începutul anului 1691⁵ *neapărata acțiune a Polonilor în Moldova*, acțiune zăbovită

¹ V. David Angyal, *Tököly Imre*. Cf. și I. Minea, *D. Cantemir*, p. 203 și urm.

² Pour mettre les Polonois dans nos interets, outre les satisfactions d'honneur qu'Elle desire du Roy, on pourroit proposer le mariage d'une princesse de France pour le prince fils du roy de Pologne et le faire Souverain des Principautés de Moldavie et de Valachie, que S. M. lui cederait (après avoir chassé les Turcs de l'Europe) et dont elle faciliterait la conquête aux Polonois, qui n'aurôient pas de peine à le faire“. L-ar putea face și rege în Polonia; Drapeyron, în *Revue de Géographie*, 1877, p. 425. Și *ibid.*, p. 452. Se citează ms. 7. 176 fr. al Bibl. Naț. (19 fost Supl. francez). — Astfel, la 1689, Vanel putea să scrie, în *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*: „Ardelenii, Muntenii și Moldovenii, altă dată tributarii lui (ai Sultanului) aproape nu se mai țin de puterea lui“; I, Prefața: „Les Transilvains, les Valaques et les Moldaves, autrefois ses tributaires, ne relevent plus de sa puissance“.

³ În acest timp, Curuții aveau aceeași soartă ca Imperialii răsleți în retragerea din 1690 a lui Heissler. Tököly-i răsbună arestând pe căpitanul de Cerneți; Greceanu, p. 45. — Pentru planurile lui Tököly și intențiile Imperialilor față de dânsul, Caraffa, la Vico, *l. c.*

⁴ V. și Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 107-8, u-le IV-V.

⁵ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 49, no. 72.

înainte de toate prin statornicul refus al Imperialilor de a recunoaște drepturile aliaților asupra acestei țări și prin statornicile îndemnuri ale Francesilor, întrebuintând și pe regina franceză, către încheierea unei păci cu Turcii¹. Și fostul comandant în Ardeal credea că apărarea ce s'ar face astfel Ardealului, oprind și pe Tatarsi, merită acea recunoaștere teritorială pentru care se luptă, fără succes, Sobieski. El atrăgea atenția și asupra faptului că Apaffy tatăl și Apaffy fiul, amenințați de concurența lui Tököly, se îndreaptă, nu fără o legătură cu Brâncoveanu, care inaugurasese altă politică față de dânsii, către Turci și că înseși Statele Ardealului o favorizează. Ca mijlocitor către Domnul muntean se arată, în acest act de o mare însemnătate, Ladislau Székely, a cărui soție era Româncă și care avea moșii dincoace de munți. *Pentru cheltuielile lui, Brâncoveanu voia în deposit Făgărașul*, amintindu-și, și el, de legătura Țării Oltului cu Domnia munteană.

E de mirare cum, în asemenea împrejurări, putea să mai lucreze tipografia grecească a lui Dosoftei de Ierusalim, mutată acum la București. Ea dă, în bune condiții, cărți de luptă contra catolicismului, pe care Patriarhul îl combătuse în Ierusalim chiar și care, cu intrarea Iesuiților harnicului cardinal Kolonics, pătrânda acuma în Ardeal, unde un Vlădică Varlaam se pricepea doar să patroneze tipărirea în 1689, prin același Ioan de Vinți, a unui Molitvenic din slavonește și a unei cărțicele despre cei patruzeci de mucenici².

Astfel apar lucrările polemice ale lui Maxim Margunios, ale Sirigului, cu ale lui Dosoftei însuși, contra Calvinilor, toate în 1690, anul luptei de la Zărnești³. Urmară, în 1691, „Pareneticele“ împăratului Vasile către fiul Leon, trecute în limba vulgară de Hrisant Notara. Un nou tipograf în locul lui Mitrofan, devenit episcop la el în Moldova, Iberianul, Ivirul, Antim dădea apoi două slujbe de sfinți, în 1692. Acesta va

¹ V. numeroasele documente din Nerva Hodoș, o. c., și din Iorga, *Studii și doc.*, XX.

² Bianu și Hodoș, o. c., p. 291-7.

³ *Ibid.*, p. 297 și urm. Ajută nepotul Patriarhului, Hrisant, și un Mihail Macri. Se laudă ascendența cantacuzinească a Brâncoveanului, legându-se și de Comneni. Se arată că Porphyrita e ucenicul Sirigului.

tipări în curând, la 1693, strălucita Evanghelie greco-românească¹, supravegheată și recomandată de Șerban Greceanu.

Dar opera românească de tipar începuse prin traducerea din greceasca modernă, cu îndreptarea lui Constantin Stolnicul, de către frații Greceni, a „Mărgăritarelor“ Hrisostomului (1691). Cei doi cărturari, cari se țin în materie de neologisme la cele grecești, pe când un Rađu Popescu recurge la tesaurul latin, fac laude Domnului „monarh“, cum înțelegea să fie stăpânul lor. Prefața citează pe Agapel și pe Cedren, pe Vasile Macedoneanul. Urmă traducerea, de aceiași, a Doctrinei Ortodoxe de Nectarie Patriarhul de Ierusalim, de sigur după recomandăția lui Dosoftei și cu aceiași supraveghere a învățatului unchiu domnesc. *Psaltirea* din 1694 aduce și în aceastălaltă țară practica „națională“ pe care o introdusese în Moldova mitropolitul Dosoftei.

În acest timp, marchisul de Baden, care era sigur de necredința Ardelenilor și Muntenilor, credea că Polonii fără ajutor german nu vor fi în stare a face ceva în Moldova².

Spre toamnă, Sobieski, de și rău ajutat de dietă, pleca de fapt spre Moldova, dar cu hotărîrea de a nu se cobori în Bugeac și de a nu pierde vremea la Iași. Totuși Cantemir se temea de aceasta și, când regele, venind de la Botoșani, era la Cotnari, el își trimise lucrurile în Tutova, coborându-se însuși lu Țuțora, unde-l așteptau Tatarii. Dar îndată Sobieski trecu peste Siretiu și făcu să se ocupe Neamțul, să se întărească Suceava. Tot odată fu garnisonată cu Cazaci și Soroca³. Părea că se caută a se mărgeni partea din Moldova care, în cazul cel mai rău, ar fi să rămâie Polonilor. Și se satisfăcea vechea dorință a lui Miron Costin și a partizanilor lui. Cu acest atât de slab rezultat, Ioan al III-lea putea să se laude în scrisoarea sa „din tabără în țara Moldovei, la râul Moldova“,

¹ *Ibid.*, p. 324 și urm.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 51, no. 72. Neîncrederea față de Domnii români o avea și Consiliul de Războiu; *ibid.*, p. 55, no. 76.

³ V. Nicolae Costin (după Teodosie Dubău), Neculce și așa-zisa Cronică a lui Mustea. Neculce arată ca locuri cu garnisoană și mănăstirile Agapia și Secul, Hangul. La Ropce, pe Siretiu, un vifor ar fi făcut mult rău oștirii în retragere: tunurile rămân acolo.

în ziua de 20 Octombrie 1691, că a împins pe Tatarii din Bugeac și a ocupat o basă de acțiune la ei, putând amenința, din Soroca, și Benderul. De la Neamț el credea că poate domina „toată Moldova și Țara-Românească”¹.

Cantemir căută să recapete măcar Câmpulungul, unde oamenii nu se arătau vrăjmași noului regim polon, pe care-l vedem funcționând, supt ofițeri regali, ani întregi. Ei refuzară să asculte de cererile Domniei și fură pedepsiți cu o adevărată expediție de seimeni și lefegii, adăugați cu Tatarii. Dar aceștia își luaseră și ei plata, ocupând o largă parte din Basarabia, puind Orheiul și Lăpușna supt un Hatman de Cazaci aliați cu dânsii, ca și cum s'ar fi căutat o compensație pentru întinderea de odinioară a Moldovei în Ucraina. Spre Apus noile sate tătărești mergeau până la Chișinău².

În acel moment căzu și lovitura împotriva boierilor cari, în altă direcție decât Rusetestii, rămași sprijinitori ai Domniei și dușmani ai lui Brâncoveanu, urmăreau o politică a neamurilor mari din țară, și Neculce arată ca origine a complotului, care ar fi fost să aducă la Domnie pe Velișcu Costin, o petrecere de familie în Țara-de-jos, la Băcani, în Tutova, unde-și serba nunta Ioan Păladie, ruda celui care uneltise contra lui Duca-Vodă; nemulțămiiții, gata de emigrare, ar fi voit să treacă la Brâncoveanu pentru a pârî la Poartă. Trădați, unii și trecură la Munteni, pe când alții fură aduși la Iași. Intre aceștia era Velișcu însuși, pe care Vodă-l lovi cu buzdugantul. Apoi se trimeseră slujitori la Bărboși, în Ținutul Romanului, unde Miron Costin își înmormânta soția, pentru a-l aduce și pe dânsul. Un al doilea ordin cuprindea osânda de moarte a acestui om cum nu mai avea Moldova un altul de o asemenea înălțare sufletească. El ispăși la Roman; și, în zorii zilei, Velișcu fu și ei tăiat, supt ochii celui fiu al doilea al Domnului, care va fi vestitul Dimitrie Cantemir. Aceasta de și

¹ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 229-30, no. civ. După Neculce, care intervertește puțin ordinea cronologică, erau dragoni la Vasilcău pe Nistru, la Orășeni un Zaharowski, la Coțman un Dobrowski, la Bănila Turculeț cel mare, la Hlinița, un Botez, la Cernăuți „Brănești” (*sic*), la Cucur, Turculeț cel mic. Se arată și cutare ispravă a lui Turculeț celui „mare”.

² Nicolae Costin.

o căsătorie era plănuită între Petrașcu, fiul lui Miron, — el purta numele lui Petru Movilă, — și o fiică a lui Cantemir, fiul cel mai mare, Nicolae, fiind menit să ieie pe o domniță de-a Ducăi-Vodă.

Măsuri de prigonire, dar fără vărsare de sânge, fură luate apoi contra fiilor lui Miron, contra aceloră ai lui Gavriliță Costachi, Vasile, Solomon și Costachi, contra lui Gheorghită Mitre și lui Dediu Spătarul, alt Costachi, Lupu, cu doi cumnați, și Antohie Jora putând trece Milcovul și merge până la Adrianopol cu pâra, fără a izbui să-și răstea ne stăpânul. O ultimă încercare o vor face fiii lui Miron Costin și Cantacuzinii Vasile și Ilie, și e caracteristic refugiul Costineștilor la Polonia din Neamț.

E foarte probabil că în aceste măsuri nepotrivite cu firea bună a bătrânului Domn era și altceva decât pedeapsa unei conspirații. Aducerea la îndeplinire de către Sobieski a vechiului plan de întărire a cetăților pe care-l iscodise Miron Costin ar dovedi o înțelegere a acestuia cu Polonia și prezența beizadelei Dimitrie la executarea lui Velișcu un rol al învățatului tânăr în descoperirea trădării. Cu atât mai mult, cu cât, cum se va vedea, Cantemir nu-și isprăvi Domnia fără să încerce a relua Polonilor Soroca.

Iar lui Brâncoveanu se încercă, din Moldova, a-i plăti prin părțile unui grup de nemulțămîți, condus de filo-germanul Staico Merișanu, ginerete vechiului pretendent Diicu, care, prins, își pierdu viața².

Relațiile Domnului muntean cu Moldova rămaseră neschimbate rele până la moartea lui Cantemir (1693)³, a doua zi după fapta vitejească prin care i s'a ră mângâiat bătrânețele, tulburate și de muștrări de cuget pentru moartea Costineștilor: reluarea Sorocăi de la garnisona de Cazaci pusă de regele Poloniei. Prin banii săi și marea influență pe lângă Poartă, Brâncoveanu izbui să așeze atunci în țara vecină pe fiul cel mai mare al lui Duca-Vodă, Constantin, învățat tânăr, crescut

¹ V. și I. Tanoviceanu, în *Mem. Ac. Rom.*, I c.

² Neculce și Greceanu, p. 48 și urm., și nota lui Șt. Greceanu la p. 49.

³ Greceanu nu lipsește a pomeni că a fost „hergheligi, apoi lefe-giu, apoi și ceauș spătăreșc aicea în țară“; p. 51.

de un Spandoni¹ și căruia i se va da apoi de soție fiica Brâncoveanului, răsfățata domniță Maria, așa de mândră de averea părintelui ei, pe care în gura mare o va invoca la mazilie.

Astfel se înlătură îndeplinirea ambiției tânărului Dimitrie Cantemir, care, ginere al lui Șerban-Vodă prin căsătoria cu fiica acestuia, Casandra, era astfel și conducătorul opoziției muntene, legată acuma de tânărul beizadea Iordachi, pe care, cum am văzut, Împăratul îl recunoștea ca Domn în locul lui Brâncoveanu, „depuș“ pentru păcatele sale.

Această alegere moldovenească, pe care o descrie Dimitrie însuși, cu prezența unor înalți prelați greci, Gherasim de Alexandria însuși făcând slujba „încoronării“ în biserica lui Ștefan-cel-Mare, Sf. Nicolae², cu aclamațiile oștirii și ale mulțimii, cu ceremoniile de proclamare și sfințire, nu răspundea la nimic din tradițiile acestelalte țări, ci era o imitație, — cum o încercase odinioară Miron Barnovschi, — a noului triumf, în Țara-Românească, al străvechiului drept popular. O răpede mazilie din partea Turcilor readuse la realitate pe Moldoveni și îngădui lui Dimitrie urmarea studiilor. Ucenic al unui călugăr și iatrofilosof cretan, Ieremia Cacavela, autor al unei cărți despre luptele dintre Imperiali și Turci³, Dimitrie, care primise încă la Iași o cultură greco-latină, fiind pus în contact cu acea cugetare apuseană din care a scos apoi cartea sa de filosofie, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, apărută, — cași unic pentru un tipar menit încă numai cărților de serviciu religios sau de dogmă, de luptă teologică —, cum vom vedea, împreună cu desemnurile alegorice ale tânărului autor, la Iași, în 1697, rămase un timp la Constantinopol, ocupat numai cu cetirele sale.

Astfel, pe când, în 1692, Brâncoveanu se temea ca nu cumva unul din Rusetști, Lascarachi, cu ajutorul lui Tököly și al

¹ V. și D. Cantemir, *Ist. Imperiului Otoman*, și Demostene Russo, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (v. vol. VII).

² Nicolae Costin vorbește de „sărutarea poalei“ tânărului Domn, ca la Turci. Bătrânul Cantemir a fost înmormântat în aceeași biserică, în „gropnița“ ce-și gătise în zădar restauratorul bisericii, Antonie Ruset.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 130, no. CXLVII.

Francesilor, să ajungă Domn în locul lui¹, moartea lui Constantin Cantemir îi dădea lui Moldova pe mână.

În loc, Moldovenii avură (la 18 April vine vestea)² pe acel învățat cocon, abia de șaisprezece, șaptesprezece ani, al Doamnei Anastasia, și, când se săvârși strălucita căsătorie cu domnița Maria de la Munteni³, în jurul celor doi tineri, coboriți și din neamurile cele mai alese ale ambelor țări, se adună o întreagă frumoasă Curte de oameni de aceeași vrâstă, și unii dintre ei împărțâșiți de o învățătură aleasă, ca aceia a fiilor lui Miron Costin la școala, favorisată de mulți boieri, a Iesuiților poloni din Iași, dascăli de latinește³, cari făcură din Nicolae Costin un continuator și adăugitor al operei de archeologie și de cronică a părintelui său; el a luat în căsătorie pe Ileana, una din fetele Ducăi-Vodă. Alt fiu al lui Miron, Ioan, merse la Liov să aducă rămășițele lui Duca, mort acolo de apoplexie⁴. Una din cronicile timpului presintă pe noul cărmuitor ca pe un „filosof“, care trata de „dumnealui“ și pe cel din urmă țăran venit la judecată, căutând să p'ie în practică învățăturile ce primise.

Totuși sensul acestei Domnii era întoarcerea la cinste a vechii boierimi în locul „proștilor“ lui Constantin Cantemir⁵. Se deslușește însă, cum se va arăta și mai departe, și un fel de politică socială, favorabilă „vecinilor“, pe cari boierii voiau să-i reție dacă stătuseră doisprezece ani în același loc. Domnul înouitor, a cărui nobleță de spirit și al cărui dor de reforme prielnice țării nu s'a prețuit în de ajuns, cerea să se aducă dovezi sigure, prin jurători, că din neam în neam

¹ El fu exilat și se întoarse la Constantinopol numai ca să moară; *ibid.*, p. 141, no. CLXVI. Audiența de plecare a lui Constantin fusese în Mart, Dimitrie pleacă la Poartă în cinci zile; Nicolae Costin, Urmașul vine numai la 24 Iunie st. v.

² La nuntă, așa de frumos descrisă de Neculce, pe atunci Postelnic mărunt, veni și Stanca, mama Brâncoveanului, și Constantin Stolnicul.

³ V. socotelile lor în Iorga, *Studii și doc.*, I-II, p. 54 și urm.

⁴ Nicolae Costin.

⁵ Izgonirea crudă a acestora place și lui Neculce, care scrie: „vai de boierul ce se roagă moșicului!“. Nu lipsiau nici Greci între boierii celui crescut grecește și, alături de un Vlasto, Postelnic era un Panaiotachi Morona.

oamenii aduși înaintea lui n'ar fi fost liberi și în general el se rostia astfel în ce privește dreptul de libertate al oricărui om: „Păcat este să-l robești pe frate-tău, căci păgânii își cumpără robi pe bani și în al șaptelea an îi iartă, iară alții și mai curând li dau slobozenie, iară tu ești creștin și, neluându-l pe bani și fiind creștin ca și tine, și tu vrei în veci să-l vecinești“¹.

Cu veniturile slabe ale unei țări ocupate în parte de Poloni și pe care o prădau ciambururile tătărăști venite să atace pe oamenii lui Sobieski din Cetatea Neamțului și din alte locuri întărite, cu ceia ce-i dădeau impositele aduse de la Munteni, ca darea generală a văcăritului și pogonăritului pe porumb, tânărul Duca putu să dureze în Domnie vre-o trei ani de zile.

Un fel de tutelă locală o avea, un timp, și ca Vistier, Lupu Costachi, care mersese să întâmpine la Constantinopol chiar pe copilandrul Domn, încurajându-l la petrecerile cu care-și întrebuintă acolo, timp de trei luni de zile, vremea². Dar, de fapt, *cel ce conducea Moldova era Brâncoveanu, și astfel se restabilia sistemul de la începutul veacului, în care supt două chipuri domnești înrudite era în realitate o singură voință în Moldova și în Țara-Românească*. Nu se putu prinde însă ginerele lui Cantemir bătrânul, Bogdan, și Iordachi Ruset, vechi dușmani, cari-și aflară un adăpost la Poloni, în Neamț, pe o vreme când, după moartea lui Sobieski, cum se va vedea, se pregătia o nouă acțiune, dar nu pe calea armelor, pentru mult dorita căpătare la pace, nu numai a acestei Moldove, dar și a celeilalte Domnii românești. Duca, întrebuintând pe Moldovenii din Neamț, ca pe un Moise Serdarul, ca să-l scape, în Iași chiar, de un Turc neplăcut, isprăvi printr'un adevărat războiu contra ocupanților poloni din cetăți și mănăstiri, supt urmașul în Hătmănie al lui Nicolae Costin, Antioh Jora, care-și făcu o oaste de până la 5.000 de oameni³. Deocamdată însă vechile vremi păreau că se întorc atuncea când, la nunta care unia cele două dinastii, „boierimea a două țări nuntiră trei săptămâni, cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de

¹ V. și volumul următor.

² Neculec.

³ *Ibid.*

musice și cu pehlivăanii de mirare“. Patriarhul ecumenic mazil Iacov, care va și muri la noi, cununând la Golia pe mirii domnești. Acești trei ani, de la 1693 la 1697, au fost cei mai fericiți și cei mai spornici din Domnia așa de lungă a lui Brâncoveanu.

Înlăiu, în acest timp, el, cu sau și fără sprijinul lui Constantin Stolnicul, izbutise a trece cu izbândă printre toate greutățile, din ambele părți, ale războiului austro-turc, care, cu o soartă foarte schimbătoare, mai ales după suirea pe tron a harnicului Sultan Mustafă, se prelungi din an în an până la marea lovitură de sabie la Zenta, în 1697, a lui Eugeniu de Savoia.

Gloriosul biruitor, în care și Brâncoveanu văzu mai ales pe creștin¹, nu pe „Neamțul“ doritor de cvartire și storcător de țări străine, făcea parte din acea strălucită serie de generali „latini“, Italiani în cea mai mare parte, cari, nu numai ca talent militar, dar și ca direcție de spirit, se deosebesc alăta de pretențioșii teoreticieni ai războiului de care erau pline Consiliile de Războiu din Viena².

Cu Italianii aceștia de la început Domnul muntean ajunsese a lega înțelegeri care se prefăcură în adevărate prietenii, pe care le-au cunoscut și le mărturisesc și contemporanii.

De la început, Veterani, câștigat și de Constantin Cantacuzino, rămas așa de „Italian“ după studiile sale, era contra metodei de brutalitate, lăcomie și intrigă a lui Heissler.

În tot acest timp, socotelile Brașovului arată relații continue de îndatoritoare prietenie cu Veterani: astfel în 1691 călugărul muntean Antonie, adevă Dunod, trece în Ardeal și merge și în Moldova același „Pater Anthoni“; în Iulie un Gyulai Ferencz vine de la Munteni la Veterani. Acesta face a se conduce onorabil boierii întorși în sfârșit de la Viena. Scrisorile se urmează între Curtea românească și Cvartirul imperial în Ardeal, ceea ce nu împiedecă oploșirea beizadelei Iordachi Can-

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 58, no. 81; p. 62, no. 91.

² Veterani recunoștea însuși că fără a lua Bugeacul nu se poate avea Moldova; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 182.

Fig. 35. — Constantin. D. 4

taruzino, care era la 1695 în Brașov¹. În ce privește așa-zisul proiect al lui Veterani de a muta pe Brâncoveni în Ardeal, de a pune la București pe prințul Filip de Lichtenstein ca ginere al Domnului muntean și cumnat chiar cu un Marsili sau Prainer, lucrul trebuie pus în sama aventurierului Nicolae de Porta, pe care-l va întrebuița, în tainele cele mai urâte ale unei capricioase diplomații, Constantin Duca². O singură dată, în Ianuar 1693, Veterani preferă lui Brâncoveanu pe Staicu Merișeanu³. Vechile celăți trebuiră să fie stricate și, când în 1695, Veterani peri în lupta de la Lugoș, în moștenirea trecută asupra celor două fete ale lui e vorba și de un diamant de la Domnul muntean⁴.

Venind în Țara-Românească la 1691⁵, Bolognesul conte Marsili, nepot al lui Veterani, fost secretar al bailului Civrano⁶, om de mare învățătură, autor al unei superbe lucrări asupra „Dunării panonico-misice“, găsește cea mai bună primire, e asigurat de cele mai bune sentimente pentru Imperiali; i se încredințează cutare ofițer superior prins în lupta de la Zărnești; Marsili capătă încredințarea că are a face cu un om absolut sincer, care ajută oștile împărătești, mijlocește corespondența și se oferă a fi pentru Impărat „bulevardul (Vorpondența și se oferă a fi pentru Impărat „bulevardul (Vorvogt) Ardealului“⁷. Se negocia și cu Constantin Cantemir pen-găsească provisiile necesare la Siretiu⁸.

¹ Soc. Braș., l. c., p. 133 și urm. Pentru afaceri de-ale lui, care semnează grecește, v. Iorga, *Brașovul și Românii*.

² C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. 74.

³ *Ibid.*, p. 75, no. 112. V. și n-l următor. — Scrisorile latine ale lui Brâncoveanu (*ibid.*, pp. 77-8) sânt redactate de Constantin Stolnicul. La 1695 Veterani-și lasă locul lui Truchsess; *ibid.*, p. 82, no. 124. La plecarea, el comunică noile oferte de supunere ale lui Brâncoveanu; *ibid.*, n-l următor. V. și *ibid.*, n-le 126-7. În același an comandă în Ardeal prințul Charles de Vaudemont; *ibid.*, p. 84, no. 130. Și cu el relațiile sânt excelente; *ibid.*, n-le următoare.

⁴ C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. 88, n-le 144-5.

⁵ Pentru trecerea prin Brașov în sus, v. Iorga, *Soc. Braș.*, p. 134, no. 232.

⁶ C. Giurescu și Dobrescu, o. c., pp. 68, 74.

⁷ *Ibid.*, pp. 58-9, no. 82.

⁸ *Ibid.*, p. 66, no. 99.

Relațiile cu Imperialii, la cari se adresau și Athoniții¹, pe vremea când un prinț frances, Charles Thomas de Vaudemont², poruncia în castelele goale ale celor doi Apaffy, — și fusese vorba ca ducele de Lorena însuși să fie așezat Domn în țările noastre³ —, erau chiar așa de strânse, încât, după ce, la 30 Ianuar 1695, la vechile diplome ale lui Brâncoveanu se adăugase aceia de principe al Imperiului⁴, se discutau în acel an chiar, cele patru noi condiții, cu fondul, de sigur, tot cel vechiu, supt care Țara-Românească era să se închine definitiv Imperiului pentru ca actul să poată fi adus la negociațiile de pace ce se tot urmau în Apus⁵.

Dar Turcii reluau în 1692 Nișul și amenințau Belgradul. Și față de acești stăpâni Brâncoveanu, prin zahereaua ce aduna, prin darurile ce știa să împartă, știu să-și câștige o situație cu totul specială. Cronica oficială a lui Greceanu înseamnă, cu prilejul apariției Vizirului, apoi a bunului și dreptului Sultan Mustafă însuși, care nu îngădui, ca, odinioară, în Moldova, Mohammed al IV-lea, să se ieie nimic fără bani și întreba cu compătimire de ce se înfățișează în șesul muntean țara așa de goală și de săracă, semnele de cinste ce i se dădeau Domnului: primirea pe scaun la Consiliile de războiu otomane, cuvintele de laudă, caftanele și *acele jăgăduieli de*

¹ *Byz. Zeitschr.*, XX, pp. 197-8.— Se credea chiar la Constantinopol că se va recunoaște Împăratului prin tratatul de la 1699 un drept de tribut la noi; Paul Lucas, *Voyage au Levant*, II, Paris 1714, p. 483: „Ils (les Turcs) estoient aussi outrez de ce qu'il (le traité) assigne par la même trêve un tribut à l'Empereur vers la Moldavie et la Valaquie, autre point contrevenant à leur loy“.

² În Banat vine generalul Rabutin.

³ V. Ciorănescu, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1936, p. 334 și urm.

⁴ Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1937, pp. 177-186. Cf. C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 294, no. 452. Pentru negocierile cu Vaudemont, *ibid.*, p. 86 și urm.— Brâncoveanu se roagă a nu face să treacă în ziare vestea provisiilor ce dă; *ibid.*, p. 66, no. 100; cf. p. 68, no. 103.

⁵ Legăturile lui Brâncoveanu cu agentul său la Veneția, Nicolae Caraiani, probabil un Român din Balcani (v. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 85, nota 1), se fac prin dragomanul imperial, înrudit prin soția sa, cu Cantacuzinii, Antonio Mamucea della Torre (C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 89, no. 146), cărui i s'a consacrat și o monografie. D. Hâciu, în lucrarea sa despre Macedoneni, îl crede un Maimuca, Român (cf. *mămuță*).

Domnie pe viață care se și adevăra în vremea mult așteptatei păci.

Pe când, la început, Tököly, ajutat de diplomația lui Ludovic al XIV-lea, se visa Domn în Țara-Românească, un fel de „fermă“, cum spunea cutare Frances, potrivită pentru vecinătatea cu Ardealul, pe când, în același timp când Tatarii veniau prin Moldova și intrau în acel Ardeal pe la Oituz, Vizirul încerca o nouă campanie acolo (1695)¹, Brâncoveanu putu să-l vadă disgrațiat, acoperit de injurii, ținut cu un tain de miserie, alinându-și în ospețe bine stropite cu vin catastrofa totală a silinților sale². Pretendentul un va mai apărea în Țara-Românească, și anume la Giurgiu, decât cu prilejul bătăliei de la Zenta³.

Plătind neconținut, storcând țara de provisii, având să răspundă odată și 20.000 de oi, Brâncoveanu ura, firește, în fundul sufletului această suzeranitate pe care n'avea cu ce s'o schimbe. Din parte-i, Constantin Stolnicul se plânge că „vremile și oamenii acum s'au iuțit foarte“, de oare ce „și stăpânitorii și putearnicii cei mai mari cer mai mult și afară den obicei și socoteală vor să ia, și așa urmează și alalte necuvioșinte și pagube mai multe la norod“⁴. Și totuși în 1691 curentul de umanitate care se întâlnește la Turci, câtăva vreme, făcuse ca Vizirul să renunțe la tributul ambelor noastre țări⁵.

Căderea lui Constantin Duca, invinuit și că a făcut să seucidă în secret Sigismund Siculus, agentul lui Tököly⁶ fu dureroasă pentru Brâncoveanu, adăugându-se adâncă durere pen-

¹ Planul era și în 1693; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 77, no. 117.

² La 1696 încă sosește la Brașov, venind din Țara-Românească, un „Curuț“ de-ai lui Tököly; *Soc. Brașev.*, I. c.

³ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 90, no. 147. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 140-1, no. CLXVI; p. 142 și urm., n-le CLXX și urm.

⁴ Iorga, *Brașovul și Românii*. Gluma cu fiul Sultanului care a mers să vadă pe Mohammed în Raiu, într'o scrisoare a Brâncoveanului, pare a fi de la Stolnic; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 78, no. 118.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 122, no. CXX. Socoteli cu Turcii, Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 319-21, no. CCCLXXXV.

⁶ Povestea la Neculce și în Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 132-5.

tru moartea, la Constantinopol, de ciumă, a Doamnei Maria, fiica lui¹. Se va adăugi încercarea altui cuiva de a ajunge în stăpânirea aceleiași Țări-Românești, într'un moment când, cum se vede, drumul părea deschis, împotriva oricărui drept dinastic sau național, oricui.

Principalul negociator al păcii cu Imperialii fusese un Grec din insule, regiunea de unde venise și Panaioti Nikusios, Alexandru Mavrocordat, om de mari însușiri, pe care le desvoltase studiile făcute la Padova lui Constantin Stolnicul, apoi la Bologna, de unde, cu o tesă latină, se întorsese „iatro-filosof“. Autor al unor însemnări contemporane, al unui tratat de retorică, tradus apoi și în românește, și al câtorva alte scrieri², el credea că poate râvni pentru fiul Nicolae la mai mult decât acel post de Mare Dragoman al Impărăției care trebuia să pară cea mai înaltă recompensă pentru cineva de legea și de nația lui. Dar Alexandru luase pe o nepoată a lui Iliș Alexandru-Vodă, și fiul credea că i se cuvine și lui Domnia de care se împărtășiseră înaintașii după mamă, cari se ridicau până la omonimul bunicului, până la Alexandru-cel-Bun³.

Un raport contemporan arată aceste vechități. Ele părură înlăturate când, înainte de încheierea păcii, Brâncoveanu dădu pe fiica sa Ilinca după Scarlat, fiul, admirabil crescut și aplecat la învățătură, după moda timpului, și până la pierderea sănătății, al Dragomanului, Scarlat⁴. Era încă o biruință asupra intrigilor neconținut țesute și neconținut înlăturate contra acestui tron așa de râvnitor, Tânărul Grec, cu o picătură de sânge românesc, fu făcut dintr'odată Mare Postelnic⁵. După

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 143, no. CLXXV.

² V. Papadopoulos Kerameus, Hurmuzaki, XIII, tabla, și volumul nostru următor.

³ Radu, fiul lui Iliș, era ginere al Brâncoveanului; Greceanu, p. 112.

⁴ V. Greceanu, p. 85. Într-o cărțile lui, predicile lui Mascaron, pe care pune o frumoasă iscălitură latină.

⁵ Dar el moare în 1700 încă; *ibid.*, pp. 93-4. Avea abia douăzeci și doi de ani. Urmează pările lui Dumitrașcu Corbeanul cu Grigore Băleanu, Radu Popescu; *ibid.*, pp. 98-100 și urm. Se răspunse printr'o solie în masă a boierilor.

moartea lui Scarlat, dragomanul se uni cu Iordachi Ruset și Antioh Cantemir contra fostului cuceru¹.

Dar lovitura cea mai meșter pregătită contra puternicului Domn², a fost aceea din 1703, de la vechiul dușman, Vizirul cel rău, Ramî. Pe neașteptate Brâncoveanu primi invitarea de a veni la Poartă. Se pare că era o mazălie acoperită; Turcul întovărășitor se și presintă la București. O boală adevărată sau simulată, o „umflătură“, pe care o luă și Doamna, — și de aceea medicul grec Pylarinos, întovărăși în călătorie pe stăpânul său³, — îl făcu pe Constantin-Vodă să câștige două săptămâni. În acest timp banii lui căutau să învingă. Încă odată o mare demonstrație a boierilor se produse în jurul lui. Alexandru Mavrocordat și fiul Nicolae, — pe primul Greceanu, într'una din formele cronicii sale, îi califică de „spurcat și vrăjmaș“ —, miși cu fostul tovarăș de solie la Imperiali, Vizirul Ramî, și cu muftiul⁴, crezuseră că Domnul amenințat va trece în Ardeal unde vom vedea ce legături izbutise să aibă. El apare însă, acum, sigur de sine, și, din nou, biruie. Primejdia fusese așa de mare și așa de important triumful, încât cel întors cu pompă mare acasă făcu să se zugrăvească scenele călătoriei la Adrianopol pe zidurile frumoasei sale case de țară de la Mogoșoaia⁵. Dar țara plăti această grațiere și întărire cu îndoirea tributului. Și cronică oficială nu lipsește a însemna că Domnul s'a întors „nevătămat din mâinile tiranului“.

Dar noul Domn moldovean, fiul mai mare al bătrânului Cantemir, Antioh sau, cum i se zicea în țară: Antohie, nu arăta

¹ *Ibid.*, p. 104. Cronică oficială caută a scoate din răspundere pe „înțeleptul dragoman“.

² Neculce vorbește și de o încercare a lui Dimitrie Cantemir.

³ Două versiuni la Greceanu, p. 119 și urm. Dacă Brâncoveanu a luat cu sine pe al doilea fiu, Ștefan, era pentru că, la nevoie, acesta să poată fi numit Domn. Constantin Stolnicul rămase în țară pentru orică împrejurare.

⁴ Mustea, în Kogălniceanu, *Let.*, III, p. 28.

⁵ Scenele se vedeau încă la 1854-5; Șt. Grecianu, în ediția Cronicii lui Radu. Pentru călătorie și C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 137 și ur.n. Cf. Grecianu, p. 131, nota 2.

sentimentele rele pe care încunjurimea lui le strecuraseră în sufletul părintelui. Antioh, care va isprăvi luând pe fata unui mare boier de țară, din neamul lui Gheorghe Ștefan, Dumitrașcu Ceaurul din Valea Seacă spre Carpați, fusese logodit cu domnița Maria, sora lui Constantin Duca, și el ar fi fost bucuros să poată lua pe o odraslă a bogatului Domn vecin¹, cea ce însă i se refuză, de bună samă mai ales pentru a nu strica rosturile domnești viitoare ale fostului ginere. Când, în Septembrie 1700, tânărul Duca se întoarce în Scaun, Brâncoveanu, care, după Neculce, ar fi vrut să facă Domn pe un negustor din Galați, Teodorachi, merse atât de departe în socotelile sale înțelepte de bună înțelegere, încât iertă trecutul și sfătui, prin moldoveanul episcop de Buzău Mitrofan, pe acest fost ocrotit al său, care trimisese pe Nicolae Costin să-l îndreptățească, să se împace cu Iordachi Roset, care primi locul de Mare Vornic¹. Pentru a i se asigura lui Duca ajutorul pribegilor, o adevărată comisiune se adună la Focșani, fiind de o parte mitropolitul Moldovei, de alta episcopul de Buzău².

Numai la căderea, în ciudate împrejurări, a lui Constantin Duca, acum fără mare legătură cu fostul său socru, — mamă-sa pare a fi fost încă în viață; ea-și pierduse averea în aventurile tânărului ei soț nou, Greul Liberachi, „beiu de Maina“, care isprăvi rău³ —, nu se mai simți voința influențului Domn muntean, care înțelegea să păstreze totdeauna Moldova în legătură cu dânsul. Duca, luat din Scaun cu 500 de spahii, spera să rămână în Scaun după o simplă vizită la Poartă, așa cum o făcuse Brâncoveanu: era din nou imitarea de Moldoveni a ceea ce reușise Muntenilor. Alaiul în care el târi până la o vreme și pe dușmanii săi, înainte de a se îmbarca pentru Constantinopol, n-î era întovărășit însă și cu acele împărțiri de bani cu care era așa de darnic Brânco-

¹ Neculce (cu multe amintiri târzii).

² V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 14, no. MMDCXIV. Aceasta poate să fie solia pentru chemarea pribegilor de la Munteni pe care refuzând-o mitropolitul Sava, ar fi fost înlocuit cu Misail de Roman, care primește sarcina. V. însă Grecianu, pp. 108-10; cf. C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 121.

³ Pentru prinderea de Turci a lui „Lybiracis, considerable dans le pays“ (Maina), Guilletière, *Athènes*, 1675, p. 43.

veanu, pe care-l vedem acuma sprijinind ideia „de obârșie moldovenească, și nu cu Cantemir sau un Duca“¹. Găsindu-se la Poartă în mijlocul tulburărilor care aduseră căderea Sultanului Mustafă și înlocuirea cu fratele său Ahmed, el ajunse întâiu, în exil, prin Ramî, la Cavala, pe malul Arhipelagului, unde nu mai călcase vre-un Domn român². Speranțele lui Antioh Cantemir că el va fi alesul boierilor, cărora li se dăduse voie a se pronunța, fură și ele înșelate. Nu însă fără să-și fi spus cuvântul Brâncoveanu, la care era adăpostit de mult, cu alți pribegi, între cari Vasile Cantacuzino, căpătâ locul mult timp vacant, cu căimăcămia lui Ilie Buhuș, acel Mihai Racoviță, — însurat modest cu fata unui Balcanic, Dediu Spătarul, Ana —, care era fiul unei Cantacuzine și purta numele unuia din unchii Brâncoveanului. Cronica oficială a Țării-Românești recunoaște intervenția, și cu o sumă de bani a acestuia³. Și cu acest prilej, căsătoria lui Nicolae, fiul lui Iordachi Ruset, principal sprijin al noii Domnii, cu Ancuța, fiica Domnului muntean⁴, pecetluia din nou legătura cu Moldova⁵. Mai târziu, prin Ștefan, fiul Stolnicului, un astfel de

¹ A. A. Sturdza, *Constantin Brâncoveanu*, III, Paris 1915, p. 98. „Să părăsească“, scrie Toma Cantacuzino, „pe Duculeț, cât și pe Cantemirești“; p. 105, no. 87. Mihai Racoviță era nepotul Stolnicului și al Spătarului. În 1786, Antioh e considerat ca un „Turc“; p. 135, no. 122.

² Nu mai ajunse la Domnie. V. plângerea lui pentru moartea soției a doua, Eufrosina; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 318-9, no. cccclxxxiii. Alte tânguiri; *ibid.*, pp. 325-6, no. cccclxxxviii. Se ruga de Patriarhul să-l împăce cu Brâncoveanu; *ibid.*, p. 337. Scrisoare către Hrisant Notara (1707); *ibid.*, pp. 378-9, no. ccccxvii. Alte scrisori; *ibid.*, 378-9, no. ccccxvii; p. 449, no. ccccxiv (e vorba de Doamna Eufrosina), ceia ce trimete la o dată ulterioară pe cea de la pp. 318-9, despre moartea ei.

³ Greceanu, p. 137.

⁴ *Ibid.*, p. 138. Se încercă și o scădere a haraciului îndoit, dar rebelii cari se arătau dispuși la aceasta, căzură; *ibid.* Regimul legal fu însă apoi câștigat pentru o concesie mult mai mică; *ibid.*, p. 139 și urm.

⁵ Cu toate cetele formate în jurul Domniilor, legăturile de familie se încheiau de la unii la alții: Neculce înseamnă pe Manolachi Ruset și pe Racoviță ca fiind cumnații lui Antioh. Mihai a ținut pe domnița Safta Cantemir.

pact s'a încheiat între Antioh Cantemir, care-și gătia a doua Domnie, și Brâncoveanu, cuprinzându-se în această înțelegere și Dimitrie Cantemir, care și primi pensie de la Domnul muntean¹. Se ajunsese și la logodna între un fiu al lui Brâncoveanu și o fată a lui Antioh². Indată după aceasta, căsătoria lui Ștefan, fiul Domnului muntean, cu fiica lui Ioan Balș, Bălașa, strânse și mai mult aceste legături.

Schimbarea Domnilor moldoveni urmă cu o răpeziciune tot mai mare, Antioh Cantemir înlocuind pe Racoviță, a cărui Domnie și-a găsit și un lăudător³, fără a se putea cunoaște toate resorturile acestor neconținute surprinderi.

Cunoaștem itele acestor intrigi prin mărturiile târzii și interesate ale cronicilor Moldovei, scrise după 1711, și nu se va crede că Turcii ar fi oferit la 1703 lui Brâncoveanu ocea Domnie peste ambele țări pe care el ar fi refuzat-o numai după sfaturile amenințătoare ale unchiului Stolnicul⁴. E interesantă însă, la a doua cădere a lui Duca, manifestarea boierilor și mazililor înaintea trimesului turc că nu-l mai vor pe acest Domn⁵.

De fapt însă două familii mai conduceau țările românești, chiar supț monarhia, de o înfățișare atât de strălucită, a lui Brâncoveanu: Cantacuzinii în Țara-Românească, iar în Moldova, cu scurte întreruperi, dar de la o vreme cu voia lui Brâncoveanu însuși, Rusetestii. Aceasta chiar dacă, precum observă Neculce pentru Iordachi Roset în a doua Domnie a lui Mihai Racoviță, ei nu erau în slujbe. Se încerca un fel de Vizirat, căruia i se împotriviau acei boieri de țară pe cari același cronicar îi presintă, în comparație cu vremea sa, de pe la 1740, „mai țapeni, mai pulincioși: se iubia' unul cu altul și se învoia' la sfat". Așa-numita Domnie a Fanarioșilor s'a sprijinit pe slăbirea celorlalte elemente politice și pe prăbușirea prin Turci a celor două nea-

¹ Neculce.

² *Ibid.*

³ Muste; v. p. 30 și urm. Se laudă și Brâncoveanu, „foarte om bun și vestit de bogat". Dar el va fi arătat apoi ca autor principal de intrigi; p. 37.

⁴ Neculce. Tot așa de puțin că, în strămtoarea sa, Brâncoveanu ar fi săpat Domnia lui Duca.

⁵ *Ibid.*

muri. Incercarea Cantemireștilor de a se sprijini pe neamurile mici, — Antioh a avut ca Vistier în a doua Domnie pe un Lupu zis „Colivarul“¹, — nu reuși. Iar, în ce privește pe Greci, numai pentru Neculce, el însuși Cantacuzin prin femei, Ruseteștii sânt „Greci“, iar un Morona ajunsese, pentru experiența sa, a fi prețuit de Antioh-Vodă ca și de tânărul Duca, de care fusese adus în țară. Numai de la Mihai Racoviță întors în Domnie i s'a tras moartea.

Cu toate silințele desperate ale Polonilor de a căpăta Moldova măcar, lucrurile se îndreptau tot mai mult spre pace. Imperialii știau bine că la încheierea ei vor trebui să se mulțamească doar cu Ardealul. Cu totul altfel urmașul lui Sobieski, care nu-și putuse impune fiul ca moștenitor; pomposul, mândrul nou rege August de Saxonia neascultat de nobili și având să lupte îndată cu concurența lui Stanislav Leszczyński, încercă o solie la Brâncoveanu. Printr'un Moro, printr'un „Albanes Arbănaș“, care căpătă de la Domn o moșie cu toată zestrea ei, el căută legătura și în această țară, la 1695, și faptul că Stolnicul îl privește pe „Arbănaș“ ca pe un „frate“, ar întări părerea că e vechiul lui dascăl de la Padova. Se atribuia Cantacuzinilor o altă politică decât a Domnului și a Stolnicului. Bine primiți în palatul de la Potlogi, emisarii ministrului saxon Wackerbart, pe care Rabutin nu-l lăsă să treacă, vorbiră cu Domnul, cu Cantacuzinii, Constantin și Mihai, căpătând asigurarea că nu se va încheia nimic cu trimesul imperial, un pater Elias, și că Țarul e prea departe și un domn prea aspru. Așteptându-se un sol al Domnului, se recomandă regelui să ieie Tîghinea și Cetatea-Albă, ceia ce ar aduce răscoala, nu a Moldovenilor, în cari nu e de pus temei, — și aici apar capetele de acusație contra lui Antioh —, ci a acestor Munteni, cari ar lua îndată Brăila, Giurgiu și restul raielei; pe urmă ar interveni și Brâncoveanu cu 50.000

¹ *Ibid.* îi urmează Ilie Cantacuzino; *ibid.* Acesta ar fi râvnit și Domnia; *ibid.* Pentru planul de căsătorie între fiica lui Ilie Cantacuzino și o fată a Brâncoveanului, *ibid.*

de oameni și ar încerca și în Bulgaria. Ambelor țări ar trebui să li se asigure însă aceeași „capitulație“. Oricum, se cer două lucruri: prezența unei oștiri serioase și garantarea obiceiurilor țării¹. Dar să nu vie în țară Poloni, ci trupe germane și *legătura să nu fie făcută ca Polonia, ci cu August ca atare.*

¹ Jorga, *Doc. Brâncoveanu*.

CAPITOLUL II.

Ardealul românesc și Brâncoveanu. Cultura brâncovenească.

Legăturile Domnului muntean cu Ardealul au fost hotărâte de trei motive: *nevoia de a-și garanta bune relații cu guvernatorii imperiali instalați după pacea de la Carlovăț în provincia care fusese recunoscută Impăratului, dorința de a-și avea acolo un culcuș sigur și plăcut, de bun gospodar și moșier, cum fusese totdeauna, și grija ortodoxiei românești pe care o ataca invazia ieseuită supt scutul stăpânirii împărătești.*

Cel d'întăiu guvernator fu generalul frances Rabutin¹. La Brașov comandă o bucată de vreme generalul Glöckelsberg, cu care Brâncoveanu e în corespondență².

Stăpânirea aceasta nouă se arată respectuoasă față de Domnul vecin, de la care putea să aștepte numai ajutoare, informații și provizii, Brâncoveanu dorind, din parte-i, să poată păstra legătura cu posesiunile-i sătești de la Sâmbăta-de-sus și de la Poiana Mărului³, precum și cu casa din Brașov, unde se vindeau și vinuri din vestitele vii domnești de la Dealul

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 106-7, no. 174. Corespondența lui Constantin Stolnicul cu Golovchin e plină de despreț și ură contra lui Rabutin, netrebnicul și „tiranul”, ale cărui acte de cruzime se înșiră; A. A. Sturdza, *Constantin Brâncoveanu*, III, p. 90. În 1703, Constantin trimete pe Sava (= Gheorghe) Brancovici, la „senatul” din Alba-Iulia al lui Rákóczy; pp. 90-1, 97, no. 331; cf. *ibid.*, p. 93. El arată pe „Satanasie” invins și crede că Brâncoveanu ar putea face un bătrân Vlădică la Bălgrad. Serisoarea lui Mikes, p. 95.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 119-20, no. 201.

³ V. Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 254, no. 6.

Mare¹. La Recea din Țara Oltului o parte din sat se cheamă și până azi Vaida-Recea. Mihai Cantacuzino își avea și el moșie acolo. Oameni din Ardeal făceau legături, fiind întrebuințați în misiuni, în Ardealul lor de naștere sau și până la Moscova; așa un David Corbea, ofițer în oastea Brâncoveanului, acel „ceauș David“, care a făcut la București biserica Icoanei, apoi Pater Ianăș, pe care l-am mai întâlnit², Dindar, secretarul statornic al Domniei. Domnul muntean a încercat chiar să-și facă o gardă de „Nemți“ din Ardeal, adresându-se la elementele indigene pe care și le alipiseră Imperialii, ca „Ratti“, „Straina“ sau „Stratina“ și Jurco³.

Ceia ce aruncă însă o umbră asupra acestor excelențe legături fu răscoala rákóczyană, care izbucni, în jurul „Craiului Ferent“, fiul soției lui Tököly, întâiu în părțile ungurești, ca să se întindă apoi asupra Ardealului, devenit mai multă vreme cetățuia nemulțămiiților cu dominația austriacă. Intregul calvinism maghiar sprijinia pe acela care a rămas, înnăr și viteaz cum era, în memoria alor săi un erou național. Românii, cari fuseseră puși, la 1691 încă, să jure Impăratului și fiului său Iosif, rege al Ungariei, cu birăi, cu popi, fără a uita pe „cuțul de la Ocnă“, din satul Sântion⁴, se declarară, mai ales în părțile vecine cu Bistrița, pentru această răscoală, care îngăduia acțiuni de vitejie. Un Vlădică de lege calvină, Iov, se și ivi în aceste părți⁵, în luptă, cum vom vedea, cu urmașul lui Varlaam, un Teofil⁶, de sigur și el purtat, la început, pe la București, care, supus noii cârmuirii austriece, era să-i închine, cu mai multă sau mai puțină știință și conștiință, Biserica sa.

Nu se poate bănui la Domnul muntean o aplecare deosebită către o cauză națională care nu era a lui. „Nemții“ din Ar-

¹ Pentru cumpărarea casei, în 1700. v. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1478-9, no. MMDCXCXVII. V. și *ibid.*, pp. 1478-9, 1482 și urm., 1491, no. MMDCCCXXIV; *Brașovul și Românii*, pp. 258-9, no. 10.

² V. Al. Lapedatu, în *Prinos lui D. A. Sturdza*.

³ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 114, n-le 186, 193 și urm.

⁴ Iorga, *Doc. Ard.*, II, an. 1691.

⁵ V. Iorga, *Ist. Bis.*, II.

⁶ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1453, no. MMDCCV; p. 1455, no. MMDCCX (iscălitură); pp. 1461-2, no. MMDCCXXXVII.

МНГЮ КЪНЮ-КЪКОПА-НЪ-ЕСЛАВЪ-СОБО-ННЪ-ВСОЕЗЕ-ОМЪ-ПРАХНОСЪ-Е

Main body of handwritten text in Church Slavonic script, consisting of several lines of dense, cursive characters.

Large decorative initial letters and text at the bottom left, including the word 'КОСТА' and a signature.

Large decorative initial letters and text at the bottom right, including the word 'МНО' and 'ВНЕН'.

Fig. 36. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692).

Handwritten signature or mark at the bottom right corner.

deal nu erau făcuți să-l supere sau să-l păgubească în interesele lui. Dacă, deci, el se expune la plângeri din partea ofițerilor habsburgici, aceasta se datorește în cea mai mare parte largii lui ospitalități, mișii lui de oameni, compătimirii lui pentru nenorociți. De aici ocrotirea unui Petroczy, unui Pekri, pe cari făgăduia doar să-i înlătore de la pasuri, și în adevăr el opri orice tulburare de pace prin vre-o năvălire a lor¹.

La 23 August 1692, Impăratul căută să atragă pe preoții români, puindu-i, ca privilegii, în același rând cu cei catolici, dacă se unesc cu aceștia. Până atunci această speță nu exista. Se însărcină cu câștigarea lor Iesuitul Baranyi din Alba-Iulia², care cunoștea pe simplul Vlădică Teofil³. De aici se trecu la propunerea de unire cu Biserica latină.

Calvinismul căzuse. Comandantul frances al Ardealului era un catolic fervent. Vechea ocrotire a superintendentului ungur fusese oficial desființată, și astfel îndelungata usurpare încetase. Iesuiții nu încercau contopirea în catolicism și nici n'auveau în vedere pentru viitor. Se cerea numai înlăturarea celor patru puncte deosebire dogmatică privind purcederea Sf. Duh, Purgatoriul, felul Cuminecăturii și, cea ce se doria mai mult, refuzul de a recunoaște pe Papă ca șef al Bisericii creștine întregi.

• Un sinod liber se adună, ca de obicei, de când Vlădicii noștri primiseră sistemul sinodal, în Februar 1692, în capitala provinciei și se lua la Mart această hotărîre, plină, din punctul de vedere național, de urmări, fericite și nefericite, care dăinuiesc și până astăzi⁴.

¹ V. Iorga, *Francisc Rákóczy*, I. c.

² Nilles, *Symbolae*, I, p. 162, no. 2.

³ El ajunge a-și spune, în 1696, episcopul Valahilor barbari; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, I, Sibiu 1920, p. 7.

⁴ Nilles, I. c., pp. 162-3, 164-5. Actul de întărire din partea lui Apaffy, în Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, pp. 83-9; Nilles, I. c., pp. 153-60. Data e 18 Decembre 1692. Cf. I. Crisian, *Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Union der Romänen in Siebenbürgen unter Leopold I.*, Sibiu 1880.

*Sentimentul de ușurare de supt jugul calvin fu cel hotărîtor*¹. Vlădica amintise toate suferințele și toate umilirile de până atunci: tirania superintendentului, oprirea icoanelor, interzicerea posturilor, cercetările prin casele țăranilor, supunerea deciziilor luate de sinoade aprobării superintendentului². Nu trebuie scăpat din vedere nici aceia că Teofil fusese numit după vechea datină, adevărat ca „episcop valah“, dar pentru „bisericele Valahilor, Grecilor și Rutenilor“, pe când Iesuiții și regimul imperial aveau a face cu dânsul *numai ca episcop al Românilor*. În declarația sa de unire, Vlădica se intitulează firește șef al „Bisericii“, — nu „bisericiilor“, — românești în Ardeal și părțile ungurești“, dar nu-și zice „mitropolit“, și el vorbește în numele „clerului“, în al „sinodului“ sau „soborului mare“, a cărui adunare putea fi continuată încă.

În discuțiile Sinodului nu se proceda cu grabă, ci foarte atent, asigurându-se ritul, vechiul calendar, măcar până la o prefacere generală în Statele austriece, separarea completă de clerul latin, păstrarea canoanelor de judecată și recunoașterea formală a uniților, nu ca „tolerați“, ci, și ei, ca „fii ai patriei“. Se specifica primirea, cu caracter de egalitate, în școli și în oricare funcții³.

În sfârșit lucrurile se presintau așa că nu era vorba de o schimbare de lege, ci de o „întoarcere“ la calea cea bună⁴.

¹ În părțile apusene robia era către Sârbi. Pașa de la Orade împunea cu ieniceri episcopi sârbi Românilor, cari, la 1660, se plâng; Aurel Tripon, *Monografia-Almanah a Crișanei*, Orade 1936, pp. 19-20. — Acolo luera însă pentru ortodoxie bogata Companie Grecească (v. Iorga, *Studii și doc.*, XII, *passim*; *Documente grecești și românești despre Companie*, *ibid.* Pentru cărțile grupului din Beuș, v. și Hunfalvy, *o. c.*, p. 175, nota 1.

² V. diploma pentru Teofil, în care se cuprind și „pieile“ datorite de Vlădică principelui, și observațiile adunate de Nilles, *o. c.*, p. 141 și urm. Se citează și o mențiune făcută de patriarhul Dositei într'un sinod de la Ierusalim, în 1672, a prigonirii de calvini a fraților ortodocși din Ardeal; *ibid.*, pp. 150-1. Se cereau în diploma lui Teofil, pe lângă refacerea tipografiei, școli în Bălgrad, în comitatele Maramurășului, Inidoarei și Chioarului, trecând de la românește la latinește.

³ *Ibid.*, pp. 167-9.

⁴ „Episcopul“ cere și numirea de dânsul, și nu de mireni, a preoților; *ibid.*, p. 170. — Este și o îndatorire specială către Baranyi; *ibid.*

Protopopii cari iscălesc sânt cei din Ocna Sibiului, din Bistra, lângă Maramurăș, din Orăștie, din Sighișoara (?), din Șinca Mare, din „Poșoga“, din Giumal, din Săcoș, din „Nimic“, din Silvaș, din Uifalău — cum se vede din multe părți ale Ardealului, dar nici din Brașov, nici din Bistrița, nici din cea mai mare parte a Secuimii, nici de pe Târnavă, nici din comitatele adause la Ardeal.

Se luă măsura de a confirma acest act printr'o nouă declarație, din Iunie¹. Ea se sprijină însă numai pe acțiunea personală a lui Baranyi, care luptase contra calvinului Tököly, și pe autoritatea lui Teofil, pe care scrisul îl arată un cleric deosebit de cult. Dar Iesuitul, care alergă la Viena, găsi acolo puternica opoziție a consilierilor calvini, iar bătrânul mitropolit se stinse peste puțin, supt bănuială de otrăvă. Adolescentul care fu ales, Atanasie, nu poate fi judecat nici după laude, nici după osândiri interesante. Avem, dacă nu actele cu privire la alegerea lui, acelea care se referă la drămul pe care trebui să-l facă la București, unde, într'unul din cele mai rele momente ale relațiilor lui Brâncoveanu cu Imperialii, — e acela când Domnul muntean e „demis“ de la Viena —, noul ales a trebuit să meargă pentru examen duhovnicesc și înțărare.

Atanasie e ales acolo din nou, contra unui Mitrofan și unui Dionisie, de un sinod compus din trei Mitropolii greci: al Adrianopolei, al Sofiei și al Sevastei, și primește, cum se știe că iscălise Teofil, un întreg program dogmatic de la mitropolitul Teodosie². *Nu e numai impunerea tradiției întregi, ci și sublinierea că nu se va trece măcar la formele românești de limbă*, pe care, după Dosoftei al Moldovei, le represinta acum, precum se va vedea, Mitrofan de Buzău. Se recomandă chiar sinoadele calvine ca mijloc de luptă contra unei propagande nenumite, care e, firește, cea catolică.

Fără a întări pe acela care nu oferia nicio garanție, Împăratul dădu, la 24 April, un nou privilegiu pentru preoții români, în care calvinii strecurară că și aceia cari ar trece la altă religie „receptă“ vor avea aceleași drepturi ca acei

¹ *Ibid.*, p. 171 și urm.

² Condica Sfântă, edițiile Lesviodax și Ghenadie al Râmnicului.

din tagma în care intrau¹. Dar Atanasie, urmând sfaturile lui Baranyi, luă pentru a mulțumi Împăratului, numai partea privitoare la catolici². Din partea lui, Guvernul Ardealului plini de Unguri calvini, ignoră actul imperial³.

Adunând, la 24 Octombrie st. v., un nou sinod, — deci se păstra această formă calvină —, noul șef bisericesc confirmă primirea celor patru puncte și ceru de la Suveran o „diplomă“ ca aceia care se dase episcopului unit din Muncaciu în 1692 încă. Data aceasta, se vorbia și în numele „popilor“ și nu se mai pomenia decât Ardealul; Atanasie figura ca „Vlădica“, arhaic termin ambiguu, pe care catolicii îl traduceau cu „episcopul“. Se revenia însă, pentru a condiționa unirea, la respectul tuturor datinilor, a drepturilor protopopilor, a menținerii Vlădicăi, al cărui urmaș va trebui să fie ales⁴.

Necesitatea acestui al doilea act, care e un model de caligrafie, era cu atât mai mare, cu cât trebuiau și alte iscălituri de protopopi decât cele, puține, de supt Teofil. Avem acuma pe cei de Hăjeș, de Iniedoara, de Giumal, de Sassebeș, de Blaj, de Cața, de Nimigea, de Ufalău, — dintre cei de la 1698 acești doi din urmă —, de Bistrița, de „Haporta“, de Orăștie, de Bistra, de Călata, de Lăpuș, de Daia, de Armeniu, de Chioara, de „Kora“, de „Săcel“, de „Cheza“, de Colun, de Mohu, de Racovița, de Săliște, de Făgăraș, de Ilia, de Vint, de Gurghiu, de Țichindeal, de Berghis (în Banat), de Leapindeade, de Șieuf, de Sinmihaiu, de Silvaș, de Ohaba, de Cugir⁵. Două mii două sute șaptezeci preoți ar fi primit, imediat, Unirea⁶.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1467, no. MMDCLLVII.

² Nilles, *l. c.*, p. 200.

³ *Mag. Ist.*, III, p. 278 și urm. E vremea când Brâncoveanu face, a doua zi după moartea, la Târgoviște, a Patriarhului Dionisie Seroglanul (Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 304, no. CCCLXIX; p. 314, no. CCCLXXV), biserica de la Galata Constantinopolei; *ibid.*, pp. 312-3, no. CCCLXXIII.

⁴ Nilles, *o. c.*, II, pp. 203-5. „Patriarhul de supt biruința Înălțimi Sale“ (Împăratului) nu poate fi, cum credeam în *Ist. Bis. Rom.*, cel de Carlovăț, sârb, ci Primatul Ungariei, Kollonics; *ibid.*, p. 206 și urm. (cu facsimile). Dar reșpar „bisericile rumânești“, în plural. V. comunicarea către Statele Ardealului; *ibid.*, pp. 205-6,

⁵ *Ibid.*, pp. 206-11.

⁶ *Ibid.*, p. 212.

Urmă neapărata întărire a privilegiilor clerului. Actul imperial de la 16 Februar 1699¹ întâmpină însă noi restricții din partea Guvernului ardelean, robuț calvinismului: se cere, și se căpătă, mărgenirea numărului preoților, cercetarea lor de clericii Bisericii cu care s'au unit, urmarea unei școli străine, mărgenirea pământului scutit, trimeterea la mănăstire a popilor fără parohie². Se menținea punctul de vedere că *pentru a-și înălța situația preotul român trebuie să părăsească legea sa*.

De aici a ieșit, o bucată de vreme, în administrația austriacă a Ardealului, strict fiscală, foarte formalistă și lipsită de unitate ca și de autoritate, o epocă de confuzie. Rabutin și câte un nobil din Secuime, ca Ladislau Apor, erau din toată inima pentru propaganda catolică, la care se străduia Baranyi, pe când Atanașie, ascunzându-și după vreme jocul și întrebunlând pe Dindar, căpăta de la „shismaticul“ Brâncoveanu darul moșiei Merișanilor, în Argeș³.

Tipografia lui dădea, cu un meșter ardelean, format la București și care va merge și în Olanda și în Georgia, Mihai Iștvanovici, pe lângă o Bucoavnă, care ar trebui cercetată supt raportul religios, și o carte de predică, pe care o intitulează, după datina grecească, un *Chiriacodromion*, cu asigurarea, din partea tipografului, că, supt ocrotirea „patronosului“ adevărat, care e Domnul muntean, nu s'a schimbat nimic „în rânduiala dogmelor ce ține și poruncește pravoslavnică Besearecă a Răsăritului“⁴. Dar nobilimea calvină a Ardealului ducea pretutindeni pe moșiile ei lupta contra întinderii catolicismului, mergând și până la dărâmarea bisericuților unite. Sprijiniți de dânsa, popa Ion Țarcă, „popa Ianăș“, pentru Gavril Nagyszégy⁵, de și-l închisese Vlădica, se prefăcea în

¹ Nilles, *l. c.*, p. 224 și urm.; *Mag. Ist.*, III, p. 285 și urm.

² Pe lângă cele două culegeri citate, Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1467-9, no. MMDCLVIII.

³ Cipariu, *Archivu*, p. 453 și urm.; *Mag. Ist.*, III, pp. 305-6; Iorga, în *Mem. Ac. Rom*, XXI, p. 288 și urm., nota 31.

⁴ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70, no. 113. Episcopul Oxendie Virzirescu, al Armenilor trecuți în Ardeal (v. Iorga, *Doc. Ard.*, II, tabla), găsia ortodoxie în Bucoavnă; Nilles, *l. c.*, p. 263.

⁵ V. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase*; cf. *Rev. Ist.*, VII, pp. 190-1.

colțul de spre Moldova al țării, unde Rákóczy își avuse cei mai mulți sprijinitori armați printre Români, în Vlădica Ion. Aceasta pe când, în Maramurăș, un Iosif Stoica, nemeș local, sfințit în Moldova, era de mult „episcop pravoslavnic“, amintind și vechiul exarhat patriarhal ecumenic de pe vremea întemeierii Moldovei¹ de și ținea sobor deosebit, considerându-se ca „administrator“ autonom al Scaunului din Alba-Iulia, cu protopopii atârând direct de dânsul². Va încerca apoi să se impună și pentru Maramurășul românesc episcopul pentru Rutenii conlocuitori, „vicariul apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria“, vlădica de Sivas, care venia dintre catolicii din Chios³. În schimb, pe la Orade, până în Bihor, în țara Oașului, unde era o mănăstioară la Bicsad, și la Seghedin păstoria călugărul grec athonit, supus Romei, Isaia⁴. Iar, cum o arată însuși Atanasie, între nemeșii din părțile Inidoarei, cari și aveau în oraș una din cele mai frumoase biserici din Ardeal, se ivise ideea că se poate exploata situația, lupta aceasta între cele două religii „recepte“, pentru ca, supt scutul calvinismului, să continue de fapt ortodoxia milenară, iubita „lege românească“⁵.

Nu i se poate tăgădui lui Anghel, feciorașului de popă de la Bobâlna⁶, nemeș de Ciugud lângă Bălgrad, care învățase ceva carte latinească la calvini și pe care Baranyi îl susținuse și din cauza legăturilor locale cu tatăl lui, o deosebită dibăcie. Cât timp, cu toată dispariția celor doi Apaffy, Imperialii erau numai ocupanți, el se feri să rupă și cu calvinii, al căror regim s'ar fi putut întoarce, și cu negustorii bogați ai Companiei Grecilor de la Brașov și Sibiiu, cari și aveau pretutîndeni sucursalele, sprijinite pe privilegiile împărătești⁷, și cu vechiul „patronuș“ Brâncoveanu. Aceasta fără a uita

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 234, no. III; p. 298, no. v.

² V. și Nilles, *l. c.*, p. 268, nota 3.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. XLVIII-IX; pp. 9-10, no. 9 (Catehism catolic din Tirnavia, 1696).

⁴ *Ibid.*, pp. 220-2, n-le XLIX-L; cf. și Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 18 și urm.

⁵ Nilles, *l. c.*

⁶ Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 8

⁷ Nou privilegiu la 12 Septembrie 1700; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1486 și urm. V. și Iorga, *Documente grecești și câteva românești prinitoare la Compania grecească.*

acea nobilime românească de mult și fanatic calvină, care, ca un Gavrilaş Nagysezy, se va pune în fruntea opoziției contra catolicismului iesuit¹.

Altfel a fost când, prin tratatul cu Târcii, Austriei s'au așezat ca Domni definitivi în provincie.

Dar, și atunci, în loc să caute a apărea numai ca un miluit al lor, Atanasie căută, urmând și sfaturi de mirenî, ca al unui Ștefan Raț și poate chiar unele sugestii de la București, măcar de la secretarul Dindar, un Bulgar pe ascuns catolic², dar un servitor al Brâncoveanului, să-și sprijine schimbarea dogmatică, nu pe o moștenire și nici pe o hotărîre anterioară, luată pe vremea politicește provisorie, ci pe o mare manifestare națională în zilele stăpînirii de drept public a Impăratului³.

În Septembrie diploma, de mult cerută, era cetită în dieta ardeleană, a cărei atitudine a fost aceea pe care am arătat-o. Ea nu putea să satisfacă pe Atanasie, și el urmă pe alături acțiunea sa. Sinodul din Septembrie luă atitudine contra actului de injurioasă restrîngere iscălit de șefii nobilimii Ardealului, un Bethlen, un Bánffy, un Naláczy, un Kereszteszy⁴. Se declara că niciun inspector nu poate fi admis decât din partea Impăratului și a Primatului Ungariei⁵. Clerul catolic declara însuși solemn, că nu se poate încurea, din necunoașterea limbii, într'o asemenea cercetare⁶.

Adunarea decisivă avu loc la Bălgrad, în Septembrie 1700. Cu ajutorul miliției de sigur, se adunară nu numai protopopii, dar și jurații lor, cu delegați ai protopopiei și chiar cu trimiși ai satelor. Era represintat Brașovul, prin protopopul Vasile, apoi satele făgărășene, Sibiiul, Maramurașul, tot ce

¹ V., *ibid.*, pp. 262, 331 și urm.

² Nilles, *l. c.*, p. 267. V. și Al. Lapedatu, *Pater Ianoș*, în *Prinos D. A. Sturdza*.

³ Până atunci corespondența cu Impăratul, intitulându-se „episcop al Bisericii Unite de rit grecesc în Ardeal și părțile adause”, în Nilles, *l. c.*, p. 229 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 240 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 241-2.

⁶ *Ibid.*, pp. 243-4.

mai lipsise până atunci. S'au socotit cинzeci și patru de protopopi și o mie cinci sute șaiize și trei alți clerici.

Nu numai că se întări supunerea față de Roma, dar se dădu un nou statut Bisericii românești, și anume de un caracter cultural mai înalt, cerându-se cunoștinți preoților. Măsuri de moralitate și ordine se impun. Autoritatea protopopilor se confirmă și li se îngăduie adunări locale. Fără a se mai vorbi de limba slavonă, sau de cea grecească, pe care Patriarhul Dosoftei i-o recomandase pe alătura lui Atanasie, se cere ca *Evanghelia și practica să se facă românește*¹.

Dar Atanasie, ales și sfințit la shismatici, nu era încă recunoscut de Viena. Spre legalizarea situației sale i se îndreptară toate silințele. Stăruia să fie lăsat să meargă la Impăratul, dorință care, pe baza străvechilor amintiri romane, o întâlnim de la un capăt la altul al istoriei Românilor.

El întâlnește greutăți și din partea acelor cari în noua Biserică i-ar fi luat bucuros locul. Avem lista invinuirilor ce i s'au adus². Era de sigur un om tânăr, care admitea petreceri cu musică și vânători, după normele pe care nemeșii le impuseseră întregii vieți publice a provinciei. Nu se uitau nici legăturile cu Brâncoveanu.

La 5 Februar 1701, după un nou sinod, Vlădica, pe care-l petrecuse clerul în sunetul clopotelor, era la Viena, cu vicariul Meletie, cu secretariul Raț și cu un Iesuit german³. El cerea întărirea sa, cum se făcea pe vremea principilor ardeleni, și oprirea persecuțiilor ungurești contra clerului său (la conferință Impăratul era represintat prin doi Unguri), oferia datoria clerului său prin provisii în timpul războiului în schimb pentru facerea de școli. S'ar fi dorit în noul privilegiu ceva care să atragă mai mult la catolicism decât la celelalte religii „recepte”⁴.

Dar în dosul lui se jucase o crudă comedie. Din chiar me-

¹ *Mag. Ist.*, III, p. 312 și urm.; Nilles, *l. c.*, p. 246 și urm.

² *Ibid.*, p. 259 și urm. Păstrase și un secretar calvin, Ștefan Raț, „Dumnealui Raț Iștfan Chișfalud, odorbirăul Belgradului” e pomenit lângă „protopopul Gheorghie notaresul Dăianul” în prefața *Chiriaco-dromionului* lui Atanasie, în 1699; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 375.

³ *Ibid.*, p. 272.

⁴ Nilles, *l. c.*, la această dată.

diul iesuit veniseră acușările contra lui și de acolo plecă ideea de a substitui episcopului cârmuitor, socotit ca ignorant, incapabil și vinovat, un străin ca „teologul“ nu numai al tuturor sfaturilor, dar și al tuturor alegerilor, numirilor, socotelilor și acțiunilor în genere. Nu va mai pleca nicio inițiativă de la episcop, și sinoadele-și pierdură drepturile¹. Ce mai putea să însemne deci întoarcerea pompoasă, cu titlul de consilier, lanțul de aur cu chipul sacru al Impăratului, instalarea de către Apor în acest Scaun din Alba-Iulia din care vor fi izgoniți urmașii lui²?

De altfel, încă din același an Viena ceda calvinilor, și un ordin imperial dădea voie oricărui Român să treacă la ce religie vrea, sau să rămâie în a sa³, fără nicio silă. Actul s'a publicat și în românește.

Se ajunsese acolo, încât Atanasie, numit, data aceasta, calvinește, episcop al tuturor bisericilor românești de rit grecesc din Ardeal, și numai din Ardeal, trebui să ceară pur și simplu, în 1703, întărirea vechiului privilegiu pentru preoți al lui Apaffy⁴.

Efectul produs la București⁵ de această demonstrație fu excomunicarea.

Ea se face în mai multe forme, și e violentă. De și se aდაuse și o scrisoare de răspuns cu aprige muștrări a mitropolitului Teodosie⁶, Patriarhii greci sânt în frunte, Calinic

¹ *Ibid.*

² La întors Atanasie își zicea: „arhiepiscop și pentru comitatele exterioare“; *ibid.*, pp. 387-8. Vorbia de „Mitropolia sa“. Scrisa la Oradea-Mare ca șef bisericesc. În prefața *Chiriadromiei* lui din 1599 i se zice „arhiepiscop și mitropolit Scaunului Belgradului, al Vadului, al Maramurășului, al Silvașului, al Făgărașului și părțile Țării Ungurești, vidicului, Chivarului, Sulagiului și al Crasnei“. Felul cum s'au raportat convorbirile de la Viena, în grecește; Iorga, *Doc. grec.*, pp. 334-6, no. CCCXCIII.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1489, no. MMDCCCXXI.

⁴ *Ibid.*, n-1 următor; Nilles, *l. c.*, p. 341 și urm.; Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1494, no. MMDCLVII. Sașii se plâneau de escesele „popilor români“; *ibid.*, p. 1496.

⁵ Nilles, *l. c.*, p. 348 și urm.

⁶ *Ibid.*, pp. 334-6. Atanasie mai ceruse din Țara-Românească Triodul și Penticostariul. Cum „Ungrovlahia“ din scrisoarea de muștrare a lui Teodosie fu redată prin „Transilvania“, Kollonits îi tri-

și Dosoftei, și astfel cea ce trebuia să fie o protestare contra călcării unui mare drept istoric și contra ruperii unității sufletesti din Biserică se coborî la o singură afacere de teologie și ierarhie bizantină¹.

Din parte-i, Brâncoveanu se folosi de trecerea influentului ambasador engles la Constantinopol, Paget, ca să adreseze o scrisoare de plângere către Împăratul, care răspunse verbal că Domnul să-și caute de ale sale². Urmară și muștrări către Raț ale lui Dosoftei³.

Intreaga situație încurecă venia din tradiționala incapacitate austriacă de a governa altfel decât prin armată și fisc. Câțiva ani după încheierea păcii, toată lumea era incredințată că, înainte de terminul de douăzeci și cinci de ani al acestui tratat, care nu era decât un armistițiu, Imperialii vor pierde Ardealul. Rabutin însuși recunoaște, în 1701 încă, această stare de spirit în legătură cu războiul frances⁴. El observa, în legătură cu agitațiile lui Naghiseghi și lui Andrei Banul, zis Grecul, ruda lui Dindar⁵, care purta o pecete în numele poporului român, că toate turburările încep de la acești „Valahi”⁶.

De altfel, nemulțămii trecură îndată la răscoala fățișă, după ce pătrunseseră în țară și unele elemente balcanice înarmate. În jurul lui Francisc Rákóczy se aduna Ungurimea

mese o scrisoare de amenințări pentru că ar vrea să usurpe Ardealul; *ibid.*, p. 353 și urm. Teodosie refusă să-i trimeată lui Atanasie noul Octoih al episcopului Damaschin.

¹ V. Aug. Palmieri, *Dositeo Patriarca greco di Gerusalemme (1641-1707)*, Florența 1909. V. și O. Stăniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile cu Țările Românești*, Cernăuți 1929. Cf. și Zenovie Păclișanu și Șt. Pop, în *Cultura creștină* din Blaj, 1913, și în ziarul *Unirea* de acolo, Ianuar-Februar 1914.

² Nilles, *l. c.*, pp. 354-5. Și o scrisoare a lui Calinic. E, de altfel, vremea când Calinic al Constantinoplei critică pe Brâncoveanu pentru ideea de a preface în vulgară Comentariul Evangheliilor de Teofilact; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 329-30, no. cccxci. Cf. și *ibid.*, pp. 338-9.

³ Cf. *ibid.*, pp. 274 și urm., 340-1.

⁴ Nilles, *l. c.*, pp. 337-9.

⁵ *Ibid.*, p. 340.

⁶ *Ibid.*

întreagă. Oastea se închidea în cetăți. Dintre centrele săsești, doar Sibiiul și cetățuia de la Brașov păreau să se poată apăra. Orice lucru serios la câmp ajungea cu neputință, trebuind să se caute hrana prin importul de la Brâncoveanu. Din nou, tâlharii erau stăpâni pe țară, și unul din acești haiduci răkóczyeni, Pintea, a ajuns să fie cântat în baladele vitejei. Într'un memoriu din 1704 situația apare desperată și pentru Sași, cari vorbeau fățiș de noul regim ce ar putea să urmeze¹.

Secuimea toată era în răscoală, cerându-și dreptul la libertate, și ea asediază Brașovul. Anul 1705 aduse o îndreptare numai pentru că Imperialii avură la îndemână un bun general francez ca d'Herberville și un Italian, Cusani, care pune stăpânire pe Cluj, dar nu poate nici curăți regiunea Brașovului, nici alunga peste hotar pe Rákóczy, care se opoșea la Gherla, având în juru-i mai toată populația românească de acolo, cu Ion Țircă și Pântea Viteazul în frunte. La 1707 încaltea o diată la Oșorheiu dă lui Rákóczy situația „legală“, și el se poate instala la Alba-Iulia², unde Atanasie trebui să cedeze locul lui Iov³.

O nobilime românească stătea în jurul campionului libertății maghiare, Naghiseghi: Ion Talabă, trimes la Constantinopol, pe lângă curierul la Moscova, Teodor Corbea, fratele ceaușului David.

Brâncoveanu știu să păstreze o atitudine de prudentă. Nevrând să se compromită cu noii „Curuți“, ca unul care cunoscuse prea bine pe cei vechi, dar el nu lucra dușmănește contra lor. Imperialilor, cari nu mai erau reprezentați printr'un om

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II. cc. — Pentru relațiile lui Kollonits cu Atanasie și sinodul acestuia; Nilles, *l. c.*, p. 357 și urm. Se spera și câștigarea boierilor din Țara-Românească. La școala din Sibiiu își trimete Pylarinos fiul, care se declară catolic. V. și un fragment de scrisoare al unui înalt dregător, îndemnat a face același lucru; *ibid.*, p. 363. Din parte-i, Constantin Stolnicul își trimete fiul, Răducanu, cu Hrisant Notara, la Paris; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 327-8, no. cccxc. I se atribuie și lui Brâncoveanu gândul de a-și crește un fiu la Iesuiții sibiieni; Nilles, *l. c.* Pentru planul școlii lui Atanasie la Alba-Iulia; *ibid.*, pp. 368-9.

² Amănunte și bibliografie, la Iorga, *Francisc Rákóczy al II-lea și Români*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIII (1910).

³ *Ibid.*, pp. 4-5.

de calitatea lui Rabutin¹, el li datorea revanşa pentru Unire şi ruperea legăturilor dintre Români de peste munţi şi ţara sa, şi avea mijloacele să li-o arăte. Noul „Craiu“ considera pe Domn ca pe „fratele“ său şi vorbea într'o scrisoare către Constantin Stolnicul de cele două „Domnii“ (*regna*) vecine². El se arăta, cu despreţ pentru prostia lui Atanasie, ca unul care „susţinea“ pe Ion Țircă, prieten al „Bisericii Răsăritului“, fără a se pronunţa clar asupra intenţiilor sale, şi adaugă că în curând, sprijinit pe Țarul Petru, el va avea şi ajutorii lui, Pekri, Mihail Mikes, care-şi iea prin schimb moşii la noi, şi fraţii Cantacuzini, Constantin şi Mihai⁴.

Totuşi serviciile aduse de vecin Imperialilor erau așa de mari, încât în 1707 i se acorda lui Brâncoveanu dreptul de refugiu oriunde în Monarhie, dar mai ales în Ardeal⁵.

A fost chiar un moment când, şi cu necontenitul sprijin bucureştean⁶, se părea că nimic nu va rămânea din actul de Unire, căreia un Iesuit român, considerând pe Atanasie ca

¹ Acesta, care era ameninţat de Pekri şi de Tataři, se plângea în 1703-4 de atitudinea Domnului vecin; C. Giurescu şi Dobrescu, *o. c.*, p. 141, no. 236. Brâncoveanu ar fi liberat 400 de „vechi rebeli“ ca să-i lase a trece în Ardeal; *ibid.*, pp. 141-2, no. 237. Totuşi era vorba de 100.000 de fiorini cari i-ar veni generalului din Veneţia prin Pano Pepano şi Brâncoveanu; *ibid.*, p. 142, no. 230. V. şi n-le urm. În 1706 pleacă în Ungaria Superioară Rabutin cu cavaleria; *ibid.*, pp. 149-50, no. 252. El reapare apoi pentru a recomanda remonta la noi; *ibid.*, p. 166, no. 269. Un locotenent-colonel de Renaud în Ardeal; *ibid.*, p. 152, no. 256, şi aiurea. De la 1708 comandă în Ardeal generalul Krichpaum; *ibid.*, p. 176, no. 283. El umblă după un împrumut la Brâncoveanu; *ibid.*, p. 179, no. 287. Scrisoare a lui Brâncoveanu către Quarient, trimes de Împăratul Iosif la Poartă; *ibid.*, pp. 147-8, no. 248; Hurmuzaki, VI, pp. 36-7, no. 58.

² C. Giurescu şi Dobrescu, pp. 373-4, no. 2.

³ *Ibid.* Pentru pierderea de Imperiali a Turnului Roşu şi a legăturii cu Brâncoveanu; *ibid.*, p. 143, no. 242. Pentru un Giulay cu sate în Țara-Românească, *ibid.*, p. 173.

⁴ Hurmuzaki, IX, pp. 434-5, no. dxcvii; pp. 438-9; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 274-83; *Francisc Rákóczy*, pp. 12-3.

⁵ *Ibid.*, p. 152, no. 254; p. 153, no. 257. Afaceri băneşti cu el; *ibid.*, p. 155 şi urm., 162 şi urm., 168 şi urm.

⁶ Constantin Stolnicul se interesa şi de starea ortodoxiei la Sârbi; Iorga, *Doc. Grec.* III, pp. 58-9, no. xxxvi.

arhiepiscop, îi dădea, la 1703, un Catehism cu litere latine¹. Împăratul Leopold murise, apoi și Kollonits; Barányi acum al doilea teolog, după un German, făcea silinți desperate pentru păstrarea operei sale. La sinodul din 1708, la care asistă și șeful Iesuiților, abia dacă veniră treizeci și trei de proto-popi². Un episcop de Heracleia, Dionisie, se așeza la Brașov³.

Acesta e, de altfel, anul în care reprezentantul lui Rákóczy, contele Károlyi, sprijinit din Moldova de Antioh Cantemir și având legături cu Nicolae Costin, își asigură o astfel de situație încât și Brâncoveanu, cu Cantacuzinii, începe a se clătina în atitudinea sa⁴.

În relativa liniște dintre 1700 și 1708, când problema Răsăritului european se va pune prin eroica aventură în Polonia, contra Rusiei lui Petru-cel-Mare, a lui Carol al XII-lea, se îndeplinesc în Țara-Românească, imitată în mult mai mică măsură de sărăcita Moldovă, care abia se adunase după pacea din 1699 și plecarea garnizoanelor polone și a coloniștilor tatari de pe la Orhei, mari opere de cultură.

E vorba, înainte de toate, de o activitate tipografică, foarte îngrijită supt raportul artistic, care, cum se va vedea, e menită să înzestreze și biserici străine, în toată lumea greacă, mai puțin în cea slavă, iar, printr'o altoire și până în Caucas, pe cea georgiană.

Încă din 1694 începuse la Munteni, în acest domeniu al tiparului, lupta între aceste tendinți: a lui Mitrofan de Buzău, la care se raliază și Antim, care va ajunge episcop de Râmnic, de a da cărți românești, de cetire numai, cum e *Psaltirea* din acest an, 1694, a lui Antim, și cum doria Mitrofan el însuși, după tradiția lui Dosoftei al Moldovei, *pentru slujba însăși*, continuarea, tot mai scăzută, a slavonismului intransigent, și, de altă parte, neo-elenismul bizantin, cu preocupări luptătoare

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 447, no. 138.

² Nilles, *l. c.*, pp. 372-3.

³ Silviu Dragomir, *o. c.*, Anexe, pp. 15-6.

⁴ Hurmuzaki, IX, p. 437, no. DCV; p. 440, no. DCVII; pp. 440-1, no. DCVIII; Iorga, *Francisc Rákóczy*, pp. 14-5.

contra catolicismului, așa cum era rcpresentat de Dosoftei al Ierusalimului, înțelit, de la început, de luptele religioase între călugări la Ierusalimul său.

Grija cea mare e aceea pentru masivele tipărituri grecești, menite mai ales altor cercuri decât celor româneoști. La Iași, în 1694 chiar, Dosoftei dă răspunsul său la părerile, pe care le judecă eretice, ale Marelui Logofăt al Bisericii constantinopolitane, Ioan Cariofil¹. Cărticica pare să nu fi avut titlu, dar ea e un omagiu pe care tânărul „spudeu“ Constantin-Vodă Duca îl aduce atot puternicului Patriarh, a cărui autoritate întrecea așa de mult pe a Constantinopolitanilor contemporani². Intr'un moment când nu se pusesse încă în discuție orientarea Bisericii ardelenne supt ocupația austriacă, se publică tot acolo, supt același scut, dar, *din prudență, fără o pomenire a Domnului ocrotitor*, răspingerea, de vechiul Ioan Eugenikos, a unirii de la Florența³. Același Moldovean Dimitrie Pădure termină, în sfârșit, importanta lucrare, începută încă la 1692, prin care șapte teologi osândesc Roma bisericească, *Τόμος καταλλαγής*⁴. Se păstrează față de Domnie aceeași atitudine, de sigur cerulă, de rezervă.

La publicația lui Dosoftei contra lui Cariofil răspunde din București, prin tipografia Snagovului, cărticica prin care, după cererea lui Constantin Cantacuzino însuși, Cariofil, foarte amestecat în rosturile românești, își explică părerile sale (1697)⁵. E anul când, din Padova, Nicolae Papadopol, care-și zicea Comnen, închina o lucrare dogmatică aceluiași învățat boier⁶.

Până aici sântem deci în domeniul cărții grecești⁷, tipografia

1 V. traducerea de C. Erbiceanu a *Efemeridelor* lui.

2 Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 337-8, no. 97.

3 *Ibid.*, n-1 următor.

4 Pentru orientarea acestuia, v. și C. Atanasiadi, în revista *ρωτΣγ*, XIV.

5 Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 349-50, no. 107. Se pare că în Biblioteca Gaster, acum trecută la Academia Română, este o traducere românească.

6 Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 311-2, no. CCCLXXII.

7 V. și raporturile Patriarhului Dosoftei cu Georgia, la E. Taikaïchvili, în *Journal Asiatique*, CXX (1927), pp. 357-68. Prin el se leagă, cum se va vedea mai departe, Brâncoveanu de această țară așa de depărtată.

Fig. 37. — Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi.

din Snagov putând lucra și pentru străini, ca acel Galaction Vidali din Tinos, fost în Lavra cea Mare de la Athos, care-și publică un Antologhiu grecesc, pentru Greci¹.

Dar iată că *schimbarea de Domn din Moldova aduce cu dânsa o nouă orientare culturală*, care nu e însă a lui Antioh însuși, atins și el, ca și Duca, de și în măsură mult mai mică, de cultura elenică, ci a fratelui mai mic, Dimitrie, marele adversar al Brâncoveanului și care, trăind între Greci de mare învățătură, Turci cărturari și acci Francesi chiar cari erau prietenii lui Duca, în care vedeau un descendent al Impăraților Bizanțului, primiau bucuros la ei pe acest Oriental occidentalizat fără a-și pierde legăturile cu mediul său natural, așa cum se arată și în frumosul portret, azi la Muzeul din Rouen, în care, cu un turban albastru și alb cu surguciu, cu un pieptar de brocard de aur și cu hangerul la cingătoare, el are bucelele, mustăcioara, cravata curtenilor lui Ludovic al XIV-lea. Acela care prin căsătoria cu Casandra Cantacuzino părea a-și fi căpătat drepturi și asupra tronului muntean —, atunci când fratele Casandrei, beizadea Iordachi, trăind supt scutul Imperialilor, dobândia drepturi asupra Moldovei prin căsătoria cu Luxandra, fiica unuia din beizadelele lui Antonie-Vodă Ruset —, se ținea deocamdată strâns de Turci, întovărășindu-i și în campania nenorocită de la Zenta, care-i zguduia pentru totdeauna încrederea în viitorul Imperiului Otoman.

În frumosu-i palat constantinopolitan, Dimitrie Cantemir, întregindu-și zilnic larga învățătură și întrebuițând forma romanului pentru a-și caricatură dușmanii supt forma întrupării în animale, ca în vechiul roman grecesc, crezu că e vremea ca neamul său, pe care deocamdată îl vedea numai „moldovenesc“, să se împărtășească și de roadele, ce-i fuseră până atunci ascunse, ale gândirii apusene. Pe când talmăcia în latinește ideile filosofului von Helmont, el se hotărî a da în tipar pe românește, la Iași, două serieri, o traducere și o prelucrare, dintre care numai aceasta din urmă i-a fost până acum recunoscută.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 347-8, no. 106.

Prima e traducerea unei cărți a dascălului lui Dimitrie, Ieremia Cacavela¹. Tălmăcirea sau *Tâlcuirea Liturghiei*, apărută la 1697². Prefața o iscălește Lupu Bogdan, cumnatul Cantemireștilor, dar nu se poate vedea cine ar fi fost în stare în Moldova de atunci să prefacă în românește o lucrare de un asemenea cuprins, — de sigur niciunul din Vlădicii moldoveni, de o slabă pregătire călugărească.

Cealaltă, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu Lumea*³, operă greco-română ca Evanghelia de la Snagov, — inspirația va fi fost de la Cacavela, care e cunoscut și printr'o lucrare despre războiul din Ungaria⁴ —, e o lucrare, de morală strict religioasă, opunind omului pasiunilor, care e Lumea, omul gândirii filosofice, Înțeleptul. Dialogul e vioiu, une ori cu o iute notă populară, care arată cât de mult rămăsese la tinerii Cantemirești spiritul vechiu răzeșesc al familiei. Nu odată tânguiriile asupra soartei omeniești au un caracter pe atât de înalt, pe cât de dujos: „Ce s'au făcut Impărații Perșilor cei mari, minunați și vestiți? Unde Chyros și Crisos? Unde este Xerxes și Artaxerxes? Aceștia, cari în loc de Dumnezeu se socotia și mai puternici decât toți oamenii lumii, se ținea, până într'atâta cât și cu lucrul mării și cu valurile furtunii, ei vrea' să stăpânească, oamenilor săi poruncind ca să bată marea și să o puie în obezi, căci i-au stricat podul cel [ce] peste mare făcuse, la bogazul de la Chersonisos, care loc se chiamă acuma Bogaz-Hisari, și alle locuri de virtute ce au arătat. Unde este Alexandru Marele Machedoneanul, care nu pentru mărirea Statului, ci pentru mari și minunate războaie și a multe țări biruinți Marele se numește? Și să nu te mai miri,

¹ V. pentru acesta și Const. I. Karadja, *Un memoriu al lui Ieremia Cacavela în biblioteca lui Constantin Brâncoveanu*, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 16-18; cf. Bogrea, *ibid.*, pp. 7-8; V. Grecu, în *Codrul Cozminului*, I, pp. 577-8.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 344-6, n. 101.

³ *Ibid.*, p. 355 și urm.

⁴ Originalul lui Cacavela e *Raggualio storico della guerra tra l'armî cesaree e ottomane dal principio della rebellione degl' Ungari fino l'anno corrente*, Veneția 1683. Prefața formeii grecești, către Șerban Cantacuzino, după cererea lui Constantin Brâncoveanu, la Marshall, în Bees, *Jahrbücher*, III, pp. 135-6. I se urează acestui șef al unei „eparhii mici“ să ajungă a governa toată creștină-atea.

pentru alții vechi și minunați ai Grecilor Impărați întrebați, ci pentru acești mai de curând: Unde este Constantin Marele, ziditorul Tarigradului? Unde este Iustinian, cel ce are cea minunată și de toată lumea laudată în toate unghiurile a rătunzelii pământului vestita zidita biserică, care se chiamă Svânta Sofia? Unde este Teodosie cel Mare și Teodosie cel Mic? Unde este Vasilie Machedon și cu fiul său Leon Sofios și alți Impărați puternici, mari și vestiți, ai Grecilor? Unde sânt Impărații Romei, cetății cei de toate biruitoare? Unde este Romilos, ziditorul ei, și alții, până la Chesar August, căruia toate părțile i s'au închinat? Și ce să-ți mai zic? Unde sânt moșii, strămoșii noștri? Unde sânt frații, prietenii noștri, cu cari, ieri, alaltăieri, aveam, împreunare și într'un loc petrecere, cari acum din mijlocul nostru periră și acum se pare că n'au nici odinioară fost? Ori, aiurea: — „Dar, după moartea lor, spune-mi dentr'atâta avuție și vistiare ce au avut, ce au rădicat și au dus cu sine? — Să știi că numai cu o fealigă de pânză învăliri, ca cum ar fi în cămașa cea de mătăasă învăscuți, și într'un săcriu așezați, ca în haina cea de purpură mohorită îmbrăcați și în gropniță aruncați, ca în saraiurile și palaturile cele mari și desfătate așezați, s'au dusu-se, iară alta nemica, nici în sin, nici în spate n'au rădicat cu sine“. Și s'ar putea cita multe descripții tot așa de frumoase.

În duioase cuvinte se închină, de acela care a cerut și lui Cacavela o scrisoare de recomandatie¹, lui Anlioh, ca unui frate „dulce“ și iubit, de care scriitorul e îndepărtat material, dar „sufletul neoprit și prin toate pătrunzătoriu iaste“, ca unei stele nedespărțite de a sa acest „de floricele cules și legat mănuncheaș“. Cuvinte calde, în alintate diminutive, îi vin supt condeiu când scrie către ai săi, în țara îndepărtată, din acest „Udriiu“ al unui exil de diplomatic zălog; „dărișorul“ e „puțințeluș“ și „mititeluș“, și e vorba de „luminița lumânărelei“. Și cuvinte țărănești se întâmpină, ca a *scărândăvi*².

Limba slavonă dă, pentru noțiuni neobișnuite, altele, de

¹ El vorbește însă de „a vorovei înfrumșeare, pre cât a moldovenescului neam a cuprinde poate“.

² Câte un proverb românesc: „peștele în baltă fiind il vinzi“.

un sunet urit: „bogosloveț“, „duhnicesc“, „ghizdăvie“, „vivornic“, „glavizne“. Domnescul scriitor n'are curajul de a face ca acel logolăit brâncovenesc care caută în limba latină, fie și numai în cea obișnuită în viața publică a Ardealului, termini pentru ideile noi¹. Dar din latină și grecească împrumută el acea topică imposibilă pe care totuși o va păstra, a introducerii unui membru de frașă între verbul auxiliar și infinitivul legat de dânsul².

Neobișnuită carte³, prin care se începe pentru scrisul românesc un drum nou, care însă n'a prea fost călcat pe urmă! Interesul e scăzut prin lipsa elementului contemporan⁴, care e însuși fondul Istoriei ieroglifice⁵, imposibilă de publicat, într'o vreme când nici cronicile nu puteau să circule decât în manuscris. Partea a doua e apoi numai o alegere de citații din Scriptură, pentru a întări recomandațiile de moralitate .

Până la această dată, tiparul brâncovenesc nu se poate orienta. El dă și în grecește și în românește broșuri în legătură cu hramul lui Constantin-Vodă⁷.

Nici în domeniul bisericesc nu se vede o lămurire. Din Ardeal, cu toată Unirea, Atanasie cerea, cum am văzut, cărțile românești pentru slujbă. Dar Antim tipărise doar, în 1697, o

¹ Din românește se formează, în loc de câtimea noastră: „câlință“.

² Ca izvoare, citat un Andrei Vissovetius (Wisznowiecki); p. 16..

³ Atacuri contra papistașilor; ed. Academiei, pp. 88, 151. De sigur și Dimitrie Cantemir se gândește la Unirea Ardelenilor.

⁴ În titlu, Dimitrie Cantemir pare a voi să spuie că în această povestire mascată sânt șaptesprezece („1700“) ani din istoria țării românești și că el a isprăvit lucrarea la treizeci și unul („3100“) de ani ai vrâstei sale. V. și I. Minea, *Dimitrie Cantemir*.

⁵ Dar și ceva dintr'un scriitor persan; p. 147. Augustin e pomenit cu acest calificativ, catolic, de sfânt, pe când Răsăritenii îl numesc numai „fericitul“.

⁶ Bianu și Hodoș, *I. c.*, pp. 341-2, no. 102.

⁷ Cererea Patriarhului de Alexandria de a se face tipografie grecească în țara lui Brâncoveanu, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 52-3, no. xxxi. Pentru acest tipar, și serisoarea preotului Gheorghe Maiota, care sta la Biserica Sfânta Ecaterina, din Mart 1707; *ibid.*, pp. 56-7, no. xxxv. Pentru Constantin Stolnicul acesta era un „netrebnic vas“, capabil doar de „copilării“, *ibid.*, p. 63. Numirea lui ca predicator al Curții, *ibid.*, pp. 67-8, no. xlvi. Alături cu el era predicatorul Ioan

Evangelhie numai românească *pentru cetirea singură*¹. În adevăr o gramatică slavonă din același an², spune răspicat că *această limbă străină e a Bisericii noastre*. Ca să se schimbe această dispoziție, explicabilă la o generație de oameni în vrâstă, *represintând, cu oricâtă strălucire, doar tradiția*, a terbuțit inițiativa școlii moldovenești a lui Dosoftei Mitropolitul, strămutată în Țara-Românească prin Mitrofan, care, din tipograf, tovarăș al lui Pădure, Atanașie și Dionisie, rămași în țara lor, devenise, din episcop de Huși, episcop al Buzăului și-și păstra caracterul, nevoind să se amestece cu Antim, care, cu toate atât de frumoasele sale predici românești³, represinta sau măcar urma încă o altă direcție.

Primul act de învoire al lui Mitrofan a și fost „Triodul” românesc și slavonesc din 1697⁴, dar această ediție pare a fi nesigură, fără să se scape din vedere faptul că, în scrisoarea-i de înfruntare a Ardeleanului, Teodosie vorbește de *Octoih, Triod și Penticostariu* ca de cărți care, dacă n’ar fi intervenit trădarea, i s’ar fi putut trimite⁵, dar e adevărat că primul *Octoih* va fi din 1700 și un *Penticostariu* nu va apărea decât în 1701; am putea bănui că încă de atunci era intenția acestor ediții românești.

Iată însă că la 1698 încep a se tipări de Mitrofan, la Buzău, Mineiele românești, *adecă Viețile de sfinți cu întreaga slujbă, pusă astfel la dispoziția întregului cler care ar voi să se facă înțeles de credincioși*. Mare și fericită învoire, de un caracter cu totul revoluționar⁶.

Abramios (Avramie), la Sf. Gheorghe; venise din Veneția; *ibid.*, pp. 60-2, no. xxxviii. La 1707 Mitropolitul Silistrei e la București; Aurel Negoescu și P. Dimitriu, *Durostor*, p. 172.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 343.

² *Ibid.*, p. 351.

³ *Didahiile lui Antim Ivireanu*, ed. C. Erbiceanu.

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 349, no. 105.

⁵ Nilles, *o. c.*, I, pp. 346-7.

⁶ O Evangelhie slavo-română se scrie la 1677, puțin înaintea celei greco-române publicate de Antim. E opera unui dascăl de grămătică de pe la Coiceni, care se afla atunci în Țara Oltului; *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 211 și urm. — Pentru *Didahiile* lui Antim, m-sele *Ac. Rom.* 268, 300, 319-20, 326; *Cat.*, III, pp. 524-5. — O *Slujbă* a lui Antim a rămas în manuscris; ms. 406 al *Ac. Rom.*

Ea nu pleacă însă de la Brâncoveanu sau de la cercul lui. Domnul se ține strict de tradiția slavonă, care era de sigur urmată în toate bisericile clădite, refăcute sau ocrotite de el, despre care va fi vorba pe urmă. Iar Cantacuzinii, cu toată acea iubire a lui Constantin Stolnicul pentru trecutul întregului neam, cu privire la care el dădea lămurire lui Marsili încă din 1694, îndreptându-se spre marea sa operă istorică¹, erau în legătură cu cultura elenică.

Totuși prefața, iscălită de Teodosie,— dar citația din Sinesiu și pomenirea lui Ptolomeu ar dovedi un redactor mai învățat—, atribuie Domnului gândul fericit de a face slujba în sfârșit înțeleasă. Acel redactor e și traducător, nu din slavonește; ci din grecește: Radu Greceanu, care nu uită să pomenească marea operă ieșită din ostenele sale. *El afirmă că lucrul acesta greu l-a făcut singur*, luptând cu „îngustarea limbii rumânești“. Mitrofan se presintă modest, numai în calitate de tipograf.

Pe când Antioh Cantemir ajunge de la 1698 supt influența lui Dosoftei de Ierusalim, care dă la Iași, după stăruința lui Cacavela însă, „Tomul Iubirii“ (Τόμος Ἀγάπης)² contra Latinilor, vechii dușmani ai Ierosolimitanilor, greoaie operă de 454 de pagini³, Brâncoveanu, în concurența veșnică dintre cele două țări, asemenea cu aceia de supt Vasile Lupu și Matei Basarabă, răspunde, — rolul „național“ imitându-se acum în Țara-Românească —, printr'o altă lucrare de polemică împotriva aceluiași „Latini“: *Cartea de lumină*, tradusă din Maxim „Peloponesianul“, adică: de Cerigo. Prefața, cu pretenții istorice, ca și caracterul însuși al traducerii, vădește pe autor, care nu poate fi decât tot Radu Greceanu, care, pentru motive ce țin de politica Brâncoveanului, n'a voit să-și însemne, în niciun chip, numele⁴.

Invățăturile creștinești din 1700, tratat de morală, nu au același scop și nu vin de la același traducător, ci de la un călugăr athonit, Filotei, contemporan, tipărirea singură fiind

¹ Iorga, *Operele lui Constantin Stolnicul*.

² V. și Palmieri, în revista *Bessarione*, IV, pp. 104-28; V, pp. 63-106.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 369, no. 112.

⁴ *Ibid.*, pp. 370-2, no. 114. Ca dușmani se arăta Leon Allatius unitul și chiar Cariofil.

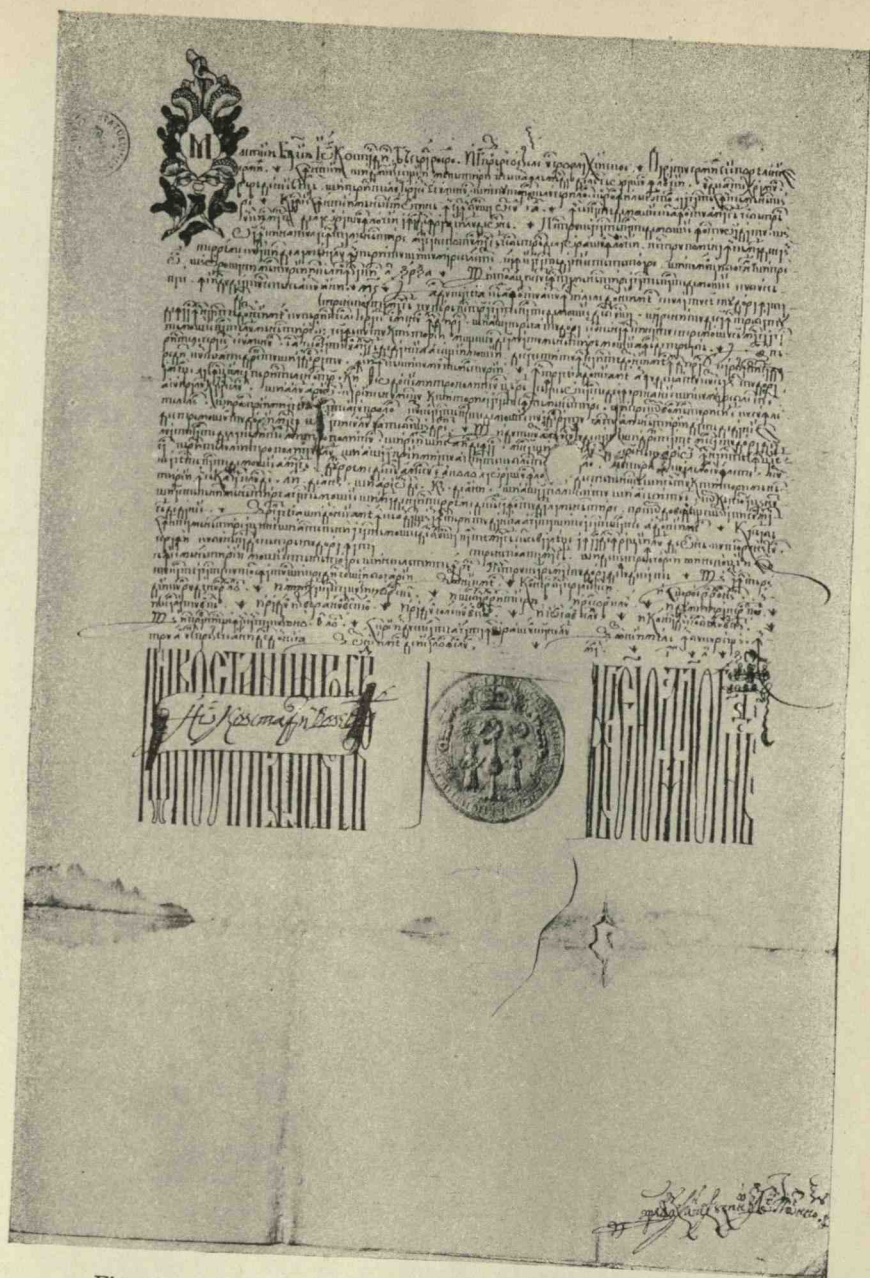

Fig. 38. — Document al lui Constanțin Brâncoveanu (1692).

a lui Gheorghe Radovici, pomenit ca ucenic al lui Antim¹. În aceeași direcție e *Floarea Darurilor*, veche culegere de același Filotei, traducere pe care o publică fiul doctorului Gheorghe de Creta².

De altfel Domnul Țării-Românești cată a răpi celui din Moldova acest rost de răspânditor al cărților grecești de teologie, și astfel la Snagov apare în 1699, *Mărturisirea credinții*, supț îngrijirea doctoral-ii Ioan Comnen, care va ajunge Mitropolit al Dristrei, și a învățatului dascăl al școlii de grecește din București, Sevastos Kymenitul din Trapezunt, impunătoare figură de învățător, care-și va sfârși zilele în București, după ce va crește o întregă generație de buni cunoscători ai limbii grecești³.

Apoi tot la Buzău (1698) apare Cartea de rugăciuni, cu titlul grecesc în primul rând „*Euhologhion* adecă *Molitvenic*“ (1699), pentru folosul preoților, nu ca o curiozitate pentru mireni⁴: publicația fu așa de bine primită, încât trebui la 1701, o nouă ediție⁵; apoi la 1700 se dă minunata publicație a *Ocloihului*, după o traducere ce se pare a fi fost mai veche⁶, în același timp cu *Triodul*⁷. În prefața acestei „cărți cântărețe“, glorificându-se o așa mare ispravă pentru Biserică și pentru limbă, Mitropolitul laudă și politica prin care țara s'a putut ținea liberă și față de Imperiali și față de Tătari: „nu numai de răpirile celor ce amăgesc numele creștinătății, ce și de prada cea grea și stricăciunea acelor aseamenea cu fiarele Tătari“. Terminându-se această operă a cărților de

¹ *Ibid.*, p. 390 și urm.

² *Ibid.*, pp. 393-5, no. 119.

³ *Ibid.*, p. 378 și urm. Pentru el, mai pe larg, Iorga, *Istoria învățământului*. Se aduce ca îngrijitor al tiparului un Panaioti, de la Snagov. Kymenitul e bucuros că Apusul nu mai are monopolul tiparului grecesc. *Acst Anatolit se ridică acum, cu ortodoxia lui nebănuită, în fața Cretanului -Cacavela, care pulea să fie bănuit*. Pentru Comnen, Litzica, *Cat. mss. grec*, pl. 181, no. 344; pp. 180-5, no. 346. Pentru posibila colaborare a predicatorului Curții Ioan Avramie, și *ibid.*, p. 304 (acolo și despre medicul Pylarinos; p. 320).

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 377, no. 116.

⁵ *Ibid.*, pp. 411-2, no. 123.

⁶ *Ibid.*, p. 395 și urm., no. 120.

⁷ *Ibid.*, p. 402 și urm., no. 121.

cântare, Teodosie putea scrie cu mulțămire: „Nu ne vom mai împrumuta dară de acum înainte de unele ca acestea, ca mai nainte, de la alții, ce și noi ca ale noastre le vom avea, și altora, cui vor trebui de acestea. ca osârdie vom împărți“.

Rămânea doar *pentecostariul*, care se dă, tot la Buzău, în 1701¹. Harnica tipografie publică în același an o nouă *Psaltire*², în prefața căreia se spune că nu e menită numai școlilor, ci și întrebunțării în biserici.

După o *Invățătură de șapte taine* (Buzău, 1702)³, îndreptată, se pare, mai mult contra calvinilor, și *Molitvele veceraniei*⁴, se dă o nouă versiune a *Liturghiei* (același an)⁵, o reeditare a *Noului Testament* (1703)⁶, a *Psaltirii*⁷, a *Apostolului* (1704)⁸.

Această din urmă tipăritură e datorită harnicului traducător Damaschin, ajuns episcop la Buzău⁹, aproape în același timp când Antim devine episcop de Râmnic și inaugurează acolo o tipografie, din care iese, odată cu un *Antologhiu* românesc¹⁰, la 1705 cealaltă carte de luptă cu catolicii a lui Dosoftei, care n'o putuse tipări până atunci, „Cartea Bucuriei, Τόμος Χαράς“¹¹. Va urma însă în aceastălaltă tipografie episcopală, pe lângă câte o întâmplătoare *slujbă*¹², un *Molitvenic*¹³, un nou *Octoih* (la 1700)¹⁴, în care însă numai *lămuririle se dau românește*.

Astfel s'a înzestrat Țara-Românească și întreaga românie cu cărțile de slujbă, pe o vreme când Moldova lui Mihai

¹ *Ibid.*, p. 412 și urm., no. 124.

² *Ibid.*, p. 414 și urm., no. 125.

³ *Ibid.*, pp. 433-5, no. 131.

⁴ *Ibid.*, p. 539, no. 132¹.

⁵ *Ibid.*, pp. 435-6, no. 132. E un dar al Păharnicului Șerban Cantacuzino.

⁶ *Ibid.*, p. 448 și urm., no. 139.

⁷ *Ibid.*, pp. 540-1, no. 139¹.

⁸ *Ibid.*, p. 454 și urm., no. 144.

⁹ V. Al. Lapedatu, *Damaschin episcopul și dascălul*, din *Conv. Lit.*, 1906.

¹⁰ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 462, no. 147.

¹¹ *Ibid.*, p. 463 și urm., no. 149. Pentru ediția lui Dosoftei și Iorga, *Doc. grec.*, pp. 409-10, no. cccxxxvii.

¹² *Ibid.*, p. 467, no. 150.

¹³ *Ibid.*, pp. 511-2, no. 150¹.

¹⁴ *Ibid.*, p. 467 și urm., no. 151. Cheltuiește Mihai Cantacuzino.

Racoviță părăsise tiparul, Mitropolitul Antonie mulțămindu-se a face ca o tipăritură munteană să apară și supt numele său.

Alături de această mare ispravă, în care primul rol contine să aparție Buzăului de influență moldovenească, aceia ce am putea numi: secția grecească a tiparului lui Antim dă doar unele publicații ocazionale, ca discursurile ținute de Ștefan și Radu Brâncoveanu, la Sf. Constantin, la Sf. Ștefan, la Sf. Nicolae, la Sântămărie, hramul mamei lor¹, — fratele Constantin preface o mică parte din Plutarh în limba vulgară² —, câte o asemenea producție retorică a lui Gheorghe Maiota, învățătorul lor³, care face a se tipări la Râmnic una din cuvântările sale în românește⁴.

Avem a face astfel cu lucrări în legătură cu școala grecească de la Sfântul Sava, a cărei orânduire pentru acest timp, o avem⁵. Ea unia cercetarea tragicilor greci, a lui Tucidide, a lui Esop, a lui Plutarh, a lui Focilide și a lui Pindar, a lui Demostene, cu interpretarea operelor Sfântului Ioan Gură-de-Aur, cu a Bizantinilor Agapet, Sinesie și Teofilact Simokatta, întrebuintând gramatica lui Laskaris și pe Chrysoloras. Ca materii: logica, retorica, fizica, astronomia, psihologia, metafizica⁶. Maiota (din Venetia) era, în fața unui Sevastos, numai preceptorul particular al copiilor Domnului⁷.

Sevastos însuși publică explicația serbătorilor, *Heortologiu* său, și o lucrare de teologie⁸. Ioan Comnenul dă o carte de pelerinagiu la Muntele Athos, un *Proschinetaria*⁹.

¹ *Ibid.*, pp. 419 și urm., n-le 127-8; pp. 440-1, no. 135; p. 469, no. 153; pp. 452-3, no. 142; p. 457 și urm., no. 145; pp. 468-9.

² *Ibid.*, pp. 460-1, no. 146.

³ *Ibid.*, pp. 450-1, no. 508; pp. 408-9, no. 152.

⁴ *Ibid.*, pp. 478-9, no. 155.

⁵ V. Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 394 și urm., no. 427.

⁶ *Ibid.*, p. 392 și urm., no. cxxvi.

⁷ Kymenitul, despre care și mai sus, e născut la Kymna în 1630; învățase la Cariofil și Alexandru Mavrocordat, profesase acasă la 1680-3. Moare la 1702. V. și Kyriakides, *Βιογραφία τῶν ἐκ Τραπεζούντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ... ἀκμασάντων λογίων*, Atena, 1897, p. 62 și urm.; *Échos d'Orient*, VIII, p. 262 și urm.

⁸ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 416, no. 126, pp. 450-1.

⁹ *Ibid.*, pp. 422-3, p. 129. Cf. Urechiă, *Ist. Școalelor*, anexe, pp. 841-4.

Comenzi grecești se fac rar acuma¹. Dintre clericii greci cari încunjoară pe Brâncoveanu, considerat ca șef al ortodoxiei întregi: un Clement de Adrianopol, un Ioan Comnen, a cărui coborîre imperială era mai puțin sigură decât aceea a lui Dionisie Muselimum, fost Patriarh de Constantinopol², un Atanasie de Drâstăr, apoi Dionisie de Târnava, Maxim de Ierapole, Neofit de Sivas, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna³, — Auxențiu de Sofia face a se tipări *Slujba sfințirii bisericii*⁴, iar nepotul, format și în Apus, unde editase o carte de aritmetică, al Patriarhului Dosoftei, acel Hrisant care va domina, câteva decenii, viața culturală de caracter străin a țărilor noastre, amestecându-se, cum se va vedea, și în rosturile lor politice, face să se tipărească un opuscul retoric despre preoție⁵.

Dar, alături, Brâncoveanu, privit, și privindu-se pe sine, ca urmaș al Impăraților ecumenici, patroni ai ortodoxiei, pune la îndemâna creștinilor de pretutindeni, nu numai Grecilor⁶, tiparnița sa. Slavilor li se dă numai un *Ceaslov*⁷. Grecilor, însă tratate de teologie pentru intelectuali⁸. Mai ales, prins de compătimire pentru Sirieni, al căror șef religios, Patriarhul de Antiohia, Atanasie, venise la el⁹, închinându-i și o Istorie a Bisericii sale⁹, Domnul român îi dă, pe rând, un *Liturghieriu greco-arab*, un *Ceaslov*, o *Psaltire* (1706-9)¹⁰. Până în Georgia el trimete pe Mihai Iștvanovici ca să tipărească în limba acelor creștini de lege dreaptă cărțile bisericesti de nevoie, *Evangelhariul* și *Liturghieriu*¹¹.

¹ V. și *ibid.*, pp. 440-1, no. 134.

² V. și *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* din 24 Iunie 1881. E în Țara-Românească la 1686.

³ Greceanu, p. 175.

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 451-2, no. 141. O *Psaltire* greacă.

⁵ *Ibid.*, pp. 448-9, no. 136. Pentru mersul lui la Paris cu fiul Stolnicului Radu, Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 327-8, no. cccxc.

⁶ V. Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 409-11, no. 122 (o *Psaltire*).

⁷ *Ibid.*, p. 454, no. 143.

⁸ V. și A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 234, no. 251.

⁹ V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, *Manuscripte din bibliotecii străine*.

¹⁰ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 423-4, n-le 130, 142 și urm.; no. 157; p. 469 și urm.; p. 539 și urm., no. 137.

¹¹ *Ibid.*, p. 483, no. 161; p. 543 și urm., no. 157¹. Pentru călătoria lui Mihail Iștvanovici din Georgia prin Rusia în Olanda, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 106-7, no. LXVI. Cf. *ibid.*, pp. 112-3, no.

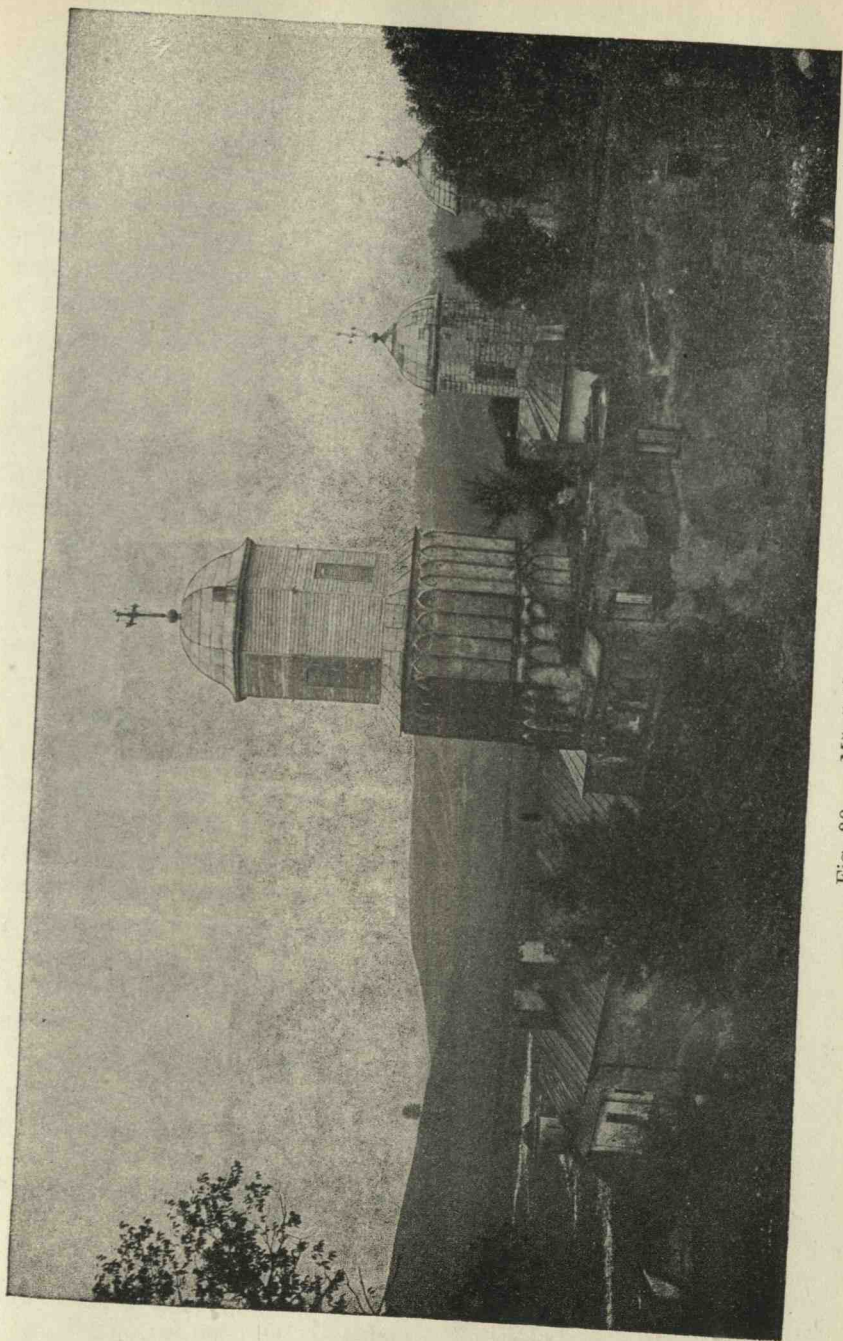

Fig. 39. — Mănăstirea Brâncoveni.

Și muzica se învrednici de ocrotirea Brâncoveanului. Supt el, la 1713, călugărul Filotei, fiul Agăi Jipei, „ucenic al părintelui Teodosie din Sfânta Mitropolie“, creiază un nou text în „a noastră de țară și de obște limbă“, cu „cea mai multă dulceață și cuviință a versurilor“, în a sa *Psaltichis*², „vlașo-musichie“, de care e mândru, cântând-o către „toată boierimea și tot norodul țării“, și Domnului, care e un Alexandru-Ptolemeu, „că precum, în vremile aceloră, au crescut meșteșugurile și au înflorit învățăturile și s’au mărit înțelepciunea și s’au umplut casele de cărți, așa și acum, în luminatele de Dumnezeu zilele Măriei Tale, s’au împodobit această păzită de Dumnezeu stăpânire cu cărți și cu dascăli și cu meșteșugul învățăturii“. *Domnul a dorit să se introducă un text românesc*: „Dumnezeiasca socoteală a Măriei Tale cum ceale ce să cântă în beserică nu numai să se cânte, ci să se și înțeleagă de ascultătorii pravoslavnicii creștini“, căutând de mult „tâlmăcirile celor nelesne înțelease cuvinte și cântări ale Bisericii către arătarea și mai buna înțeleagere“¹.

Atanasie de Antiohia laudă între altele frumoasele clădiri care se datoresc mărinimosului Domn. Ele sânt multe și vederea lor crește recunoștința față de cumintele om care a știut păstra aproape un sfert de veac o Domnie care înainte de dânsul, și, pe vremea lui, în Moldova vecină, se schimba, chiar, după o datină acum deplin stabilită, la fiecare trei ani, el care a știut întrebuița pentru înalte scopuri de cultură veniturile unei țări ce trebuia să satisfacă lăcomia Turcilor. De fapt și prin ostenele lui țara și-a desăvârșit îmbrăcăminte de frumuseță artistică².

Dar Brâncoveanu n’a inovat în ce privește aceste lăcașuri. Forma durabilă a clădirilor bisericesti, înjghebată încă de la sfârșitul secolului precedent, căpătase ultimele schimbări de

LXX. Antim însuși despre tipografie; *ibid.*, pp. 115-7, n-le LXXII-III. N-1 următor e de la tipograful Mitrofan, viitorul Mitropolit, ca și n-le LXXVI-VII.

¹ Versurile Catavasieriului „să înțeleg foarte de puținei, cât numai versul sânt ascultând, iar nu și înțelesul celor ce se cântă“. Ms. 61 al Ac. Rom. (cu portretul Domnului). Rugăciunea lui Filoftei, fol. 255 V^o. — V. și *Cat.*, II, pp. 308-9.

² Greceanu, p. 175.

fond supt Matei-Vodă, și noile ornamente, de gotic moldovenească, în arhitectură, de bogate sculpturi după moda italiană, de pictură îmbielșugată, clară, ușoară, fără adâncime și puțin caracterizată, supt influența venețiană, venia de la cei doi Cantacuzini, Constantin și Mihai, cari fuseseră în Italia, și de la rudele influențate de dânșii.

Lucru cantacuzinesc din cel mai luxos e la Râmnicul Sărat¹, unde pictura înșă nu mai e adevărata frescă, și din cel mai gingaș în proporții mici la acea biserică a mănăstirii din codrii de hotar ai Prahovei care, purtând numele de Sinai (de unde: mănăstirea Sinaii, Sinaia), comemora drumul la Muntele Arabiei, împreună cu domnița Elina².

Foarte adese ori, în grija sa de biserică, Brâncoveanu s'a găsit înaintea unor situații acum isprăvite. Bucureștii îi mulțămesc prea puțin, afară de, în parte, Sf. Ioan al Grecilor, desființată³, și de refacerea acelei biserici a Sfântului Gheorghe Nou, după ce, ca boier, el fusese ispravnic pentru facerea cărărilor și a marelui han⁴, apoi de Biserica dintr'o zi, refăcută de Doamna Marica, — răspuns la Biserica Doamnei, a Mariei lui Șerban —, alături de biserică făcută de un Iane, pe care o reface Pană, fiul lui Neagoe Voevod, frate al Maricăii. Biserica și Spitalul Colței, după un prim ctitor, au fost prefăcute într'una din marile podoabe ale cetății de Scaun, prin Mihai Spătarul. Vărului Ștefan Cantacuzino i se datorește refacerea ctitoriei lui Mircea Ciobanul la Curtea Veche și înălțarea unei biserici a Apostolilor; în margeme. Mihai Spătarul e ctitorul de la Fundeni Doamnei, cu delicatele ornamente exterioare de stuc, în stil persan, pe care le-au introdus, și în casele lor de la Filipești, tot Cantacuzinii. La Târgoviște doar cutare bisericuță Sf. Dumitru⁵, dacă e din această vreme⁶.

¹ Iorga, *Doc. grec.*, III, p. 153, n-le CLV-VI.

² V. *ibid.*, pp. 352-3, no. CCCII.

³ Greceanu, p. 117.

⁴ V. Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 143-4, n-le CXLVI-VIII; pp. 322-4, no. CCCXII; pp. 387, 388 și urm., 425. — Se mai adauge, în domeniul utilității publice, cutare heleșteu și apa de la Focșani; Greceanu, pp. 76-7.

⁵ Greceanu, p. 88.

⁶ *Ibid.*

În general, ca arhitectură religioasă, el preface, adaugă și, une ori, în ce privește unitatea clădirii, el și diformează. Astfel la Cozia, unde s'a adaus pridvorul, cu totul în alt stil, la clădirea lui Mircea, ori la Mitropolia din Târgoviște, pește liniile de la începutul secolului al XVI-lea, pe când la Biserica Episcopală din Argeș artiștii lui Șerban Cantacuzino, între alții sculptorul Cornescu, care făcuse pentru Mohammed al IV-lea o icoană a Cameniței, lucraseră cu o aleasă discreție. Din fericire nu s'a lucrat în acest fel și la Dealu, rămasă în puternica-i platoșă de marmură. Dar schimbări, fie și mai ușoare, s'au introdus la venerabila clădire a începuturilor istorice, Biserica Domnească din Argeș¹.

De fapt, Brâncoveanu e și în acest domeniu monarhul. Cum Ludovic al XIV-lea, model pentru toată lumea europeană, a părăsit Parisul ca să se așeze, urmând un exemplu spaniol, în Versailles, creațiunea sa, tot așa Brâncoveanu, care preferă și Târgoviștea Bucureștilor, se gândește la fundația sa bisericască, menită a fi o necropolă pentru un neam ale cărui rămășițe sânt împrăștiate și pierdute prin fatalitatea sorții, și la castelele pe care și le ridică în locurile ce-i par mai pitorești din țară.

De la început, a lucrat la Hurezi², unde toți ai lui au ținut să adauge la această cetate a închinării lui Dumnezeu și, pe alături, a glorificării de sine. Marea frescă a ctitorilor din biserica mare, în fața caselor domnești minunate, cu scările și pridvoarele lor, unește pe Bășărabesti și pe Cantacuzini întru gloriificarea strălucitei Domnii.

Casele brâncovenesti s'au ridicat în marginea Bucureștilor, la Mogoșoaia, de unde pornia podul, „pavagiul“ cu loadbe de stejar, și unde lângă palatul cu loggii grațioase și bogate picturi istorice, biseriçuța presinta familia, încă tânără, a ctitorului. Apoi la Potlogi, zidire tot așa de vastă, la Doicești, și, de sigur, în proporții mai modeste, pe alte moșii ale Domnului. Alături, Cantacuzinii, Constantin Stolnicul, la Afumați, unde casa e un palazzino venețian, Mihai la Mărgineni,

¹ Lucrări la Mamu, la Brâncoveni, v. Greceanu, pp. 86-7, 92-3.

² Cf. Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 345-8, no. cccc.

lângă Dârmănești și la Cosleci¹, Drăghici, tot la Mărgineni², Toma, fiul lui, aiurea, și iarăși, în mai la toate moșiile lor³, nu se lasă mult mai pre jos decât domneasca lor ruđă.

Dar Brâncoveanu, în aciași îndeplinire a sarcinii de monarh, de monarh ortodox, cum este, face a se clădi și aiurea, mai aproape: la Făgăraș, armonicasă clădire de cea mai bună pictură⁴, la Ismail, apoi mai departe, la Galata Constantinopolei⁵, fără să se apropie însă pe departe de munificența unui Ștefan-cel-Mare și unui Neagoe.

Resumând întreaga operă de ziditor a Domnului său, Radu Greceanu, care nu uită nici darul tipografic, nici școlile, poate scrie fără multă exagerare: „case dumnezeiești multe den temelie ai ridicat fără de cele cu mile ai întărit, altele cu ziduri ai înoit și ai întemeiat, cât pot zice că mai nicio mănăstire domnească n'au rămas neîntărită de mila Măriei Tale, și nu numai aicea în țară, ci și pentr'alte țări, străine, prin limbi păgâne, biserici creștinești ai făcut pravoslavnicilor creștini ce pentr'acele părți lăcuesc⁶”.

Moldova, sărăcită, cu Domnii răpede schimbători, încearcă a-l urma, puțin și stângaciu. Astfel avem de la Constantin Duca biserica de la Galați, închinată mănăstirii Mavromolu din Constantinopol, refacerea bisericii Dancu din Iași, azi dărămată, lucrarea de la Sf. Atanasie, tot de acolo, plus băile și casele de la Mitropolie⁷. De la Mihai Racoviță înălțarea celei de la Curte⁸ și Mitropolia veche, de mult părăsită și în ruine. Apoi de la Antioh Cantemir isprăvirea mănăstirii Miera,

¹ Greceanu, p. 154.

² Matei la Filipeștii-de-Pădure; *ibid.*, p. 153, nota 3, Andriana Vornicului Șerban la Buzău, peste vechea ctitorie de la biserica Banului; Iorga, *Inscripții*, I, pp. 162-3.

³ Astfel, după mențiuni în Greceanu, la Furcești, Mărăcineni, Berceni, Tătărani, Cornești, Obilești, Dudești, Scăieni, Schei (Buzău) Sărata.

⁴ Greceanu, pp. 86-7; Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm.

⁵ Greceanu, pp. 86-7, cf. *ibid.*, p. 153, nota 2; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 376-7, no. ccccxv; pp. 379-80, no. ccccxviii.

⁶ Prefața, p. 4. V. însemnările lui C. Giurescu, în C. Giurescu și Dobrescu, o. c. și mai ales notele amănunțite, pentru orice fel de lucrări și dăruiri, din Iorga, *Ist. lui Brâncoveanu*, p. 162 și urm. (cu ilustrații).

⁷ Greceanu, pp. 142, 153, 155, 156-7.

⁸ Muște, în *Letopisiți*, p. 31.

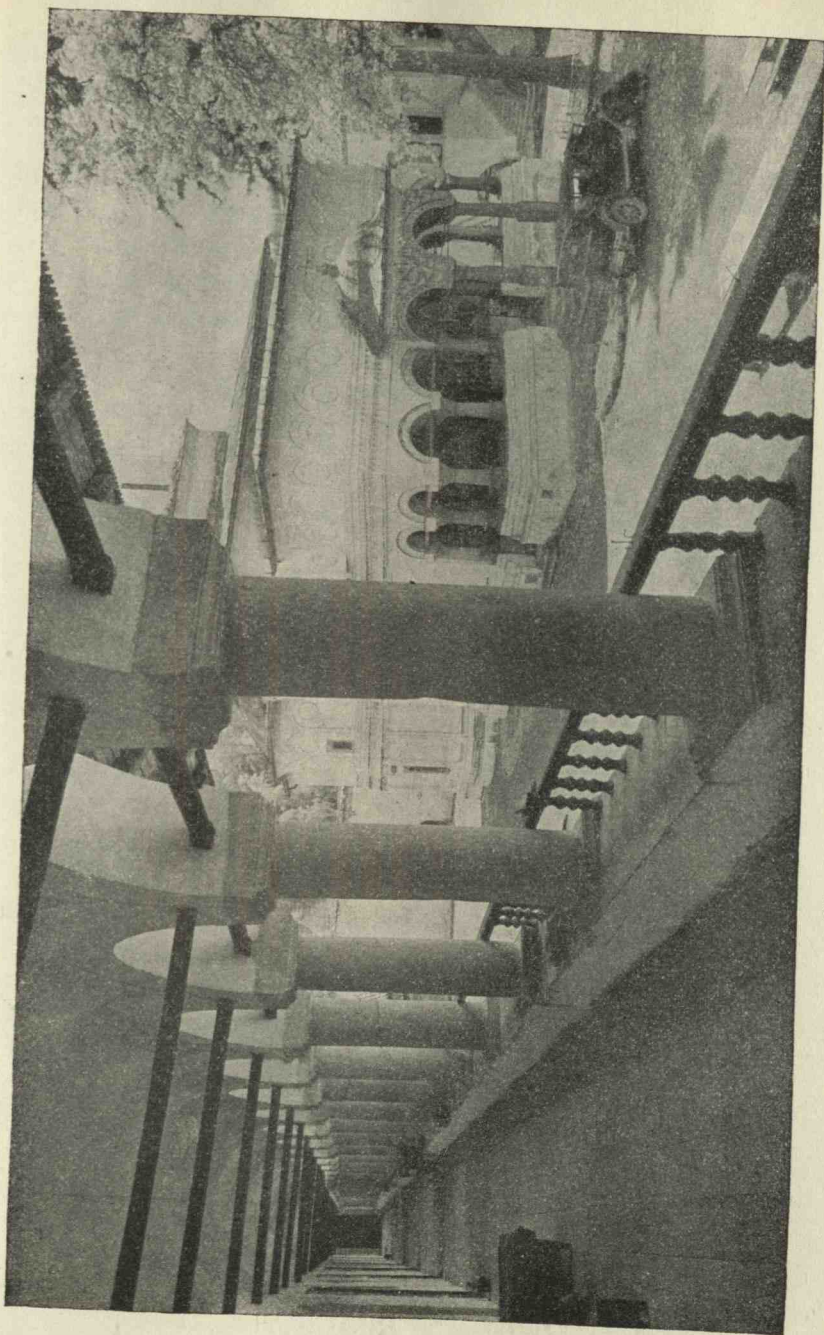

Fig. 40. — Parte din mănăstirea Hurezi.

în părțile Vrancei, și întărirea bisericii de la Hârlău a lui Ștefan-cel-Mare.

Ce lipsește în opera lui Brâncoveanu și a celor din jurul lui e originalitatea, neatârnrarea literară, care nu e, de altminterea, un element moral al monarhiilor în sensul ludovician, cum se manifestă pretutindeni prin a doua jumătate a veacului al XVII-lea, ci din potrivă.

Nu poate fi vorba, în circumstanțele din țările românești, de poezie sau de teatru. Istoria însăși e supusă unei constrângeri care, până ce Constantin Stolnicul își capătă libertatea de timp, degenerază, chiar supt nivelul producției analoge din Moldova.

Am văzut cum, pentru a scoate în lumină Domnia de țară, „băsărăbească“, a lui Matei-Vodă, cineva cususe, din bucăți cu totul deosebite ca scop și ca ton, prima Istorie a Domniei muntene. Ea fu continuată în spirit de luptă pe vremea marilor dușmăanii sângeroase între partide prin logofătul cantacuzinesc Stoica din Liudești, unde a înălțat și o bisericuță. De fapt această continuare pentru vre-un șfert de veac nu e, într'un stil cu totul simplu, fără niciun orizont și niciun element de înălțare, decât aplicarea la viața Postelnicului Constantin Cantacuzino, ucis la Snagov, a procedeeelor obișnuite pentru Viețile de Sfinți¹.

La o astfel de povestire înveninată trebuia să se răspundă din partea cealaltă. Adversarii erau, cum am văzut, Stroe Leurdeanu-Golescu, Hrizea din Popești și un întreg grup de boieri de țară cari nu uitaseră originea constantinopolitană a Cantacuzinilor, deveniți represintanții „naționalismului“ muntean. În numele lor scrie un boier de o pregătire culturală și de o informație politică nesfârșit superioare acelorale ale smeritului om de casă care a fost Liudescu. Capabil de a se adresa la scrieri latine și la Bizantinul Phrantzes, de a judeca asupra lucrurilor din Apus, de a avea o alitudine față de tot ce era în jurul vieții, așa de grele, a patriei sale, dușman al Turcilor, puțin prieten al grecității, supuse, dar in-

¹ Iorga, *Cronicile Muntene*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXI; C. Giurescu, *Despre cronicile muntene*; Iorga, *Ist. lit. rom.*, I. Cf. frumoasa lucrare a d-lui Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*

fluente, îngrijit ca nu cumva din partea ungurească să fie pretenții față de țara sa, acest om cu idei de „istorie universală“ are și simțul compunerii unei scrieri, și de aceea el nu va introduce ca părți de sine stătătoare *Viața de Gavriil Protul* a lui Nifon și *Cronica Buzeștilor* pentru epoca lui Mihai Viteazul, preferind să se adreseze la un Stavrinus ori la *cronica lui Matei al Mirelor*, care dă în versuri povestea, timp de alte două decenii, a Țării-Românești. Pasionat contra lui Șerban Cantacuzino pentru prigonirea boierilor din cealaltă tabără, el nu atinge, nu ajunge să atingă epoca de împăcare a Brâncoveanului. Cum un manuscris poartă, pe dosul foii de legătură, numele de Constantin Căpitanul, cum un boier cu acest nume, un Filipescu, există atunci, cum e întrebuințat în misiuni prin Ardeal, cum el a înălțat o frumoasă biserică în județul Buzăului, cum mama lui, Marica, e pomenită, fără să fi jucat vre-un rol politic, la sfârșitul expunerii, am păstrat această atribuție¹.

Inercarea de a vedea în acest protivnic al lui Ludescu pe fiul lui Hrizea din Popești, cel așa de crud urmărit de Șerban-Vodă², nu pare izbutită. Forma literară nu e aceeași, și pasionatul Radu Popescu, pe care-l vom mai întâlni ca povestitor politic al rosturilor țării, ar fi dat alt colorit și altă căldură expunerii unei opere atât de dramatice. Legăturile întâmplătoare între asemenea fragmente de istorie nu pot să aibă însemnătatea ce li s'a acordat².

În schimb, de și s'a tăgăduit și aceasta, numai acestui tânăr boier cu suflet luptător i se poate pune în samă scrierea cea mai personală și mai vie din această epocă: acea lucrare cu totul independentă, pe care a alcătuit-o cu privire la începuturile Domniei lui Brâncoveanu un om amestecat el însuși în legăturile cu Heissler, cum a și fost Radu. E la dânsul, mai puțin, firește, experiența și orizontul, ceva din acele memorii ale sale în care Miron Costin a vrut să continue opera, de română obiectivitate, a lui Ureche³.

¹ V. ediția citată a acestor *Istorii*. Prefața, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936.

² V. C. Giurescu, studiul citat.

³ În *Magazinul Istoric*, V, Cf. C. Giurescu, *l. c.*

Cu mult mai bogate, de și atât de inferioare expunerii însuflețite și de un nobil control de sine a lui Miron Costin, sânt acele însemnări pe Domnii ale istoriei Moldovei pe care, luându-le de la un Teodosie Dubău, boier mare de origine răzeșească, de la un boierinaș ca Vasile Damian, un Nicolae Costin, — căci nău se poate vedea un altul care să fi avut ideia acestei compilații și s'o fi îndreptat către capitole de politică externă ca acela despre Carol al XII-lea și Petru cel-Mare —, le-a făcut să între în compilația prin care urma opera părintelui său. Ele vor servi, de altfel, alături de materialul pe care-l dădea o memorie admirabil de vie până la adânci bătrânețe, lui Ioan Neculce la redactarea unei opere a cărei prețuire cade în vremea, de al XVIII-lea veac foarte înaintat, în care el a înjghebat una din cele mai importante opere literare relative la trecu'ul Moldovei.

Lui Brâncoveanu, sprijinit pe încetarea luptelor politice, nu-i trebuia o asemenea povestire *El nici nu s'a gândit să alcătuiască un corp de cronică brâncovenesc, cuprinzând toată istoria țării. Voia o lucrare închinată lui și merită a-i pomeni faptele singure*, „faptele cele mult lăudate și de toată suflarea țării acestia cinstite și iubite“, va scrie, într'o prefață care pomenește Scriptura, pe Grigore Teologul, pe Platon și pe Diogene, pe Democrit și Aristotele, învățatul alcătuitor, care nu e altul decât Radu Greceanu însuși.

„Istorie de comandă“, fără judecată personală, dar și fără căldură. Operă a unui om învățat, deprins cu cetirea scrierilor antichității, dar fără nicio personalitate și mai ales fără voia de a și-o manifesta. Ochiul stăpânului observă tot ce se spune și, cum deosebitele persoane n'aveau totdeauna aceeași atitudine față de dânsul, de aici refacerea unui text care din fericire ni e păstrat în mai mult decât o formă. O sărăcie sufletească, naturală și impusă, domină totul. Oprită întâmplător la capitoul 110, nu știm în ce fel să se fi oglindit în spiritul unui om atât de dezvoltat tragedia finală a strălucitului Domn¹.

¹ Pentru laude grecești ale lui Brâncoveanu, Litzica, *Cat. mss. grecești*, p. 483, no. 734.

Dar în această boierime intrigantă și cărtitoare era alt suflet decât acela al acestui supus cărturar, ascultător în scrisul său de orice întoarcere a poruncii domnești. Peste aceleași vremi, ca o continuare a cronicii de opoziție contra lui Șerban-Vodă, fiul prigonitului Hrizea, Vistierul din Popești, Radu, presintă o expunere de un pitoresc care, în coloarea, dar și în vulgaritatea lui, întrece și pe acela al celor mai vioaie din cronicile moldovenești. Ce nu e acolo în mici tablouri familiare și pătimase! Alegerea și instalarea lui Brâncoveanu, în ciuda speranțelor văduvei Cantacuzinului mort, solia la Viena, înfățișată în acele discuții și dialoguri în care se pricepe așa de bine acest scriitor de talent, caricatura lui Bălăceanu, care umblă, cu tot neamul său, „după niște păreri nebune, adecă după vitejii“, arătându-se ce hoț ar fi fost tatăl lui, Badea, aceia a lui Heissler, asociatul pretendentului „turburat de bătaie și mânios ca un urs împușcat“, — și în mijloc cad citații latinești —, greutățile cu Imperialii și cu Tököly, afacerile moldovenești, cu uneltirile și de acolo, pățania lui Preda Prooroceanu și lui Staicu Merișanu, doritori de Domnie, a lui Dumitrașcu Corbeanu, alt dușman al lui Constantin-Vodă; apoi lucrurile oltene, cu Cornea Brăiloiu și călugărul Știrbei, tratați cu multă răutate, ultimul fiind „cam lung la unghii din feliul Știrbeștilor“, luptele din Ungaria, cu simpatia pentru Nemții creștini, știrile de vin din Polonia despre încoronarea regelui August, veștile de la „Stolița“ Muscalilor, — cu întregi scene de acolo, în aceiași notă naiv mahalagiască; — în sfârșit drumul lui Vodă la Adrianopol, cu o nouă pâră a poveștitorului contra lui Cornea Brăiloiu. Se va ajunge la împrejurările de la 1711, cu trădarea lui Toma Cantacuzino, „nebum“ și sfătuit de unchi, și la tristele lucruri care urmară¹.

Revenind la împrejurările politice, conduse și de Constantin

¹ *Mag. ist.*, V, p. 93 și urm. Că autorul e Radu, — lucrul s'a tăgăduit de C. Giurescu, *l. c.*, — o arată, pe lângă dovada, decisivă, a stilului, mențiunea, cu amănunțimi, a tuturor misiunilor lui, drumul la Cerneți, acela la Heissler, participarea la judecata lui Știrbei — pp. 139, 143-4, 144-5 —, citațiile latine și însemnarea că Radu știa latinește; p. 107.

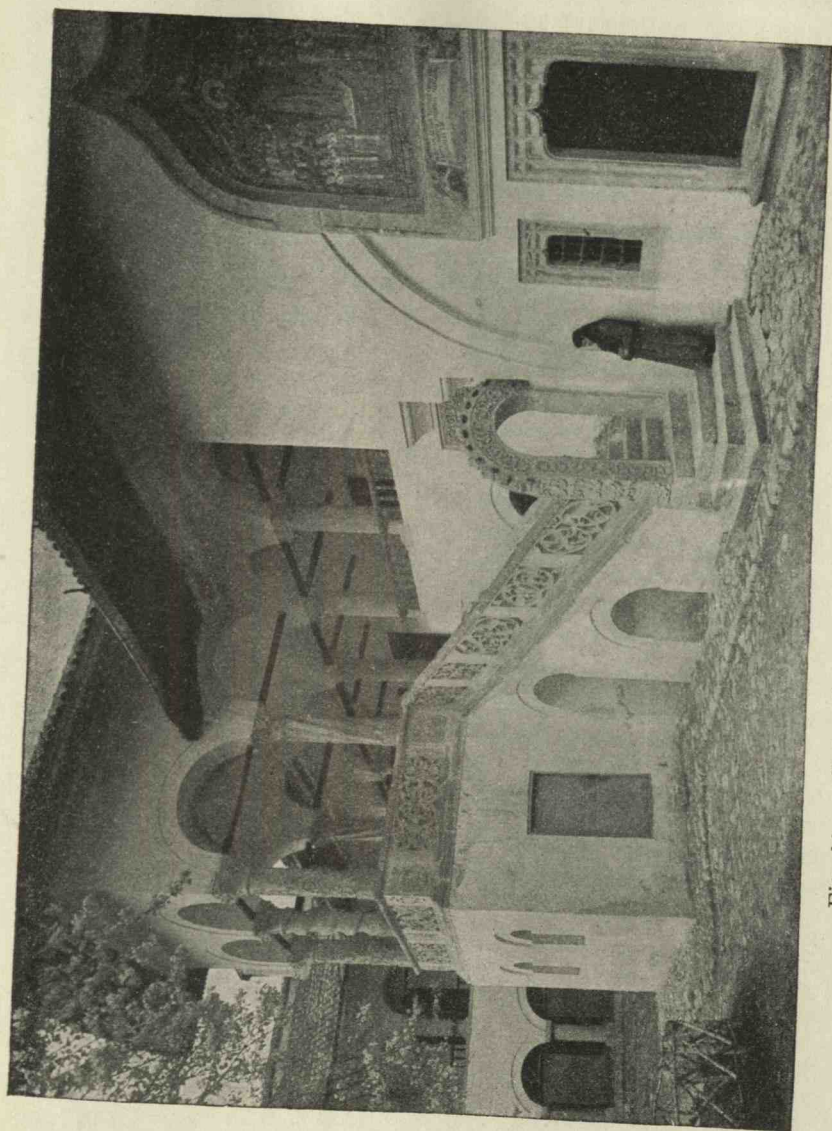

Fig. 44. — Foișorul egumenului Dionisie la mănăstirea Hurezi.

Stolnicul, deocamdată Brâncoveanu ajută corespondența lui Petru-cel-Mare cu agentul lui la Constantinopol și căpăta în schimb, la 1701, asigurarea că la vreme de nevoie s'ar putea adăposti în Ucraina rusească, favoare pe care o cereau și cei doi unchi sfătuitoari, Constantin Stolnicul și Mihai Spătarul; Comisul Gheorghe Castriotul stabilise aceste legături¹. Printr'un Petru Damianov se scrie Țarului, lui Golovin și Hatmanului Mazepa². Se arăta bucurie pentru biruințele asupra lui Carol al XII-lea³.

Urmă, în 1702, — repetată la 1703, — cu un căpitan Luchian, solia ceaușului David Corbea, care va deveni un fel de resident al Domnului muntean la Moscova⁴, avea cu el și câțiva ofițeri⁵. Era vorba, data aceasta, după îndemnul Patriarhului Dosoftei, de o cauză generală a ortodoxiei, „Greci, Sârbi, Bulgari, Arbănași, Români și Români din Ardeal și alți vecini d'imprejurul Țării-Românești“, pomenindu-se acțiunea catolică la care sânt supuși Ardelenii, de și ei, mai ales Brașovenii, cer un episcop răsăritean; se prevedea un războiu în care ar fi de câștigat Nogaii și Zaporojenii; pacea cu Suedesii va permite cruciata pravoslaviei; se va schița și un plan amănunțit de luptă: Sârbii, și cei din Imperiu, prigoniți religios, Dalmatinii s'au și oferit Domnului, și Turcu-leț se gândește la ajutarea cruciatei.

Planul cel mare venia deci de la Ierosolimitan. Bogata corespondență ce ni s'a păstrat până la anul mării crize, 1711, cuprinde apoi știri de la Turci, atacuri contra „cânilor vicleni,

¹ A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 18 și urm.

² *Ibid.*, p. 20 și urm. Și o scrisoare a Stolnicului; *ibid.*, pp. 23-4, no. 6.

³ *Ibid.*, pp. 24-5, no. 7. Pentru un Davidenco, *ibid.*, p. 76. Legături cu Nicolae Costin, p. 81. Cu Nicolae Milescu, pp. 99, 261. Acolo și descrierea călătoriei lui Brâncoveanu la Adrianopol; *ibid.*, pp. 40-1, 77-80, 83, 97 și urm. (Rabutin nu e de ajutor, fiind fricos de Turci); apare și Sava din Ragusa, care va juca un rol la 1711; pp. 44-5, no. 29.

⁴ *Ibid.*, p. 27 și urm.

⁵ Aceiași culegere.

Cantemireștii, și canaliei de Ducalet hoțul¹, contra lui „Iuda“ Mavrocordat², dar nimic în sensul mării acțiuni creștine, care era de sigur în inima tuturor³. E însă cea mai perfectă, mai amănunțită informație, — și cu scrisori de capuchehaie, ca Toma Cantacuzino —, care a fost vre-odată transmisă Muscalilor.

Din acest timp, Toma căpătase desgustul pentru Turci. La 1703 el scrie: „Sultanul de acum e lacom ca un Țigan, invidios, fricos, prost, mare dușman al creștinilor, și tot ce e împrejurul lui nu plătește nimic, începând cu Vizirul și cu toți ceilalți, cari nu ascultă nimic, nu știu cine e căpetenia, cine e supusul și nu gândesc decât să fure și să jăfuiască. Mânia lui Dumnezeu e asupra lor și toți se învoiesc a spune că *Impărăția aceasta turcească o va lua Dracul în curând...* Nădăjduim în Dumnezeu că această putere păgână va peri peste puțin, numai Dumnezeu să îndrepte asupra ei un nimicitor și biruitor⁴, și acesta nu poate fi decât „domnul nostru“ Petru, când va isprăvi cu „ereticii“. Mihai Racoviță, noul Domn moldovean, era inițiat în această politică, și i se recomanda să-și trimeată și el solul la Muscali⁵. Schimbarea lui Toma în 1707 aduse pe Constantin-Vodă să explice aceasta, făcând laude cumintelui bătrân Stolnicul⁶, și acesta arăta legăturile cu Sârbii într'un moment când situația părea desperată⁷: „orice creștin adevărat trebuie și poate servi prea-

¹ P. 74.

² Pp. 75, 79, 101, 103. Se amestecă și un Spilioti (pe care-l găsim întrebuințat și de Nicolae Mavrocordat; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 440, no. CCCCLXV. Pentru Sava din Ragusa, și A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 101, no. 85.

³ V. și *ibid.*, p. 101, no. 85. E vorba și de usurparea bisericii din Făgăraș. — Știri de la Castriot, *ibid.*, p. 35 și urm.; de la Stolnic, p. 16 și urm.

⁴ P. 106.

⁵ P. 108, no. 88. Și o scrisoare a lui Șerban Cantacuzino, p. 124, no. 107.

⁶ Pp. 172-3, no. 184; pp. 190-1, no. 220.

⁷ Pp. 173-4, no. 186. Corbea moare în acel an, fiind îngropat la Chiev; p. 175, no. 167. Insuși Țarul îi petrece trupul până la Pecersca; pp. 189-90, no. 218.

Fig. 42. — Biserica Sfântul Ioan cel Mare, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, azi dărâmată.

credincios pe prea-creștinul și prea-marele monarh al Moscovei¹. Brâncoveanu taxează de „nerușinat“ pe Carol al XII-lea la Bender².

¹ P. 201. El vestește trădarea lui Mazepa; p. 236, no. 253. Tot așa Domnul; p. 248, no. 269. Stolnicul scrie și despre legăturile lui Ludovic al XIV-lea cu d-na de Maintenon; p. 150. Scrisoarea de glori ficare a luptei de la Pultava a lui Brâncoveanu; p. 267, no. 286. Fiul lui Ioan, David Corbea, fu dat la școală de Petru; p. 202. In loc, un căpitan Ioan Lepădatu; p. 280, no. 301; p. 292, no. 315.

² P. 269, no. 287. Pentru Stolnic; Mazepa e „Iscariotul“; p. 272, no. 292. Brâncoveanu scrie că Hatmanul „a crăpat“; p. 276, no. 294.

CARTEA a VII-a.

CRISA RĂSĂRITULUI EUROPEAN
ȘI DOMNII ROMÂNI

cu această Rusie muscălească, oprite de moartea lui Șerban Cantacuzino, nu fură reluate decât mai târziu, când de la oricare din vecini se cerea o hotărîre. Până atunci soarta lui Antioh Cantemir, scos din Scaun cu spahiii supt bănuiala că s'a înțeles cu Muscalii, la cari ar voi să se și retragă, ceia ce nu e probabil, avându-și fratele zălog la Constantinopol — putea servi de învățătură¹.

Așa doriau, dar așa și judecau „bătrânii“, bucuroși de bielsug², dar am văzut că o nouă generație se ridicase, de la învierea eroismului printr'un Sobieski, care avea nevoie de isprăvi, supt orice steag ar fi, numai crucea să scânteie în vârful suliiții. Ioan al II-lea însuși a avut un întreg grup de ostași români, urmași ai isprăvilor tânărului Constantin Cantemir, și avem înfățișarea lor supt noua uniformă. Ocupația unei părți din Moldova de către Poloni a adunat din toate părțile astfel de viteji doritori de înaintare prin dovada însușirilor războinice moștenite. Astfel, în rândul întâiu, acel Constantin Turculeț, mare meșter în surprinderea convoiurilor turcești. Turculeț cel mare, iscăbind „Turcul“, pe care-l găsim și în Ardeal și care, devenit căpitan de oaste moldovenească, avea supt el și până la 2.000 de oameni³. Apoi un Vasile Isăcescu⁴, un David sau Davidel, despre care, om cu „citeală pravilă mare“, Neculce crede că ar fi visat și de Domnie⁵, un Postolachi Chigheciu, care ajunsese apoi în serviciul muscălesc⁶, ba chiar acel „Calmăș“, Dumitrașcu Calmășul, care ajunsese apoi numai vornic de Câmpulung, dar din neamul căruia va fi Domn în Moldova peste două generații Ioan Teo-

¹ Neculce arată că el trimesese la regele August de Saxonia, susținut de Petru, pe un Ioan pârcașul, pe un Cargalovici și pe un Mihuleț.

² La sfârșitul veacului al XVII-lea se poate spune că de la Tebris și Hamadan se aduc oi pentru a le vinde „în Constantinopol, în Adrianopol, în Valahia și în România“; Gemelli Careri, *Voyage*, II, p. 8 și urm.

³ Pe lângă mențiunile în Nicolae Costin și Neculce, Iorga, *Doc., Ard.*, II, pp. 1417-8, no. MMDXCIX; pp. 1420-1, no. MMDCCXIV; p. 1444, no. MMDCLXXXII; p. 1450, no. MMDCCXII.

⁴ *Ibid.*, p. 1435, no. MMDCLI.

⁵ *Ibid.*, p. 1419 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 1457, no. MMDCCXIII; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 83.

СФНТА ШИ ДМНЕ ЗЕМСКА
ЕВАНГЕЛИЕ

КѸ ВОЛ ПРѢ ЛѸМННАТѸЛѸИ, ШИ АНЦА
 ТѸЛѸИ ДМНЬ, ШИ СЪБЛѸДѸНОУИ
 АТО АТЦАРА РѸМАНСКИХЪ, ІСО
 КѸИТАНДІЛЬ Б: БОГО.

ШИ КѸ ПОРѢКА ПѸДЪТѸОУИЛѸ ПРАВОСЛАВІИ
 ПРѢ СФНЦИТѸ КѸ ОГОДѸИЕ МАТЕОПОЛИИ
 АТО АТЦАРА РѸМАНСКИХЪ, ШИ
 ЕЗАРХЪ ПЛАМРНШОРЪ:

А КѸМЪ АДѸЛШОРЪ ТѸПѸРНТЪ ШИ ДѸОРАШИ
 ТЪ МАИ КѸ МЪЛѸТЪ НЕВОИЩЪ.

А СФНЦА МЪЛѸЩІИ РЪ СФНЦІА.

А А АНУЛЕ ДЕЛА СПИИИЕЛ АШТИ, АТЪ.

А ДѸСМЕРИТѸЛЪ КѸ РѸСМОНАТЪ
 А ДѸМЪ ІВНУХЪ

Fig. 43. — Pagina de Evanghelie tipărită la Snagov (1697).

dor-Vodă Calimah. Locul făcut aventurii din Polonia, luptelor de la Narva până la Pultava de Nicolae Costin în compilația sa, de așa-zisul Mustea¹, e încă o dovadă de puternicul rășunet pe care-l avea la Români acest mare și lung războiu.

Moldoveni au luptat în tabăra „Svedului“ și la Pultava, după izvorul apusean întrebuițat de Nicolae Costin. O cronică moldovenească scrie: „Fost-au la acel războiu (de la Pultava) și mulți din Moldoveni unii“ — strelțiți din Moldova erau la Moscova și înainte de 1700² — „la Șvezi, alții la Moscali, carii, după risipa războiului, au venit aice în țară la Mihai-Vodă, de-i spunea' pre amănunt de războiul lor precum au fost³“. Ei vor fi vorbit, cu privire la Carol al XII-lea, de „oastea lui cea vestită și neînfrântă și în toate țările lăudată de vitejia lor“⁴. Și un Muntean, Sandu Colțea, prins, dus la Siberia, scăpat de acolo, pentru ca de la Stockholm să ceară a i se regula drepturile la pensie ca să se întoarcă unde sânt biserici de-ale sale, e una din cele mai caracteristic aventuroase figuri ale vremii⁵. Intre „gonașii“ Suedesilor în risipă sânt însemnați, după Cazaci, Moldovenii⁶. Un Grigoraș și fratele, zis Ivanenco, apar la 1711⁷.

În Țara-Românească însăși cei tineri, când nu primiseră educația de cărturari a fiilor Brâncoveanului, pe cari o corespondență de curând descoperită îi mai arată în cele mai frumoase legături de ascultare până și a fratelui mai

¹ Acesta are o părere despre sistemul de luptă suedes și rusesc: „Foarte cu socoteală li-i bătaia lor și cu frumoasă orânduială, având tot un meșteșug și unii și alții la războiul lor“; p. 38 din ed. *Letopîsiților*.

² Iorga, *Studii și doc.*, XVI, facsimile.

³ Mustea, în *Letopîsiți* p. 39. Pentru Turculeț, v. și Axinte Uriariul, p. 135.

⁴ *Ibid*

⁵ V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV: *Un ofițer român în oastea lui Carol XII*.

⁶ Nicolae Costin. Cf. „o seamă de Moldoveni ce slujiau cu leafă Craiului“.

⁷ Nicolae Costin. Cu el, stegarul „Eni Munteanul“. El se pare a fi acel Ivan căpitanul, care descrie lui Nicolae Costin luarea Brăilei. Cf. Neculce, p. 345.

mare, pe lângă adâncă iubire pentru părinți¹, erau pentru gășirea lucrurilor noi și primejdioase. De așa ceva doriau ofițerii oștirii ce-și alcătuiseră, în acești ani de pace, Brâncoveanu și, în fruntea lor, vărul Toma Cantacuzino.

În acest moment, de altfel, Moldova încăpea în mâna unui vechiu adversar, Nicolae Mayrocordat².

Într-o scrisoare din 20 Novembre 1709, el arată că a cerut această stăpânire asupra unei țări pe care o știa tulburată: „pentru neorânduiala lucrurilor de acolo și alte nu puține pricini vrednice de socoteală“, aceasta de și nu-și ascunde greutățile ce va trebui să întâmpine³. Nu fusese nicio stăruință a Exaporitului, care era pe moarte.

Venia, nu ca un străin, cum de fapt era, ci ca moștenitorul prin femei al lui Alexandru-cel-Bun, așa cum va face să i se însemne genealogia, când ajunse, mai târziu, Domn în Țara-Românească, în fruntea corpului de cronici muntene. Dar venia și cu concepții orientale⁴, cu totul deosebite de datina noastră. Il vom vedea, de la început, făcând ca Patriarhul ecumenic să atace energic pe mitropolitul Ghedeon pentru că s'a așezat fără o întrebare care, după dânsul, ar fi fost cuvenită, și, puind pe boieri la închisoare, amenințându-i cu moartea, va cere Mitropolitului hotărârea, cum se făcea la Constantinopol cu Muftiul⁵. Tot așa bizara idee de a face să se taie limba lui Iordachi Ruset și bătaia boierilor la scară. Neculce i-a înțeles rostul când scrie: „vrea să stăpânească Moldova ca Poarta Turcească, cu mare mărire“⁶.

Primit în Moldova, spre care se gătise în vreme de iarnă, de toți dușmanii lui Mihai Racoviță, în numele căruia critică, precum vom vedea în alt capitol, așa-zisul Mustea⁷,

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII: *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*.

² V. și C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 180, no. 288. La 26 Decembrie moare Exaporitul; *ibid.*, p. 182, no. 293.

³ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 417-8, no. CCCXLIII. Brâncoveanu deciară că a fost un „trădător al creștinilor“; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 287, no. 309.

⁴ La intrarea în Iași, „alaiu împărătesc“; Nicolae Costin.

⁵ *Ibid.*, p. 418 și urm., no. CCCXLIV.

⁶ Și „nu știa rândul țării“. Restul știrilor la Nicolae Costin, p. 420 și urm.

⁷ Ed. *Letopisiți*, pp. 40-1.

fără a se găsi nimic jignitor în trimiterea aceluia care se iscălia „Nicolae Alexandru Voevod“¹, dar numele părintelui nu amintea nimic din istoria țării², el nu găsi de la început legătura cu mediul străin, iar vecinătatea de peste Milcov nu putea fi considerată de dânsul altfel decât în amintirea intrigii de la 1703 care căutase a frânge gâtul lui Brâncoveanu.

De și Iordachi Roset avu apoi întâiul loc, până fu arestat cu nepotul, Iordachi Aga, ginerele lui Jora, noul Domn nu putea pune nădejde pe principalii boieri ai țării, cari, la căderea lui Mihai-Vodă, trecuseră la Munteni sau, mai ales, în Polonia, în acea Polonie „rusească“ a lui August pe care o ajutase Domnul mazilit și aruncat la închisoare. Intre aceștia, Lupu Costachi, Manolachi și Iordachi Roset și firește Dumitrașcu, fratele însurat dincolo de Milcov și „muntenit“ cu moșii a fostului Domn; Caimacamii fuseseră, din hotărîrea Agăii cu mazilia, bătrânul Ioan Buhuș și un Ciocârlan. Ilie Cantacuzino și Ilie Catargiu trecuseră de mult la Brâncoveanu, dar reveniseră, așteptând pe Vodă-Antioh. Apoi pribegii își aflară un culcuș în Brașov³. Dar Nicolae-Vodă caută să reție pe Ilie Cantacuzino și făcu din Nicolae Costin un al treilea Caimacam, gândindu-se și la un Mitre. Se adresă și unui Ioan Sturdza, unui Gheorghe Apostol, unui Antohie Jora, unui Buhuș și Gavril Miculescu, apoi unui Ion Balș, unui Cuza, boieri vechi de țară. Ioan Sturdza și Ilie Catargiu vor încăpea însă la închisoare⁴. Străinul însuși adusesese doar pe un Dumitrachi Ramadan.

În zădar trimese „Fanariotul“, îndată după venire, pe unul din Grecii în care-și pusese încrederea⁵, Hurmuz sau Hurmuzachi, căruia-i dăduse rostul de Mare Vameș, ca să câștige pe

¹ Nicolae Costin nu uită să scrie că Alexandru Mavrocordat „au avut femeie nepoată de fată lui Alexandru Iliș-Vodă și nepoată de soră lui Iliș Alexandru-Vodă“.

² Fusese însurat întâiu cu Casandra Cantacuzino, de la care avu fiul Scarlat; Iorga, *Doc. grec.*, I. p. 125, no. LXXXI.

³ Nicolae Costin. Intre Greci erau rămași un Ralachi, un Iamandi, un Manolachi Hrisoverghi, la cari el adause pe un Spandoni și Suli, prețuind mai ales pe Ramadan. La Poartă-l servia Iulianò.

⁴ Lupu Costachi se întoarce în țară.

⁵ Pentru un Spandoni, Mustea, *l. c.*, p. 43. Pentru socrul Toma Tzuki, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 98-9, no. LX.

Domnul muntean¹. Nici noul Patriarh de Ierusalim, Hrisant, nu putu să aducă o apropiere². De fapt Brâncoveanu nu-și putuse impune ca Domn în Moldova pe Antioh Cantemir, cu a cărui fiică, Maria, voia să-și însoare fiul Radu³.

Pribeگیile pe care Domnul străin voise să le curme urmără după închiderea lui Iordachi Ruset, a lui Catargiu, Costăcheștii trecând în Ardeal, în același timp când Moldova găzduia pe Polonii lui Iosif Potocki, Voevodul de Halicz, și trebuia să îngrijească de cererile lui Carol al XII-lea, așezat la Bender, pe pământ turcesc.

În astfel de condiții, o mazilie era o izbăvire. Nicolae Mavrocordat domnise abia un an când o avu, isprăvind o experiență în care, din toate punctele de vedere, și cu toate intențiile sale excelente, dăduse greș. El plecă, declarând public, cu jurământ „cum n'au avut gând rău nice spre boieri, nice spre țară, iară cine i-au greșit să fie toți iertați“⁴. Dar la Constantinopol acest filosof va denunța pornirea veche „căt're rele“ a „Dacilor“ cu „certele și dihonile ditre ei“⁵.

Blândul Vizir Numan Chiupruliul, înlocuitorul lui Ali de Ciorlù, plecase după câteva săptămâni; căzu și Iusuf-Pașa de Bender. Prin Voevodul de Chiev, Carol al XII-lea izbândise deci. Hanul era de partea lui, și noul Vizir Moldovangî-Ali se credea sigur de biruința oștilor sale contra Țarului biruitor. Prin ajutorul Tatarilor se așeză, astfel, în Moldova, ca Domn de războiu, Dimitrie Cantemir⁶.

¹ *Ibid.*, pp. 422-3, no. CCCXLVIII; Greceanu, p. 193. Gheorghe Castriotul (v. mai departe) merge în Moldova.

² V. pentru alegerea lui scrisoarea lui Brâncoveanu, Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 386 și urm. (1707).

³ Nicolae Costin. Și Duca, al cărui fiu Șerban era prin mamă un Brâncoveanu; *ibid.*, pp. 424-5, no. CCCCLIX.

⁴ Nicolae Costin.

⁵ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 434-5, no. CCCCLX și mai ales *ibid.*, p. 445 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 438, no. CCCCLXIV. Pentru legăturile cu Brâncoveanu, care-i era dator cu bani, *ibid.*, p. 440, no. CCCCLXV.

⁶ V. și scrisoarea lui Ioan Mavrocordat, fratele lui Nicolae, 9 Decembrie 1710; *ibid.*, p. 433, no. CCCCLVIII. — Pentru vechi legături ale Țarului cu Patriarhul din Alexandria, *ibid.*, pp. 45-6, no. XXIV; pp. 47-51, no. XXVIII. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 61, nota 2.

CAPITOLUL II.

Noua experiență creștină din 1711.

Încă din 1708 Țara-Românească adăpostia pe mareșalul polon Tarlo¹. În această parte ca și în Moldova s'au urmat în acest moment de pregătiri a unor mari evenimente negocieri pe care nu le cunoaștem. În Ardeal comandanții imperiali, — Stainville, alt Frances, înlocuina pe Krichpaum² —, primiau știri de la Brâncoveanu despre războiul nordic³. Numirea lui Nicolae Mavrocordat îl îngrijorase așa de mult pe Domnul muntean, încât se gândia serios la retragerea în Ardeal⁴. Cerea în Februar 1711 confirmarea noii diplome acordate în 1706⁵. Ea se și dădu, în Mart 1711, ca și una în folosul fraților Constantin și Mihai Cantacuzino⁶. În April în cercurile militare din Ardeal retragerea Brâncoveanului era socotită ca sigură (*unfehlbar*)⁷.

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 175, no. 280.

² Împăratul Iosif i-o anunță lui Brâncoveanu; *ibid.*, p. 184, no. 298. Altă scrisoare, *ibid.*, pp. 185-6, no. 301. Răspuns din 1710; *ibid.*, pp. 187-8, no. 304.

³ *Ibid.*, p. 177, no. 285.

⁴ *Ibid.*, p. 181, no. 290; p. 194, no. 312; p. 195, no. 315; p. 196 și urm. Pentru pregătirile războiului, notele mele la cronică la Amira, în *Studii și doc.*, IX, și mai ales studiul *Carol al XII-lea, Petru-cel-Mare și țările noastre*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1910. Cf. un studiu *Charles XII et l'Ukraine*, în *Revue d'hist. diplomatique*, 1919-20.

⁵ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 197. Se ceru și grațiarea lui Nicolae Bethlen și Mihail Mikes; *ibid.* La Brâncoveanu era și Iosif Teleky, Nalaczy și alții; *ibid.*, p. 188, no. 305. Moldova adăpostia pe David Pekri, pe Lazăr Ferenczy; Nicolae Costin. Cf. Iorga, *Francisc Rákóczy și Români, I. c.*

⁶ Iorga, *Doc. Cant.*, p. 264. Data e pusă pentru motive politice: 1710; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 202, no. 322

⁷ *Ibid.*, p. 204, no. 327. În acel moment secretarul latin al Domnului era Sasul brașovean Petru Griënnner; *ibid.*, pp. 204-5, no. 328.

În judecarea evenimentelor din Polonia și Ucraina cronicarul lui Brâncoveanu are aceeași judecată ca și acela, mai puțin oficial, al lui Nicolae Mavrocordat. Precum, pentru Nicolae Costin, Mazepa e un trădător¹, Carol al XII-lea, așa „leu nebiruit“, cum i se zicea, „fratele lui Moamet“, pe când Țarul Petru luptă „întru numele lui Dumnezeu“ — „așa, cu ajutorul celui prea-puternic Dumnezeu, toată neprieteneasca greime, cea în lume vestită, carea cu fințarea sa la Sasonia nu puțină frică au făcut în Evropa, în mâna lui Țar Petru au căzut“ —, tot așa Greceanu vorbește de „apostătul, hicleanul“ Hatman al Cazacilor, dar, e adevărat, fără osândirea viteazului rege al Suediei și proslăvirea Împăratului ortodox. Se arată numai plângeri pentru noile cereri turcești, nesuferite, în legătură cu campania ce sta să se deschidă.

După Dimitrie Cantemir, de fapt Brâncoveanu, care încheiase un tratat formal cu Țarul, prin David Corbea și Gheorghe Castriotul, ar fi fost pentru Ruși², și aceasta o arată lunga lui corespondență cu aceștia. L-ar fi reținut însă prudența lui Constantin Stolnicul, care ar fi amintit legăturile cu Habsburgii, ar fi pus întrebarea dacă supt Ruși ar fi mai bine decât supt Turci și ar fi atras atenția asupra pericolului tătăresc³.

Întăiul ordin era ca oastea munteană, supt Domnul ei, să meargă la Bender. Apoi se ordonă, încă în Maiu, să se oprească în acea gură a Urlaților⁴, la Albești⁴, pe unde se putea lua drumul Teleajenului spre Ardeal. Acolo-i va veni Domnului muntean îndemnul să încerce mijlocirea păcii, așa cum o făcuse odată un Radu Mihnea între Turci și Poloni.

În acel moment, Cantemir, — în relații încă de la Constantinopol cu ambasadorul rus Tolstoi⁵, — căruia, după propria aserțiune a Domnului scriitor⁶ și după Neculce, i s'ar fi dat

¹ Trădarea lui și la Muștea, în *Letopisiți*, p. 38. La dânsul „Șvedul“ e „sumet“; *ibid.*

² A. A. Sturdza, *Documente*, III.

³ V. Cantemir, *Opere*, V, p. 11.

⁴ Greceanu, pp. 197-8.

⁵ St. Ciobanu, în *Mem. Ac. Rom.*, secț. lit., seria a 3-a, II, pp. 118-9. Cf. și Victor G. Gervescu, *D. Cantemir*, București 1892; I. Minea, *D. Cantemir*, p. 343 și urm.

⁶ V. și Nicolae Costin.

sarcina formală de a prinde pe Brâncoveanu, dar care negociase cu acesta prin Corbea pentru trecerea împreună la Ruși¹, se declarase, cu tot apelul la unire către vecin.

I s'a părut că se poate încrede în acel Împărat ortodox, care, de fapt, hrănia alte gânduri decât crearea unei Moldove „colegate“, — cum spune Cantemir —, cu întinsele sale țări. De fapt, un resident olandes putea să scrie la 17 Iulie din acest an că Petru „a făgăduit lui Rákóczy să-l facă „prinț de Ardeal, Valahia și Moldova“², și aceiași știre vine și de ajutor³. De la început, el anunțase o *Domnie a tinerilor*⁴. La dânsul se strânseseră deci oameni deprinși cu lupta, ca Banul Savin, ca Vistierul Luca, Pavel Rugină, Ilie Abăză și cei trei Mirești, Ioan, Toader și Pavel, ruda lor, Ioan Zărul, ca un Constantin Zărul și un Nour, un Ciute și un Apostol, un Ion Bănarul, un Lazu, un Calmăș, un Moțoc, tot răzeși și pribegi, doritori de aventură⁵. Prin toate ținuturile se răscoliau astfel de „neamuri“, urmași săraci ai vechilor boieri, pentru a se face din ei o nouă armată⁶.

La 24 April st. v., va urma o misterioasă misiune a unui căpitan Procopie, menționată numai de Nicolae Costin. Ștefan Luca era trimis la Marele General al regelui August, Sieniawski, dintr'o familie care avuse vechi legături cu Moldova, cu o altă misiune, ca din partea Marelui Vizir⁷, cerând întărirea păcii de la 1699 și recunoașterea regelui Stanislav⁸.

Cu acest prilej Luca, mergând și până la Țar, la Jaroslav, se ceru, — alături de punctele care interesau monarhia eredi-

¹ D. Cantemir, *l. c.*, pp. 13-4

² G. von Antal și J. C. H. de Pater, *Weensche Gesantschafts-berichte*, II, p. 534; Angyal, în *Revue des études hongroises*, 1936.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 317, no. 2. Planul contra Ardealului; *ibid.*, p. 328, no. 2.

⁴ V. la Nicolae Costin și batjocura făcută lui Ioan Buhuș, așa de bătrân, pentru o neexecutare de ordine. La același: „făcând Dumitrașco-Vodă taine numai cu sfetnic i săi cei tineri ca și dânsul“. Iertase de desetină pe iubiții săi mazili. Luase Ușer pe un Grec, Gheorghe Aristarho; *ibid.* Capuchehaie îi era Cretanul Ianio; *ibid.*

⁵ Iorga, memoriul citat, pp. 16-7 (86-7).

⁶ *Ibid.*, p. 18 (88).

⁷ Neculce arată cum i s'a dat voie a o face.

⁸ Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 57, nota 2.

tară a lui Dimitrie-Vodă, între care și cele privitoare la condițiile refugiului, în cas de neizbândă —, din partea boierilor asigurarea lor exclusivă în ranguri, garantarea de osânda la moarte, care nu se va putea rosti decât în Consiliu și cu încuviințarea Mitropolitului, atribuirea către dânsii a dijmelor de la „vecini“, scutirea de orice dare, Domnia având a se ținea cu venitul de la oene și de la târguri¹. Trimesul se întoarse cu „universalul“ Țarului, cu un lanț și o medalie cu chipul lui². Pregătirile răscoalei, care se va îndreptăți pe urmă și prin covârșitoarele cereri turcești, se urmau în mare taină. Tânărul Domn cerea, ca și, odinioară, Imperialilor, Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu, dinastia sa³, păstrarea daținelor țării, un subsidiu pentru plata unei armate permanente, restituirea marginii ocupate de Turci. Nu era greu ca, în asemenea împrejurări, cererile să fie primite în întregime, *fără să avem însă până la sosirea lui Petru în Iași diploma împărătească pe care o cerea Dimitrie-Vodă*.

Căci și față de Moldova din 1711 se întrebuițea același sistem de brutală surprindere ca și, din partea celorlalte oști împărătești, față de Țara-Românească în 1688. Brigadirul Cropotov, care încă din anii precedenți venise în marginea Moldovei, era, cu 3.000 de oameni și cu Chigheciu, lângă Iași, la 11 Iunie⁴, pentru a smulge declarația.

În mijlocul anarhiei pe care Domnul revoluționar n'o mai putea stăpâni, se ucideau, ca la 1594, negustorii turci, pe

¹ Neculce.

² *Ibid.*, și Nicolae Costin; cf. și îngrijitul studiu al lui Gh. Bogdan-Duică, din *Rumänische Revue*.

³ V. Mustea, în Letopiseți: „grabnic la Domnie neschimbată“; p. 46.

⁴ La 30 Maiu st. v.; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 314, no. 2. V. și Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, I, p. 411 și urm. După Nicolae Costin, ca și după Neculce, Cantemir însuși ar fi cerut podgheazul care să-l prindă. V. Iorga, memoriul citat, pp. 22-3 (92-3). El trăise, neavând nici măcar un sâmbure de oaste, cu frica să nu fie prins pe neașteptate de Turci, ca Mihai Racoviță. Și totuși Neculce vorbește de mica oaste ce-și făcuse stăpânul său „ca să prindă pe Brâncoveanu“: „vre-o cincisase steaguri de lefecii și două steaguri de lipcani și câțiva feciori de boieri, grijiți bine“. *Până în ultimul moment el ținu lagărul său de lângă Iași ca un element al armatei Vizirului*.

Fig. 45. — Cruce brâncovenească.

cari însă, după știri sigure din lagărul de la Urlați, Cantemir avuse omenia să-i înștiințeze¹.

Dimitrie-Vodă răspunse îndată la scrisoarea pe care o adusese Crotov de la șeful său, feldmareșalul Șerenetiev, anunțându-i că e bucuros de această legătură și că va face cuvenita declarație, *adăugind că așa va face și „prea-iubitul frate“ Brâncoveanu*².

Declarația lui Cantemir se făcu după 17³ ale lunii printr'un „universal“, termin împrumutat de la Ruși. Dimitrie-Vodă, care-și lăsase plete și barbă ca vechii Domni și căpătase o înfățișare în adevăr marțială, vestia la toți: mitropolitului Ghedeon, episcopilor, boierilor de toate treptele, căpitanilor și oștirilor, curtenilor de la țară, plăieșilor și locuitorilor că el nu mai suferă acea legătură pe care o încheiase cu păgânii Bogdan, fiul lui Ștefan-cel-Mare, făgăduind doar numai „4.000 de galbeni, 40 de cai, 24 de șoimi“, învoială călcată însă prin însușirea cetăților de la margene, înșirate pe rând, prin prădăciunile Tatarilor, prin răpirea femeilor și fetelor, prin încercările de renegare, prin povara, până și în această clipă, a dărilor. Cum a răsărit acuma ca luptător pentru Cruce Țarul, se cuvine a-l întovărăși în drumul lui către Dunăre⁴. El a chemat deci, printr'acest „universal“, la luptă pe oricine are simțire creștină; celorlalți li se vor confisca averile. Bani s'au dat pentru 10.000 de ostași, cari vor primi la început cinci galbeni, iar apoi trei lei rusești pe lună. Ca ultim termin pentru venirea supt steag e pus 15 Iulie. Alături de Domn iscălesc, împreună cu un Gheorghită Mitre, represintând noua

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 316, no. 3. Altă știre de acolo, n-1 următor. Cel care trimete știrile în Ardeal nu e din jurul lui Brâncoveanu; *ibid.*, p. 319. Scrisoarea de la Brașov despre împrășlierea „marii nădejdi a ortodocșilor“, 11 August (*ibid.*, p. 325, no. 2) va fi de la Dindar

² St. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1923, anexa 1. *Se prevedea încă de atunci că nu vor fi provisii, și Țarul lua măsuri*; *ibid.*, anexa 72. Cantemir adună grâu din Bugeac, 10.000 de boi, 15.000 de oi; *ibid.*, no. 35.

³ Iorga, memoriul citat, p. 30 (100)

⁴ La 4 Iunie st. v. el e arătat la Bender; la 15 st. v. pleacă spre Dunăre.

generație, cei mai mari boieri ai țării: Iordachi și Costachi Ruset¹, Ilie Catargiu².

Aceasta nu însemna însă adesiunea întregului Sfat domnesc. De Sturdzești, Ioan³ și Sanđu, de Banul Dabija, răsărit în ultimul timp, nu se aude nimic. Costăcheștii se rostiră împotriva acestei declarații, și Lupu se închise, cu ai săi, în părțile sale tutovene, pe la mănăstirea Bursuci, gata să se apere cu armele. Vechiul prieten al Polonilor, Nicolae Costin, nu putu fi câștigat⁴. Contra dinastiei cantemirești era nu numai, „cu ceata lui“, Iordachi Ruset, care se gândia la neamul său, din care se ridicase un Domn, dar și un Dumitrașcu Racoviță, un Savin Zmucilă⁵.

Armata lui Boris Șeremetev, *aducând cu dânsa și contingentul răzeșilor basarabeni, totdeauna gata de luptă*⁶, Orheieni, Soroceni, Lăpușneni, ajunsese la Țuțora în ziua de 16 ale lunii, și *Cantemir, căruia Nicolae Costin îi atribuie schimbarea marșului către Bender pentru a se lua cel către Iași, veni la întâlnire în ziua următoare, turburat și fără proviziile pe care le promisese, dar nu le putuse strânge*. La 4 Iulie⁷ Țarul și fiica sa, Ecaterina, erau în Iași⁸.

Interesul cerea o răpede coborâre la Dunăre, care, fiind o acțiune promițătoare de victorie, ar fi constrâns și pe Brâncoveanu a se da de partea creștinilor. De la dânsul veni numai Castriotul⁹, cu oferta de pace turcească — la 6 Iunie st. v.

¹ El ținea pe o nepoată de soră a Domnului; Neculce, p. 317.

² Ultima ediție; în memoriul meu citat.

³ O danie către el, I. Minea, *D. Cantemir*, p. 404.

⁴ Iorga, memoriul citat, p. 21 (91). Postelnic era Grecul Eupragiotis. Pentru lipsa de valoare a acestei oștiri de voluntari, Cronica lui Muste, în Kogălniceanu, *Letopisiți*, III, p. 45. La capătul memoriului citat am tipărit și un ordin al Domnului, de la 4 (15) Iunie, pentru proviziile.

⁵ Neculce, p. 316. „Atunci“, scrie acest om politic și cronicar, „au priceput Golovchin pre boierii Moldovei ce fel de oameni pizmătăreși sânt și cum nu se iubesc“. Apoi Savin, pârînd pe Roset, fu făcut Postelnic Mare; *ibid.*, pp. 316-7.

⁶ Se încearcă și o smomire a Tatarilor din Bugeac; Neculce, p. 312.

⁷ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 318.

⁸ N. Costin, Neculce; Ziarul lui Petre Marsan de Brassey, în *Arhiva* din Iași, VI, p. 465.

⁹ Legături cu Constantin Stolnicul, Iorga, *Doc. grec.*, III, p. 97. Testamentul lui, în *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 1880, pp. 330-1.

Brâncoveanu scrie lui Golovchin că sânt douăzeci și cinci de zile de la plecarea aceluia și n'are nicio știre, arătând dorința sa de a afla „pierderea și ruina Turcilor... prin Țarul nostru puternic și oastea lui creștină“, pentru care se roagă și se *pregătește*¹, — și un cleric de la Hrisant Notara, alt pacificator. Trimesul Brâncoveanului găsi însă la Țar pe Toma Cantacuzino, cu câțiva tineri ofițeri, ca trădător din sețea de aventuri și din ambiția Domniei². Nu putea fi vorba, supt niciun raport, de o înțelegere, la care se gândise, în nehotărârea lui, Marele Vizir, care înainta, de altfel, destul de repede spre Dunăre. Nici lovitura, cerută de Toma³, a generalului Rönne la Brăila⁴ nu mai putea câștiga pe Brâncoveanu, care ieșise din lagăr și se *așezase la Târgoviște*.

În zădar se încercă și câștigarea țării prin mitropolitul Antim, care rămase apoi să-și tragă păcatul⁵.

Niciodată o mare expediție n'a fost mai deplorabil condusă. După timpul pierdut la „nunta leșească“ de care vorbește cronicarul, Țarul, care sosi în sfârșit la Iași, unde era nerăbdător așteptat, pierde zile întregi cu cercetarea mo-

¹ A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 288, no. 311. Scrisoare neliniștită către Castriot; n-l următor. *El știe că au plecat în jos trupe cu generalul Rönne. „Se spune că Toma Cantacuzino e cu ei și că merg spre țara noastră. Ce vedem nu e treaba noastră“*. No. 313 e o scrisoare ciudată, din București 15—, a Lui Mihai și Toma (*sic*) Cantacuzinii. La no. 314 știri, din 7 Decembre, ale Stolnicului către Toma. Stolnicul reia în Ianuar 1712 legătura cu Golovchin; p. 290 și urm. — Un raport rusesc, de mare importanță, vorbește și el de misiunea lui Castriot; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 313. Generalul rus Ianus credea că venirea lui Toma anunță închinarea lui Brâncoveanu; *ibid.*, pp. 320-1. Cf. și *ibid.*, p. 322, no. 2. O scrisoare a lui Brâncoveanu din 20 Maiu cu știrea că are ordin a merge la Bender; Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 85-6. Altele urmează.

² Greceanu, p. 199 și urm. Un Drugănescu, un Cândescu i se adaugă și, în primul rând, ruda vechiului negociator cu Moscova, Teodor Corbea, ceaușul David.

³ Și Neculce crede că Toma se voiă Domn; p. 317. El s'ar fi presintat și în numele unchilor, Constantin și Mihai, și ar fi vorbit de 18.000 de Sârbi, pe cari-i oprește Brâncoveanu; *ibid.* Pentru o mare răscoală a Sârbilor; *ibid.*, p. 320.

⁴ De acolo, ar fi fost să se strice podul de la Isațcea.

⁵ Greceanu, p. 206.

nunțelor orașului și cu petreceri ca acelea în care brutalul mare monarh întrecea pe oricine.

Se serbă amintirea biruinții de la Pultava fără a prevedea înfrângerea ce se pregătia prin atâta încetineală și printr'un așa de mare despreț pentru adversar.

În acest timp, ceia ce nu era de nevoie odată ce însăși prezența Domnului hotărîse, se discuta între acesta, care voia monarhia absolută a neamului său, și între boieri, cari țineau neapărat la un regim de oligarhie, discuții care duseră la arestarea lui Iordachi Roset, târât la Chiev, unde stătu doi ani, și la ceremonia de la Curte în care „ponturile“, asupra cărora se opriseră și Rușii și Cantemir, fură cetite, în prezența Ragusanului Sava, care purtase negocierile, cetite unul câte unul, de Domnul însuși, căruia în astfel de împrejurări nu i se putea refuza aprobarea.

În sfârșit armata Țarului se porni spre acea stepă a Moldovei-de-jos pe care o ardea în acea parte din an cea mai sălbatecă arșiță. Se repeta greșeala lui Sobieski. Dar, pe când acesta avuse a face numai cu pustiul și cu foamea, Petru găsi înaintea lui o oaste turcească¹, în stare să lupte cu avânt, în ciuda artileriei superioare a Muscalilor, și mulțimea Tatarilor cari-l încunjurară de sprintenele lor roiuri (19-22 Iulie).

Se mergea spre o capitulare, Cronicarul lui Brâncoveanu, ca și Neculce, arată pe Castriotul, pe „Machedon“, ca mijlocitor al păcii prin care Țarul renunța la Azov ca să-și asigure o retragere supravegheată. În suita lui, Cantemir, care până la urmă se împotrivi păcii², care-l lăsa cu visurile zdrobite și toată viața stricată, ducea, împreună cu Doamna Casandra și copiii: Constantin, Antioh, Matei, Șerban, Maria, Smaragda³, pe câțiva credincioși⁴, cu Neculce în frunte, pe aceiași tineri cu cari-și începuse și-și condusesese Domnia: Savin, Luca, Gheorghiiță Mitrea, un Abază, Rugină, Aristarh, Moggâldea, cei trei Mirescu, Ioan Bănarul, doi Zărul, Brahă, Mo-

¹ Lupu Costachi ar fi grăbit-o să treacă Dunărea; Neculce, p. 313.

² Neculce, p. 328. Turcii îl cereau, și el trebui să se ascundă într-o „butcă“; *ibid.*, p. 329. De acolo merse la Iași să-și iea Doamna; *ibid.*, p. 331.

³ V. Ciobanu, *l. c.*, Anexa 7.

⁴ Neculce, p. 322. O știe și Greceanu. Luca și Sandu Sturdza se întoarseră; Neculce, p. 334. Unii trec la Poloni; *ibid.*, p. 335.

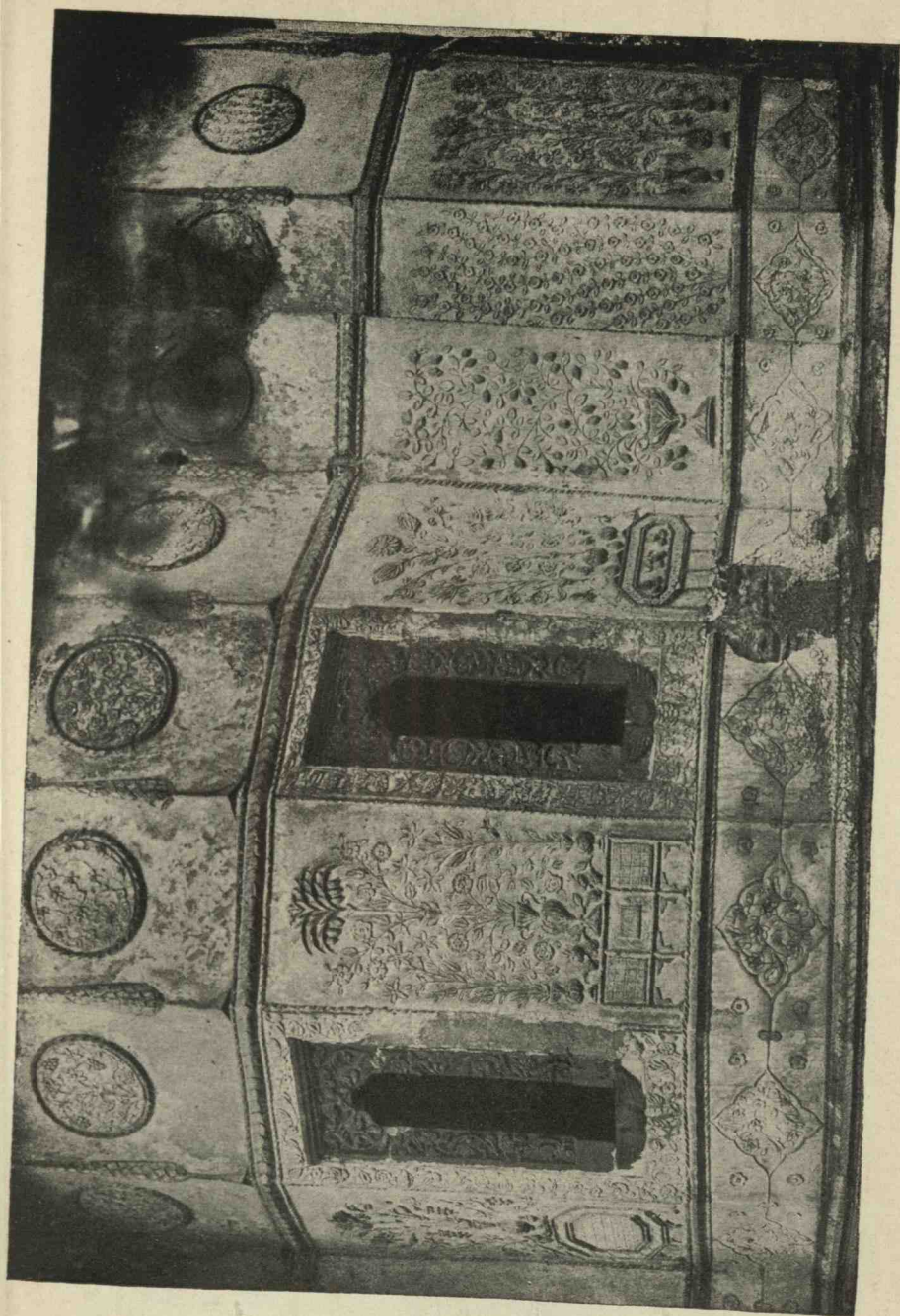

Fig. 46. — Biserica Fundenii Doamnei.

țoc, Ciute, Bontăș, Scherlet, doi Hâncu, Nacu, Ursuliță, Neguliță, Hrisoscul, Codreanu, Caraiman¹. Ei vor forma trista Curte, veșnic nemulțămilită, și la urmă împrăștiată, a unui exil fără sfârșit.

*păstrarea pornirilor războinice și setea de vitejii*², din „slujitorii“ celor „șaptesprezece polcovnici și o sută șaptezeci rohmistri“, mai mult „cibotari, croitori, blănari, cârciumari, slugi boierești“³, nu se alese mai nimic, de și, la Nistru, Șeremetev vorbea de cele trei regimente, dintre care unul al lui Abăză⁴. Aceasta de și la lupte participaseră, după socoteala sigură a lui Neculce, care era Hatman, „vr'o șase mii de Moldoveni, cu cei ce slujiau mai înainte vreme la Muscali“⁵. Un întreg „polc“ al lor luptă la Brăila⁶. Țarul avuse atâta încredere în ei, încât ceruse lui Neculce să-l scoată pe furiș cu două sute de dragoni și o șută de Moldoveni⁷.

Așa se mântuise, la Stănilești, între Fălciu și Huși, marele războiu de liberare a creștinilor răsăriteni. Adânca umilință, mai rea și decât o catastrofă, fu atribuită de învinși lui „Iuda Brâncoveanu“. S'a vorbit și de refuzul acestuia de a se declara pentru cavalerul crucii: ce folos ar fi putut să aducă acele câteva mii de oameni nedepriși cu ale războiului pe care Domnul muntean le avea la Urlați! În ce-l privește pe Dimitrie Cantemir, el a fost muștrat pentru că nu gătisese proviziile, de și nu era vorba de neexistența lor, ci de neputința de a le avea în acel loc unde Țarul se lăsase împresurat de Turco-Tatari. Nesusținuți, ei nu putuseră rezista atacului turcesc⁸. De fapt

¹ Șt. Ciobanu, *l. c.*, p. 7, nota 3.

² Tatarii, cari credeau că sânt 30.000 de ostași moldoveni, se temeau de dânșii, „știind că sânt sprinteni la războiu“; Neculce, p. 313.

³ *Ibid.* V. la Mustea truda arcașilor și săhăidăcarilor, înarmarea cu „crengi pârлите la vârf“ și bătaia de joc de dânșii; p. 45.

⁴ Șt. Ciobanu, p. 7.

⁵ Nu se putuse prevedea nici stolurile de lăcuste ce se abătura pe acele maluri ale Prutului. Ele veniau de trei-patru ani; Nicolae Costin. Se adause o moarte în vite; Neculce, p. 315.

⁶ *Ibid.*, p. 318. Pentru cei plecați la bejenii și la jaf; *ibid.*, p. 320.

⁷ *Ibid.*, p. 322.

⁸ *Ibid.*, p. 322. Dar harța lor urmează; *ibid.* li vedem primiți, după o nouă luptă, în tabăra închisă a Rușilor; *ibid.*, pp. 323, 325,

toată vina cade asupra aceluia care n'avuse măcar ideea netedă a războiului pe care-l începuse, văzând într'însul doar un drum triumfal printre pravoslavnici cari l-ar fi primit cu stălpări. E de mirat numai cum, pe lângă generalii ruși cari-l încunjurau, experiența unor comandanți germani, ca Janus și Rönne, n'a știut mai mult decât atâta. Moldovenii nu puteau fi astfel, măcar niște buți călăuzi¹.

Pentru ei, ca și pentru frații de peste Milcov, acesta nu era un „războiu național“. Dimitrie Cantemir câștigase doar câțiva boieri de origine grecească mai nouă sau mai veche, pe lângă tineretul doritor de isprăvi neobișnuite. Cum a fost judecată de obștea țării toată această ispravă, o simplă pataranie, o arată cutare răvaș de după încheierea neașteptatei păci: „Tâmplându-să Impăratului moschicescu de s'au întorsu înapoi cu toate oștile, făcând pace cu Turcii, s'au dus și Dumitrașco-Vodă, Domnul Moldovii, împreună cu Impăratul la Țara Moschiciască“². Pentru Țara-Românească trădarea lui Toma Cantacuzino aduse usurparea de Turci a bălților dunărene³.

Urmă în Moldova o stare de complectă anarhie. Printr'o faptă a muftiului se declară țara rebelă, cu voie de a o prăda Tatarii, cum și făcură la Galați, unde se împrăștiară și oasele lui Mazeppa, de la Sfântul Gheorghe, și la Bârlad. La Iași, un Turc de origine polonă, care-și schimba des religia, făcu pe „monarhul“, spune Nicolae Costin, dușman al politicei Domnului de „șase luni și șase zile“. Numit ca administrator al țării jăfuite, Ioan Mavrocordat nu îndrăznea să-și facă intrarea, iar fratele lui, Nicolae-Vodă, credea că i se usurpă dreptul. Lupu Costachi merse la Turci ca să răscumpere robii, apoi fu numit Caimacam și-și pierdu de urmă

326-7. Cantemir dă sfaturi după experiența sa de la Petruvaradin; p. 326. Moldovenii fură oprîți de a ataca pe Tatarii spre a-și relua robii; *ibid.*, p. 330. O ispravă a lui Ivanenco; *ibid.*, p. 331.

¹ Se știa că Dimitrie-Vodă *grăbise înaintarea spre Dunăre*; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 313.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 206-7, no. 331. E scrisă din mănăstirea Dragomirna.

³ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 23.

și capul. Boierii de frunte erau ascunși prin bejenii. Ba chiar, în această confuzie a tuturor locuitorilor, Pașa care petrecuse pe Țarul Petru, Bosniacul Curt Mehmet, întrecu pe celalt „monarh“ turc și, intitulându-se „socotitor“ al țării, începu să împartă caftane la unii din negustori și, chiar la adevărații boieri mai mărunți, ca Darie Donici, făcându-și ca un Sfat domnesc¹. Peste această cutezanță se așternu Căimăcămia de la Marele Vizir a lui Lupu, cu ajutorul lui Jora și lui Maxūt, și locotenența domnească a lui Ioan Mavrocordat. Acesta însă nu-și făcu intrarea decât la începutul lui Octombre, după arestarea și dușerea la Varna a Caimacamilor. Cu acest prilej, Lupu, îndreptându-se că țara a ascultat de Domn, afirmă dreptul de alegere al stăpânitorului: „mai înainte vreme era obiceiul de-și alegeau boierii și țara Domn; pre cine poftiau ei, pre acela puneau și Poarta“². Lui Curt, Lupu îi spuse „că lor nu li trebuiește Pașă“. Și, de fapt, Vizirul ceru să i se spuie de cei pe cari-i întâlnea, răscumpărați de la Tataři, care a fost mai bun Domn: Mihai Racoviță sau Nicolae Mavrocordat³.

Acesta fu numit Domn și se îndreptă spre o țară atât de nenorocită⁴.

¹ Nicolae Costin; Neculcea, p. 339.

² *Ibid.*, p. 339. Cf. la Muste, în *Letopisiți*, p. 49, cuvintele puse în gura lui Lupu Costachi: „Noi la Poarta Impărăției, să-l cerem Domn, n'am venit; noi chizeși de dânsul nu sântem“. Tot acolo decizia Vizirului: „pre cine vor socoti, să-și aleagă Domn“; *ibid.* Se apasă că Lupu nu vorbise numai de alegerea între Domnii mazăli de la Poartă, „ce pre cine ar socoti“; p. 50.

³ *Ibid.*, Axinte Uricariul, pp. 72-3. Cf. ce zice Mustea, III, p. 32: „fiindu-li bun tuturor Mihai-Vodă, ca un Domn de țară, ce și-l alesese ei Domn de la Poartă“. Pentru cronicarul racovițesc, Cantemir doar „mai mare (decât a lui Nicolae-Vodă) perire și robie au făcut țării“; *l. c.*, p. 43. Dar el nu se poate împiedeca să nu exclame, la apariția în Iași a Țarului: „Frumos lucru și cu minune era tuturor a privi atunci Impărat creștin aice la noi, și fără de nicio mândrie grația cu toți“; p. 46.

⁴ Pentru călătoria sa, Axentie Uricariul, în *Letopisiți*, III, și scrisorile din Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 448 și urm. El se arată foarte mulțămît de primirea în Iași; *ibid.*, p. 449, no. CCCCLXXII. Fiul Scarlat rămâne la Constantinopol; *ibid.*, n-1 următor. O scrisoare despre trista înfățișare a țării, *ibid.*, pp. 451-3, no. CCCCLXXIV, prada Tatařilor, cari se încăpățânează să rămâie la Prut. Nu-l ajută nici Turcii.

Nicolae Mavrocordat și-a făcut un Divan de boieri localnici, începând cu Nicolae Costin și urmând cu bătrânul Buhuș, cu Ioan Paladi, cu Costachi Roset și Constantin Costachi, cu Gheorghită Mitre, venit îndată din pribegie, iar, ca Greci, aducând numai pe Hurmuzaki¹ și pe Ramadan². Se adaugă apoi Antohie Jora, Gavril Miclescu, Ilie Catargiu, Manolachi Costachi, Ioan Balș, Gheorghe Apostol și chiar Lupu Costachi.

Rostul lui Nicolae-Vodă era îndoit: să facă față acelor greutăți cu veșnic iritatul Carol al XII-lea, furios pentru pacea de la Prut, care trebui scos cu sila, după o adevărată luptă cu Turcii Pașei din Bender și cu Tatarii, — vestitul *calabalac*, al cărui nume a trecut și în limba suedesă, — și astfel el va primi la Iași pe Stanislav Leszczynski, răsărit în ținutul Bacăului ca Laurent Bruce, maior sau colonel frances³. Mult timp, el nu îndrăzni să înlătore pe cutare Polon și cutare Tatar, înstăpâniți în părțile Orheiului⁴. Un alaiu-beiu era să capete Soroca, spre mai bună pază decât a Moldovenilor⁵. Noul Domn putu răspinge și usurpația Imperialilor la Dorna⁶. Indrăzni, de și cu cruțare, să execute ordinul Sultanelui de a scoate din țară pe Polonii și Suedesii regelui refugiat de la Bender⁷. Ba merse până la punerea supt pază a

Amintirea liniștitei vieți din Fanar; *ibid.*, pp. 455-6, no. CCCCLXXVIII. Cf. și *ibid.*, p. 461, no. CCCCLXXXVII; pp. 477-8, no. CCCXCIX. Recapitularea la sfârșitul lui 1712 a Domniei; *ibid.*, p. 478 și urm.: o pagină de istorie.

¹ Și el nu vine decât mai târziu; *ibid.*, p. 456, no. CCCCLXXX. Domnul avea cu dânsul și pe Tzuki, fratele Doamnei Pulcheria. Aceasta rămase mai mult timp la Constantinopol, cu copiii; *ibid.*, pp. 495-6, no. DVIII. Cf. și *ibid.*, pp. 518-9, no. DXIX, Capuchehaie îi era Dumitrachi Iulian, care îea pe o Roset; *ibid.*, p. 612, no. DXCIV. Dar Brâncoveanu însuși, după ce întrebuințase pe verii Toma și Ștefan Cantacuzino, era represintat de „Hagi Constantin“ și de Dimitrie Vlasto; *ibid.*, pp. 507-8, no. DXI.

² Neculce, p. 341; Axintie Uricariul.

³ *Ibid.*, pp. 146 și urm., 152 și urm., 165-6, pe lângă Neculce și Cronica racovițească. Cf. rapoartele residentului suedes din Iași, în Hurmuzaki, IX.

⁴ Axintie Uricariul, p. 138.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, pp. 138-9.

⁷ *Ibid.*, p. 142 și urm. Axintie semnalează și brutalități neincuviințate de Domnie, care fură săvârșite contra Polonilor.

partisanilor lui Carol al XII-lea, ce se aflau în Iași¹. Cu prilejul expulsării acestor ostași străini nestăpâniți, staroștele de Cameniță izbuti să facă pe Moldovenii în serviciul lor să treacă la dânsul².

Dar Nicolae-Vodă nu putu să împiedece pe Serascherul Abdi-Pașa, plecat, la 1713, cu Stanislav contra Polonilor partidului rusesc, să se așeze în Hotin, devenit cetate imperială la această graniță, supt un Pașă apăsând greu asupra Moldovei³. El izbuti însă a păstra jurisdicția pârcălabului asupra localnicilor și oprirea recrutării Moldovenilor⁴. Dar îndată întreg Ținutul fu prefăcut în raiă, dispărând pârcălabul și căpitanul mare⁵, căpitanii mici și vameșul.

Și al doilea rost al noului Domn era să pândească pe Brâncoveanu, care, cu toate măsurile sale de cea mai mare precauție, ieșise totuși compromis, prin acțiunea lui Toma Cantacuzino, din crisa de la 1711⁶.

¹ *Ibid.*, pp. 143-4.

² *Ibid.*, p. 145.

³ *Ibid.*, pp. 158-61. Alte izvoare în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 246, nota 2. Moldovenii și Muntenii fură întrebuințați numai ca salahori; Axintie Uricariul, p. 161.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 169-70.

⁶ Brâncoveanu căutase a-l câștiga pe vecin prin scrisori de felicitare și măgulitorul dar al unor călimări de argint; Axintie Uricariul, p. 130. El însuși cerea lui Hrisant să-l puie în bune legături cu „părintele” muntean; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 465. V. și *ibid.*, pp. 467-8, no. ccccxii; pp. 506, 520, no. dxxi. Dar Duca se cerea sprijinit de Brâncoveanu; *ibid.*, p. 931, no. dxxix.

CAPITOLUL III.

Tragedia dinastiei muntene.

Nicolae-Vodă găsi în pregătirea căderii Brâncoveanului și sprijinul care venia din dușmănia, tot mai pronunțată, al unchilor cantacuzinești, cari, având în față planurile dinastice ale unui nepot cu patru fii, se gândiau la primejdia ca neamul lor însuși să fie înlăturat de la Domnia care fusese câștigată, odată, pentru Șerban.

Că era din partea acestor rude așa de apropiate, a acestor vechi sfătuitori și conducători o pregătire de răsturnare, aceasta o știau și Moldovenii, și cronica zisă a lui Mustea cuprinde, cu privire la această dramatică schimbare, aceste rânduri adevărate, al căror sens nu-l poate slăbi continua protestare violentă a lui Constantin Stolnicul: „In Țara Muntenască era Domn Constantin Brâncovanul, vestit de bogat și îmbătrânit în Domnia acei țări, cu feciori însurați, cu gineri întemciiați. Nu era voia boierilor săi muntenești, mai ales Cantacuzineștilor, unchilor săi, fiind și ei oameni mari și vestiți spre părțile creștinești, ca să rămâie el Domn și la creștini, socotind că se vor lua aceste țări de Moscali și va rămânea tot el Domn și de la Impărații creștini“. Și, mai departe: „După ce s'au rădicat feciorii lui Constantin-Vodă Brâncoveanul și cu ginerii, au început a face multe amestecături și lucruri neplăcute între acești boieri (Cantacuzinii), batgiocorindu-i. Carii nu le-au putut suferi îndelung, ce, din credincioși ce erau Domnului muntenesesc, după datoria sângelui, ce erau lot de un neam, și, din credincioși adevărați, prea lesne s'au schimbat către vrăjmășie. Carii din zi în zi cerceau prilej cum și în ce chip s'ar putea mântui de acel Domn al lor“¹.

¹ P. 53. V. și afirmările pălimate ale lui Dimitrie Cantemir, *Opere*, V, pp. 19-20.

Fig. 47. — Atanasie Anghel, episcop unit al Ardealului.

Intre dușmanii lui Brâncoveanu, era și „nepotul“ Cantacuzinilor, Mihai Racoviță, care-și avea fratele, Dumitrașcu, așezat în Țara-Românească, unde luase pe fiica Spătarului Mihai¹; refugiat apoi în Ardeal pentru atitudinea din 1711². Aveau un aliat sigur în marea lăcomie de bani-și în cruzimea clasei dominante turcești supt regimul cruntului, până la nebunie, Vizir Gin-Ali, ginerele Sultanului. Constantin Cantacuzino pare că-și prevedea și soarta sa însăși, când, cu câțiva ani înaintea catastrofei sale, scria prietenului de la Moscova: „Au numai pofta de a primi bani, și lăcomia lor nu caută la lucruri mai înalte și mai vrednice. Ci numai, chinuind pe unii cu chinuri mari, prădând pe alții, ei distrug pe toți Pașii și oamenii de frunte cari au minte și sânt vrednici“³.

De o ruptură cu Muscalii, de și nu mai avem corespondența secretă cu ei, — nu poate fi vorba. Aceasta⁴, cu toate observațiile lui Constantin Stolnicul, complet desilusionat, că ai lui Petru-cel-Mare n'au fost în stare să-și joace rolul de liberatori, dovedind că „și în haine nemțești tot Muscali sânt“⁵.

¹ Scrisoare a Stolnicului despre căsătorie; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 273, no. 292. Nicolae Mavrocordat e privit ca Dömn „din mânia lui Dumnezeu“; *ibid.*, p. 293. Toma, refugiat în Rusia, primește scrisori de la Stolnic; *ibid.*, p. 299, no. 324.

² D. Cantemir, *Opere*, V, p. 20.

³ A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 178. Încă de atunci, în 1707, era vorba de a relua Moreia Venețienilor. Ordinul turcesc prin care se anunță biruința, pacea și voia de comerț cu Rușii; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 322-3.

⁴ Ștefan, fiul Stolnicului, era trimis la Poartă în 1704, după ce Toma, celalt văr, îndeplinisese această misiune de mare încredere. V. corespondența lui Brâncoveanu cu bailul venețian la Constantinopol, publicată de d. Valeriu Papahagi, în *Rev. Ist.*, XVII, pp. 171-2, 175.

⁵ Se vorbește și de femeile din tabără. „Ministrul Domnului Țării-Românești“ binecuvintează pe Brâncoveanu că nu s'a riscat într'o aventură; Iorga, *ibid.*, pp. 325-6. Scrisoarea, într'o excelentă italiană, e de sigur a Stolnicului. Se asigură că Toma Cantacuzino venise la Muscali fără voia Domnului său. O scrisoare în italiană a lui Brâncoveanu, din 7 Septembrie, despre situație, după pacea încă nesigură; *ibid.*, pp. 329-31 (în Odobescu-Tocilescu, I, pp. 401-2). Altă scrisoare a lui, la 27; Iorga, *l. c.*, pp. 331-2; Odobescu-Tocilescu, *l. c.*, p. 403. O a treia, 20 Octombrie; Iorga, *l. c.*, pp. 333-4 (Carol al XII-lea e „bietul rege“). Alte scrisori ale Dom-

La 1713 Brâncoveanu se arăta foarte mulțumit că a plecat în sfârșit de la Bender Carol al XII-lea, „învingul pierzător de lume“, „omida și rugina“ care a prăpădit și Țara-Românească și Moldova, omul care „umbla prin ceruri și era plin de cea mai mare trufie“, așa încât l-a chemat asupra sa pe deapsa lui Dumnezeu. El dorește ca și cei ce l-au sprijinit la Poartă să pățească tot așa. Ii pasă de solii Țarului închiși la cele Șapte Turnuri după declarația de războiu din Decembrie 1712, care n'auv înșă urmări¹. Din partea sa, Nicolae Mavrocordat, care suferise așa de mult de pe urma iernatecului trupelor suedo-polone, deplângea „soarta amânduror regilor, al Suediei și Poloniei“, declarând că nu critică pe cei căzuți².

Asupra haosului de la Poartă supt acei conducători pe cari-i înfățișează atât de nepricepuți Stolnicul în scrisorile sale către Muscali, cronica oficială a Țării-Românești, care se ferește așa de mult de a manifesta alte păreri decât cele de critică împotriva dușmanilor Domnului, are aceste rânduri caracteristice: „Lucruri mai nestatornice și mai netemeinice și mai învărtite decât într'acest an socotesc că niciun veac nu va fi adus pe nicăirile ca cum au adus acest timp la Impărăția otomânească. Că într'o zi striga' de pace, iar într'alta odrăslia nepacea, într'o zi îmbrăca' pe soli cu caftane, într'alta iarăși îi închidea', și-i ocăra'. Și într'același chip câtăva vreme întru turburare lucrurile păcii se purta“³. Erau în aier primejdii pe care blândul credincios Radu Greceanu nu le înțelegea în toată amenințarea ce cuprindeau, și

nului; *ibid.*, p. 334, no. 2; pp. 335-6. — V. și ce zice Dimitrie Cantemir; *Opere*, V, p. 18, no. 40. „El a scris la Veneția, la Viena și la alte Curți creștine că Rușii credeau a putea înfrânge cu păharele și cu rachiul neînvinga putere a Sultanului“. E, cum se vede, *cu totul alt ton*.

¹ Țarul e în această scrisoare către Hrisant, înfățișat prin numele convențional de „Cumintele“; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 391-2, no. DVI.

² *Ibid.*, p. 496 și urm. O pagină de istorie e și aceasta. Ca și la Axintie, se arată cruțarea față de Polonia din țară și câștigarea Moldovenilor din serviciul lor. E și povestirea apariției în Moldova a lui Stanislav. Se arată că s'a adus lui Stanislav pentru a-l mângâia casul lui Ricard Inimă-de-leu și al lui Carol Quintul. V. și n-l urm.

³ P. 241.

pentru starea de lucruri, în aparență așa de întemeiată, din țara sa. Și el se va plânge de „păgâneștile cumplite porunci“ cu privire la lucrul de la cetatea Hotinului¹, de cererea unui nou haraciu, cu greu ridicat². Afacerile la Poartă, purtate slab de Ienachi Văcărescu, erau încredințate în acest moment lui Grigore Băleanu³. Nu se prevedea în ce tragedie va fi asociat în curând Văcărescu însuși cu stăpânul său⁴.

În același moment, o misterioasă scrisoare de nemulțămire a Stolnicului îl arată către același Hrisant în așteptarea unor lucruri și mai „minunate“ decât acelea, ne mai întâmplăte, de până atunci⁵. Și mai departe el vorbește de „anomaliile“ vremii⁶. La 1709 ca și la 1712 se înfățișează doar ca „țaran“ pe moșiile sale⁷. Și fiul Ștefan se arată, la încheierea păcii cu Rușii, foarte îngrijorat de starea țării, dorind „liberarea robilor lui Izrail“⁸.

Alte știri despre apriga luptă internă între rude care se purta în Țara-Românească n'avem. Brâncoveanu fu lovit de pierderea fiicii sale Stanca⁹. Peste câteva săptămâni după ce anunșase cu durere prietenului Hrisant această pierdere, el înfățișa, la 25 Mart st. v., într'o scrisoare de liniștită formă, întipărită de supunere creștină la voia lui Dumnezeu și purtând o senină iscălitură, prăpăstioasa sa cădere, „această nenorocire și prea mare întristare ce pe neașteptate mi s'a

¹ P. 243.

² P. 244.

³ Pp. 245-6. Noi cereri de provisii; p. 246.

⁴ Pentru Văcărescu, Șt. Grecianu, ed. *Cronicii Oficiale*, p. 317 și urm.

⁵ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 511-2, no. dxiv. Poate însă e vorba numai de lucrurile de la Poartă; v. *ibid.*, pp. 516-8, no. dxviii.

⁶ *Ibid.*, p. 529.

⁷ Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 61-2, no. xxxix; pp. 63, 87-9, no. liii. Aceiași nemulțămire tainică în scrisoarea din 10 Novembre 1712; *ibid.*, pp. 102-5, no. lxiv. Apoi în Ianuar 1713; *ibid.*, pp. 108-11, no. lxxviii.

⁸ *Ibid.*, pp. 92-4, no. lvii.

⁹ *Ibid.*, I, pp. 578-9, no. dlxxii. Ar fi pregătit nunta fiului Radu cu fiica lui Antioh Cantemir și, ocupat cu această bucurie de familie, s'a putut lăsa prins mai ușor; D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 22-3, 26. Domnița și plecase pentru nuntă: e despoiată și închisă.

întâmplat. Ieri, la 24 ale acestei luni, viind aici cu firman un oarecare Mustafâ-Aga, hambar-eminî“, — administrator al depozitelor de provizii —, „a adus și mazilia noastră, și cu poruncă de așa cuprins, ca să ne ducă la Țarigrad cu soția și copiii și ginerii noștri. Această întâmplare firește că e prea-plină de jale și de tulburare, dar, de oare ce cunoaștem că a venit din multele noastre păcate, facă-se voia Lui cea sfântă. Iată că și noi ne gătim și după puține zile plecăm. Și Dumnezeu să ne ajute. *De și toată boierimea noastră strigă și cere să vie cu noi*, totuși nu știm ce va ieși“¹.

Motivul căderii îl spune singură Cronica Oficială a lui Nicolae Mavrocordat. Nu e vorba de legăturile cu Imperialii, care n'au nicio însemnătate și nu puteau forma un cap de acuzatie. Tot așa nici acea medalie comemorativă bătută în Ardeal², care nu putea fi confundată cu un ban, ci era numai, după exemplul venețian, comunicat de Constantin Stolnicul, o *osella* ca a dogilor, nici vre un altul din cele s'au invocat, și cu trâmbițele de argint de la Viena³. Axintie Uri-cariul e foarte lămurit, și decisiv: „*puindu-i pricină că au trimis de au luat Brăila cu Muscalii și altele*“⁴. Textul însuși al hașiserifului cuprinde în primul rând învinuirea că „a dus pe Muscali la Brăila“, că „li-a dat provizii“, iar pe urmă numai se vorbește de dările grele, de petrecerea la Țârgoviște⁵.

Cine a comunicat această taină ar fi fost, după Necalce, unchiul Cantacuzini, cari voiau să așeze în Domnie, nu pe Ștefan, fiul Stolnicului, ci pe ginerele lui Mihai Spătarul, fostul

¹ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 580-1, no. DLXXIV.

² V. asupra ei un studiu în *Archivum Europae centro-orientalis*, II (1937).

³ V. Del Chiaro, *Rivoluzioni della Valachia*, ed. a 2-a; D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 20-2. Stolnicul le califică de monede; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 596. V. și Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 56-7, 60-1.

⁴ P. 162.

⁵ P. 348.

⁶ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI, pp. 299-300. V. și raportul din Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 52-6. Ștefan s'ar fi impus însuși. Cf. și *ibid.*, p. 62. Beratul și caftanul venită de Sfântul Gheorghe; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 598-9, no. DLXXXIV; p. 602, no. DLXXXVII.

Domn moldovean Mihai Racoviță, și s'ar fi ajuns la noul Ștefan-Vodă numai când Turcii au îngăduit ori să-l pri-mească pe acesta ori pe altul, voit de boieri. Dar nici fostul Halman din 1711 nu uita între pâri: „a Moscalilor chemare“. In sfârșit, foarte bogat și bine informat, cronicarul lui Mihai Racoviță însuși, pomenește că, după un obicei moldovenesc, Mustafă avea cu el doi oameni ai lui Mihai-Vodă travestiți turcește, arătând că venirea Turcului a fost așa de ofen-sivă, încât Domnul a strigat pe fereastră la slujitorii săi¹. Stă-ruințile celor doi Cantacuzini strică o Domnie,— posibilă pentru că Mihai era doar fiul unei Cantacuzine —, pentru care se și trimeseseră scrisorile de înștiințare. Schimbarea se face numai la venirea, la care nu se gândi nimeni, a Marelui Imbrohor însuși. Și așa-zisul Mustea se va indigna la ideia că Ștefan va putea cûteza să meargă și sărute mâna celui căzut: „Băsărab-Vodă săracul privia pr. sluga lui cum i-au luat Domnia². Mihai, odată numit, trebui să treacă apoi în Mol-dova.

O scrisoare cantacuzinească, a lui Toma, care primise vestea de la rudele cu care rămăsese în corespondență, vorbește de „prinderea lui Constantin-Vodă de Turci“, cu adausul: „*ei spun că n'au avut niciun amestec*“, arătându-se și aceea că rudele rămase în țară au rămas credincioase puliticii rusești, ceia ce el nu crede, dar socoate că, fiind încă de folos, li s'ar putea da un răspuns³.

In momentul când dădea de veste Patriarhului de Ierusalim ce trăsnet a căzut asupra sa, Constantin-Vodă nu știa deci ce s'a petrecut numai câteva ceasuri după aceea: chemarea boie-rilor ca să-și aleagă Domn și hotărîrea lor pentru fiul mai mare al lui Constantin Stolnicul, purtând, din cauza mamei moldovence, numele lui Ștefan-cel-Mare însuși⁴.

De fapt, *Brâncoveanu a crezut la posibilitatea unei călă-*

¹ De fapt el arată numai a doua zi scopul venirii sale; Iotrga, *l. ult. cit.*, pp. 299-301.

² P. 56. V. descrierea.

³ A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 303, no. 332.

⁴ D. Cantemir tace asupra numirii lui Mihai Racoviță; *Opere*, V, p. 25 și urm.

torii peste mazilie, cu o mare deputație de boieri cari i-ar fi cerut restabilirea. Și raportul ardelean, așa de amănunțit, arată cum, — de și cunoaștem prin izvoarele moldovenești că boierii au fost făcuți răspunzători, cu țara întreagă¹, amenințată cu Tătari, că mazilul nu va fugi —, boierii s'au declarat gata a merge la Poartă cu această mărturie de Domnie credincioasă și bună. *Imbrohorul apăru însă cu noul ordin al unei alegeri de către țară. Și înirebarea se pune: cine a adus această schimbare de pe o zi pe alta*²?

Ștefan Cantacuzino se simte dator încă de a doua zi să se îndreptățească față de Hrisant. El a fost surprins și întristat de mazilia vărului său: „nu știam de unde a venit o astfel de lovitură vrăjmașă și în ale cui mâni va cădea [Domnia]“. Și el afirmă dorința de a se păstra Brâncoveanu sau de a se face demonstrație la Poartă. Dar recunoaște că *n'a fost o alegere, ci Imbrohorul a scos din sân firmanul de numire: „care e Spătarul Ștefan?*“. E silît deci a primi sarcina așa de grea, dar care nu putea fi evitată: „De unde această înălțare a noastră neașteptată în acest Scaun domnesc, dacă nu de Sus?³“.

Mustrat de Hrisant, Ștefan-Vodă cel nou revine la 9/20 April, asigurând că n'are nicio vină și că va căuta să ajute pe cel căzut⁴. Și el aduce puternicul argument *că-i lipsia orice sprijin la Poartă*, că de zece ani nu fusese la Constantinopol, că, *bănuit de „bunul creștin“ Brâncoveanu, nu putea scrie nici în țară fără supraveghere*. Și el denunță pe „atâția Domni mazili la Țarigrad și alții cunoscuți, cari ca lupi cu gura căscată au urmărit și urmăresc, noapte și zi, și cu mijlocirea prietenilor și cu fâgăduieli de averi multe, să apuce acest Scaun mult vestit, dar plin de lacrimi multe și multe suspine⁵“.

Se pare deci că între Cantacuzini, dușmani ai semi-Can-

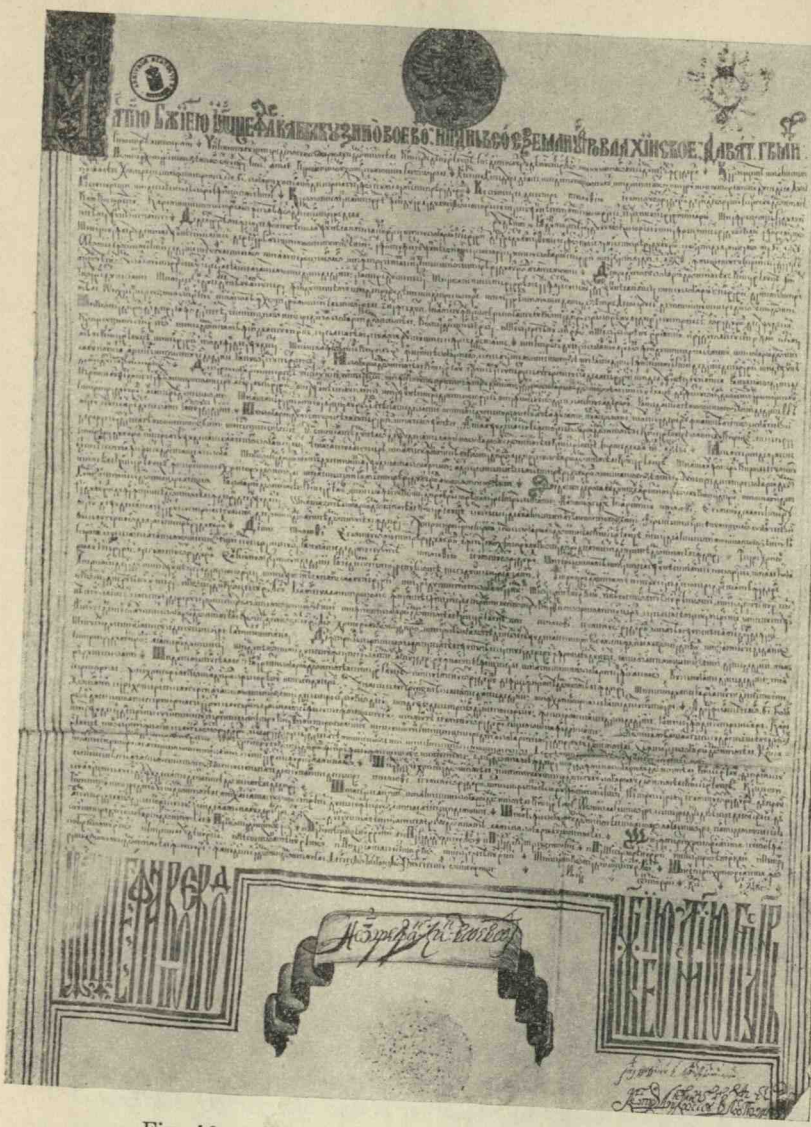
¹ De fapt se adunaseră trupe peste Dunăre; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 596.

² Boierii s'ar fi declarat contra unui Domn străin; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 300.

³ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 581-2, no. DLXXV. El exprimă dorința ca mazilului să-i meargă bine.

⁴ *Ibid.*, pp. 586-90, no. DLXXIX.

⁵ *Ibid.*, p. 589.

ИТНО БЪЖЕНО ВУНА АКАКЪВЪ ВЪ ПОНОВОЕ ПОДЪИМО СЪЕМНИ ТЪ ВЪ АХИНСКОЕ ДАВЪТЪ ГИИ

Fig. 48. — Document al lui Ștefan Cantacuzino.

Iacuzinului, intrase neînțelegere: Mihai Spătarul își voia gine-rele¹, Constantin² fiul, pe când, în retragerea sa din Rusia, Toma-i privia pe amândoi ca pe niște egoiști înșelători.

Stolnicul învinse.

Din parte-i, acesta, care fusese greu bolnav, de zguduirea suferită, vorbește liniștit de „nenorocirile, primejdiile, teme-riile ce au urmat la neașteptata și prea-nenorocița pră-pastie a prea-luminatului Constantin-Vodă“, asemănându-le cu tragedia cântată de Ieremia³: „Multe lucruri vrednice de în-tristare și de nespus vin acuma, care mișcă și inimile de piatră la lacrimi și la compătimire... O astfel de schimbare și cădere de Domnie nici nu s'a mai întâmplat aici nici se va mai întâmpla⁴.

Dar aceasta nu-l împiedecă pe noul Domn să acopere de pâri pe cel vechiu și astfel să-i gătească peirea, ca să nu se mai poată întoarce un astfel de dușman cum se făcuse prin suirea pe tron a vărului bănuț. Aici e vina cea mare a lui și a părintelui, și de aici îi va veni faima rea și în oare-care măsură căderea, Mihai Racoviță stând neconținut să pândească un nou ceas favorabil.

Se arată în aceste scrisori o țară prădată și stoarsă, a cărei miserie iese acuma la iveală: „bunul creștin“ a nenorocit pe atâția cari acuma sânt chinuți de Imbrohor, rămas mult timp în țară, ca să arăte unde se ascund bogățiile brâncovenești ves-tite, pomenindu-se, între aceștia, Văcărescu, Asan, care va întovărăși pe Doamna Marica în lungile ei rătăciri, alții fiind urmăriți în țară chiar. Pe când sufăr la Constantinopol gi-nerii Nicolae Roset și Constantin Băleanu, Stolnicul, rugat

¹ Din Brașov fusese chemat îndată, de Mihai Spătarul, ginerele Dumitrașcu Racoviță; Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 55-6. Acolo rămă-sese Mano Apostolu, care ținea sama averii Brâncoveanului; *ibid.*

² Constantin pomeneste într'o scrisoare pe „Hagi-Mihali“ și familia lui; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 597, no. DLXXXIII. Nevinovăția lui Nicolae Mavrocordat apare și din înduioșata scrisoare a capuchehaielei lui, Iulianò; *ibid.*, p. 591, no. DLXXX. Ioan Mavrocordat promite ajutorul său; *ibid.*, pp. 599-600, no. DLXXXV.

³ Cf. *ibid.*, p. 589. Cf. și a treia scrisoare de îndreptățire, *ibid.*, pp. 591-4, no. DLXXXI.

⁴ *Ibid.*, pp. 595-7, no. DLXXXII. El crede și mai departe că e jertfa calomniatorului; *ibid.*, p. 609.

de Hrisant a nu pârî, vorbește de zădarnicele fumuri „ale celui căzut“, de „lucrurile lui care strigă“, de refuzul lui de a ținea samă de sfaturi, fiind pândit de mult.

În acest timp Brâncoveanu și administra și de departe moșiile. La începutul lui August, când era scos acuma de la Șapte Turnuri, unde locuise și Vasile Lupu și ambasadorii creștini, și aruncat în groapa lui Bostangi-bașa, de la Forno, Stolnicul asigura pe Hrisant, credincios vechiului prieten în nenorocire¹ că „nimeni nu cutează nici a mijloci, nici a pune vorba cea mai mică în trebile celui lăricit“². Și el continua să apese asupra relei guvernări a acestuia³. Cu atât mai aprinse trebuiau să fie pârile, cu cât a fost un moment când se gândia că Brâncoveanu stă să iasă din adâncă închisoare și, cine știe?, poate să înceapă a lucra pentru recăpătarea strălucitei situații pierdute. Îmbroitorul ducea cu dânsul, odată cu o avere scoasă la mezat, un întreg dosar de pârî⁴.

Nu se cerea așa de mult ca să aprindă furia ucigașă a Vizirului, „păgân rău peste samă“⁵. Dacă-i trebuia noului regim măcelul unei întregi familii ca să se simtă asigurat de o grozavă răsbunare, nimicirea Brâncovenilor făcea din Vistieria Imperiului, pornit pe mari campanii de revanșă contra Venetienilor și a Austrieilor, moștenitoarea unor averi depuse sau ascunse și în străinătate, prin Ardeal și la Zecca din Veneția⁶. De aici cumplita hotărâre a asasinării în piața publică, supt ochii unui Sultan degenerat, a unei întregi dinastii domnești, cruțându-se numai femeile, care putură vedea această grozăvie.

Omorul fu săvârșit, în prezența și a represintanților creștinătății apusene, cari nu refuseră invitația, în chiar ziua de

¹ Ștefan-Vodă arăta că el l-a scos pe Patriarh din afacerea averilor Brâncoveanului; *ibid.*, pp. 616-8, no. Dxcviii.

² *Ibid.*, p. 614, no. Dxcv.

³ *Ibid.*, pp. 614-5, no. Dxcvi.

⁵ V. mai ales raportul din 9 Iulie, în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 71-2. Se atribuie un rol în pârî și unui „treuloser Fontana“; *ibid.*, p. 71, no. xv. Cf. și *ibid.*, pp. 74-5 (raport din 14 Iulie).

⁶ Neculcea, p. 348.

⁷ Hapellius vorbește și de marile sume pe care și Duca le avuse depuse la Veneția.

Sântă-Măria Mică (15 August st. v.) a acestui fatal an 1714. Sângerară înaintea căruntului părinte, cu trupul frânt de chinuri, toți fiii: Constantin, Ștefan, Radu, până la copilandrul Matei, care singur se cutremură înaintea toporului și trebui sprijinit de tatăl însuși, pentru ca, împăcat în gândul jertfei sale de creștin, acesta să-și puie și el capul bătrân pe trunchiul stropit cu atâta sânge al odraslelor sale iubite¹. Lumea nu mai văzuse o asemenea neomenie.

„Pe cei uciși Sfântul Dumnezeu să-i ierte, iar pe săraca și tulburata Hecubă s'o mângâie cum știe“: în aceste cuvinte, apelând și la amintiri clasice, pomenia învingătorul, de acum asigurat, peste toate aceste trupuri sângerate și aruncate undelor mării, tânărul Domn muntean². Cu vecinul moldovean, pe care-l intitulă: „prea-luminatul și de Hristo: iubitorul Domn, iubitul nostru frate“, trăia în cei mai buni termini³.

Domnia aceasta, fără povestitor și care va fi scurtă, e lipsită de orice valoare politică, de și în acest timp Carol al XII-lea, hotărât în sfârșit să plece acasă, de la Demotica, unde fusese dus cu sila, „în borfe“, fără a voi să cunoască pe Sultanul, trecu pe la Pitești, unde stătu îngrijorător de mult, — dar nu prin București, — în Ardeal⁴. Corespondența cu Moscova încetează; cea cu Imperialii nu oferă nicio însemnătate. Stolnicul știa totuși, încă de la sfârșitul primului an de Domnie, ce primejdii amenință acest tron implântat în sânge, și el vorbea de „cei răi și tirani cari, nu numai pe străini,

¹ Descriere în cronicile moldovenești și, cu amănunte, în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 66 și urm., 128 și urm. D. Cantemir (*Opere*, V, p. 28) dă în altă ordine victimele. Cf. și descrierea ambasadorului polon; P. P. Panaitescu, *Călătorii*, pp. 144-5. Pentru vânzarea săbiilor lui, C. Marinescu, R. Rosetti, și D. Vărtosu, în *Mem. Ac. Rom.* și în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1926, pp. 33-9. Cf. *Byz. Zeitschr.*, XXVII, pp. 472-3.

² Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 625.

³ *Ibid.*, p. 627; p. 654, no. DCXXVIII. Nicolae-Vodă vorbea de falsele scrisori ale Brâncoveanului; *ibid.*, p. 706. Cf. n-l următor și *ibid.*, pp. 708-10, no. DCLXXIV.

⁴ V. *ibid.*, p. 626 și urm., 636 și urm. și Cronicile săsești, în *Quellen*, V. Carol fu condus de acel Agă Mustafă care adusese maziția lui Brâncoveanu.

ci și pe ai lor îi vațămă, din lăcomie și nedreptate“¹. Din parte-i, în primăvara anului următor, Domnul însuși, grămădit de cereri turcești insuportabile, ajungea să scrie: „numai mila fără de margini a marelui Dumnezeu să se milostivească de acest loc mult încercat, căci nădejtile noastre le-am scos de la oameni“². Noile capucehaiele, Grigore Băleanu și Barbu Greceanu, nu-i putură folosi prea mult³. Încă din Decembre Ioan Mavrocordat putea să anunțe pe Hrisant că Țara-Românească a fost dată lui Nicolae Mavrocordat, Mihai Racoviță recăpătându-și în sfârșit Moldova⁴.

De și Ștefan-Vodă și tatăl său vorbesc neconținut de Mihai Spătarul, acesta nu uitase înfrângerea candidaturii din 1714 a lui Racoviță. Un raport din Viena spune încă din 14 Iulie a aceluia an că dihononia iscată între Domn și Spătarul Mihai tot crește, și în așa chip, încât e de temut ca pările ce-și fac amândoi la Poartă să nu li aducă un sfârșit nenorocit. Cu atât mai mult, cu cât împotriva noului Voevod se deșteaptă patimi secrete din partea boierilor țării.

Prin Dimitrie Cantemir cunoaștem condițiile cu totul particulare ale acestei mazilii⁵, uneltite la Constantinopol, pe vremea când grozavul Mare-Vizir însângera Moreia reluată de la Venețieni, expediție pe care o descrie unul din dregătorii munteni de la oaste, Constantin Diichiti⁶. Ștefan-Vodă fu chemat la Constantinopol, ca odinioară alți Domni, fără nicio dovadă de mai grea disgratie. Bătrânul Stolnic îl întovărășia. La 25 Ianuar st. v. 1716 se făcu plecarea lor, luându-se, ca și în cazul, care menia a rău, al Brâncoveanului, și bolnava

¹ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 638-9, no. DCXIII. O boală grea a lui Ștefan; *ibid.*, pp. 650-1, no. DCXXIV.

² *Ibid.*, p. 678, no. DCXLVII.

³ *Ibid.*, pp. 693-5, no. DCLXI.

⁴ *Ibid.*, pp. 702-3, no. DCLXVIII.

⁵ Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, p. 74. Actul de mazilie, în Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 316. La început în adevăr Domnul și tatăl său erau liberi și primiau visite. Nicolae Mavrocordat ar fi trimis scrisoarea generalilor din Ardeal, răspuns la cererea Domnului „ca să trimiță oaste să-l ieșă din mâna Capigibașii“; Vizirul o transmite Sultanului, care ordonă arestarea. Scrisoarea lui Petru-cel-Mare către Spătarul Mihai; *ibid.*, pp. 344-5.

⁶ Ediția a doua am dat-o pentru Comisia Monumentelor Istorice.

Fig. 49. — Alt document al lui Ștefan Cantacuzino.

Doamnă Păuna, pe care o cronică dușmană o va arăta ca torturată de accese de nebunie, și cei doi copii, Radu și Constantin. Ei merseră cu toții la Casa românească din Constantinopol¹.

Dar Vizirul, ocupat cu cucerirea Moreii², nu înțelegea să fie așa. Asupra lui lucraseră de sigur credincioșii memoriei jertfiților Brâncoveni. Din țară se trimiseseră la oaste scrisori, de sigur cu totul inofensive³, adresate mazelului de Imperiali, împotriva cărora Gin-Ali stătea să deschidă un războiu de revanșă și recuperare. Deci fiul și tatăl fură închiși la Baș-bași-culè, apoi la Bostangi-bașa. Dar numai în seara de 6 Iulie fu zugrumat fostul Domn, apoi și acel bătrân care fusese o podoabă a învățăturii românești din epoca sa⁴. Pe când capetele erau trimise Vizirului nesățios de sânge, trupurile se aruncau în aceleași valuri pe care plutiseră ale Brâncovenilor, Nemesis neîndurata fiind satisfăcută. Indată și Mihai Cantacuzino și Radu Dudescu, fost capuchehaie, apoi ocupat cu îngrijirea clădirilor sfinte⁵, aduși în pripă, avură aceeași soartă, fiind decapitați.

¹ V. și D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 29-30. Cf. Iorga, *Operele lui C. Cantacuzino*, pp. xxviii-xxx.

² V. Diichiti, l. c. și W. Müller, *The turkish restauration in Greece, 1718-1797*, Londra 1921.

³ Dar Ștefan le ținea ascunse; Hurmuzaki, p. 148, no. lxxv.

⁴ Capuchehaiaua lui Nicolae Mavrocordat despre soarta lor; Iorga, *Doc. grec.*, II, p. 783.

⁵ *Ibid.*, pp. 648-50, no. dcxxiii; pp. 631-2, no. dcli; III, pp. 75-8, no. XLVII, cu traducere francesă.

CAPITOLUL IV.

Sufletul românesc la sfârșitul epocii monarhilor.

Domnia cea mai strălucită de monarhi români căzuse. Speranțele cele mai îndrăznețe ale unei noi generații se împrăștiaseră, de și, cum vom vedea, nu definitiv, dar *crezul fundamental, așa cum îl manifestaseră Costineștii și Constantin Stolnicul Cantacuzino, rămăsese*. Il va duce cu dânsul, în pribegia lui de un deceniu, tăiată prin moarte, Dimitrie Cantemir.

Cercetarea lui va isprăvi această perioadă de mari drame în istoria poporului românesc.

Poate cunoscând șilințele Stolnicului, chiar fără a-i fi văzut opera¹, Nicolae Costin² se apucă să refacă opera părintelui său, ducând-o până în vremea lui Nicolae Mavrocordat, care a prețuit foarte mult pe acest învățat și cuminte boier. Se poate pune chiar întrebarea dacă o scriere așa de întinsă a plecat de la dorința fiului de a adăugi, împodobi și ținea în curent lucrarea tatălui, sau dacă va fi fost un poruncitor îndemn de la Nicolae-Vodă, care, ctitor asiduu al vechilor cronici, a căror limbă a ajuns s'o înțeleagă, a cerut, cum se va vedea, să se facă o compilație, un „corp“ ca acel pentru Mun-

¹ *Toluși e o desăvârșită potrivire în felul cum și el răspinge ideia compiloratorilor lui Ureche că Românii vin întâiu de la tâlharii Romei, apoi de la păstori*; ed. Kogălniceanu, în *Letopisiți*, I, p. 66. Dar așa e și la Miron Costin însuși. Și el vorbește de vechea patrie a Ungurilor; p. 45.

² Cf. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXX (tăgăduirea dreptului de autor al lui Nicolae Costin).

teni, „corp“ pe care, după moartea lui Nicolae Costin, l-a continuat Axintie Uricariu¹, și pentru trecutul cesteilalte țări domnite de dânsul. Unele atacuri contra Grecilor¹ slăbesc însă ipotesa.

Fiul cel mai mare al lui Miron Costin și al nepoatei de fiu al lui Simion-Vodă, Ileana, fiica pretendentului Ioan², învățase sânguitor, ca și frații săi toți, la școala de latinește a Iesuiților din Iași. Dar învățătura nu și-a întregit-o peste graniți. De aici inferioritatea, ca informație, orizont, putință de critică, față de Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Totuși, cetind pe Cicerone, „domnul voroavei râmlenesti“, și chiar pe Tucidide, el începe cu o largă laudă a istoriei ca învățătoare, ca „ispită“, însemnând că și în școală și în politică, — „norocit se socotește acela pre carele-l fac primejdiile streine treaz“ —, „ispita istoriei poate mai mult decât o mie de întrebări soficești“³. E una din cele mai frumoase lecții retorice care s'a scris până atunci.

Se întâlnește și la dânsul o nesățioasă dorință de a ști, o cetire, mai puțin întinsă, dar care întrece pe a părintelui său, o înțelegere pentru informația monumentală, în care merge până la desemnarea figurilor pe piatră⁴, și chiar pentru cântecul popular: „care obicei și în Italia și la Turci și în Țara Sârbească și în alte țări și aice la noi în țară vedem și până astăzi, la mesele Domnilor cântând lăutarii cântecele Domnilor trecuți, cu nume bun și cu laudă celor buni, iară cu ocară celor răi și cumpliti“⁵.

Asupra ostenelilor lui Miron Costin fiul trece ușor, luând de la dânsul, fără a-l înțelege, povestea „basmelor unui Misail Călugărul și a unui Simion, cupre cari s'au fost alunecat și răposatu: Grigorie Ureche Vornicul“⁶, adăugindu-se apoi și Eustratie⁷. Pe Ureche-l va urma, înlocuindu-l însă total în partea despre origini, în care se socoate mai tare. Va scrie până unde ni va lungi Dumnezeu vremea și viața“, prinzându-și

¹ V. volumul următor.

² V. Ghibănescu, *o. c.*, III, pp. 205, 212.

³ P. 33.

⁴ V. pp. 56, 69 (lectura unei inscripții). Și el amintește discuții cu Nikusios; p. 69.

⁵ P. 36.

⁶ P. 37.

⁷ P. 66.

materialul din notele rămase de la Miron și din alte însemnări contemporane, ca ale lui Tudose Dubău, boier mare, și ale boierinașului Vasile Damian¹. La aceștia, din cari totuși a luat unele părți, face el aluzie când, mândru de știința sa, vorbește cu desprețul de „niște letopisețe pre urmă scrise de o samă de boieri de țară“, pe cari a-i pomeni „ocară li se face la vecii viitori de i-aș pomeni“, adăugind, cu încredere în sine, că „și la istorii a le scrie deplin și pre larg trebuie și învățătura și știința altor țări, care acela nu o au avut“.

Căci și el, ca și Stolnicul, se așează pe un plan de istorie universală. Va vorbi deci neconținut și de „a' megiașilor lucruri“.

Pentru a le cunoaște, el va recurge, pe lângă ce a întrebuințat Miron Costin, la Berosiu, la Marcu-Aureliu, la Capitolinus, iar, dintre cei noi, la Dlugosz, la Michovius, la Piasinski, la Istvánffy, la Strykowski, la Guagnino, la Ioan Magnus din Upsala, la „Volfgang“, adică Bethlen, la Baronius, la Carion, citat și de Cantacuzino, afară și de geografi sau „scriitori de pământ“².

Dar, neputându-și mărgeni câmpul de cercetare, va începe de la „zidirea sau făptura lumii“, pentru care citează și pe „poeticul Ovidie“, care urmează pe „Omer cel vechiu, aflătorul a toatei filosofiei“ și pe Platon, care, „cum socotescu unii că au cetit Sfânta Biblie“. De aici pleacă pentru el „slăpânirea Monarhilor, a Crailor, a Domnilor și altor dirigători duhovnicești și lumești“, și însăși Biserica. El va crede, cu aceeași naivitate, atât de deosebită de îndoielile înțelepte ale contemporanului său, că Potopul s'a început „la anii de la Zidirea Lumii 1656, în luna lui Prier în 7 zile“ și că Noe a murit la vârsta de 950 de ani, exact 350 după marea vărsare a apelor. Nu e cu neputință ca acela care

¹ V. pentru această alcătuire notele amănunțite din Iorga, *Ist. lit. rom.*, II. C. Giurescu a tipărit deosebit, pentru Comisia Istorică, într-o ediție critică, partea de la Miron până la întâia Domnie a lui Nicolae-Vodă, văzând în ea o singură lucrare a unui anonim.

² El citează și cuvinte italiene, scoțând Tyras de la *tirare*; p. 52. V. și „golfo de Venetia“; p. 60. Dar pentru Italia copiază, ea și pentru alte părți (v. și versurile despre Flăceus) pe Miron; *ibid.*

Fig. 50. — Dimitrie Cantemir.

de fapt n'a prelucrat, ci a tradus pe Guevara în *Ceasornicul Domnilor*, interesant ca formă¹, să fi reprodus de-a dreptul o parte din aceste zădarnice genealogii biblice și povești de pretutindeni, care firește n'au nimic a face cu începuturile românești.

Abia ici și colo, ca pentru felul de luptă apusean în vremea sa, câte un element personal

De la „a doua descălecare“ înainte, adausurile sânt culese din izvoare polone, citate anume, iar adăugitorul nu încearcă decât doar discuții de cronologie sau identificări, ca la povestea întemeierii Moldovei². E de mirare că sfetnicul lui Nicolae Mavrocordat, — sau un prelucrător, — denunță, la luarea Caffei, pe „pezevenghii greci“³, și scrie, la Despot-Vodă: „Să privești aicea răul neam al Grecilor și giudecă toți așa. Pedepsit pământul pre care pun piciorul Grecii“⁴.

Tot așa de stângaciu se va lega, la Domnia întâiu a lui Nicolae Mavrocordat, partea de istorie univesrală, copiată din izvoare străine, și amintirile proprii. Și aici nota personală e rară și slabă.

În toată această compilație, pe cât e de greu să se afle o părere proprie, pe atât de rar se întâlnește acel sentiment care însuflește pe predecesorii moldoveni și pe cel de o vreme cu dânsul, Cantacuzinul. Vorbind de Turci, contra cărora se plânge atât de adesea acesta, Nicolae Costin spune simplu și scurt: „supt mâna lor și supt jugul lor sântem robi“⁵. Amintirea personală îi dă doar zugrăvirea luptei de la Verbia în „ulița ce se chema Ulița Tătărească“ de la Suceava și pomenirea bisericii de la „Hârliu“, adică, de fapt, de la Cotnari⁶. Epopeia lui Mihai Viteazul e presintată pe larg, după Istvánffy și Bethlen, dar fără căldură.

¹ Acum în urmă Cartoian, în *Buletinul* Institutului de istorie literară, I.

² Pp. 83-4. Cf. și *ibid.*, p. 132. Se atribuie lui Dragoș biserica de la Volovăț; *ibid.*

³ P. 164, nota. Ștefan-cel-Mare e lăudat că prin orice mijloc ar fi căutat să se răscumpere de spre Turci; p. 165, nota 1.

⁴ P. 408.

⁵ P. 408.

⁶ P. 436. Dar vorbește și de cele două biserici cotnărene; p. 440.

Alături de acela care represintă spiritul european, de boierul moldovean care n'a trecut niciodată hotarul și nu și-a căpătat cunoștințele despre altă lume decât aceia de acasă, avem în Dimitrie Cantemir pe Românul înstrăinat, care, după o inițiere în lucrurile apusene prin Cretanul Ieremia Cacavela, ajunge, pentru lungi ani de zile, în mediul constantinopolitan¹, cu amintiri italiene vechi și noi pătrunderi, dar păstrând caracterul grecesc, în tradiționalul înțeles al cuvântului, și oriental. Intre Turcii cu cari avea legături strânse nu erau numai înalți demnitari, folositori pentru cariera lui, dar și acei „intelectuali“, nu fără atingere cu lumea din Occident, cari încep a se forma tocmai în această vreme, ca Hasnadar-Ibrahim, care a îndeplinit o misiune diplomatică la Viena, ca astrologul Nefi-Ogli și înșiși profesorii săi de turcește, de muncă răsăriteană: Saadi-Efendi, filosof, „sectator al lui Democrit“, renegatul Chiemani-Ahmed, inovatorul notației musicale, Angeli pentru ca la rândul său să câștige ucenici în ce privește noile cântece, pentru care era și un prețuit executant, în același timp când redacta, până la 1695, un tratat de muzică închinat Sultanului Ahmed. Alături, în aceeași casă de la Ortachioiu pe care a desemnat-o însuși, ștăteau Greci, ca dascălul său cel nou pentru filosofie, Iacom, ca Meletie de Arta, alt „filosof“, Ralachi Eupragiotes², pe care-l duse în Moldova, unde prețui pe un Anastase Condoidi³.

Era firesc ca el să se ocupe, cercetând manuscriptele la care recursese pe vremuri un Leunclavius, de *Istoria Imperiului Otoman*⁴, adică „Istoria pentru creșterea și descreșterea Curții aliosmănești“, și de o lucrare, cerută, asupra Coranului și una asupra „Sistemului religiei mahomedane“⁵. Ex-

¹ Asupra condițiilor de viață onorabile ale Domnilor mazili, cu dreptul de a sta în primul loc în Biserica patriarhală, de a circula călare cu suită, purtând orice veșmânt, de a întreținea relații cu ambasadorii străini, *Descriptio*, f.p. 75-6.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 373-5.

³ V., pentru Dimitrie Cantemir și fiul său Antioh. Iorga, în *Conv. Lit.*, XXXVIII (1900), p. 866 și urm.

⁴ Data scrierii (1716-7); cf. I. Minea, *D. Cantemir*, p. 235, nota 4.

⁵ Șt. Ciobanu, *l. c.*, p. 33 și urm. Apare, în rusește, la 1722. V. Bănu și Hodoș, *o. c.*, p. 4 și urm. Alta *De statu politico Aulæ Othomanicæ*. O. Densusianu, în *Rev. critico-lit.*, II, pp. 66-7.

punerea e în formă mai mult orientală, ca în mijloacele de informație și modelele sale, dar cea ce e nou în această îngrămădire de incidente războinice și intrigi de palat, de anecdote mai mult sau mai puțin caracteristice și interesante, e concepția aceluia curs al evenimentelor, ducând la ridicarea, menținerea și căderea Impăraților, pe care-l întâlnim de câteva ori și în filosofia istorică a Stolnicului Constantin¹ și care, din această scriere, redactată latinește, dar răspândită de Antioh, fiul, devenit diplomat rus, al lui Dimitrie, în formele franceză, engleză și germană, și bucurându-se de o foarte mare răspândire, a trecut, prin comunicația manuscriptului la Montesquieu, cunoscut al ambasadorului Rusiei, pentru celebrele lui „Considerații“ asupra Statului roman.

Dar înainte de 1717, când începe traducerea românească², și apoi, continuat, la 1718-9, el, îndemnat de Academia din Berlin, care-i ceruse Geografia, din 1716, voi, în retragerea sa silnică într-o Rusie, al cărui neajuns de cultură și defect de viață socială îl simția și un Neculce, să reiea, mai pe larg decât Costineștii, din cari a cunoscut nu numai pe Miron, ci și pe Nicolae, de care vorbește cu mult respect, și, în unele privinți, decât chiar Constantin Cantacuzino, și în forma, de generală înțelegere, a limbii latine, *istoria întreagă a neamului*, pe care o închină, îndrăzneț, lui Dumnezeu însuși.

Pentru aceasta el întrebuințează izvoarele cunoscute de contemporanii săi, dar și altele, ca „letopisițele“ rusești, „bulgărești“ (al unui Sava), „slovenești“. Regretă că nu s'au putut afla acele vechi anale slave ale Moldovei, pe care în forma lui Azarie, din vremea lui Petru Șchiopul, le pomenește compilatorul lui Ureche³. Față de acesta și de cei pe cari-i mai

¹ Ar fi unele semne că Dimitrie Cantemir a cunoscut această operă. Așa când scrie că „Brâncovenii se trag din Bulgari“; p. 26.

² O spune titlul; cf. și raportul lui Tocilescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 1-a, XI, pp. 45-72. — Într'un manuscript din Blaj copiat de un dascăl românățean la 1756, se află forme ca „surnumit“. — aceasta ne-ar face să credem într'o revizie de Antioh Cantemir —, *poziția* pentru *pusătura*; Tocilescu, Prefața, p. LXII. Și schimbarea sintactică pare a întrece mijloacele simplului dascăl.

³ II, din ed. 1-a, p. 181. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.* II, p. 319.

pomeneste Miron Costin¹, el moștenește atitudinea bătaioasă a acestuia și a fiului, cum a făcut-o și Stolnicul². Se îndreaptă și spre balada populară ca atunci când citează „cântecele prostești pe la Domnia lui Petru-Vodă“ despre vadul Oblucitei³.

Pentru istoria munteană, mărturisește ca material de informație cronică de la Radu Negru la Brâncoveanu, care nu e decât compilația lui Liudescu, și un „hronic“ în grecească vulgară, scris cu mâna lui „Șerban Logofătul“⁴, care nu e decât Șerban Greceanu, cărui trebuie să i se atribuie deci traducerea în această limbă a cronicii fratelui său.

Firește nu vor lipsi nici inscripțiile, ca una de la Țiglina, pe care i-a adus-o părcălabul grec de la Galați⁵, și cântecele populare, de la vechiul „Aler Domnul“ sau „Ler Impărat“ la povestea versificată a unui luptător de la 1711, Preda Stambol Munteanul⁶.

Și aici izvoarele sânt considerate ca material de critică⁷.

Ceva cu desăvârșire nou nu este în fondul unei opere care ca formă n'are pe departe fluența tradițională a Costineștilor și nici larga perioadă a Renașterii italiene intrată în obiceiurile de spirit ale Stolnicului. Și el e credinciosul religiei istorice romane și mai mult decât înaintașul muntean răspinge menținerea ca element deosebit a Dacilor învinși. Sântem Romani și numai Romani, Romani ai lui Traian și nu ai imaginarului Flaccus. Ca și fostul student de la Padova, el nu admite vre-o întrerupere a romanității și nici cel mai mic amestec cu barbarii ce s'au strecurat pe aici. El continuă Roma prin Bizanțul imperial, ca și prin adversarii „vlahi“ ai grecismului dominant la Împărăția Răsăritului. Ca și vechea istorie romană, și cea nouă bizantină ni aparține.

¹ El crede că a descoperit rostul lui Eustratie logofătul, „carele au fost și logofăt al triele la răpăosatul părintele nostru“; p. 136.

² *Ibid.*, pp. 320-1.

³ p. 241.

⁴ *Ibid.*, II, pp. 187-8, 192, 194-5, 346-7.

⁵ p. 13.

⁶ *Ibid.*, pp. 360-1, 374-5. O inscripție și în *Descriere*, p. 13.

⁷ *Ibid.*, I, p. 288 și urm.

⁸ *Ibid.*, p. 237 și urm.

Și aici nobilimea din Ardeal e un punct de siguranță cu vremile semi-obscure. Și aici Drăgoș și Radu Negru merg împreună, fiind chiar rude, veri sau chiar frați. Ei revin în veacul al XIII-lea din Ardealul unde căutaseră, ca șefi de Stat, un trecător adăpost.

Cum avem povestirea lui, care se continua oarecum prin pioasa biografie a domnescului părinte și prin polemica împotriva Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu, putem vedea și la dânsul mândria pentru trecutul de luptă al Domnilor români, represintănd cea ce el numește „neînvinsul neam romano-moldo-vlah“. Asăneștii procedează această manifestare de energie nu odată biruitoare. Supunerea către Turci e pe baza unui act care, „descoperit“ de dânsul, Cantemir e numai un fel de confederație politică. „Aceaste a' noastre doă țări, cu ajutorul lui Dumnezeu, macar că supuse și ascultătoare sânt tirăniilor turcești, însă nici stăpânirea, nici slobozenia gios și-au lăsat, ce, după multe sângeroase și românești războaie cu Tatarii, cu Cazacii, cu Ungurii, cu Leșii și mai apoi și cu vrăjmașii lupi Turcii și cu cei de o fire cu dâșii Tătarii, niciodată piciorul din hotarele sale afară nu și-au scos, ce înfipti și nezmulși au rămas. De și groazei lumii, Impărăției Turcului, bani a da obligate sânt, însă besearicile, leage, giudeațile, obiceiacele nesementite și nebetéjite și le-au păzit“¹. Ei, Românii, stau cu oștile lor, proptindu-se de pază civilisației apusene.

Ca orientare politică a țării, firește că se vorbește cu ură de „zmeul cu șapte capete Turcul“², care caută a „înghiți“ totul³: Sultanul e un „liran“, regimul lui o „tirănie“⁴, Imperiul, „groaza lumii“⁵, poporul otoman niște „păgâni“⁶, Turcii niște „vrăjmași lupi“⁷. Toate epitetele de injurie se

¹ Pp. 106-7. Cf. și p. 107.— In „poindea“ se vede influența rusească. El critică obiceiul Muntenilor cari în diplome, nesocotind „ce cinsse cuprinde numele român“, ieau de la Greci „Ungrovlahia“; p. 307.

² P. 19.

³ *Ibid.*

⁴ Pp. 23, 92.

⁵ P. 92.

⁶ *Ibid.*

⁷ P. 92.

adună pentru a saluta apariția profetului Mohammed¹. Și el strigă: „O, căci n'au dat Dumnezeu, nici noi, nici altă limbă creștinească vecini ca aceștia să nu fie avut²!”.

Forma, decalchială după latinește, e de sigur greu de înțeles și atâtea frumuseți poetice, ca la începutul capitolelor, se pierd aproape cu totul din acest neajuns³. Dar la ce graiu liber, mlădios, pitoresc se putea ridica încă desțărutul în mediul său străin o arată versurile închinat de Claudian biruințelor lui Marc-Aureliu:

Acolo vre-o laudă a hatmanilor n'au fost,
Căci puhoiu de pară în nepriateni
A căzut. Pre unul arzătoriu fulger îl pūrta înspăimântal,
Spatele fumegându-i, pre altul îl slăbănogia și-l cobora,
Coiful topindu-i-se, și, de fulger înfocate, sulitele curau
Și, de năprasnă, săbiile ca aburii picau.
Atuncea au fost bătaie acelora ce supt paloș se cuprind,
Carea de lauda sau săgeata oamenilor în samă nu băgau,
Vrăjitoarea haldeiană sau stihurile tocmite au întrarmat
pe Dumnezeu,
Sau, care mi se pare, bune obiceiile lui Marcu au fost
[vrednice de toată slujba aceluia ce tună⁴].

Comparația cu textul arată că această bucată poetică e de fapt o prelungire, cu caracter personal.

În această expunere —, sprijinită pe cercetarea, directă, a izvoarelor, până la Iustin, la Pliniu și Tacit, la Procopiu, examinându-se lista cetățitor, și la alți Bizantini, la Teofilact, Cedren, Choniatas, în față cu Capitolinus, Eutropiu și Aurelius Victor, Dionisiu din Halicarnus, de la Herodot la Gregoras și până la Chalkokondylas, citat și în text⁵, — așa că *avem*

¹ P. 326.

² P. 306.

³ Rari încercări de a încetățeni cuvinte latine, ca „informui“, „sens“ (în parantesă „înțeleagere“), „fasticul“, „argumenturi“, sau de a crea altele: „presorovire“, „crăvățeni“, adecă septentrionali.

⁴ Pp. 202-3.

⁵ Ca metodă, e de observat că, la orice legendă, Dimitrie Cantemir verifică asupra realităților din acea vreme. Așa, când e vorba de Flaccus, de Aeneas, de „craiuul Laslău“, cu privire la care el găsește o contaminare între două personalități istorice deosebite, servindu-se, de sigur, de Bonfini.

Fig. 51. — Dimitrie Cantemir in Russia.

de fapt toată istoria bizantină din punctul de vedere românesc, pentru apărarea permanenței, — recurgându-se și la Persanul Mirhond, la care Cantemir află și pe „Cuțovlahi¹ — și care trebuia să fie continuată (tomul I oprindu-se la data noii descălecări, care ar fi 1274) — pentru a se lega de amintirea vremurilor sale, presintate și într'o formă „romanțată“ în „Istoria ieroglică“, lipsește, afară de războiul cu adăugitorii „săracului“ Ureche, desprețuit el însuși, aceea notă de polemică împotriva străinilor, — din potrivă pe Grecii îi apără, în tradiția lor culturală² —, aceea tragere de învătămintele pentru epoca sa, aceea notă politică prin care e înviorată expunerea Cantacuzinului. O șagă moldovenească înlocuiește, — până la „custura băbască, și numai de covăți răzătoare³“, — ceia ce la acesta e aprinsa retorică de luptă și înțeleapta îndrumare a vremurilor.

La 1721, exilatul mai lucra la această carte, pe care o tot revedea și o voia tipărită; o redă și românește⁴, adunând informația. Dar redactarea i-o opriră sarcinile oficiale care se dădură fostului Domn, ajuns acum senator al Impărăției rusești și sfetnic al lui Petru-cel-Mare, pe care-l urmă și în expediția făcută de acesta în Caucas, cu care prilej adună știri de geografie și științi naturale⁵. Cunoaștem viața lui strămtorată în această vreme.

Nu se poate spune nici azi cu mai mult temei și cu mai multă hotărâre că lipsa mențiunilor despre Români, cari n'aveau un Stat și nu purtau războaie, nu constituie un argument pentru neexistența lor, decât în aceste rânduri scrise acum două secole: „De au tăcut istoricii Romanilor, pentru pricinile carele de multe ori le-am pomenit, și, în scrisorile lor, chiar

¹ V. și pp. 398, 414: „din Cuțovlahi“.

² În *Descriptio*, pp. 115-7, el înseamnă familiile boierești de origine grecească, pomenind la Cantacuzini originea împărătească, „regală“ la familia Hrisoverghi și numărând între Grecii pe Rusești. Neculcești (greșit: „Neculești), Pălădești“ și pe altfel necunoscuții Petrelifi, pe Todoriești, dintre cari pârcălabul lui de Galați.

³ V. locurile adunate în Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 323-4.

⁴ *Ibid.*, I, p. 227; II, pp. 378-9.

⁵ Notele, latine, la sfârșitul ediției „Operele“ de Academia Română.

și aiavea, pentru părțile noastre n'au pomenit, însă tăcerea și trecerea cu condeiul n'au curs din lipsa lăcuitorilor romani din Valahia, ce, precum de multe ori am zis, din împleticirile și încurcările a' atâtea năbișiri și năpăzi de fealiu de fealiu de varvari, carii, ca niște nouri de vânt yiforit purtați, în toate vremile și în toate părțile cădea' asupra Impărăției Romanilor și, ca o ceață întunecoasă, unde se punea', nu se mai rădica"¹. Energia convingerii înlătură și artificialitatea obișnuită a unei sintaxe, de regulă așa de personale². Și, urmând cu dovedirea, o comparație în adevăr virgiliană i se ivește: „Cum călătorul, pre iarnă grea și geroasă călătorind și din toate părțile de vivore și de spulberări cuprins și răzbătut fiind, părțile trupului ceale mai aproape de inimă și de capul vieții mai tare a le acoperi și a le păzi sileaste, iar cele mai depărtate nu atâta, de care lucru de multe ori se întâmplă de pierde călătorul picioarele, mânil, nasul, fața obrazului, părțile, adecă, carele de mijlocul căldurii firești mai de departe stau, pentru nevoia cea mai mare oarecum nesimțind cea mai mică și în samă nebăgând, deci tocma după ce la doritul popas agiunge și cu căldura mădulărilor ceale de frig și de ger înghețate și înlemnite la simțire și la clătire își aduce, atunce începe cu mari dureri și chinuri a simți și a cunoaște ce prin receală păția și nu simția, și ce pierdea nu știa, într'acesta chip dară să se fie întâmplat istoricilor românești, mai pre urmă, dovedesc a' străinilor scriitori, carii, pente ale sale, câte oarece și pentru a' altora au ameliat, și cu puțină pomenire, tare dovedesc precum tăcerea istoricilor vremilor acelora n'au avut altă pricină fără numai carea de la noi s'au arătat"³.

Ajungând cu povestirea la întemeierea Domniilor, — dar ce haos e pentru el Ardealul⁴! — scriitorul arată că are de gând, „de va plăcea lui Dumnezeu să mai fiu între vii“, să dea în românește și *Descriptio Moldaviae*, pe care el o numește pe această limbă a sa: „Cartea hotăririi țării Moldovei“⁵.

¹ P. 360.

² V. Dragoș Protopopescu, în *Mem. Ac. Rom.*, secția literară, seria a 3-a, xxxvii.

³ Pp. 360-1. Cf. *ibid.*, pp. 392-3.

⁴ P. 474 și urm.

⁵ P. 472.

Deci el făgăduiește „hronicul Moldovei, împreună și a Țării Muntenesti de la înturnarea Domnilor de la Ardeal până la vremile noastre, pre cât voia dumnezeiască între vii ne va răbda, să istorisim. Dar pre cititori pollim ea de aceasta dată cu aceste de nemică ale noastre osteninți să se zăbăvască“¹. E deci o *lucrare completă* cum o arată și titlul, repetat la urmă: „Hronicul pentru vechimea (sau „a vechimii“) „Româno-Moldo-Vlahilor“².

Cum Doamna Casandra murise încă din 1713, o nouă căsătorie cu o Rusoaică din cele d'intăiu familii, Anastasia Trubetcoi, crescută însă în Suedia (1719), îi schimbă lui Cantemir tot felul de viață, mutând pe „prea-luminatul cneaz“, care doria de Europa, măcar pentru fiii săi crescuți, așa încât Antioh putu imita pe Boileau în limba rusească³, și care voise să întovărășească pe Țar în Olanda, într'un mediu, curat, și îngust, muscălesc. Abia dacă vechiul „prieten literar“ Anastase Condoidi, care-i creștea odraslele, sau medicul de casă grec, îi amintia, după plecarea încetul pe încetul a boierilor nemulțumiți cu acest fel de traiu închis și supraveghiat, viața de odinioară. El se preface într'un curtean ras, pudrat, cu perucă, după voința aceluia care era acuma pentru dânsul un stăpân și, părăsind gândul d'inaintea încheierii păcii dintre Imperiali și Turci de a încerca o întoarcere domnească în Moldova, se apucă a învăța anatomia. Dar i se pare că nu se bucură de cinstea cuvenită calității și serviciilor sale și,

¹ P. 484.

² Dar latinește e *Historia moldo-vlachică*; v. Prefața, p. xxii. El adaugă și o tablă cronologică. V. la capătul ei: „Până aicea, cu agiutorul lui Dumnezeu, adusem hronologia a vechimii neamului românesc. Iară de la înturnarea Românilor de la Ardeal, de când adecă s'au despărțit aceste țări în doă stăpâniri, până la vremile noastre, de ne va învoi Dumnezeu cu viață, tocmină și plinind tot hronicul acestor doă Domni, la sfârșitul lui vom arăta și tabla hronologhiei anilor ce urmează. Iară, aicea sfârșitul lucrșorului acestuia puind“, mulțamește, „cu latrie veacinică“, lui Dumnezeu; p. 499.

³ Era vorba la 1722 ca alt fiu, Constantin, să capete o misiune la Curtea Franciei. V. Ciobanu, *I. c.*, no. 50.

⁴ Șt. Ciobanu, *I. c.*, resumat în *Rev. Ist.*, 1925, p. 139 și urm. Avea și corespondență cu vechiul tovarăș de politică ortodoxă, Toma Cantacuzino, și el așezat pentru viață în Rusia.

îmbolnăvindu-se în cursul campaniei asiatice din 1723, el își scrie un testament, în care face o alegere după merite între fiii pe cari-i dorește în cât mai strânsă legătură cu Apusul. El moare la Dimitrövea, în ziua de 21 August 1723: peste o sută de ani oasele lui vor odihni la mănăstirea grecească a Sfântului Dumitru din Moscova, până vor putea fi aduse în țară și depuse la Trei Ierarhii din Iași, unde condusesse ca tânăr pe Petru-cel-Mare¹.

¹ V. și P. P. Panaitescu, in *Dacoromania*, IV (1926).

CAPITOLUL V.

Organisarea vechii monarhii

Vechea monarhie românească, înlocuită în acest moment cu altă formă, occidentală, se sprijinia pe un fisc care întreținea deficitele financiare și lăcomia nesfârșită a stăpânilor constantinopolitani, ca și strălucirea unei Curți domnești ce imita Stambulul împărătesc și a unei boierimi care și-a părăsit așezările de la țară pentru a deveni, în Țara-Românească mai mult decât în Moldova, o podoabă a Curții.

Intreaga atenție e îndreptată asupra mijloacelor prin care se ține Statul resumat în monarh, cu grijile lui de spre Poartă și cu aplecarea sa spre „pompă și ostentație“.

Domnul însuși recunoaște că totul se resumă în sforțările desperate de a satisface cererile haraciurilor care se îngâmădesc unele peste altele și ale provisiilor, materialelor de lucru la cetăți, cerințelor militare ale unui mare Imperiu neconținut în lupte: „S'au îndoit și s'au întreit dările de cum era' mai înainte și nu gândim să fie fost vre-odată greu pământului acestuia ca acum“, scrie, într'un moment de desperare, Brâncoveanu, redus să dea de la dânsul ori să ceară „împrumute“ de la patriotismul boierilor săi.

Haraciul¹ trecuse de două sute cinzeci de pungi, și la 1703 se adăugiseră acele două sute patruzeci de care toate silințele Domnului restabilit în Scaun nu putură să scape țara. O conștientă fantasmă de încurcată împiedeca și pe cărmuitorul cel mai îngrijit să fie o samă serioasă². În epoca unui Gin-

¹ Înșirarea câtorva din aceste „năpăști“ și „nevoi“ în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. XIX-XX.

² Într'o socoteală din secolul al XVII-lea tributul Moldovei e trecut 160.000 de *zecchini*, al Țării-Românești 12.000; ms. 180.376 al Bibl. Naționale din Paris (inceputul secolului), Transilvania dă 10.000.

Ali „Impărăția“ avea ca un cont curent de fapt incalculabil în țările noastre, unde oricând o mână brutală putea să se infunde ca să iea tot ce putea să prindă¹.

Pe lângă dări fixe, ca „banii steagului“, la numire, *muca-rerul*, la întărirea trienală, *bairamlâcul*, la serbătoarea de căpetenie a Islamului, pocloanele se adăugiau. Un Domn nu putea să se menție decât printr'un număr de puternici de la Poartă, bărbați și femei, de cari atârna o favoare totdeauna șubredă. Către aceștia se ducea o mare parte din ce se putea strânge de la o țară a cărei stoarcere era evidentă, dar a cărei cruțare nu era în posibilitățile și ale omului celui mai milos de patria și de neamul său. Și puteau să cadă în fiecare moment asupra acestui biet material uman, așa de apăsător, „descoperirile“ unor vechi datorii de la Domnii a căror mazilie nu putea fi urmărită pentru asemenea lipsuri.

În ce privește sarcinile muntene la 1688, Happelius, poate după știri mai vechi, dă această listă:

„Sultanului 260 de pungi sau 130.000 de coroane; 1.500.000 de ocă de miere; 9.000 de ocă de ceară; Marelui Vizir zece pungi de bani, de câte 5.000 de coroane, și un caftan de sobol; Teftedarului o pungă și tot un caftan de sobol; lui Câzlar-Aga, 10.000 de aspri, Chehaielei Vizirului 5.000 de taleri imperiali și soboli pentru o haină“. Pe lângă aceasta, daniile la trei ani².

Tot după acest informator german, sarcinile Moldovei erau atunci acestea:

„Sultanului 120 de pungi de argint în monedă, o mie (*Zehent-en; sic*) de ocă de ceară; o mie (*Zehent-en*) de ocă de miere,

Pe când tributul muntean era pe la 1620 de 80.000 de livre, al Țării-Românești de 120.000, față de abia 40.000 pentru Ardeal; D. C., *Voilage du Levant* (1621), p. 106: „Celuy de Transilvanie quarante mille livres, celuy de Moldavie cent quatrevingts mille. Et celuy de Valaquie six vingts mille“. El spune că Moldovenii nu supără pe Poloni, dar provoacă războiu; p. 285. — El prezintă la Dunăre „haiduci cari vin din Valahia și din Ardeal“; p. 68. Happelius, în *Thesaurus exoticorum* din 1688, dă tributul moldovean ca ridicat de la 2.000 de florini aur la 10 și apoi la 60.000 „ughi“ (*ungarische Ducaten*); pp. 4-5.

¹ Axinlie Uricariul, p. 123.

² P. 62.

Fig. 52. — Dimitrie Cantemir (1723).

500 de piei de vită, cinci sute de bucăți de cânepă (*Kanifas oder ungebleichten Leinwands*) pentru sclavii sau robii de la galere și nevoile galerelor, 1.330 de oacă de ceară pentru arsenal, pentru Marele Vizir zece pungi de bani în argint și un caftan de sobol; Chehaielei Vizirului o pungă cu 500 de taleri imperiali, pentru Tefterdar ca și pentru Chehaie¹.

În ce privește întărirea la trei ani, tot el arată că se plătește: Sultanului o sută cinzeci de pungi, Validelei cinzeci de pungi, favoritului zece pungi, lui Căzlar-Aga tot așa, pe lângă ce se dă Vizirului și altor demnitari².

Se pare că și Pașii vecini, „marchisii“ graniții orientale, își arogă dreptul de a face cereri de „zaherea“ și de materiale, și către ei, oameni influenți, merg darurile la Bender, la Vozia (Oceacov), la „Or“.

Principala dare era în Țara-Românească, — sistemul moldovenesc fiind până la Nicolae Mavrocordat cele patru șferturi ale lui, care nu înlăturau însă dijmeele, de care erau scutiți boierii și de care Hrisant făcu să fie liberat și clerul, noi venituri putând fi luate la nevoie asupra averilor până atunci scutite, până și la Țiganii de serviciu³, — Sama cea mare, „Vel Seama“, dar, când venia o nouă pretenție de la Poartă, se putea adăugi și a doua și a treia, în afară de unele biruri speciale, care se numiau după obiceiul lor, ca „birul Ali-Pașei“.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.* Se împrumută cu 40-50%.

³ În Moldova bogăția în ceară și miere dădea la sfârșitul secolului al XVII-lea Domnului un venit de 200.000 de taleri; V. Hapnelius, *l. c.*, p. 5: „Das Land ist reich an Honig un Wachs und kann der Fürst davon jährlich auff 200 m. Rthl. an Zehenten erheben“. Dar știrile lui sânt de origine mai veche, cum se vede din semnele fiilor de Domni de care vorbește el: „Der Sohn folget dem Vater im Regiment, er sey gleich ehelich oder unehelich, und, sobald ein Prinz geboren wird, brennt man ihm am Leib ein Zeichen, weil einer den andern um des Regierung willen leicht umbhringet oder vertreibt, sogar dass man unler zwanzig Fürsten kaum zwei zehlet die ihren Vatern im Regiment gefolget sind. Der Gross Türck siehet bey solcher Gelegenheit gerne durch die Finger und gibt dem das Land der ihm am Meisten darauf erlegt“; p. 5. Pentru vânzarea în Polonia a „poțășului“ din cenușă de stejar, care se exploata de străini din Apus supt Duca-Vodă, v. Hurmuzaki, IX, p. 246; Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936, pp. 172-3.

Cu durere de inimă, Brâncoveanu trebui să *introducă vâcărîtul, care apăsa asupra Țiturora*, supt acest nume trecând și alte vite, ale sătenilor, ca și ale boierilor și clerului. Il vedem îndreptățindu-se față de Mocanii din Ardeal cari-și pășteau turmele în țara lui și, arătând că oieritul lor e numai o măsură trecătoare¹. Noul sistem trecu și în Moldova, în care nevoile erau așa de grele, încât orice descriere a unui Domn trebuia să arăte întâiu care erau dăjdiile ce se luau ori, pentru moment, și cu făgăduială și cu blăstămuri în adunări solemne, se iertau, spre mai marea laudă a trecătorului stăpân.

Dar tot nu ajungea și cu atâta, așa încât, și la Munteni și la Moldoveni, Domnul trebuia să înainteze unele sume din veniturile Cămării sau din averea sa personală și să supuie pe boieri, cari n'aveau ce face, la acele „împrumute“², pentru a căror restituire de la vre-un mazil întâlnim apoi plângeri direct la Poartă, în românește și în turcește, prin întâia jumătate a secolului al XVIII-lea³.

Dar, oricâte încercări s'ar face de a stabili o ordine financiară, tot *vechiul painjenis rămânea*, în așteptarea reformelor care vor fi rezervate altei epoci. În el se cuprindeau și multiplele categorii ale acelor cari aveau o „ruptoare“ cu Visteria, devenind „ruptele“ ei. Erau *scutiții pentru anume servicii*, la Curte, la drumuri, la oaste, ca Roșii munteni, curtenii, plăieșii din Moldova. Erau cei cari trebuiau să presînte numai de două ori pe an, la Sfântul Gheorghe și la Sfântul Dumitru, ofranda lor fiscală. Erau oamenii aduși de aiurea, în acele slobozii de a căror alcătuire era așa de mândru un Nicolae Mavrocordat. Erau străinii trăind la o parte în rosturile lor, cu agenți speciali dintre ei cari li adunau contribuția. Astfel, în Țara-Românească negustorii bulgari din Chiprovaț, „Chiproviceni“.

Se trăia larg la Curtea Domnilor pe cari i-am văzut, până la isprăvirea Domniilor de țară, și se cheltuia din bielsug pentru comemorarea monumentală a lor, la Munteni lucrân-

¹ Iorga, *Doc. Ard*, p. 1509, no. MMDCCCXLIV.

² Axintie Uricariul, p. 122.

³ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVI: *Două arzuri către Sultan în sec. XVIII.*

du-se, între 1714 și 1716, la acoperirea mănăstirii Dealului¹, la Sfântul Sava, la Hurezi, mai pretutindeni, cu aceeași risipitoare evlavie, an de an. În lista părții ce se face de Brâncoveanu fiecării dintre fiice, pe lângă averea teritorială, cuprinzând atâtea moșii, se înșiră și o întregă comoară de juvaieruri, care apoi, ajungând în mâna Turcilor, se vândură până și în Moldova, cum spune una din cronicile acesteilalte țări. Când Brâncoveanu e la București sau la Târgoviștea înviată printr'însul priveleştea vieții din jurul lui era în adevăr impunătoare, și pentru străini, ca Englesul Chishull, care ni-a lăsat o descriere a călătoriei sale, cu laude mari pentru strălucirea ospitalierului Domn, pentru învățătura și distincția lui Constantin Stolnicul.

Ospețele nu erau rare și petrecerile, modeste, după daltina răsăriteană care nu îngăduia participarea femeilor, naive foarte adese ori până la copilărie, — căci, în fond, toți acești oameni nu formează decât o singură mare familie —, ni sânt înfățișate de acel Evreu din Florența, creștinat, pe care Cantacuzinii îl culeseră la Veneția pentru a face din el secretarul pentru unele legături cu Apusul al Brâncoveanului. Se făcea haz la serbători de „jocuri de societate“ ca acela care pune pe un nenorocit Țigan să iea cu dinții un ban dintr'o grămadă de făină, să prindă cu dânsii un ou ori să apuce un taler în care se înfipsese o lumânare. Se râdea ieften în această lume fericită care nu-și dădea samă de ce grozăvie o amenință pentru ca apoi să se ajungă la grelele socoteli mărunte, într'un mediu de îngustare și temere, ale Domniei prin străini.

La Curtea Domnilor Moldovei era aceeași „împărătească“ rânduială, cum se vede din jurnalele solilor poloni cari străbat țara și față de cari se îndeplinesc cu îngrijire prescripțiile unui străvechiu ceremonial². Vedem pe Antioh-Vodă linând un discurs la masa oferită acelui ambasador solemn după pacea de la Carlovăț care e însuși tatăl viitorului rege Stanislav Leszczyński. El urează rarului oaspete „vitejia lui

¹ Greceanu.

² Traducerea francesă în *Revue hist. du S.-E. eur.*, I, pp. 401-17.

³ V. aceia a lui Rafael Leszczyński, 1700, cu menționarea lui Dimitrie Cantemir care discută ca după Cicrone despre „datoriile prieteniei“; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 103; cf. și p. 105. E de față și Cacavela; *ibid.*, pp. 104, 115.

Alexandru-cel-Mare¹ și acea „soartă a lui Iuliu Cesar“, de care, în minimă măsură, se va învrednici fiul ambasadorului. Se bău de acesta și în sănătatea Domnului și pentru binele Moldovei supt oblăduirea lui, fără a se uita nici Dimitrie Cantemir, care era de față¹.

În București și Târgoviște moda Orientului în forma turcească a pătruns și domină. Boierii se pun la masă lăsând să li atârne mânecile hainei de ceremonie; ei au capetele rase afară de codița obișnuită în vârful capului la Musulmani. Iși lasă mustați lungi și bărbi pline. Cuvintele luate de la stăpâni domină în vocabulariul podoabelor: se vorbește de „tabin“, de „hatai“, de „ghiordii“, de „paftak“, pe lângă vechile numiri slavone de „zăbun“, de „zăvas“, la care se adaugă, cu influența venețiană, adusă de Cantacuzini, „belacosa“ (*bella cosa*) și „terținatul“ (*terzanello*). Plapomele, — în Moldova: „oghiale“, — se fac din „zardap“ și din acea „hatai“ ca în Sтамbul, așternutul e de „săgedeaie“.

Străinii din Apus nu sânt decât foarte rari: Del Chiaro, un Ferrati, cutare refugiat ungur.

Pentru această Muntenie n'avem o descriere care să meargă până la viața, curată și cu grijă de frumuseță, a satelor. Pentru Moldova, Dimitrie Cantemir a lăsat, în legătură cu alegerea sa la Academia din Berlin, o admirabilă carte în limba latină, care e cea d'întăiu lucrare de „antropogeografie“, dar prețios al aceluia care mai târziu, în comodul exil din Rusia, va crește acea femeie de înaltă cultură, fiica lui Maria, pe care Petru-cel-Mare a supus-o moșiceii lui iubiri². Sânt observații culese în prima tinereță și în acel scurt timp cât a stat lângă fratele Antioh ori, din fugă, pe vremea când însuși a fost Domn; dar acolo nu se află, pe lângă capitole care închid tot aspectul naturii și toate rosturile omenești, și lămuriri asupra unei vieți populare care, în afară de unele curiozități ce i se păreau interesante, nu-l atrăgea prea mult pe învățatul scriitor.

¹ El capătă și o „pușcă de Paris“; *ibid.*, p. 116. — Stanislav Chomentowski va fi primit apoi de Nicolae Mavrocordat; *ibid.*, p. 128 și urm. Cu solul era și „pan Turcul“ (Turculeț).

² V. Ciobanu și comentariile în resumatul din Iorga, *Rev. Ist.*, I. c. V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, capitolul D. Cantemir.

Dar iată un străin, un German în serviciul Suedesilor. E. H. Weismantel¹, care știe despre această Moldovă de pe la 1711-3 mult mai mult decât mărețul curcan evreo-italian del Chiaro din viața Țării-Românești.

Țara-i pare, cu toate grozavele ei încercări, foarte bogată în tot felul de produse, care se vând pe nimic. Oamenii sânt foarte primitivi față de aceia cari „au început să poruncească în țară ca oaspeți cu totul străini“. Dar vine o vreme când răbdarea lor se isprăvește și ei se răscoală. Doar sânt mii de sate pustii. Omul are însă plug cu cinci-șase boi și poate hrăni până la cincisprezece guri. Femei așa de frumoase: „fața ca laptele și floarea, iar ochii ca pietre scumpe“, nu se află aiurea. „La țară, și chiar la țărani, se află așa de perfect de frumoase fete și femei cum nu le vezi vre-odată la noi în Germania, chiar și dacă sate întregi ar fi locuite de familii nobile, și nu puține sânt fetele țărance care pot, ca înfățișare și frumuseță, din cap până în picioare, să facă de rușine pe cele mai ales din nobilime“.

Ofițerul suedes a fost în Iașul cu cele 6.000 de case la cizinci de biserici și cu vechea curte neîngrijită. Aici este o adevărată oaste: Domnul e păzit de o sută cizinci de călăreți îmbrăcați în verde; el dispune de 6.000 de seimeni². Dacă ar avea alte căpetenii, ei ar fi vrednici de cei cari servesc la Carol al XII-lea³.

¹ *Dagbok 1709—1714*, ed. Samuel E. Brîng, Stockholm 1928. Reproducere în *Rev. Ist.*, XVI, p. 12 și urm.

² Aiurea e vorba de cifre fantastice cu privire la oaste; pp. 221-2 din ediția suedesă.

³ Se spune despre limbă că e „eine compendieuse und nette“, „einem der lateinisch oder italienisch versteht artig anzuhören“. — Lucrarea e prețioasă prin înfățișarea unei largi părți din obiceiurile populare.

TABLA MATERIILOR

Pagina

CARTEA I-a.

Monarhia românească.

CAPITOLUL I. — Monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc	5
CAPITOLUL II. — Spre Monarhia moldovenească	37

CARTEA A II-a.

Monarhia bizantină

CAPITOLUL I. — Formarea Monarhiei lui Vasile-Vodă	49
CAPITOLUL II. — Intrecerea citoriiilor domnești	77
CAPITOLUL III. — Perioada de înflorire a imperialismului bizantin	99
CAPITOLUL IV. — Noua întrecere și luptă între cei doi Domni români	138
CAPITOLUL V. — Curtea monarhilor români	148
CAPITOLUL VI. — Scrisul epocii lui Vasile Lupu	160
CAPITOLUL VII. — Răscoala boierilor contra Monarhiei	171
CAPITOLUL VIII. — Lucrul de tipar al lui Vodă-Matei	136
CAPITOLUL IX. — Căderea lui Vasile-Vodă	194
CAPITOLUL X. — Ultimii ani ai lui Vodă-Matei	204

CARTEA A III-a.

Românii față de noile războaie de ofensivă ale Turciei regenerate.

CAPITOLUL I. — Apariția partidului cantacuzinesc	247
CAPITOLUL II. — Românii și ofensiva renașterii militare otomane	281

CARTEA A IV-a.

Monarhia orientală a lui Duca-Vodă.

CAPITOLUL I-II. — Monarhia lui Duca-Vodă. Lupta pentru autonomie a Bisericii ardelenne	297
--	-----

CARTEA A V-a.

Românii și noua cruciată apuseană.

CAPITOLUL I. — Legăturile țării românești cu vecinii creștini până la despresurarea Vienei	335
CAPITOLUL II. — Cartea românească pentru toți Românii și istoria lor	366

CARTEA A VI-a.

Monarhia culturală a lui Constantin Brâncoveanu.

CAPITOLUL I — Între Germani și Turci	391
CAPITOLUL II — Ardealul românesc și Brâncoveanu. Cultura brâncovenească	423

CARTEA A VII-a.

Crisa Răsăritului European și Domniile Români.

CAPITOLUL I. — Războiul pentru tronul polon și țările românești	466
CAPITOLUL II. — Noua experiență creștină din 1711	467
CAPITOLUL III. — Tragedia dinastiei muntene	480
CAPITOLUL IV. — Sufletul românesc la sfârșitul epocii monarhilor	492
CAPITOLUL V. — Organizarea vechii Monarhii	507

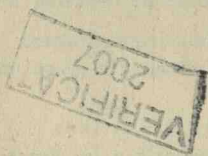

TABLA ILUSTRĂȚILOR

	Pag.
Fig. 1. - Biserica mănăstirii Solca	9
Fig. 2. - Document din 1617 al lui Radu Mihnea	9
Fig. 3. - Biserica Barnovschi, Iași	24
Fig. 4. - Matei Basarab	35
Fig. 5. - Matei Basarab, frescă la Arnota	58
Fig. 6. - Matei Basarab și Doamna Elina, frescă la Arnota	61
Fig. 7. - Matei Basarab și Doamna Elina, după o miniatură contemporană	72
Fig. 8. - Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după o miniatură	75
Fig. 9. - Clopotnița de la Brebu	89
Fig. 10. - Biserica mănăstirii Arnota	93
Fig. 11. - Document al lui Matei Basarab (1653).	136
Fig. 12. - Piatra de mormânt a lui Matei Basarab la mănăstirea Arnota	158
Fig. 13. - Vasile Lupu și familia sa la biserica Hlincea, jud. Iași	160
Fig. 14. - Document al lui Vasile-Vodă (1634).	168
Fig. 15. - Vasile Lupu, după o stampă contemporană	177
Fig. 16. - Ioan, fiul lui Vasile Lupu, după o țesătură	183
Fig. 17. - Biserica Sf. Trei Ierarhi de la Iași	200
Fig. 18. - Biserica Golia din Iași	202
Fig. 19. - Doamna Tudosca, soția lui Vasile Lupu, după o țesătură	204
Fig. 20. - Constantin Basarab	212
Fig. 21. - Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, Domnul Țării-Românești, după o stampă contemporană	221
Fig. 22. - Antonie Ruset, Domnul Moldovei	247
Fig. 23. - Document al lui Grigore Ghica (1662).	253
Fig. 24. - Document al lui Grigore Ghica (1672).	288
Fig. 25. - Mănăstirea Cetățuia	298
Fig. 26. - Biserica din Rebegești-Crețulești (Ilfov), sec. al XVII-lea	304
Fig. 27. - Biserica mănăstirii Cornetu, Vâlcea	313
Fig. 28. - Șerban Cantacuzino și Doamna Maria, frescă la biserica din Popești (Vlașca)	321
Fig. 29. - Document de la Șerban Cantacuzino (1679)	337
Fig. 30. - Pagină de tipăritură de la Șerban Cantacuzino	341
Fig. 31. - Constantin Brâncoveanu, gravură	391
Fig. 32. - Document al lui Constantin Brâncoveanu	396